VAN DE VOLEINDING

VAN DE VOLEINDING

DOOR

Dr A. KUYPER

MET EEN INLEIDEND WOORD VAN
Dr H. H. KUYPER

EERSTE DEEL

1e EN 2e REEKS

N.V. UITGEVERS MIJ J. H. KOK TE KAMPEN — 1929

VOORWOORD.

HET is niet zonder schroom, dat ik aan den wensch voldoe van den uitgever, om een „woord vooraf" te schrijven, nu de breede studie, die mijn Vader, aan zijn levensavond gekomen, in De Heraut over de Voleinding schreef, thans in boekvorm het licht zal zien. Mijn Vader was gewoon, telkens wanneer zulk een artikelenreeks gebundeld werd uitgegeven, zelf in een inleidend woord de beteekenis uiteen te zetten van het door hem behandelde onderwerp. Hij deed dat op de hem eigene pakkende wijze. En het is niet gemakkelijk voor zijn zoon om die taak over te nemen, vooral niet waar rekenschap zal moeten worden afgelegd, waarom deze artikelenreeks niet in haar geheel kan worden uitgegeven.

Met zijn studie over de Voleinding, die zes jaar lang in De Heraut werd voortgezet, is ook de arbeid in De Heraut, waardoor mijn Vader ons volk met den rijken schat van kennis, hem geschonken, voorlichtte, ten einde gebracht. Wat daarna volgde, een nieuwe artikelenreeks over de Kerk, bleef onvoltooid door zijn ziekte en sterven.

Toen was ook maar al te duidelijk geworden, dat zijn levenskracht was uitgeput en de voorschaduwen van den dood zich uitspreidden over een geest, die zooveel licht van God ontvangen had. Al mocht, gelijk mijne beide oudste zusters in haar „Levensavond van Dr A. Kuyper" met zoo roerende piëteit hebben beschreven, het innerlijke geloofsvertrouwen van mijn Vader tot het einde toe onverzwakt zijn gebleven en al heeft God dat licht hem tot het einde laten behouden, — de klaarheid en helderheid van zijn geest nam wel allengs af, en de voorteekenen daarvan deden zich ook reeds bespeuren, toen hij zijn artikelenreeks over de Voleinding schreef.

De machtige eenheid van conceptie, waardoor het geheel één welgeordend architectonisch gebouw wordt, ontbreekt hier. Het plan is er wel, maar het is alsof de vastheid van greep ontbreekt om de stof te beheerschen. Vandaar de veelvuldige herhalingen van wat vroeger reeds behandeld was; de uitweidingen over dingen, die met het eigenlijke onderwerp, dat hij behandelen wilde, in geen verband staan en ook enkele tegenstrijdigheden, die voor oplossing niet

vatbaar zijn. Mijn Vader heeft dat zelf wel gevoeld, toen hij in zijn slotartikel schreef, dat wanneer deze artikelenreeks zou worden herdrukt, op meer dan een punt herziening noodig zou wezen.

Het is daarom te meer te betreuren, dat hij zelf zulk een editio castigata niet meer geven kon.

Een onveranderde uitgave dezer artikelen zou reeds daarom niet wenschelijk zijn geweest en ook blijkens dat slotwoord tegen de bedoeling van den Schrijver zijn ingegaan. Toch zou het aan de andere zijde te betreuren zijn geweest, wanneer deze artikelenreeks, die de laatste geestelijke erfenis is, die mijn Vader naliet, niet in meer blijvenden vorm voor ons Gereformeerde volk bewaard werd. Een eigen Dogmatiek, waarin hij zijn systeem der Gereformeerde geloofswaarheid ons ontvouwde, schonk mijn Vader ons niet. Zijn dictaten, waarin hij achtereenvolgens de verschillende loci der Dogmatiek behandelde, zijn niet in den handel verkrijgbaar en hebben, hoe getrouw de studenten het gehoorde poogden op te teekenen, niet dezelfde waarde. Maar wel heeft mijn Vader de hoofddenkbeelden van zijn Dogmatiek achtereenvolgens in De Heraut ontwikkeld, en de sluitsteen zou daaraan ontbreken, wanneer hetgeen hij over de Voleinding ons leerde, niet evenals de voorgaande artikelenreeksen, in boekvorm verscheen.

En daarvoor was te meer reden, omdat wie deze artikelenreeks doorleest, al ziet hij de gebreken, die gevolg waren van den ouderdom, wel in, toch tegelijkertijd erkennen zal, dat hier over de Voleinding een licht ontstoken wordt, zooals in geen andere studie over dit onderwerp ons geschonken wordt. De genialiteit, waarmede mijn Vader zulke onderwerpen behandelde, verloochende zich ook hier niet. De klacht, die telkens voorkomt in dit werk, dat bij onze oude Gereformeerde schrijvers dit onderwerp, dat toch van zoo albeheerschend belang is, veel te eenzijdig en te stiefmoederlijk behandeld is en juist door dit gebrek aan belangstelling bij de Kerk allerlei sectarische geesten er zich van meester hebben gemaakt, is niet overdreven.

Er was hier een ernstige misstand in te halen. En daarom mogen we dankbaar zijn, dat mijn Vader zijn laatste krachten aan dezen arbeid heeft gewijd. Want het diepere inzicht, dat hij door deze artikelenreeks ons schonk in de Voleinding, als de voltooiing van Gods eeuwigen raad omtrent heel de schepping; in het doel, dat God van den aanvang gesteld had en dat trots den zondeval door Zijne genade nog zooveel heerlijker bereikt zal worden en in den gang der profetische openbaring, die omtrent deze Voleinding in Oud en Nieuw Testament ons geschonken is, zal wel altoos zijn blijvende waarde behouden.

Het is daarom, dat ik aan het verzoek van den heer J. H. Kok,

die ook de vroegere werken van mijn Vader uitgaf, om deze artikelenreeks te herdrukken, niet meende weerstand te mogen bieden. Een onveranderde herdruk kon dit echter niet worden. Een kleine honderdtal artikelen zijn weggelaten, deels omdat de uitgave anders te kostbaar zou zijn geworden, deels omdat ze grootendeels herhaling waren, deels ook omdat de daarin behandelde onderwerpen niet rechtstreeks met de Voleinding in verband stonden, of tot niet ongerechtvaardigde bedenking hadden aanleiding gegeven. Gewijzigd in den tekst zelf is er niet, behalve dat een enkele onnauwkeurigheid of vergissing, waarop mijn Vader zelf trouwens soms in een latere noot opmerkzaam maakte, verbeterd is geworden. Een geheele omwerking van deze artikelen, waardoor de eenheid van conceptie beter tot haar recht had kunnen komen, lag natuurlijk buiten mijn bestek. Vandaar ook, dat niet èlke herhaling kon vermeden worden, omdat dan de gang van het betoog te veel zou zijn verstoord.

Een kort overzicht van het geheel, moge tenslotte dienen om den lezer duidelijk te maken wat de gang van het betoog is. In de eerste reeks, *die als Inleiding voorop gaat, geeft mijn Vader een historisch overzicht van de verschillende heilsverwachtingen bij de volkeren en wat in verschillende philosophische stelsels omtrent de voleinding gedacht wordt, waarna dan in korte trekken zijn eigen opvatting wordt uiteengezet en het plan van het werk nader ontvouwd. In de* tweede reeks *gaat hij uit van den Raad Gods, waarin deze voleinding is vastgesteld en toont hij dan aan, hoe deze voleinding niet alleen den mensch en zijne zaligheid geldt, maar heel de schepping in haar organisch verband, hemel en aarde, mensch en engelen, dieren en planten omvat. Door dit organisch verband van heel de schepping met den mensch als middelpunt wordt het duidelijk, waarom al deze elementen bij de Voleinding terugkeeren en daarbij betrokken zijn. In de* derde reeks *wordt dan overgegaan tot het ontwikkelingsproces, dat deze Voleinding dusver doorliep; welke stoornis en ellende ten gevolge van den zondeval niet alleen in de menschenwereld, maar ook door den vloek over heel het creatuur is gekomen en hoe nu tegen dien vloek de genade ingaat, die in den vorm van den zegen optreedt en haar eerste ontwikkeling afsluit met Christus' komst. De* vierde reeks *toont dan aan, hoe met Christus' hemelvaart het groote keerpunt in dit ontwikkelingsproces is gekomen door de uitstorting van den Heiligen Geest, de stichting der Kerk, de roeping van den Apostel Paulus tot heiden-apostel, den ondergang der Joodsche natie, de openbaring aan Johannes en den Canon van het Nieuwe Testament. De* drie laatste reeksen *behandelen dan de Voleinding zelve*

zooals ze in profetische openbaring ons voorgeteekend is, eerst onder het Oude Testament, daarna in de eschatologische redevoeringen van Christus en ten slotte het klaarst en duidelijkst in de Openbaring van Johannes.

Moge dit werk over de Voleinding, de laatste vrucht van den arbeid van mijn Vader, onder Gods zegen er mede toe bijdragen, dat de gemeente Gods zich steeds meer bewust worde van de heerlijkheid, die door de Voleinding God den Heere zal worden toegebracht en daarom haar te inniger de bede uit het hart doen rijzen: Ja, kom Heere Jezus, kom haastiglijk.

Dr H. H. KUYPER.

Bloemendaal, 2 Juli 1928.

EERSTE REEKS

INLEIDING

I. De idee van de voleinding.

> Ik ben de Alpha en de Oméga, het begin en het einde, zegt de Heere, Die is, en Die was, en Die komen zal, de Almachtige. OPENB. 1 : 8.

IN 1878 begonnen met de handhaving der stelling: *Dat de genade particulier is*, heeft ons weekblad in een reeks van één-en-dertig jaren eerst alzijdig *de particuliere genade* toegelicht; daarna stelden we hiertegenover de beteekenis en werking *der Gemeene Gratie;* en ten einde den samenhang van deze beide vormen der genade voor de Christenheid te doen uitkomen, gaf *de Heraut* in de artikelen die daarna onder den titel: *Pro Rege* verschenen, eene uiteenzetting van het *Koningschap van Christus.* Geleidelijk volge hierop thans, wat ons te zeggen staat van *de Voleinding.* Eerst in de Voleinding toch bereikt èn de particuliere gratie, èn de gemeene genade haar einddoel, en vindt het Koningschap van Christus, voor zoover het *in den tijd* valt, zijn volle uitwerking, gelijk Jezus zelf het uitsprak: „Ziet, Ik ben met ulieden tot de voleinding der wereld."

Het denkbeeld van *Voleinding* doelt op het ten einde loopen van wat men het proces in de ontwikkeling eener zaak of in de historie noemt. Men denke hierbij niet aan een proces voor den rechter, maar aan *den loop* dien iets neemt. Het duidelijkst is dit voor ons afgebeeld in de plantenwereld. Eerst is er niets dan een zaadkorrel, maar nauwelijks is deze zaadkorrel aan de aarde toevertrouwd en komt er vocht en warmte bij, of er begint in de zaadkorrel een proces. Er begint zich in die zaadkorrel werking te openbaren, en, eens begonnen, gaat mits niet gestoord, die werking van zelve door. Er komt uit die korrel een kiem, die kiem wordt stengel, aan dien stengel zetten zich knoppen, die knoppen ont-

plooien zich, uit die knoppen komen bloemen, en tenslotte zet zich die bloemenweelde om in vrucht; in een vrucht die eerst dan nog zwellen moet, daarna rijpt, en eenmaal rijp geworden, den oogst inroept. Juist zooals het ons geteekend wordt in de gelijkenis van Matth. 13 : 37 v.v. Als nu de ure van den oogst gekomen is, zegt Jezus zelf van dien oogst: „en de oogst is *de voleinding der wereld*"; en voorts wijzende op de geheel verschillende uitkomst, die de goede tarwe en die het onkruid wacht, voegt onze Heiland er nog eens opzettelijk bij: „alzoo zal het ook *zijn in de voleinding der wereld*." Al wat nu tusschen de eerste ontkieming van de zaadkorrel en den pluk van de vrucht inligt, is *het proces*, d.w.z. de saamvatting van al wat reeds gebeurd is, nu nog gebeurt, en hierna gebeuren zal, gerekend van de eerste schepping der wereld totdat er het einde zal zijn. Dit einde nu niet genomen in den zin van het einde des aardrijks, alsof de wereld alsdan zou ophouden te bestaan, maar als einde van wat in den geest der Schrift ook wel heet de tegenwoordige bedeeling of de tegenwoordige eeuw. Ook in de opvoeding van het kind en in de rijping van den volwassen man vindt ge hetzelfde denkbeeld van zulk een proces. Dan begint het proces reeds van de ure der ontvangenis af; gaat voort in de zwangerschap van de moeder; doet een nieuwe schrede in de geboorte, als het pasgeboren kindeke het levenslicht aanschouwt, om dan eerst de voeding en opvoeding te doen aanvangen, zoowel stoffelijk als geestelijk; en om, is die opvoeding voltooid, de knaap in den jongeling, de jongeling in den man te doen overgaan, tot die man eindelijk in de volle kracht zijns levens bloeit, de vrucht van zijn leven door de wereld geplukt wordt, en ten slotte de grijsheid intreedt, die voor wat deze wereld aangaat, zijn leven *voleindt* in den dood. Zoo is dan het proces het *verloop*, en de voleinding de *afloop* der dingen, maar altoos zoo, dat de *afloop* in verband staat met het *verloop*, en de voleinding verband houdt met het voorafgaand proces.

Niet, men versta dit wel, alsof de voleinding steeds van zelf *uit* het proces voortkwam. Als het koren op het land gerijpt is, treedt de maaier toe, bindt het in schooven saam en gaart het op in zijn schuren. Als het levensproces van den man ten einde gaat, komt de Dood en maait hem af met zijn zeis. En zoo ook zal de voleinding der wereld niet een afloop zijn die vanzelf uit het proces voortkomt, maar een gebeurtenis, die ingaat door de wederkomst van Hem, die na zijn verrijzenis naar den hemel opvoer. Maar al mag bij de Voleinding niet aan regelmatige evolutie worden gedacht, toch komt het einde niet, en kan het niet komen, eer het historisch proces is afgeloopen. En eerst dan, als dit proces bij het punt is aan-

gekomen, dat het niet verder kan, dán treedt de gebeurtenis in, die er een einde aan maakt, en hiermede geheel den loop *voleindt.*

Als titel van deze reeks is daarom niet gekozen: *Van de laatste dingen*, gelijk men in de dogmatiek gewoon is, te spreken van *eschatologie*, wat letterlijk *de leer der laatste dingen* beduidt. Al spreekt het toch van zelf, dat het bij de Voleinding met name op „de laatste dingen" aankomt, toch bestaat er tusschen beide uitdrukkingen een onderscheid, dat hier niet verwaarloosd mocht worden. Spreekt men toch van „de laatste dingen", dan worden die dingen op zich zelf genomen, los van de historie die er achter ligt, en los van het begin waaruit heel het proces opkwam. Kiest men daarentegen de uitdrukking: *Voleinding*, dan ligt in het woord zelf het verband aangeduid van het einde, met wat daar achter ligt, tot in zijn begin. Men heeft dan voor zich dezelfde gedachte, die de Schrift ons voorstelt in de *Alpha* en de *Omega.* Zooals er staat in Openb. 1 : 8. „Ik ben de Alpha en de Omega, het begin en het einde", zegt de Heere, „die is en die was en die komen zal, de Almachtige". De vorm van deze wijze van uitdrukking is ontleend aan het Grieksche alphabet, waarin, evenals bij ons, de *A* (bij hen *alpha* genoemd) de eerste letter was, terwijl hun alphabet niet als bij ons met een *Z* eindigt, maar met de lange O, door hen Omega (d.w.z. *groote O*) genoemd. Zelf nu geeft ons de Heere aan, wat deze verwijzing naar de eerste en de laatste letter van het alphabet bedoelt, door er onmiddellijk op te laten volgen: *het begin en het einde;* wat zeggen wil, gelijk het alphabet één geheel vormt, dat in de *a* zijn vast begin heeft, daarna zijn bestaan over alle 23 letters voortzet, en tenslotte op de *Omega* uitloopt, zoo ook heeft de wereld een vast begin gehad, verloopt naar een geregelde historie, en zal eerst dan haar voleinding vinden, als het aan de Omega der historie toe zal zijn gekomen; en dit begin *was*, dit proces der historie *is*, en die voleinding *zal zijn* uit Mij.

Zoo leerden het ook onze vaderen, maar sinds het midden der 18e eeuw verkreeg men op dit alles allengs een geheel anderen blik. Steeds meer toch werd in die dagen van de verdorring der Dogmatiek, het versteenen van de belijdenis, en het zich isoleeren van de Schrift, op rationalistisch spoor, schier geheel de leer der laatste dingen saamgetrokken in de dusgenaamde *leer der Onsterfelijkheid.* De hoofdvraag werd toen, of er nog een leven na den dood was en of de mensch een wezen was als 't dier, dat met zijn sterven vernietigd wordt en ophoudt te bestaan, dan wel of de mensch, als wezen van hooger orde, ook na zijn sterven zijn aanzijn op andere wijze voortzette. En al waren er ook toen reeds, die

dat ontkenden, en de eerste schrede zetten op den weg, die tenslotte naar het puur materialisme moest leiden, toch hield men destijds nog tamelijk algemeen aan de onsterfelijkheid van den mensch vast. Doch dan werd die onsterfelijkheid ook schier uitsluitend van menschelijke zijde bezien. Hoofdzaak werd zelfs veelal het vraagstuk van het wederzien na den dood. Het sentimenteele begon regel te stellen, en almeer beeldde men zich niet anders in, of het leven na den dood zou een voortzetting van dit ons aardsche leven worden. Zooals men hier, de één na den ander, in den dood inging, zoo zou men aan de overzijde van het graf de later afgestorvenen achtereenvolgens weer tot zich zien komen, en het aardsche saamzijn zou in hooger sfeer, wel in anderen vorm, maar toch op denzelfden grondslag worden voortgezet. Dit hing dan meest saam met het sentimenteele van de Jezus-vereering, die wel met name bij de Hernhutters, maar toch evenzoo bij andere mystieken allengs zoover voortschreed, dat aan God Drieëenig schier niet meer gedacht werd, en God de Vader en God de Heilige Geest zoo goed als geheel op den achtergrond werden gedrongen, om alleen de aanbidding van den Heiland over te doen blijven. Tusschen Jezus en de ziel ontspon zich dan reeds hier een soort sentimenteel liefdeleven, dat na den dood, als men bij Jezus was, op nog inniger voet zou worden voortgezet, maar dan toch altoos in verband met het liefdeleven tusschen huisgenooten en familieleden en vrienden, dat men reeds op aarde genoten had. Van een Voleinding der dingen was daarbij veelal geen sprake meer. Wel werden in de Dogmatiek ook nog de Wederkomst en het Oordeel vluchtig besproken, maar meer omdat deze beide stukken nu eenmaal tot de dogmatiek behoorden, dan dat men er voor zichzelf behoefte aan gevoelde, er nog mee rekende, of er troost aan ontleende. Van de schepping Gods in natuur en genade repte men bij de laatste dingen niet meer. Van het historisch proces dat het einde met het begin verbindt, hoorde men niet meer. Het ging niet meer om het werk, om den raad en om het bestel Gods, maar schier uitsluitend om de toekomst van *den mensch*. Men loochende al het overige nog niet, maar voelde er niets meer voor. Het leefde niet meer in de gemeente. Het kwam niet meer in aanmerking voor de prediking. Het stond voor doode letter, zonder dat er eenige bezieling van uitging, puur machinaal nog op den catalogus van den boedel uitgetrokken. Om het werk Gods en om zijn eere bekommerde men zich niet meer. Het ging ten slotte eeniglijk *om den mensch*. Op den mensch trok zich aller aandacht samen. De vraag, hoe het hem na zijn sterven zou vergaan, was de eenige vraag waarmee men zich bezighield. Men nam nog wel de

verzoening door het bloed des Kruises in zijn beschouwing op, maar alleen in zoover, als dit den mensch na zijn sterven van alle schuld ontlastte, en alzoo elken hinderpaal weg nam, die aan zijn gelukstaat in den weg kon staan. En voorts verdiepte men zich in allerlei voorstellingen van hetgeen waarin die gelukstaat bestaan zou, maar ook dit laatste steeds meer in dien zin, dat het hooghemelsche karakter van dien gelukstaat allengs zoo meer afging, en het streven zich steeds duidelijker openbaarde, om den toestand van dit aardsche leven, mits dan ontdaan van wat hier ons leven drukte en benauwde, in de hemelsche sfeer over te brengen. Zooals de mensch zich hier op aarde in zijn leven ontwikkeld had, zooals hij hier op aarde vooral in het huislijk leven genoot, en in sentimenteele mystiek het hoogste levensgenot had gezocht, zoo zou het menschelijk leven zich ook aan de overzij van het graf ontplooien. Wel rijker en ruimer en heerlijker, maar toch in zijn wezen niet van het leven hier op aarde verschillend. Niet de Schrift wees den weg naar de zalen des lichts, veel meer moest het sentiment leiding aan de gedachten geven, en zonder iets dat ook maar zweemde naar een eenigszins alomvattenden blik op het geheel der dingen, trok zich op die wijs hetgeen men omtrent de eeuwigheid elkander inprentte, almeer geheel saam om de vraag, wat er van *den mensch* zou worden en dit dan nog maar al te zeer in gebondenheid aan de vormen van zijn aardsche leven. Vooral de sentimenteele poëzie dier dagen gaf hierbij den toon aan.

Dit nu hing op het nauwst samen met de scherp geteekende strooming der geesten, die ten slotte op het eind van de 18e eeuw in de Fransche Revolutie den grootsten ommekeer in den stand der dingen verwezenlijkte, waarvan, sedert de verschijning van het Christendom in de wereld, de historie te getuigen heeft. Geheel ten onrechte stellen velen het zich nog altoos voor, alsof de machtige gebeurtenissen, die in 1789 te Parijs voorvielen, als een donderslag bij onbewolkten hemel gansch plotseling het gelaat der dingen in zijn tegendeel omzetten. Dit toch was zoo niet. Het diepste beginsel der Fransche Revolutie ligt in het opzij zetten van den levenden God en het op den voorgrond plaatsen van den mensch als autonoom wezen, d. i. als een wezen dat zichzelf de wet stelt. Dit had niet aanstonds tengevolge, dat men met elk Godsbegrip brak. Het verleden dat achter de Fransche Revolutie lag, was te diep in de religie ingeworteld geweest, om aanstonds een vervreemding van alle religie mogelijk te maken. Ook in de religie lag zekere kracht, ook de religie bood aan het leven zekeren steun, in de religie lag vertroosting, in de religie zelfs zekere fijnere

genieting. Waarom zou men dan de religie, die zooveel schoons als ornament aan het menschelijk leven toevoegde, plotseling vernietigen? Zoo deed men niet. Te Parijs werd zelfs door de mannen der Revolutie officieel zekere vereering van een Opperste Wezen ingevoerd. Toen ook hier te lande de Revolutie doorbrak en in 1798 een nieuwe Staatsregeling werd ingevoerd, werd daarin een Artikel 8 van dezen inhoud opgenomen: „De eerbiedige erkentenis van een Albesturend Opperwezen versterkt de banden der maatschappij, en blijft ieder Burger ten duurste aanbevolen". Reeds in de Staatsregeling van 1801 echter werd dit in zooverre verzwakt, dat in Art. 11 alleen nog maar gewag werd gemaakt van „Kerkgenootschappen, welke ter bevordering van deugd en goede zeden een Hoogste wezen eerbiedigen en hulde doen". En in de derde Staatsregeling uit die dagen, en in die van 1805, werd dit nogmaals verzwakt, zoodat er niets van overbleef dan de bepaling in Artikel 4: „Het gouvernement handhaaft de Kerkgenootschappen bij de ongestoorde uitoefening van haar Kerkelijke instellingen, geschikt ter verbreiding van Godsdienstige beginselen en goede zeden, mitsgaders ter handhaving van de goede orde." Zelfs deed men in de Constitutie van 1806, onder Koning Lodewijk Napoleon, nogmaals een schrede achteruit en bepaalde, dat niet alleen alle godsdiensten gelijke bescherming zouden genieten, maar tevens dat de organisatie en de uitoefening van den eeredienst door het gezag van Koning en Wet zou worden geregeld. Zoo was de religie vanzelf niet meer het hart van den Staat, maar werd aan de macht van den Staat onderworpen. En het is langs dien weg, dat men ten slotte uitkwam bij *de religie als privaatzaak.*

In zijn eigen huis, of gelijk men het dan veelal noemde, in de bidcel, zou ieder vrij zijn, maar de uiting van de religie in het optreden eener kerk of ook in eenigen vorm van eeredienst zou onder Staatscontrole komen, en in geen geval zou de Staat als Staat zelf ook maar iets meer met God of met godsdienst van doen hebben. Als private liefhebberij kon de religie voortbestaan, maar op het publieke erf had ze afgedaan. Ook hier kwam men alzoo bij den autonomen mensch uit. Ieder zou persoonlijk voor zich zelf bepalen, of hij met God of met geen God van doen zou hebben. Een iegelijk zou voor zich zelf uitmaken, of er een God bestond, dan of de Godsidee slechts het product van onze fantasie was geweest. Hoe men dit nu uitmaakte of bepaalde, stond aan ieders believen, en in elk geval bleef alles, wat ook maar van verre een reuke der religie van zich deed uitgaan, uit het gemeenschapsleven van heel het volk geweerd; ja, zelfs moest de Overheid de onverschilligen en de tegenstanders der religie beschermen tegen allen overlast dien ze van de zich vroom noemenden lijden konden. Niet alzoo

van God ging de macht en het gezag uit, maar eeniglijk van den mensch als mensch genomen. Vandaar de Volkssouvereiniteit, die tegen het afgeleid gezag der Vorsten en tegen het hoog gezag van den Almachtigen God werd overgesteld. En dit werd derwijs principieel genomen, dat niet God beschikte wat de mensch zou zijn, maar dat de mensch zou beslissen of er een God zou zijn, en zoo Hij er was, welk wezen Hem zou worden toegekend. Niets minder derhalve dan een volstrekte onderstbovenkeering van het levenscompas. Niet de mensch zou van God afhankelijk zijn, maar zelfs het bestaan van het Wezen Gods zou afhankelijk worden gesteld van menschelijke beslissing. Feitelijk plaatste de mensch zich op den troon, en voorzoover de mensch nog een God in zijn paleis toeliet, zou die God niet anders zijn dan een van 's menschen satellieten, om hem ter hulpe te komen als Hij geroepen werd, en voorts te troosten in nood en leed, of om bij plechtigheden luister aan 's menschen leven bij te zetten.

Toch leide men hieruit niet af, dat dit alles louter vrucht en gevolg van de Fransche Revolutie zou geweest zijn. Daar is geen sprake van. Veeleer moet ingezien en erkend, dat beiden, èn de Fransche Revolutie, èn deze volstrekte ommekeer in de waardschatting van de religie, saam het gevolg waren van de veranderde strooming der geesten, die zich al meer van de toongevende klasse had meester gemaakt. De brandstof was reeds vóór de Reformatie hiervoor aangedragen; een geloofsheld als Calvijn heeft, tot aan zijn einde toe, den strijd tegen deze Libertijnen moeten doorstrijden; het Humanisme heeft deze strooming in de hand gewerkt; en toen na den dertigjarigen oorlog Europa eindelijk tot den vrede terugkeerde, en de reformatorische geest, uitgeput door zoo lange en bange worsteling, boven haar kracht was gegaan en haar kracht had uitgeput, is het die humanistische geest geweest, die zich van de hoogescholen en van de middelpunten der beschaving wist meester te maken, vandaar tot in de Kerken doordrong, en op die wijze allengs de geesten voorbereidde op de alles meeslepende omwenteling die te komen stond. Al is dan ook van Frankrijk de omwenteling uitgegaan, ze vond in Duitschland en Italië, en zoo ook ten onzent, breede kringen gereed om aanstonds haar lof te bezingen, en men weet hoe zelfs predikanten ten onzent publiek op plein en markt met de dolzinnigste omwentelaars om den Vrijheidsboom hebben gedanst. Dat juist te Parijs de vonk in het kruit sloeg en de groote wereldbrand uitbarstte, lag deels aan de anarchie die daar steeds in den volksgeest huisde, en anderdeels aan de overmacht waarmeê de monarchie, in Frankrijk bovenal, de persoonlijke vrijheid onderdrukt had. Maar of men in de salons

te Parijs verkeerde of omdoolde in de lustsloten der kleine Duitsche vorsten, het was al één geest die u tegenwaaide; een geest waarvan de machtige en geniale representanten altijd blijven zullen Rousseau en Voltaire met heel de Encyclopaedistische school.

Die geest droeg in den aanvang nog allerminst een brutaal revolutionair karakter. Veeleer diende hij zich aan als een hoogere cultuur, als een rijkere levensopvatting, als een edeler en hooger staande beschouwing van heel 's menschen existentie. Vandaar dat ook het toongevende Christelijk publiek zich door dien geest aangetrokken gevoelde, veel van dien geest in zich opnam, en zich op die wijs aan de strooming van dien tijd conformeerde. De losmaking van den enkelen mensch uit het verband waarin hij geboren werd en leefde, om meer *den enkelen mensch* in zijn waardij en beteekenis op den voorgrond te doen treden, trok vooral de mystiekgezinden aan. Niet nu pas, maar alle eeuwen door had men ook in Christus' Kerk te worstelen gehad met zekere verstijving en versteening van den vasten vorm in belijdenis en eeredienst, en steeds was hiervan het gevolg geweest, dat mystiekaangelegde zielen, in plaats van op de herleving der Kerk aan te sturen, zich uit het kerkelijk leven op zichzelven terugtrokken, en met gelijkgezinden in gezelschappen of in kleine secten een religieuse genieting zochten die de Kerk haar onthield. Schier ongemerkt voelde dan de geest in zulke piëtistische of mystieke kringen zich verwant worden aan den geest der vrijmaking, die in wijsgeerige, letterkundige en maatschappelijke kringen aan het woord kwam, en de wijsbegeerte die voor het goed en deugdelijk recht van den enkelen autonomen mensch opkwam, werd in deze mystieke kringen al spoedig toegejuicht. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat destijds in opgewekte religieuse kringen de onverschilligheid jegens de Kerk hand over hand toenam, een ieder zich op zichzelf stelde en een ongeorganiseerd, individualistisch Christendom, dat zich schier uitsluitend om de enkele ziel bekommerde, als een meer geestelijk Christendom van hooger orde begon te gelden. Wat reeds vroeger in het Methodisme aan het woord kwam, en nu weer in het Leger des Heils opdook, bewoog zich geheel in dezelfde lijn. Gelijk in het Staatsverband en op politiek terrein de autonome enkele mensch de wet zou stellen, zoo zou ook op religieus gebied de enkele mensch den toon aangeven; en al kwam de Fransche Revolutie al spoedig beslist vijandig tegenover *alle* Christendom te staan, toch blijft het feit, dat èn de mannen der Fransche Revolutie, èn deze leiders der nieuwe Christelijke beweging feitelijk en in den grond der zaak van eenzelfde beginsel

uitgingen, en dit beginsel kwam er altijd weer op neer, dat het uitgangspunt gezocht werd in den enkelen mensch. Wat op Staatserf zich tegen de Monarchie keerde, keerde zich op Kerkelijk erf tegen de Kerk en tegen al wat in die Kerk vast was, alzoo tegen de belijdenis, tegen den eeredienst en tegen het kerkbestuur. Geen belijdenis zou meer binden, maar ieders persoonlijke overtuiging de zaak voor hem zelven uitwijzen. Geen predikanten waren de bedienaren van 't heil, maar vrij optredende getuigen. Geen kerkgang maar een particuliere bidstond, waarin een ieder voor kon gaan, zou de ware bezieling aanbrengen. En zoo het kerkbestuur tucht wilde oefenen, ging men eenvoudig de Kerk uit. Van een religieus besef, dat den demonischen oorsprong der Fransche Revolutie gegist en zich tegen dien geest verzet zou hebben, was in deze kringen geen sprake. Men ging wel niet saam, maar liep evenwijdig naast elkander, en in den grond der zaak was het éénzelfde neiging in de geesten, die op *politiek* terrein de Revolutie inriep en op *kerkelijk* erf elken band losmaakte, om den *enkelen mensch* op zichzelf telaten drijven. Tot in den Réveil viel dit te bespeuren. Niet zoozeer in den Réveil die uit Engeland tot ons overkwam, maar wel en zeer sterk in den Réveil die van Zwitserland en van Frankrijk uitging. Ook in dezen Franschen Réveil toch werd steeds de persoonlijke overtuiging op den voorgrond geschoven, op den enkelen mensch de hoofdnadruk gelegd, en het individualisme ten top gevoerd, ten deele zelfs door een zoo uitnemend tolk als Vinet. Tegenover de dorre matheid en de versteening der Kerk stak aanvankelijk dit jonge, bezielende leven heerlijk af. Al wat vroom was, gevoelde er zich toe aangetrokken, of deed het na in eigen vorm. En zoo was het ten leste in den aanvang der 19e eeuw, dat in Staat èn Kerk beide alle hoop op den enkelen mensch werd gesteld en de saambinding der geesten schier geheel uit het oog werd verloren.

Zelfs de Zendingsactie, die in denzelfden tijd opkwam, hing oorspronkelijk rechtstreeks met dien geest der Fransche Revolutie saam en trad dientengevolge veelal in onkerkelijken vorm op. Door tot op *den mensch* terug te gaan, neigden de mannen der Fransche Revolutie er van meet af sterk toe, om den natuurmensch in heidensche landen verre in waardij te stellen boven den mensch gelijk men dien te midden der Europeesche beschaving vond. Die Europeesche mensch was bedorven. Alleen in den natuurmensch in verre landen vond men den echten mensch nog terug. Vandaar een tijdlang zelfs zekere beweging om den natuurmensch na te gaan doen, tot zelfs in het min gedekte van zijn kleeding. Een genootschap als in de *Aboriginal Society* te Londen

optrad, poogde dezen terugkeer tot den origineelen natuurmensch zelfs stelselmatig te drijven. In allerlei romans werden de Robinson Crusoe's verheerlijkt, en men ondernam tochten om in het verre land den natuurmensch te gaan bestudeeren. En diezelfde idée nu was het, die toen onder de Christenen van positieve belijdenis de groote gedachte der Zending deed herleven; een gedachte die zelfs bij de Koloniale Mogendheden dusver slechts zeer beperkt tot haar recht was gekomen. Doch die Zending moest dan ook het stempel der gansche beweging dragen. Niet van de Kerk, maar van particulieren moest ze uitgaan. De Europeesche bevolking was voor het Christendom niet meer ontvankelijk. De natuurmensch zou het wel zijn. Daarom had men de kennis van het Evangelie slechts naar het heidenland uit te dragen, en op eens zou men zien, met wat kracht het Christendom onder de natuurmenschen ingang zou vinden, en eerst daar zijn vollen luister zou kunnen ontplooien.

Zoo was er bijna geen enkel terrein ook op religieus gebied, waarop de nieuwe tijdgeest zijn stempel niet drukte. Het was steeds de enkele mensch, die ook op Christelijk terrein op den voorgrond trad, het initiatief nam en de bezieling van zich deed uitgaan. Dat dit bij wettige consequentie tenslotte noodzakelijk tot een algemeene ontbinding van het Christendom leiden moest, werd niet ingezien. Een tweede reformatie scheen te zijn aangebroken, en volkomen te goeder trouw stelden de beste en ernstigste mannen zich aan het hoofd dezer nieuwe beweging. En zoo nu hing het met geheel dezelfde beweging samen, dat ook de *onsterfelijkheid van den mensch* al meer de hoofdvraag werd voor wie dacht aan de dingen die te komen stonden, en dat bij de leidende geesten de aloude belijdenis van de *Voleinding* der wereld schier geheel in het vergeetboek geraakte.

II. Niet om den mensch maar om God.

> En God heeft den zevenden dag gezegend, en dien geheiligd, omdat Hij op dezen gerust heeft van al zijn werk, hetwelk God geschapen had, om te volmaken.
> GEN. 2 : 3.

ZOO sta dan op den voorgrond, dat niet het lot des *menschen*, maar de voleinding van *het werk Gods* alle Schriftuurlijke bespreking van wat aan het einde te komen staat, beheerschen moet. Niet God is er om den mensch, maar de mensch is er om

God; en wat gewichtige rol in de historie van deze wereld ook aan den mensch zij toegewezen, toch gaat heel het wereldbestel ten principale om Gods eer en niet om ons heil. Van een medicijnmeester kan men zeggen, dat hij er is om de kranken, en dat, zoo er geen kranken waren, ook de geneeskunde niet denkbaar ware. Maar, ook al wordt in de Schrift het beeld van den medicijnmeester op den Koning van het Godsrijk toegepast, toch mag dit beeld nooit ten einde toe worden overgedragen, en dit wel om de alles afdoende reden, dat de hemelsche Medicijnmeester tevens de Schepper van zijn kranken is, en de medicijnmeester op aarde niet. En dit juist is hier beslissend. De grond van 's menschen wezen ligt in de Scheppingsdaad, en alle creatuur is in de Scheppingsorde uiteraard en vanzelf aan het doel waarmeê God het Heelal tot aanzijn riep, onderworpen. Zoo blijft dan de Schepper in geheel zijn schepping altoos het onveranderlijk middelpunt, waarom alles zich beweegt, en aan welks wil, bedoeling en eer al het geschapene, met inbegrip van den mensch, ondergeschikt wordt gemaakt. Met al het geschapene zijn we saâm als een uurwerk van de kunstigste makelij in Gods hand, en al moge ook onder de veertjes en raderkens, die dit uurwerk saamstellen, de mensch hoofdinstrument zijn, dit geeft wel een betrekkelijk, maar nooit een de zaak in haar tegendeel omzettend onderscheid. Met grasspriet en insect is en blijft ook de mensch tot niets anders dan *tot dienst* geroepen en bestemd, en al moge de mensch ten slotte zelfs boven de engelen uitgaan, mèt Serafs en Cherubijnen en Aartsengelen blijft ook de mensch eeniglijk dáárom tot aanzijn geroepen, omdat God 't alzoo ter verheerlijking van zijn eigen Majesteit heeft besteld. Al is 't dat God in het eind aan den mensch zelfs zijn „teederste liefde" gunt, hem dekt met zijn schild, als een Herder voor hem uitgaat, en, als een moeder over haar zuigeling, zoo over het kind zijner liefde waakt, toch wordt hierdoor nimmer ook maar iets aan de wederzijdsche verhouding veranderd. Het was van den aanvang af en het blijft tot den einde toe: God *alles* en de mensch in zichzelf en uit zichzelf *niets*. Zij 't dan ook al, dat de „onsterfelijkheid van den mensch" in de voleinding der dingen een vraagstuk van zeer gewichtige, ja overwegende beteekenis is, toch kan ook zij nooit anders dan één der schakels in de keten van problemen zijn, en hoofdprobleem is en blijft steeds en onveranderlijk de oorsprong, het verloop en de *voleinding* van het door God in de Schepping ondernomen werk zijner Majesteit. Slechts op één punt heeft de mensch, als we ons zoo mogen uitdrukken, in dat werk Gods ingegrepen, maar dan ook op een wijze die hem geheel terugdringt, t. w. door *den val in zonde*. Die val toch werd oorzaak, dat de voleinding van Gods werk

thans zijn zal gelijk ze ons in de Schrift voorzegd is, terwijl hiervan wel te onderscheiden is de voleinding die het werk Gods zou hebben gevonden, zoo het oorspronkelijk bestel Gods ongehinderd en ongebroken ware doorgegaan.

Ten einde dit helder in te zien, mogen en moeten we ons zelfs een oogenblik de vraag stellen, hoedanig het verloop en de voleinding van het werk Gods in de Schepping vermoedelijk zou geweest zijn, indien de eerste mensch *niet* door satan in de verzoeking overmocht was. De voleinding, gelijk ze komt en nadert, wordt *door genade* bereid, en vindt in den val, in het Kruis van Golgotha en in het laatste oordeel haar drie groote merkpalen. Doch al is zoo de feitelijke voleinding die we thans in werkelijkheid tegemoet gaan, toch is ze daarom van den beginne volstrekt niet de eenig denkbare geweest. We kunnen ons althans indenken in een paradijsgeschiedenis, die aan satan de nederlaag had bereid, en die den triomf over satan, nu eerst bij de Verzoeking in de woestijn behaald, reeds naar den hof van Eden had teruggeplaatst. Aldus zou wat daarna kwam een gansch ander verloop hebben gehad, maar dan toch een *verloop;* en ook dit *onzondig* verloop zou een geschiedenis in het leven hebben geroepen, die evenzoo op een doel afging, en dus haar *voleinding* wachtte. Twee voleindingen zijn alzoo, op zich zelf genomen, denkbaar: er moest òf een voleinding komen buiten zonde, òf een voleinding na de insluiping der zonde; en zoowel in het eene als in het andere geval zou òf het uitblijven, òf het intreden van de zonde geheel het verdere verloop, geheel de geschiedenis en derhalve ook de voleinding hebben beheerscht. Nu de zonde intrad, is het één donkere streep heel de historie door, die door de zonde getrokken wordt, maar omglansd door de lichtende stralen der genade. Ware daarentegen de zonde uitgebleven, zoo zou het zich alles in heilige richting ontwikkeld hebben en zich zonder stoornis naar de voleinding hebben toebewogen. Beide houde men daarom steeds scherp uitéén. De mogelijke en de wezenlijke voleinding komen in onze voorstelling wel *beide* tot stand langs een weg, die beide malen uitloopt op de glorie Gods, maar de twee wegen, die, waarlangs die voleinding in het ééne geval *zou* bereikt zijn, en die waarlangs ze nu feitelijk *zal* bereikt worden, zijn geheel verschillend. Ze loopen niet gelijk, maar vormen veeleer een rechtstreeksche tegenstelling. En al moge de heerlijke ontplooiïng der genade, die thans de stuwkracht naar de voleinding teweegbrengt, ons in zalige aanbidding verrukken, nooit mag toch daarom gezegd, dat de voleinding die langs den weg *zonder* zonde zou gevonden zijn, in zich zelf niet volkomen met de eere Gods overeenstemmend ware

geweest. Het is volkomen waar, dat er zich, zoo uw huis in brand vliegt, en ge een u lief kind met levensgevaar uit de vlammen redt, een heldenmoed en een veerkracht der liefde in u ontwikkelt, die zonder dien brand nooit aan het licht zou zijn getreden; maar welk vader, die waarlijk vader is, zou 't daarom af durven bidden, dat zijn lief kind aan zulk doodsgevaar mocht worden blootgesteld, opdat voor hem zich de gelegenheid ontsluiten mocht, om zijn liefde in dien hoogen graad te betoonen? Het *felix culpa!*, d. i. gelukkig de val!, dat een beroemd Kerkvader, starende op het Kruis, uitriep, moge uit de aanbidding van het verlossingswerk te verklaren zijn, maar toch mag zelfs die aanbidding ons niet verleiden, om den val in zonde te begroeten als een daad des menschen, die op de verhooging van Gods eere gericht was. Dat God almachtig door zijn ontfermende genade, ook door den val heen, Zichzelven verheerlijkt heeft, mag er ons nooit, in iets ook maar, toe verleiden, om ons met het denkbeeld van den val te verzoenen.

Van die mogelijke voleinding na een onzondig verloop van de geschiedenis dezer wereld geeft de Schrift zelve ons zekere aanduiding. Ook buiten zonde toch geeft de Schrift ons van het Scheppingswerk niet den indruk als van een rijk in eeuwige ruste, maar wel waarlijk als van een werk dat bestemd was, om zich uit zijn oorsprong tot hooger peil op te heffen, een bestaan en voleinding te doorloopen, en zoo een hooger wijze van existentie tegen te gaan. Het sterkst gevoelt ge dit, zoo ge het leven hier op aarde en met name het leven van den mensch vergelijkt met de engelenwereld. Ook in de engelenwereld toch is een val in zonde, maar een val die op eenmaal de zaak *beslist*. Op het oogenblik zelf dat satan zich met zijn trawanten tegen God keert, is het met satan en de zijnen uit. Van een aanbieding van genade is in de engelenwereld geen sprake. De eene engel valt af, de andere engel volhardt in den dienst van God; maar zooals het zich op 't eigen oogenblik in de engelenwereld openbaart, zoo blijft het. De engel die afvalt, is demon geworden, en blijft demon voor eeuwig. De engel daarentegen die staande blijft, kan in geen tweede verzoeking vallen, bezwijkt nimmer, maar blijft dienstknecht des Heeren tot den einde toe. Er is in de wereld der demonen geen achteruitgang van slecht tot slechter. De demon is op eenmaal duivelsch geworden, kan niet slechter worden dan hij is, kan niet dieper vallen dan hij viel, en is op eenmaal voleind slecht. En zoo ook de engel die staan blijft, ontplooit zich niet allengs en gaandeweg tot hooger heiligheid, maar is op eenmaal voleind heilig en leeft in dit eeuwig heilig ongestoord en onverstoorbaar voort. Vandaar dat er in de

engelenwereld geen geschiedenis, geen verloop en geen overgang van tijd is, en er dus ook in die engelenwereld van geen voleinding sprake kan zijn. Van zulk een „zijn in het eeuwige" kunnen wij ons wel geen denkbeeld vormen, omdat wij als menschen nu eenmaal bij al ons denken aan het begrip van tijd gebonden zijn; maar toch is het noodzakelijk, dat we bij de vergelijking tusschen het lot der engelen en het lot der menschen steeds met dit principieel verschil tusschen den tijd en de eeuwigheid rekening houden. En dit nu kunnen we alleen uitdrukken door te zeggen, dat er in de engelenwereld geen ontwikkeling, geen overgang uit den éénen toestand in den anderen toestand plaats grijpt, maar dat het in deze wereld der hooge geesten eeuwiglijk blijft, gelijk het na den afval van satan en zijn trawanten geworden was. Wel stuit men hierbij op het bezwaar, dat de afval zelf toch een stuk geschiedenis schijnt te zijn, omdat er een zoo principieele verandering meê intrad, doch dit is te verklaren uit het creatuurlijk karakter dat ook van den engel onafscheidelijk is. Eeuwiglijk onveranderlijk in zich zelf is alleen Jehova die zeggen kan: *„Ik zal zijn die ik zijn zal,* dat is mijn naam *eeuwiglijk."* Alle creatuur daarentegen, dat een geestelijk zelfbewust leven leidt, moet, hoe dan ook, eenmaal tot het bepalen van zijn eeuwige positie in verhouding tot zijn Schepper komen om uit te maken, of het creatuur dienstknecht Gods wil zijn, dan wel zich als creatuur aan God wil onttrekken, en dus ophouden creatuur te zijn. Dit is dan ook in de engelenwereld geschied. De afval der booze engelen is niet een geschiedenis, maar een zelfbepaling, en omdat deze zelfbepaling bij den éénen engel anders uitviel dan bij den anderen, splitste van meet af de engelenwereld zich in twee heirscharen, eenerzijds de heirschare der demonen, die voor eeuwig verloren zijn, en anderzijds de heirschare der Serafs en Cherubijnen die voor eeuwig gelukzalig zijn. De booze engelen doorloopen geen geschiedenis van minder goed naar meerder slecht, en de goede engelen kennen evenmin een geschiedenis, waarin ze opklimmen tot hooger heiligheid. Gelijk de uitverkorenen Gods eenmaal onvoorwaardelijk heilig in het nieuwe Jerusalem zullen zijn, zoo ook zijn de goede engelen van het oogenblik van hun eerste keuze en zelfbepaling af onvoorwaardelijk heilig. De gezaligden en de goede engelen kennen geen van beiden een ontwikkeling die alleen de tijd kan aanbrengen. Ze leven in het eeuwige, dat vanzelf onveranderlijk is, en blijven dus voor nu en voor altoos wat ze van meet af na satan's afval waren. Wij leven in den tijd, en daarom kan bij ons overgang van toestand in toestand zijn. De engelen daarentegen leven niet in den tijd, maar in het eeuwige, en dit brengt vanzelf teweeg, dat hun staat

onveranderlijk is. Zooals de engel zich bij de zelfbepaling van zijn verhouding tot God Almachtig had gesteld, zoo ook blijft hij eeuwiglijk. Vandaar dat er wel bij den mensch, maar niet bij de engelen van Verlossing, Verzoening en Zaliging sprake kan zijn.

Stellen we nu, tegenover deze totstandkoming van den blijvenden toestand in de engelenwereld, hetgeen de Schrift ons mededeelt omtrent hetgeen Gods bestel met deze wereld en den mensch was, zoo vinden we, ook afgezien van den val, hier een gansch andere voorstelling. Deze wereld is geschapen, niet om aanstonds in het eeuwige zijn in te treden, maar om een overgang van tijd in tijd te doorloopen. Uitvoerig zelfs wordt ons in het scheppingsverhaal bericht, hoe God voor ons den overgang der tijden heeft ingesteld. Al aanstonds geschiedde dit op den eersten scheppingsdag door de onderscheiding die tusschen het licht en de duisternis intreedt. „En het was avond geweest en het was morgen geweest, de eerste dag." De bewering dat dit een periode van 24 uur zou geweest zijn, ontbeert alle afdoend bewijs. Immers deze laatste periode ontstaat door de omwenteling van de aarde om haar as, in verband met de bestraling van deze wereld door het licht van de zon. Daar nu in Gen. 1 : 14 deze beglansing van de aarde door de zon eerst op den vierden scheppingsdag wordt gesteld, mist men alle recht om deze periode van 24 uur reeds op den eersten scheppingsdag toe te passen. Het licht dat op den eersten dag begon te stralen, was het licht als zoodanig, nog niet aan eenige zon of star gebonden. Evenmin geeft het scheppingsbericht van den eersten dag ons het recht om een andere periode vast te stellen. In Genesis 1 wordt hieromtrent niets bepaald. Het licht dat den eersten dag begon te schijnen, en weer onderging, geeft ons alleen het recht om vast te stellen, dat reeds van den eersten dag af zekere overgang van tijd in tijd door God is ingesteld, en dat reeds hierdoor, en van meet af, geheel deze wereld aan zekere orde van tijd werd onderworpen. Die instelling van den tijd voor het leven dezer wereld wordt dan voleindigd den vierden dag. Rakende den dag staat er hier met zoovele woorden bij, dat God zon en maan in het uitspansel lichten deed, *om* scheiding te maken tusschen den dag en den nacht, en dat haar uitstraling in het leven zou roepen *gezette tijden,* en zoo de *dagen* en de *jaren* voor ons zou doen ontstaan. Zoo is het op den eersten scheppingsdag de instelling van den tijd in het gemeen, en eerst op den vierden dag de nadere indeeling van den tijd in bepaalde tijdvakken. Een indeeling in tijdvakken, die dan na afloop van het geheele scheppingswerk nog verrijkt wordt door de instelling van de week-indeeling en de vaststelling van den sabbath der ruste,

als de indaling van iets uit het eeuwige in het verloop van den rusteloozen tijd, gelijk die de andere dagen doorgaat, en ook op den Sabbath alleen geestelijk kan gegrepen en genoten worden. Dit inbrengen nu in ons leven van den tijd, en dit indeelen van den tijd, nog eer er van zondeval sprake was, toont alzoo, dat, ook al ware de mensch niet gevallen, deze wereld een historie zou doorloopen hebben, uit toestand in toestand zou zijn overgegaan, een geregeld proces zou hebben doorgemaakt, en een eindelijke *voleinding* zou zijn tegemoet gegaan. Of om het nog duidelijker te zeggen, dat deze wereld, ook buiten den val in zonde, niet gebleven zou zijn gelijk ze was, maar een gestadige verandering zou hebben doorloopen, van minder tot hooger zou zijn opgeklommen, en eerst na algeheelen afloop van dit ontwikkelingsproces, in zijn blijvenden, eeuwigen toestand zou zijn overgegaan.

Doch niet alleen uit de tijdsindeeling is dit af te leiden, ook de zaak zelve vinden we in de Schrift uitgedrukt. Er staat toch in Gen. 2 : 3, dat God reeds in de schepping dezer wereld een werk geschapen had, *om het te volmaken.* Hoe men nu deze woorden ook opvatte, er ligt toch altoos het denkbeeld aan ten grondslag dat het geschapene niet bestemd was, om onveranderlijk in den toestand, waarin het ontstond, te volharden. Iets wat nog bevestigd wordt door de uitdrukking dat aldus was „de *geboorte* des hemels en der aarde". *Geboorte* toch is een uitdrukking, die wijst op wat eerst in de geboorte wel het aanzijn ontvangt, maar bestemd is, om na de geboorte zich te ontplooien, zich te ontwikkelen en te groeien. In beide, zoowel in de uitdrukking: *om te volmaken,* als in de voorstelling van een *geboorte,* ligt alzoo het denkbeeld opgesloten, dat het geschapene in geen geval zou gebleven zijn zooals het was, en allerminst in een toestand van *onveranderlijkheid* verkeerde, maar bestemd was om uit een lageren in een hoogeren toestand zich te ontplooien. Het denkbeeld van het te doorloopen proces was alzoo reeds met de schepping zelve gegeven. Het komt niet eerst na den val op, maar was in deze schepping ingelegd nog eer er van zonde sprake was. En, gelijk vanzelf spreekt, waar een proces is, daar is ook een voortgang van het begin *naar een einde.* Dit proces zou eenmaal hebben uitgewerkt. Eenmaal, vroeg of laat, zou elke kiem, die in de Schepping school, tot volle ontplooiïng zijn gekomen. En was die ure eenmaal bereikt, dan zou de *voleinding* daar zijn geweest, de tijd zijn einde hebben gevonden, en de overgang uit den tijd in het eeuwige zijn ingetreden. De stelling rust derhalve op vaste gegevens, dat, al ware de zonde niet gekomen, er toch evenals nu een historie door deze wereld zou doorleefd zijn, en er dus aan het einde der historie een *voleinding*

zou zijn te wachten geweest. We hadden derhalve het volste recht, om van twee *voleindingen* te spreken: de ééne gelijk ze nu, na het intreden der zonde, door de genade worden zal, en de andere gelijk ze er zou gekomen zijn, indien de eerste mensch niet bezweken ware, maar in zijn gemeenschap met God had volhard.

Nemen we nu aan, dat deze ontwikkeling en ontplooiïng van de in den mensch schuilende krachten, buiten zonde, veel machtiger en sneller tot stand zou zijn gekomen, dan thans het geval was, zoo zou hieruit wel volgen, dat het proces 't welk ons geslacht op deze aarde zou hebben te doorloopen gehad, veel sneller zijn einde en volmaking zou bereikt hebben, maar toch ook zoo zou ons geslacht een historie hebben doorleefd, van toestand in toestand zijn overgegaan, en alzoo ten slotte om een *voleinding* geroepen hebben. Welke die voleinding alsdan zou geweest zijn, is ons niet geopenbaard. Slechts negatief kunnen we zeggen, dat geen dood tusschenbeide zou zijn getreden, dat geen vloek de aarde zou verwoest en den mensch in lichamelijken zin zou verdorven hebben, zoodat de overgang van den mensch uit zijn aardschen staat in zijn hemelsche toekomst een geheel geleidelijk proces zou doorloopen hebben. Doch over de wijze waarop dit zou hebben plaats gehad, voegt het ons niet iets met zekerheid uit te spreken, omdat er ons niets over geopenbaard is. Al blijft hier derhalve een ondoorgrondelijk mysterie, dit staat dan toch vast dat, ook buiten zonde, dood en vloek, het leven der menschen op deze aarde een geregeld, ongestoord proces zou doorloopen hebben, en dat dit proces ten slotte zijn einddoel zou hebben bereikt, tot algeheele *voleinding* zou zijn gekomen, en eerst zoo uit den tijd in het eeuwige zou zijn overgegaan. Het verschil tusschen den mensch en den engel zou ook bij dien stand der dingen ongeschonden zijn gebleven. Bij de engelen geen ontwikkeling, — bij den mensch wel. Bij de engelen het wezen en de toestand op eenmaal uitgemaakt en bepaald, zoodat er van een historie geen sprake was, — bij den mensch daarentegen in den aanvang slechts een kiem, die bestemd was om uit te spruiten en zich in den tijd te ontwikkelen, om eerst daarna door *voleinding* in den blijvenden, eeuwigen toestand over te treden. Dit alles betreft intusschen slechts een *mogelijk* gestelde voleinding, niet de *wezenlijke,* waarmee we thans alleen te rekenen hebben. De geleidelijke voleinding, die in de schepping mogelijk was gesteld, is door de zonde, door den dood en door den vloek op eenmaal afgesneden. Een gansch andere, van den oorspronkelijken geheel verschillenden toestand, is thans ingetreden. En de diepgaande vraag, eenmaal tusschen de *benedenvaldrijvers* en *boven-*

valdrijvers uitgestreden, of de nu werkelijke *voleinding* van meetaf alzoo door God besteld en bedoeld was, zal wel steeds beheerscht blijven door de vraag of ge afrekent van Gods *heiligheid,* dan wel van zijn *bestel over alle dingen;* een voor ons denken althans steeds onoplosbaar vraagstuk. Rekent ge naar het bestel Gods over alle dingen, dan kan het alles niet anders dan naar Gods wil zijn geschied. Maar de tegenstelling tusschen Gods heiligheid en de zonde en vloek blijft dan onopgelost; en juist daarom was het noodzakelijk ook op de *mogelijke voleinding,* buiten zonde, voorzoover de Schrift hiertoe aanleiding geeft, met eenigen nadruk te wijzen.

Hoeveel moeilijkheid het voor ons, die in tijd leven en aan den tijd onzen denkvorm ontleenen, geeft, om het eeuwige, waarop de voleinding doelt, in zijn eigenlijke wezen te tasten en te doorgronden, toch kunnen we ons zeer wel de *voleinding van het Scheppingswerk Gods* indenken, mits we ons er maar voor wachten, om hierbij zoo goed als uitsluitend *aan den mensch* te denken, en onder voorbehoud, dat we 't verstaan, hoe de voleinding bedoeld wordt van heel de Schepping Gods in zijn onmetelijk heelal. Begaat ge de fout om zoo goed als uitsluitend aan den mensch te denken, dan trekt zich vanzelf heel uw gedachtengang saam om hetgeen de genade deed om zonde en vloek te overwinnen. Dit bepaalt dan vanzelf uw blik tot deze aarde waarop wij wonen, en dan komt het in uw voorstelling zóó te staan, alsof buiten deze aarde, in heel Gods schepping, alles bleef gelijk het was, en alsof er uitsluitend op en met opzicht tot deze aarde een alomvattende verandering zou plaats grijpen. En dit nu wordt door de Schrift ten stelligste weersproken. We vernemen toch, dat er ook in zon en maan, ja in geheel de starrenwereld een machtige verandering zal plaats grijpen, en dat zelfs de wisseling van dag en nacht een einde zal nemen. In het nieuwe Jerusalem is het altoos licht, maar zoo dat dit licht niet meer wordt uitgestraald door de zon, noch door de maan, maar op zulk een wijze, dat God zelf haar licht zal zijn. Het staat er met zooveel woorden: „En de stad behoeft de zon en de maan niet, dat ze in haar zouden schijnen, want de heerlijkheid Gods heeft haar verlicht en het Lam is haar kaars". En nogmaals in Openbaring 22 : 5: „En aldaar zal geen nacht meer zijn, en zij zullen geen kaars noch licht der zon van noode hebben, want de Heere God verlicht hen". Een terugkeer alzoo tot den aanvang van den eersten dag, toen God zeide: „Daar zij licht", zonder dat er van het licht der zon of der maan, dat eerst met den vierden dag begon uit te stralen, nog sprake was. Zonder hierop vooralsnog nader in te gaan, blijkt dan toch, dat in de

gebeurtenissen van het laatst der dagen, niet alleen onze aarde, maar ook heel het firmament begrepen is.

De fout is ook hier maar, dat men over Gods Almachtigheid veel te gering denkt, en ook de verhouding van onze aarde tot het heelal kleedt in een denkvorm, dien we wederom aan dit aardsche leven ontleenen. Naar dien denkvorm toch is deze onze aarde niet anders dan één kleine, onbeduidende planeet in één zonnestelsel, en ware het de dwaasheid ten top gevoerd, zoo we in deze kleine planeet het eigenlijk middenpunt van gansch Gods Schepping zagen. Nu laten we de eigen beteekenis van het firmament en van het talloos tal van starren die in dit firmament schitteren, voor 't oogenblik geheel ter zijde. Hierin toch liggen raadselen, die 't ons niet gegeven is, te kunnen oplossen. Maar het ééne feit, dat op deze wereld het *menschelijk* geslacht leeft, en dat *God zelf* zich in Christus met dit menschelijk geslacht vereenigd heeft, geeft voor wie geestelijk oordeelt, toch de zekerheid, dat deze kleine wereld in het groot en mateloos heelal een geheel eenige plaats inneemt. We lezen wel van engelen, die elders hun woonstede hebben, en in den beginne is de mensch wel een weinig minder dan die engelen gemaakt, maar de afloop en het einde is toch, dat de mensch ook *boven* die engelen zelfs in rangorde verheven wordt, en dat we lezen hoe de gezaligden tot zelfs de engelen *oordeelen* zullen. Zon, maan en sterren worden in de Schrift ons dan ook voorgesteld als *dienende* deze aarde, en dienende op die aarde *den mensch,* en als het einde komt en de heerlijkheid ingaat, ondergaat ook het firmament, naar luid der Schrift, al die diep ingrijpende veranderingen, die door de toekomende heerlijkheid worden geëischt. Er is alzoo geen sprake van, dat we bij de voleinding alleen met den mensch zouden te rekenen hebben; we hebben minstens evenzoo te rekenen met heel deze wereld waarover de mensch als Koning was aangesteld, en tenslotte evenzoo met al wat buiten deze *aarde* in Gen. 1 : 1 wordt aangeduid door het begrip *hemel.* „In den beginne schiep God den hemel en de aarde", heet het daar, en in tegenstelling hiermeê lezen we in Openb. 21 : 1 : „En ik zag een nieuwen hemel en een nieuwe aarde, want de eerste hemel en de eerste aarde waren voorbijgegaan". Zelfs al had men dit nu te verstaan van een algeheele tenietdoening van de eerste schepping, en van het schepsel opnieuw en nogmaals van een tweeden hemel en een tweede aarde, zoo zou dit voor wie aan Gods Almacht gelooft, in niets te wonderbaar zijn. Indien ge waarachtiglijk en oprechtiglijk gelooft en belijdt, dat God Almachtig door één woord van zijn Majesteit, als met een wenk van zijn Almacht, op eenmaal heel deze aarde en heel het firmament, waar-

van eerst niets bestond, tot het volle aanzijn heeft geroepen, dan volgt hier vanzelf uit, dat ge niet anders kunt of moogt oordeelen, of diezelfde God zou evenzoo op eenmaal door zijn machtwoord al dit bestaande te niet kunnen doen, en tegelijk door een geheel nieuwe schepping een geheel andere aarde en een geheel nieuw firmament in het leven kunnen roepen. In niets zou dit ongelooflijker of wonderbaarlijker zijn, dan de eerste Schepping. Het zou beide malen een gelijke openbaring van Gods Almacht wezen. De eerste maal in niets meer noch minder dan de tweede maal. Zelfs zou niets Gods Almacht beletten om daarna nogmaals evenzoo te doen, en ook die tweede schepping door een derde, nogmaals geheel nieuwe schepping te vervangen. Van geheel de bekrompen voorstelling, alsof alleen deze onze wereld, als gevolg van zonde en vloek, een verandering had te ondergaan, en alsof de onmetelijke starrenwereld in zich zelve vaststond en onveranderlijk of onverdelgbaar ware, hebben we ons daarom te ontdoen. Het is de dwaasheid zelve, zich in te beelden dat het firmament aan Gods Almacht ooit paal en perk zou stellen. Zijn geheele volken voor God als een stofken aan de weegschaal en als een druppel aan den emmer, dan kan ook het gansch heelal, voor God gerekend, niet anders dan een ademtocht van zijn Almacht zijn.

Maar al ware zulk een vernietiging van hemel en aarde op zich zelf zeer wel denkbaar, en al zou Gods Almacht in niets te kort schieten om daarna een tweeden hemel en een tweede aarde tot aanzijn te roepen, toch zou dit geen *Voleinding* zijn. En al spreekt de Schrift dan ook van een nieuwe aarde met een nieuwen hemel, heel de Schrift door blijkt het toch overvloedig, dat hiermee niet anders bedoeld is, dan dat èn hemel, èn aarde een nieuwen vorm van existentie zullen erlangen. Ze zullen niet vernietigd en door een andere aarde en een anderen hemel vervangen worden, maar ze zullen uit een lageren staat tot een hoogeren staat worden opgeheven. En gelijk een akkerveld, dat in den winter dor en verlaten lag, straks, als de zon haar wonderen heeft gedaan, ruischen en bloeien zal door wat er op wies, zoo zal ook de overgang uit dezen toestand in den toekomenden zijn. Vergeleken met wat nu bestaat, zal de nieuwe staat van zaken zijn uitdrukking vinden in het rijke woord van *heerlijkheid*.

Het begrip van *Voleinding* onderstelt alzoo: 1°. dat in de ure der Schepping hemel en aarde geschapen zijn in een *voorloopigen* toestand; 2°. dat deze voorloopige toestand er op berekend was, om zich tot *hooger* te ontwikkelen; 3°. dat deze ontwikkeling een proces van eeuwen zou vorderen; en dan 4°. dat als die periode was afgeloopen en zou voleind zijn, er uit deze aarde en uit dezen

hemel een volheerlijk resultaat als einduitkomst zou geboren worden. Dit nu onderstelt bij Hem die deze aarde en dezen hemel schiep, een vooropstaand plan, een onveranderlijken raadslag, een eeuwig voornemen. In dit Goddelijk plan lag vast, wat de einduitkomst in de voleinding zou zijn. En om die einduitkomst te doen geworden, moest in den eersten aanvang die aarde en die hemel zoo zijn geschapen, dat ze in zich droegen de substantie, de krachten en de ordening van deze krachten, die bij ongestoord verloop van zelf eens uit den aanvang der dingen de voleinding zou doen voortkomen. Doch hieruit volgt dan ook, dat die voleinding volstrekt niet alleen op den mensch, en zelfs volstrekt niet alleen op deze aarde doelt, maar dat die voleinding zal moeten brengen de volkomen openbaring van al wat er in dezen hemel en in deze aarde, en zoo mede ook in den mensch eerst als kracht sliep, en eerst na afloop van het ontwikkelingsproces zich in heerlijkheid zou vertoonen. Nooit mag ons egoïsme die voleinding daarom tot den mensch beperken, noch ook ze bepalen tot deze aarde. Het gansch *heelal* is één samenstel, waarvan de deelen onderling saamhangen. Geheel dit samenstel doorloopt in het onderling verband van zijn deelen het proces van ontwikkeling, en in de voleinding zal het *geheel dit samenstel* van het *heelal* zijn, dat in zijn volle heerlijkheid opbloeit voor Gods aangezicht.

Doch dan strekt zich dit ook op onze aarde tot alles uit, en volstrekt niet alleen tot den mensch, alsof al het overige in en op deze aarde onverschillig en bijkomstig ware. De mensch is op deze aarde aangelegd, maar ook die aarde is aangelegd op den mensch. Zelfs gaat deze stoffelijke wereld met den mensch op en neder. Waar de mensch niet kwam is verwoesting, waar de mensch optrad, is heel het aanzijn van deze aarde door den mensch veranderd. Vergelijk Europa maar met geheele streken van Azië en Afrika. En nu gaat de Schrift nog verder en toont ons hoe zelfs de grondstoffen, die onze aarde saamstellen, veranderen kunnen. Wat nu steen en aarde is kan worden omgezet in louter keurgesteente, en daarom is het van belang er op te letten, hoe in het nieuwe Jerusalem gesproken wordt van edelgesteenten, die heel den bouw vormen. Van aarde, van ijzer, van koper is geen sprake meer. Het is alles goud en keurgesteente geworden. En niets dan de Almacht Gods is noodig, om de stoffen die deze wereld saamstellen, in zulk een veel heerlijker vorm om te zetten. Reeds de scheikunde, voor zoover wij die kennen, levert er gegevens in eersten aanleg voor. Zelfs kan gezegd dat ook de plantenwereld hierin deelen zal. Niet deze onze plantenwereld blijft, maar er komt een nieuwe, veel rijker plantenwereld, met vruchten elke

maand. En zoo ge u afvraagt wat het beduidt, dat in de heilige openbaringen bij Ezechiël en Johannes zoo telkens van Cherubijnen d. i. van diergestalten gesproken wordt, zoo valt ook hier het vreemde van weg, zoo ge de mogelijkheid indenkt, dat ook op de nieuwe aarde de rijke dierenwereld haar vertegenwoordiging zal vinden, zij 't al in gansch anderen vorm, dan waarin wij die kennen. Dit althans staat vast, dat heel de Openbaring er op wijst, hoe niets verloren gaat, hoe alles zijn bestemming heeft, en hoe 't al vatbaar is, om in zijn voleinding een nieuwen vorm, een vorm van waarachtige heerlijkheid aan te nemen, die alles overtreffen zal wat wij hier in dit leven op aarde hebben gekend, gezien, en bewonderd in het genieten.

III. De heilsverwachting bij Israel.

> Waarom springt gij op, gij bultige bergen? Dezen berg heeft God begeerd tot zijne woning; ook zal er de HEERE wonen in eeuwigheid. PSALM 68:17

ONTKEND kan intusschen niet, dat dit alomvattend begrip der voleinding wel in de Schrift gevonden wordt, maar toch zich maar al te vaak als achter een sluier voor ons verbergt, met name in de Profetie en in de Openbaringen die aan Johannes op Patmos ten deel vielen. De oorzaak hiervan ligt in het feit, dat bij hetgeen de Schrift ons aangaande de voleinding mededeelt, zoo telkens *Israel* op den voorgrond treedt, en wel Israel niet als *geestelijk* Israel gedacht, maar als het volk dat uit Abraham gesproten was, in Palestina zijn woonstede had, in Jerusalem als de heilige stad roemde, en te Jerusalem, op Sion, den Tempel als woonstede Gods bezat; een tempel waarin de tegenwoordigheid van Jehovah door elken vromen Israeliet erkend, geëerd en geheiligd werd. Van de menschheid als menschheid is niet dan hoogstzelden sprake. Wordt heel ons menschelijk geslacht bedoeld, dan heet het altoos, dat er één Israel is, en dat er buiten Israel niets dan „de volkeren" en „de eilanden" zijn. En dit alles wordt zoo weinig geestelijk en steeds in zoo beslisten zin aardsch genomen, dat de bergen der aarde gedacht worden als tegen den berg Sion overstaande. Vooral in Psalm 68 komt dit sterk uit, als het in de berijming heet: „Dat Basan's hemelhooge berg met al zijn heuvelen Sion terg" en wane te overtreffen, God zelf heeft *dezen berg*, namelijk

Sion, begeerd tot woning, om aldaar geëerd, zijn heerlijkheid te toonen. Die God die hem, namelijk Sion, verkoren heeft, die trouwe houdt, en eeuwig leeft, zal daar ook eeuwig wonen. Gedurig doet het ons dan ook eenigszins vreemd aan, indien we in de heerlijkste profetieën over het kennen van God en zijn Naam telkens plaatsen uit Juda en Israel vinden ingelascht, en zelfs tot op de plaatselijke gesteldheden van Jerusalem zien teruggegaan. Sterk vooral komt dat uit in Jeremia 31. We lezen daar van een heerlijke Godspraak, die aan Jeremia in den slaap werd ingegeven, een Godspraak die hem zoo geweldig aangreep en spande, dat hij midden onder de ingeving ervan wakker werd. We lezen toch in vs. 26: „toen ontwaakte ik en ik zag toe, en mijn slaap was mij zoet". Daarop ging toen de Goddelijke inspraak door, en teekende in breede trekken de glorie van de dagen des nieuwen Verbonds. „Ziet de dagen komen," spreekt de Heere, dat ik met het huis van Israel en met het huis van Juda een nieuw Verbond zal oprichten. Niet naar het Verbond, dat ik met hun vaderen gemaakt heb, ten dage als Ik hun land aangreep, om hen uit Egypteland uit te voeren, welk mijn Verbond zij verbroken hebben. Maar dit is het Verbond, dat ik na die dagen met hen maken zal. Ik zal mijn wet in hun binnenste geven, en zal die in hun hart schrijven. En Ik zal hun tot een God, en zij zullen mij tot een volk zijn. En zij zullen niet meer een iegelijk zijn naaste, en een iegelijk zijn broeder leeren zeggende: kent den Heere, want zij zullen Mij *allen* kennen, van hun kleinste af tot hun grootste toe, want Ik zal hun ongerechtigheid vergeven, en hunner zonden niet meer gedenken." Doch nadat aldus de profetie ons tot het hoog-geestelijk karakter van de bedeeling des nieuwen Verbonds ophief, komt terstond daarop in diezelfde profetie een zoo rechtstreeksche verbinding van dat heil aan de plaatselijke gesteldheden in Jerusalem voor, dat 't alle hooge geestdrift schijnt te dempen. Dan toch heet het: „Ziet, de dagen komen, spreekt de Heere, dat Jerusalem den Heere zal herbouwd worden, van den toren Hananeël tot aan de Hoekpoort, en het meetsnoer zal wijders nevens dezelve uitgaan tot aan den heuvel Gareb en zich naar Goath omwenden, en het gansche dal der doode lichamen, en der asch en al de velden tot aan de beek Kidron, tot aan den hoek van de Paardepoort zal den Heere een heiligheid zijn, en er zal niets weder uitgerukt of afgebroken worden in eeuwigheid."

Dit gansche slot nu, met de opzettelijke vermelding van de Hoekpoort en de Paardepoort, zou de gewone lezer in Jeremia's profetie liever weg hebben zien laten. Het volgt zoo nuchter en ontzielend op de heilige geestelijke profetie die voorafging. Zelfs zouden we

zeggen, dat het den indruk van wat voorafging breekt, zoo niet bederft. En toch, zoo is het niet hier alleen, maar zoo is het telkens. Altoos weer worden, tot in de hoogst gaande profetieën, die herinneringen aan Israel, aan Jerusalem, en aan Sion ingevlochten. Dan voelt men niet, wat men daaraan heeft. Openhartig gezegd, men zou liever willen dat al deze herinneringen aan Israel, en deze vermelding tot in bijzonderheden van Jerusalem en zijn poorten ons gespaard waren. Voor ons schijnt dit alles zonder beteekenis. Ons is het om den geestelijken inhoud van de profetie te doen, niet om de Joodsche bijvermeldingen. Bij het kiezen van een tekst voor de predicatie, laat men dan ook meest al die Joodsche bijzonderheden weg, en bepaalt zich tot die meer pakkende woorden, die ons het geestelijk ideaal teekenen. Wie in de Schrift thuis is, kent de heerlijke profetie van het nieuwe Verbond uit Jeremia 31 : 33 van jongs af van buiten, maar hij denkt er niet aan, er die slotwoorden over Hananeël en de Hoekpoort bij te nemen. Zelfs zou een Bijbel waaruit al dit Joodsche was weggelaten en alleen het hoog-geestelijke in zijn prachtige taal was saamgevat, ons warmer toespreken en meer aangrijpen. En toch is de Schrift nu eenmaal zoo en niet anders. Niet alleen toch bij Jeremia, maar schier bij alle profeten vindt ge steeds dat binden van het hoogste geestelijk ideaal aan de koude, nuchtere realiteit van het Joodsche land. Zelfs in de Psalmen is het vaak niet anders. Reeds wat we uit Psalm 68 aanhaalden, toont dit. En slaan we het laatste boek der Heilige Schrift op, dan toont ook de Openbaring van Johannes ons de toekomst weer in hetzelfde kader. Het hemelsche leven wordt ons weer afgebeeld in een stad, die wederom Jerusalem heet. In de hooge muren dier stad zijn twaalf poorten, en in die poorten staan als wachters twaalf engelen, en op die poorten zijn twaalf namen geschreven, dewelke zijn de twaalf namen van de twaalf stammen van Israel. Van den aanvang tot den einde blijft zoo alles wat de Schrift ons over de voleinding bericht, in het Israelietische kleed gehuld. Die concrete vorm wordt nimmer losgelaten, en in afgetrokken algemeenheden over het menschelijk geslacht als eenheid verliest de Schrift zich bijna nooit.

Dit onloochenbare feit heeft in tweeërlei opzicht op het dwaalspoor geleid. Eenerzijds gaf het voet aan de chiliastische droomerijen, die ten slotte alles zich ook in de toekomst op Israel lieten saamtrekken, en nogmaals de Joden in de voleinding voorop schoven. Maar ook anderzijds verleidde het tot de dwaling, om in dit alles niet anders dan beeldspraak en verzinbeelding te zien.

Uitgaande van de apostolische stelling, dat het ware Israel de gemeente der uitverkorenen is, zag men in het gedurig teruggaan der Schrift op Israel, op Jerusalem, en op Sion niet anders dan een toepassing van den Israelietischen vorm op de ware Kerk des nieuwen Verbonds, en ook onze Kantteekenaren haastten zich niet zelden om bij elk van deze Joodsch-gekleurde uitspraken ons aan te zeggen, dat dit alles beeldspraak is, doelende in hoofdzaak op de Kerk des nieuwen Verbonds. Toch mogen we noch met de eerste, noch met de tweede voorstelling geheel vrede nemen. De eerste opvatting is te eng-Joodsch, de tweede verliest de realiteit van Israels beteekenis voor het Godsrijk te zeer uit het oog. En eerst dan kan de profetie en de apocalypse ons in haar volle kracht toespreken, zoo we eenerzijds de hoog-geestelijke profetie in haar algemeene bedoeling weten te waardeeren, en het anderzijds leeren verstaan, hoe het binden van dit hoog-geestelijk ideaal aan den Israelietischen vorm, niet beeldspraak en verzinbeelding, maar uitvloeisel van het bestel Gods is. Het Chiliasme, en wat er mee samenhangt, heeft dan ook in zooverre steeds een dienst aan Christus' Kerk bewezen, als het niet afliet protest in te dienen tegen de louter beeldspreukige opvatting van den Israelietischen vorm, waarin de profetie veelal is ingekleed. Het ging de ver, en werd hierdoor op zijn beurt eenzijdig, maar het kwam toch in zooverre voor een onloochenbare waarheid op, als het onveranderlijk aan het Israelietisch uitgangspunt van de bedeeling ook des Nieuwen Verbonds vasthield. Met dit protest hebben we ons voordeel te doen, en wie uit de Schrift wil leven en niet anders dan uit de Schrift ook zijn opvatting en verwachting omtrent de Voleinding saam wil stellen, mag niet rusten, eer het hem gelukt is, zulk een klaar inzicht in de beteekenis van dezen Israelietischen vorm der profetie zich eigen te maken, dat de gestadige en gedurige verbinding van de profetie omtrent de toekomst met hetgeen Israel voor het Godsrijk was, hem niet meer hindert, maar natuurlijk en noodzakelijk is geworden.

Om hiertoe nu te geraken, hebben we ons allereerst te onttrekken aan de onjuiste voorstelling alsof de bedeeling van *het heil* zelf in Israel slechts zinnebeeldige schijn zou geweest zijn. Dit toch is niet zoo; die bedeeling bezat te volle werkelijkheid. Metterdaad heeft het Gode beliefd, nadat heel de wereld zich van Hem vervreemd had, in die wereld zich een enkele plek te verkiezen, die Hem gewijd en Hem geheiligd zou zijn. Het heeft Hem beliefd op die uitgekozen plek een bijzonder volk te doen opwassen, dat van alle overige volken der wereld zou zijn afgescheiden. En

aan dat volk heeft Hij op die uitgezochte plek een bedeeling van het heilige in Sions tempel geschonken, die door Zijn tegenwoordigheid in het heilige der heiligen volle werkelijkheid bezat. Natuurlijk hing die bedeeling in Israel op het innigst saam met het algemeen Priesterschap van Melchizedek, dat heel de wereld gold, en was ze bestemd om in Maria's grooten Zoon de ware Melchizedekbedeeling van zich te laten uitgaan. Maar ook afgezien van dien achtergrond in den algemeenen eeredienst van ons menschelijk geslacht, en afgezien van de reëele voortzetting van David's Koningschap in het Koningschap van Christus, is de beteekenis van Israel in de historie van ons geslacht toch een zeer reëele geweest. Volstrekt niet een door menschen uitgedachte symbolische inkleeding van hoogere ideeën, maar een door God verordende en in het leven geroepen realiteit, daarin vooral uitkomende, dat zonder Israel de Christus nooit zou verschenen zijn. Vóór Noach's dagen aanbraken, was de vervreemding der menschen van God in die mate toegenomen, dat welhaast alle vereering van God in het gemeen bederf zou verzwolgen zijn, en reeds toen moest de daad Gods tusschenbeide treden, die dit voorkwam. Die daad Gods is toen met den Zondvloed ingetreden, en had tot uitwerking, dat al wat van God, tot in zijn geslacht, vervreemd was, ten onder ging, om alleen het gezin van Noach te doen overblijven. Doch deze daad Gods stond niet herhaald te worden. Zoo toch zou van eeuw tot eeuw slechts een enkel gezin of ten hoogste een enkel geslacht in den dienst des Heeren volhard hebben. Voor die ééne maal was die daad van het Goddelijk gericht noodig, om het ontzettend karakter van den afval in het licht te doen treden en de schelle tegenstelling der heiligheid Gods tegenover den afval te doen uitkomen. Maar daarbij bleef het dan ook, en terstond na den Zondvloed volgt de belofte, dat zulk een algemeene verwoesting en vernietiging zich niet herhalen zal.

Toch moest het ook nu weer tot afscheiding komen. Wat aan God nog vasthield, kon niet in de vermenging met het zondige geslacht blijven voortleven, of noodzakelijkerwijs zou het er in zijn ondergegaan. Nu echter heeft een afscheiding plaats, niet gelijk de eerste maal door de vernietiging van het afvallige geslacht, maar door de afzondering van het vrome overblijfsel uit den gemeenen kring. Dit begint met Abraham's roeping. Abraham moet zich afscheiden. Hij mag niet blijven voortleven onder zijn stamgenooten. Niet, alsof er niet ook bij zijn stamgenooten nog merkelijke overblijfselen van de waarachtige aanbidding van Jehova werden gevonden, maar deze overblijfselen waren reeds te zeer met afgodische bestanddeelen vermengd om nog een zuivere ontwikkeling mogelijk

te laten. Ware Abraham onder zijn stamgenooten blijven voortleven, zoo zou het afgodische element allicht ook in zijn geslacht zijn doorgedrongen, en hiermee alle latere ontwikkeling in heiligen zin zijn afgesneden geweest. Hij moest dus niet alleen zijn land, maar ook zijn maagschap verlaten.

Toch reikte de bedoeling des Heeren hierbij veel verder dan het behouden van dit ééne gezin, dat bovendien zoo lange jaren kinderloos bleef. Reeds terstond bij zijn roeping was het gesproken, dat de bedoeling des Heeren veeleer was, om uit Abraham een *eigen volk* op te bouwen, en uit dat eigen volk een zegen voor „alle geslachten der aarde" te doen voortkomen. Van het *hoe* en op *wat* wijze dat geschieden zou, heeft Abraham uiteraard niets verstaan, doch juist daarin ligt dan ook zijn kracht, dat hij door niets dan blind geloof aan Gods woord en toezegging geleid, aan de van God hem gegeven ordinantie gehoorzaam is geweest, en gehoorzaam is gebleven, ook na het lange uitstel van Isaac's geboorte, en ook op Moria toen hij werd opgeroepen om dien eenigen zoon, dien hij liefhad, zelf met eigen hand Gode ten offer te brengen. In dit alles werkt niets dan een diep ingesneden geestelijke geloofskracht, maar uit die geloofskracht moest dan ook de realiteit waarom het ging, worden opgebouwd. Palestina blijft dan ook afgodisch zoolang Abraham leeft. Het is het hem toegewezen land, maar hij blijft er als „vreemdeling" verkeeren. Ook met Isaac blijft dit zoo, en Jacob eindigt zelfs met Palestina te verlaten en zich in Gosen dat in Egypteland lag, te vestigen. Met dit Egyptische volk had Jacob natuurlijk geen enkele stamverwantschap. Juist daardoor vereenigde zich zijn nageslacht niet met dat volk, maar kon onder de heerschappij der Pharaonen als een eigen, zelfstandig volk opgroeien. Doch al was er aldus *het volk*, dat Jehova zich voor Zijn dienst verkoren had, toch kon dit volk niet in Egypte blijven. Het volk dat God de Heere zich verkoren had, zoo, dat de Heere een Hem eigen volk uit één man had laten opgroeien, moest te midden van deze wereld *op een eigen plek gronds* gevestigd worden. Niet alleen een eigen *volk,* maar ook een eigen *land* had de Heere zich verkoren. Dat volk en land moest één worden. Uit Egypte moest Israel daarom naar het heilige land worden overgeplaatst. En zoo moest de uitkomst worden verkregen, dat te midden van de verwildering der volken en bij den toenemenden afval in afgoderij en zedelijken gruwel, de Heere zich een heilige oäse schiep, binnen zeer enge grenzen beperkt, waarin Zijn eigen volk met Hem in heilig verbond zou treden, en een heilig volksleven zou worden ontplooid.

Hierom echter mocht het groote Godsplan met geheel deze wereld allerminst worden prijsgegeven. God had *hemel en aarde* geschapen, opdat, als vrucht van een langdurig proces, hieruit zich in de voleinding een nieuwe hemel en nieuwe aarde van hooger orde ontwikkelen zou. Er mocht daarom geen sprake van zijn dat God met een kleine oäse, die dan heilig zou zijn, teneinde de afgevallen wereld geestelijk te redden, vrede zou nemen. Eer integendeel bleef steeds de voleinding van hemel en aarde, als geheel genomen, op den voorgrond staan, en de voorloopige afscheiding van Israel had geen ander doel, dan om Israel, in het proces dat op een algeheele voleinding moest uitloopen, als tusschenschakel dienst te laten doen. Wat in Israel tot stand werd gebracht, droeg daarom van meet af een voorbijgaand en tijdelijk karakter. Het gold hier een afzondering en uitzondering, die niet bestemd was duurzaam te blijven, maar die een toestand in het leven moest roepen, die ten slotte de voleinding van hemel en aarde mogelijk zou maken. Uit Israel zou in het eind de Christus voortkomen, en die Christus zou het Lam zijn, dat niet alleen de zonde der kinderen Israels, maar ook de zonde der *wereld* wegdroeg.

In Israel en buiten Israel ontstond op die wijs een niet slechts betrekkelijk, maar volstrekt verschillende volksstaat. Er waren van nu af twee sferen in het leven van ons geslacht op deze aarde. Onder de volken was het een toestand, waarin de dienst van de afgoden geheel het leven beheerschte, en daartegenover ontstond in Israel een volksstaat en een volksleven, dat principieel in al zijn deelen door den dienst van den eenigen waarachtigen God werd beheerscht. In zooverre kan dan ook gezegd, dat het onder de volken een zondig-aardsch leven zou zijn, en daartegen onder Israel een gewijd-hemelsch leven. Dit karakter van gewijd en geheiligd te zijn, ontving niet slechts het priesterdom en het volk, maar ook het land zelf. De erve van Israel zou een *heilige* erve zijn. Niets onzuivers en niets onheiligs zou er mogen in komen. Tot zelfs in de dierenwereld werd die grens tusschen het zuivere, reine en het onreine doorgetrokken. En in het volksleven moest elke gebeurtenis of daad, die ontreinigen kon, aanstonds door een offerande of afzondering gevolgd worden, om het onreine weer buiten te sluiten. Vandaar ook bij Israels intrede in het land het strenge gebod, om met de volken die er woonden, nimmer vrede te sluiten, maar ze uit te roeien. Een schijnbaar zeer hard en wreed gebod, doch dat desniettemin klaar op den voorgrond treedt. Gelijk in den zondvloed het oordeel der verdelging gegeven was over heel het toenmalig geslacht, omdat het in zijn afvallen van God alle recht op het leven verbeurd had, zoo moest gelijk oordeel van

vernietiging ook het volk van Kanaän treffen. Dieper nog dan de omwonende volken hadden toch de Kanaänieten zich in de zonde der afgoderij ingedompeld. Van hun voortbestaan was niets anders te duchten dan een optreden van de afgoderij in steeds gruwelijker vorm, en een aansteken van de volken die rondom woonden. Er moest daarom over deze volken een oordeel gaan. Gelijk het laatste oordeel voorafgaat aan het intreden van den nieuwen toestand op de nieuwe aarde, zoo ook moest hier het oordeel worden uitgebracht over deze volken, die de scherpste tegenstelling vormden met het volk van God, gelijk God dit bedoeld had. En dit oordeel mocht niet door een hemelsche machtsdaad aan deze volken voltrokken worden, gelijk dit geschied was in den Zondvloed, maar het moest ten uitvoer worden gelegd door Israel als van God daartoe geroepen. Zoo moest het heilige land een heilige erve worden juist door de uitroeiing en vernietiging van de geslachten, die deze erve ontheiligd hadden, en Israel zelf moest daarbij als uitvoerder van Gods oordeel optreden, om de tegenstelling tusschen de afgoderij en den godsdienst in die heidensche volken te sterker te doen uitkomen. Uit Egypte komende, moesten daarom de kinderen Israels in deze volken van Kanaän „vijanden Gods" zien, en ten opzichte van die volken moesten ze gevoelen, wat de psalmist in Psalm 139 uitsprak, toen hij 't uitzong: „Zou ik niet haten Heere, die U haten. Ik haat hen met een volkomen haat. Tot vijanden zijn ze mij". Wij kunnen ons daarin zoo moeilijk indenken, omdat het: „Hebt uwe vijanden lief" bij ons op den voorgrond staat. Doch let er wel op, dat hier niet sprake is van *onze* vijanden, maar van *vijanden Gods*, en ten hunnen aanzien wordt ook ons voorzegd, dat na het jongste oordeel de verlorenen, die in hun vijandschap tegen God hebben volhard, ons niet meer medelijden zullen inboezemen, maar dat hun ondergang en verderf door de inspiratie van ons eigen hart zal worden gebillijkt en toegejuicht, en zulks wel uitsluitend omdat de eere Gods dit eischt. Alleen wie dit in zijn verband overziet, verstaat dan ook de positie, waarin God de Heere Zijn volk in het heilige land plaatsen wilde. Er moest in Palestina een voorloopige hemelsche staatsinstelling in het leven worden geroepen, en juist daarom moest er dat ontzettend oordeel, dat aan de Kanaänieten te voltrekken viel, aan voorafgaan.

Ter inleiding hiervan was het volk van Israel uit het land van Egypte door vreeselijke oordeelen, die over de Egyptenaren gingen, uitgeleid, en daarna in de woestijn met hemelsch manna verzadigd. In de schatting der wereld stond destijds het volk van Egypte het hoogst van allen. Het leven der wereld was in Egypte

op het schitterendst vertegenwoordigd. Maar voor Israel kwam het er juist op aan, dat het van meet af zijn breuke met de wereld zou aanvaarden, om als een van die wereld afgezonderd volk Gods een geheel eigen, niet maar wereldsch, maar ten deele hemelsch bestaan te leiden. Vandaar die ontzettende plagen die over Egypte kwamen, en daartegenover de wondere tegenwoordigheid des Heeren, die zich reeds aanstonds bij de Roode zee en straks in de woestijn aan Israel openbaarde, in de vuurkolom en in de wolkkolom. Onder de volken viel van die tegenwoordigheid Gods niets meer te bespeuren. De volken der wereld hadden zich door hun afgoderij geheel en volkomen van God losgemaakt. Duisternis rustte op hen. Maar nu schept God te midden van deze afgevallen wereld een nieuw, een Hem eigen volk, en in dit volk roept Hij een toestand in het leven, die principieel volstrekt van den toestand der andere volken verschillen moet. Duisternis is een oogenblik over heel Egypteland, maar licht in de woningen van Israel. Geen zee, hoe fel ook woedend, staat Israel meer in den weg. Op Gods bevel splitste de Roode zee zich om Israel door te laten, en als Pharao met zijn leger nochtans Israel vervolgen wil, vindt hij in de diepte der zee, onder de zich weer saamvoegende golven, met zijn heirleger en zijn ruiters den dood. Zoo lag er een oordeel over de wereld achter Israel toen het uittoog, en zoo had het zelf een oordeel over de Kanaänieten te voltrekken, zou 't het gezegende land kunnen binnentrekken; en tusschen die beide oordeelen in, trekt het nu zelf door de woestijn, door Gods heilige tegenwoordigheid gedekt en door voedsel uit den hemel in stand gehouden. Het is alzoo niet te sterk gesproken, dat Israel geroepen was, om een oäse, en wel een hemelsche oäse, temidden der afgevallen volken te zijn en in zijn gezegend en geheiligd land een aanvankelijk voorspel van de voleinding tegen te gaan. Het zou de nabijheid en de tegenwoordigheid Gods eerst te Silo en straks op Sion genieten. Het zou de verzoening zijner zonde in den offerdienst vinden. En zijns zou een land zijn, dat van melk en honig overvloeide, en waarin het zich in een overrijke natuurweelde verheugen kon. Vandaar dan ook dat psalmist en profeet altoos weer op die uitleiding uit Egypte en op die inleiding in Palestina terugwijzen. Alleen wie daarvan uitgaat, verstaat Israels geheel exceptioneele positie.

IV. De heilsverwachting bij Israel. *(Vervolg.)*

Gij zijt allen kinderen des Allerhoogsten.
PSALM 82 : 6.

HET is niet genoeg te zeggen, dat de schrijvers van het Oude Testament zich den door God voor Israel bestemden toestand als de voorloopige voleinding van het heden hebben voorgesteld; erkend moet, dat het alzoo van 's Heeren wege voor Israel was ingesteld. Immers in rechtstreeksche Godspraken, ingeleid met een: „alzoo sprak de Heere", wordt de beteekenis van Israel als volk Gods, gelijk het in het heilige land gevestigd was, ons keer op keer als van geheel bijzondere beteekenis voorgesteld. Het heilige land geldt als een bij uitstek en bij uitzondering rijke en gelukkige erve. Het volk Israels wordt in zijn geheel als een verzameling van Gods kinderen geteekend. En op Sion zetelt de tegenwoordigheid Gods. Aan Palestina moet daarbij niet worden gedacht gelijk het thans werd, maar gelijk het in zijn bloeitijd was, en gelijk het door den bijzonderen zegen des Heeren in heerlijken staat bleef. Al was de bevolking zeer gemengd, en al kwam van meet af zelfs onder de kinderen Israels afval en afgoderij voor, toch blijft de opvatting bestaan, die in Psalm 82 : 6, ten aanzien van de machtigen in Israel, haar uitdrukking vond in de betuiging: „Gij zijt allen kinderen des Allerhoogsten", en nog sterker door Mozes bezongen werd in de verklaring, dat God aller Vader was, omdat Hij heel het volk verkregen had, en tot Zijn volk had gemaakt en bevestigd. En de tegenwoordigheid Gods op Sion droeg een zoo wezenlijk en zoo geheel exceptioneel karakter, dat niemand ter wereld dichter nabij God kon komen, dan door in de voorhoven van Sion op te gaan. Het was in het heilige land, niet naar de zondige realiteit, maar naar Gods bedoeling, een voorspel van het hemelsche leven, rijker dan 't welk het op aarde niet kon genoten worden. Niet natuurlijk in dien zin, alsof in de voleinding der eeuwen, Israels geluk niet nog toenemen en nog heerlijker zou worden, maar dan toch altoos zoo, dat zich deze nog heerlijker toestand uit den in het heilige land bestaanden toestand ontwikkelen zou, zoodat aan het grondtype, dat onder Israel bestond, steeds zou worden vastgehouden. Hoe hoog de profetie dan ook mikt of de psalmodie de glorie van Jehovah inroept, steeds blijft die in te wachten toekomst aan wat in het heilige land bestond, gebonden. Uit Israel zal de Messias zijn, en uit Israel zal zich eens de heerlijkheid openbaren. En hiermede stemde het dan ook overeen,

dat in de Openbaringen de oud-Israelietische toestand weer wordt opgenomen, en dat het Vaderhuis ons geteekend wordt als een nieuw Jeruzalem, met in dit nieuwe Jeruzalem een stede der heiligheid, waar Gods tegenwoordigheid zich openbaart. We laten nu daar of 't juist is, wat zelfs geleerden uit den jongsten tijd staande hielden, dat op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel, dezelfde plek, waar oudtijds het heilige land lag, ook de plek zal zijn, waar het nieuwe Jerusalem in zijn heerlijkheid zal schitteren; maar vast staat dan toch, dat we in het Israelietische leven niet louter te doen hebben met een symbolische afbeelding door priesters en profeten uitgedacht en in vasten vorm gegoten, maar dat hetgeen in Israel bestond, door God zelf alzoo in het leven was geroepen om een tegenstelling met het leven der volken te vormen, en, zij 't ook nog slechts in voorloopigen vorm, een *voleinden* toestand van geluk te scheppen.

Zelfs in later tijd gevoelden de Joden dit nog zóó sterk, dat ook in den Proselytendoop deze overtuiging tot bewuste uitdrukking kwam. Wie uit de volken tot Israel wilde overgaan, moest zijn vroeger leven afleggen, en een geheel nieuw leven aantrekken, en dit juist werd in den toenmaligen doop verzinbeeld. Men werd door het nederdalen in het water van zijn heidensche smet gereinigd, en trad als een gereinigde uit het doopwater het heilige Israelietische leven in. Iets wat zelfs zoover werd getrokken, dat wie overging, geacht werd zelfs elken familieband te hebben afgesneden. De aldus gedoopte kende vader noch moeder meer, en had niets meer met zijn geslacht uitstaande. En stierf vader en moeder, zoodat er een erfenis openkwam, dan werd de gedoopte geacht hiervan afstand te hebben gedaan. Niets mocht uit het oude leven hem in het nieuwe, heilige leven volgen. Natuurlijk school hierin de nawerking van een heilige traditie, maar er bleek dan toch uit, wat diepen indruk die heilige traditie op heel het volk, zelfs na zooveel eeuwen van zijn bestaan, gemaakt had.

Israel, gelijk het in zijn volksstaat door God zelf geformeerd was, kon in zekeren zin gezegd worden niet meer tot de wereld te behooren, maar in het heilige te zijn opgenomen. Onze aarde was aan God ontzonken, en haar leven was geworden gelijk het zich nu onder de heidensche volken vertoonde. Het was al één verloren wereld. En op die verloren wereld was nu, binnen zeer enge grenzen, een stuk hooger leven nedergedaald, dat niet aan de wereld, maar aan den hemel verwant was, en te midden van deze gevallen wereld Gods Majesteit en heerlijkheid openbaarde. En toch is hiermede niet genoeg gezegd. Dieper immers nog ging de verborgen voorstelling, die vooral in de profetie tot uiting kwam, dat de

volksstaat van Israel eigenlijk het eenig duurzame en blijvende deel van het leven der geheele wereld vertegenwoordigde. De volken moesten onder den vloek vergaan, maar de wereld bleef Gode, hoorde Hem toe, en zou door Hem heroverd worden. Van uit Israel zou de heirtocht uitgaan, die deze herovering der geheele wereld tot eere Gods tot stand zou brengen. In dien zin was Israel slechts de voorpost, waar de heirscharen Gods legerden en zich vormden, om straks de bekeerde volken in zich op te nemen. En al bleef dit langen tijd toekomstmuziek, er was dan toch in Israel een voorloopige heilige realiteit tot stand gekomen, waarin God Zijn heilige tegenwoordigheid kon openbaren, en die bestemd was om eens de wereld, ja, *heel* de wereld, door Israel, voor zich te herwinnen.

Hiermeê nu hangt het ten nauwste saâm, dat in de heilige geschriften, die Israel ons overbracht, betrekkelijk zoo zelden en zoo weinig van het leven hiernamaals melding geschiedt, zoodat het soms zelfs schijnt, als ware Israel aan het geloof in de onsterfelijkheid vreemd gebleven. Vooral sinds de helft der vorige eeuw is er herhaaldelijk op gewezen, hoe Israel ten deze bij vele heidensche volken achter stond. Althans voor wat de meer ontwikkelde volken der toenmalige heidenwereld aangaat, hadden bijna allen in dien tijd zekere voorstellingen omtrent hetgeen na den dood plaats greep, bij het eene volk meer, bij het andere minder rijk uitgewerkt, maar toch bij allen breedvoerig genoeg ontwikkeld, om ons hun inzicht in het hiernamaals te doen verstaan. En na hierop gewezen te hebben, stond men dan eenigszins verlegen voor de vraag, waaraan het was toe te schrijven, dat juist het uitverkoren volk, dat in godsdienstig opzicht het hoogste stond, op dit heilig terrein zoo verre achter bleef bij de natiën die de afgoden boven den levenden God hadden verkoren. In verband waarmeê het niet minder vreemd aandeed, dat de Christus zelf, toen Hij in het midden van Israel optrad, niet alleen onder het volk, maar zelfs bij de hoogste en invloedrijkste standen een secte, die der Sadduceeërs, aantrof, die zelfs tegen Jezus openlijk met haar loochening van de opstanding optrad. Nu overdrijve men dit zwijgen over het hiernamaals onder Israel niet, en beelde zich vooral niet in, dat Mozes en de Profeten niet vaststonden in hun geloof aan een voortbestaan na den dood. We kunnen hier thans nog niet op ingaan, maar spreken toch hier reeds uit, dat al zulk beweren genoegzamen grond mist en in zich zelf onzinnig is, al geven we toe, dat de Kantteekenaren, en, op hun voetspoor, menig dogmatisch Godgeleerde, aan Israel als volk al te zeer onze denkbeelden over het hiernamaals hebben toegedicht, en hetgeen ze, hierop doelende, in het Oude Testament lazen,

niet zelden op hoogst gedwongen wijs hebben uitgelegd. Veeleer moet volmondig erkend, en zonder voorbehoud beleden, dat in de rijke litteratuur van Profeten en Psalmisten niet dan uiterst weinig over het leven na den dood voorkomt. Iets wat bij oppervlakkige lezing vooral in de Psalmen vreemd aandoet, daar het onder ons stellig ondenkbaar zou wezen zulk een bundel gewijde poëzie bijeen te lezen, waarin niet telkens en op allerlei wijze de verwachting van een zalig hemelleven tot uiting kwam.

Maar ook dit nu houdt aanstonds op te bevreemden, zoo ge u indenkt in wat we over den „voorloopigen" gelukstaat, waarin Israel verkeerde, aanstipten. Voor ons is de tegenstelling tusschen het aardsche leven hierbeneden en het leven dat ons in het Vaderhuis wacht, in de Christelijke Hope van zelf gegeven. We zijn niet als Israel een heilig, uitverkoren volk, waarin alle burgers Gods kinderen heeten, maar een volk, dat uit de heidenwereld gekerstend is geweest, en waaronder nu de waarachtig geloovigen als de Gemeente des Heeren omwandelen. Voor ons blijft daarom ons ware Vaderland daarboven, en wij gevoelen ons maar al te vaak als vreemdelingen hier beneden. Om ons heen tiert de wereld nog, en het is eer tegenover die wereld dat we ons nog telkens hebben te verweren, dan dat we ons in die wereld thuis zouden gevoelen. Van zelf kweekte daardoor het geloof in ons de Hope, d. i. een zekere verwachting van een veel heerlijker existentie en een veel zaliger leven, dat ons eerst aan de andere zijde van het graf zal worden toebedeeld. Het uitzien naar dat betere vaderland is elk Christen aangeboren. Zonder de verwachting van een eeuwig leven is een belijden van den Christus niet denkbaar. Ons scheiden van deze aarde met den dood wordt daarom maar al te vaak als een laatste vaarwel verstaan, dat we aan deze wereld toeroepen. We waren niet uit de wereld, we behoorden niet tot de wereld, en als we opgeroepen worden, gaan we eerst door het verlaten van deze aarde in het dal der schaduwe des doods, en door den dood in de eeuwige zaligheid in.

Doch dit alles was nu voor den geloovige in Israel zoo gansch anders in de voorstelling. Zijn land was hem wel waarlijk zijn wezenlijk vaderland, een heilige erve die geheel van de wereld was afgescheiden, en dus een heilig karakter droeg. Op die heilige erve was hem een leven in stillen vrede voor Gods aangezicht gegund. En als hij, op die erve wonend, aan zijn God dacht, verloor zijn blik zich niet allereerst in het firmament, maar richtte zich naar de Cherubijnen boven den Verzoendeksel die op de arke lag, waar immers zijn God woonde, waar zijn God zich Zijn woonstede verkozen had, en waar Hij Zijn heilige tegenwoordigheid

openbaarde. Voor ons, die ons als vreemdelingen hier op aarde gevoelen en in het Vaderhuis ons vaderland begroeten, wordt met het sterven niets wezenlijks verloren en glanst van Boven de volle heerlijkheid ons tegen. Wij verliezen niets wezenlijks en winnen alleen. Maar zoo juist stond een geloovige in Israel er niet voor. Hij bezat in de heilige erve zijn vaderland en genoot Gods nabijheid en Gods tegenwoordigheid op Sion, en vandaar dat het opgaan naar Sion en het daar loven van Jehovah te midden van de Levieten-koren zijn heerlijkste verheuging was. Stierf hij nu, dan verloor hij dat alles. Hij scheidde van het heilige volk des Heeren. Hij moest de heilige erve verlaten, waar hij het gewijde leven genoot. Sion werd voor hem verdonkerd. De lofzang op Sion bereikte zijn oor niet meer en hield op hem te verrukken, en tot de plaats van Gods heilige tegenwoordigheid kon hij hij niet meer ingaan. Voor hem was het sterven daarom iets, dat juist geestelijk zoo pijnlijk aandeed. Gelijk het hert schreeuwt naar de waterstroomen, zoo dorstte zijn ziel naar zijn God; maar let nu wel, dat David dit zong, omdat hij van Sion was afgesloten. In mystieken zin was God in de woestijn hem even nabij, als bij zijn opgaan naar Sion. Maar dit neemt niet weg, dat de roerende toon van het hijgende hert niet spreekt van een zielsdorst naar den levenden God in mystieken zin, maar alleen in dien bepaalden zin, dat hij van Sion zich vervreemd gevoelt, (of wilt ge van Silo); en niet uit het missen van Gods zaligheid in mystieken zin, maar uit de onmogelijkheid waarin hij verkeerde, om in tabernakel of tempel in te gaan, schreeuwde zijn hart om Gods tegenwoordigheid. „Wanneer zal ik ingaan en voor Gods aangezicht verschijnen," beduidt dan ook in Psalm 42 : 3 niet, wanneer zal ik sterven en in het Vaderhuis naderen, maar heel anders, wanneer zal ik uit het land van den Jordaan, waar ik nu omzwerf, weer met de feestvierende scharen mogen opgaan met een stem van vreugdegezang en lof? Wij zingen dan nu David na in anderen zin, doelende op Gods nabijheid in ons verborgen zielsleven of na ons sterven, maar zoo was het bij David niet, en wat in hem den hartstocht van het schreien over Gods gemeenschap wakker riep, doelde niet op de louter geestelijke en mystieke genieting, maar alleen op de reëele genieting van Gods tegenwoordigheid op Sion. In zulk een geestestoestand nu moet ge wel inleven om de existentie van den geloovige in Israel op de heilige erve te verstaan. Hij voelde zich op Sion zoo rijk, nader bij God dan hij zich waar ook nabij God voelen kon, en daarom kon de dood op hem geen anderen dan een droeven indruk maken. Immers met zijn sterven ging al die tijdelijke heerlijkheid voor hem te loor, en daardoor was het voor

hem niet alsof hij nu eerst naar zijn God toeging, maar soms zelfs alsof hij nu juist van zijn God afraakte. Een besef dat gestadiglijk zijn uitdrukking vond in de zoo telkens herhaalde klacht: *Zullen de dooden U loven in het graf?*

Nu mag deze gemoedsstemming nooit zoo verklaard, alsof na het sterven aan geen voortbestaan en zalig zijn bij God gedacht was. Reeds Psalm 73 toont het, hoe ook de geloovige in Israel zich kon opheffen tot de verwachting van een mystiek-zalige gemeenschap met zijn God na den dood. „Ik zal dan voortdurend bij U zijn. Gij zult mij leiden door uw raad en daarna zult Gij mij in heerlijkheid opnemen." Doch ook dan is het niet om zaligheid voor zich zelf, niet om den hemel, maar alleen om zijn God te doen. „Wien heb ik nevens U in den hemel, nevens U lust mij niets op aarde. Bezwijkt dan mijn vleesch en mijn hart, zoo is God de Rotssteen mijns harten, en mijn deel in eeuwigheid". Intusschen, ook na die hoog-mystieke verheffing der ziel, die haar hoogtepunt bereikt in den uitroep: „Mij aangaande het is mij goed nabij God te wezen", valt Israel toch altoos weer terug in het verlangen naar de uiting, naar de openbaring, naar de uitwendige werking van het leven. De Psalm eindigt toch met de betuiging: „Ik stel mijn vertrouwen op den Heere, *om al uwe werken te vertellen*"; waarbij men er tevens op lette, dat deze verwachting zich altoos uit onder de tegenstelling met de goddeloozen. „Die verre van U zijn, zullen vergaan, want Gij roeit ze uit, al wie van U afhoereeren." Zelfs de sterkst spiritualistische uiting keerde alzoo altoos terug naar de verwachting van den uitwendigen staat, waarin men God loven kon, en dat het sterven dit loven van God in de gemeente een einde deed nemen, was en bleef daarom de droeve klacht.

Het spiritualisme, dat bij ons insloop, bleef aan Israel dan ook vreemd. Voor duizenden en tienduizenden die onder ons wegsterven, is schier het eenig uitzicht, dat hun ziel, na de afscheiding van het lichaam, zal blijven voortbestaan, en als afgescheiden ziel eeuwig zal blijven voortbestaan in het Vaderhuis. Die velen ontkennen daarom de wederkomst van Jezus en de opstanding uit de graven niet, maar ze hechten er niet aan, ze denken er niet op door, het maakt geen deel uit van hun verwachting. Al kwam Jezus nooit weder, en al geschiedde er verder niets, hun zou het genoeg zijn, zoo ze in hun afgescheiden staat maar verzekerd van hun voortbestaan zijn, en weten dat geen leed meer hen zal achterhalen. Wat na den dood voor hen ontstaat, is voor deze velen geen tusschenstaat, maar een blijvende toestand, en verder denken ze niet. Doch juist dat was voor de geloovigen in Israel ondenkbaar. God had den hemel en de aarde geschapen, het was alles

Zijns, en op grond hiervan konden ze het zich niet anders denken, of eens zou heel deze wereld Gode toebehooren, en zou er over heel de wereld een uitbreiding van den toestand onder Israel tot heel deze aarde en onder alle volken zijn. De in Israel bestaande toestand was nog wel niet de voleinde toestand, maar toch een begin van de voleinding. Eens zou die toestand nog veel heerlijker worden als de levensordening onder Aäron weer in die van Melchizedek opging; maar voorsmaak van de komende heerlijkheid werd toch onder Israel reeds genoten, en wat te komen stond, zou zich aansluiten aan wat in Israel reeds sinds eeuwen bestond, en zich daaruit rijker zou ontplooien.

Alleen hieruit verklaart zich dan ook de niets sparende toorn en grimmigheid waarmede het misnoegen des Heeren tegen Israel uitbrak, toen het bleek dien gansch exceptioneelen toestand niet te waardeeren, maar het hem gegeven Goddelijke privilegie met voeten te treden. Reeds in de woestijn moest Mozes voor zijn volk pleiten op een oogenblik, dat Jehovah aan Mozes zijn besluit openbaar maakte, om heel Israel te verwerpen, en een ander volk tot Zijn volk te verkiezen. Even machtig spreekt dit misnoegen des Heeren zich uit, als Israel een Koning wil hebben, *gelijk de andere volken.* Juist in dit: *gelijk de andere volken* uitte zich de verwerping van zijn exceptioneelen geluksstaat. Het niet zijn willen als een hemelsche oäse op deze zondige aarde. Het zich willen verliezen onder de volkeren, en dan toch liefst exceptioneel in het uitwendige gezegend blijven. Die verwijdering tusschen Jehovah en Zijn volk nam toe, toen Israel in Kanaän aangekomen, het gebod des oordeels om de Kanaänieten uit te roeien, niet gehoorzaamde, maar er velen spaarde en met hen op de heilige erve saam ging wonen. De afval en afgoderij voltooide de breuke nog niet, zoolang er nog een breede heilige kern in Israel, althans in Juda, en met name te Jerusalem overbleef. Maar toen die afgoderij, eenmaal binnengedrongen telkens meerderen aanstak, uit Israel ook naar Juda oversloeg, en ten slotte zelfs in den heiligen tempel werd ingedragen, viel er aan een afwering van Gods toorn niet meer te denken, en was het einde gekomen. Met name Ezechiël heeft dit einde op de plechtigste wijze te Jeruzalem aangekondigd: „Nu is het einde over u. Het einde is er. Het einde is gekomen over de vier hoeken des lands. Zoo zegt de Heere. Een kwaad, een eenig kwaad is over u gekomen, ziet het is gekomen. Een einde is er gekomen, het is opgewaakt tegen u. Ziet, het kwaad is gekomen, o, inwoner des lands, de tijd is gekomen, de dag der beroerte is nabij." (VII : 1—7).

Israels zonde tegen Jehovah was niet alleen gelijk aan die der volken, maar veel erger en veel gevaarlijker. Naarmate Israel hooger verheven, rijker beweldadigd, en milder gezegend was, viel zijn afval onder zooveel ontzettender oordeel. De volken waren afgedoold in den weg der zondige ontwikkeling van ons menschelijk geslacht, maar Israel was tot het volk Gods verkoren, met Israel had Jehova het verbond van trouwe gesloten. Aan Israel was een heilige erve en op die heilige erve de tegenwoordigheid Gods in het Heilige geschonken. Lees het slechts in Ezechiël V.: 5 v.v.: „Alzoo zegt de Heere: dit is Jerusalem dat Ik in het midden der heidenen gezet heb, en landen rondom haar henen. Doch zij heeft mijne rechten veranderd in goddeloosheid meer dan de heidenen, en mijne inzettingen meer dan de landen die rondom haar zijn. Daarom zegt de Heere HEERE alzoo: Dewijl gijlieden dies meer gemaakt dan de heidenen, daarom zegt de Heere: Ik wil aan u, ja Ik, want ik zal gerichten onder u oefenen voor de oogen der heidenen, en Ik zal onder u doen, hetgeen ik aan anderen niet gedaan heb, en desgelijks Ik voortaan niet doen zal, om al uwer gruwelen wil. Omdat gij mijn heiligheid verontreinigd hebt met al uw verfoeiselen, en met al uw gruwelen, zoo zal mijn oog u niet verschoonen en zal Ik u niet sparen. Zoo zal uw smaadheid en hoon een onderwijs en ontzetting den heidenen wezen." Reeds een heidensch spreekwoord zegt: *Optimi corruptio pessima.* Als het beste tot verrotting overgaat, is het bederf het schrikkelijkst. En zoo ook was het hier. Omdat Israels geluksstaat tot den hemel toe verheven was, juist daarom moest het tot in de hel nedergestooten worden. Israel was uit Paddan Aran gekomen, en daarom werd het smadelijk in ballingschap naar Paddan Aran, d. i. naar Babel, teruggedreven. Jerusalem en het heiligdom werden tot op de fundamenten verbrand en geheel verwoest. Pestilentie, honger en het zwaard richtten een ontzettende vernieling in alle steden en dorpen aan. En dit niet alleen, maar zelfs het eens zoo heerlijke land, dat de heilige erve vormde, werd zoo gruwelijk verwoest, dat er tenslotte schier niets meer wies en zelfs de dierenwereld zoo goed als te niet ging. Israel heeft, omdat het zoo hoog eens stond, *dubbel* ontvangen voor zijn bitteren afval. Zoo bleef zelfs in Gods toorn, die uitbrak, de saamhoorigheid van het geestelijk voorrecht met het uitwendig voorrecht saâm verbonden. „Och, had naar mijn raad zich mijn volk gedragen, 'k had hun dan tot spijs vette tarwe doen groeien, en hun ten bewijs, hoe ik hen kon voên, honigbeken doen uit de rotsen vloeien." Wat Israel deed, was een spelen en spotten met het Heilige, gelijk geen ander volk dit had kunnen doen, en juist daarom moest over

Israel een oordeel gaan, gelijk het geen ander volk kon treffen. Waar te rijker liefde Gods naar Israel was uitgegaan, sloeg die hooge liefde, toen ze miskend werd, in te ontzettender toorn om. Niet natuurlijk, alsof daarmee de belofte aan Abraham werd teniet gedaan. Gods woord houdt altoos stand. Maar juist hierin zou de majesteit van Gods ontferming te schitterender uitblinken, dat ook na die uitgieting van zijn toorn over Israel, uit die dor gemaakte aarde *de wortel* van het nieuwe leven toch zou uitspruiten.

V. **De heilsverwachting bij Israel.** *(Vervolg.)*

> Die van Córes zegt: Hij is mijn herder, en hij zal al mijn welgevallen volbrengen; zeggende ook tot Jerusalem: Word gebouwd: en tot den Tempel: Word gegrond. JESAJA 44 : 28.

MET het oog op de Profetie moet alzoo eenerzijds vaststaan, dat onder de bedeeling der Wet Israel in de schaduwen wandelde en dat eerst in Christus de waarachtige Hoogepriester, de waarachtige offerande, en het waarachtige Heiligdom geopenbaard is. Christus was priester, offer en tempel tegelijk in zijn eigen heiligen persoon. Immers leest ge in de Schrift: 1°. dat de Christus de Priester was naar de ordening van Melchizedek, 2°. dat de Christus was het Lam dat de zonde der wereld wegneemt, en 3°. dat de Christus van zichzelf sprak: „Breek dezen tempel af en ik zal hem in drie dagen weder opbouwen". Met den Hebreeërbrief belijden we daarom, dat de Wet slechts had „een schaduw der toekomende dingen", en dat de volkomenheid eerst in Christus verscheen. Nooit echter mag dit in zulk een zin verstaan, alsof in Israel slechts een onwezenlijke schijnvertooning bestaan had. Hiertegen toch getuigt het feit, dat de bedeeling van Mozes en de Profeten door God zelf was ingesteld. De eenzijdig-geestelijken, die geheel in de mystiek opgaan, hebben 't zoo wel voorgesteld, en in verband hiermee geheel den afloop der laatste dingen saamgetrokken op de zaliging der ziel, zonder aan de wederopstanding des vleesches of de wederkomst des Heeren veel te hechten, maar de Schrift leert het ons wel anders. De Schrift houdt steeds aan beide streng vast, zoowel aan de zichtbare als aan de onzichtbare schepping, en kan het eindpunt niet vinden, eer beide in heilige harmonie verheerlijkt zijn. Hiermeê in verband bestaat de Openbaring in

oud en nieuw Verbond dan ook volstrekt niet alleen uit geestelijk vermaan, uit woordelijke mededeeling en uit geestelijke bevruchting, maar evenzoo uit wondere daden en werken, uit uitwendige handelingen en uit inzettingen en stichtingen die aan tijd en plaats gebonden zijn. Altoos het zienlijke en onzienlijke saâm; iets wat niet alleen geldt van hetgeen aan Israel in zijn land geestelijk toekwam, maar evenzoo van Israel en van dat land zelf. We waagden het daarom, Israel op zijn heilige erve een oäse te noemen die in het midden der volkeren was ingeschoven, en we meenden recht tot die voorstelling te hebben, omdat de Schrift zelve, zij het dan in een ander beeld, dezelfde gedachte uitspreekt. Neem slechts wat ons in Micha 5 : 6 vv. betuigd wordt. Daar toch lezen we: „Jakobs overblijfsel zal zijn in het midden van vele volken *als een dauw van den Heere*". En om wel te doen uitkomen, dat hiermee gedoeld wordt op den hemelschen oorsprong van deze oäse, volgt er op: „als droppelen op het kruid, dat naar geenen man wacht, en geen menschenkinderen verbeidt." Een gedachte, die in het volgende vers dan weer in een ander beeld optreedt, als het heet: „Ja, het overblijfsel van Jacob zal zijn onder de heidenen, in het midden van vele volken, *als een leeuw* onder de beesten des wouds". Zoo was het naar Gods oorspronkelijke instelling geweest, zoo hield 't op te zijn na de insluiping van het afgodisch bederf, maar zoo zou het weer worden in het geredde overblijfsel. Dit overblijfsel van Israel zou als de dauw uit den hemel zijn; maar hoe hemelsch ook het karakter dezer bedeeling zou wezen, toch zou ze aan het geslachtelijke en aan het plaatselijke in Israel verbonden blijven, ja, er uit opkomen, want de inleiding tot dezen tweeden geluksstaat verwijst naar Bethlehem-Ephrata, verwijst naar Juda, waar Bethlehem lag, en hiermeê naar het huis en geslacht van David, uit wiens afgehouwen tronk de Messias als een nieuw rijske zou uitspruiten.

Hoe hoog dan ook de openbaring van Christus klimme, nooit wordt deze oorsprong uit Israel verzaakt, en nog op Patmos wordt de Christus verheerlijkt als *de wortel Davids*. Geheel de voorstelling van het *Rijske* uit de dorre aarde of van den afgehouwen tronk, en zoo ook de beeldspraak van de *Spruite,* die gedurig terugkeert, hangt hiermede saam. De wortel van de plant is niet een beeldspreukig versiersel, maar de wezenlijke oorsprong waaruit de plant opkomt. Toont nu de Schrift ons, dat Christus opkomt uit David, uit Jesse's huis, uit den stam van Juda, uit Jacob, uit Isaäc, ja uit Abraham, en door Abraham heen uit Adam en Eva, opdat dus het zaad der vrouw aan satan den kop zou verpletteren, dan is dit hooge realiteit, en heeft met genealogische liefhebberij niets uitstaande. Door van *schaduwen* der oude bedeeling te spreken, wordt

dan ook allerminst bedoeld, dat hetgeen in Israel tot aanzijn werd geroepen, even nietszeggend als de schaduw zou zijn geweest; maar alleen dat de volkomenheid die in Christus is, op Israel vooruit haar schaduw wierp. De schaduw die een persoon werpt, teekent u zijn beeld af, en zoo hij met zijn gelaat zij-afwaarts staat, kunt ge uit het schaduwbeeld dat op den wand wordt afgeteekend, den persoon herkennen, en dan is dat schaduwbeeld van hem zelf; hij zelf openbaart er zich in. De vraag is dan maar, of er een plek is waarop dat schaduwbeeld zich duidelijk en scherp genoeg kan afteekenen, en juist die plek bood Israel op zijn heilige erve. Alles toch in Israel en op die heilige erve was er juist op aangelegd en ingericht om die schaduw te kunnen opvangen, en om in de lijnen van die schaduw het beeld der toekomende dingen reeds vooruit te kunnen toonen. Hierdoor nu was de bedeeling van Israel wezenlijk en waarachtiglijk, niet slechts in de gedachte en onderstelling, maar feitelijk, aan de Messias-bedeeling verbonden. De eene kan van de andere niet worden losgemaakt. Het Nieuwe Testament zonder het Oude Testament ware een huis zonder fundament. Het Oude Testament zonder het Nieuwe ware een stam zonder uitspruitsel. Niet Israel was het stoffelijk omhulsel, waaruit het geestelijke opleefde, om voorts het stoffelijk omhulsel, als nu overbodig geworden, weg te werpen. In de bedeeling des nieuwen Verbonds blijft het evenzeer, van den aanvang tot den einde toe, een verbinding van het geestelijke met het stoffelijke. In de kribbe van Bethlehem bewonderden de Wijzen uit het Oosten nog alleen het stoffelijke in het aanminnig Kindeke dat op Maria's schoot vóór hen lag, en blijft het geestelijke verborgen, en als op den Olijfberg straks de Christus opvaart ten hemel, is het nogmaals het stoffelijk lichaam dat de discipelen zien opvaren ten hemel, en in dit lichaam is de geestelijke schat verborgen. Ja, in onze eigen verrijzenis zal 't evenzoo zijn. Ook voor ons is het einde niet ons sterven, maar de verheerlijking in het stoffelijk lichaam. En het vleesch en bloed dat de Christus aannam, was niet een ander vleesch en bloed, dan in Israel had gebloeid, maar genomen uit het vleesch en bloed, dat geheel gelijk is aan het vleesch en bloed dat ook wij zelf uit Adam en Eva ontvingen, alleen nader in Israel door het optreden der Patriarchen, en door de roeping van David tot het Koningschap, gekenteekend.

Ligt nu hierin de oorzaak, waarom de heerlijkste profetieën die onder Israël over de toekomstige bedeeling uitgingen, steeds aan de geslachtsnamen en plaatsnamen in Israel werden vastgeknoopt, dan mag dit nooit zóó verstaan worden, alsof de schrijvers zich

dit zoo slechts voorstelden, zonder dat er realiteit achter school. Dit moge gelden kunnen bij schrijvers onder andere volken, die geheel door hun omgeving beheerscht werden, en zich daarom uitdrukten in termen, in woorden, en in voorstellingen aan die omgeving ontleend, maar dit kan en mag in dien zin noch op profetie noch op psalmodie worden toegepast. Dan toch zou het speciaal karakter der Openbaring wegvallen. We bezitten in Jesaja, Jeremia en Ezechiël en zoovele anderen niet maar Joodsche schrijvers, die, in hun tijd inlevende, zich uitdrukten in vormen, die deze tijd hun aangaf, maar openbaringen Gods. Zij hadden gezichten, ze ontvingen inspiratiën, ze beluisterden de woorden Gods, en ze gaven de vrucht hiervan weer onder de bestendige en vaste formule: *Zoo spreekt de Heere,* en na die formule voorop te hebben gesteld, voerden ze Jehovah zelf sprekende in. Stelt men dit nu voor als een nietszeggende formule, die ze slechts bezigden om te meer gezag aan hun woord te geven, dan valt hiermede de geheele *openbaring* weg. Dan is er geen woord Gods meer, maar slechts het woord van menschen, en dan wordt de Schriftuur der echte profetie geheel verlaagd tot het peil der valsche profeten, die juist hierin van de ware profeten onderscheiden waren, dat ze *geen* gezicht gezien hadden, dat ze *geen* toespraak van Jehovah ontvangen hadden, en desniettemin hun eigen invallen, verwachtingen en voorstellingen inkleedden in een vorm, als waren het openbaringen, die hun van Godswege waren ten deel gevallen.

Met opzet wordt daarom telkens, en zoo kras mogelijk, tegen deze valsche profeten gewaarschuwd. Ook deze riepen dat ze een gezicht hadden gehad, dat hun een openbaring was ten deel gevallen, en dat de Heere tot hen gesproken had. En hier nu gaat de stem des Heeren tegen in, om het hun aan te zeggen, dat ze bouwen op de bedriegerijen van hun eigen hart. Dat al wat ze voortbrengen, niets dan òf inbeelding òf bedrog is. Dat hun geen gezicht hoegenaamd is ten deel gevallen. Dat God hun in dien vorm niet verschenen is. Dat de Heere niet tot hen gesproken heeft. En dat ze het volk door de bedriegerijen van hun eigen hart misleiden en op het dwaalspoor voeren. In niets nu zoo sterk als juist in deze ontmaskering van de valsche profeten en profetessen ligt de waarborg voor de waarachtige openbaring, die aan de echte profeten ten deel viel. Scherp vooral komt dit uit in Ezechiël 13:2—8, waar het heet: „Menschenkind, profeteer tegen de (valsche) profeten Israels, die profeteeren: Hoort des Heeren woord". „Zoo toch zegt de Heere HEERE: Wee over die dwaze profeten, die hunnen eigen geest nawandelen, en hetgene zij *niet* gezien hebben. Uwe (valsche) profeten, o Israel, zijn als vossen in de woeste plaatsen. Gij zijt in

de bressen niet opgetreden, en hebt den muur niet toegemuurd voor het huis Israels, om in den strijd te staan, ten dage des Heeren. Zij zien ijdelheid en leugenachtige voorzeggingen, die daar zeggen: De Heere heeft gesproken; daar de Heere hen niet gezonden heeft; en zij geven hope van het woord te zullen bevestigen. Ziet gij niet een ijdel gezicht, en spreekt eene leugenachtige voorzegging, als gij zegt: De Heere spreekt; daar Ik niet gesproken heb? Daarom, zoo zegt de Heere HEERE: Omdat gijlieden ijdelheid spreekt, en leugen ziet; daarom, zie, Ik wil aan u, spreekt de Heere HEERE". Dat nu de ongeloovige geleerden nochtans juist dit beeld van de valsche profeten op de echte profeten toepassen, te verstaan. Zij willen, wat het ook koste, het geloof aan de waarachtige openbaring die aan de echte profeten ten deel viel, wegcijferen. Maar op dit standpunt kan en mag geen geloovige zich plaatsen. Het onderscheid tusschen de verzinners uit hun eigen geest en de geïnspireerden door 's Heeren Geest, is daarom in de Schrift zelve zoo overduidelijk uitgesproken. Wat door de profeten als inspiratie van Hooger wordt voorgesteld, blijft ons een openbaring, een openbaring niet uit de profeten zelve opgekomen, maar hun door God ingegeven. En juist daarom gaat het niet aan, te zeggen, dat de wijze waarop de profeten het toekomende heil steeds aan het geslachtelijke en plaatselijke in Israel verbinden, slechts menschelijke vorm is en voor ons geen beteekenis heeft. Als er in Jeremia 31 : 31 staat: „Ziet de dagen komen, spreekt de Heere, dat Ik met het huis van Juda een nieuw verbond zal maken", en als er dan de heerlijke openbaring van het nieuw opgerichte verbond op volgt, dan mag men niet zeggen, dat die bijvoeging: „met het huis van Israel en het huis van Juda", verzinsel van den profeet was. Neen, het vormt een inklevend deel van de openbaring zelve, en die openbaring is zóó en niet anders door Jehovah zelf gegeven. Als er in Jeremia 30 : 18 staat: „Ziet, ik zal de gevangenis der tenten van Jacob wenden, en de stad zal herbouwd worden op haren hoop, en het paleis zal liggen naar zijn wijze; zijn zonen zullen zijn als eertijds en zijne gemeente zal voor mijn aangezicht bevestigd worden, en zijn Heerlijke zal uit hem zijn, en zijn Heerscher uit het midden van hem voortkomen, en Ik zal hem doen naderen, en hij zal tot Mij genaken, spreekt de Heere, en gij zult Mij tot een volk en Ik zal u tot een God zijn", — dan gaat het niet aan, deze binding van het heil in Christus aan Israel eigenlijk als een onnauwkeurige voorstelling van den profeet op te vatten. Immers het is de Heere, die het alzoo gesproken heeft. En evenzoo als het in Jeremia 33 : 14 heet: „Ziet, de dagen komen, spreekt de Heere, dat Ik het goede woord verwekken zal, dat Ik tot het huis van Israel en het huis van Juda gesproken heb.

In die dagen en te dien tijde, spreekt de Heere, zal Ik aan David eene SPRUITE doen uitspruiten, en hij zal recht en gerechtigheid doen op aarde. In die dagen zal Juda verlost worden en Jerusalem zeker wonen, en deze is die haar roepen zal: „Jehovah is onze gerechtigheid", — dan heeft niemand het recht om al wat hier van Juda en Jerusalem, in verband met het heil der nieuwe bedeeling, gezegd wordt, enkel voor een wijze van uitdrukking van den Joodschen schrijver te verstaan; want het staat letterlijk zoo in de profetie die Jehovah aan zijn profeet gaf.

Natuurlijk moet toegegeven worden, dat de Heere zich in zijn openbaringen ook schikte naar de bevatting der profeten. Op zichzelf ware het denkbaar geweest dat de Heere Zijn openbaringen in een geheel vreemde taal had doen uitgaan, die voor de profeten onverstaanbaar ware geweest. Het had een openbaring kunnen zijn in het Chineesch of in het Mongoolsch. Doch dan zouden de profeten ze niet hebben kunnen vertolken, want ze verstonden die talen niet. In zooverre was de profetie derhalve gebonden aan de taal van het heilige land. En zoo nu ook kan men ten deele zeggen, dat de Heere onze God zich in Zijn profetische openbaringen ook aansloot aan de voorstellingen die de profeten zelve bezaten. Vandaar het aanmerkelijk verschil tusschen den vorm der profetie bij Jesaja en Micha, bij Amos en Jeremia, bij Ezechiël en Zacharia. Elke profeet blijft in zijn persoonlijkheid. Die persoonlijkheid hadden ze van God zelf ontvangen, en toen God Zijn profeten uitverkoor, koos Hij ze uit naar gelang Hij zelf deze mannen op het profetisch ambt had voorbereid. Dit nu geeft aan de onderscheidene profeten een geheel uiteenloopend karakter, en maakt, dat ze elk voor zich in een eigen vorm profeteeren. Hun taal is Oostersch, hun beeldspraak is Oostersch, hun wijze van voorstelling hangt saam met de omgeving waarin ze verkeerden, met hun stand, hun opvoeding, hun beroep. Amos was een herder, Jesaja een man van hooge verstandelijke ontwikkeling. Vandaar dat Amos' taal uiterst eenvoudig is, die van Jesaja hoog van toon en stijl. Doch al spreekt het nu vanzelf, dat God de Heere bij het roepen van deze profeten tot het openbaringswerk, en bij het geven van zijn openbaringen, zich daarnaar voegt en schikt, en ze niet tot dicteermachine verlaagt, maar ze neemt als levende personen, — toch mag hieruit nooit worden afgeleid dat dit ooit oorzaak zou kunnen zijn, alsof hetgeen hun geïnspireerd werd, valschelijk alzoo in verkeerden vorm zou zijn gegoten. Er mag en moet met dat tijdelijke en persoonlijke in den vorm der profetie gerekend worden, maar nooit mag gezegd, dat deze gestadige binding van het toekomend heil en van de bedeeling van Christus aan den Israelie-

tischen vorm, misleidend zou zijn geweest. De wijze van uitdrukking, waardoor die band gelegd werd, moge nader onderzoek vereischen, maar de hoofdzaak, dat de band, die het Nieuwe Verbond aan het Oude Testament hechtte, wezenlijk en van God gewild, en alzoo bedoeld was, mag nimmer uit het oog worden verloren. Integendeel, die band had beteekenis *in Gods* oog, beteekenis voor *de profetie* zelve, en heeft zoo ook beteekenis *voor ons*, tot in de *voleinding*. Men mag daarover uit dien hoofde niet heenlezen, als dacht men: nu ja, dat drukte Jeremia of Ezechiël alzoo uit, maar voor ons heeft alleen de geestelijke beteekenis waarde. Want wel is het ter laatste instantie om die geestelijke beteekenis te doen, maar dit geestelijke is naar Gods bestel, en juist met het oog op de voleinding nooit geheel van den stoffelijken vorm los te maken; een licht te verklaren neiging, waaraan zelfs onze Kantteekenaren, in hun kortheid, wel eens te veel hebben toegegeven. Niet dat ze dit zoo bedoelden, maar de kortheid verleidde hen er toe. En ook mag men hierbij niet vergeten, dat het misbruik door Roomsche schrijvers vaak gemaakt van den luisterrijken vorm der oude bedeeling, om deze op hun kerkelijke voorstelling over te brengen, er vanzelf in den tijd der Reformatie soms toe brengen moest, om dien oud-Israelietischen vorm geheel op zijde te schuiven.

Onveranderlijk houdt de profetie zelve steeds vast aan het beding, dat de toekomstige ontwikkeling van het heil, hoe hoog ook in het geestelijke opstijgende, geen oogenblik los mag worden gemaakt of gedacht van hetgeen staat te gebeuren in het *uitwendige* leven. De ziel blijft roepen om het lichaam. De koning om zijn troon. De schuld om haar essentieele offerande. De gelukzaligheid om een plaats waar ze zal genoten worden. De mensch om een nieuwe wereld. Deze aarde om haar toekomst. De einduitkomst van 's menschen lot om de einduitkomst van heel het scheppingswerk. En deze band nu, die het onzienlijke aan het zienlijke, het geestelijk-inwendige aan het uitwendige ook in het eind der dingen zal verbinden, wordt steeds afgeleid uit Israel, en uit wat God in Israel had besteld. Bekend is de profetie waarin aan Jeremia gelast werd, een akker te koopen, van dien koop een koopbrief op te maken, en dezen koopbrief door getuigen en door bezegeling te doen bevestigen. Die last werd hem gegeven op een oogenblik, dat schier niemand meer geloofde dat in het verwoeste land zulk een koop van een stuk gronds nog waarde zou hebben. Die koop moest Jeremia alzoo niet maar heimelijk, doch publiekelijk doen, om hiermeê uit te spreken, dat Israels toekomst volstrekt *niet* verloren was, en dat de grond van het land wel degelijk weer waarde zou erlangen. Aan zoo iets nu zou wie de profetie louter geestelijk wil

opvatten, niet gedacht hebben; maar voor wie in de profetie den bestendigen band tusschen het inwendige en uitwendige weet te waardeeren, ligt juist in zulk een last als Jeremia ontving, het afdoend en voldingend bewijs, hoe in Gods bestel de profetie den band tusschen het geestelijk heil en het uitwendig geluk nimmer uit het oog verloor.

Nu moet hierbij niet minder scherp in het oog worden gehouden, dat de profetie in Israel, althans bij de oudere profeten, altoos *tweeerlei* toekomst geldt, en dat de profetieën van deze tweeërlei toekomst steeds de ééne in de andere worden geschoven. In de dagen van Jojakim en Zedekia ging, na Israel, ook Juda geheel ten gronde. Het scheen met de heilige erve gedaan te zijn. Het volk ging in ballingschap, Davids huis werd vernederd en scheen een afgehouwen tronk, Jerusalem werd verbrand, de tempel neergehaald, en de heilige erve geheel verwoest. Dit nu had ten gevolge, dat de profetie zich destijds allereerst richtte op de aankondiging, dat deze ballingschap een einde zou nemen, dat Cores het volk naar zijn erve zou terugvoeren, dat de heilige erve weer zou worden bewoond, en dat de tempel zou worden herbouwd. Maar nu is het eigenaardige, dat deze profetie van de herstelling van den Joodschen volksstaat, zich bijna nooit tot wat in de eerste eeuwen te komen stond, bepaalt, maar bijna altoos deze herstelling van Israel in rechtstreeksch verband zet met het heil dat in Christus komen zou. Er wordt schier altoos in één adem gesproken van den terugkeer uit Babel, met de weeropbouwing van Jerusalems tempel, en van het weer komen van Davids huis tot macht en heerschappij door de *Spruite* in wie het huis van David weer zou opleven. De profetieën van Israels terugkeer uit Babel en de profetieën van den Messias vormen steeds één geheel, en in die Messiaansche profetieën wordt dan altoos gedoeld op het geestelijk heil, op de toebrenging der volkeren, en zelfs op hetgeen bij de wederkomst des Heeren ten slotte heel het werk Gods tot zijn voleinding zou brengen. Het is al één vergezicht dat geopend wordt, maar dat dioramatisch in verschillende tafereelen gedeeld is, en die tafereelen het één op het ander doet volgen. Israel wordt op zijn erve hersteld; straks komt de Messias; die Messias wijdt het nieuw Verbond in door zijn offerande; het heil gaat uit Israel de wereld in; de volkeren bekeeren zich; elke tegenstand die opkomt, wordt verbroken; en ten slotte zien we heel, heel in de verte iets van een nieuwe aarde, die eens onder den nieuwen hemel bloeien zal. Maar altoos begint dit vergezicht met het punt waarbij de profeet zelf staat. Voor wie optreedt vóor de balling-

schap, gaat dit vergezicht uit van de aankondiging van de Babylonische ballingschap. Voor wie onder die ballingschap leeft, gaat ze uit van den terugkeer uit de ballingschap. En voor wie leeft na de herstelling van Israel als volk, gaat ze uit van den toen ontstanen toestand, om daarna rechtstreeks op Christus te zien. Dit zijn de twee stroomingen in de profetieën, de éene naar den tijd ingedeeld, de andere door het uitzicht op het eeuwige tot één geheel saamgevat.

Dit laatste nu is door de Joden na hun terugkeer uit Babel niet verstaan. Meer zelfs nog in Juda dan in Galilea hield Israel op in zijn eeuwige bestemming en roeping in te leven. De afgoderij had men overwonnen. Van terugkeer tot de vroegere afgodische diensten hoorde men niet meer. Doch te meer maakten ze hun tijdelijk bestaan als volk los van de geestelijke beteekenis, die Israel voor de wereld en voor het Godsrijk had. Het was veel meer de Joodsche volksstaat dan het Godsrijk, dat ze op het hart droegen. De geest versteende in de letter. Het inwendige ging in het uitwendige op. Wat heldenmoed ze dan ook onder de Maccabeën betoond hebben, losgemaakt van hun geestelijke roeping konden ze geen onafhankelijk volk meer blijven. Achtereenvolgens zijn ze dan ook door de volken overheerd, tot ook de Joden ten leste voor de macht van Rome's keizer buigen moesten.

Doch onderwijl ging Gods werk door, en ging het vergezicht der profetie steeds meer in vervulling. De Messias verscheen, niet om den Joodschen volksstaat in zijn uitwendigen vorm te bestendigen of te verheerlijken. Integendeel, toen Israel in zijn afval *tegen* zijn Messias koos, scheidde zich het werk van den Messias van het Joodsche toenmalig streven geheel af. De uitwendige vorm, gelijk die toen bestond, moest daarom worden prijs gegeven. Wel niet als volk, maar dan toch als staat ging Israel onder, en het Koninkrijk der hemelen vestigde zich op de bouwvallen van het Joodsche rijk. Reeds weinige jaren na de hemelvaart van den Messias werd Jerusalem door de Romeinen verwoest. Maar de geslachtsband die den Messias aan Israel en David verbond, werd daarmee geen oogenblik losgelaten. Aan Jerusalem wordt de scheidsbrief gegeven, als Jezus zegt: „Jerusalem, Jerusalem, hoe menigmaal heb ik uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijk een hen haar kiekens bijeenvergadert, maar gij hebt niet gewild. Zie uw huis worde u woest gelaten"; maar dan volgt er onmiddellijk op, dat dit niet altoos zoo blijven, doch slechts duren zal tot het oogenblik waarop zij zeggen zullen: „Gezegend is hij die komt in den naam des Heeren!" De apostelen leggen, na Jezus' hemelvaart, op den band met Israel weer telkens vollen nadruk, en ook in de

vergezichten der Openbaring op Patmos, wordt dit beeld van Israël even telkens het kader, waarin *de voleinding* ons geteekend wordt. In die voleinding blijkt het dan ook één doorloopend werk Gods te zijn, dat uit het Paradijs daagde, met Abrahams roeping doorbrak, in Israel vasten vorm aannam, en zonder van dien vorm ooit te worden losgemaakt, zijn *onzienlijke* en *zienlijke* ontplooiïng tegengaat.

VI. De heilsverwachting bij Israel. *(Vervolg.)*

> De HEERE zal u slaan met onzinnigheid, en met blindheid en met verbaasdheid des harten.
>
> DEUT. 28 : 28.

BUITEN tegenspraak doelt de profetie van Israel op de voleinding. Vergezichten gelijk ze bij Jesaja, Jeremia en in enkele psalmen geopend worden, laten dienaangaande geen plaats voor twijfel. Alleen maar, de vergezichten zijn dioramatisch, d.w.z. ze geven u vier, vijf tafereelen van verlossing te aanschouwen, het ééne na het andere gerangschikt, waarin het verloop der historie, die te komen staat, in beeld u voorgeteekend wordt, en zoo eerst schrijdt de profetie voort tot het einde, om eerst in dit einde u de verklaring te doen zien van al wat voorafging. Reeds hierdoor valt als vanzelf, tot op de komst van den Messias, het verloop van dit proces met de historie van Israel saam, en is er niet van af te scheiden. Dat bevreemdt dan ook niet. Maar wat wel bij den eersten oogopslag bevreemdt, is, dat in de profetie ook *na* de komst van den Messias, de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen aan Israel verbonden blijft. Men zou allicht verwacht hebben, dat het na de komst van den Messias alles in de voorstelling van een *geestelijk* rijk ware opgegaan, ten einde den gang van het Godsrijk en zijn verdere voleinding geheel los te maken van het zienlijke, plaatselijke en stoffelijke. Toch is dit juist niet het geval. Het dioramatisch inzicht in de toekomst laat bij de profetie de bijzondere beteekenis van Israel nooit los; de apostel Paulus beweegt zich in Rom. XI in hetzelfde spoor; op Patmos leeft nogmaals hetzelfde verschijnsel op; en in Jezus' belofte aan zijn jongeren, dat ze eens zitten zullen op tronen, als gesteld over de twaalf stammen Israels, keert diezelfde gedachte terug, gelijk het ook van Jeruzalem heet, dat de tijd eens

komende is, waarin datzelfde nu verworpen Jeruzalem weer roemen zal in Hem, dien het dan begroeten zal als den Gezegende die komt in den Naam des Heeren. En niet alleen dat de bijzondere beteekenis van Israel niet wordt los gelaten, maar evenmin trekt de profetie zich in het verborgen zielsleven van Israel terug. Ze doelt steeds op den vollen mensch, èn naar ziel, èn naar lichaam, en zulks geheel in den geest, waarin Jezus zelf in het plechtig oogenblik van de instelling van 't Avondmaal tot zijn jongeren spreekt van den wijn dien hij nieuw zal drinken in het Koninkrijk zijns Vaders. Het is zoo, er is in de profetie en zoo ook in Jezus' woord een terugdringen van het vleeschelijke, opdat het geestelijke zijn rechtmatig overwicht erlange. Zoo met name als de Sadduceën Jezus vragen, wiens de vrouw die op aarde zeven mannen gehad had, in de eeuwigheid zal zijn, en op die vraag het antwoord komt, dat de gezaligden in den hemel huwen noch ten huwelijk gegeven worden, daar ze als engelen Gods zijn. Maar verder dan het terugdringen van de vleeschelijke gedachte gaat ook dit niet, terwijl anderzijds Jezus' eigen uitspraak over de opstanding van het lichaam zóó alle tegenspraak afsnijdend is, dat ons geen zweem van onzekerheid gelaten wordt. En dat niet-loslaten van het zienlijke leven gaat nu ook door ten aanzien van de heilige erve. Palestina vertoont iets van een tweede paradijs. Het doet u denken aan een oäse, waarop de vloek zijn volle werking verloor. Vandaar dat het bij Ezechiël (20 : 6) heeten kan: „Aldus spreekt de Heere, het is een land dat Ik voor hen *uitgespeurd* heb, en hetwelk *een sieraad* is *van alle landen*". Een zeer sterke uitspraak, die niet de opinie van den profeet weergeeft, maar als een woord van God zelf tot ons komt.

Deze binding van het verloop en de voleinding aan Israel, en zelfs aan Israels erve, mag ons intusschen niet doen voorbijzien, dat ook in hetgeen uit de Heidenwereld tot ons kwam, verwante klanken tot ons doordringen. Vooral in de Grieksche mysteriën en in de Germaansche mythologie, en ten deele evenzoo in de Egyptische verwachtingen, ja, in die van schier alle oude religie's, alleen met uitzondering van het volstrekt alles vergeestelijkende Buddhisme, ontmoeten we keer op keer voorstellingen, die nu eens aan deze en dan weer aan die bijzonderheid uit de Profetie, gelijk ze aan Israel ten deel viel, herinneren. Met het oog hierop is het onder de geleerden, die het gezag der Heilige Schrift loochenen, steeds meer strijk en zet geworden, om deze verwantschap tusschen de Israelietische profetie en de heidensche voorstelling alzoo te verklaren, dat we bij de heidenen het oorspronkelijke zouden hebben te zoeken, en dat het hieraan verwante in Israel,

eenvoudig door Israel van de heidenen zou zijn overgenomen. Op zich zelf nu ware zulks niet ondenkbaar, voorzoover het uitspraken en gezegden betreft van den profeet en psalmist zelve, maar dit is vanzelf volstrekt onaannemelijk, waar het betuigingen of verklaringen of uitspraken geldt, die in worden geleid met het stellige en besliste: *Zoo spreekt de Heere*, om dan aanstonds in den eersten Persoon over te gaan. Dan toch ondermijnt deze opvatting alle geloof aan de Heilige Schrift. Dan wordt het voorgesteld, alsof de profeten hun *eigen* woorden en meeningen ingekleed hebben in een vorm, die het aan hun hoorders deed voorkomen, *alsof* het Gods woorden waren, terwijl het feitelijk dan slechts hun eigen meening zoude geweest zijn. Hoe ook genomen, men zou dan òf voor zelfbedrog, òf voor opzettelijke bedriegerij hebben gestaan, en metterdaad is hetgeen zulke geleerden ons pogen op te dringen, aan deze alle profetisch gezag ondermijnende strekking niet geheel vreemd. Men bemantelt dit dan wel, door voor te geven, dat in hoog-opgewekten toestand zulk zelfbedrog bijna onschuldig kan zijn, maar bij slot van rekening blijft dan toch de overtuiging, dat alle profetie *niet* is wat ze voorgeeft te zijn; dat de Heere *niet* gesproken heeft; en dat de gedurig wederkeerende formule: „Zoo spreekt de Heere, de Heere der Heirscharen", slechts een gewaagde inkleeding was van het woord van den profeet zelf.

Intusschen, deze averechtsche voorstelling gaat dan toch uit van de meening, dat de profeten zelve de dupen van hun eigen inbeelding waren. Geen onzer zou zelfs zijn heiligste en meest vaste overtuiging ooit in dien vorm durven inkleeden. Een prediker zal tusschen datgene wat hij uit zichzelf zegt, en tusschen het woord des Heeren dat hij letterlijk aanhaalt, altoos een breed onderscheid maken, en nooit zal hij zijn eigen opinie durven weergeven in den vorm: „Alzoo spreekt de Heere", om dan God zelf in den eersten persoon sprekende in te voeren. Wie dit deed zou heiligschennis plegen, voor zijn eigen conscientie geoordeeld staan, en door zijn gehoor verfoeid worden. Wilde men nu zoo iets van wat onder ons geheel ondenkbaar en onmogelijk is, zich bij Israels profeten als regel stellen, dan zou men moeten aantoonen, dat onder Israel dit onderscheid niet tot het besef van den profeet was doorgedrongen, en dat hij bij gemis van dit besef, onnoozelijk en geheel te goeder trouw zichzelf en zijn hoorders misleidde. Juist dit echter is niet vol te houden. Immers in de profetische schrift zelve vinden we herhaaldelijk den *valschen* profeet tegen den *echten* profeet overgesteld. Vooral in Ezechiël 13 is ons die tegenstelling zoo kras mogelijk gegeven, en gegeven op een wijze die toont, dat in het

Oosten zeer wel een geestelijke opwinding mogelijk was, die maakte dat iemand zijn eigen woord voor Gods woord uitgaf, maar dat de echte profeten hiertegenover steeds scherp positie namen, en zulks wel in dien zin, dat ze aan die valsche profeten zeer beslist *misleiding en bedrog* toeschrijven. Ezechiël roept daarom het wee u uit over al zulke profeten, die voorgeven een profetischen geest te hebben gehad, en die toch niet anders doen, dan *uit hun hart spreken* en *hun eigen geest nawandelen.* Hij vergelijkt ze bij „vossen in de woeste plaatsen". Hun voorgewende gezichten zijn niets dan „ijdelheid en leugenachtige voorzegging". Ze durven zeggen: „De Heere heeft gesproken, daar de Heere hen *niet* heeft gezonden". Ezechiël spreekt hun alzoo toe, niet als zijn eigen meening uitdrukkend, maar als een last van Jehovah tot hen brengend: „Ziet gij niet een ijdel gezicht en spreekt gij niet een leugenachtige voorzegging, als gij zegt: De Heere spreekt, daar Ik *niet* gesproken heb". Hun dwaasheid wordt vergeleken bij het bouwen van een leemen wand en bij het overpleisteren van dien leemen wand met looze kalk. Zelfs trekt Ezechiël evenzoo tegen de valsche profetessen te velde, die voor geld aan het volk te Jerusalem profeteerden van vrede en geen gevaar, terwijl de vijand uit Babel reeds naderend was, en wel naderend op bevel des Heeren. Tot die profetessen gaat dan ook het woord des Heeren uit: „Zult gij Mij ontheiligen bij mijn volk voor een handvolle.... van gerst, om zielen te dooden door *uw leugen tot mijn volk*, dat de leugen hoort?" Haar wordt aangezegd, dat ze het hart des rechtvaardigen *door valschheid* hebben bedroefd, omdat ze de handen der goddeloozen gesterkt hebben. Kortom, heel het optreden èn van deze valsche profeten, èn van deze valsche profetessen wordt door God zelf in het licht gesteld van welbewuste, opzettelijk bedoelde bedriegerij en leugenachtige inbeelding. En dit niet, alsof ze niet metterdaad dachten, dat het loopen zou gelijk ze voorgaven. Ze hadden hun opiniën over den loop dien de zaken nemen zouden, en meenden den moed van het volk te kunnen verhoogen door het volk die meening in te prenten. Er staat niet, dat ze niet wenschten wat ze voorgaven. Hun ijdelheid en bedriegerij en leugenachtigheid wordt niet daarom geoordeeld, dat ze tegen hun eigen verwachting inspraken. Dit in het minst niet. Het oordeel dat hen trof, ging alleen daarover uit, dat ze den leugenachtigen moed hadden, om hun eigen meening, om datgene wat uit hun eigen hart opkwam, voor te stellen als ware het een Goddelijke last dien ze tot het volk brachten, als had Jehova hun een gezicht gegeven en tot hen gesproken, en als ware wat ze zeiden Goddelijke inspraak geweest.

Denk u hier nu wel in, en vraag u dan af, of het voor mannen als Ezechiël, en voor wie met hem als profeten in den naam des Heeren optraden, ook maar op eenigerlei wijze mogelijk zou geweest zijn, zelve precies te doen wat ze in die valsche profeten zoo onverbiddelijk afkeurden en bestraften, en dan toch op die wijze tegen de valsche profeten op te treden. Blijkens hetgeen ze tegen de valsche profeten verkondigden, zagen ze scherp en duidelijk het diepgaand verschil tusschen den valschen profeet en den echten profeet in. Beiden spraken alsof God ze had gezonden. Beiden leidden hun woorden in met de formule: Alzoo spreekt de Heere. En dit nu keurden ze in de valsche profeten af omdat het in hen leugenachtig verzinsel was, en daartegenover stelden ze hun eigen, waarachtige profetie, als niet uit hun eigen hart opgekomen, maar van God hun gegeven. Zegt men nu, dat Ezechiël en de zijnen feitelijk hetzelfde bedrog pleegden, is het dan voor tegenspraak vatbaar, dat Ezechiël zelf nog boozer bedrieger was dan die valsche profeten, en dat hem nog veel zwaarder oordeel treffen moest? En toch, als ge met deze ongeloovige geleerden aanneemt, dat Ezechiël en de zijnen hun voorstelling van de toekomst aan de Perzische, of aan de Egyptische, of aan de Babylonische mythologie, zij 't ook maar ten deele, ontleenden, dan is het woord dat ze spraken, niet Gods woord, maar hun eigen woord geweest, en vallen ze, zonder voorbehoud, onder het vonnis van welbewuste, opzettelijk gewilde bedriegerij en leugenachtigen opzet.

Staat nu intusschen desniettemin het feit vast, dat er tusschen de voorstelling die ge over het verloop van de voleinding der dingen bij de heidenen en onder Israel vindt, zekere verwantschap valt waar te nemen, dan rijst de vraag, op wat wijs dan die verwantschap zich verklaren laat. Natuurlijk zal het dan allereerst zaak zijn, om die verwantschap tot het wezenlijke en duidelijk aanwijsbare te beperken; en niet, gelijk zoo vaak geschiedt, naar zulk een verwantschap te zoeken, afgaande op een enkele uitdrukking, of een enkel allerminst gewaarborgd bericht. Het is toch opmerkelijk, hoe vaak men er op uit is, om al wat de Schrift aanbiedt, te verdenken, in zijn echtheid aan te tasten en af te breken, terwijl men, zoodra er een vondst uit Babels puinhoop komt, die als onbetwistbaar juist en onherroepelijk vaststaande pleegt toe te juichen. Het is bijna altoos alsof de Schrift, zoo van het Oude als van het Nieuwe Testament, het vermoeden van valschheid en onbetrouwbaarheid tegen zich heeft, en of elke tijding, elk bericht dat uit de puinhoopen der heidensche oudheid tot ons komt, het merk van waarachtigheid met zich brengt. Zeer ernstig

onderzoek, of metterdaad hetgeen ons uit de heidensche wereld wordt medegedeeld, betrouwbaar is, behoort daaraan vooraf te gaan. Maar indien dan na degelijk onderzoek metterdaad blijkt, dat er denkbeelden onder de heidenen gangbaar waren, die met hetgeen de profeten verkondigden, ten deele een onmiskenbare verwantschap vertoonen, dan is daarmeê nog allerminst het bewijs geleverd, dat Israel zulke voorstellingen aan de heidensche wereld ontleend heeft. Wie de thans in Europa en Amerika geldende wetboeken onderling vergelijkt, vindt ongetwijfeld zeer zeker verwantschap tusschen wat in Servië en Schotland, tusschen wat in Nederland en Portugal als wet geldt. Volgt hier nu uit, dat wij aan Portugal of Portugal aan ons zulk een wetgeving ontleend hebben? Natuurlijk, in geenen deele. Veeleer moet gezegd, dat deze verwantschap is voortgevloeid deels uit gelijke behoeften, maar ook deels daaruit, dat we beide onze denkbeelden ontleend hebben aan eenzelfde bron, 't zij men die zoeken wil in het Romeinsche recht of in de denkbeelden der Fransche Revolutie, die beide nog altoos zoo sterken invloed op de wetgeving der Europeesche en Amerikaansche volken uitoefenen. Ook hier moet alzoo gevraagd, of hetgeen in de voorstelling der heidensche religiën en in de voorstelling van Israel onderling verwant is, die verwantschap niet kan ontleend hebben aan eenzelfde bron, en dat wel aan de bron der overlevering. Er is uit het paradijs een overlevering onder alle volken uitgegaan. Ons menschelijk geslacht is uit éénen bloede. Ook dit heeft men wel pogen te weerspreken, en stelt men een Amerikaansch Indiaan naast een man van Franschen adel, of een neger uit het hart van Afrika naast een geboren Nederlander, dan is het alleszins begrijpelijk, dat men aan verschil van oorsprong heeft gedacht. En toch is door de taalstudie, hoe hemelsbreed uiteenloopend ook de talen der volken zijn, met steeds grooter vastheid gebleken, dat alle menschelijke taal één stamboom vormt, en dat aan één oorsprong van alle menschelijke taal moet worden vastgehouden. Geldt dit nu van de taal, dan geldt het vanzelf ook van het bloed, en sterker nog van de gedachtenwereld, die zich allengs onder de volken ontplooid heeft.

Waarom is nu hiermee door de geleerden, wier beweren we ter toetse brengen, zoo weinig en zoo zelden gerekend? Eenvoudig hierom, wijl zij loochenden, dat er in den aanvang van ons menschelijk geslacht een Paradijs lag, en dat in dit Paradijs een openbaring Gods plaats greep. Tweeërlei zienswijs staat hier tegenover elkander. Volgens de zienswijs van deze geleerden is de mensch begonnen met, ook al stamt hij niet van het dier af, dan toch in positie zeer weinig van het dier te verschillen. Hij wist nog niets.

Dacht nog niets. Had nog geen voorstelling van de dingen. En is eerst zeer langzaam, in den loop van eeuwen, van een hulpeloozen wilde tot een eenigszins nadenkend en zichzelf bewust wezen ontwikkeld. Eerst uiterst langzaam is er redelijk besef in den mensch ontwaakt, en al moge hij reeds vroeg van zekeren schrik voor ongeziene machten zijn bevangen, tot een eersten religieusen aandrang is hij toch eerst zeer laat gekomen, en ook daarna heeft de ontwikkeling van de religieuse voorstelling bij den mensch niet dan zeer langzaam plaats gehad. In elk geval is de godsdienstige opwaking eerst tot stand gekomen, nadat de menschheid zich reeds zeer lang over de aarde verspreid had, de geslachten in hun verschillende stammen ver van elkaar waren afgeweken, en nauwelijks eenige gemeenschap meer onderhielden. Van een *overlevering* die aan heel ons geslacht gemeen zou zijn, kon natuurlijk op dit standpunt geen sprake wezen. Ieder volk heeft dan van meet af zijn persoonlijke meeningen *zelfstandig* gevormd, ieder op eigen gelegenheid, een ieder naar omstandigheden, en naar verschil van ras, klimaat en natuuromgeving. Ware dit nu alzoo, dan spreekt het vanzelf, dat verwante denkbeelden en voorstellingen bij onderscheidene volken slechts konden opkomen, òf daaruit dat beider behoeften en omstandigheden gelijk waren, òf wel dat het ééne volk zulk een voorstelling aan het andere volk ontleend had. Vindt men dus in Perzië, Babylonië of Egypte voorstellingen, die zekere verwantschap vertoonen, met wat ge bij de Profeten van Israel vindt, dan besluit men hieruit, dat hier overneming en ontleening in het spel moet zijn geweest, of dat gelijke oorzaak geleid heeft tot gelijk resultaat. Vindt ge, om slechts iets te noemen, bij de Egyptenaren de overtuiging, dat aan de lijken die gebalsemd worden, de ingewanden en al wat in den buik was, moest worden ontnomen, en leest ge bij Paulus dat de buik zal worden teniet gedaan, dan ligt het voor de hand te zeggen: De Egyptenaren ontwikkelden hun denkbeelden, lang vóor Paulus geboren werd. Dus heeft Paulus dit denkbeeld uit de Egyptische voorstelling overgenomen. Dit nu kan men evenzoo toepassen op al het verwante tusschen de heidensche voorstellingen en hetgeen ge bij de Profeten in Israel leest. Ook dan toch ligt het beweren voor de hand: Die voorstelling werd eerst bij dit of dat heidensche volk gevonden. Later vinden we gelijke voorstelling onder Israel. Alzoo moet Israel zulk een voorstelling aan de heidensche mythologie ontleend hebben.

Geheel anders daarentegen komt de zaak te staan, zoo ge met de H. Schrift belijdt, dat de oorsprong van ons menschelijk geslacht geheel anders is geweest, en dat er met name op godsdienstig gebied niet plaats greep een allengs en zeer langzaam

opklimmen van niets tot iets, maar dat integendeel in het Paradijs, van den eersten dag af, de mensch een hoog godsdienstig standpunt innam, met den levenden God gemeenschap had, klare openbaring omtrent de eeuwige dingen ontving, en daarna eerst, als gevolg van de zonde, van dit hooge standpunt tot lager standpunt is afgedaald. Dan immers vindt ge bij ons menschelijk geslacht, als het uiteengaat, een overlevering die aan allen gemeen was, en van dit gemeenschappelijk bezit uitgaande, een langzame insluiping van dwaling en afval. Eerst bij dien afval komt dan allengs het verschil tusschen volk en volk op. Bij het ééne volk blijft de overlevering nog langen tijd zuiverder bewaard dan bij het andere. Bij het eene neemt de afval sneller verloop, bij het andere gaat deze afval langzamer toe. En neemt ge nu twee volken bij welke de overlevering langer stand hield en grooter invloed uitoefende, en vergelijkt ge deze twee volken op een standpunt van verdere ontwikkeling, dan is het begrijpelijk, dat uit de overlevering bij beiden nog lang bestanddeelen bewaard zijn gebleven, die verwant zijn, niet omdat ze dit element van eenheid overnamen, maar omdat ze het ontleenden aan dezelfde bron. Wij komen later in deze reeks daarop nog nader terug.

Toch is ook hiermee, voor wat Israel betreft, nog niet genoeg gezegd. Israel toch teerde niet alleen op overlevering, maar genoot rechtstreeksche openbaring. Die openbaring nu hangt uiteraard met de oorspronkelijke overlevering op 't nauwst saam. Die openbaring toch herstelt de overlevering in haar oorspronkelijke zuiverheid, vult ze aan en brengt ze verder. Voorzoover in die overlevering onware bestanddeelen waren ingeslopen, zuivert ze die uit, en voorzoover ze onjuist van voorstelling waren geworden, herstelt ze die in hun aanvankelijken vorm. En zoo nu genomen, kan het ons in 't minst niet verwonderen, dat wij bij de Profeten van Israel voorstellingen vinden, die zekere verwantschap vertoonen met wat bij dit of dat heidensch volk nog uit de overlevering stand hield. Die verwantschap ligt dan in den aard der zaak, in zooverre beiden eenzelfden oorsprong hadden, bij het heidensche volk als herkomstig uit de overlevering van wat in het Paradijs gold, en bij Israel uit de openbaring van denzelfden God, die zich geopenbaard had in het Paradijs. Alzoo komt het geding dus neder op het uitgangspunt. Belijdt men met de Christenheid, dat de mensch in zijn oorspronkelijken staat met kennisse van God geschapen was, openbaring van God ontving en met God gemeenschap had, en dat de inzinking van het godsdienstig leven eerst daarna als gevolg van de zonde ontstond, dan sprak het vanzelf, dat de verwantschap na moest werken. Beweert men

daarentegen met de ongeloovige geleerden, dat de mensch eerst buiten alle kennisse van God stond, en eerst in den loop der eeuwen tot eenige, nog zeer armzalige ideeën van religie is opgeklommen, dan is er geen verwantschap die uit den oorsprong van ons geslacht zou te verklaren zijn, en ligt 't voor de hand zulk een verwantschap, waar ze bestaat, uitsluitend uit ontleening en overneming te verklaren. Over dit grondverschil in uitgangspunt valt niet te redetwisten. Men staat op het eene of op het andere standpunt, en al naar gelang van het standpunt waarop ge u plaatst, moet uw conclusie verschillend uitvallen. Feitelijk komt heel het geding dus neer op deze vraag: Is de mensch van de aanbidding van zon, maan en sterren, van de elementen der natuur en van het afgodsbeeld allengs opgeklommen tot de aanbidding van een Geestelijk Wezen dat hij God noemt, oftewel is de religie in het Paradijs met de kennisse van den eenigen waren God begonnen en heeft daarna de zonde de afgoderij teweeggebracht, en heeft God in die afgoderij, gelijk Mozes het in Deut. 28 : 28 uitdrukt, den zondigen mensch „geslagen met onzinnigheid, en met blindheid en met verbaasdheid des harten"?

VII. De heilsverwachting bij de heidensche volkeren en de Paradijs-traditie.

> En Ik zal vijandschap zetten tusschen u en tusschen deze vrouwe, en tusschen uwen zade en tusschen haren zade. Datzelve zal u den kop vermorzelen, en gij zult het de verzenen vermorzelen.
>
> GEN. 3 : 15.

VOORZOOVER hier en daar uit het Paradijs in de overlevering der volken het denkbeeld van een *voleinding,* die te wachten was, werd opgenomen, moet die overlevering haar oorsprong vinden in Gen 1 : 28 en in Gen. 3 : 15. Twee uitspraken die zóó te onderscheiden zijn, dat voor wat het verloop der historie *buiten* zonde betreft, Gen. 1 : 28, en voor wat aangaat het verloop der historie *na* den val in zonde Gen. 3 : 15 den regel aangeeft. Op dit onderscheid lette men wel. Nog eer de val in zonde plaats greep, terstond na de schepping, stelde God als regel in, niet dat alles blijven zou gelijk het toen was, maar dat er een aanmerkelijke verandering zou intreden, en dat het de mensch

was, die deze verandering zou tot stand brengen. Eerst stond de mensch te midden van de schepping die hem omringde, als tegenover een hem nog vreemde macht. Hij en die hem omringende schepping waren twee. Voedsel bood hem de boomvrucht, en op zichzelf had hij geen dings gebrek, maar geheel de schepping, in de onbezielde natuur, in de plantenwereld en in de dierenwereld stond als een hem niet verwante macht naast hem en tegenover hem. Hierdoor rees vanzelf de vraag: Was dit alles bestemd om alzoo te blijven en aldus voort te bestaan, oftewel was het Gods wil, dat in deze wederzijdsche verhouding een alles allengs omzettende verandering zou intreden? En op die vraag nu vinden we het antwoord in Gen. 1 : 28. Daar toch lezen we, dat God aan den mensch een levenstaak voorschreef, en dat die levenstaak hierin zou bestaan, dat de mensch geroepen werd, om geheel die hem omringende schepping aan zich te *onderwerpen.* Hij moest niet maar vermenigvuldigen en de aarde vervullen, maar er werd bijgevoegd: *onderwerpt haar en hebt heerschappij over haar.* Vanzelf kwam de mensch daardoor onder den indruk, dat in die wereld een macht school; dat die macht zich niet willig en eigener beweging naar hem zou voegen; dat hij veeleer van die macht der hem omringende wereld verzet had te wachten; dat hij die macht met de hem als mensch verleende macht zou moeten bestrijden; en dat het hem vroeg of laat gelukken zou, die macht aan zijn persoonlijke macht als mensch te onderwerpen. Een alomvattend program alzoo van de levenstaak, die den mensch was toegewezen, en een program dat zelfs nu nog verre van afgewerkt is. Dagelijks toch verovert de mensch nog altoos nieuwe natuurkrachten en nog steeds breidt zijn heerschappij over de wereld, in al haar deelen, zich uit. En dit niet alleen wat de elementaire en onbezielde natuurkrachten, maar ook wat de plantenwereld en dierenwereld betreft. Denk slechts aan de verfijning van bloemen en vruchten door nauwgezette cultuur, en zoo ook aan de veredeling der dierenrassen, en daarnaast aan de ontzettende machten in aardbeving, storm, pestilentie enz. die nog steeds den mensch tarten, en die hem prikkelen, zich steeds meer ook tegen de noodzakelijke gevolgen en tegen de voortwoekering van deze ontzettende krachten der verderving te wapenen. Hieruit nu kon zich een overlevering vormen, gelijk die zich dan ook gevormd heeft, waardoor deze machten der natuur in vijandige personen, geesten of afgoden worden omgezet, waartegen de mensch den strijd had aan te binden, en die hij in 't eind ten onder zou brengen. In elk geval was hiermêe het denkbeeld gegeven, dat de dingen niet altoos blijven zouden zooals ze waren.

Dat er een historisch verloop te komen stond. Dat dit verloop eens zou afloopen. En dat eerst daarna de Voleinding zou intreden. Hierdoor nu moest vanzelf in de overlevering der volken de gedachte, het denkbeeld, de verwachting meêgaan, dat de taak, die aan den mensch was opgedragen, eens zou *vervuld* zijn. Hij begon met over die natuur geen macht te hebben, allengs zou hij macht over haar verkrijgen, en ze aan zich onderwerpen. Eens zou hij dat alzoo volbrengen, dat alles metterdaad aan hem onderworpen was, en dan kwam in die verre toekomst vanzelf de *voleinding*. Zwakker of klaarder getint vindt men deze verwachting ook bij de meeste volkeren, en thans wederom bezielden ze het jongste grijpen naar betere toestanden onder het steeds luider opklinkend geroep van *Vooruitgang*.

Maar bij die ééne openbaring bleef het niet. Na Gen. 1 : 28 kwam Gen. 3 : 15. Strijd was ontbrand. Uit de gevallen engelenwereld was door de booze geesten een inval in het paradijsleven dezer wereld gedaan. De mensch was onder dien aanval bezweken. De zonde sloop in zijn hart. Zoo zag hij zich niet alleen blootgesteld aan den verdervenden invloed der demonische wereld, maar was ook zelf vergiftigd, en naast de taak om de natuur aan zich te onderwerpen, kwam nu een geheel andere plicht op den mensch te rusten: deze wereld moest voor God behouden en heroverd worden, en de macht der booze geesten moest worden uitgebannen. Hierdoor verkrijgt de historie der menschheid deels een tragisch, deels een episch karakter, maar zonder dat de mensch zelf in staat blijkt het ingeslopen kwaad te bezweren. Niet de mensch, overgelaten aan eigen kracht, zal satan uitbannen. God zelf alleen zal den demon kunnen uitwerpen en zijn macht teniet doen. Maar toch, al komt de eindtriomf niet anders dan door Gods mogendheid, desniettemin zal het *in den mensch* en in *onze* natuur zijn dat de overwinning zal bevochten worden. Dit nu is het wat ligt uitgesproken in het woord van God tot satan uitgegaan: „Ik zal vijandschap zetten tusschen u en tusschen deze vrouw, en tusschen haar zaad en uw zaad. *Datzelve zal u den kop vermorzelen* en gij zult het de verzenen vermorzelen". Die heroïsch-heilige gedachte is toen in de gedachtenwereld der volkeren opgenomen, en zoodoende in haar overlevering overgegaan. Natuurlijk niet in dien bijbelschen vorm, alsof deze tekst van geslacht tot geslacht mondeling was nagezegd, maar in dien zin, dat de belofte: „Er komt redding. Eens wordt de booze overwonnen. En de hulpe daartoe zal u uit den Hooge toekomen", troostend en bezielend de opkomende volken bij hun verspreiding over deze aarde verzeld heeft.

Tweeërlei voorstelling komt alzoo lijnrecht tegenover elkander te staan. Van de overzijde wil men u doen gelooven, dat de menschelijke existentie op deze aarde begon met een halfdierlijken toestand; dat de mensch uit dezen lagen rang allengs tot een wezen van hooger orde is geworden; en dat, naar gelang deze gestadige ontwikkeling voortschreed, ook zeker religieus besef in hem ontwaakt is. Dit religieus besef zal dan aanvankelijk zeer laag hebben gestaan, en nauwelijks den naam van religie waard zijn geweest. In den loop van eeuwen en nogmaals eeuwen zal uit dezen laagsten vorm van religie iets zijn ontstaan, gelijk we het nu nog in enkele heidensche streken vinden. Onder de heidenen zelf zal het veelgodendom zich allengs verfijnd hebben, en zelfs zekere zucht naar eenheid in het Goddelijke zijn opgekomen. Vooral onder de wijsgeeren zal dit allengs geleid hebben tot een meer ideale opvatting. Zoo zal ten slotte het monotheïsme vaster grond onder den voet hebben gekregen. Met name in Israel zal deze drang hebben doorgewerkt, en sinds zal deze eenheidsgedachte eerst onder de Christenheid en daarna onder den Islam hebben doorgewerkt. Naar deze voorstelling nu was er in den bovenbedoelden zin geen overlevering, en kon ze ook niet zijn opgekomen. Een *adellijk* geslacht, dat in den loop der tijden zinkt, kan een traditie hebben en van die traditie kan een kracht uitgaan, die het weer in ouden, zoo niet in beteren staat herstelt, maar bij den *parvenu* is hiervan geen sprake. Hij ziet op zijn lage herkomst slechts terug, òf om ze te vergeten, òf om hem er in te doen roemen, wat machtige figuur hij zelf was, dat hij zich van die laagte tot zulk een hoogte kon opwerken. En zooals het met den man van adel tegenover den parvenu staat, zoo ook is de tegenstelling in de historie der menschheid, al naar gelang ze den mensch uit halfdierlijke positie tot den beschaafden mensch van nu doet opklimmen, dan wel of ze in den eersten mensch het creatuur *naar Gods beeld geschapen* eert, en hem nu terugvindt als aan dien oorspronkelijken adel ontvallen. In het eerste geval is er van een overlevering geen sprake, bij de tweede onderstelling is die overlevering juist het kostbaarste wat de ontadelde als zijn schat bewaart. Die overlevering is zijn erfgoed, dat een hooger toon in zijn geslacht doet voortleven, en elke volgende weeropleving sluit zich altoos weer aan die overlevering aan.

Nu kon die overlevering natuurlijk niet in *vasten* vorm bewaard blijven. Ze dreef op heugenis. Veelal uitsluitend in het gezin werd ze voortgeplant. Bij het ééne volk ontving ze al spoedig een eenigszins andere inkleeding dan bij het andere. Die inkleeding moest hierdoor almeer een nationaal karakter erlangen. En was die over-

levering bij een bepaald volk eenmaal in nationaal gewaad opgetreden, dan kon het niet anders of ze moest allengs breeder worden uitgewerkt, en van de algemeene gedachte in meer concreten vorm overgaan. Vergelijkt men dan eenige eeuwen later wat onder de onderscheidene volken van die overlevering geworden is, dan heeft men zelfs moeite om er den gemeenschappelijken oorsprong in terug te vinden. Het liep alles uiteen. Het verschilde naar klimaat en streekvorm. Een bergvolk fantaseerde heel anders dan een volk aan zee of op de eilanden. Ook de historie mengde er zich in. Elk volk had zijn eigen helden geboekt, en kwam er vanzelf toe om de namen zijner nationale helden met de eindelijke verlossing die werd ingewacht, in verband te brengen. Maar in wat geheel onderscheiden vorm de overlevering hierdoor allengs optrad, toch bleef ze in haar oorsprong één, en schier overal vielen in die overlevering nog altoos deze vier bestanddeelen terug te vinden: 1° in het begin een gelukstaat en vrede met den Hooge; 2° inbreking in dien gelukstaat van de demonische machten, en hierdoor het begin van alle ellende; 3° eeuw na eeuw de bange worsteling tusschen het goede en het kwade, zoo in- als uitwendig; en 4° de zekere hoop en de stellige verwachting, dat in het eind de goede Geest den kwaden Geest zou te niet doen, en daardoor den gelukstaat van eertijds, zelfs nog in verhoogden vorm, herstellen. Dit zijn de vier vaste bestanddeelen van de Openbaring, die de Heilige Schrift ons brengt, en tevens de vier bestanddeelen, die ge, minder vast en vaak geheel uit hun verband gerukt en in allerlei wisselenden vorm, maar toch in hoofdzaak in gelijk onderling verband, in de heidensche mythologiëen terugvindt.

Ge moet u daarbij van de heidensche mythologie geen averechtsche voorstelling maken, alsof ze van meet af uit de valsche verzinning van bedrog beoogende priesters zou zijn opgekomen. Dat er zich een alles aandurvende verzinning en verbeelding inmengde, is onbetwijfelbaar, en dat er vaak ook bedrog bij insloop, betwisten we evenmin; toch kon hierdoor nooit een uitgewerkte godsdienstvorm bij een geheel volk van eenige zelfstandigheid ingang vinden. Wat zich niet aansloot aan wat in het volk zelf omging, kon geen vasten voet erlangen, en hoe zondig en verkeerd wij ons de heidensche volken ook mogen voorstellen, ze waren toch menschen van gelijke beweging als wij, met gelijke behoeften van het menschelijk hart, met gelijke zorgen in hun levensworsteling bezwaard, en alleen staande gehouden door soortgelijke idealen als ook ons nog steeds bezielen. Zonder wezenlijke religieuse behoeften, zonder een krachtoefenend religieus besef zou er nooit een eigen vorm van heidenschen eeredienst zijn opgekomen. We verstaan daarom de

heidenen niet, en hun afgodische voorstellingen blijven voor ons een gesloten boek, zoo we niet in ons eigen menschelijk en zondig hart de gegevens terug vinden, waaruit hun zonderlinge verzinningen zijn opgekomen. Wie zich niet, bij het opkomen van hun verbeeldingen, in hun toestand verplaatsen kan, en het verstaan kan, hoe uit wat omging in hun hart, vanzelf hun *vorm* van afgoderij is opgekomen, zal nimmer het Paganisme in zijn ontaarding leeren doorzien. Wie den paganist zal verstaan, moet zelf zijn eigen medeschuld aan deze zondige afdoling inzien. Hij moet er voor durven uitkomen, dat hij zelf, in die tijden en onder die omstandigheden levende, evenzoo zou gehandeld hebben als deze afgedoolden deden. En niet in priesterbedrog, maar in de zondekennis van zijn eigen hart moet ieder onzer de verklaring vinden van den gruwel, waartoe het bederf van het beste wat de mensch van God ontving, allengs en bij logische ontwikkeling geleid heeft.

Te recht is er daarom herhaaldelijk op gewezen, hoe in de meeste heidensche afgoderijen de dusgenaamde *Dondergod* in hun oudste herinnering is ingeweven. Zoo was het bij Grieken met hun afgod Zeus, bij de Romeinen met hun afgod Jupiter, bij de Indiërs met hun afgod Indra, en niet anders bij onze eigen voorvaderen met hun afgod Thor, wiens naam bij ons in den vierden weekdag, den Donderdag, nog altoos voortleeft. Dit nu heeft niets wat ons bevreemden kan. In het Paradijs valt aan geen onweder en aan geen flitsen van den bliksem te denken. Beide verschijnselen in de natuur kunnen slechts een gevolg zijn van den vloek. Zelfs laat het zich vrijwel denken, dat de eerste donderslag en het eerste vuren van den bliksem moet zijn ingetreden, toen de eerste mensch na den val uit het Paradijs verdreven, en de wereld ingedreven werd. In donder en bliksem spreekt zich een alles te boven gaande macht uit, en ten deele zelfs een macht in toorn. De donder en het weerlicht verschrikken, doen ontzetting in het hart slaan, en geven den indruk van een machtig Wezen, dat boven het wolkenheir zetelend, in toorn zich uit. Beide brengen geen vertroostenden en verheffenden, maar een angstwekkenden en hartbeklemmenden indruk te weeg, en de somberheid van het tafereel, dat het onweder te aanschouwen geeft, wordt nog verhoogd zoo de bliksem inslaat, tent of woning in brand zet, en vee of mensch doodt. Het kon daarom niet anders, of de eerste ontlasting van den donder moest wel den indruk maken, dat er een stem des Heeren in uitging. God had zich in het Paradijs geopenbaard. De mensch in zijn eerste afdoling van God had nog kennis van het eeuwige Wezen. En nu kwam die ontzettende schok in de natuur. Van wie anders dan van God zou die machtsopenbaring dan zijn

uitgegaan? De heugenis hiervan leefde niet alleen bij de heidenen, maar evenzoo onder Israel voort. In Psalm 29 spreekt David de engelenwereld toe, en roept 't uit: „Geeft den Heere, gij kinderen der machtigen, geeft den Heere eere en sterkte!" En dan gaat hij voort: „De stem des Heeren is op de wateren, de God der eere *dondert.*" De donder heet altoos weer: de stem des Heeren, die met kracht dreunt over de groote wateren, die de cederen breekt en splijten doet, die de bergen doet huppelen, die vlammen uit het woud slaat, die de woestijn doet beven, en de hinden jongen doet werpen, en in zijn heiligdom Hem eere doet toebrengen. Buiten allen twijfel is dan ook de telkens wederkeerende donder met zijn bliksem een der groote middelen geweest, waardoor God in het hart des menschelijken geslachts het ontzag voor zijn naam levendig hield. En daaruit verklaart het zich, hoe ook in de overlevering der heidensche volken altoos weer de dondergod aanvankelijk de hoofdplaats inneemt, en den machtigsten indruk van het Goddelijk wezen en van de macht die in de hemelen troont, vestigt. In de uitdrukking van „de *vreeze* des Heeren" leeft dit besef ook onder Israel nog voort. Het is niet de liefde, het is niet het geloof, het is niet de hope die op den voorgrond treedt, maar altoos de gods*vrucht,* en vrucht beteekent, evenals *Furcht* in het Duitsch, niet anders dan *vreeze.*

Wijziging van dezen indruk kwam vanzelf in de schooner dagen, als de hemel helder stond, en zich bij het naderen van den nacht het firmament in al zijn pracht en heerlijkheid vertoonde; iets wat te meer vanzelf sprak, zoo ge u uit onze noordelijke hemelstreken verplaatst denkt in het hart van Azië, waar de eerste menschheid zich ontwikkelde, en waar de pracht van het firmament zoo verre alles wat wij aan den sterrenhemel bewonderen, te boven gaat. En was eenmaal het oog geboeid door den sterrenhemel, dan kon het niet anders of de zon, die 's nachts wel onderging, maar bij dag het geheele luchtruim beheerschte, moest aller bewondering en eerbied tot zich trekken. Nu was die hemelpracht aanvankelijk niet anders dan de voorpoort van den hemelhof, waar het alles in macht te bovengaande eeuwige Wezen zetelde; en zoolang de geestelijke aanbidding van dit eeuwige Wezen stand hield, kon dit firmament met zijn zon niet anders zijn dan schitterende ingang tot de woonstede Gods, die hoog niet alleen boven de volken, maar ook boven het firmament troonde. Maar zoodra het geestelijke besef in de Godsvrucht tanen ging, was het volkomen natuurlijk, dat de religieuse blik aan die zon, aan die maan, en aan die sterren zelf, vooral ook aan de planeten, hechten ging, en dat allengs de idee opkwam, om die wondere hemellichamen

zelve als Goddelijke verschijningen te gaan eeren. Vandaar dat toen die geheele kring van Astralische afgoderij is opgekomen, die vooral in Midden-Azië haar zegepraal vierde, en zelfs tot laat in Israels historie nog gedurig aan den dienst van Jehovah afbreuk deed. De maan heet dan de Koningin des hemels. Koningin heet in het Hebreeuwsch *Melêcheth*. En de profeten wijzen er gedurig op, hoe de eeredienst van deze „Melêcheth des hemels" tot op de ballingschap toe vooral onder de vrouwen in Israel inheemsch was. Zelfs toen de Joden, na de inneming van Jerusalem, voor een deel naar Egypte gevlucht waren, en ook Jeremia door Johannan, de zoon van Kareah, met geweld naar Egypte was meegevoerd, meldt Jeremia omstandig, hoe toen vooral de vrouwen in woede tegen den profeet optraden en hem brutaalweg verklaarden, dat ze haar dienst van deze Melêcheth nooit zouden opgeven. (Jeremia 44 : 16 v.v.).

Reeds dit bracht scheiding teweeg. Het geklater van den donder is hoorbaar voor alle volken; de sterrenhemel daarentegen verschilt zeer in pracht, al naar gelang ge u van de evenachtslijn verwijdert of die nadert. En diezelfde scheiding werkte nog veel verder door, zoodra de blik zich van den sterrenhemel meer richtte op de elementaire verschijnselen op deze aarde, en de groote natuurkrachten door haar beteekenis voor het leven der volken de zinnen begonnen aan te grijpen. Het vuur, het water, de bergen, de woestijnen, de winden, de geweldige stroomen, de aardbevingen, de zware pestilentiën, openbaarden zich steeds meer als geduchte machten die op het bestaan en het lot der volken een overweldigenden invloed uitoefenden. Denk slechts aan de Nijl in Egypte. Van het zuiden tot het noorden ligt Egypte uitgestrekt dwars door een onmetelijke woestijn die in Afrika de Saharah heet, en onder de Roode zee door in Arabië voortzet. Door die woestijn heen nu is de Nijl van het zuiden komen vloeien, en heeft hierdoor een smalle strook vruchtbaar land in het leven geroepen, aan beide boorden van de Nijl vaak niet breeder dan half Noord-Holland, en die strook lands heet dan Egypte. Dit land dankt alzoo aan de Nijl zelfs zijn *aanzijn*, en daardoor kreeg vanzelf de Nijl voor de Egyptenaren een gansch andere beduidenis dan de Euphraat of de Tigris in Mesopotamië. Zoo kon het niet anders of de vereering der natuurmachten moest straks nog meer dan de vereering der sterren volk en volk vaneen scheiden, en onder verschillende volken een geheel verschillenden vorm van eeredienst in het leven roepen. Ja, dit verschil ging nog dieper al naar gelang geheel de toestand van een volk een existentie in natuurweelde en voorspoed, of wel een bestaan in ellende en benarde worsteling was.

Volken die zich in rijke weelde baadden, hechtten aan het aardsche te *groote*, ongelukkige en rampspoedige volken allicht te *weinig* waarde; iets wat vooral sterk uitkomt in hun verwachtingen van de toekomst. In Babylon en in Egypte nam men in die verwachtingen het uitwendige zoowel als het inwendige leven op, en droomde van niet anders dan van een gelukstaat waarin de nationale weelde, nog verrijkt en nog verhoogd, zou voortduren. Vandaar de zorg der Egyptenaren voor de balseming van het lijk. Ook het lichaam toch zou zijn beteekenis in de eeuwigheid bewaren. Andere volken daarentegen schoven het geestelijk-zedelijke meer op den voorgrond, voelden zich meer bevangen in de worsteling tusschen de goede en de booze geesten, en wonnen daardoor in kracht. Zoo met name de Perzen en Meden, die onder Cores of Cyrus door God verkoren werden, om het in zinlijkheid ondergegane Babylon ten onder te brengen, en die den strijd tusschen het goede en het booze zoo ver dreven, dat ze het booze zelfs in een soort God verpersoonlijkten, dien ze als Ahriman in de hoogste machtspositie plaatsten.

Nog verder gingen hierin de Indiërs in hun tweede periode, die den strijd tusschen het booze en goede daardoor voor zich zelve oplosten, dat ze het aardsche leven voor een schijngestalte aanzagen, en alleen in het geestelijke een werkelijke macht begroetten. Vandaar dat ze hun lijken, die toch tot niets nut meer waren, zoo vaak verbrandden, en zich diets maakten, hoe ze zelve slechts een voorbijgaand bestaan hadden, dat bestemd was om, na hun sterven, door zielsverhuizing in andere menschen of in dieren over te gaan; zoo allengs zich te volmaken; om dan tenslotte in de Godheid zelve terug te keeren, en hun eigen bestaan in te boeten. En alleen bij de Germaansche volken kan men zeggen, dat in de tegenstelling tusschen ziel en lichaam, tusschen tijd en eeuwigheid, tusschen hemel en aarde het evenwicht behouden bleef. Zoo gingen de volken uiteen, kleedden elk naar hun eigen omstandigheden, hun eigen aanleg en hun eigen behoefte de overlevering in; en ook al bleef bij allen, nu op deze, dan op gene wijze, de herinnering aan een Hoogste Wezen hangen, toch kon het niet anders, of het veelgodendom moest in den loop der eeuwen vanzelf opkomen. Eenmaal daartoe gekomen, moest men wel de afgoden zich als personen voorstellen, en deze persoonlijke voorstelling moest er even noodwendig toe leiden, om hun een menschelijken vorm te leenen. Een andere welomlijnde voorstelling van een handelenden geest dan in den mensch had men niet, en was evenmin van elders te ontleenen. Zoo werd dan vanzelf het onderscheid tusschen zegenende en vreeslijke personen ook in de goden-

wereld overgebracht. De goden huwden gelijk menschen huwden. En dit eenmaal aangenomen, kon het niet anders of ook de menschelijke zonde moest in de godenwereld worden ingelascht. Hierdoor nu verkreeg de afgoderij allengs haar uitgewerkten vorm, en werd het afgodsbeeld vanzelf onmisbaar. Wat men zich in menschelijken vorm voorstelde, kon immers ook in menschelijken vorm worden afgebeeld. Zoo zijn de volken tot hun uitgewerkte stelsels van beeldendienst gekomen, gelijk wij er zelf toe zouden gekomen zijn, zoo geen hooger licht ons beschenen had. Zelfs ging men tenslotte tot diervergoding over. Altoos in dezelfde lijn. Er waren toch machten die een onpersoonlijk karakter droegen, en die in geen menschelijken vorm voor te stellen waren. Vandaar dat ook Israel in de woestijn een oogenblik zich neerboog voor het gouden kalf; een vorm van vereering aan den Aspisdienst, den dienst van den *Stier* in Egypte, ontleend.

VIII. Egypte.

> Spreek en zeg: Zoo zegt de Heere HEERE: Zie, Ik wil aan u, o Phárao, Koning van Egypte; dien grooten zeedraak, die in het midden zijner rivieren ligt; die daar zegt: Mijne rivier is mijne, en ik heb die voor mij gemaakt. EZECHIEL 29 : 3.

TOCH kunnen we bij het aanduiden van deze algemeene trekken niet staan blijven, en dient iets dieper in de voorstellingen der heidenwereld te worden ingedrongen, zal ons der volken opvatting van de Voleinding toespreken, en zal de dunne draad der Overlevering erin voor ons bloot liggen. Uiteraard kunnen we er niet aan denken, hierbij op al hun stelsels in te gaan. Ook hier moeten we ons tot wat hoofdzaak is bepalen. En dan beginnen we met de aandacht te vestigen op Egypteland, èn om de vele aanraking van dit land met Israel, èn om het geheel eigenaardig karakter dat het menschelijk leven langs den Nijlzoom schier in elk opzicht droeg. Een scherp afgeteekende eigenaardigheid, die zoo juist gekarakteriseerd is in wat de Heere door Ezechiël aan Pharao liet aanzeggen: „Zie, Ik wil aan u, o Pharao, Koning van Egypte, dien grooten zeedraak die in het midden van zijn rivier ligt en die zegt: Mijne rivier is mijne en ik heb die voor mij gemaakt." Zien we dan, welke meer algemeene

verwachtingen omtrent de Voleinding in dit land der Pharaonen, althans in zijn bloeitijd, heerschende waren.

Hierbij doet zich intusschen een moeilijkheid voor, die scherp in het oog moet worden gevat. Er was namelijk in de godsdienstige overtuigingen en herinneringen een historisch verloop. Met den loop der eeuwen kwam er velerlei wijziging in die overtuigingen tot stand, zoodat men al spoedig spreken kon van een ouderen en een jongeren godsdienstvorm. Er was vaak een godenvereering die allengs verslapte en inzonk, en die dan door een gewijzigde godenvereering vervangen werd. Van achteren placht men dit dan voor te stellen, alsof de vroeger vereerde goden de voorvaderen geweest waren van de jongere, en zoo kreeg men wat genoemd wordt een *Theogonie*, d. i. een beschrijving van den stamboom der goden. Zoo kreeg men goden van de oudste periode, die zich geheel in het grijs verleden terugtrokken, daarna goden van de tusschenperiode, en ten slotte de goden van de periode waarin men zelf leefde. De vereering der goden uit die laatste periode was natuurlijk het best bekend, en werd daarom met haar mythen op het breedst uitgemeten, terwijl van de godenvereering in een vroegere periode niet dan veel zwakker heugenis bestond, ook al waren ze in een afgelegen plaats nog aangehouden. Zoo nu moet ook, wat de Egyptische godenvereering betreft, wel onderscheiden worden tusschen den eeredienst, die algemeen heerschte toen de oudste onderzoekers het land bezochten en de bijzonderheden naplozen, met name de Grieksche en Romeinsche schrijvers, en tusschen de veel oudere vormen van vereering die vele eeuwen vroeger hadden gegolden; een onderscheiding waarbij het nauwelijks behoeft opgemerkt, dat de overlevering, die eens aan alle volken gemeen was, veel meer nog nawerkte in haar ouderen, dan in haar jongeren godsdienstvorm. Juist dien ouderen godsdienstvorm poogt men thans veelal naar het gebied der verzinning te verwijzen, en zoo geeft men, voor wat Egypte betreft, steeds meer ingang aan de voorstelling, alsof de godenvereering uit de jongste periode Egypte's eigenlijke religie is geweest, en alsof de verhalen van goden uit een vroegere periode op misleiding zouden berusten en door de priesters zouden verzonnen of van andere volken overgenomen zijn. Dit nu hangt rechtstreeks saam met het standpunt, waarop de onderzoeker van deze dingen zelf staat. Verviel hij in zooverre in ongeloof, dat er voor hem geen paradijs geweest is; dat er van een oorspronkelijke openbaring Gods aan den eersten mensch geen sprake kan geweest zijn; en dat we ons veeleer moeten voorstellen, dat de mensch eerst zeer van lieverlede uit den plompsten en ruwsten godsdienstvorm tot een eenigszins hooger peil van Gods-

vereering is opgeklommen, — dan is men allicht geneigd, ook bij de bestudeering van de oudheid elke voorstelling van een vroeger zuiverder vereering naar het land der verdichtselen te verwijzen. Bleef de onderzoeker daarentegen aan de Schrift vasthouden; stond het voor hem vast, dat alle volken afstammen van voorouders, die in de kennisse Gods waren ingeleid; en kon hij 't zich niet anders voorstellen, of er moest op die eerste periode achteruitgang gevolgd zijn, — dan is het even natuurlijk dat hij in de verhalen der vroegere godsdienstvormen juist de bevestiging zal vinden van zijn geloof; te meer daar juist die oude priesterverhalen veelal terug wijzen naar een toestand, waarin men aan de afgoderij nog vreemd, vasthield aan de meer algemeene vereering van één Hooger Wezen. En dit toch is het, wat in de oudste verhalen van de meeste heidensche volken, in wier geestelijke ontwikkeling ons eenig inzicht is gegund, valt waar te nemen. Bij de hooger staande volken hoort ge nooit van een overgang van het veelgodendom naar het ééngodendom, maar schier altijd van de aloude vereering van een alles beheerschend Goddelijk wezen, wiens dienst en vereering dan eerst langzamerhand door den dienst van tal van goden in echt afgodischen zin vervangen wordt. Steeds komen daardoor in de studie van deze godenvereeringen twee gezichtspunten tegenover elkander te staan, eenerzijds de voorstelling van die geleerden, die den mensch ook op godsdienstig terrein van niets tot iets doen opkomen, en anderzijds de overtuiging dat de mensch in religieusen zin eerst hoog stond, daarna viel, en zoo eerst in afgoderij verzonken is.

Dit nu is ook van toepassing op de beschouwing, die men zich van den loop der godenvereering in Egypteland vormt. Ook hier oordeelt de een, dat Egypte begon met een vereering van een Hoogste Wezen, en eerst van lieverlede tot het veelgodendom kwam, terwijl de ander acht, dat dit niet kan; dat de verhalen dienaangaande op zelfmisleiding of bedrog moeten berusten; dat voor hen het veelgodendom en de afgoderij het oorspronkelijke waren, en dat eerst de wijsgeeren langzamerhand tot de éénheid van het Goddelijk Wezen zijn opgeklommen. Zoo hebben voor den één de berichten omtrent een vroeger bestaan hebbende, meer algemeene vereering van één Oppermachtig Wezen hooge beduidenis; terwijl de ander zegt: zóó kan het zich niet hebben toegedragen; die verhalen van een oudere, meer monotheïstische periode zijn verzonnen en later ingevoerd; historische waarde hebben ze niet. Nu is het met de Schrift voor oogen voor ons niet twijfelachtig, welke keuze we tusschen deze beide inzichten te doen hebben. Die oude

verhalen zijn voor ons geen pure verzinsels, maar wel wezenlijk overleveringen van wat in een oudere periode ook bij de voorvaderen der Egyptenaren bestaan had.

Daarop nu afgaande, komt men tot de voorstelling, dat ook de Egyptenaren oorspronkelijk geloofd hebben in een Hoogste Goddelijk Wezen, dat den hemel en de aarde geschapen had, en nog alle ding door zijn macht en wijsheid regeert; alleen had men voor dit Hoogste Wezen in de onderscheidene deelen van Egypte een anderen naam. Egypte was een zeer lange, uiterst smalle strook lands, die zich langs den loop der Nijl tusschen twee woestijnen uitstrekte. Vandaar dat Beneden-, Midden- en Boven-Egypte in vele opzichten geïsoleerd waren en elk een eigen ontwikkeling volgden. Al vereerde men dan ook aanvankelijk allen saam éénzelfde Hoogste Wezen, toch noemde men het anders. Men noemde het de éene maal *Phtha*, een andermaal *Ra*, weer een andermaal *Khnemae*, of ook *Ammon*. Vooral in de groote steden trok zich de hoofdeeredienst van dezen god saam, en bij den wedijver tusschen deze steden, wier koningen naar de opperheerschappij over gansch Egypteland dongen, gelukte het vanzelf aan die steden, die tot de hoogste macht opklommen, om vooral onder den bij hen inheemschen naam dat Hoogste Wezen te doen vereeren. Vandaar dat Ammon, de naam waarmede men den god van Thebe vereerde, allengs de andere namen verdrong, en de nu nog bestaande reusachtige tempel van Ammon hoofdzetel van vereering werd. In de eerste periode dacht men zich dien God hoog boven het firmament in de sfeer der geesten, maar al spoedig daalde men uit die hooge geestelijke sfeer naar het firmament af, begon dien Oppergod met de Zon in verband te brengen, en dacht zich, van dit firmament uitgaande, een nederdaling der geesten naar deze aarde. Die nederdaling stelde men zich voor als plaats hebbende langs wat men noemde de Planetenladder, of ook wel door de sleuf in den Melkweg, en dit wel zoo, dat er eerst in de hooge geestenwereld een strijd was uitgebroken; dat machtige geesten tegen den Oppergod in strijd waren gewikkeld, en dat ze nu als straf voor hun verzet veroordeeld werden, om naar een lagere sfeer af te dalen; een voorstelling in den grond geheel conform aan wat de Schrift ons leert, dat het verzet tegen den Almachtige niet 't eerst van den mensch in zijn val is uitgegaan, maar, eer de aarde in zonde en vloek gewikkeld werd, was uitgegaan van satan en de demonen in de hoogere engelenwereld. Al werd dit dan ook bij de oude Egyptenaren anders ingekleed, in wezen was de voorstelling één. Een hooger leven daarboven, hoog boven het firmament uitgaande, en een lager leven hier op aarde.

Op geheel eigenaardige wijze beheerschte dit nu de voorstelling die ze zich vormden van den mensch. Ze beeldden zich toch in, dat ge in den mensch te doen hadt met een hooger wezen, dat geoordeeld was om naar deze aarde neder te dalen en hier in een staat van lagere orde te verkeeren. Een mensch dachten ze zich dientengevolge als een saamgesteld wezen. Hij had een lichaam uit deze aarde. Maar in dit aardsche lichaam huisde allerlei. Vooreerst een uit hooger sfeer neergedaalde geest, die tot deze verlaging veroordeeld was. Doch behalve dien geest, scholen in het lichaam nog, niet alleen de *Kah,* maar ook een *Bah,* een *Kuh* en een *Eck.* Voorts had dit saamgestelde wezen bij zijn afdalen langs de Planetenladder op elke planeet nog zekere geestelijke gaven meêgekregen, om hem in zijn strijd op aarde te sterken, terwijl aan den anderen kant weer allerlei booze factoren zich in hem indrongen. Gevolg waarvan dan weer was, dat de zinlijke aanschouwing die de aarde, en vooral de vrouw aanbood, en die bedoeld was als zijn verlaging, zulk een bekoring op hem uitoefende, dat hij, in plaats van naar de geestenwereld terug te verlangen, zich zoo sterk tot al het zinlijke voelde aangetrokken, dat hij al spoedig hier zijn wezenlijk aanzijn zocht en geheel in dit aardsche opging. Zoo was de strijd uit de hooge sferen ook hier op aarde ontbrand, en dit deed de Oppergod bedacht zijn op een middel, om de in den mensch schuilende geesten van dezen zondeband te verlossen. En hiermede treedt hun Osirisvereering in.

Deze Osiris toch werd door den Oppergod als redder en verlosser gezonden. Hij was een hooger geest, gewoonlijk als Gods zoon en zelf God, veelal als Zonnegod, voorgesteld. Hij had de macht om al wat mensch was, en heel de natuur die den mensch omgaf, te doordringen en te beheerschen, en met name de Nijl, als de levensstroom van heel Egypteland, werd met deze Osiris in het nauwst verband gezet. Om nu zijn taak van redder der menschheid te volbrengen, moest die Osiris zich op deze aarde in een menschelijk lichaam verbergen, als mensch optreden, en werd hij Koning in zijn land, doch dit alles dan ook in zoo radicaal menschelijke verschijning, dat hij huwde met een vrouw die Isis heette, van wie later de roep uitging dat ook zij zelve van Goddelijke herkomst was, geroepen om Osiris in zijn verlossingswerk bij te staan; en uit dat huwelijk van Osiris met Isis werd een zoon, Horus genaamd, geboren, die evenzoo geroepen was om in dit groote verlossingswerk een belangrijk aandeel te hebben.

Geheel natuurlijk woelde toen het booze element in de geestenwereld tegen deze Osiris op. Hij moest ten onder worden gebracht,

of het rijk der booze geesten zou uit zijn. Met deze taak belastte zich een booze geest, die ook in menschenvorm op aarde omwandelde, en die de eene maal Seb, de andere maal Typhon genoemd werd, en zelfs als een broeder van Osiris wordt voorgesteld, om zijn moordaanslag op Osiris in het nog hatelijker daglicht van broedermoord te doen verschijnen. Die moordaanslag nu gaat, naar de Egyptische voorstelling geheel menschelijk toe. Osiris en Typhon woonden beiden in dezelfde stad en zien er als gewone menschen uit. Zoo noodigt Typhon of Seb den machtigen Osiris op een maaltijd. Naast het vertrek waar de maaltijd gevierd was, lag een ander vertrek waarin een prachtige groote koffer stond, gesierd met goudbeslag en edelgesteente, en na den maaltijd biedt Typhon dezen prachtigen koffer ten geschenke aan voor hem, die blijken zal er precies in te passen. De eene gast na den anderen gaat dan ook in dien koffer liggen, maar voor niemand blijkt hij de juiste lengte te hebben, tot eindelijk ook Osiris de proef neemt. Voor hem past hij precies. En nauwelijks heeft Osiris er zich in uitgestrekt, of Typhon werpt den deksel dicht, sluit hem af, en zoo is Osiris gevangen man. In minder dan geen tijd wordt nu de koffer met zijn last naar de Nijl gedragen, daarin neergelaten, en aan den stroom overgegeven. De koffer, met Osiris er in, drijft voort en verder en spoelt eindelijk in Byblos aan wal, waar de vorst van die stad hem in zijn tempel bijzet.

Zoo schijnt het met Osiris uit te zijn, en het groote reddingswerk te zijn mislukt. Doch wie zoo dacht, had buiten Isis gerekend. Nauwelijks toch had Isis vernomen, wat Typhon met haar gemaal bestaan had, of zij maakte zich op, om het lijk van haar man te gaan zoeken. Eindeloos zijn daarbij de tochten, die ze in diepen rouw en steeds haar droeve klacht uitgillend, volbrengt, maar eindelijk wordt haar weduwtrouw beloond. Haar komt ter oore dat de koffer in Byblos is bijgezet, en daarop spoedt ze zich naar den vorst van Byblos, en weet van hem gedaan te krijgen, dat hij haar het lijk van haar man afstaat. Ze voert dit met zich, en wil naar Osiris' Koningstad terug, maar begaat de onvoorzichtigheid den koffer een oogenblik buiten de herberg te laten staan, waarin ze op reis haar intrek had genomen. Typhon, die haar steelsgewijs gevolgd was, ziet dit, en maakt aanstonds van haar onvoorzichtigheid gebruik, om den koffer te stelen, het lijk met zich weg te voeren, en nu snijdt hij het lijk in veertien stukken, om zoodoende elke wederopstanding van Osiris, waarvoor hij beducht was, onmogelijk te maken. In haar doodelijke spijt over haar onvoorzichtigheid trekt nu Isis heel het land door, om die 14 stukken van het lijk van Osiris weer bijeen te brengen. Weer

eindelooze tochten in verterenden rouw, maar eindelijk gelukt het haar al de stukken, op één na, weer saâm te brengen, en nu worden die stukken saâm gelegd, saamgehecht, heel het lijk in een mummiekleed gestoken, en in een heiligen tempel bijgezet.

Maar hierbij blijft het niet. Niet alleen Isis trok zich het jammerlijk lot van Osiris aan, maar ook zijn zoon Horus maakt zich op, om den moord op zijn vader gepleegd, te wreken. Hij zoekt daartoe Typhon, den moordenaar van zijn vader, op, vindt hem, valt op hem aan, en slaagt er in hem te dooden. Door deze daad van Horus was de macht van het rijk van het Booze gebroken, en opnieuw begint Osiris zijn verlossingswerk. Hierdoor komt hij in een halfslachtigen toestand. Hij leeft nu in zooverre op, dat hij niet meer geheel dood is, maar toch van het leven niet ten volle genieten kan. Hij wordt nu geïdentificeerd met de zon, die juist dit bijzondere heeft, dat ze in de lente opgaat, haar gloed ontwikkelt en steeds hooger klimt. Dit is het halfjaar van haar leven. Maar dan, na den langsten dag, neemt ze weer af, verliest in kracht, en daalt steeds dieper, tot ze in December schijnt te sterven. Dit zonnebeeld werd nu op Osiris overgedragen. Het eerste halfjaar leefde hij op, maar in het tweede halfjaar begon hij weer te sterven, tot hij ten slotte geheel scheen ondergegaan. Toch is de zegen dien hij op aarde spreidt, ongemeen groot. Als zon doet hij telkens een stervende natuur met de komst der lente weer opleven. Zoo is hij de lijdende en de stervende god, maar ook de god der wederopstanding, die te midden van de ellende van dit leven het geloof aan de opstanding in de harten vastzet. En ten tweede blijft hij als goede geest over al wat mensch heet waken, en is geroepen om dit bezielend werk voort te zetten, zoolang er nog menschen op deze aarde leven zullen. Dit nu zal niet altoos zijn. Na drieduizend jaren zullen alle gestrafte geesten uit de hoogere wereld op onze aarde zijn aangekomen en in hun menschelijk lichaam zijn ingekerkerd, en dan komen er ganschelijk geen menschen meer, dan wordt er niemand meer geboren en met den laatsten mensch die sterft, zal dan het menschelijk geslacht op aarde ophouden te bestaan. Maar dan ook is de ure der verlossing nabij. Osiris' taak is dan afgeloopen. En nog slechts één ding toeft, het eindproces namelijk, dat bestaan zal in de wederopstanding van alle dooden, en dit nu is het oogenblik ook voor Osiris' persoonlijken triomf. Ook hij wordt dan van zijn lijden ontheven. Hij leeft nu op, om niet meer te sterven. De gelukzaligheid treedt in, de dood is overwonnen, en al wat adem heeft leeft in de gemeenschap met de hooge, zalige geesten, op een

vernieuwde aarde. En dit was voor het volksgeloof van de Egyptenaren de *Voleinding.*

Hiermede nu hing vanzelf saam de bijzondere zorge van de Egyptenaren voor hun dooden, althans voor de lijken der aanzienlijken en grooten naar de wereld. Om den gemeenen man bekommerde men zich niet. De gewone lieden waren incarnatiën van lagere geesten, die eigenlijk niet meêtelden. De lijken daarentegen van koningen en vorsten, staatsmannen, veldheeren, aanzienlijken en priesters werden met de uiterste zorg ontdaan van al wat rotten kon, daarna op 't kunstigst ingebalsemd, in ondoordringbare gewaden ingevlochten, met welriekende oliën besprengd en dan in een reeks van kisten, kist in kist, geplaatst, die te zamen een sarcophaag vormden. En dit alles geschiedde in zulk een volkomenheid, dat nu na duizenden van jaren onderscheidene van deze lijken nog geheel ongeschonden zijn te voorschijn gehaald, met de levensuitdrukking nog op het schier onveranderd gelaat. Zulk een sarcophaag werd dan in een steenen gebouw bijgezet, waarin, zoo 't een vorstelijk lijk gold, zelfs meerdere vertrekken waren, en op de wanden van die cellen was dan alles afgebeeld wat de vorst in zijn leven voor zijn onderhoud noodig had gehad. Alle spijzen en dranken, koks en bakkers en bedienden; en door magische werking beeldden ze zich in dat deze groote dooden, ook na hun sterven, van dit alles genoten als waren ze nog in het leven. De geest werd ook na den dood als van 't lichaam los gedacht, en had een geheelen tocht te maken, waarvan we in het dusgenaamde Doodenboek de nauwkeurige beschrijving vinden. Er ging over den doode een oordeel. Horus voerde hem naar Osiris. Deze gaf hem aan *Maat*, den rechter der dooden, over. Zijn hart werd op een weegschaal gelegd met een veder op de andere weegschaal, en elke zonde verzwaarde zijn hart. Bezweek hij in deze proef, dan moest hij een incarnatie in een dierenmonster ondergaan. Zonk zijn hart niet dan ging hij vrij uit, en dan doorleefde hij een tusschenstaat van ongestoord geluk tot op den grooten dag der opstanding. Door die opstanding kreeg hij zijn lichaam terug, en alsdan begon het volle, zalige, menschelijke leven op de nieuwe aarde, met alle genietingen die de aarde bieden kon.

Toch waren deze voorstellingen niet alle eeuwen door precies gelijk, en ook verschilden ze naar de streek waarin men woonde. Ook vreemde elementen uit andere godenvereeringen zijn er later ingemengd, zoo met name de Indische zielsverhuizing, maar in hoofdzaak was dit toch de voorstelling die de priesterwijzen in Egypteland zich van het verleden, het heden en de toekomst vormden. Zoo en niet anders hebben zij zich het levens-

proces, het verloop der aardsche historie, en ten slotte de Voleinding gedacht.

Zondert ge nu de mythologische bijzonderheden hiervan af, dan springt het toch in het oog, dat de leidende gedachten, die door de overlevering uit het Paradijs onder de volken waren uitgegaan, ook in de geestenvereering der Egyptenaren nog nawerkten. En in die overlevering toch èn in die Egyptische godenvereering vangt 't alles aan met een hoogste Opperwezen, dat de Schepper van hemel en aarde is. Evenzoo grijpt in beide een afval van God plaats in de geestenwereld. Die afval in de geestenwereld leidt tot een verzoeking van den mensch. Door die verzoeking zet zich de afval van God onder de menschen op deze aarde voort. Gevolg van dien afval is een eindeloos lijden en sterven. Uit die ellende kan de gevallen mensch zich zelf niet oprichten. De redding komt van boven. Dit reddingswerk eischt een indalen van het goddelijke in het menschelijk leven. Het is niet opeens volbracht, maar vraagt om een lang historisch verloop van duizenden jaren. Toch eindelijk is het voltooid. Dan komt de opstanding. En die opstanding na het oordeel, zal een herstelling zijn niet alleen van het geestelijke, niet alleen van de ziel, maar ook van het aardsche en van het lichaam. En het is op de vernieuwde aarde dat de Voleinding zal ingaan.

Het principieele verschil is alleen, dat naar de Overlevering de Verlossing komen zal door het neerwerpen van de afgoderij, terwijl onder deze afgodendienaars juist de afgoderij het middel zal zijn, om het goede te doen triomfeeren. In beide voorstellingen vindt ge, dat de afgoderij volgt op een vroegere periode, waarin de Oppergod werd aangebeden, en dat daarop een periode volgde, waarin de afgoderij hand over hand toenam, en eindelijk alle volken verleidde. De tegenstelling is alleen, dat, terwijl naar luid der Schrift, afgoderij afval van het Heilige en belichaming van het onheilige is, en daarom moet vernietigd worden, onder de Egyptenaren de voorstelling stand hield, dat de afgoderij door den hoogsten God zelf was ingevoerd, en dus niet verdrongen moest, maar moest blijven, en dat die afgoderij zelve het middel zou zijn, om den eindtriomf te verzekeren en de Voleinding in te roepen. Op dit allesbeheerschend punt van de afgoderij gaan alzoo de wegen der Schrift en de wegen der volken geheel uit elkaar. En zoo verstaat ge het ook, waarom in de Schrift profeet en psalmist steeds zijn kracht op dit ééne punt saamtrekt, om namelijk *de afgoderij* als den wortel van alle kwaad te bestoken en te bestrijden, en juist daartegenover de eere van den eenig waarachtigen God omhoog te houden.

IX. Babel en Perzië.

> Babel was een gouden beker in de hand des HEEREN die de gansche aarde dronken maakte; de volken hebben van haren wijn gedronken; daarom zijn de volken dol geworden. JEREMIA 51 : 7.

NA Egypte was 't het land van Babel, waarmee Israel de meeste aanraking had. Dit land, waartoe men in zijn historisch verloop ook Assyrië heeft te rekenen, dat eerst een eigen bestaan had, maar later door Babel werd opgeslokt, was toenmaals de rijkste streek die in dit gedeelte van Azië te vinden was, en dit niet alleen, maar ook de volken die er samenvloeiden, waren zonder tegenspraak oorspronkelijk van de meest ontwikkelde soort. Ze waren deels van Japhet, deels van Sem herkomstig, al verzwolg het Semietische element al spoedig het Sumerische. De inwoners van het land van Babel, in de Schrift meest Chaldeën genaamd, stonden hoog in kennis van den sterrenhemel, in kennis van landbouw, in kennis van landsregeering, in kennis van krijgskunde. Ze waren in elk opzicht een machtig volk, en onderwierpen achtereenvolgens alle volkeren van rondom aan hun heerschappij. Reeds hieruit volgt, dat ze oorspronkelijk niet het verwijfde en in weelde verzonken volk waren, gelijk ten tijde van hun ondergang. Het was de weelde en de overdaad die dit volk der Chaldeën zinken deed en het tenslotte geheel verwijfde, van zijn kracht beroofde, en in de grofste sexueele zonden zijn ondergang deed vinden. Dat Abraham uit het land van Babylon geroepen werd om naar het westen te verhuizen, toont hoe vooral in dit land de overlevering nog lang bij meerdere familiën de oorspronkelijke Godsvereering in stand deed blijven. Abraham kwam uit Ur der Chaldeën, en Ur ligt in Babels Koninkrijk. Deze roeping van Abraham nu sluit in, dat in Babels land de zuivere naglans uit het Paradijs nog het langst nalichtte, maar toont ook, dat deze oorspronkelijke Godsvereering reeds destijds ernstig gevaar liep in de naast en om haar opgekomen afgoderij onder te gaan. Juist daarom moest Abraham die gevaarlijk geworden streek verlaten, en zich elders isoleeren. Nu weten we van den oorspronkelijken godsdienstigen toestand van het land van Babel zoo goed als niets af, en als we in een latere periode met dien toestand althans eenigszins in kennis geraken, leeft aanstonds de hoog ontwikkelde sterrenwichelarij, en het altoos bezig zijn van priesters, magiërs en inwoners met het firmament; doch naast deze dusgenaamd astralische, d.i. aan

de sterren ontleende, levensopvatting, stuit men al spoedig op de schaduwzijde, die in de religie opkomt door het vrouwelijk element, veel zinlijker in deze streken van Azië opgevat dan in den Venusdienst van Grieken en Romeinen. Of men deze vrouwelijke godin in Babel meest Mylitta noemde en elders Astarte of Astoreth, maakt geen verschil. Altoos was de vrouw bedoeld in haar zinnelijke en de zinnen prikkelende verschijning, de vrouw van haar sexueelen kant. En al was Bel of Baäl Babylons hoofdgod, toch werd hij al spoedig in zijn dienst door Mylitta, de afgodin der zinnelijkheid, overschaduwd, en was het aan dezen dienst van Mylitta dat het volksleven zich het nauwst aansloot, nog niet in den aanvang, maar wel toen de schatten van heel Azië door Babylons poorten in het paleis, in den tempel, en in de woningen der grooten werden binnengedragen, en hierdoor de weelde hand over hand toenam. Aan die steeds stijgende weelde heeft Babylon zich den dood gegeten. Daardoor is het gevallen. En dat te eer toen de Perzen en Meden, die in zedelijk opzicht veel hooger stonden, van hun bergen afdaalden om geheel Mesopotamië te overstroomen. Beiden, die weelde in de stad en die zinnelijkheid in den eeredienst van Mylitta, reikten toen elkaar de hand, en riepen den gruwel in het leven, die onder den schijn van godsvereering den schandelijksten wellust niet maar gedoogde, doch in het leven riep en aanmoedigde, zoodat ten slotte elke vrouw gehouden was, zich althans eenmaal in haar leven, in den tempel zelf, aan den eersten man, die binnentrad, over te geven. Onder den verpestenden invloed van dezen dienst van Mylitta is toen het volk van Babel steeds dieper in zedelijke verdorvenheid verzonken, en hieruit verklaart het zich, hoe het eens zoo machtige rijk zoo plotseling kon ondergaan, en zich nooit meer van zijn nederlaag heeft kunnen herstellen. Eerst door de Perzen, daarna door de Grieken onder Alexander den Groote, en ten slotte door de Romeinen is het overheerd, en later onder den Islam in zulk een volslagen verwoesting vervallen, dat eerst in de vorige eeuw geleerden uit Europa zijn bouwvallen hebben opgegraven, om uit zijn puinhoopen allerlei monumenten en schrifturen te voorschijn te brengen, die ons iets nader inlichten omtrent hetgeen Babel eens geweest is. Nu lag het in den aard der zaak, dat zulk een in weelde en wellust verzonken volk zich om de toekomstige dingen niet al te zeer bekommerde, levend in zingenot zonder zich met de eeuwige dingen veel in te laten, en dat dien tengevolge aan de Voleinding dezer wereld later onder dit volk nauwelijks gedacht werd. Er werden daarom wel offers gebracht, en boetpsalmen, die men nu weer opdelfde, gezongen, maar van een heel het volk beheerschende en toesprekende verwachting

omtrent de dingen na dit leven, was weinig sprake. Men leefde en genoot het leven, stierf dan, en werd bij de dooden bijgezet, en voort ging het leven weer in zijn eindelooze genietingen, in zijn scherts en jok en spotternij. Juist daarom is het zoo uiterst moeilijk, zich een rechte voorstelling te vormen van hun godsdienstige denkbeelden omtrent oorsprong, verloop en voleinding van ons geslacht, al staat wel vast, dat denkbeelden van dien aard uit meer dan één bron ook aan deze volken moeten zijn toegekomen.

Ontkend wordt dus allerminst, dat ook onder deze volken over het sterven en over wat na het sterven komt, werd nagedacht. Alleen reeds de gevonden *hellevaart van Istar* en de Nimrod's Sage bewijzen het tegendeel, maar dit neemt het feit niet weg, dat de Babyloniërs hun verhouding tot hun goden veelal tot dit leven beperkten, hier op aarde het oordeel zochten en loon en straf in dit leven lieten uitdeelen. Wie stierf, raakte uit het leven weg en telde niet meer mee. Hij verzonk, of hij goed of slecht stierf, in de onderwereld, alleen met uitzondering van de volkshelden, van wie men geloofde dat ze op den godenberg in het gezelschap der goden werden opgenomen. In de onderwereld daarentegen daalden overigens allen af, en in deze onderwereld bestond alleen in zooverre nog eenig onderscheid, dat de lieden van goeder naam en faam iets dichter naar den kant der godenwereld mochten vertoeven, terwijl de ongerechtigen veel verder naar den anderen kant zich hun verblijf zagen toegewezen. Al was dan ook veel, dat op die onderwereld betrekking had, in de mystiek breed uitgesponnen, toch schijnt de indruk van de existentie na den dood in den bloeitijd der Babyloniërs uiterst gering te zijn geweest. Hun graven zijn meest verloren geraakt, en hun doodendiensten waren niet tot hoogere ontwikkeling gekomen. Zelfs bij hun begrafenissen ging het tamelijk eenvoudig toe. Ook over wat daarna komen zou, geven de gevonden stukken bijna geen uitsluitsel. Alleen schijnt er ook onder hen een zwakke voorstelling te zijn opgekomen van een eind der straffen, en van de mogelijkheid, om na doorgestane hellesmart in 't eind toch nog naar de „velden der gelukzaligen" te verhuizen. Slechts valt 't moeilijk zich een beslissend oordeel te vormen over de vraag, of zulke verwachtingen slechts het deel waren van een kleine groep van edeler soort, dan wel of ze leefden in de voorstelling van het volk als geheel. Er zijn ook brokstukken bewaard, die van dieper gevoel schijnen te getuigen; maar dan geldt 't bijna altoos exceptioneel belangrijke personen; over wat bij de massa omging leeren de vondsten ons dusver zoo bitter weinig; en hoe belangrijk de „Hellevaart van Istar" ook zijn moge, er valt toch geen conclusie uit te trekken

tot een algemeene volksvoorstelling, en de eindindruk blijft, dat men bij Tigris en Eufraat zich zoozeer in het genot van het aardsche leven verloor, dat aan hetgeen daarna zou komen, meest alleen bij de begrafenis en dan nog zeer vluchtig gedacht werd. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat latere vondsten hierop een meer bevredigend licht zullen werpen, maar voorshands mag wel vastgesteld, dat, bij de Egyptenaren vergeleken, de Assyriërs en Babyloniërs vrijwel zorgeloos den dood tegemoet gingen, en dat de hope eener komende Voleinding hen bijna niet heeft gewenkt.

Voor het overige was hun voorstelling van den oorsprong der dingen in een breede godenvoorstelling omstandig uitgewerkt. Zoo wordt ons door Berosus bericht, dat men oorspronkelijk geloofde aan een voortoestand die aan de schepping van den mensch vooraf ging, en waarin er niets bestond dan water en donkerheid. Dat in die donkere wateren allerlei monsters verborgen waren en dat een godin, Omorka genoemd, over deze monsters heerschte. Toen is een andere god, Baäl of Bel, als Zonnegod opgetreden, heeft de duisternis in het licht doen ondergaan, alle deze monsters gedood, en Omorka in tweeën gehakt, zoodat haar bovenlijf in den hemel terecht kwam, en haar onderlijf op aarde viel. Daarop wondde Baäl ook zichzelf, zoodat zijn bloed op de aarde afdroop, en uit dit goddelijk bloed en het stof der aarde zou dan de mensch zijn voortgekomen. Later ontwikkelde zich uit deze voorstelling een geloof aan drie oppergoden Anu, Bel en Ea, doch ook aan deze werden drie vrouwelijke goden toegevoegd, tw. Antoem, Beloes en Dumlina. Weer later bracht men deze godenwereld met den sterrenhemel in verband, en sprak toen van de godin van de Maan, van Sjarmay den god van de zon, en van Addu den god van het weder. Doch ook zoo behield de vrouwelijke dienst de overhand, wel een bewijs dat heel het volk, ook in zijn betere dagen, steeds zeer zinnelijk was aangelegd. Aldoor breidde dan ook het getal der afgoden zich uit. Vooral Mylitta, Isthoret, of wil men Astarte, won steeds in aanzien. Daarbij kwamen de zeven planeten, en ook de afbeelding van de natuurkrachten in gevleugelde leeuwenfiguren en machtige stiergestalten, gelijk men die nog in onze musea om hun kolossalen vorm bewonderen kan. En onder dit alles door bleven de demonen hun rol spelen, vooral zeven booze geesten, die gedurig in het leven der menschen ingrepen, en wier boosaardige toeleg dan door offers en gebeden moest verijdeld worden. Ook hier kan dus zekere aansluiting aan de overlevering geweest zijn. Dat opkomen van alles uit het water en uit de duisternis, die tijdelijke heerschappij van het booze, en daarna de schepping van den mensch uit het stof der aarde en uit iets van

Goddelijken oorsprong, is een ons niet vreemde gedachte. Maar verder komt het niet. Van eigenlijke verlossing is geen sprake. Het blijft alles gelijk het was, en van een vergezicht in de toekomst en van een voleinding der dingen vernemen we niets.

Geheel anders was dit bij de Perzen, een niet-Semietisch maar Indogermaansch volk, dat nu nog in zijn taal verwantschap met de volken van Europa toont. De Perzen stonden oorspronkelijk zedelijk sterk. De zinnelijkheid had hen nog niet overmeesterd. Ze waren ridderlijk van aard, en bezield door een hoog ernstig streven, om tegen de zonde te strijden en het volksleven op zedelijk hoog peil te houden. Ook de Perzen gewagen van een oorspronkelijk geestelijk Opperwezen, dat in geestelijke teruggetrokkenheid zich ver boven wolken en starren verhief, en Jeruana Akurana heette. Nu, zoo zegt de sage, verlangde deze oppergod een zoon te hebben en die werd hem ten deel in Ormuzd, den geest van al het goede, maar inplaats van één zoon kreeg hij een tweeden erbij, Ahriman genoemd (een naam, die met ons woord *erg* schijnt saam te hangen) en die dan ook vlak het tegendeel van Ormuzd was, en zoo de god van het Booze werd. Eerst bleef toen nog een tijdlang aan den goeden god Ormuzd de heerschappij, maar Ahriman, dien wij satan zouden noemen, viel hem aan, en wel kon Ormuzd zich nog verweren, maar de booze god behield toch op den duur een al te grooten invloed. Daarop schiep de goede god de menschen, om zijn rijk te bevestigen, maar ook op deze menschen werkte Ahriman in, om ze te verleiden. Zoo werd de strijd van het goede tegen het kwade ook in de menschenwereld ingedragen, ja in heel de natuur, en het is uit deze worsteling, dat het verloop der historie ontstaat. Zonaanbidding kennen de Perzen dan ook niet in den zin der Babyloniërs. De zon is onder de macht van een goeden geest, Mitha genaamd, gesteld, en deze Mitha als Zonnewachter heeft zijn plaats in het westen, omdat de zon in het westen ondergaat.

Daar in het uiterste westen, waar de zon onder ging, stond Mitha alle gestorven menschen op te wachten, en daar was de ingang eenerzijds naar den hemel, anderzijds naar de hel. De toegang naar binnen liep over een brug, die misschien aan den regenboog ontleend is. Deze brug was toch, evenals de regenboog, ver over de zee gespannen, en had dit eigenaardige, dat ze zich verbreedde en vaststond, als ze betreden werd door een rechtvaardige, maar zich inkromp en gevaarlijk werd als de geest van den mensch die haar betrad, ter helle was verwezen. De gerechtige mensch ging er met vasten tred overheen en kwam aan de poorte des hemels, de ongerechtige viel er af, en verzonk in den afgrond.

Reeds hierin ligt het beginsel van vergelding duidelijk aangegeven, waaruit blijkt, dat de zedelijke opvatting van het leven op den voorgrond stond. De Pers wist dat hij te midden van een schepping stond, waarin twee tegenover elkander gestelde beginselen om de heerschappij worstelden. In zich zelve was de schepping goed, maar Ahriman was er in geslaagd zijn boos element in heel de schepping in te schuiven, zoo in de stof, als in de plant, in het dier en in den mensch. De mensch zelf wist dus, dat ook in zijn eigen geest die macht van het goede en van het kwade tegen elkaar in strijd waren; en hij wist evenzoo dat in heel de schepping hem eensdeels krachten van den goeden god ter beschikking stonden, maar dat ook anderzijds krachten van den boozen god hem in het ongeluk zochten te helpen. Zijn levensopvatting werd daardoor een streven om de booze elementen niet alleen uit zichzelf uit te bannen, maar ook in de natuur van zich verwijderd te houden, en door vrome aanbidding van Ormuzd de goede elementen tot zijn bondgenoot te maken. Geheel het leven ging daardoor op in één nimmer eindigende worsteling van zedelijken aard. Zonden als echtbreuk, diefstal, leugen werden op alle manier tegengegaan, en een ieder stelde er prijs op, dat hij niet alleen zelf zich van deze zonden verre hield, maar zich ook inlijven liet bij hen, die opzettelijk in anderen deze ongerechtigheden bekampten. Men was niet alleen bedacht op het zelf weerstand bieden aan de verleiding en verzoeking, maar achtte zich geroepen om in heel de maatschappij alle deze zonden rusteloos te keer te gaan. Het behoeft niet gezegd, hoe hierdoor de Perzen zich op geheel tegenovergestelde wijze ontwikkelden als de Babyloniërs. Bij de Babyloniërs voortdurende verzwakking van de zedelijke veerkracht in verzinlijking van het leven; bij de Perzen gestadige verheffing van het leven door het bestrijden en het uitbannen van volkszonden. Zelfs verstaat men het, dat dit religieus-ethisch streven der Perzen bij het later optreden in hun land van de Christelijke religie aanknoopingspunten bood. Iets wat er in de 2e eeuw toe geleid heeft, dat in Perzië de poging is gewaagd, om een nieuwen godsdienst uit Perzische, Christelijke en andere bestanddeelen saam te smelten; een poging waaruit het dusgenaamde Manichaeisme is opgekomen, dat zelfs nog in de dagen van Augustinus de Christelijke Kerk met zeer ernstige gevaren bedreigde.

Toch wane men daarom niet, dat de godsdienst der Perzen in enkel deugdenleer opging. Veeleer was het verloop der dingen, naar hun opvatting, aan hooger beschikking gebonden. Toen de strijd tusschen Ormuzd en Ahriman begon, werd van hooger hand

bepaald, dat de eerste drie duizend jaren Ormuzd allen zou regeeren; dat daarop twee perioden, elk evenzoo van drie duizend jaren, zouden volgen, waarin Ormuzd met Ahriman te kampen had; en dat er daarna weer drie duizend maar hoogst ongelukkige jaren zouden komen, waarin Ahriman de heerschappij zou hebben. Naar deze voorstelling begon dan ook de historie met 30 eeuwen van ongekend geluk en van een rein menschelijk leven. Toen echter de tweede drieduizend jaar zou aanvangen, kwam Ahriman uit de diepte te voorschijn, vloog als een brandende komeet door het Firmament, verwarde heel het starrenheir, en stak ook deze wereld in brand. Ormuzd viel toen op hem, bekampte hem negentig dagen lang met behulp van zijn goede engelen, terwijl Ahriman door de booze demonen geholpen werd. Ten slotte werd echter de booze Ahriman overwonnen en weer in den afgrond neergestort. Maar het kwaad dat hij in de wereld gebracht had, bleef er in. Heel de schepping hierbeneden was door zijn gif aangestoken, en niet alleen de mensch, maar al wat geschapen was, droeg de litteekenen van den kamp die voleind was. Een Zondvloed komt hierbij voor als het groote middel, waardoor Ormuzd den wereldbrand bluschte. Scherp stond het nu tegenover elkander. De zeven planeten werden zeven goede geesten die de aarde hielpen, maar tegenover deze zeven goede planeten stonden zeven booze kometen, die het op het verderf van deze aarde toelegden. Van Ahriman kwam evenzoo de dood, die alles sterven liet. Van Ahriman kwam nu alle ziekte en pestilentie. Van Ahriman is de herfst die heel de plantenwereld ontbladert. Van Ahriman waren de gifplanten en het onkruid. Van Ahriman de verslindende dieren en het ongedierte. En bovenal, van Ahriman kwam het booze verderf in het menschelijk hart. En zoo is de wereld van het menschenleven in zijn tegenwoordigen toestand gekomen, en het is aan het oordeel over dien toestand, dat de vrome de kracht ontleende om met zulk een volhardende geestkracht tegen alle ongerechtigheid te kampen.

Toch schijnt later ook in Perzië een zedelijk-verzwakkende geest van buiten af te zijn ingeslopen, deels uit Indië en deels uit Babylon en Klein-Azië. Opmerkelijk althans is het, dat de principieele tegenstelling tusschen Ormuzd als den goeden god en Ahriman als den boozen god niet ten einde toe wordt volgehouden. En dit gaf toen aanleiding tot de verwachting, dat er eens een Redder zou opdagen, die als aller Verlosser aan den strijd tusschen Ormuzd en Ahriman een einde zou maken, niet doordat Ahriman den strijd opgaf, maar doordien er een algemeene Verzoening gevonden werd, waarin ook Ahriman tenslotte zelf begrepen was. Deze Verlosser was zelf god en kreeg den naam van Sosioch.

Het was deze Sosioch of Redder, die de Voleinding zou aanbrengen. Van Ormuzd hoort men nu nauwelijks meer, en het is of alle actie op dezen Redder is overgegaan. Hij is het, die aan het einde der dagen alle dooden uit hun graven doet opstaan, zoo rechtvaardigen als onrechtvaardigen, en dan houdt hij het laatste oordeel over allen die ooit op deze aarde geleefd hebben. De gerechtig bevondenen gaan nu allen ter zaligheid in, maar de boozen worden op een hoop geworpen en verzinken in de hel. Daar wacht hun een schrikkelijk vuur op, en in dezen gloed moeten ze hun reiniging ondergaan. Zooals het vuur het goud en zilver reinigt, zoo ook moet dit helsche vuur de besmette zielen van haar smet ontdoen. Die reinigingsbrand duurt drie dagen en drie nachten. Dan zijn ze van elke smet gezuiverd, en gaan nu als gereinigden in de zaligheid in. En wat hierbij vooral opmerkelijk is, ook Ahriman zelf gaat in dezen vuurpoel, en ook op hem heeft dit vuur een reinigende uitwerking. Hoewel hij eerst principieel erger dan satan, ja, de god van het Booze was, wordt ook hij nu in een goeden geest veranderd en gaat gezuiverd het Paradijs binnen.

In dit Paradijs wordt voorts aan deze gerechtigden al te gader een hemelsche drank en een hemelsche spijs gegeven. Die drank is het zuivere water, die spijs de vrucht van een heiligen boom, Horn genaamd, en door het drinken van dien drank en het genieten van die spijs gewinnen de verwekten van lieverlede hun lichaam terug, en staan aan het eind in volmaakten vorm. Deze opvatting nu moest wel het zedelijk gevoel doen verslappen. Maar natuurlijk, wie zich kan inbeelden, dat zelfs een satan, een principieel booze demon, ja, een booze demon dien men tot god heeft verheven, in het eind zijn booze natuur aflegt, gereinigd wordt, en in de zaligheid ingaat, is er ongemerkt toe gekomen het kwaad niet meer als absoluut kwaad te verstaan, en leent aan het kwaad hoogstens nog een betrekkelijk karakter, dat voor verandering, zuivering en omzetting in zijn tegendeel vatbaar is. De vuurpoel, waarin deze zuivering van Ahriman plaats heeft, brengt wel een ontzettend lijden, maar een lijden van zeer korten duur, en eenzelfde lijden als ook de ongerechtige mensch draagt. Heel het karakter van den Ahriman is alzoo verzwakt, en met hem het karakter van het kwaad zelf; iets wat dan uiteraard met zich brengt, dat ook het goede ophoudt principieel onaantastbaar te zijn, en evenzoo ten slotte slechts een betrekkelijk goed vertegenwoordigt. De tegenstelling zelve tusschen het goede en het kwade gaat daardoor principieel te loor. Het wordt tusschen beiden een gradueel verschil. En waar deze gedachte eenmaal insluipt, is uiteraard de veerkracht, om voor het goede den strijd aan te

binden, gebroken. Feitelijk is het dan ook onder de Perzen gezien, dat hun eens zoo fiere kracht straks haar zedelijke energie inboette; dat ze daardoor niet in staat bleken, op den duur aan de van buiten inkomende zinnelijke invloeden weerstand te bieden; en dat ze ten slotte onder de Grieksche heerschappij almeer in de algemeen West-Aziatische voorstellingen opgingen.

Maar al is dit zoo, toch moet zonder voorbehoud worden erkend, dat in hun religieuse geschiedenis, beter dan ergens elders, zekere nawerking van het oorspronkelijk gebeurde valt waar te nemen. Aan den aanvang der dingen toch staat ook bij hen een zuivere schepping, waarop het: „en God zag dat het goed was", ten volle toepasselijk is. Naast die goede schepping komt bij hen het booze beginsel door een satanischen god op. Wat eens een paradijs was, treedt daarna terug, en wordt vervangen door een wereld, waarin kamp en strijd heerscht. Die indringing van het kwade bepaalt zich niet tot de zonde, en alzoo niet tot de zedelijke wereld, maar gaat verzeld van een verderf, dat geheel de geschapen natuur ontreddert. Daarop volgt een lang verloop van duizenden van jaren, waarin de strijd op aarde tusschen het heilige en onheilige element voortwoedt; maar uit zich zelf kan die strijd niet beslecht worden. Dit kan alleen verwezenlijkt worden door een Redder die van boven komt, en, die, hoewel zelf god zijnde, tot deze aarde neerdaalt en ze aan zich onderwerpt. Daarop volgt vernieuwde strijd tusschen dezen Redder en het booze element, maar deze strijd vindt zijn einde in een volkomen overwinning van den Redder, die aan het menschdom van Boven gegeven is. Hij is 't dan ook, die aan het eind der gansche worsteling de vierschaar spant. Alle dooden staan op. Ze ondergaan het oordeel. En naar dat oordeel uitvalt, gaan ze in het nieuwe Paradijs of dalen ze af in den vuurpoel. Slechts hierin scheidt zich der Perzen voorstelling van de hoogere af, dat de Perzen ten slotte ook den satan zelf tot een voorwerp van verzoening maakten, niet ongelijk aan de wijze waarop heden ten dage vele modernen het u aanprediken, dat ten slotte toch alle menschen, in het ongeloof of in het geloof gestorven, door Gods liefde gezaligd worden. Waarbij ten slotte nog zij opgemerkt, dat ook in hun gedachtenwereld de toekomstige ontwikkeling volstrekt niet alleen geestelijk van aard zal zijn, maar dat de Voleinding in de geestenwereld ook de natuurwereld omvat. Lichaam en geest beiden komen in de Voleinding weer tot glorie; en niet alleen de geloovige personen, maar ook de natuur die hen omringde, de aarde waarop ze leefden, en heel het firmament dat hen bestraald heeft, wordt van al hetgeen het verderf er over spreidde, verlost. Het is een Voleinding die niet om den

mensch gaat, maar die omvat al wat tot het grootsche werk der schepping behoorde. Ook in zooverre herinnert de Perzische voorstelling ons meer dan eenige andere aan wat voortleefde in den geloovigen kring.

X. Griekenland.

> Doch wij prediken Christus den gekruisigde, den Joden wel een ergernis, en den Grieken een dwaasheid.
> Maar hun die geroepen zijn, beiden Joden en Grieken, prediken wij Christus, de kracht Gods en de wijsheid Gods. 1 Cor. 1:23, 24.

IN het zuiden lag, van Jerusalem uit gerekend, Egypte, ten Oosten Babylonië, Assyrië en Perzië, ten Noorden Phoenicië en Syrië, doch van niet minder belang voor Israel was het volkerenleven dat ten Westen van het heilige land lag, en dat in de Schrift gemeenlijk wordt aangeduid door het woord: *de eilanden.* Als er in Jesaja staat: „De eilanden zullen naar zijne leer wachten"; „de eilanden zullen op Mij hopen"; „alle inwoners der eilanden zullen zich over u ontzetten"; en zooveel meer, dan wordt hiermee vooral op Europa gedoeld. Vooral bij het lezen van het Oude Testament kan men zeggen: De eilanden in de Schrift, dat zijn meest wij; niet uitsluitend, maar toch grootendeels. De zaak is namelijk, dat het Hebreeuwsche woord, dat door eilanden vertaald is, meer in 't algemeen beduidt een door de zee bespoeld kustland. Tweeërlei kan hieronder dus verstaan worden, niet alleen een eiland in den eigenlijken zin van 't woord, omdat de kust van een eiland ganschelijk door de zee omspoeld is, maar evenzoo een vast land met een kuststrook langs de zee. Nu is de zee in de Schrift zoo goed als altoos de Middellandsche Zee, de wereldzee der oude dagen, en in die Middellandsche Zee lagen vlak tegenover de kust van het heilige land een zeer groot aantal groote en kleine eilanden, die meest door Grieken bewoond waren, en achter die eilandengroep lag het vaste land van Griekenland zelf, dat met kustland omzoomd, aanvankelijk evenzoo den indruk van een eiland maakte, vooral in den Peloponesus, een machtig schiereiland. Lag dan daarachter weer Italië, en verderop de kust van Spanje, dan vatte de Schrift geheel deze omzooming van de oude wereldzee saam onder den éénen naam van: *de eilanden*, en daar Griekenland van Jerusalem

afgerekend, vooraanlag, verstond men in Israël onder de eilanden in het bijzonder geheel de Grieksche groep van Staatjes, eilanden en koloniën, kortom, de geheele Grieksche wereld, gelijk deze ten Westen voor Israel was, wat Babylon en Perzië ten Oosten waren. Het is daarom noodzakelijk, bij het lezen der Schrift, ook op het verband dat ons thans bezighoudt, te letten. De profetie dat „de eilanden op de leer van den Messias wachten zouden", is vervuld toen de apostel te Athene, te Corinthe, te Philippi, te Thessalonica, en elders in Groot-Griekenland het Evangelie verkondigde en Kerken in Jezus' naam gesticht heeft. We kunnen daarom niet volstaan met de korte schets, die we gaven van wat in Egypte en ten oosten in Perzië voor de Voleinding dezer wereld gehouden werd, maar moeten ons ook ten opzichte van het Grieksche leven gelijke vraag stellen. Al is het toch, dat in een latere periode veel Oostersche voorstellingen in Griekenland ingang vonden, oorspronkelijk bezat de Griek zijn eigen denkbeelden over de geestelijke dingen en zoo ook over wat in het onzienlijke voor ons verborgen ligt en zich eens uit die verborgenheid zou openbaren.

Aan een uit-zijn van het leven met den dood geloofde de Griek niet. Hij was geen materialist. Wie door den dood van deze wereld verdween, moest toch ergens huizen, en deze verblijfplaats der dooden dacht de Griek zich als onder deze aarde schuilend, in een diepen afgrond, die hij den *Hades* noemde, of ook wel, omdat het in den Hades donkere nacht was, *de duisternis*. Op aarde de zon, in den Hades het nachtelijk donker. Die onderwereld vormde voor hem een eigen rijk, en in dat rijk werd de heerschappij gevoerd niet door Zeus of eenigen anderen oppergod, maar door een eigen god, veelal Pluto genoemd. Bij den ingang van die onderwereld waren de woningen van den Slaap, van den Droom, van de ziekte en pestilentie, van den hongersnood en zooveel meer, de woonplaats van alles wat op den dood loert, of den dood teweegbrengt. Was nu een gestorvene in de diepte van den afgrond ingedaald, dan bevond hij zich al spoedig voor een breede rivier met zwartgetinte wateren, die als ware het de grens vormde tusschen het leven onder de zon daarboven, en het leven in de donkerheid van den Hades. Over die rivier ging men niet zelf, maar men werd er over gezet door een veerman, in een daarvoor gereedliggende veerpont, Charus was de naam van dien veerman, een ruwe, hardvochtige, aan alle mededoogen gespeende woestaard, dat al wat op aarde met liefde omringd was geweest of liefde had ingeboezemd, zonder schijn of schaduw van medegevoel, gansch meedoogenloos uit dit aardsche leven wegnam, en in de donkerheid overzette. Men legde het lijk een geldstuk in den mond, dat de

veerman er uit nam en opstak. Was nu een gestorvene aan de overzijde van de Styx aan wal gezet, dan vond hij daar den helhond, een vreeselijk monster met drie koppen, volgens sommigen de kop van een leeuw, van een wolf en van een hond, terwijl zijn staart ook wel als een slang wordt voorgesteld. De taak van dien helhond nu is, om wel een ieder die door Charus is overgezet, in den Hades of onderwereld toe te laten, maar niemand er weer uit te laten ontsnappen. Nauwelijks zijn de afgestorvenen in den Hades aangekomen, of het heimwee naar het leven op deze aarde verteert hen, maar de helhond is het monster dat allen terugkeer voorkomt en belet. Slechts van twee personen getuigt de mythe, dat ze den helhond te machtig bleken, de één was Orpheus, die geheel de onderwereld bekoorde door zijn zang en muziek, en de ander Hercules, de physiek-machtige held, die den helhond kort en goed bij de lurven greep en hem wegsleurde. Maar alle overigen sidderen voor zijn macht, en blijven in de onderwereld omdolen. Men had dan zijn lichaam op aarde moeten achterlaten. Het lijk rustte in het graf. Maar zelf was men als een schim naar beneden afgedaald, en daar bewogen deze schaduwgestalten zich op een eindeloos weiland, waar als eenige weelde de Asphodelos-bloem geplukt kon worden, en volgens sommiger voorstelling zelfs werd gegeten. Opmerkelijk is het, dat men zich in deze onderwereld behalve de Styx nog drie andere rivieren dacht, welke ons bijna vanzelf aan de vier rivieren in het Paradijs herinneren, en aan de wateren van deze rivieren werden allerlei eigenschappen toegekend. Zoo aan de *Lethe* het vermogen om alle leed en zonde te doen vergeten. Een andere was de rivier van de *tranen*, weer een andere de vloed der *weeën*, en een derde was een stroom van het *vuur* om de dooden te verbranden. Maar geheel dit onderaardsche rijk werd ook van geheel andere zijde opgevat als de groote schatkamer van de wereld. In den grond school het zaad en uit den grond kwam het groen en alle plantsoen, en dit niet alleen, maar in dien ondergrond waren ook de rijke goud- en zilvermijnen, en zoo verklaart het zich dat de afgod van deze onderwereld die men niet alleen Hades, maar ook Pluto noemde, later de afgod van den rijkdom werd, natuurlijk in geheel andere beduidenis.

Toch bleef de Grieksche voorstelling bij dit afdalen van de dooden in de onderwereld niet staan, maar ze vlocht er tevens de oordeelsgedachte in, zoodat er waren voor wie deze onderwereld een toestand van zaligheid moest opleveren, en anderen voor wie ze tot een hel moest worden. Ze deelde daarom de onderwereld in twee sferen in, de eene als verblijfplaats der gezaligden, de

andere als de strafplaats voor de verlorenen. Die verblijfplaats der gezaligden noemde ze het *Elysium*, veelal als de Elyseesche velden bij onze dichters voorkomend, en de verblijfplaats der verlorenen heette de *Tartaros*. Later voelde men, dat het toch niet aanging deze Elyseesche velden vlak naast de hel te plaatsen, en kwam toen tot de voorstelling, dat de hel een nog dieper afgrond onder het Elysium was, of ook dat de Elyseesche velden ergens op deze aarde heel verre in het westen waren te zoeken als het „eiland der zaligen". In dit Elysium dacht men zich dan de gezaligden als lieden die hun aardsche leven in ongestoorde kalmte voortzetten, speelden, zongen, dansten, zich met sport vermaakten en zich aan feestmalen te goed deden, en die, omdat ze uit de rivier de Lethe gedronken hadden, al hun aardsch verdriet, zelfverwijt en zorgen ganschelijk vergeten waren. Op het eiland der gezaligden bloeide een boom die gouden appelen droeg, was een fontein waar kristalhelder water uit opspoot, maar toch ook de slang die den boom des levens bewaarde; bijzonderheden, die in verband met de vier rivieren, nogmaals aan de heugenis uit het Paradijs konden ontleend zijn. Juist daarom trekt het te meer de aandacht, dat een hooger geestelijk motief aan deze voorstelling van het leven der gezaligden ontbreekt. Want wel plegen de gezaligden in dien lusthof gemeenschap met de goden, en worden ze door de goden bezocht, maar ook het leven van deze goden mist elk geestelijk karakter en gaat geheel in een hooger aardsch genieten op. Zoo bracht de Griek zijn opvatting van het aardsche leven in zijn gelukzalige toekomst over, maar dan zoo, dat het aardsch genot op het hoogst gedacht werd, en al wat op aarde het geluk vergalt en de vreugde tempert en het genot bedierf, bijna weg werd gedacht. De voorstelling van een hoogere, hemelsche existentie ontbreekt hem ten eenenmale. Er ligt in zijn voorstelling ongetwijfeld een ideale opvatting, maar het ideale gaat niet boven het aardsche leven uit; er ontbreekt alle heiliger ernst aan; het blijft in den kring van de aardsche genietingen bevangen. Niet onwaarschijnlijk spreekt hierin de herinnering aan een Paradijs na. Mocht men hierop afgaan, en werkte hierin metterdaad zekere Overlevering na, dan komt men tot deze tegenstelling, dat in de Schrift de zaligheid van het hemelleven een zaligheid is, die verre boven den eersten toestand van het Paradijs uitgaat, terwijl omgekeerd bij de Grieken naar niets dan naar den Paradijstoestand wordt terugverlangd. Het ideaal der Schrift gaat verre boven het Paradijs uit, en al wordt ook in de Openbaring van Patmos de naam van het Paradijs bijbehouden, de zaligheid die wordt ingewacht, draagt een veel

hooger meer geestelijk en voleind karakter, terwijl men bij de Grieken zich niets hoogers dan zulk een Paradijs denken kon, en veeleer in dit Paradijs, zich de later ontwikkelde toestanden van het volksleven in Athene, Corinthe en elders indacht. De Griek blijft aan de aardsche voorstelling hangen en komt er niet boven uit. In de Schrift is proces, is verloop, en volgt na afloop van dit proces een geestelijke en zalige voleinding, terwijl in de voorstelling van den Griek het blijft gelijk het is, en er niet anders geschiedt, dan dat hetgeen op aarde het geluk verstoort en tempert, weg wordt gedacht, doch zonder dat het in hoogeren zin tot een voleinding komt. Er wordt geen hooger doel gesteld. Er wordt op niets hoogers gemikt. Voor altoos op het eiland der gezaligden te genieten, wat men op aarde in zijn beste, rijkste oogenblikken genoot, is het hoogste ideaal dat men zich voorstelt. Een onbezorgd, ongestoord Grieksch leven, gelijk het op aard in de beste kringen en in de periode van voorspoed en geluk gekend was, droomde men zich na den dood, zoo men tot de gelukzaligen behoorde, als duurzaam en blijvend, maar tot een hoogere verwachting klom men niet op.

Toch zou men den Griekschen geest onrecht aandoen, zoo men hetgeen in Griekenland van den gemeenen man gold, op allen wilde toepassen. De Mysteriën toch, en niet minder de geschriften der wijsgeeren, bewijzen het tegendeel. Van de hooge vlucht die de wijsbegeerte in Griekenland nam, behoeft hier niet gehandeld te worden. Reeds de ook onder ons algemeen bekende namen van Socrates, Plato en Aristoteles zeggen ons daarvan genoeg. Maar wel trekt de beteekenis der Grieksche Mysteriën hier onze aandacht. Ze kwamen op in een periode toen het verlichte deel van 't Grieksche volk aan de gewone volksvoorstelling ontgroeid was, en behoefte gevoelde om in eigen religieusen kring zich in een andere, fijnere, en meer bevredigende voorstelling in te leven. Iets wat we ons daarom te lichter kunnen verbeelden, omdat èn in de dagen van de Reformatie, èn ook nu weer, gelijk verschijnsel zich onder ons voordeed. In de dagen der Reformatie zochten de geleerden in het humanisme en in de renaissance een bevrediging voor wat de religie der Kerk hun niet meer bood, en zoo zien we ook in onze dagen tal van ontwikkelde geleerden, die aan de Christelijke religie in haar eenvoud den rug hebben toegekeerd, en nu in allerlei wijsgeerige bespiegelingen, in theosophische voorstellingen, in Spiritisme en wat dies meer zij, een soort eigen religieuse genieting zoeken, die zich steeds meer van het algemeene Christelijk geloof afzondert. Gelijk verschijnsel nu deed zich al spoedig ook in

Griekenland voor. Aanvankelijk was men het allen saam in de hierboven geteekende voorstelling van het leven na den dood eens. Al spoedig echter vonden de geleerden en verlichten hierin niet meer datgene waar hun meer ontwikkeld denken om vroeg. En al keerden ze zich nu daarom niet in vijandschap tegen het gemeene volksgeloof, toch vonden ze daarin voor zich zelf niet wat ze behoefden, en sloten zich daarom in engeren kring aaneen; in kringen waarin ze aan hun voorstellingen den vrijen loop konden gunnen; en deze kringen noemden ze: *Mysteriën.* Deze Mysteriën droegen, evenals de Loge onder ons, een geheel geheim karakter. Men werd er met veel plechtigheid in opgenomen, maar moest zich verbinden tot de stiptste geheimhouding; op schending van dit geheim volgde de bitterste wraak; en op de groote vergaderingen waarop de leden van deze Mysteriën saam kwamen, was dan een geheel andere gedachtenwereld aan het woord, die van een veel diepere opvatting van het leven getuigde, en stellig in haar uitgangspunt verheffend werkte, ook al liepen deze Mysteriën ten slotte op zulke gruwelen van ongerechtigheid uit, dat in 186 de Romeinsche Senaat den meest ergerlijken uitwas van deze Mysteriën onder de strengste straffen verbood.

Het hoogst onder deze Mysteriën stonden de dusgenaamde Eleusinische, genaamd naar de stad Eleusis, waar deze Mysteriën hun hoogtij vierden. In den kring van Eleusis heerschte aanvankelijk een hoog zedelijke opvatting. Het huwelijk werd er in hooge eere gehouden, het concubinaat verfoeid, iets wat te meer noodig was, omdat in de Grieksche mythologie almeer de wellust uit het menschelijk leven ook op de godenwereld was overgedragen, wat natuurlijk ongemeene afbreuk deed aan de hoogere opvatting van het normale huwelijksleven. Zoo stelde men in deze Mysteriën het huwelijk weer als grondordening van ons maatschappelijk leven hoog boven aan, en niet de hetaire, maar de moeder als de ziel van het gezin kwam in rang en orde weer bovenaan te staan. Ook voor zich zelf persoonlijk hadden de leden van dezen kring een hoog zedelijke opvatting van het leven. Ze waren eerlijk, volhardend in plichtsbetrachting, en legden zich toe op deugd en eere. Zelfs kan gezegd, dat ze een element vertegenwoordigden, dat ook ons volksleven kent: de kern van die brave, in den grond hooghartige naturen, die zonder dieper religieus gevoel, roemen in hun eigengerechtigheid, en er op uit zijn om een onbesproken leven ook onder de hunnen aan te kweeken. De vrucht van de Gemeene Gratie. Toch nam dit niet weg dat ze deze ethische opvatting van het leven inkleedden in een mystieke voorstelling. Ze verdiepten zich bij voorkeur in het landleven. Wat ze in de natuur om zich

heen zagen, werd hun een beeldspraak van alle hooger leven. Het landleven leidt in tegenstelling met het nomadenleven tot vaste orde en regelmaat. Het toont een gedurig ondergaan van het leven in den herfst, en een gedurig weer opbloeien van het leven in de lente, en bood hierin een analogie voor het leven in den mensch zelf: Ook hij ging onder, maar kon weer opstaan. Zoo kwam naast de vereering van de orde in het leven, de hope der wederopstanding op, en al deze denkbeelden werden niet als stellingen beleden, maar in personificatiën ingekleed, zoodat alleen als goden gedachte personen dragers der idee werden, en ter eere van die personificatiën zich een altaar- en priesterdienst kon ontwikkelen. Het waren geen scholen van wijsbegeerte, maar religieuse conferenties, die de hoogere, meer geestelijke en symbolische opvattingen van het leven in vasten vorm hulden, en nu tot het gemoed, de zintuigen en ook tot het denkend verstand spraken. Uit hun aard waren ze aristocratisch in hun streven. Zij die in deze Mysteriën waren opgenomen, beschouwden zich zelf als hooger staande wezens, die uit hun vermeende hoogte zeer laag op het gemeene volk neerzagen, zoo zelfs dat ze de onsterfelijkheid, die ze zich zelven alleen toekenden, aan het gemeene volk ontzegden. Het eigenlijke geheim van hun mysteriën school dan ook in hoofdzaak in hun onsterfelijkheidsleer, wijl hierin de tegenstelling tusschen de ingewijden en het gewone volk het scherpst uitkwam. Zij alleen kenden den weg ter zaligheid, de anderen niet. Het zondebegrip sprak hier niet meê, althans niet bij de Mysteriën van Eleusis. Alles steunde in deze Mysteriën op eigen geestelijke zelfvoldaanheid, en van boete en berouw was geen sprake. En wel hielden ze zich aanvankelijk van de schoonheidsvereering van de vrouw verre, om in de vrouw met name de moeder en de kweekster van het gezinsleven te eeren, maar dit nam toch niet weg, dat het vrouwelijk element alras ook in hun voorstelling den eersten rang innam, gelijk dit onder Grieken vooral niet wel anders denkbaar was; en hoezeer deze Mysteriën van Eleusis oorspronkelijk een zeer rein karakter droegen, te verhinderen was toch niet, dat ook op de feesten van deze Mysteriën wat wij noemen een *kermesse d'été* een hoofdrol speelde en de schandelijkheden van de Phallus of van Thamuz ook hier inheemsch werden.

Anders trad dit Mysterie-wezen op in de Orphische en Pythagoreische Mysteriën, die hierdoor vooral van de Eleusinische onderscheidden, dat in deze principieel hooger staande Mysteriën het eigengerechtige beginsel van zedelijke zelfvoldaanheid plaats maakte voor het beginsel van *berouw* en *boete*. Genoemd naar

Orpheus, den goddelijken toonkunstenaar, plaatsten zij niet als te Eleusis het leven der natuur, maar de tonenwereld in deze Mysteriën op den voorgrond. In die wereld der harmonieën trad dan Eros, de God der liefde, vooraan, nu genomen als het beginsel van alle scheppende kracht, en naast Eros was het Psyche, als de personificatie van het creatuur dat in zonde was gevallen, en nu uit de ellende, die deze zonde na zich sleepte, niet anders dan door lijden in boete en berouw kon worden verlost. Het was dan ook een geheel andere soort van geesten, die in deze Orphische Mysteriën bevrediging zochten en vonden. Te Eleusis was het de trotsche consciëntie die in zichzelf genoot, bij de Orphische Mysteriën waren het de lieden van ontruste conscientie, die den zoen zochten, en in zooverre spreken deze ons vanzelf meer toe. Hier is het de liefde die alles, en ten slotte ook den dood, overwint, en de onsterfelijkheidsidee uit roem en liefde doet opkomen. Ook zoo echter leidde dit in Griekenland niet tot diepere geestelijke opvattingen. Het bleef alles in aardsche voorstellingen en opvattingen hangen. De Griek kon zich van zijn schoone wereld niet losmaken. En zoo werd ook in de Orphische Mysteriën ten slotte alles opgelost in goddelijke personificatiën, die toch geen waarlijk hemelsche gestalte konden aannemen, maar ons steeds in aan het aardsche leven ontnomen voorstellingen worden afgebeeld. Wel dacht men zich Eros als uit den hemel neergedaald, maar dit baatte niet, want ook in het hemelsche leven dacht men zich een feitelijk aardschen toestand, met aardsche verleidingen en aardsche triomfen. Slechts in zooverre komt derhalve aan deze Orphische Mysteriën een hoogere beteekenis toe, als ze niet uit de zelfvoldaanheid, maar uit de onvoldaanheid met zichzelf hun voorstellingen opbouwden, en althans met de zonde en de verwoestingen die de zonde in het menschelijk leven aanrichtte, rekenden.

Een geheel ander karakter weer vertoonden de Dionysische Mysteriën, die later in de Bacchantengruwelen gemengd zijn. Waren de beide eerstbesproken Mysteriën meer aristocratisch van aanleg, het omgekeerde was het geval met de Dionysische Mysteriën, die een beslist democratisch karakter droegen, en er op waren aangelegd, om alle stands- en rangverschil, gelijk dit in het aardsche leven bestond, te boven te komen, en daarom een gelukzaligheid predikten, en zinbeeldig voorstelden, waarin alle ongelijkheid zou te niet zijn gedaan, en al wat mensch heette zich in één gemeenschappelijke gelukzaligheid gelukkig zou gevoelen. Dit denkbeeld nu werd ten slotte ook op menschen en goden overgebracht. Ook het verschil tusschen de goden en menschen moest

ten slotte wegvallen. De menschen moesten als goden worden, en de goden zich met de menschen vereenigen. Dionysius treedt dan ook op als een godmensch. Hij is oorspronkelijk god, maar hij wil den mensch verlossen van het lijden, en daalt dus in de menschheid af. Hij wordt mensch. Maar ziehier nu de snijdende tegenstelling met het Evangelie: Terwijl het Evangelie een Godmensch leert kennen, die door zijn goddelijke heiligheid in den mensch het evenbeeld Gods herstelt, is Dionysius een god die mensch wordt, maar om zich diep in het zondige leven der menschen in te leven, zelf op alle manier in de zonde der menschen in te gaan, die dus zelf meezondigt, erger zondigt dan de mensch, en eerst uit die zondige diepte de verheffing van den mensch onderneemt. Zelf komt hij uit zijn diepe zonde weer op en weet weer tot heiligheid, althans in Griekschen zin, te geraken, en nu moet hij door zijn eigen wederopstanding uit zonde en dood ook den gevallen mensch met zich opheffen. Hierbij voegde zich dan, dat de Dionysische Mysteriën gevierd werden als het feest van den wijnoogst, en nu werd aan den wijn de beteekenis toegekend, dat de wijn, door ons den geest te verhitten, den mensch zijn leed vergeten doet, hem in den roes van den wijn een hooger geluk doet genieten, zich in dien roes gelukzalig doet gevoelen, en tijdelijk alle onderscheid tusschen mensch en mensch opheft. Uitgegaan van de ernstige poging, om door de vereeniging van het goddelijke met het menschelijke den mensch te redden, verliep hierdoor het Dionysische Mysterie al spoedig in tooneelen, die eenvoudig schandelijk waren, en die in ongebondenheid en brooddronkenheid alles te boven gingen, wat ooit op dusgenaamd godsdienstige feesten aanschouwd was. De van elders bekende Saturnaliën waren hier een uitvloeisel van, zij 't al meer in politieken zin, doch vooral het optreden der Bacchanten is oorzaak geworden, dat ten slotte al wat in het gewone leven liederlijk en gemeen was, hierin op deze feesten zich zelf poogde te overtreffen, en onder heiligen schijn aan alle dartelheid en zinnelijken lust den teugel vierde. En dit moest dan de voorsmaak van hemelsche zaligheid heeten. Zoo was het in het Oosten in den dienst van Mylitta en Astarte door het lokaas van den wellust, en zoo werd het in het hoogbeschaafde Griekenland als uitvloeisel van den dartelen zin, die heel het volk beheerschte. Wel speelden ook onder dit alles hoogverheven gedachten door, en wist men aan dit alles een schijn te geven, die het religieus gevoel toesprak, maar meer dan schijn was dit niet. Mocht toch een enkele al hechten aan die verheven verzinnebeelding van het leven, mocht al berouw en boete soms meespreken, en zelfs de idee van een godmensch als redder der menschheid ingang vinden,

toch werd het tenslotte alles weer door de ongebondenheid van den Griekschen geest vertroebeld en bedorven, en het einde was altoos weer *het vleesch.*

In niets spreekt zich dan ook zoo sterk het oordeel over alle paganistisch streven uit, als juist in deze festijnen, die hoog werden opgezet en dragers van de rijkste ideeën moesten heeten, maar die feitelijk altoos weer uitliepen op wat den mensch niet verheft, maar verlaagt, niet veredelt maar naar beneden trekt. Zoo ooit denkkracht en kracht van verbeelding den zondigen mensch had kunnen redden, dan zou de Gemeene Gratie die redding moeten gevonden hebben, want èn in denkkracht èn in kunstzin stonden de Grieken verre hoven het Oosten, en aanvankelijk verraadt hun peinzen en streven dan ook hoogeren zin. Maar het beklijft niet. Het weet zich niet te handhaven. Dartele zin wint het tenslotte altoos weer van den nobeler zin. En hoe hoog ook de gedachte, die in de personificatiën zich uitdrukte, zich soms blijkt op te heffen, welhaast ploft alles weer neer. De Griek begon met den hemel, maar ging met zijn heimwee naar niets anders uit, dan naar het aardsche schoon, om ontdaan van leed en zorgen, voor altoos te genieten. Daarom bracht hij zijn aardsche leven in den hemel zijner goden over, en als dan de goden zich tot de aarde neigden, werd het toch weer een godmenschelijk leven, dat geheel met het aardsche overgoten was, en tenslotte zelfs den redder-god in het slijk der aarde neertrok. De apostel Paulus, die in Griekenland thuis was, en zelf in Griekschen geest was opgevoed, kende dan ook den Griekschen geest maar al te goed, toen hij èn tegen Griekenlands wijsheid èn tegen Griekenlands zelfinbeelding te velde trok; aantoonde hoe God dien geest aan zich zelf had overgegeven, en hoe alleen een beslist breken met dien geest, het volk in staat kon stellen om in den Christus te grijpen, wat Griekenland zelf te vergeefs in zijn mythologie en in zijn Mysteriën gezocht had. Hoe hoog Griekenland ook stond, het bleef in merg en been paganistisch, en wat niet minder opmerkelijk is, al stond het aanvankelijk hooger dan het Oosten, het heeft niet aan het Oosten zijn eerst hoogere opvoeding medegedeeld, maar heeft, juist omgekeerd, uit het Oosten al wat schandelijk en godonteerend was, met volle garven overgenomen.

XI. De Indogermaansche volken.

> Van dezen zijn verdeeld de eilanden der volken in hunne landschappen, elk naar zijne sprake, naar hunne huisgezinnen, onder hunne volken.
>
> GENESIS 10 : 5.

VOOR Israel als zoodanig hebben de godsdienstige en afgodische voorstellingen der overige, nog niet door ons besproken, volken op zichzelf zoo goed als geen beteekenis. Israel lag tusschen de Egyptenaars, Babyloniërs, Perzen en Grieken als hermetisch opgesloten, en met de overige wereld trad het bijna niet in contact. De kleinere volkeren komen hierbij niet in rekening. We spreken nu alleen van die grootere volken, die wij „de groote mogendheden" zouden noemen, en die feitelijk eeuw na eeuw de gidsen en leidslieden der heidenwereld waren, en van deze kwamen slechts de vier genoemden met Israel in nadere aanraking. Wel zouden de Romeinen hier aan toe te voegen zijn, maar voor wat de godsdienstige voorstellingen betreft, valt in de hoofdlijnen het Romeinsche met het Grieksche verzinnen saâm. Met het oog op onze lectuur van de H. Schrift zijn er dus feitelijk vooralsnog slechts twee volkengroepen, die onze aandacht vragen, de Germaansche en de Indische, en wel de eersten omdat ze onze eigen voorvaderen geweest zijn, en de tweeden, omdat ze op religieus gebied een geheel eigen plaats innemen. Voor wat deze beide groepen aangaat, daarom nog een kort overzicht.

Ook de Germaansche volkeren, waaronder ook ons volk zich heeft te rangschikken, zijn uit Azië herkomstig. Niet alleen in dien algemeenen zin, dat in Midden-Azië de bakermat van geheel het menschelijk geslacht is te zoeken, zoodat tenslotte alle volken ult Azië zijn opgekomen, maar veel strenger. Er blijkt toch, dat de Germaansche groep reeds lang voordat ze Europa binnentoog, zich tot een eigen wezen ontwikkeld had, haar eigen karakter had gevormd en tot een zeer aanzienlijke macht was aangegroeid. Gelijk reeds de taal uitwijst, stond de herkomst der Germaansche volken in verband met den machtigen stam, uit welks wortel ook de Perzische groep was opgekomen, en dien men nu nog vrij algemeen als den Indogermaanschen aandient. Om in de taal van het verhaal van den Zondvloed te spreken, met alle Germanen zijn ook wij uit Japhet, en niet uit Sem, waaruit Israel ontsproot. Ook in de religieuze voorstellingen der Germanen komt deze tegenstelling uit, en in het algemeen kan gezegd, dat het ernstiger karakter der

Perzische voorstellingen ook in de Germaansche Mythologie wordt teruggevonden, zij het dan ook op veelszins andere wijze. Zelfs kan gezegd, dat de vrouw, die in de Semietische voorstellingen alles bedierf, in de Germaansche mythologie alles redt. De overwegende invloed van de vrouw op het leven geldt allerwegen, en de vraag is maar, of de vrouw zich hierbij gelden doet als in hoofdzaak een zinnelijk wezen, dan wel als de draagster van wat edel in het gemoed klopt. Het eerste was het geval bij de Semietische volken, except Israel, het tweede treft men aan bij de Germaansche groep, waarin de vrouw niet optreedt als de dartele verleidster, maar veeleer als de stille huismoeder; en het is dit diepgaand onderscheid, waardoor het zeer groote verschil tusschen de Chaldeeën en Noormannen wordt bepaald. In beider voorstelling overwint ten slotte het vrouwelijk element, maar zoo, dat aan de oevers van de Euphraat de zinlijke trek den adel des geestes versteende, terwijl omgekeerd bij de Germaansche volken in de vrouw de draagster van zieleadel en hooger geestesleven zegepraalt over ruwheid, geweld en brooddronkenheid. Bij de Germanen is de man een echte man, de vrouw een echte vrouw gebleven. De man munt uit door kracht, moed en doortastendheid, de vrouw door huislijken zin, stille arbeidzaamheid en edel bedoelen. Eerst blijft daardoor de heerschappij in half-gewelddadigen zin aan den man, maar in het eind triomfeert ook bij ons het hooger beginsel dat in de vrouw zijn incarnatie vond. En als straks onder den invloed der Christelijke religie de overmoed in den man getemd wordt, zet zijn moed zich in ridderlijkheid om, en wordt het eeregeven aan de zwakkere vrouw voor het edeler deel van het mannelijk geslacht de onverwelkelijke roem. Dit beduidt natuurlijk niet, dat zinnelijkheid en wellust niet ook onder de Germanen meêspraken. De zonde is aller. Noch ook, dat onder de Semieten geen hoogere aspiratiën leefden. Onder de Gemeene Gratie is geen volk geestelijk geheel ontbloot. Er kan, waar men zulke verhoudingen te berde brengt, nooit anders dan vergelijkenderwijs gesproken worden. Doch ook al bepaalt men zich hiertoe, dan valt het grondverschil, waarop we wezen, bij geen volk, tot beide deze groepen behoorende, te loochenen. Aan de vrouw hangt de beslissing, en daarom leidt de ontwikkeling tot den triomf van het hooger en edeler leven, zoo de vrouw draagster van 's menschen hoogeren adel is, en omgekeerd tot het ondergaan van het geestesleven, zoo de vrouw zichzelve zoekt en door haar verleidende kracht over den man zoekt te heerschen. Het springt in den loop der historie dan ook in het oog, hoe de volkeren van het Oosten bij de groote ontwikkeling die de Christelijke religie aan ons geslacht schonk, al spoe-

dig elken invloed inboeten, en ten slotte tot den Islam overgaan terwijl omgekeerd juist de Indo-Germaansche volken den Heiligen Doop ontvangen, en nu reeds sinds meer dan tien eeuwen aan het hoofd der menschelijke ontwikkeling staan en geheel de historie beheerschen. Zelfs de Kelten treden terug en verliezen gestadig terrein, terwijl omgekeerd juist de Indo-Germaansche volkeren steeds aan macht en invloed winnen. Met het oog hierop is de vrouwenquaestie, die ook nu weer aan de orde van den dag komt, van zoo hooge beteekenis voor onze toekomstige ontwikkeling, niet speciaal voor Nederland, maar voor geheel de Christelijke maatschappij. Iets wat niet gezegd wordt, om de vrouw te verlagen of althans ten onder te houden. Integendeel, hoe hooger de vrouw staat en hoe verder haar invloed reikt, hoe beter de toekomst zich ontwikkelen zal. Alleen maar, de vrouw moet als vrouw door de *haar* verleende gaven schitteren; de invloed dien ze oefent, moet uitgaan van het *haar* toegewezen levensterrein. Ze moet *vrouw* in den echten, vollen zin van het woord blijven. Wordt ze daarentegen verlokt, om half man te worden en den man te willen nabootsen, dan boet ze haar aangeboren uitnemendheid in, dan wordt het juiste evenwicht tusschen het mannelijke en het vrouwelijke element verbroken, en geheel onze menschelijke samenleving lijdt onberekenbare, zoo niet onherstelbare, schade, gelijk dit in heel de Semietische wereld, en zelfs in Griekenland, ten slotte het geval was. Al poogde toch in Griekenland het Dionysische Mysterie het mannelijk element in zijn oorspronkelijke positie van overwicht te herstellen, tenslotte liep het ook in deze Mysteriën op zelfverlaging van den mensch uit.

Vraagt men nu, op welke wijze en in wat vorm de religieuse gedachte zich bij onze voorvaderen ontwikkeld heeft, dan vindt men ook bij de Germaansche volken de overlevering van een oorspronkelijk Hoogste wezen, dat ze liefst den „Alvader" noemen, gelijk dit met name in de Noorsche Edda het geval is. Dit was juist zoo bij de Perzen, die aan dat oorspronkelijk Hoogste wezen den naam van Zarvana Akarana gaven, en in dit Hoogste wezen zochten ook zij, evenals de Perzen, den eigenlijken Schepper van al wat bestaat. De voorstelling van den Donder-God, hier Thor genoemd, loopt er wel naast, als uitdrukking van den machtigen indruk dien het onweder als de stemme Gods op de volken maakte, maar voor zoover zij over den loop der dingen nadachten en zich desaangaande een stelsel poogden te vormen, ging toch alles uit van dit Hoogste wezen, dat feitelijk de Schepper van hemel en aarde was. Doch nu komt ook hier de zonde de oorspronkelijke harmonie verbreken,

en denkt men zich twee tegenovergestelde machten, die beide aan den „Alvader" hun ontstaan dankten, en meestal als zijn twee zoons optreden. Van deze twee nu is de één de vertegenwoordiger van het goede beginsel, de tweede die van het kwade. De eerste heet dan Baldin, de tweede draagt den naam van Odin. Deze Odin was wel niet de duivel zelf; als zoodanig trad Locki op; maar Odin sloot zich bij Locki aan, kwam geheel onder zijn invloed, en werd daardoor in den grond bedorven. Op zeer zonderlinge wijs wordt het nu voorgesteld, alsof de „Alvader" zich aanvankelijk meer tot den bedorven Odin, dan tot den edelen Baldin voelde aangetrokken. Zelf te hoog boven de wereld staande, om de wereld te regeeren, besloot hij de regeering der wereld aan een van zijn zonen over te dragen, en koos daartoe niet Baldin, maar Odin. Daaruit nu verklaarden de Skalden en Barden het droef verschijnsel, dat alles in deze wereld misgaat; dat zonde, misdaad en gruwel hand over hand toenemen; dat het in deze wereld één groote verwarring wordt; dat lijden en ellende als een vloek zich op ons werpen; en dat we hierdoor in een gewrongen toestand geraken, die lijnrecht in strijd is met ons menschelijk ideaal en zoo schier als vanzelf het heimwee naar een beteren gelukstaat doet opkomen. En dit nu juist vindt zijn oorzaak niet in den mensch als zoodanig, maar in Odin zelf. Odin is de goddelijke wereldregeerder, die zelf niets en niemand ontziet, op list en geweld zint, door geweld en overmacht 't al aan zich onderwerpt, en voor geen gruwel of misdaad terugdeinst. Dit trekt den man aan, maar stoot de vrouw terug. Vandaar dat onder de oorspronkelijke Germanen de mannen echte geweldenaars waren. Krijgshaftig zonder weerga, wierpen ze zich stormenderhand op alle volken, die ze in Europa vonden, dreven ze voor zich uit, onderwierpen ze, en vestigden op aller ondergang hun eigen macht. Zelfs zetten ze dit ruwe, niets ontziende streven voort, toen ze geheel Europa reeds hadden ingenomen; en het zijn met name de Noormannen, in wie bij hun strooptochten over zee deze booze natuur zich op 't hoogst ontwikkelde. Ze togen op hun kleine vaartuigen overal heen; landden waar ze konden; trokken het land in om door moord buit te behalen; en maakten eeuw na eeuw zoowel de kusten van ons land en België, als die van Frankrijk, Engeland en Schotland onveilig. Hun dapperheid was onweerstaanbaar. Hun mannelijke kracht en overmoed ontwikkelden zich op 't schitterendst, maar alle zedelijke zelfbedwang ontbrak, en na hun strooptochten volbracht te hebben, vierden ze hun gelagen en festijnen op de meest dierlijke wijze. Deze niets ontziende helden nu waren de echte Odin's

kinderen, geheel van zijn geest gedrenkt en zijn aard wedergevende.

Het zijn nu deze ruwe helden die door de Barden en Skalden bezongen en verheerlijkt werden, en voor Odin golden ze als de eigenlijke menschen, met wie alleen hij zich inliet. Stierven ze, dan bracht hij ze in zijn paleis, in zijn Walhalla, en dan werd aan de overzijde van het graf het ruwe leven, waarin ze op aarde genoten hadden, voortgezet. Het was dan ook één festijn, waarbij de machtigen aanzaten, en onder Odin's leiding praalden op hun macht en glorie. Zoo was de toestand en zoo zou de toestand blijven tot het einde kwam. En dit einde zou daarin bestaan, dat tenslotte „Alvader" de heerschappij aan Odin ontnam, om ze nu aan Baldin te geven, en alzoo het leven van den tijd in het leven van de eeuwigheid te doen overgaan. Toch zou dit niet rustig toegaan. Odin met zijn helden zouden zich met hand en tand verzetten. Het zou al uitloopen op één ontzettende reuzenworsteling, de laatste worsteling die te komen stond. De reuzenwolf uit de diepte zou dan tegen Odin in doodelijken kamp optreden, heel de wereld zou in brand vliegen, en het zou voor eens en voor altijd met Odin en zijn trawanten gedaan zijn. De Alvader zou deze mislukte wereld verdoen, en inplaats daarvan een nieuwen hemel en een nieuwe aarde scheppen, en in die alsdan gelukzalige wereld zou nu Baldin, de goede god, het regiment voeren. Er zou dan recht en gerechtigheid heerschen. Het geweld zou uit wezen. De booze zou machteloos staan, en het rijk van eeuwigen vrede zou worden ingewijd. Was het onder Odins bewindvoering geweest een hooghartig heerschen van den overmoedigen, alles aandurvenden, niets ontzienden ruwaard, na den wereldbrand zou gerechtigheid heerschen. Het zou blijken dat toch hooger gerechtigheid in het eind het oordeel velt. Odin met de zijnen zou de eeuwige straf ondergaan. Over zijn misdadig doen zou het vonnis worden gestreken. Wat eerst onderlag, zou nu boven komen. Het Recht en daarmeê de hoogere orde zou triomfeeren, en in het eind toch wat edel en heilig is, worden gekroond.

In schril contrast nu met dit ruwe, ongerechtige mannenkarakter, waarin zich Odin's geest afspiegelde, staat in de Germaansche mythologie de vrouw, als draagster van den menschenadel. Ze is daarom onder Odin's bewind steeds lijdende, en eerst als Baldin terugkomt, wordt ze met eere gekroond. Reeds in Odin's vrouw, Frigga genaamd, teekende zich deze tegenstelling. Odin zelf woelde in echtbreuk zonder ophouden, en Frigga leidt een stil, eerzaam leven, maar voelt zich dan ook door Odin's ontrouw diep beleedigd en gekrenkt. Hij geeft hier niets om, lacht om zijn zonde, en drijft met de weenende Frigga zijn spot. Al wat ze in haar onmacht

doen kan, is hem nu en dan door een kleine vriendelijke list den pas afsnijden, als hij op nieuwe verzoeking uitgaat. Maar voor het overige blijft zij een stille, deugdzame huisvrouw, in alles het tegenbeeld van haar verfoeilijken man. Ook in Odin's verhouding tot Brunhilde spreekt zich dezelfde tegenstelling uit. Odin maakte een Runencodex, waarin hij het onzedelijkst egoïsme, het recht van den sterkste verheerlijkt, terwijl Brunhilde evenzoo een Runencodex opmaakt, waarin al wat eerlijk en zedelijk-schoon is, als levensregel wordt voorgeschreven. De vrouw is en blijft ook hier op de zijde van Baldin staan, en het zijn niet de machtigen der aarde, maar het is het verachte, kleine volk, dat in deze sympathie met haar deelt. Een tegenstelling tusschen het ruw-aristocratische en het teeder-democratische, dat ook in Baldin's hemel uitkomt, want op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel zullen niet alleen de dan pasgeborenen van het geluk genieten, maar ook de mannen en vrouwen uit de Odin-periode zullen tot die gelukzaligheid ingaan. Ja, zelfs uit Odin's aanhangers zal, wie tot boete en berouw en wedergeboorte komt, zich in het eind den toegang tot de nieuwe aarde ontsloten zien. Frigga, Odin's vrouw, bleef voor de Germaansche vrouw de leidstar voor haar leven. Frigga noemde men haar in Scandinavië, Hulda in Noord-Duitschland, Bertha in Zuid-Duitschland, maar onder die verschillende namen is het altoos hetzelfde type; niet de zinlijke, weelderige, listige vrouw uit de Grieksche mythen, maar de stille huisvrouw en huismoeder, en daarom liefst met het spinnewiel afgebeeld. De rustelooze tijdstroom houdt den man in nooit eindigende onrust, in de vrouw is de rust van het eeuwige, het zich verdiepen in het innerlijk zijn. Zij straalt haar glans uit over het gezinsleven; haar waakzaam oog gaat over alles; ze verzorgt man en kroost, bedienden en vreemden. Van haar gaat alle inniger levensgeluk uit. En zij is het, die onder de heerschappij van geweld en willekeur de hoogere beginselen van recht en gerechtigheid staande houdt.

Doch juist deze door haar ingenomen positie is de oorzaak van haar voortdurend en nameloos lijden, en daarbij zoekt ze al haar troost in de verwachting van wat komen zal. Een stem in haar zegt, dat eens, vroeg of laat, het recht zal triomfeeren. Daarop bouwt ze haar hope, daarin zoekt ze de rust voor haar gefolterd hart. Als de man brast en slempt op zijn festijnen, weent zij in stilte en roept een betere toekomst in. Een gedachte, die haar uit doet zien naar een Verlosser, die den stand der dingen gelijk die nu is, in zijn tegendeel zal omzetten. Deze gedachte werd dan op allerlei wijzen in sagen afgebeeld. Zoo in de sage van Iduna, een edele jonkvrouw, die eenzaam in een kasteel is opgesloten, en die

uit die gevangenschap niet kan verlost worden, of ze moet den kus ontvangen van een jongen man, die zich geen enkele onzedelijke daad te verwijten heeft. Maar juist zulk een wordt onder de mannen uit haar omgeving niet gevonden. Zulk een rein jong man is er niet. En nu toeft ze, en wacht, en versmacht in haar heimwee, en uit dit heimwee komt dan de verwachting op, dat uit de goden zulk een Verlosser ten leste verschijnen zal om aan haar jammerlijken staat een einde te maken. Tal van andere sagen zijn in dezelfde gedachte uitgesponnen. Het is altoos de eenzame, aan haar lot overgelaten vrouw, die in een burcht opgesloten wordt, of, als ook die burcht door den vijand verbrand is, hoog op een berg vlucht, en zoo bij een bron onder een boom neerzit. Ook wel persoonlijk beleedigd wordt, maar het nooit opgeeft, en altoos uitzien blijft naar de betere tijden, die ze weet dat komen zullen. Die voorstelling nu van de lijdende vrouw geeft aan heel de Germaansche mythologie een hoog en edel karakter. Zij, niet de man, draagt de eeuwigheid in het hart, en niet het geweld van zijn arm, maar de macht en invloed van haar innerlijk geestelijk leven heeft de belofte der toekomst. En al heeft de sage die betere toekomst eerst op de nieuwe aarde ingewacht, feitelijk kan gezegd, dat de Germaansche vrouw nu reeds ten deele getriomfeerd heeft. De ruwheid van den man is aan banden gelegd; wat zij in haar hart omdroeg, is in de Christelijke saamleving reeds tot wet geworden. Het geweld is gestuit, al werkt het nog na, en het rijk van recht en gerechtigheid heeft reeds een aanvankelijken triomf behaald. En het schoone in de Germaansche vrouw is, dat ze hierop niet stoft of bluft, maar ook na dien aanvankelijk behaalden triomf in haar stillen huiselijken aard volhardt. Slechts buiten-Germaansche invloeden konden haar hiervan afbrengen. Daarom moest hieraan weerstand worden geboden. De vrouw moest de hooge hand erlangen en behouden, maar alleen door stille kracht, en omdat ze tot het dragen van haar leed bereid bleek.

Door lijden tot heerlijkheid is alzoo de grondgedachte, die ook aan het edele in de Noorsche sagen ten grondslag ligt, en te lichter kan men er zich daarom indenken, hoe zekere overlevering uit het Paradijs ook bij de Germaansche volken heeft nagewerkt. Ze hadden met ons de belijdenis van een Opperste Wezen, dat in den aanvang alle dingen goed schiep. Maar in dit oorspronkelijke reine menschenleven breekt ook voor hen de zonde door, alleen met dit verschil, dat, evenals in de meeste heidensche mythologieën, dit booze element voor hun besef ook in het goddelijk leven zelf weet in te sluipen. In de Schrift staat altoos het Goddelijk

leven als ongerept heilig tegen alle booze machten over, en hierin ging alle heidensche verzinning van het rechte spoor af. Doordien zij de goden als een soort hooger menschen opvatten, kunnen ze zich hun goden dan ook niet anders dan als behept met menschelijke neigingen en begeerlijkheden denken. Toch laten ze daarom de grondtegenstelling tusschen het reine en onreine, tusschen het booze en heilige niet los, en ze volharden in de overtuiging, dat het waarachtig geluk nooit uit het booze kan voortkomen, maar altoos eeniglijk van het heilige te wachten is. Het lijden wordt daardoor geadeld, en ze wachten een toekomst in, waarin het booze en ongerechtige overwonnen en vernietigd zal zijn. Dit kunnen ze zich niet denken als een natuurlijk verloop der dingen. Die loop der dingen moet veeleer vroeg of laat gewelddadig worden afgebroken, opdat een nieuwe toestand intrede. Die gewelddadige verbreking nu zal intreden als Odin ondergaat, heel zijn geslacht met hem verdorven wordt, en de goede geest van Baldin als Verlosser optreedt. Dan gaat al wat bestaat teniet. Er komt een nieuwe aarde onder een nieuwen hemel, en het einde zal zijn, dat het recht triomfeert. En hierbij nu biedt de Germaansche mythologie dit voordeel, dat de vrouw ook hier wel op den voorgrond treedt, maar dat uit de vrouw gebannen blijft wat elders de vrouw ten val bracht; dat de vrouw niet als de draagster van het zinnelijk schoon, maar als de draagster van het zedelijk schoon optreedt, en juist hierdoor voorbeschikt is, om haar heerschappij steeds meer in den weg van recht en gerechtigheid te vestigen. In andere mythologieën is het juist de vrouw, die den man en zich zelve ongelukkig maakt, hier blijft ze in haar zieleadel volharden, en niet het minst uit dezen trek verklaart het zich, dat het Christendom vooral onder de Germaansche volken een toebereiden akker vond, waarin het zaad van het Evangelie wortel kon schieten.

Wel was dit alles bij de Germanen in een eindelooze reeks van sagen en legenden en poëtische voorstellingen ingekleed. Priesters in eigenlijken zin hadden de Germanen niet, en alleen de Skalden en Barden waren hun zangers, die de herinneringen van het verleden en de ideeën van het Germaansche volk bezongen. Maar al schijnen die zangers meer het uitwendig kleed der historie, dan het innerlijk zielsbesef te doen uitkomen, toch schuilt in al die zangen en sagen en legenden steeds een diepere voorstelling, waarin de zielspoëzie van het volk ten gehoore wordt gebracht. Men moet daarom noch aan dien vorm, noch aan die poëtische inkleeding blijven hangen, maar steeds tot de grondgedachte doordringen, die er in tot uiting komt. Eerst dan leert men ons

voorgeslacht verstaan, en voelt men, hoe ten slotte in hen gelijke zielsbehoefte sprak als in ons. Zelfs kan men zeggen, dat ook de hooge idee van een kindschap der goden zich aan hen opdrong, zij 't al in veel lageren vorm, dan waarin ons dit Kindschap toespreekt. Voor ons is het de uitdrukking van het weer in ons opbloeien van het beeld Gods, waarnaar we geschapen zijn. Zoo hoog mikten zij niet. Maar toch verhinderde dit Paulus niet, op den Areopagus ons Christelijk ideaal met den heidenschen zang: „Wij zijn van Gods geslacht", in verband te brengen. En zoo is het ook hier. De Germaan in zijn edelste oogenblikken beluisterde in zijn ziel de inspraak van een hoogere gerechtigheid, die zelfs in de goden alle ongerechtigheid veroordeelde. Daardoor werd hij er zich van bewust, dat er nog iets hoogers was dan zelfs in zijn goden uitkwam. Aan dit hoogere nu moest de triomf blijven en het was deze overlegging die zich in den dubbelen vorm inkleedde, eenerzijds dat een reiner god dan de gewone goden eens als Verlosser zich openbaren zou, en anderzijds dat de besten van de edelsten onder de menschenkinderen ten slotte in het goddelijke zouden overgaan. Zoo werd de scheidslijn tusschen het goddelijke en menschelijke ook hier overwonnen, edoch, gelijk het op heidensch standpunt niet anders kon, door de goden zelf schier geheel in het menschelijke te doen opgaan, en in dien zin de vergoddelijking van den mensch zich mogelijk te denken.

XII. Indië.

> Want het vleesch begeert tegen den Geest, en de Geest tegen het vleesch; en deze staan tegen malkanderen, alzoo dat gij niet doet hetgeen gij wildet.
> GALATEN 5 : 17.

TEN SLOTTE nog een woord over Indië, waaronder dan in engeren zin Voor-Indië te verstaan is, het groote schiereiland, waarin nog altoos een groep van om de 300 millioen Aziaten aan Engelands heerschappij onderworpen is. Het godsdienstig leven gelijk het zich daar ontwikkeld heeft, hangt wel ten deele saam met wat ook in onze Koloniën gevonden wordt, maar dan toch altijd zoo, dat de inwoners van den Indischen Archipel volgden, d. i. de Hindoes uit Voor-Indië den toon aangaven. Het groote kenmerk nu, waardoor de Indische religie zich van die

der meest westelijke volken onderscheidt, ligt in den nadruk die in Indië van meetaf gelegd is op de tegenstelling tusschen het leven van den *geest* en de beteekenis van het *stoffelijke;* tot op zekere hoogte zou men kunnen zeggen, tusschen het *onzienlijke* en *zienlijke.* Bijna geheel valt in het Indische afgodische leven de tegenstelling tusschen het mannelijke en vrouwelijke weg, in dien zin dat de vrouw er den toon niet in aangeeft en er nauwelijks een bescheiden plaats in inneemt. Wel heeft men later aan zijn goden ook vrouwen gegeven, maar meer om de hierarchie in der goden stamboom uit te werken, dan om aan het vrouwelijk element afzonderlijke beteekenis toe te schrijven. Een Astarte in Babylonischen zin kent Indië niet, al is bij de Civaieten (aanbidders van Shiva) het zinlijk element wel terdege ook hier in de godenvereering ingeslopen; maar zelfs hiertegen bood in zooverre hooger ernst weerstand, dat de Vaishnavas (dat zijn aanbidders van Vischnu, den goeden god), die er meer dan de helft van de bevolking vormen, zich tegen elk insluipsel van dien aard steeds hebben aangekant, en nog steeds de geestelijke zijde kiezen. Vooral in haar latere Buddhistische ontwikkeling bezit de Indische religie dan ook metterdaad een idealen kant, die op een hooggestemd innerlijk leven wijst, en het verklaarbaar maakt, hoe het Buddhisme nog steeds zelfs in Amerika en Europa niet slechts sympathie, maar ook aanhangers won, zij 't al veelal in den theosophischen vorm. De Indiërs hebben zich niet verloren in het ruwe heroïsme der Germanen, noch zijn ze opgegaan in de zinlijke zelfverlaging der Babyloniërs en Klein-Aziaten; het practisch-ethische standpunt der Perzen was evenzoo het hunne niet; en ook de vermenschelijking van het godenleven, waaraan de Grieken hun lust botvierden, was hun onbekend. In Indië is gepeinsd, is over de diepste levensproblemen meer gezonnen dan gedacht; voor geen vraagstuk, hoe diepzinnig ook, is men teruggedeinsd; en schier alle diepere godsdienstige vraagstukken heeft men er niet beschouwd als sommen die men moest uitrekenen, noch als problemen die men had op te lossen, maar als levensraadsels, waarin men zich met heel zijn persoon, met heel zijn existentie, en met al zijn verwachting voor de toekomst te verliezen had. En deze religieuse bestaanswijs nu vindt altoos weer hare verklaring in het terugdringen van al wat zienlijk, zinlijk en stoffelijk is, naar de tweede orde, en in het in orde vooropstellen van den geest en het geestelijke als zoodanig. Een zielsneiging die er vanzelf toe leiden moest, om ten slotte al wat zienlijk was voor schijn en onwezenlijk te verklaren, en het blijvende, duurzame en wezenlijk waardij bezittende uitsluitend te zoeken in den geest. Hoe laag het dusgenaamde Animisme dan ook staan

moge, dat ook op Java nog zoo sterken invloed oefent, toch ligt het met het Buddhisme in zooverre op éenzelfde lijn, als in beide de hoogheid van het *geestelijk* element den toon aangeeft.

Dit Animisme ontleende zijn naam aan een geneeskundige onderscheiding, en is eerst later van uit de medische school op het terrein der godsdiensten overgebracht. In de eerste helft der 18e eeuw kwam namelijk zeker Duitsch arts, G. E. Stahl genaamd, met een stelsel voor den dag, waarin de toestand van ons lichaam bijna geheel als product van de gesteldheid van onzen geest werd beschouwd. Scholen er nu in ons lichaam ziekte-kiemen, dan was toch wat wij een ziekte noemen, niet hetgeen uit die ziekte-kiemen opkwam, maar veel meer de reactie, waarin onze ziel of onze geest tegen het ontkiemen van die ziekte-zaden inging. De medische wetenschap had alzoo onzen geest behulpzaam te zijn in het tegengaan van die ziekte-kiemen, om den strijd van onzen geest daartegen te verlichten. Dienzelfden naam van Animisme nu heeft men later toegepast op de godsdienstige opvatting van die volken, die hetgeen hun in de natuur en in de historie onverklaarbaar was, verstonden als een inwerking, die van allerlei geesten op ons zelf en op het leven om ons heen uitging. In Stahl's medisch Animisme gold het alzoo de inwerking van onzen eigen geest op ons lichaam, in het Indische Animisme de inwerking van allerlei geesten op de verschijnselen in het zienlijk leven, terwijl aan beide altoos die ééne en zelfde gedachte ten grondslag ligt, dat de geest, welke geest dan ook, 't zij in ons, 't zij buiten ons, op een voor ons onverklaarbare wijze het zienlijke en stoffelijke beheerscht. Vat men dit nu in hoogeren zin op, dan leidt het tot het meest ideale zedelijkheidsbegrip, en zelfs tot een zeer hooge godsdienstige opvatting, gelijk de Apostel dan ook de hartader van onze eigen religie blootlegt in wat hij aan de Kerken van Galatië schrijft, dat het vleesch begeert tegen den Geest, en de Geest tegen het vleesch, en dat deze tegen elkander overstaan. Waaruit dan vanzelf der heiligen roeping volgt, om door den Geest geleid te worden, en dat alsdan de vrucht des Geestes is liefde, blijdschap en vrede (Gal. 5 : 17 en 22). Maar gelijk vanzelf spreekt, kan het algemeen begrip van de overmacht van den geest er ook toe leiden, om te rekenen met de macht der booze geesten, en evenzoo met de geesten der afgestorvenen, kortom met alles wat geen zienlijk of stoffelijk bestaan heeft, of na dit gehad te hebben, het weer verloor. En dan natuurlijk gaat alle zedelijk of godsdienstig element ten eenenmale teloor, en verloopt geheel dit stelsel in puur bijgeloof, in angst en vreeze voor ongeziene geestelijke machten, en in allerlei afgodische poging

om den schadelijken invloed der geesten te keer te gaan. Iets wat bij een secte in Indië er zelfs toe geleid heeft, dat men bij voorkeur offerde aan gestorven booswichten, moordenaars en schurken; een gewoonte die geheel in de lijn van de Shiva lag. Men beeldde zich toch in, dat deze booswichten, die reeds tijdens hun leven op aarde zooveel kwaads hadden gesticht, eerst na hun dood als louter geesten recht in staat waren, om allerlei kwaad uit te voeren, de nog levende menschen te kwellen en te plagen, en hun allerlei onheil op den hals te halen, zoodat men daarom het veiligst ging, met juist de geesten van deze gestorven booswichten half-goddelijk te vereeren, teneinde door offeranden eerbiedigliijk hun boosheid te bezweren en ze gunstig voor zich te stemmen. Zoo ziet men, hoe een op zichzelf hoogstaande tegenstelling, bij algemeene toepassing, in volstrekte dwaasheid kan omslaan en alle godsdienstig beginsel in gansch onzedelijke afgoderij en bijgeloof kan omzetten. Nu heeft men het wel voorgesteld, alsof eerst uit dit algemeen geloof aan de inwerking der geesten pas later het geloof aan een oorspronkelijken, alles beheerschenden geest was opgekomen, maar dit ware met alle godsdienstig besef in onverzoenlijken strijd. Toegegeven kan worden, dat bij de groote menigte het rekenen met den oorspronkelijken Geest voor een goed deel is teloor gegaan, en dat men zich onder het volk meer opzettelijk met de bestrijding van de creatuurlijke geesten heeft ingelaten, zonder veel meer met den Geest, aan wien alles zijn oorsprong dankte, te rekenen. Maar hieruit volgt in het minst niet, dat dit laatste de oorspronkelijke opvatting was van hen, die aan het Indisch godsdienstig leven de leiding gaven. Veeleer toont de aanbidding van Indra, den dondergod, en heel de verdere ontwikkeling van het religieuse leven in Indië, dat het geloof aan de macht der creatuurlijke geesten afgeleid was uit het algemeen geloof aan de oppermacht van den oorspronkelijken Geest. Het Animisme vindt men niet alleen in Indië, maar evengoed in China en Japan, waar de geesten der afgestorvenen, vooral tot uit de Keizers- en Koningsfamiliën, nog steeds een zeer beteekenende rol spelen, en het is juist in verband hiermee, dat zelfs de hoogere vorm van het Buddhisme zulk een ingang ook in China en Japan vond, en er nog steeds, veel meer zelfs dan in Indië, op de geesten beslag legt. En dit niet zoozeer bij de meer ontwikkelden, die in China veel meer Kongfut-se aanhangen en in Japan de Shinto volgen; twee vormen van godsdienst die met ons modernisme soms sterke overeenkomst vertoonen. Maar wel bij het landvolk is in deze beide machtige Aziatische rijken, het Buddhisme, zij 't al in bijgeloovig-bedorven vorm, nog altoos overheerschend. Al is toch het Buddhisme uit Indië her-

komstig, in Indië zelf heeft het tegenwoordig niet meer dan een zeer kleinen aanhang, op verre na nog geen tiende van het geheel. De eigenlijke zetel van het Buddhisme is thans niet in Indië, maar in Thibet, in het hart van China en onder de landsbevolking van Japan.

In Indië zelf doorliep het godsdienstig leven drie stadiën, altoos met het Animisme als begeleider. Eerst heerschte er de religie die ons in de Veda's bewaard is; daarna kwam het Brahmanisme op; en eerst daarop volgde het Buddhisme; drie vormen, die langs eenzelfde lijn voortschrijden, en ten slotte op een vergeestelijking van al het bestaande uitloopen. Juist echter dit onvaste werd oorzaak, dat zich elk dezer drie richtingen in eindelooze secten splitste, en dat ten slotte de meest geestelijke en de meest schandelijke secten tegenover elkander kwamen te staan. In het Çivaïsme keerde zelfs de Phallusdienst terug, en bij een secte van deze groep, die zich Çattas noemde, vindt men ook thans nog in den eeredienst de meest schandelijke en wellustige orgiën, die in niets voor de vroegere Babylonische gruwelen onderdoen. Dit was niet het geval bij *alle* Çattas. Zij waren namelijk in twee soorten te onderscheiden, de Çattas van de rechterhand en die van de linkerhand, en het waren met name deze laatsten, die de vereering van den meest schaamteloozen wellust ten top voerden. Een andere secte, Thugs genoemd, is niet op wellust maar op moord uit, en aan haar werden met name de vele geheime moorden toegeschreven, die sinds eenigen tijd heel Indië in onrust hielden. Deze ontaardingen dankten haar oorsprong aan wat men in het Hinduïsme de Trimoerti noemt, een soort van Drieëenheid, die dan zoo is op te vatten, dat Brahma de oorspronkelijke en hoofdgod is, terwijl naast hem als goden optreden eenerzijds Vishnu als de goede en Çiva als de booze god. Vast staat ook dit niet. Er zijn er toch die Brahma uit de Drieëenheid uitlichten, en alleen Vishnu en Çiva als één wezen met twee kanten vereeren, onder den naam van Harihara. Vooral in Dekan vond deze voorstelling ingang en is er nog overheerschend. Doch ook dit was slechts een uitvloeisel van de algemeene grondgedachte, dat aan de geestenwereld de heerschappij toekomt. Bij verder nadenken toch kon zich de tegenstelling tusschen de goede en de booze geesten niet schuil houden, en zóó niet begon deze tegenstelling zich in het volksbewustzijn af te teekenen, of ze moest wel leiden tot de voorstelling, dat er oorspronkelijk èn een machtige goede geest èn een machtige booze geest was geweest, en bij de zucht om het al in één stelsel saam te vatten, moest dit wel ten slotte tot de gedachte leiden, dat in het oorspronkelijk goddelijke

wezen èn het eeuwig goede èn het eeuwig kwade saam was vereenigd geweest. Hieraan poogde men dan aanvankelijk een oplossing te geven door Brahma als een nog indifferenten god boven beide te plaatsen, maar bij het volk hield die poging tot vereeniging van beide beginselen geen stand. En toen nu eenmaal de hooge eenheid ten opzichte van Brahma teloor ging, en slechts een goede god en een kwade god overbleven, kon het niet anders of er moest een splitsing komen, en wel op zulk een wijs, dat het eene deel van het volk er meer op bedacht was, om de inwerking van den boozen god af te weren, en het andere er zich op toelegde om den invloed van den goeden god in te roepen. Wie den boozen god aanhangt wordt er hierdoor vanzelf toe gebracht, om zelfs in den eeredienst aan het booze een breede plaats in te ruimen, en het is uit deze zucht dat de Çattas zijn opgekomen.

Het kort bestek, waaraan we gebonden zijn, gedoogt uiteraard niet de uitwerking van de Indische grondgedachte in heel haar verloop te volgen. We moeten ons bepalen tot de algemeene lijn, waarlangs deze grondgedachte zich ontwikkeld heeft. Die grondgedachte nu was en bleef steeds, dat de geest alleen het wezenlijke is, en dat al wat aan dien geest kleeft of dien omgeeft, geen wezenlijkheid in zich zelf bezit. Toch was de geest van den mensch in al dit zienlijke en zinlijke als beklemd, en de heilige kunst was nu maar, om zijn eigen geest zoo te sterken en ten opzichte van al het zienlijke, zoo ongevoelig en onverschillig te maken, dat die geest er zich ten slotte geheel boven verhief, er de verleiding en verzoeking van niet meer ondervond, en zich almeer ophief tot en verloor in dien hoogen Geest, die aller geesten oorsprong was en tot wien alle creatuurlijke geesten hadden terug te keeren. Dit moest uiteraard leiden tot een opvatting, die al het zienlijke als blooten schijn aanzag, en het den mensch ten plicht stelde om zich van dien valschen schijn los te maken, er den invloed van te keeren, en zichzelf als enkel geest tot een hooger orde op te heffen. Voor deze taak was intusschen een enkel menschelijk leven veel te kort, temeer daar er in dit korte leven zoo vaak een terugval voorkomt, die wat vroeger gewonnen werd, weer deed teloor gaan. Vandaar, dat toen de voorstelling opkwam, dat de mensch niet slechts één bestaan en één leeftijd heeft, maar er eigenlijk van den beginne geweest is, en telkens, na gestorven te zijn, weer in een andere gedaante zijn leven hier op aarde vernieuwt. Zoo ontstond de leer der zielsverhuizing, eeniglijk met de bedoeling om aan de onderscheiden menschelijke geesten de gelegenheid te geven, het proces dat ze te doorloopen hadden, stuksgewijze af te werken. Dit kon

nu een gestadigen voortgang van een lagere tot een hoogere heiligheid vormen, maar er was ook terugslag bij denkbaar. Lang niet allen gevoelden de roeping om zich op hooger heiligheid toe te leggen. Integendeel, maar al te velen verzondigden hun leven. Voor dezulken nu kon er geen hoogere bestaansvorm volgen. Integendeel, zij moesten in een volgend bestaan afdalen tot een lagere orde. Wie het al te grof had gemaakt, mocht dan zelfs de eere niet genieten om weer als mensch op te treden, maar kwam terug in den vorm van een dier, liefst van zulk een dier, dat zijn bepaalde zonde scherper uitdrukte. Van niet weinigen zelfs nam men aan, dat ze beneden het dierlijke gezonken waren. Dezen mochten dan zelfs de eer niet genieten van als dier op te treden, maar gingen alsnu over in een plant of zelfs in een steen. En alleen zij, die metterdaad in dit korte leven het geestelijk element tot zekeren triomf hadden weten te brengen, kwamen terug als mensch, en dan vaak als een mensch van hooger positie en van geestelijk hoogere orde. Doch ook dan was het niet zeker, dat ze in dit nieuwe bestaan niet weer terug vielen en weer daalden. En zoodoende is en blijft het bij deze zielsverhuizing een eindeloos op- en neergaan, en zijn er slechts enkelen, die, door in twee, drie existentiën steeds hooger op te klimmen, ten slotte metterdaad tot een zeer machtige heerschappij van hun geest over het zienlijke geraken. Wie ten slotte geheel triomfeerde, ging dan van deze aarde in hoogere gewesten over. Hij kwam in den hemel. Doch ook in dezen hemel nam men later weer opklimming aan. Sommigen stelden er zeven. En eerst wie al de gradatiën ook in dezen hemel had doorgemaakt en zoo ten slotte tot algeheele losmaking van allen schijn en tot volstrekte heerschappij van den geest gekomen was, bereikte in het eind het doelwit van alle geestelijk streven, d. i. ging ten slotte over in de *Nirvana,* d. i. in het *niets,* wat dan beduidde, dat de geest van den mensch in het Eeuwige Wezen verzonk of versmolt. Ook onder de latere Christelijke gnostieken zijn er geweest, die den hoogen God *to mé on* noemden, dat wil letterlijk zeggen: *het niet zijnde.* Toch bedoelden zoomin zij als de Indische wijsgeeren, dat daarom God niet bestond, maar Hij bestond niet als persoon, niet als gevoelig of voor aandoeningen vatbaar. Hij was noch mannelijk noch vrouwelijk, maar onzijdig, volstrekt neutraal, men zou kunnen zeggen onverschillig voor al wat buiten hem was, en was uit dien hoofde door niets en in niets met het creatuur te vergelijken. Gedachteloos, willoos, gevoelloos, een eeuwig zijn in zichzelf, waaromtrent niets te bepalen, niets nader te verklaren viel, zonder eenige eigenschap, zonder iets dat zijn wezen bepaalde; een zijn uit zichzelf, voor

zichzelf en door zichzelf; een wezen, van wiens bestaan niets uitging, en die niets werkte. In dien zin het hoogste zijn, en daarom de Nirvana. En nu bestond het hoogste doelwit dat de mensch bereiken kon hierin, dat hij juist in dit opzicht dien god gelijk wierd, maar dan ook niet meer van hem verschilde en in hem opging.

Met dit geloof aan de overmacht des geestes en aan het niets dan *schijn*-zijn van het zienlijke en waarneembare, was allerminst in strijd, maar hing zelfs saam, het opkomen in de Indische geloofswereld van een eindeloos tal van goden. Overal toch waar zich in de natuur een kracht openbaarde, moest men wel aannemen, dat het een geest was, die in dit natuurverschijnsel de kracht werkte, en deze geesten, die zich in de natuurkrachten openbaarden, verhief men dan tot huisgoden, om door offer en tooverspreuk hun geest te winnen, en het gevaar, dat van hun kant dreigde, af te wenden. Vóór Brahma optrad, ging dan ook de volksreligie veelal in de aanroeping van deze vele goden op, al deed zich ook hier het verschijnsel voor, dat de ééne god meer in deze, de andere god meer in die streek werd aangeroepen. Zelfs kan gezegd, dat somtijds in tal van plaatsen slechts één dier goden als de eigenlijke of hoofdgod werd aangeroepen. De kunst nu, hoe deze goden moesten worden gediend en hoe hun booze bedoelingen moesten bezworen worden, berustte bij de priesters, die het geheim van de amulet en de tooverformule bezaten. Eerst in de tweede periode, die door Brahma werd ingeluid, bereikte dit stelsel zijn voleinding. Hij toch ordende de priesterheerschappij eerst op vasten voet, gaf hierdoor ook aan de kasten-indeeling haar vasten vorm, en verhoogde zoozeer de beteekenis van de toovenarij, dat ten slotte geheel de religie opging in het optreden van een priestermacht, die in het bezit was van de toovermiddelen welke dienden om de goden te bedwingen. Hierachter school ook wel de hooge bedoeling om den mensch geestelijk te verheffen en Brahmaan, d. i. goddelijk, te doen worden, maar in deze periode nam dit hooge bedoelen schier uitsluitend den vorm der ascese aan. Monnik-orde na monnik-orde ontstond. De Fakirs vertoonden zich aan alle wegen, als personen, die zich gehard hadden om alle pijn en alle lijden te verdragen. En de worsteling van den geest met het stof ging bijna geheel in een physische worsteling over, om voor leed, verdriet, smaad, pijn en smart van allerlei aard ten slotte geheel ongevoelig te worden. Van allen hoogeren menschenadel was ten slotte elk spoor en elke nawerking geheel verdwenen; en zelfkastijding was aller streven geworden.

Juist dit nu riep in de 6e eeuw de reactie van Buddha in het leven. Bij Buddha neemt de religie een subjectief karakter aan, en worstelt zich vrij uit de banden van de priesterkaste. Van de indeeling van het volk in kasten wilde Buddha niets weten. De Veda's en andere heilige Schriften verwierp hij. Het ascetisme in zijn verwrongen vorm had op hem geen vat. Zelf had hij zich tot de hoogste geestelijke orde opgewerkt, en kon dus als zoodanig de wereld verlaten, maar dat wilde hij niet; hij bleef op aarde leven uit liefde tot het verachte volk, dat hij uit zijn priesterslavernij poogde te verlossen. Hij poogde de menschen te maken tot wat hij zelf was, en wie gered wilde worden, moest zelf Buddhaan worden. Apathie voor het leed des levens was ook zijn ideaal, en wie dezen staat van apathie volkomen bereikt had, ging rechtstreeks van deze aarde ten hemel in, en door den zevenden hemel in de Nirvana, d.i. in het zalige niets. Een god die te aanbidden was, kende hij niet en noch offer noch gebed beval hij aan. Geheel zijn leven ging in geestelijke zelfverheffing op, en die geestelijke zelfverheffing moest in het eind vanzelf op het zalige *niets zijn* uitloopen. Toch heeft in dien puur subjectieven vorm het Buddhisme zich niet weten te handhaven. Ook onder de Buddhisten schilferde secte na secte van de hoofdgroep af, en in tal van secten is tenslotte het eigenlijke oorspronkelijke bedoelen van Buddha nauwelijks meer herkenbaar. Met name is dit in Birma, en Thibet, en verderop in China het geval. Bij meer dan ééne secte werd Buddha zelf ten slotte een gewone afgod, ontdaan van al die geestelijke poezie, waarin Buddha zelf zich gehuld had. En vraagt men nu tenslotte, tot welk begrip van de Voleinding het Indische religie-wezen, waartoe dan nog het Dschaïnaïsme te rekenen is, dat meer dan Buddha weer nadruk legde op de Ascese, zich ontplooid heeft, dan ligt het antwoord voor de hand, dat de Voleinding hier uitloopt op een volkomen vernietiging van al het bestaande, dat immers slechts in schijn bestond en tenslotte zelfs dien schijn inboet; terwijl de mensch door allerlei trappen heen geestelijk wel hooger opklimt, en in dit opklimmen velerlei gradatie van hooger gelukzaligheid doorloopt, maar dan ook op den hoogsten trap, mèt al wat schijn had, *verdwijnt*. Feitelijk was wat in den mensch leefde, niet de persoonlijke mensch, maar de hoogste god zelf. Was dus eenmaal in den mensch weggevallen al wat hem tot een bijzonder persoon maakte, dan bleef er niets dan deze kracht van den hoogsten geest in hem over, en daar deze hoogste god weer op zijn beurt niets dan de *Nirvana*, het nietzijnde, was, eindigde ten slotte alles in het *nietszijn*; wat dan te verstaan is als de hoogste, onpersoonlijke, voor alles geheel onverschillige vorm van het bestaan.

XIII. De Islam.

> En aangaande Ismaël heb Ik u verhoord. Zie, Ik heb hem gezegend, en zal hem vruchtbaar maken en hem gansch zeer vermenigvuldigen. Twaalf vorsten zal hij gewinnen en Ik zal hem tot een groot volk stellen. GEN. 17 : 20.

VOORAL in onze Oost komen we met den Islam in te nauwe aanraking, om van het Mohammedaansche geloof omtrent de Voleinding geheel te zwijgen. Toch zijn de aanhangers van den Islam met de heidensche volken ten deze niet op één lijn te stellen. De voorstellingen toch dier enkele heidensche volken, die we in korte trekken teekenden, hoezeer ongetwijfeld alle met de ons geopenbaarde Voleinding in verband staande, hadden toch alle een zelfstandigen oorsprong en traden daardoor in een geheel eigenaardigen vorm op. De verwachting van den Islam daarentegen is eerst opgekomen, toen de Schriftuurlijke denkbeelden van de Voleinding bij schier alle volken, waar de Islam zijn intocht hield, reeds gedurende meerdere eeuwen ingang hadden gevonden en zich vrijwel vast hadden gezet. Er ontbreekt aan de Mohammedaansche Eschatologie dan ook zoo goed als alle oorspronkelijkheid, en ze is, vrij lomp zelfs, op de Joodsche en Christelijke voorstelling van de Voleinding geënt. De *oorsprong* der wereld en de *voleinding* der wereld staan uiteraard in onderling verband. Zelfs van de geologen kan worden gezegd, dat de denkbeelden die ze koesteren omtrent de wijze, waarop deze aarde haar tegenwoordigen vorm erlangde, ten deele ook hun denkbeelden omtrent den afloop, voor zoover ze deze ten beste gaven, beheerschen. Daar nu Mohammed, met Joden en Christenen hierin bijna geheel eenstemmig, leerde dat God den hemel en de aarde geschapen heeft; dat in Adam de eerste mensch optrad; dat de zonde van demonischen oorsprong was en verwoesting te weeg bracht; dat in Abrahams roeping een weg des heils werd ontsloten; dat aan Mozes hooger wil geopenbaard is; dat na Mozes de profeten nog helderder licht ontstaken; en dat eindelijk in Christus, door de Mohammedanen Issa genoemd, op één na de hoogste profeet verschenen was, — week zijn voorstelling omtrent het verleden van de in het Christenland geldende voorstellingen, althans tot op Christus' verschijning, niet zoover af. Natuurlijk erkende Mohammed het gezag van de Heilige Schrift niet, als wij. Voor de Heilige Schrift heeft de Mohammedaan de Khorân in plaats gekregen,

maar toch gunde hij in zooverre nog altoos aan de Heilige Schrift haar eere, dat de Joden en Christenen, als „Vereerders van het Heilige Boek", scherp van de heidenen onderscheiden en verre boven hen gesteld werden. Althans in den eersten tijd bleef er alzoo voor Joden, Christenen en Mohammedanen nog altoos een gemeenschappelijk uitgangspunt bestaan en was een stuk heilige historie hun gemeen. De scheiding kwam eerst daardoor op, dat Mohammed de Joden en Christenen beschuldigde, dat zij het Heilige Boek *vervalscht* hadden, zoodat elk beroep op hun „Heilig Boek" tegenover de Khorân onverbiddelijk was af te wijzen. Dit wat het formeele betreft, en zakelijk kwam daar dan bij, dat de Islam, om het gezag van Mohammed te vestigen, over den glans van den Christus een dichten sluier liet vallen, en weigerde iets anders in Hem te zien dan een profeet. Wel hooger in rang dan Mozes of Elia, maar dan toch altoos zoo, dat alle hooger doel aan de verschijning van den Christus in het vleesch ontzegd werd. En ten anderen, dat wel de profeet Jezus hooger dan Mozes en Elia stond, maar dat Mohammed toch op zijn beurt weer hoog boven den Christus uitstak en als de laatste en hoogste profeet geheel de openbaring besloot.

Bij zulk een voorstelling omtrent den oorsprong van deze wereld, van de zonde in deze wereld, en van het geschiedkundig verloop der Openbaring, waardoor in het eind het heil komen zou, kon het niet anders, of ook Mohammeds verwachting omtrent de Voleinding moest in hoofdzaak met die der Schrift evenwijdig loopen. Een historisch proces, gelijk dit in de Openbaring van Adam tot Mohammed doorliep, kon niet eindeloos doorgaan, moest een doel beoogen, en ten slotte dit doel bereiken. De bereiking van dit doel zou dan ook vanzelf de Voleinding zijn. Slechts in tweeërlei opzicht zou deze Voleinding afwijken van wat de Schrift ons openbaart. Ten eerste hierin, dat niet de Christus, maar Mohammed bij de Voleinding hoofdpersoon zou zijn, en ten anderen, dat de nieuwe toestand, die ten slotte zou intreden, geestelijk geen hooger karakter zou dragen, maar vrijwel zou blijven staan op den lagen stand, waarop het geestelijk en zedelijk leven door den Khorân gezet was. Wat het eerste betreft, stond het leven na dit leven voor Mohammed vast. Aan het voortbestaan na den dood twijfelde in zijn omgeving niemand, en ook nu nog is voor de Moslim de onsterfelijkheid van de ziel een uitgemaakte zaak. Vandaar dat ook hij gelooft aan een tusschenstaat, die met het sterven intreedt, en waarin de gestorvene alleen geestelijk voortbestaat. Doch dit duurt ook voor hem niet langer dan den jongsten dag. In die ure die de eeuwigheid zal inluiden, zullen alle gestorvenen uit h[illegible]

graven opstaan, er zal een opstanding des vleesches zijn, er zal een jongste oordeel over alle zielen gaan, en naardat dit oordeel uitvalt, zal er een toestand intreden van helsche smart of van hemelsche gelukzaligheid. Bij dit alles zal zoowel Issa als Mohammed een gewichtige rol vervullen, doch altoos zoo, dat steeds aan Mohammed de eerste en hoogste rol zal verblijven. En zoo sterk leefde men althans in de eerste eeuwen in de verwachting van Mohammeds wederkomst, dat men in Perzië op de vorstelijke stallen lange jaren twee prachtige rijpaarden steeds gezadeld had staan, die Mohammed terstond bij zijn terugkeer tot deze aarde zou kunnen bestijgen.

Maar veel sterker nog gaapt de klove tusschen de verwachting van den Islam en de Openbaring der Heilige Schrift, wat het geestelijk standpunt betreft, waarop het leven in de Voleinding staan zal. Voor ons is dit karakter hoog religieus, in de hoogst denkbare ontplooiing van de gemeenschap met God in Christus. De voleinding van het historisch proces zal tevens de voleinding zijn van de geestelijke ontwikkeling, waartoe we geroepen zijn. Tot zulk een geestelijke hoogte heeft daarentegen de Islam zich nimmer kunnen opheffen. Wel was het Mohammeds toeleg, om de stammen, waaronder hij zijn loop begon, op hooger zedelijk peil te zetten, maar deze poging miste elk ideaal karakter. De dronkenschap poogde hij te keeren door het verbod van het wijngenot, en de verhouding tusschen de beide geslachten zocht hij te veredelen door de onbeperkte polygamie te stuiten. Doch al erkende hij de voortreffelijkheid van de monogamie, toch liet hij 't hebben van vier vrouwen als regel toe, en ging zelf nog boven dezen regel uit. Een verzoening kent Mohammed niet, hij zoekt de boete voor zondeschuld enkel in formuliergebeden, aalmoezen, vasten en pelgrimstochten. Zoo droeg geheel zijn religie een schier uitsluitend wettisch of nomistisch karakter, dat wel geschikt was om het te stoute uitbreken der zonde tegen te houden, maar nooit tot innerlijke, zedelijke verheffing kon opvoeren. Practisch kon de Islam de al te bedenkelijke uitbarstingen van het kwaad stuiten, maar tot het najagen van een hooger ideaal was zijn invloed onbekwaam. Wel is dit ten deele beproefd in de mystieke kringen, maar al bleven dezen zich tot den Islam rekenen, het mystieke element, waarin deze kringen en secten bloeiden, was toch niet uit den Islam, maar er vooral uit Perzië ingedragen. In verband nu met dit uitwendig en nomistisch karakter van den Islam kon het niet wel anders, of ook Mohammeds verwachting omtrent des menschen lot in de toekomende eeuwigheid moest op laag peil blijven hangen,

en liep feitelijk op niets anders uit dan op een duurzaam verkeeren op een hemelsch festijn, dat geheel in den vorm van een aardsch festijn werd afgebeeld, en waarbij de dusgenaamde Hoerihs de hoofdrol vervullen. Zoo werd tot zelfs de wellustige gedachte uit dit leven in de eeuwigheid overgedragen. Het geestelijke leven was voor Mohammed geen plant met eigen wortel, bestemd om in 't eind haar schoonste bloesems te ontplooien en haar edelste vruchten te dragen, maar veel meer een ruiker, uit enkele afgeplukte bloemen saamgelezen, doch waarbij dan ook alle verdere ontwikkeling was afgesneden. De eigenlijke eindtriomf van den Islam bestaat hierin, dat Allahs heerschappij nu volkomen wordt; dat Allahs vijanden allen ten onder zijn gebracht: en dat de ware geloovigen op bijna zinnelijke wijze hun triomf vieren, wetende dat Allahs eere voor nu en voortaan eeuwiglijk onaangevochten zal blijven. Geheel deze voorstelling van de Voleinding is alzoo wel in het Schriftuurlijk kader gezet, maar wat in dit kader uitkomt, staat bijna lijnrecht tegen den inhoud der Schriftuurlijke Eschatologie over. De Bruiloft van het Lam, die in de Schrift beeldspreukig bedoeld is, neemt hier een geheel reëel en zinnelijk karakter aan. Zelfs was de verwachting er, vooral in den eersten tijd, op berekend, om de Mohammedanen fier en moedig den dood op het oorlogsveld in den strijd voor het geloof te doen tegengaan. Martelaren in onzen zin kent de Islam niet, maar wel trotsche helden, die in doodsverachting het zwaard kruisen, wetende dat, zoo ze vallen, hun sterven de ingang zal zijn tot een zinlijke vreugde, die alles wat de wereld in dit opzicht bieden kon, zeer verre overtreft.

Is hiermede uit den breeden kring van de volken met welke 't zij Israel in aanraking kwam, 't zij de Kerk later historisch contact had, de verwachting omtrent de Voleinding in korte schets gebracht, dan zijn we er thans aan toe, om de nawerking der Overlevering in deze verwachtingen iets van meer nabij in het oog te vatten. Op dit punt toch heersche geen misverstand. Twee meeningen staan ten deze veelal tegenover elkander, die in haar afzondering noch de ééne noch de andere den werkelijken gang der dingen met genoegzame klaarheid weergeven. De ééne is de meening van de nationale overlevering, de andere die van een in de menschelijke natuur vanzelf inklevende hope. Naar luid der eerste voorstelling zou het verhaal van wat in het Paradijs gebeurde, als verhaal, van geslacht tot geslacht zijn voortgeplant en zoo van volk tot volk zijn overgegaan, om dan wel in elk volk allengs een eigen vorm aan te nemen, maar toch in den grond der

zaak niet anders te zijn, dan een in de herinnering voortlevend verhaal van het eens gebeurde. De andere meening daarentegen stelt het voor, alsof onder de volken geen spoor van het in het Paradijs gebeurde zou hebben nagewerkt, en alsof de verwachtingen der volken, in hun eigen vorm ingekleed, niet anders zijn zouden dan de vanzelf uit hun menschelijke natuur opkomende verwachtingen, die, hoogstens onder den invloed der Gemeene Gratie, het betere in onze natuur voor uitsterving zouden hebben behoed. Op dit laatste standpunt nu wordt aan de Schriftuurlijke Openbaring omtrent den aanvang der dingen dan ook geen hooger waarde toegekend, dan dat ze, evenzoo als de mysteriën van andere volken, ons een inkleeding geven van wat in Abrahams en in Mozes' dagen onder Israel verwacht werd, om aan die verwachting een oorsprong in het verleden te geven. En daar nu, met name bij de Perzen, reeds eer Mozes zijn geschriften te boek stelde, voorstellingen en verwachtingen leefden, die ten deele met het verhaal van Genesis strookten, kwam men vanzelf tot de conclusie, dat men noch in Genesis, noch in de Profeten een oorspronkelijke Openbaring bezit, maar dat Israel het Parzisme als kenbron bezigde, en de denkbeelden van het Parzisme overnam. In breeden kring staat dit zelfs zóozeer vast, dat de mogelijkheid van een andere opvatting ten eenenmale ontkend en geloochend wordt.

Nu moet natuurlijk het uitgangspunt van deze laatste voorstelling volmondig worden toegegeven. Indien er in de menschelijke natuur, ook gelijk ze na den val in zonde zich ontplooide, geen aanknoopingspunt voor eene verwachting der Voleinding gescholen had, zou er niet aan te denken zijn geweest, dat een bloot mondeling verhaal zulk een invloed op de gedachtenwereld der volken behouden had, dat bij schier elk volk zich zekere mythologie op dit punt gevormd had, en dat deze zeer onderscheidene mythologieën, hoe ook uiteenloopend, nochtans in de groote lijnen een zeer merkbare overeenkomst zouden vertoond hebben. Bij een verspreiding van de volken over alle deelen der aarde, die al spoedig op breede schaal schier alle gemeenschap tusschen volk en volk afsloot, ware het volstrekt ondenkbaar geweest, dat een buiten onze menschelijke natuur staand verhaal, zich alleen door de herinnering derwijs zou hebben vastgezet, dat het de eeuwen had kunnen verduren, en de geheel verschillende vorm, waarin de verwachting omtrent de toekomst zich al spoedig inkleedde, bewijst voldingend, dat dit het geval niet zou kunnen geweest zijn. Te minder in eeuwen, toen van schriftelijke opteekening nauwelijks sprake was, en alle herinnering dreef op mondelijke overlevering.

Het is dan ook buiten twijfel, dat de overlevering rechtstreeks

in verband stond met de gegevens, die in onze menschelijke natuur, ook na den val, werken bleven, en dat omgekeerd die gegevens in onze menschelijke natuur die overlevering gedragen hebben, en wel gedragen op zulk een wijs, dat alle bijzonderheden al spoedig wegvielen, en alleen de groote lijnen kenbaar bleven. In den vorm der mythologische verwachtingen, gelijk we die in korte schets weergaven, sprak zich niet het besef uit van het lager deel des volks, maar van zijn dichters, wijsgeeren en priesters, d. i. van de hoogstaanden in de op elkaar volgende geslachten, en het was in deze edeler personen, dat de eisch der menschelijke natuur metterdaad het zuiverst tot uiting kwam, en het sterkst sprak. Vandaar, dat we schier overal de behoefte vonden, om zich den oorsprong der dingen te denken als in den aanvang uitgegaan van één machtig, alles tot aanzijn roepend Goddelijk Wezen. Dat we in de tweede plaats het besef schier allerwegen terugvonden, dat een Booze geest het oorspronkelijk geluk verstoord had, en dat de macht van dezen boozen geest zoo overweldigend was, dat de mensch zichzelf niet aan zijn macht ontworstelen kon. Dat we in de derde plaats bijna bij alle volken de overtuiging vonden, dat met de inwerking van dezen boozen geest het leed, de jammer en de ellende op voor ons verborgen wijs samenhing, Dat we in de vierde plaats het besef schier allerwegen terugvonden, dat in onze tegenwoordige periode hieruit een tijd van bange worsteling was opgekomen, maar ook dat dit niet altoos duren zou; dat, op wat wijs ook, aan dezen jammerlijken toestand eens een einde zou komen; dat het einde van deze ellende door een Verlosser uit hooger kring zou worden teweeggebracht; en dat na die verlossing, en als vrucht daarvan, de mensch, die het goede bedoeld had, en aan wiens voortbestaan men niet twijfelde, in een toestand zou overgaan, waarin de ellende van dit aardsche leven zich niet meer kon doen gelden, en alzoo een staat van onverstoorbaar geluk zou intreden; terwijl omgekeerd zij, die het kwade hadden nagejaagd, veelal gedacht werden als aan een eeuwig verderf vervallen; zij 't al, dat bij sommige volken ook voor deze rampzaligen in 't eind nog een weeropleven in gelukkiger staat mogelijk werd gedacht. Dit alles toch is zoozeer in overeenstemming met de uitspraak der menschelijke conscientie, met wat zielkundig in den edeler mensch omgaat en als aspiratie in het hart leeft, dat het, door de Gemeene Gratie gedragen, op allerlei manier en onder allerlei volk ingang moest vinden. Bij zeer laag staande volken op een wijze die ons vaak afstoot, maar ook bij hooger staande volken op een manier, waar we ons althans kunnen indenken.

Daarentegen raakt men het spoor bijster, zoo men zich inbeeldt,

alsof enkel uit deze psychologische behoefte de geheele reeks van voorstellingen omtrent de Voleinding zou zijn opgekomen. Wat we in onzen eigen tijd beleven, bewijst de onhoudbaarheid van deze stelling. Het kenmerk toch van onzen tijd is juist, dat men zich overal in de beschaafde wereld almeer in twee scherp tegenover elkander staande groepen splitst, waarvan de eene aan de traditie vasthoudt, maar de andere alle traditie op zij heeft gezet, de schepping zelfs van den mensch als evolutie uit het dier verklaart, in de zonde niet anders ziet dan gebrek aan genoegzame ontwikkeling, aan geen engelen, aan geen goede of booze geesten meer gelooft, allen saamhang tusschen zonde en ellende, voor zoover ze uit de natuur opwelt, loochent, van geen Verlosser meer weet, de onsterfelijkheid der ziel in twijfel trekt, van geen jongste oordeel hooren wil, en zich buiten staat verklaart om omtrent de Voleinding der dingen ook maar iets uit te spreken. Vooral in de dagen, toen het materialisme op alle hoogere kringen beslag legde, was elk denkbeeld omtrent de Voleinding der dingen dan ook geheel uit den gedachtenkring der dusgenaamde „beschaafden" verdwenen. Men dacht er niet meer over. Men sprak er niet meer van. Men loochende het alles botweg. En wel heeft in den laatsten tijd dit materialisme plaats gemaakt voor een meer ideale opvatting, maar ook hierbij verliep men in vage, geheel onbepaalde ideeën, zonder eenparigen vorm of inhoud, en 't zij men zich in het Buddhisme, in de Theosophie of in het Spriritisme verliest, blijft wat men zich zoo omtrent de Voleinding voorstelt, toch weinig meer dan een nevel. En dit nu is te opmerkelijker, omdat niet te ontkennen valt, dat in deze kringen tal van dichters en denkers gevonden worden, die zedelijk allerminst laag staan, op wie de Gemeene Gratie blijkbaar sterk inwerkt, en wier aspiratiën geheel in het ideaal opgaan. Toch blijft het *Ignorabimus*, d. w. z., wij zullen volharden in het belijden onzer onwetendheid, in deze kringen leuze, voorzoover althans niet nog zekere christelijke invloeden nawerken. Iets waarbij ook niet vergeten worde, dat de menschelijke zielkunde veel vlijtiger dan eertijds onderzocht wordt, en de historisch verkregen kennis in breeder kring nawerkt. Ware het nu alzoo, dat de behoeften onzer menschelijke natuur, in de besten en edelsten van ons geslacht althans, vanzelf en eigener beweging alle eeuwen door, en onder alle volken, die bij de volken heerschende verwachtingen omtrent de Voleinding gevormd hadden, dan hadden we in onzen tijd juist het tegenovergestelde moeten waarnemen wat feitelijk onze oogen zien. Dan had thans in gekuischter vorm gelijke verwachting omtrent de Voleinding weer moeten opdoemen, als men oudtijds zag opkomen onder schier alle volken.

En dan zouden deze verwachtingen thans een wijsgeerige en poëtische vlucht hebben genomen, die al wat het verleden aanbiedt, in de schaduw stelde.

Zien we nu daarentegen, dat het tegendeel het geval was, en dat uit de menschelijke zielsbehoefte, zelfs bij meerdere kennis, en in de edelste personen, niets van dien aard opkomt, en veeleer alle voorstelling omtrent de Voleinding teniet ging, dan mist men ook elk recht, om met niets dan die menschelijke zielsbehoefte als uitgangspunt, zich hieruit alleen de verwachtingen der volken te verklaren. Bovendien, een *behoefte* alleen kan wel een wensch, een begeerte, een verlangen doen opkomen, en desnoods zelfs zich de mogelijkheid van haar vervulling doen inbeelden, maar de behoefte alleen geeft nooit *zekerheid,* biedt nooit een steunpunt voor het *geloof.* En toch, dat geloof en die zekerheid zijn het juist, die we, in wat onderscheiden vorm dan ook, schier bij alle volken vonden. En die beiden nu, de voorstelling ervan, en de zekerheid dat 't komen zou, zijn alleen te verklaren uit een openbaring die in den aanvang aller dingen ligt. Nu houde men hierbij wel in het oog, dat er alle eeuw door een geslacht van getrouwen is geweest; een groep niet groot, maar toch zich voortplantend, van mannen en vrouwen, die van eeuw tot eeuw de openbaringen uit het Paradijs in eigen kring beleden, er aan vast hielden, er uit leefden, en ze aan hun kinderen overgaven. Nooit is de wereld zonder geloovigen geweest, hoe gering ook eeuwenlang hun aantal was. In Noachs geslacht leefde die heugenis voort, en in het hart van Azië vinden we ze nog lang daarna in Nahors geslacht terug. Hebben nu na den Zondvloed de andere geslachten en stammen zich, al gaande, verder van dit centrum van het menschelijk geslacht verwijderd, dan verklaart het zich hieruit gereedelijk, hoe allengs de mondelinge overlevering verliep, de namen verwisseld werden, en alleen de hoofdgedachten stand hielden; vooral waar een priesterstand optrad, die vanzelf er toe geneigd was, om de traditie op eigen wijs in te kleeden. Hoe verder dan ook de volken van het middenpunt van Azië afdolen, hoe vreemdsoortiger het kleed wordt, waarin de aloude tradities zich aan ons vertoonen, en hoe ongelijker vorm ze aannemen, vooral onder zulke volken waaronder al spoedig de laatste geloovigen wegstierven, zonder een geloovig zaad achter te laten. Vinden we nu bij Mozes de zuivere traditie, en is in die traditie hoofdzaak: 1°. dat de hooge God hemel en aarde schiep; 2°. dat de mensch uit ziel en lichaam bestond; 3°. dat een booze geest den mensch ten val bracht; 4°. dat door de zonde de dood en de vloek intrad; en 5°. dat aan den

gevallen mensch de zekerheid werd gegeven, dat eens een uit de vrouw geborene den boozen geest den kop zou vermorzelen, en hiermee aan de menschelijke ellende een einde zou maken, doch eerst nadat eeuwen van worsteling en strijd zouden doorleden zijn, — dan is het volkomen natuurlijk, dat verdere namen en bijzonderheden allengs geheel wegvielen, maar dat deze vijf hoofdlijnen zichtbaar bleven, en dat elk volk die naar zijn aard in eigen fantasie heeft uitgewerkt. Vindt men dan ook bij de Perzen een voorstelling, die minder ver afwijkt, en tot in enkele bijzonderheden een deel dezer traditie weergeeft, dan mag niet vergeten, dat de Perzen dicht woonden bij de streek, waar het Paradijs eens gebloeid heeft, en dan valt hieruit nooit af te leiden, dat Mozes zijn kennis van de Perzen nam, maar verklaart het zich vanzelf dat Mozes de zuivere traditie boekte, en dat veel van die traditie langs anderen weg ook bij de Perzen had stand gehouden.

Dat nu de zielkundige behoeften des menschen deze traditie in haar hoofdlijnen droegen, sprak steeds vanzelf. Die traditie hield toch niet anders in, dan wat de mensch eens was, door de zonde werd, en wat God Almachtig, die den mensch schiep en dus kende, ter bevrediging van zijn zielkundige behoefte aan hem, als mensch, geopenbaard had. Doch al beantwoordde alzoo de traditie aan 's menschen zielkundige behoeften, daaruit volgt nog allerminst, dat die traditie er uit opkwam. Honger past wel bij brood, maar honger geeft geen brood, en nooit zou de mensch alleen uit deze behoefte tot de zekerheid van haar vervulling gekomen zijn, en met name zou het geloof aan die vervulling zonder het Paradijs dat er achter lag, nooit zoo alle eeuwen door hebben stand gehouden, en, bij alle verschil in mythologischen vorm, in zijn kern zoo gelijksoortig zijn gebleven. Wat de mensch zelf tot die bevrediging kon bijdragen, dat, ja, kon uit de zielsbehoefte opkomen, gelijk de offerande, de ascese en zooveel meer. Wie honger heeft, kan door honger geprikkeld worden om het land te gaan bebouwen. Maar hier, bij de verwachtingen omtrent de Voleinding, kwam het niet alleen aan op wat de mensch zich door inspanning verwerven zou, maar veelmeer en in hoofdzaak op wat niet de mensch, maar een Hooger Macht eens deed en weer doen zou, en juist dit is nimmer uit de behoefte te verklaren. Het mag daarom niet worden voorgesteld, alsof de mondelinge overlevering van al het gebeurde in het Paradijs steeds naverteld is. Dit is een uitwendige verklaring, die geen zin zou hebben, en veel te oppervlakkig zou zijn, om ons het mythologisch proces in de heidenwereld te verklaren. Maar evenmin mag het voorgesteld, alsof de hope der verwachting door den mensch zelf zou zijn uitgevonden,

en niet in het oorspronkelijk gebeurde haar uitgangspunt zou hebben gevonden. Het staat vast, dat al het kwaad ons door een boozen geest gebracht is, en dat een goede Geest ons in het eind verlossen zal! was de profetie van den eindelijken triomf, die uit het Paradijs onder alle volken de wereld is ingegaan, en die, ook bij haar karigen inhoud, toch alles gaf wat de poëzie der mythologie behoefde, om de grondgedachte der Paradijsopenbaring alle eeuwen door onder alle volken te doen doordringen, en nog steeds de verwachting van de Voleinding levendig te houden.

XIV. De Evolutie.

> Omdat zij, God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt of gedankt; maar zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen, en hun onverstandig hart is verduisterd geworden. Rom. 1 : 21.

TEGEN de bewering, dat het onderscheiden volksgeloof omtrent de Voleinding uit eene overal aanwezige zielsbehoefte zoude zijn opgekomen, stelden we de nawerking der overlevering over, niet in bijzaken en bijzonderheden, maar in de hoofdlijnen, omdat uit eene zielsbehoefte wel smartgevoel en begeerte naar redding, maar nooit *geloof* kan opkomen. Alle geloof moet een vast punt hebben waarvan het uitgaat en waaromtrent het zekerheid bezit. Poëtische verbeelding moge dan die geloofsvastheid in allerlei verschillende vormen inkleeden, zoodat ten slotte alleen de kenner, die in de diepte delft, er den oorsprong nog van bloot kan leggen, maar voor wat het uitgangspunt aangaat, maakt dit geen verschil. Zielsbehoefte zonder meer kan wel de grondslag zijn van een wijsgeerig stelsel, maar nooit van geloof, vooral niet van een geloof in dien zin, dat het niet het geloof van een enkele, maar het geloof van heel een volk wordt, ja van heel een groep van volkeren, en in die groep van volkeren eeuw na eeuw stand houdt. Uit niets blijkt dit duidelijker, dan uit het historisch breed uitgemeten onderscheid tusschen zulk een volksgeloof en een wijsgeerig stelsel; iets waarop hier te meer moet gewezen worden, omdat juist zulke wijsgeerige stelsels uit den eigen geest van den mensch zijn opgekomen, en bij ideale opvatting juist in de zielsbehoefte van den mensch hun verklaring vinden. Uitvoerig kunnen we op deze stelsels niet ingaan, maar onaan-

gestipt mogen we ze evenmin voorbijgaan, omdat deze stelsels zich allengs met de uitkomst van de aardkunde, van de sterrekunde, ja, met de natuurkunde in het gemeen, hebben vermaagschapt, en hierdoor vooral in onzen tijd zeer grooten aanhang hebben gewonnen; daardoor vooral in beschaafde kringen aan alle geloof afbreuk doen; en tegelijk aan zekere opvatting omtrent de Voleinding der dingen ingang pogen te geven.

Hierbij wijzen we ten eerste op de dusgenaamde *Evolutie,* een stelsel dat vooral door Darwin en Häckel bepleit, vat op de geesten verkreeg en met name in Amerika zelfs in Christelijke kringen zeer grooten opgang maakte. Evolutie beduidt ontwikkeling, ontvouwing, ontplooiing, en het stelsel van deze Evolutie predikt, dat er van een wijsheid, wil of kracht, waardoor een hoogere Geest al wat bestaat in het leven zou hebben geroepen, en aan al het in soorten bestaande, zijn eigen wezen en vorm zou gegeven hebben, geen sprake is; dat veeleer al het bestaande, zooals het bestaat, vanzelf geworden is, dank zij een reeks veranderingen, die de oorspronkelijke stof ondergaan heeft, niet door inwerking van buitenaf, maar als gevolg van werkingen die uit de stof zelve zijn voortgekomen. Voor der meesten bevatting teekent zich dit stelsel het duidelijkst af in de theorie, dat de planten uit vaste substantie zijn voortgekomen; dat uit de plantenwereld zich het dier geformeerd heeft; en dat tenslotte uit de dierenwereld de mensch ontlook. Het ontstaan van de planten uit vaste elementen wordt dan gezocht in die zeer laag staande plantsoorten, waarin nauwelijks leven valt waar te nemen, en uit die allerlaagste plantsoorten moeten dan in geleidelijke reeks allengs bij trappen alle hoogere soorten van planten zijn ontplooid, tot ten laatste zelfs de cederboom en palmboom hun schaduw konden uitspreiden. Daarnaast moet dan een tweede reeks van ontplooiingen hebben plaats gehad, waardoor uit eveneens nog laag staande plantsoorten het vrij zich bewegende dierlijk leven moet zijn opgekomen, en uit die laagste diersoorten moeten dan weer de hoogere zich ontwikkeld hebben. En evenzoo moet ten slotte uit reeds ver ontwikkelde diersoorten een evolutie hebben plaats gegrepen, waaraan wij als mensch ons ontstaan danken. De één verklaart dit proces uitsluitend uit den strijd om het bestaan, die maakt dat bepaalde eigenschappen te loor gaan of gesterkt worden, terwijl anderen dan tenminste nog toestemmen, dat een voor ons verborgen en niet te verklaren drijfkracht vanzelf het organisme van plant, dier en mensch heeft opgebouwd.

Nu zou dit op zichzelf met de Voleinding niets uitstaande hebben, indien niet deze voorstanders der Evolutie er door het uitgangs-

punt van hun systeem vanzelf toe gebracht waren, om vast te stellen dat de Evolutie, die voor eeuwen begon en als wier resultaat we de tegenwoordige wereld kennen, wel verre van reeds tot staan te zijn gekomen, nog steeds doorgaat. Dit volgt dan ook uit het stelsel zelf. Is de Evolutie die dusver haar arbeid volbracht, tot haar tegenwoordig resultaat gekomen door de worsteling om het bestaan, welke oorzaak zou er dan zijn, om ze nu reeds als afgeloopen te beschouwen, daar toch de strijd om het bestaan nog rusteloos doorgaat, ja eer feller dan slapper wordt? Men kent dan ook de hoogdravende profetie omtrent den *Uebermensch*, waarmede men ons geslacht vleit. Het heet dan dat we èn lichamelijk èn geestelijk èn sociaal nog pas aan het begin van onze menschelijke ontwikkeling staan; dat de ontwikkeling van ons geslacht, zonder dat we het zelf merken, vanzelf ongestoord doorgaat; en dat allengs, als vrucht dier nog komende ontwaking, een menschensoort het aanzijn zal bezitten, dat schier even hoog boven ons zal staan, als wij staan boven het dier. Zoo verklaart het zich dan ook, dat men, eenmaal in deze gedachtenlijn zich voortbewegend, van geen voleinding hooren wil. Elke nieuwe toestand die geboren wordt, brengt steeds weer de gegevens met en in zich, om een nieuw ontplooiingsproces te laten beginnen, en daarom mag nooit door ons de mogelijkheid worden buitengesloten, dat we nòg hooger volmaking tegemoet gaan.

Het begrip zelf van *Voleinding* gaat uit van een plan, van een raad, van een vast bestel, dat voorzat bij het tot aanzijn roepen van het bestaand heelal. Voleinding onderstelt, dat in dit plan het begin op het einde is aangelegd. Dat derhalve het einde er eerst was, niet in de werkelijkheid, maar in de gedachte; dat met het oog op dit gewilde einde al wat vooraf zou gaan, verordend is; en dat het begin geschapen is, zooals het geschapen werd, om al datgene van zich te doen uitgaan, wat onmisbaar was om het einddoel te bereiken. Het is er meê als bij een paleis dat zal worden opgetrokken, met het ontwerp of plan dat door den architect ontworpen wordt, om er den bouw van het paleis naar te regelen. Het voltooide en afgeleverde paleis zal hier *het einde* zijn, en toch zal de bouw moeten beginnen met het leggen van de fundamentsteenen in den grond. Doch wat architect zal dan beginnen met op goed geluk af een stuk grond uit te graven en daarin rijen van steenen te metselen, zoolang hij niet weet welke de stijlloop en welke de afmetingen van het paleis zullen zijn? Daarom kan de bouwmeester niet met het begin, maar moet hij met het einddoel beginnen. Dat einddoel moet hij met den Vorst, voor wien het

paleis zijn zal, vaststellen; hij moet projekten indienen; en daaruit een keuze laten doen. Is die keuze gedaan, dan moet hij het geheele plan in schets brengen, tot heel 't paleis, zooals 't in zijn voleinding zijn zal, op het papier staat uitgeteekend. En eerst dan begint de bouw. Juist zoo nu ging het, voor wie geloofde, ook bij den bouw van het heelal toe. Eer de Schepping aanving, stond in Gods heilig bewustzijn vast, wat er uit Zijn Schepping worden zou. Voorzoover er in onzen God van een eerst en een laatst sprake kan zijn, werd ook in Gods raad het einddoel, waarop alles uit zou loopen, het eerst vastgesteld, en eerst daarna in de Schepping het begin van alles zóó in het leven geroepen, dat met volle zekerheid in 't eind het door God beoogde en gewilde er zich uit ontwikkelen zou. En dit wel zoo, dat ook al kwam er in den bouw een scheur of verschuiving. Goddelijke wijsheid, almacht en genade dit zoo afdoende ondervangen zoude, dat ten slotte toch niets meer aan de bereiking van het einddoel in den weg stond.

Juist dit echter kan het Evolutie-stelsel niet tot zijn recht doen komen, omdat het, geheel mechanisch ineengezet, van geen Goddelijk bestel weet. Wel heeft men er zulk een Goddelijk bestel pogen in te schuiven, en met name deden dit, gelijk wel vanzelf spreekt, de Christen-denkers die vooral in Amerika in de Evolutieleer het nieuwe licht begroetten. Zij toch moesten dit wel doen, om de nieuwe vondst met hun Christelijke belijdenis in verband te zetten; maar het stelsel zelf laat dit niet toe; zijn geheel mechanisch karakter staat er aan in den weg. Bij Darwin zelf teekende zich dit nog niet zoo scherp af. Darwin betuigde nog aan een God te gelooven, en kon het zich indenken, dat die God, aan wiens bestaan hij nog vast wilde houden, de machinerie van het heelal van meetaf zoo ineen had gezet, dat de eenmaal opgewonden speeldoos vanzelf afliep naar Hij zelf ze in elkaar had gezet. Bij verder doordenken echter voelden de dwepers met de Evolutieleer toch al spoedig, dat in hun stelsel voor een geestelijk wezen, dat we God noemen, geen plaats was. Geheel de ontwikkeling toch, die dusver in het heelal had plaats gegrepen en nog steeds doorging, verklaarde men zich niet uit geestelijke, maar uitsluitend uit stoffelijke factoren en natuurinvloeden. Wel erkende men, dat gaandeweg bij deze ontplooiing ook hoogere krachten ontloken waren, maar ook deze hoogere krachten van denken, uiten, gevoelen, schoon en waar keuren, ja zelfs van de religie, dankten toch haar opkomen eeniglijk aan de mechanische ontledingen, verschuivingen en verbindingen, die als resultaat van physische werkingen tot stand kwamen. Zelfs ging Häckel daarbij reeds zoover van te beweren, dat reeds in het atoom schoonheidszin

en religieus gevoel school. Er is in het Evolutie-stelsel voor een zelfstandig karakter van het geestelijke geen plaats, en daarom ook geen plaats voor een Goddelijk Wezen. Dit nu heeft weer tengevolge, dat er in dit stelsel geen sprake kan zijn van *zonde* als van een factor, die den loop der ontwikkeling beheerscht, en dus ook niet van een bovennatuurlijk ingrijpen van Gods zijde om de aangerichte schade te herstellen. In de Schrift wordt God de Heere verheerlijkt als de Heere *der heirscharen*, en daarmee aangebeden als een God, die geheel een heirschare van geesten tot dienstknechten heeft, aan wie Hij Zijn bevelen en ordinantiën geeft, en door wie Hij Zijn raadslag doet uitvoeren. In de Evolutieleer daarentegen is er van zulk een heirschare van dienende geesten geen sprake. Welbezien kent op dit standpunt ons leven zelfs geen historie. Er grijpt, zoo ge van het beginsel in dit stelsel uitgaat, niet anders plaats dan een onderling zich wringen, tegen elkander ingaan, verschuiven, ontleden, en zich verbinden van de alles constitueerende bestanddeelen. En ook al erkent men tenslotte, dat uit deze gestadige vervorming toch een steeds hooger staand resultaat ontstaat, dat de profetie van een resultaat dat straks nòg hooger zal staan, met zich brengt, — toch is het stelsel als zoodanig ten eenenmale onmachtig, om achter dit proces een plan te ontdekken en op te klimmen tot een Hooger Wezen, uit wiens denken dit plan zou zijn voortgekomen.

Juist op het *uitsluiten* van elk ingrijpen, dat door een Hooger Wezen kon hebben plaats gegrepen, is het Evolutiestelsel principieel aangelegd. Ge moogt niet meer zeggen dat God in den beginne den hemel en de aarde schiep, en daarna achtereenvolgens op die aarde de plant, het dier en den mensch tot aanzijn riep. Het moet alles *vanzelf* zijn toegegaan, en in dit *vanzelf* ligt de sleutel van het gansche stelsel. *Vanzelf* moet de mensch zich uit het dier verfijnd hebben. *Vanzelf* moet het dier in zijn laagste orde uit de plant zijn voortgekomen. En evenzoo *vanzelf* moet de plant zich uit de vaste stof hebben afgescheiden. En juist dit *vanzelf* dringt den Goddelijken factor niet slechts steeds verder terug, maar sluit dien feitelijk geheel buiten. Er moet van eeuwig af *iets* geweest zijn, een gas, een ether, een wasem, of wat dan ook. In dit nevelenheir, als we ons zoo mogen uitdrukken, moet vanzelf een stoot, een trilling, een beweging zijn ontstaan. En toen eenmaal die beweging in deze nevelenwereld ontstaan was, riep dit een botsing in het leven, die tot den strijd om het bestaan leidde, en het is uit dezen strijd om het bestaan, dat zich wederom *vanzelf* geheel de ons bekende wereld heeft opgebouwd. Er is geen architect geweest, die door zijn bouwlieden de steenen op liet stapelen, na ze behouwen

te hebben; neen, die steenen zijn vanzelf gevormd zooals ze voor den bouw zijn moesten; en toen ze gereed waren, hebben ze zich vanzelf opgestapeld; en zoo is uit de steenen de muur en uit de muren het paleis geworden. Vandaar dat dit geheele paleis van het heelal leeft, nog gedurig in gisting, in wording en vervorming is, en dat niets grond geeft om te verwachten, dat dit proces, wanneer ook, tot ruste zal komen. Dit vanzelf toegaan, dit spontane, is hier de beheerschende macht, en vandaar dat er in dit stelsel zoomin van een alles besturend God, als van een Voleinding sprake kan wezen. Al gaat de Evolutie-theorie dan ook van een geheel tegenovergesteld beginsel als bij Plato uit, wat de Voleinding betreft, valt ze geheel met Plato's stelsel saâm. Was al bij Plato geheel het samenstel der dingen ideaal-geestelijk opgevat, zoodat de zienlijke wereld slechts een *schijn* van het ware vertoonde, en staat de Evolutie-theorie hier tegenover, als zich verliezende in louter mechanisch-physische werkingen, hierin toch komt het stelsel der Evolutie met dat van Plato overeen, dat in beide stelsels het heelal gedacht wordt, als, om met *Von Zittel* te spreken, „onvergankelijk, nimmer verouderend, nimmer in zijn wezen veranderend en dus ook nooit zullende ondergaan".

Toch hechte men aan de voorstelling, dat het bestaande *steeds zou voortbestaan,* niet te hoog gewicht. De vraag toch, wat er uit ons heelal worden zal, treedt in al zulke stelsels, als waarop we wezen, geheel terug voor de geheel andere vraag, hoe wat bestaat *ontstaan* is en hoe zijn *bestaan* is op te vatten. Zelfs moet gezegd, dat de Evolutie-theorie zich nog enger terrein van onderzoek koos. Haar eigenlijk pogen beperkt zich tot het vraagstuk van het *ontstaan der organismen.* Ze staat vierkant tegen de schepping der soorten, of wil men, tegen het ontstaan der soorten door schepping, over. Wat haar daarentegen bezielt en met geestdrift vervult, is het denkbeeld dat de hoogere organismen zich uit de lagere verklaren laten, en dat er niet meer aan een afzonderlijke daad Gods voor het doen ontstaan van menschen, dieren en planten zal behoeven gedacht te worden. En dan voegt zich hierbij de tweede vraag, of het laagste organische leven vanzelf uit de aanvankelijk eerst alleen voorhanden doode stof kan zijn ontstaan. Als uitgangspunt neemt deze theorie de stof als er zijnde aan, geheel daargelaten de vraag, of men bij die stof terug moet gaan enkel op de atoom, dan wel op nog veel kleiner deeltjens, en ten slotte op enkel ether. Hoe dan die oorspronkelijke kleinste deelkens er gekomen zijn, boezemt haar weinig belang in. Haar pogen en streven is er veel meer op gericht, om nu voorts uit de stofdeelkens

tot het eerste plantaardig organisme te geraken. Kon aangetoond, dat het leven vanzelf uit enkel stof en uit de in die stof schuilende krachten opkwam, dan ware het ontstaan van het organisch leven verklaard; en gelukte dit op één punt, dan ware allicht van uit dit punt de geheele lijn door te trekken. En was zoo eenmaal het ontstaan van het leven ook maar in de kleinste en nietigste plant verklaard, dan kwam in de tweede plaats de vraag van den overgang van het lager tot het hooger organisme aan de orde, en zou ten slotte ook het ontstaan van den mensch zijn oplossing hebben gevonden. Moge tot dit onderzoek zucht naar kennis gedreven hebben, toch was die dorst naar kennis hier niet de eenige, zelfs niet de hoofddrijfveer. Van meet af was de mogelijkheid, om op wetenschappelijke gronden de Schepping te kunnen loochenen, hetgeen het sterkst aantrok. Schepping onderstelde een Schepper, en zoolang het niet doenlijk bleek, om het heelal zonder schepping te verklaren, bleef de religie in den diepsten grond alle wetenschap beheerschen, en juist tegen die heerschappij kantte men zich aan. Op zichzelf had men aanvankelijk niets tegen religie, maar dan moest de religie een mystieke zielsaandoening blijven, die met het heelal en met de wetenschap die het heelal onderzocht, in geen enkel verband stond; en hiertoe kon men eerst geraken, zoo het bestaan der dingen *zonder* schepping en alzoo *zonder een God,* die deze schepping bewerkstelligde, verklaard kon worden. Men stond voor het raadsel van het *ontstaan* der dingen. Dit raadsel had men dusver met behulp van den godsdienst opgelost, door een schepping te belijden; thans wilde men aan dit raadsel een geheel afwijkende oplossing geven, en die meende men gevonden te hebben in de Evolutie. Dan had men geen schepping en geen God meer van noode; desverkiezend kon men zich dan nog streelen met zeker mystiek-religieus gevoel te kweeken, maar in zijn wetenschap, in zijn wereldbeschouwing, in zijn daadwerkelijk leven was men dan ten minste geheel vrij. Hieruit, en hieruit alleen, verklaart zich de groote aantrekkingskracht, die de Evolutie-theorie op de aan haar vroeger geloof ontzonken Maatschappij heeft uitgeoefend. Tegenover de verklaring der geloovigen had men nu zijn eigen verklaring, en aan die nieuw gevormde verklaring klemde men zich meest met geestdrift, soms op fanatieke wijze vast.

Doch juist daarom bekommerde men zich in den kring dezer Evolutie-dwepers zoo goed als ganschelijk niet om het vraagstuk der Voleinding. Voleinding onderstelt, dat iets gericht is op een bepaald doel; en zal het heelal op een bepaald doel gericht zijn, dan moet er een denkend en willend Wezen zijn, die dat doel ontwierp en vaststelde, en, na dit doel vastgesteld te hebben, de

wereld tot aanzijn riep, en zulks wel met al wat ze behoefde om dat doel te bereiken. Schepping onderstelt vanzelf een einddoel, en ter oorzake van dit doel een Voleinding. Moet er daarentegen bij het ontstaan der dingen aan geen denken of willen gedacht worden, en ging geheel de opkomst der dingen louter werktuigelijk toe, dan is er ook nooit een *plan* geweest, dan is er geen *doel* gesteld, dan kan er van geen *bereiking* van dat doel sprake zijn, en vervalt hiermee vanzelf elk denkbeeld van een *Voleinding*. Feitelijk ziet men dan ook, dat, waar en in welken vorm ook het geloof spreekt of meêspreekt, er altoos een lijn wordt uitgestippeld, die het begin met het einde verbindt; maar dat daarentegen waar het geloof niet gezocht, maar uitgestooten wordt, het vraagstuk der Voleinding ophoudt belangstelling in te boezemen, en men zich schier uitsluitend werpt op het *ontstaan* der dingen. Het geloof ziet vooruit, buiten het geloof ziet men achteruit. Bij dit laatste sloten schier altoos wijsbegeerte en natuurkunde zich bij elkaar aan. Zoo is het nu met de Evolutieleer, en zoo was het oudtijds reeds bij de Grieken. Schier alle scholen der wijsbegeerte in Griekenland spitsten er zich op, om voor het *ontstaan* en *bestaan* der dingen een verklaring te zoeken, eerst meer uitsluitend wijsgeerig zinnend, sinds Aristoteles ten deele ook tot onderzoek van de aardkorst en haar vertooningen neigend. Maar daar bleef het dan ook bij, en daarbij is het in de school der ongeloovige wijsbegeerte steeds gebleven; en in dit opzicht ligt de Evolutie als wijsgeerig-natuurkundige theorie met de stelsels der oudste wijsgeeren geheel op één lijn. Deze stelsels bekommeren zich niet om de Voleinding, en daarom konden ze er ook niets voor geven. Ze laten zich met dit vraagstuk niet in.

Juist daarom echter is het voor ons van zoo hoog gewicht, dat deze Evolutie-theorie zich zelve reeds overleefd heeft. Het hoofdmoment toch, waarop in dit stelsel alles aankomt, t. w. het spontaan opkomen van het organisch leven, wacht nog altoos op bewijs. Men heeft naar dit vanzelf ontstaan van het organisch leven rusteloos gezocht, en meer dan eens gewaand het gevonden te hebben, maar altoos weer bleek die waan op illusie te berusten en uit te loopen op zelfbedrog. Niemand is nog in staat gebleken, uit enkel stof ook maar het laagste soort van levend wezen te doen opkomen. Waar men eenmaal leven voor zich had, kon men, althans in de laagste wezenssoort, zekere overgangen aantoonen, en doen zien hoe in den loop der eeuwen, in den strijd om het bestaan, de eigenaardigheden en de levenswijze veranderingen hadden ondergaan. Maar daarbij bleef het dan ook; en met name

waar men het ontstaan van den mensch poogde te verklaren, stuitte men altoos weer op wat men noemde *the missing link,* d. i. op de ontbrekende schakel. Men kon wel aantoonen, dat er onder de laagste soorten van dierlijke wezens enkele waren, die zeer dicht aan het plantenleven naderden, en evenzoo, dat er onder de dieren enkele waren, die in lichaamsbouw en soms zelfs in voorkomen eenigszins naderden aan den mensch, maar den overgang aantoonen kon men niet. Steeds sprak men van overgang; alleen maar, de eigenlijke overgang ontsnapte aan alle onderzoek; en van alle vondsten, waarop men zich beriep, alsof de laatste overgang gevonden ware, bleek telkens weer dat ze op teleurstelling uitliepen. Wel bleek dat alle latere formatiën in voor-formatiën een soms vrij sterke analogie vonden, maar de grens tusschen soort en soort kon niet overbrugd worden. En zelfs al ware het gelukt alle schakels aan te wijzen, waaruit de volledige keten der dingen bestond, dan nog zou het raadsel niet zijn opgelost. Ook dan toch bleef nog altoos het raadsel over, hoe de oorspronkelijke stof ontstaan was; een vraagstuk daarom te ingewikkelder, omdat op het standpunt der Evolutieleer in die oorspronkelijke stof reeds van meet af alle krachten moeten gescholen hebben, die bij verdere ontwikkeling tot ontluiking kwamen. Waar met name in Amerika veel Christelijke geleerden zich in de Evolutie vangen lieten, was dit dan ook alleen mogelijk, doordien zij het uitgangspunt in God namen; God als den Schepper van de oorspronkelijke stof en de in haar schuilende krachten eerden; het uurwerk, gelijk het liep, zich als door God geformeerd, en door God opgewonden voorstelden; en het verder verloop der dingen zich dachten als door God voorgedacht en alzoo beschikt. Doch dan maakt men zich ook een geheel valsche voorstelling van wat eigenlijk de Evolutie bedoelt. Volgt haar in naam, maar verwerpt ze daadwerkelijk. En blijft feitelijk staan op het geloofsstandpunt, alleen met dit verschil, dat men zijn God *deïstisch* opvat, en het zich voorstelt, als ware wel alles van Hem uitgegaan, maar als had het zich zonder eenig verder ingrijpen Zijnerzijds vanzelf ontwikkeld.

XV. De Evolutie. *(Vervolg.)*

> Gij hebt de aarde vastgemaakt, en zij blijft staan. Naar uwe verordeningen blijven zij nog heden staan, want zij alle zijn uwe knechten.
>
> PSALM 119 : 90*b* en 91.

TOCH is de vraag, nog wel niet in strikten zin naar de *Voleinding*, maar dan toch naar den afloop en het einde der dingen, ook onder de voorstanders der *Evolutie*-theorie aan de orde gekomen. Wel lag wat geestdrift voor de theorie opwekte, hoofdzakelijk in de voorgewende verklaring van den mensch uit het dier en van de dieren uit de plant en tot op zekere hoogte ook van de plant uit de stof, maar ten slotte dreef dit vanzelf ook tot de laatste drie vragen, die zich aan ons als een reeks van gedachten opdringen: Vanwaar dan de stof? Als hoedanig hebben we de stof te beschouwen? En welk is het verband tusschen de stof en de krachten die op haar werken? Reeds waren Häckel en anderen op die vragen ingegaan, maar het helderste licht ontstak hier tot dusverre Dr Gustave Le Bon, door zijn in 1905 te Parijs verschenen werk: *L'évolution de la matière*, d. i. de evolutie-theorie toegepast op de stof. Wat hij in dit werk ten beste geeft, is de vrucht van een onderzoek en een studie, die hij het vierde eener eeuw onafgebroken heeft voortgezet. Reeds veel vroeger had hij steelsgewijs een en ander van zijn verkregen resultaten meêgedeeld, maar het is in dit geschrift, dat hij èn het gewonnen inzicht voor het eerst tot een stelsel ineenzette, èn tegelijk de genomen proeven, waarop zijn stelsel rustte, in goede volgorde heeft saamgevoegd. Wat aangenaam in deze studie aandoet, is de volstrekte afwezigheid van alle wetenschappelijke hooghartigheid. Hij erkent zelf, dat de uitkomsten waartoe hij geraakte, wel een eindweegs op stellige proeven rusten, maar dat hij daarbij niet kon blijven staan, en dat hij toen verder voortdrong „naar die uiterste grenzen van het half-zekere, die de wetenschap bereiken kan, en waarachter ook voor haar niet anders ligt dan 't nachtelijk donker van het onbekende". Ongetwijfeld, zoo betuigt hij, is proefondervindelijk onderzoek steeds mijn voornaamste gids geweest, maar om de resultaten van mijn onderzoek te leeren verstaan, en er andere te ontdekken, heb ik mij meer dan eens aan de hypothese, dus aan de *onderstelling*, moeten wagen. Zonder hypothese kan men op dit donkere terrein der wetenschap niet verder komen. Men is tot dat maken van veronderstellingen gedurig verplicht; poogt dan die onder-

stellingen waar te maken door middel van proefnemingen; en tracht ten slotte, met behulp van deze hypothesen, de waargenomen feiten in onderling verband te zetten. Een andere weg om tot kennis te geraken, hij erkent 't zelf, is er hier niet. Hij erkent dan ook, dat de wetenschap evengoed als de religie, haar dogma's of leerstellingen heeft en aan het geloof in die leerstellingen haar kracht ontleent. Zonder geloof is zoomin een veelomvattende wetenschap als een heel ons leven dragende religie denkbaar. Er is geen sprake van, dat de wetenschap als volstrekt zeker tegen het geloof als product van gissing over zou staan. Veeleer rust de wetenschap in elke periode op zekere dogma's, die een tijd lang onder de geleerden voor zeker golden, en die juist door het geloof aan die zekerheid tot moedig onderzoek leiden, en allerlei, dat dan voor goed vaststaat, aan het licht brengen. Maar straks komt de tijd, dat de wetenschap met de dogma's die ze eerst aanhing, niet verder kan. Eerst brengt dit dan ontmoediging, maar straks denkt men nieuwe dogma's uit, poogt daarop met nieuwen moed voort te bouwen, en vindt dan metterdaad nieuwe dingen; maar moet dan ook telkens als onhoudbaar schieten laten, wat men jarenlang als onomstootelijke waarheid in naam der wetenschap had verkondigd. In absoluut strengen zin zijn de hypothesen en dogma's der wetenschap nooit te bewijzen. Evenzoo kan men zeggen, dat er niet ééne natuurkundige wet bekend is, die onherroepelijke zekerheid biedt. De meest belangrijke beginselen, waarvan de wetenschap uitgaat, en waarop ze rust, bieden niet anders dan een benaderde zekerheid, die dan nog slechts binnen zekere grenzen op geldigheid aanspraak kan maken, en buiten deze grenzen alle vastheid en onherroepelijkheid inboet.

Het loonde de moeite op deze openhartige verklaring van Le Bon de aandacht te vestigen, omdat ze in zoo scherp contrast was met de brutale pretentiën die de vertolkers der halve wetenschap zoo vaak op hooghartigen toon tegen het geloof deden gelden. Deze half-wetenschappelijke mannen namen dan zoo telkens de houding aan, alsof zij, als mannen der wetenschap, het recht hadden met volstrekte zekerheid te spreken, en alsof hun stellige wetenschap alle religieus geloof verre in de schaduw stelde. Hier daarentegen wordt door een geniaal beoefenaar der wetenschap die in de diepste diepte delven dorst, en die zelf allerminst een geloovige is, volmondig erkend, dat ook de wetenschap van periode tot periode van aangenomen dogma's leeft; dat ze nooit anders kan doen dan feiten constateeren; en dat, zoodra ze uit die feiten het onderling verband der dingen poogt op te sporen, en de waarheid, die in en achter de feiten ligt, poogt weer te geven, ze nooit anders dan

benaderend spreken kan, en er aan bloot staat, dat straks nieuwontdekte feiten, een geheel stel van hierop gebouwde dogma's of theorieën, wat in een vorige periode voor vaststaand werd aangenomen, geheel omverwerpen. Iets wat, hierop lette men wel, volgens Le Bon doorgaat, niet alleen voor wijsgeerige stelsels, maar evenzoo voor wat men in Frankrijk en Engeland gewoon is *de sciences exactes* of kortweg *the sciences,* d. i. de wetenschappen, te noemen. De pretentie van eene in zichzelve zekere wetenschap is steeds meer gebleken een illusie te zijn. En hij schroomt dan ook niet uit te spreken, dat ook ten opzichte zelfs van de scheikunde en de werktuigkunde geldt, dat in werkelijkheid deze wetenschappen het zwakst stonden juist in datgene, wat ze het best waanden te kennen.

Dit nu past Le Bon met name op de stof toe. Eeuw na eeuw gold het in de natuurkundige wetenschappen als onomstootelijk axioma, dat de stof, of wil men de ondeelbare deelkens van deze stof, die men *atomen* noemde, geheel eenvoudige, onoplosbare, onveranderlijke, ongenaakbare en onvernietigbare elementen waren, dood in zichzelf, en die slechts dragers konden zijn van de krachten die er van buiten af op inwerkten. De stofatomen waren de grondslagen van al het bestaande, en die stof gold voor eeuwig. Die atomen waren het laatste element van de schepping waarop men terug kon gaan. Verder kon men niet. In of achter die atomen viel niets meer te onderzoeken. Zij en zij alleen waren het uitgangspunt dat onveranderlijk vast lag. In die onoplosbare en eeuwige atomen had men met het onveranderlijk element aller dingen te doen, en geheel het materialisme, dat zoo lange jaren het oog der besten verblind heeft, staarde er op. En toch kan veilig gezegd, dat geheel het gebouw dat de wetenschap op dezen grondslag der atomen had opgetrokken, thans voor den grond ligt. Heel dit standpunt, heel deze theorie is ten eenenmale onhoudbaar gebleken. Het tegendeel blijkt waar te zijn van wat men zich als vaststaande had ingebeeld. Waar men dusver ook nog aan twijfelde, althans de gegevens der scheikunde, der natuurkunde en der werktuigkunde schenen ons volstrekte zekerheid en vastheid te waarborgen, en juist de beginselen en wetten die men in die wetenschappen aannam, blijken thans een diep doordringende verandering te moeten ondergaan, en in hun dusver geldenden vorm ten eenenmale onhoudbaar te zijn. Er is hier geen sprake van een fout die begaan is, of een vergissing in bijzaken waaraan men zich heeft schuldig gemaakt; maar het geheele stelsel, waarin men zich onaantastbaar waande, roept om grondige herziening.

Het nieuwe uitgangspunt, dat voor het oude almeer in de plaats treedt, noemt Le Bon: de energie die in de atomen zelve schuilt, of in het Fransch: *l'énergie intra atomique*, en dit uitgangspunt leidt hem tot de volgende vier stellingen: 1° De stof, die dusver beschouwd werd als onvernietigbaar in zichzelve, lost zich langzaam op en verdwijnt tenslotte door de gestadige ontleding van de atomen die haar samenstellen. 2° Hetgeen de atomen bij deze gestadige wisseling van zich afwerpen, vormt een tusschenwereld, die de ledige ruimte tusschen de weegbare en de voor afweging onvatbare wereld, d. i. de ether, van elkaar afscheidt, en is alzoo een verbindingsschakel tusschen de twee werelden, die dusver golden voor gescheiden door een klove die niet te overbruggen was. 3° De stof die dusver beschouwd werd als krachteloos, en als alleen in staat om draagster te zijn van kracht die haar van buitenaf werd toegebracht, is integendeel de draagster van een ongelooflijke massa van reusachtige krachten, die zij spillen kan, zonder iets van buiten te ontvangen. En 4° de dusver bestaande krachten in het heelal, die we licht, warmte en electriciteit noemen, zijn niet anders dan de krachten die in de atomen schuilen en die door de oplossing van deze atomen vrij komen. Stof en kracht zijn niet twee, maar één. De kracht schuilt in de stof, en de stof in de kracht. De werking in deze atomen of krachten ontstaat door beweging, een beweging die insgelijks uit de atomen voortkomt. Geraakt nu bij deze beweging het atomenheir in evenwicht, dan is er rust, maar wordt het evenwicht verbroken, dan kan dit een sneller of een trager vervorming veroorzaken. Is ze snel, dan komt los wat wij noemen het licht, de warmte en de electriciteit. Is ze daarentegen traag en zwak, dan vormt zich de stof. Nog Herbert Spencer verklaarde: „Zoo men moest onderstellen, dat ook de stof zoo veranderlijk was, dat ze haar bestaan ten leste kon inboeten, zou voortaan alle wetenschap en alle wijsbegeerte onmogelijk zijn geworden." Zóó vast stond het dogma van de eeuwigheid der stof in het besef van de mannen der wetenschap gegrift. En toch juist dit als onmogelijk en ondenkbaar gestelde, is thans waar gebleken. De stof is niet bestendig, ze bestaat uit atomen, die atomen zijn voortdurend in oplossing, en eindelijk verdwijnen ze en keeren terug tot den ether, waaruit ze verdicht waren. Vroeger achtte men de veranderingen en vervormingen te kunnen verklaren uit wat men noemde: *natuurkrachten*, die op de doode en onveranderlijke stof inwerkten. Wat men onder die krachten te verstaan had, wat ze waren, en vanwaar ze kwamen, was een vraag die men niet nader onderzocht. Eerst nam men tal van zulke krachten aan, en had, toen dit

onhoudbaar bleek, ze alle saamgevat in het begrip van: *energie*, en gelijk men de stof het eeuwig blijvende verklaarde, zoo had men ook aan die krachten, of wil men aan die *energie*, een onveranderlijk bestaan toegekend. De stof was het levenlooze, waarop de krachten inwerkten en uit die inwerking van de krachten op de in zich zelf doode stof, meende men alle natuurverschijnselen te kunnen verklaren. Thans daarentegen wint meer en meer de overtuiging veld, dat alle krachten en alle energieën in de atomen zelve schuilen, daaruit zich losmaken, en tenslotte de atomen zelve oplossen, tot ze verdwijnen in den ether.

De ontdekking van de eigenaardigheden van het uranium, en later van het radium, leidde hiertoe. Allengs toch bleken onstoffelijke deelkens zich van de atomen af te scheiden en zich voort te bewegen met een snelheid, die zelfs de snelheid van het licht te boven ging, teneinde zich van de atomen los te maken, en zich te verliezen in de oneindige ruimte. Eerst scheen het, alsof deze afscheiding alleen aan enkele stoffen eigen was, maar al spoedig bleek men zich ook hierin vergist te hebben, en bleek dat deze afscheiding bij alle atomen voorkwam. En de kracht die hierdoor vrijkwam, bleek zoo reusachtig groot te zijn, dat enkele ponden van deze afscheidsels, en van de daardoor losgekomen krachten verre en verre overtreffen zouden al wat alle kolenmijnen op aarde aan besloten krachten in zich bevatten. Verschil in deze losgekomen krachten bestaat er niet. Of uit een zich ontbindend atoom radium loskomt of een metaal iets van zich loslaat onder de inwerking van het licht, het blijft al één en hetzelfde, en altoos schuilt er diezelfde, reusachtige kracht van voortbeweging in. Stelt men de snelheid van het licht op een doorloopen van 100.000 Kilometer per seconde, dan zou één gram van welke stof ook in zich bevatten een kracht, die gelijk zou staan met 6 milliard 800 millioen paardekrachten in ééne seconde. Men duizelt bij de cijfers. En toch valt het feit niet te weerspreken, dat de radioactieve afzetsels door alles heendringen, door niets worden tegengehouden, en met die ongelooflijke snelheid zich bewegen.

Hierop nu rust de steeds meer ingang vindende voorstelling, dat alle stof wel bestaat uit atomen, d. w. z. uit onzichtbaar kleine deelkens, die tenslotte niet meer voor deeling vatbaar zijn, maar dat deze atomen, hoe nietig klein ook, een eigen wereld in zich dragen, van wat men noemt Ionen en Electronen. De atoom is alzoo volstrekt geen enkelvoudig iets, maar integendeel een zeer saamgesteld lichaam, waarin zich in het uiterst kleine het heelal afspiegelt. Ze zijn niet dood, maar vol van leven, kracht en werking, en

ondergaan daardoor gestadige verandering. Een verandering die wel uiterst langzaam in haar werking gaat, maar toch wezenlijk is, en tengevolge heeft, dat gestadig ondenkbaar kleine deelkens zich uit de atomen losmaken, en zich verliezen in het luchtledig. En hierop nu heeft Le Bon een stelsel gebouwd, dat kort en goed hierop neerkomt: Eerst was er niets dan de ether, die de oneindige ruimte vervult. In dien ether school en schuilt nog alle kracht die hemel en aarde bevat. Door beweging in den ether heeft de ether zich gedeeltelijk verdicht. Door deze verdichting van ether is het atoom ontstaan. Die atomen hebben zich op allerlei wijze saamgevoegd, en hierdoor ontstond al wat buiten den ether bestaat, d.i. heel onze wereld. Maar na aldus uit dezen ether ontstaan te zijn, zijn die atomen, is die stof, niet in blijvenden toestand overgegaan, maar is een staat van zaken ontstaan, waarin deze stof en deze atomen zich weer van lieverlede ontdoen van uiterst kleine deelkens, die een onmetelijke kracht vertegenwoordigen. Hierdoor lossen die atomen, en dies ook de stof, zich geleidelijk, zij 't dan ook uiterst langzaam, uit haar verdichting weer op, en het einde zal zijn, dat aldus al het bestaande zich weer oplost, en dat het heelal weer in den ether terugkeert, na zijn loop te hebben volbracht. Of daarna de ether zich opnieuw verdichten zal, om op gelijke wijze als eenmaal, of wel op andere wijze zich nogmaals te verdichten, en een nieuw heelal te vormen, kan vermoed, maar is onzeker. Zeker schijnt alleen, dat het nu bestaande heelal uit zulk een verdichting van den ether is voortgekomen, en sinds bezig is om door ontbinding en oplossing van de atomen, ongelooflijk langzaam, maar niettemin gestadig, weer in ethertoestand terug te keeren.

Het loonde de moeite op deze jongste vondsten de aandacht te vestigen, èn omdat ze den hoogen toon, dien lange jaren de wetenschap tegen het geloof aansloeg, temperden, èn omdat ze toonen, hoe uit hetzelfde begrip van de Evolutie twee geheel tegenover elkander staande conclusies worden afgeleid. Eenerzijds werd uit het Evolutiebeginsel de gevoltrekking gemaakt, dat de ontwikkeling rusteloos zou doorgaan, Le Bon daarentegen komt tot de conclusie, dat al wat bestaat ontleed, ontbonden en opgelost zal worden in denzelfden ether waaruit 't alles opkwam. Eerst heette 't een evolutie zonder einde, nu werd het een evolutie, die tenslotte zelfs aan het bestaan van alles een einde maakt. Toch is ook zoo voor het begrip van de *Voleinding* dat ons bezighoudt, niets gewonnen, en wie zijn gedachten richt op de Wederkomst des Heeren, zie wel toe, dat hij zich niet in theorieën als die van

Le Bon verslingere. Voorzoover een onderzoek van Le Bon van bepaalde waarneming uitgaat, toont hij zeer zeker aan, dat hetgeen ons in de Schrift over de verstoring van het firmament en over den ondergang van deze wereld geleeraard wordt, en wel zoo dat er een nieuwe aarde en nieuwe hemel te komen staat, ons volstrekt niet zoo vreemd in de ooren behoeft te klinken als 't dusver deed. Ook de sterrekundigen hadden ons reeds op meer dan één wijze vertrouwd gemaakt met het denkbeeld, dat nu lichtende sterren of zonnen verduisteren kunnen, en dat ook onze aarde, al ware het slechts door het verdooven van de zon in haar lichtgloed, haar tegenwoordig leven zou kunnen inboeten, of ook door hevige beroering in haar innerlijke samenstelling in haar korst kon opbersten, om te verwoesten al wat ze dusver op haar aardkorst droeg. Wat Le Bon en zijn school als uitgangspunt koos, reikt intusschen veel verder, inzooverre in dit nieuwe stelsel het teniet gaan van al het bestaande niet veroorzaakt wordt door eenige buitengewone gebeurtenis, maar het natuurlijk verloop der dingen is, dat reeds eeuwen gaande is, en rustig zijn weg vervolgt. Doch hieruit volgt dan ook, dat de ondergang van deze wereld, die zich naar de astronomische voorstelling nog altoos denken liet als iets dat onverhoeds kon intreden, door Le Bon en zijn aanhang verwezen wordt naar een toekomst, die aan alle gissing of berekening ontsnapt en zich in een verschiet van honderdduizenden van jaren verliest. Voor wat op Christelijk terrein de Voleinding is, is hiermee alzoo niets hoegenaamd gewonnen, dan alleen dit, dat het de vroegere voorstelling der wetenschap, alsof deze wereld onvergankelijk ware, omver stiet.

Er ligt ongetwijfeld in de voorstelling van deze nieuwe school iets dat door zijn eenvoud en majesteit aangrijpt, althans zoo we, wat Le Bon niet doet, achter aller dingen oorsprong de wondere Scheppingsmacht van den levenden God aanbidden. Dan toch komen we tot deze voorstelling, dat in aller dingen aanvang niets voorkwam dan de ether, een de oneindige ruimte vervullende wasem, waarin de bron van alle krachten, die ooit werken zouden, besloten lag. Door in die zee van etherwasem te blazen, geraakte deze oceaan in beweging, en die beweging had tengevolge, dat deze vloeiende massa zich op tal van punten verdichtte, dat uit deze verdichting atomen, uit deze atomen de stof wierd, en dat deze stofdeelkens, dank zij de er in schuilende krachten en de beweging, die de golving in den ether-oceaan hun mededeelde, zich louter mechanisch opbouwden tot starren en zonnen, en zoo ook onze planeet tot aanzijn riepen, en op onze planeet aan al wat nu bestaat wezen en vorm gaven. Voorts, dat al wat ontstond niet in

ruste terugzonk, maar tengevolge van de in de atomen schuilende krachten en van wat er buitenaf op de atomen inwerkte, een gestadig proces doorloopt en daardoor gedurig verandert. En eindelijk, dat al wat bestaat de rustelooze stofdeelkens van onmeetbare kleinheid, maar geladen met ongelooflijke kracht, van zich afstoot, en dat deze afstooting zoolang zal aanhouden, dat ten slotte alles zijn vorm niet alleen, maar ook zijn wezen weer inboet, hierdoor tot zijn oorsprong terugkeert, en zich weer oplost en verliest in den ether-oceaan, om, is die oplossing eenmaal voltooid, uit dienzelfden ether-oceaan door nieuwe verdichting nogmaals een geheel nieuw heelal te doen opkomen. Maar hoe majestueus deze voorstelling ook zijn moge, ze verklaart ons niet den oorsprong van het organisch leven, noch van wat we leven noemen in het gemeen, en nog veel minder verklaart ze ons het leven van den geest, zoodat de mensch zelf zich als een onbekende X te midden der atomenwereld geplaatst vindt. Noch de geest noch de mensch kan in deze voorstelling ooit tot zijn recht komen. De materialistische moge in een etherische wereldbeschouwing zijn omgezet, en in zooverre ons toelachen, maar wat geeft het tenslotte, of voor de onoplosbare en onvergankelijk gedroomde stof van voorheen, de bewegelijke ether-oceaan in de plaats wordt geschoven, zoo op de vraag, wie dezen ether-oceaan tot aanzijn riep, wie die reusachtige krachten in den ether-oceaan opsloot, en wie haar verdichting en weer-oplossing leidt en bestuurt, elk antwoord uitblijft. En juist daarom trekt het in deze nieuwe school ons aan, dat ze eerlijkweg erkent, op elke vraag van dien aard het antwoord schuldig te moeten blijven en toegeeft, dat het niet anders kan, of de godsdienstige voorstelling, die bij de meeste volken deze leemte aanvult, het eenige is dat hier raad kan schaffen. Niet echter, men versta dit wel, alsof deze school deze voorstelling beaamt. Integendeel, ze kent er geen andere dan mythologische waarde aan toe, die voor ons besef een altoos voortdurende leemte, doch dan slechts *in schijn,* aanvult.

Hoe rijk de vondsten dezer school op natuurkundig en scheikundig gebied dan ook zijn mogen; hoe onherroepelijk ze ook de vroegere dogmata der wetenschap wankelen deden; en wat majestueuse voorstelling ze ook ontwikkelden; — ze geven ons voor het groote vraagstuk van de *Voleinding* ten slotte niets. Wat we van het leerstuk der Voleinding inwachten, is niet een theorie omtrent de Atomen, Ionen en Electronen, maar een klare voorstelling omtrent den samenhang tusschen het geestelijk en het stoffelijk bestaan, omtrent den mensch naar ziel en lichaam, omtrent de toekomst van het rijk van Christus, en omtrent de vol-

voering van Gods raad. Lachte men nu vroeger in wetenschappelijke kringen, als men hoorde van wat de Schrift leert omtrent den ondergang van deze wereld, omtrent een verstoring van het gansche firmament, en omtrent een nieuwe aarde die onder een nieuwen hemel bloeien zou, dan is er ongetwijfeld winste, nu men ook in die wetenschappelijke kringen van een ondergang van al het bestaande gewaagt en de vroeger algemeen beaamde stelling omtrent de onvergankelijkheid van de stof prijs gaf; maar verder brengen al zulke theorieën ons niet. Of men thans al van ether, van electronen en van atomen gewaagt, in den grond der zaak blijft geheel deze voorstelling materialistisch, omdat ze met den geest niet rekent, en mechanisch, omdat ze niet rekent met de scheppingsmacht en het albestuur van onzen God.

XVI. Wat de astronomen verwachten.

> Verwachtende en haastende tot de toekomst van den dag Gods, in welken de hemelen, door vuur ontstoken zijnde, zullen vergaan, en de elementen brandende zullen versmelten! 2 Petr. 3 : 12.

TE ver wenschten we ons op natuurkundig gebied niet te wagen, maar geheel zwijgen van hetgeen op dit gebied thans den onderzoeker bezig houdt, mochten we niet. De *Voleinding* doelt niet alleen op wat de uitgang van het *geestelijk* leven zal zijn, maar wijst evenzeer op een geweldige gebeurtenis in de natuur, „waardoor de hemelen die nu zijn, in vuur zullen ontstoken worden en zullen vergaan, terwijl de elementen zullen versmelten" (2 Petr. 3 : 12). De Schrift zelve brengt ons alzoo op dit gewichtige punt met de groote natuurproblemen in aanraking. Stilzwijgen over deze problemen zou hier alzoo misplaatst zijn geweest, en was te minder geoorloofd nu juist de laatste twintig jaren een vroeger door niemand mogelijk gedachte ommekeer van denkbeelden onder de toongevende onderzoekers op dit gebied plaats greep. De eene ontdekking volgde op de andere. Hertz ontdekte de electromagnetische golving, Röntgen de X-stralen, Raleigh en Ramsay kwamen op het spoor van gassen in den dampkring, aan Dewar gelukte het 't waterstof te doen smelten, Mendelejeff en Loth. Meyer slaagden er in de wet der elementen te ontdekken, terwijl Le Bon, gelijk we in ons vorig artikel zagen, den terugkeer van de atomen

in den ether kon vaststellen. Door deze reeks van vondsten nu heeft de geheele beschouwing van de natuur een zeer aanmerkelijke wijziging ondergaan, zoo sterk zelfs, dat voor een niet gering deel geheel het vroeger opgetrokken gebouw der natuurkunde ontwricht werd en verbouwd moest worden. Waar men voorheen waande in letterlijken zin vasten grond onder de voeten te hebben, kwam men thans almeer tot de overtuiging, dat alles in gestadige beweging is, en dat zelfs het hardst metaal en de dichtste steen zich aan deze bestaanswet niet kan onttrekken. Der Stoïcynen regel van het *panta rei kai oeden menei,* d. w. z. dat alles vloeit en stroomt en dat niets blijft gelijk het is, bleek steeds meer op het heelal in al zijn deelen van toepassing te zijn. Hierbij ontdekten zich de kleinste stofdeelkens almeer als een eigen wereld van wonderen, en in die nieuw ontdekte wereld van wonderen openbaarde zich het bestaan van krachten en snelheden, zoo schier al ons begrip te boven gaande, dat ten slotte het heelal zich gansch anders dan voorheen begon voor te doen. Het kwam al meer in het licht, dat we dusver in een denkbeeldige wereld gedroomd hadden, en dat nu pas de werkelijke wereld zich voor ons begon te ontsluieren. En die nieuw ontdekte wereld bleek in rijkdom van verschijnselen en in de heerlijkheid van haar saamstel zoo hoog te staan boven al wat wij ons hadden ingebeeld, dat wie in dit alles de Schepping van zijn God aanbad, onder veel machtiger indruk van de hoogheid des Heeren geraakte, dan voorheen zich aan ons opdrong. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat met name in Amerika zoovele Christendenkers zich in de voorstelling dezer natuur-philosophie gevangen gaven. Iets wat er hen dan ongelukkigerwijze toe leidde, om tegelijk de consequentiën der Evolutieleer te aanvaarden, en tenslotte zelfs de schepping van den mensch naar Gods beeld om te zetten in een opkomen van den mensch uit de dierenwereld. We merken dit op, niet alsof het geloof heerschappij had te voeren over de uitkomst van onderzoekingen die op natuurkundig gebied plaats grijpen. Daarover toch heeft het geloof zich geen recht van oordeel aan te matigen, maar wel heeft het den plicht, om te doen uitkomen, hoe de stelsels die op de uitkomsten van den natuur-onderzoeker gebouwd worden, maar al te vaak beheerscht worden door de positie die de onderzoeker op geloofsterrein inneemt.

Nu ontstaat de tegenstelling tusschen den gewonen indruk dien de dingen om ons heen op ons maken, en tusschen den indruk dien de jongste onderzoekingen achterlaten, veelal daaruit, dat de rustelooze en eindelooze beweging die men in het heelal op het spoor is gekomen, zoo bijna onwaarneembaar langzaam toeging en toegaat. De onderzoekers gewagen van duizenden millioenen van

jaren, die hetgeen nu bestaat, zou hebben noodig gehad om in zijn tegenwoordigen toestand te geraken; een proces zoo onnavolgbaar langzaam, dat we er in het gewone leven zelfs aan ons eigen lichaam niets hoegenaamd van bespeuren, en dat dies geheel in het verborgen plaats grijpt. Om dit proces na te speuren, moet men afdalen in de mysteriën van de atomen, die zelve weer deelen van de moleculen zijn, en de wondere wereld der Ionen en Electronen in zich bevatten. In de saamstelling nu en in de op elkander inwerking van al de saamstellende deelen van wat we waarnemen kunnen, blijkt steeds weer een heilige orde te heerschen, die schier aan de macht der harmonie denken doet, en soms met het zevental in nauw verband staat.[1]) In hoeverre het gelukken zal, de op die wijs ontdekte krachten en bronnen van licht en warmte ons dienstbaar te maken, is nog af te wachten, maar in elk geval ontdekten ze ons een veel interessanter wereld dan we ons dusver hadden voorgesteld; en waar de menschheid eeuwen op deze aarde geleefd heeft, zonder er ooit iets van te vermoeden, rijpt vanzelf de vraag, welke ontdekkingen misschien later nog te wachten staan, die op dit oogenblik nog niemand kan gissen. In elk geval heeft de eenheidsconceptie van het heelal reuzenschreden voorwaarts gedaan. Steeds meer blijkt het toch, dat stof en kracht niet naast elkander staan, maar in elkander overgaan, en dat de meest uiteenloopende stoffen en elementen die zich in heur rijke verscheidenheid aan ons voordoen, ten slotte alle tot eenzelfden grond te herleiden zijn. Dat we hierbij uit de vele geniale onderzoekers ons met name op Le Bon beriepen, had tweeërlei oorzaak. In de eerste plaats scheen het ons winste aan duidelijkheid te beloven, zoo we niet allerlei stelsels dooreenvlochten, maar één bepaald stelsel in zijn samenhang schetsten. En in de tweede plaats is Le Bon een van de weinige onderzoekers, die zich inlieten met de vraag, waarop heel het psychisch proces ten slotte zou uitloopen. Verreweg de meesten bepaalden zich tot het onderzoek naar hetgeen er achter ons lag en thans zich aan ons voordeed, terwijl Le Bon zich zeer positief ook over hetgeen ons te wachten staat, uitliet; en daar nu bij de *Voleinding* juist dit laatste voor ons hoofdzaak is, scheen het ons voorkeur te verdienen om alleen Le Bons stelsel nader uiteen te zetten.

Het veelal zwijgen der natuurkundigen over den eindelijken afloop der dingen verklaart zich daaruit, dat hun onderzoek zich vaak uitsluitend richtte op de vraag, hoe onze aardbol in den toe-

[1]) Zie R. Kennedy Duncan, *The New Knowledge,* London 1907, p. 15—39.

stand, waarin wij dien kennen, gekomen was. Een tijdlang stonden ten opzichte van deze laatste vraag zelfs drie scholen tegenover elkander. In de eerste plaats de school van G. A. Werner, die den naam kreeg van de Neptunische school. Neptunus was de afgod van de zee, en daar Werner het ontstaan van de aardkorst uit het water verklaarde, gaf men aan zijn school dezen Neptunusnaam. Von Fichtel vooral bracht hiertegenover de Vulkanische school tot eere, die zich noemde naar Vulkaan, den god der smeden, en die de tegenwoordige vorming van de aardkorst verklaarde uit vulkanische uitbarstingen, die deels plotseling zich uit de diepte verheven hadden, en deels eerst door langzaam proces de nu bestaande bergen zouden gevormd hebben. En als derde kwam hierbij de Plutonistische school van Hutton, Playfair, Watt en Hale, die in het vuur het element zochten, dat aan de tegenwoordige steenformatie het aanzijn zou hebben gegeven. Nu spreekt het vanzelf, dat elk dezer drie scholen in haar stelsel een theorie aanvaardde, die naar vaste lijnen doorgetrokken, ook voor de Voleinding dezer wereld de oplossing moest geven. Is het water de machtige factor geweest, die den tegenwoordigen toestand der dingen in het leven riep, dan zou het te verwachten zijn, dat ditzelfde water ook bij de Voleinding de hoofdrol zou vervullen. Is daarentegen een uitbarsting van vulkanen en een opwerping uit de diepte van geheele bergen de oorzaak van den tegenwoordigen toestand van onzen aardbol, dan is het te verwachten dat ook het einde door gelijke oorzaak zal opkomen. En is eindelijk het vuur de machtige factor geweest, die tot stand bracht wat we nu waarnemen, dan ligt het voor de hand, om ook voor het einde der dingen aan het vuur te denken, geheel in de richting van wat Petrus ons in zijn tweeden Zendbrief betuigt. Toch heeft geen dezer scholen zich met deze vraag naar het einde op een eenigszins beteekenende manier ingelaten, en het zijn niet de geologen dezer school, maar meest mannen van Christelijke belijdenis geweest, die gepoogd hebben de stelsels dezer scholen te gebruiken om de Openbaring der Schrift te bevestigen, of althans om haar uitspraak met de resultaten dezer scholen in overeenstemming te brengen. Juist daarom echter geven deze drie stelsels der Neptunisten, Vulkanisten en Plutonisten geen houvast voor het onderwerp dat ons bezighoudt, en kunnen we volstaan met hun vermelding. En zulks temeer, daar deze drie scholen haar onderzoek eigenlijk geheel beperken tot de ééne vraag, op wat wijze de steen, in zijn verschillende soorten, den thans gevonden vorm had aangenomen.

Van meer beteekenis voor ons zijn dan ook de stellingen, die

achtereenvolgens verkondigd werden door die andere natuurkundigen, die hun onderzoek niet tot onze aarde bepalen, maar het oog op de samenstelling van het heelal richtten, en uit de gegevens van het heelal zich een meening pogen te vormen over het toekomstig lot, dat ook aan onze aarde te wachten stond. Deze kosmische onderzoekers nu en sterrekundigen merkten herhaaldelijk op, dat onze aardbol steeds warmte uitstraalt, en dat deze uitgestraalde warmte zich rusteloos in de oneindige ruimte verliest. Die oneindige ruimte mist warmte en is geheel koud, koud zelfs met een temperatuur, waarvan we ons geen denkbeeld kunnen vormen. Men ontwaart dit reeds zoo men een berg van 4 à 5000 meter hoogte beklimt. Dan is men nog altijd binnen onzen dampkring, maar dan zelfs wordt de koude reeds zoo aangrijpend, dat men tot extra-verwarming de toevlucht moet nemen, om de zoo bittere koude te kunnen verdragen. Denkt men zich nu nog hooger, en verplaatst men zich in den toestand die boven en beneden onzen dampkring bestaat, dan staat men voor een ijskoude, die wij ons zelfs niet kunnen voorstellen. Daar nu onze aarde, in vergelijking met zulk een temperatuur, warm mag heeten, en voortdurend warmte uitstraalt, kon men kwalijk tot een andere voorstelling komen, dan dat ten leste de warmte op onze planeet moest afnemen, en dat onze aarde, bij een steeds doorgaan van deze uitstraling, ten slotte haar warmte geheel verliezen moest, om niet anders dan een tafereel des doods over te laten, gelijk nu reeds op de maan schijnt te bestaan. Wel is deze vermindering van warmte nog niet aanwijsbaar, en blijven de gewassen die minder warmte behoeven, nog steeds bloeien op dezelfde plaats en in dezelfde streek, waar ze van oudsher naar menschenheugenis gebloeid hebben, maar dit levert voor de kosmologen en astronomen geen het minst bewijs voor de onjuistheid van hun beweren. Zij toch stellen zich voor, dat het proces, dat onze aarde doorloopt, op tienduizenden van millioenen jaren moet berekend worden, en wat heeft bij deze hooge cijfers een bestaan van enkele duizenden jaren, waarvan wij omtrent het plantenrijk heugenis hebben, te beduiden? Te zwaarder weegt hun dan ook de uitstraling van de warmte in de oneindige ruimte en het verlies van warmte dat dientengevolge deze aarde ondergaat, omdat h. i. op gestadige verwarming door de zon niet te rekenen valt. Het kan toch niet anders, of ook de warmte van de zon, die evenzoo als de warmte van onze aarde voortdurend in de oneindige ruimte uitstraalt, moet wel gaandeweg minderen. Dat dit dusver niet bespeurd kon worden, schrijft men daaraan toe, dat de zon steeds nieuwe brandstof ontvangt, en uit die nieuwe brandstof gestadig haar vuurgloed ver-

nieuwt. Die nieuwe brandstof ontvangt de zon, naar men meent, doordat ze door haar massaal overwicht en haar aantrekkingskracht allerlei in de ruimte zich bewegende bollen met onweerstaanbare kracht naar zich toetrekt, in zich opneemt en verbrandt. Men noemt deze bollen asteroïden of meteorieten, en wijst er op, hoe ook op onze aarde meer dan eens zulk een regen van meteoorsteenen is neergekomen. Zoolang nu door zulk een toevoer van nieuwe brandstof het verlies aan warmte, dat ook de zon door uitstraling lijdt, aanhoudt, blijft alles gelijk het was. Maar eenmaal zal ook deze voorraad van brandstof, zegt men, zijn uitgeput, en zal de zon al wat grijpbaar was verslonden hebben. Gaat nu ook daarna de uitstraling, en daardoor het verlies van warmte, gestadig voort, dan moet eindelijk ook voor de zon het oogenblik komen, dat haar gloed verminderen gaat, en, eens aan die vermindering van gloed toegekomen, met steeds sneller tempo een toekomst tegengaat, waarin ook zij zelve koud en een werkelooze bol zal wezen. Zelfs deskundigen van den eersten rang stelden zich dan ook vaak niet anders voor, of de leer van de mechanische warmte-theorie moet ten slotte tot een toestand van het heelal leiden, waarin alle leven zal zijn teniet gegaan, en in eeuwige ruste als de ruste van het graf alle zonnen, sterren en planeten niet anders zullen zijn dan werkelooze bollen. Gelukkig dat ten minste enkele van deze deskundigen ons een ander uitzicht openen. Met name Reuschle en Mayer oordeelen althans, dat na dezen afloop van het eerste proces, zeer wel een nieuw proces in de oneindige ruimte zou kunnen aanvangen. Ook wie aan geen Schepping door Gods Almacht gelooft, moet toch erkennen dat het nu loopend proces eenmaal begonnen is, door wat kracht dan ook. Eens moet er geen leven geweest zijn, en moet uit het niet het leven zijn opgekomen. En met het oog hierop stelde Reuschle de vraag, waarom, al liep het tegenwoordige proces op een levenloozen toestand uit, niet evengoed als voorheen nogmaals nieuw leven uit dien levenloozen toestand zou kunnen opkomen.

Met name richtte zich deze nieuwe school op het lot, dat met onze aarde heel het planetenstelsel wachtte, waartoe we zelve behooren. Omdat de ether, hoe fijn ook, toch aan den loop der planeten altoos een hindernis stelt, moet, zoo oordeelt men, de loop der planeten, gestadig zwakker in haar drijfkracht, steeds nader aan de zon komen, in zooverre de zon met deze hindernis niet te worstelen heeft. Ook dit nader komen van de planeten aan de zon heeft men in de korte jarenreeks, waarin wij kunnen terugdringen, nog wel niet statistisch kunnen vaststellen, maar het feit

valt daarom niet te loochenen, en zoo men ook hier met tienduizenden en millioenen van jaren rekent, is het zoo goed als wiskundig voor te rekenen, dat de planeten steeds nader naar de zon moeten worden toegetrokken, en dat, gaat deze toenadering door, het oogenblik niet kan uitblijven, waarop de zon ze eens geheel naar zich zal toetrekken en aan haar bestaan een einde zal maken. Men stelt zich dan voor, dat de zon met haar planeten een bij elkander hoorende massa vormt; dat eerst allengs deze massa zich in zon en planeten gesplitst heeft; en dat hieruit de tegenwoordige verhoudingen ontstaan zijn maar dat het einde moet zijn, dat deze massa zich hereenigt, en daarmeê het bestaan van alle planeten, en dies ook van onze aarde, onherroepelijk een einde neemt. Heeft nu eenmaal de zon al haar planeten, en zoo ook onze aarde verslonden, dan gaat haar eigen uitstraling van warmte ook daarna gestadig door, maar mist ze alle brandstof om dit verlies te vergoeden. Ook zij zelve gaat dus vroeg of laat haar einde tegemoet, en de tijd moet komen, dat er geen planeten meer bestaan, en dat de zon zelve tot een doove koude kool afkoelt. Dan, zegt Reuschle, en hierop baseert hij zijn hope voor de einduitkomst, na tot een doove kool gereduceerd te zijn, zal de zon vroeg of laat in botsing komen met soortgelijke bollen. En als dit gebeurt, en de zon, na eeuwen, te stooten komt op een even massalen bol van een ander hemellichaam, zal er een geheel nieuwe toestand uit deze botsing geboren worden, en zal een geheel nieuw proces beginnen kunnen, dat nogmaals een toestand, aan den tegenwoordigen niet ongelijk, in het leven roept. Hij verklaart dit dan zoo, dat als twee hemellichamen op elkander stooten, die maar half zoo groot als de zon zijn, zich hierbij een warmte zou ontwikkelen, die gelijk zou staan met de warmte welke de zon bij de nu bestaande verhoudingen in 50 millioen jaren van zich uitstraalt. De op elkaar botsende hemellichamen zouden zich in gassen vervormen juist door de alles te bovengaande warmte. En was zoo eenmaal, hetgeen vaste stof was, weer geheel in gastoestand opgelost, dan kon het proces waardoor de tegenwoordige toestand ontstaan is, opnieuw een aanvang nemen.

Ook in dit stelsel van Reuschle vindt men alzoo ten slotte de gedachte, dat deze aarde, met al wat op haar leeft, eens den dood en de vernietiging tegengaat, maar met de daarachter gestelde mogelijkheid, dat na dezen ondergang van het bestaande, een nieuw wereldproces zou beginnen. Een altoos meer toelachend vooruitzicht dan de theorie van anderen, die al wat is, laten uitloopen op eeuwige koude en dood, om het in dien doodstoestand voor eeuwig te laten volharden. Maar ook al betaamt het ons, ook

van deze voorstellingen kennis te nemen, toch voelt ieder hoe niets ze ons geven voor ons hooger bewustzijn. Ook Reuschle toch rekent enkel met de stof en met de mechanische veranderingen waaraan die stof onderworpen is, terwijl ook hij het geestelijke, het hoogere in den mensch, ganschelijk niet in zijn stelsel opneemt. En laat men dit geestelijk element buiten beschouwing, weet men van geen God als Schepper en van geen plan dat die schepping beheerscht, zoodat er van een einddoel en van een bereiken van dat einddoel geen sprake komt, wat ter wereld kan het ons dan voor belang inboezemen, dat misschien, en dan nog zeer onzeker, na verloop van millioenen van jaren een nieuwe ontwikkeling, een nieuw proces in het heelal beginnen zou? Zulke stelsels, zulke vermoedens en zulke gissingen boezemen niemand belangstelling in, en trekken buiten den kleinen kring van kosmologen zoo goed als niemands aandacht. Er gaat noch zedelijke noch geestelijke kracht van uit, om ons bij onze worsteling in het leven staande te houden, of ons op onze stervenssponde te troosten. We hebben er niets aan. Ze stellen mogelijkheden omtrent wat gebeuren zou kunnen in een schier ondenkbaar verre toekomst, waarin de menschheid als zoodanig geen belang stelt, en die haar eer weerzin inboezemen. Ook in Reuschle's stelsel toch gaat heel onze aarde, met al wat op haar leeft, te loor, en houdt ook de menschheid op te bestaan. Wie nu den toekomstigen ondergang van heel ons menschelijk bestaan predikt, en alle gegevens mist om desniettegenstaande het voortbestaan van ons geslacht in andere sferen, en zoo ook ons eigen persoonlijk voortbestaan, althans denkbaar te maken, werpt ons troosteloos in den jammer van het heden terug, en moge droomen van toekomstige gebeurtenissen in het oneindig heelal, maar dan toch van gebeurtenissen, die ons niet aangaan, op ons geen betrekking hebben en die ons niet raken.

Nu kan men voorzeker hiertegen opmerken, dat de geologen en kosmologen niet de geroepenen zijn, om ons het proces der geestelijke dingen te verkondigen. Naar de les, dat de schoenmaker zich bij zijn leest heeft te houden, kan men zelfs toegeven, dat meer dan ze gaven van hen niet kon gevergd worden. Maar zelfs deze tegenwerping gaat slechts zeer ten deele op. Het is niet waar, dat alleen onze geest ons aangaat. We zijn geen engelen, we zijn niet louter geest. We zijn in ons wezen saamgesteld, we hebben ziel en lichaam, we staan door ons lichaam ook met de zichtbare wereld wel waarlijk in rechtstreeksch wezensverband. Dit verband nu komt tot zijn recht in de Christelijke wereldbeschouwing, die een opstanding des vleesches leert en ons een toekomst voorspiegelt,

waarin ook zij die wegstierven, weer in een zichtbare wereld zullen optreden. Maar dit alles gaat teloor en wordt feitelijk ontkend, zoo men het heelal de vernietiging laat tegengaan, zonder eenig uitzicht op herstel. Wat toch geeft het ons, of men al zegt, dat na de vernietiging van al wat bestond, weer een nieuw proces zou kunnen beginnen? Aan dit nieuwe proces zouden wij althans geen deel hebben. Nadat wij in eeuwigen nacht verzonken waren, zou er een tweede wereldleven beginnen kunnen, niet op onze aarde, die niet meer bestaan zou, maar op een geheel anderen aardbol. Het zou alles buiten ons omgaan, wij zouden er geen deel aan hebben, en voor ons zou niets anders overblijven dan het zeer korte voortbestaan op deze onze aarde die enkele jaren dat we nog te leven hadden; en met al wat daarna kwam, zouden we geen enkele bemoeienis meer erlangen. We hebben aan al zulke theorieën dan ook letterlijk niets. Ze geven ons niet eens een zekere vermeerdering van onze kennis, want wat men ons voorstelt en predikt, rust op louter gissing, en wordt opgemaakt uit gegevens, die door den één telkens anders worden voorgedragen dan door den ander. Het is dan ook te verstaan, dat althans de wijsgeeren zich bij deze gegevens en deze gissingen niet hebben neergelegd, maar een poging hebben gewaagd, om het stoffelijke en het geestelijke proces onder eenzelfde gezichtspunt saam te vatten, en ons stelsels aan te bieden, die reeds daardoor veel hooger waarde voor ons bezitten. Ook van die wijsgeerige stelsels moeten we daarom kortelijk bij dit ons onderwerp handelen, al staat vooruit vast, dat ook zij ons niet verder brengen, reeds daarom niet, dat ze punt voor punt gedurig vlak tegenover elkander staan, en dan niet minder omdat ze in hoofdzaak uitgaan langs de twee lijnen van het Optimisme en het Pessimisme en reeds daardoor alle zekerheid aan hun beweringen ontnemen.

XVII. Het Optimisme

Zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden.
Rom. 1 : 22.

RIJK gestoffeerd is de gedachtenwereld omtrent het einde der dingen onder de beschaafde verstands- en zaken-menschen niet. Men leeft in het heden; mat zich met denken aan de toekomst den geest niet af; alleen het eigen sterven en het afsterven

der zijnen boezemt nog belangstelling in: wat er van de wereld zal worden, laat koud; en hoopt men nog op een leven na den dood, dan denkt men zich dit meest als van deze aarde geheel afgescheiden, als louter geestelijk, en zich verliezend in een veraf zwevend mysterie. Van een Voleinding, in den door ons bedoelden zin, is daarbij uiteraard geen sprake, en slechts in zooverre komt ook deze invloedrijke kring met de Voleinding in aanraking, als men zich toch ook in die kringen een denkbeeld vormt over de vraag, of alles blijft gelijk het is, of het al achteruitgaat, dan wel of het al van minder naar beter gaat in heel den gang van ons menschelijk leven; en in verband met deze drieërlei gesteldheid der geesten vindt men dan ook metterdaad drie heerschende verwachtingen. Er is een breede kring, die niet anders verwacht, of zooals het nu in de wereld gaat, zal 't aldoor blijven gaan, zich jaar in jaar uit, van eeuw tot eeuw, altoos voortbewegende langs gelijke lijnen. Kleine wijzigingen en zakelijke veranderingen wil men aanvaarden, maar in hoofdzaak blijft alles wat het was. Daarnaast vindt ge een anderen kring, die dweept met den Vooruitgang en zich niet anders inbeeldt of we gaan dan ook steeds vooruit, komen gedurig verder, en aan die gestadig voorwaarts zich richtende beweging is geen grens te stellen. *Excelsior!* blijft de leus, ook al weten ze dat op de sneeuwtoppen de dood den moedigen durver opwacht. En als derde groep vormt zich naast deze beide kringen er eene, die de hoop in de komende werkelijkheid gesmoord heeft en niet alleen geen betering van den toestand inwacht, maar er zich stelselmatig op voorbereidt, dat steeds donkerder wolken zich om deze aarde zullen saâmtrekken. De eerste zijn de drukbezette alledagsmenschen, die dan ook feitelijk bij den dag leven; de tweede zijn de Optimisten, die altoos goedsmoeds zijn; en de derde zijn de Pessimisten. Bij de alledags-menschen ons op te houden, zou de moeite niet loonen. Op het Pessimisme kunnen we eerst ingaan, zoo het Optimisme duidelijk voor ons staat. Beide toch, hoe principieel ook als pool tegen pool tegenover elkander staande, kennen toch een onderling verband. Het eene wordt veelal uit de reactie tegen het andere geboren. Ook geestesaanleg en temperament spreken hier mede. En vooral scheelt het veel, in wat gestalte het leven zich in zekere periode voordoet. Een periode van voorspoed werkt zoo heel anders op den geest der groote denkers, dan een tijd van rampspoed en algemeene ontreddering. Toch werkt deze invloed niet zelden in vlak tegenovergestelde richting. Een tijd van welvaart en voorspoed kan zoowel in den genialen denker een waarschuwend profeet doen opkomen, die waarschuwt tegen de zatheid des levens en een somberen blik op

de toekomst werpt, als ook een dichtend denker verwekken, die de lijn van het geluk tot in het verst verschiet doortrekt. En evenzoo kan een tijd van diep volkslijden zoowel een klagend denker het woord doen grijpen, die alle hoop opgeeft, als een man van actie aan het woord doen komen, die als held tegen de ellende van zijn tijd getuigt en een gelukkig verschiet aan zijn volk weet te ontsluiten. Beide èn het Optimisme èn het Pessimisme komen op uit ons menschelijk hart. In dit hart is de balans met de twee weegschalen opgehangen, de eene draagt de hoop en de andere de wanhoop, en al naar gelang de eerste of de tweede dier schalen omhoog gaat, vat òf het Optimisme òf het Pessimisme post in des menschen centrale levensbeschouwing. Naar de balans van het hart doorzwikt, staat het leven der volken in zekere periode in het teeken van de hoop of wel in het teeken der vertwijfeling. Natuurlijk is dit bedoeld buiten Christus. Maar al vervolgen de belijders van den Christus hun eigen pelgrimsweg, ontkend kan niet, dat ook in Christus' Kerk deze twee stroomingen van het leven der wereld nawerken. In Christus' Kerk schittert niet alleen het Geloof en de Liefde, maar ze laat in haar diadeem ook steeds het saffier van de Hope glinsteren. Doch al is dit zoo, en al hield ze op Christus' Kerk te zijn, zoo ze deze saffier uit haar diadeem verloor, toch verschillen ook in haar levenskring de tijden, waarin die saffier weer heerlijk opglanst, van andere tijden, waarin ze door het stof dat er zich aan hechtte, verdonkerde en maar al te veel van haar glans verloor.

Staan we dan eerst bij het Optimisme stil, voorzoover ook deze geestesrichting op het einde der dingen doelt, dan zij ook hier wel onderscheiden tusschen hetgeen den toon aangeeft in het gewone practische leven, en hetgeen wijsgeeren als stelsel hebben opgebouwd. Het practisch Optimisme is in Longfellow's *Excelsior* bezongen, en draagt in zijn banier met gouden letters de leuze van den *Vooruitgang*. In zijn *Excelsior* teekent Longfellow den geest dezer eeuw als dien van een kloeken jongeman, die in ongekende geestdrift alles aandurft, voor geen gevaar uit den weg gaat, al hooger en hooger klimt; nauwelijks den éénen bergtop bereikt heeft, of hij maakt zich reeds op om nog steiler top onder zijn voet te krijgen, en in het eind wel in den gletscher zijn graf vindt, maar om nog in dien gletscherdood zijn durf en zijn levensmoed te verheerlijken. Later zong Longfellow in gansch anderen toon zijn *Psalm des levens,* heerlijke uiting van het geloof aan Christus, doch niet die *Psalm des levens*, maar veeleer zijn *Excelsior* sprak ons geslacht toe. In dit *Excelsior* gevoelde ons geslacht zichzelf

verheerlijkt en reikte voor dit lied aan Longfellow de eerekroon van den dichter. Nog steeds bedwelmt men zichzelf met de tooverkracht, die van het woord Vooruitgang uitgaat. Ontegenzeggelijk is dan ook in de laatste halve eeuw vooral, ons menschelijk leven reuzenschreden vooruitgegaan, en in de oudere eeuwen die achter ons liggen, is schier op geen enkel moment een vooruitgang aan te wijzen van zoo alzijdig karakter en van zoo reusachtige afmetingen. Met dorst naar kennis hebben de schranderste onderzoekers zich op de natuur geworpen, zijn in haar mysteriën ingedrongen, hebben haar krachten en stille werkingen, haar saamstel en haar verordeningen bespied, en met verrassende snelheid wonderen in het leven geroepen, die onze macht over de natuur tot in het fabelachtige vergroot hebben. Er is door nieuwe verkeersmiddelen een gemeenschap tusschen volk en volk mogelijk geworden, waarvan weleer niet gedroomd werd. Schatten zijn aan de natuur ontworsteld, die ons leven op nooit gedachte wijze verrijkt hebben. De eene uitvinding is nauwelijks gemeengoed geworden, of de andere volgt haar na. Ongemeen is hierdoor de welvaart, het gemak en het genot des levens toegenomen, en een weelde ingevoerd, die wat vroeger leven heette, ons nu zoo bitter armoedig doet toeschijnen. Alles om ons heen is verjongd, vernieuwd, en als in feestgewaad gestoken. De laboratoria der scheikundigen en natuurkundigen zijn de kweekplaatsen van 's menschen macht, invloed en heerschappij geworden. Stond men in vroeger eeuwen tegenover de macht der natuur in zijn kleinheid, thans doortintelt menig hart een besef, alsof ons heer-zijn over heel de Schepping ons naar geboorterecht toekwam. Voor niets staat men meer. Slag na slag dwingt men de natuur om ons haar geheimenissen te ontsluieren, en bij dit ontsluieren komen keer op keer krachten en rijkdommen aan het licht, van wier bestaan men weleer het zwakst vermoeden niet had. Wie had er ooit van gedroomd, dat zonder draad het seinen van berichten over een afstand van duizenden kilometers mogelijk zou worden? Wie had ooit durven hopen, dat het luchtruim door een luchtschip zou doorsneden worden? Reken daarbij de wonderen der industrie, de reusachtige uitzetting van den handel, de alle vroegere berekening ver te boven gaande versterking van het kapitaal. Geen Keizer te Rome zelfs is ooit zoo rijk geweest als thans milliardair naast milliardair in Amerika. Zoo zijn alle verhoudingen veranderd, alle volkstoestanden gewijzigd. Bij tientallen van jaren kan men de vernieuwing van den toestand in beeld brengen. En zoo moest wel vanzelf de vraag opkomen: Waar zal deze vooruitgang eindigen? wanneer zal hij tot stilstand komen?

Eerst dorst men in zijn antwoord op die vragen nog niet te boud

spreken. Maar telkens opnieuw verrast door nieuwe vondsten, voelde men op 't laatst niet meer te sterk te kunnen spreken, en het duurde niet lang, of overmoed maakte zich van de publieke opinie meester. Verre van daar, dat we het einde van deze reusachtige ontwikkeling reeds zouden naderen, scheen het steeds meer, alsof we nog pas aan het begin stonden. Scheen soms Vooruitvliegen, beter nog dan Vooruitgang, de leuze der toekomst te moeten zijn. Dacht men zich terug in de tijden der eerste aardbewoners en vergeleek men daarmeê den thans bestaanden toestand, dan wierp men hiermede vanzelf de vraag op, of de tijden niet komende waren, waarin een nog veel hooger staand menschelijk geslacht op de tijden die wij beleven, zou terugzien, gelijk wij terugzien op de eeuwen der aloude barbaarschheid. Men kon geen te stoute hoop koesteren; de stoutste verwachtingen, hiervan kon men zeker zijn, zouden nog altoos door de uitkomst verre overtroffen worden. Voort ging het leven in steeds sneller tempo. Reeds een achtste is van deze eeuw dra doorleefd, maar wie zou zeggen welk beeld ons leven zal vertoonen, nog eer deze eeuw ten einde zal zijn gespoed? En wat was dan nog een enkele eeuw bij de eindelooze reeks van eeuwen die ons te wachten stond? En daarom alle sombere vermoedens afgelegd, met het Excelsior der altijd versche hope de toekomst tegengegaan. Niet alleen het leven om ons heen veranderde gestadig, ook de mensch zelf klom tot steeds hooger adel op. De Evolutie leert ons immers, dat we ons uit diergestalte tot 't menschenbeeld hebben ontwikkeld. Waarom zou ook bij den mensch die ontwikkeling dan niet doorgaan? Naar lichaam en naar geest kon uit den tegenwoordigen mensch zich allengs een veel hooger staand soort van menschelijk wezen ontwikkelen, een soort *Uebermensch*, waarvan wij ons thans nog nauwelijks de flauwste voorstelling kunnen vormen. Er was immers geen reden, waarom er een einde aan den vooruitgang zou komen. Rustig en zonder einde kon de thans reeds zoo hoogstaande ontwikkeling doorgaan. Nooit stilstaan, altoos vooruit, moet de leuze des levens blijven en steeds meer worden. En al ging de enkele mensch dan onder, zonder in die glorie van ons geslacht te deelen, ons geslacht, onze gemeenschap, de mensch als mensch, zou dan toch zijn triomftocht in het oneindige voortzetten. Wat men in vroeger eeuw van de Almacht Gods had beleden, zou welhaast de uitdrukking worden van de macht die den mensch ten dienste stond. En daarom niet geklaagd, en niet getreurd om wat tijdelijk tegensloeg. Dat alles komen we allengs te boven. Het leven zal verlengd, ziekte en krankheid allengs geheel gebannen worden. Het werktuig zal eens het werk doen, en de mensch zijn tijd vrij

krijgen, om zich in lust en weelde te vermeien. De Socialist zou helpen om die gouden eeuw ook voor de minder bedeelden te doen intreden. Alle reactie daarom tegengestaan als uit den Booze. Zelfs van stilstand mocht geen sprake wezen. Altoos voort en verder was de tooverklank, die de allerschitterendste toekomst inluidde.

Poëzie en kunst niet alleen, maar ook de wijsbegeerte verhief dit practisch Optimisme tot edeler vorm. Kants machtige geest wierp zich daarbij bij voorkeur op het zedelijke leven. De idee van een zedelijk leven, dat als ideaal zich steeds verder realiseeren zou, kroonde het product van zijn diepzinnig denken. Het zedelijk leven was de kern van ons menschelijk aanzijn. De macht der zedelijke idee was een aan Hooger ontleende macht, die steeds dieper in het menschelijk leven doordrong, die steeds meer het lage en gemeene uitbande; en hoe kon het dan anders, of bij doorgaande ontwikkeling zou het innerlijk leven op aarde een veel hooger aanzijn erlangen, en allengs een toekomstbeeld ontwerpen en weten te verwerkelijken, waarin de mensch veel hooger standpunt innam dan thans. En was het ons gelukt eenmaal op die baan van zedelijken vooruitgang onzen voet te zetten, dan kon immers onze zedelijke ontwikkeling allengs het zedelijk ideaal tegemoet gaan, en geheel onze positie als mensch ver boven ons tegenwoordig standpunt verheffen. Na hem dorst Fichte dit denkbeeld van de toenadering tot het ideaal ook op ander terrein dan het zedelijk leven doorzetten, en een ideaal levensbeeld ontwerpen, dat geheel onze positie als mensch, in al de vertakkingen van ons menschelijk leven, tot hooger standpunt zou opheffen. Schelling spitste er zich op, om de heerschappij van de idee over al het zienlijke in heel het leven der natuur en in heel de historie van ons geslacht na te speuren. En ten slotte wist Hegels machtige geest een stelsel op te bouwen, waarin de macht van 's menschen geest zich tot een geestelijke heerschappij over al het bestaande verhief. Door de natuur heen klom die geest in den mensch tot zelfbewustzijn op, en van den mensch van den laagsten ontwikkelingsvorm tot de duizelende hoogte van den louter denkenden geest. God was *in* den mensch, niet *boven* den mensch, en het was in den steeds zich helderder bewustwordenden geest des menschen, dat God zichzelf bewust werd. Alle tegenstelling tusschen God en mensch viel zoo in het eind geheel weg, en ten slotte was Hegel niet ver van de gedachte dat in hem zelf voor het eerst God tot zelfbewustzijn gekomen was. Een echten Titan gelijk, voelt hij zich als mensch boven alles verheven, en al wat is, aan zich als mensch zelf onderworpen.

De wetenschap zal geheel de natuur aan zich onderwerpen en haar diepste mysteriën aan het licht brengen. Een hoog ontwikkeld kunstleven zal over onze positie als mensch zijn glans spreiden. De godsdienst, van alle dogma en gewetensbenauwing ontdaan, zal niet dan op zedelijk gebied ons menschelijk leven sieren. De nationale politiek zou haar graf vinden, en alle volk op aarde in heiligen vrede met alle andere volken leven. Geen zwaard zou meer gewet, geen granaat meer gegoten worden. En in het eind zou een algemeene toestand van gelukzaligheid het deel van den mensch op aarde zijn.

Vanzelf leidde dit Optimisme ten slotte tot de heel andere vraag, of namelijk de Schepping, gelijk wij haar kennen, in zich zelve goed was. Immers met te zeggen, dat gelijk nu eenmaal de toestand was, en gelijk het ideaal ons was gegeven, zich uit het bestaande het hoogste ontwikkelen zou, was men nog niet afgedaald tot de veel dieper liggende vraag, of deze Schepping metterdaad beantwoordt aan het hoogste ideaal dat men zich van een mogelijke Schepping vormen kan. Al gaf men toch toe, dat we naar het ideaal op weg waren, ontkend kon toch niet, dat het verleden veel donkere plekken vertoonde, en dat ook nu nog ons menschelijk leven door veel zedelijk en zinlijk kwaad werd ontsierd. Had dus God, zoo vroeg men zich af, niet nog een andere wereld kunnen scheppen, waarin deze donkere plekken niet behoefden voort te komen, en het ideaal het eeuwig werkelijke ware geweest? Het is met name de Theodicee, die er zich voor inspande, om aan te toonen, dat men zich met die vraag vergiste, en dat metterdaad de wereld, gelijk God die tot aanzijn riep, de beste wereld was, die kon geschapen worden. Thans ziet men steeds helderder in, dat deze vraag onze denkkracht te boven gaat, en dat de *Theodicee* een doelloos pogen was, gelijk nog onlangs door Prof. Dr Visscher te Utrecht zoo glashelder is aangetoond. Lange jaren echter heeft het Optimisme zijn uiterste kracht ingespannen, om zijn stelling, dat deze Schepping de best-mogelijke was, en dat God geen betere wereld had kunnen scheppen, waar te maken. Reeds Plato, die de schepping der wereld niet aan den Hoogsten God, maar aan den Demiurg toeschreef, sprak het met zooveel woorden uit, dat deze wereld in zichzelf volkomen is. De Stoïcijnen bewogen zich in gelijke richting. En Cicero schreef: „Er is niets dan de bestaande wereld, waaraan niets ontbreekt om haar in al haar deelen en in elk opzicht goed volmaakt en compleet te doen zijn." In hetzelfde voetspoor tredende, leerde ons Augustinus: „Voor zoover iets is of bestaat, is het goed." En schier allen na hem spraken het hem

na, dat we aan de deugdelijkheid en het goed-zijn van de Schepping niet twijfelen mogen. Had niet God zelf na de voltooiing der Schepping ons in de Schrift gezegd: „En God zag al wat Hij gemaakt had, en ziet, het was zeer goed!"

In het bijzonder is het Gotfried Wilhelm Leibnitz geweest, die in de tweede helft der 17e eeuw, deze rechtvaardiging van de bestaande Schepping tot het onderwerp van zijn studiën koos. Volgens hem vloeide het vanzelf uit de volmaaktheid Gods voort, dat God het best denkbare en best mogelijke gerealiseerd had. In het denken Gods waren alle mogelijkheden van een te scheppen wereld gegeven, en moesten alle deze mogelijkheden er naar dringen, om werkelijkheid te worden; maar Gods volmaaktheid liet niet anders toe, dan dat alleen de best mogelijke wereld tot aanzijn kwam. Gaat men van God uit, dan is in God de goedheid, de wijsheid en de almacht. Nu moest zijn wijsheid hem tusschen alle mogelijkheden het beste doen uitkiezen. Om dit beste uit te kiezen, werd Hij bewogen door zijn goedheid. En zijn almacht stelde Hem in staat, het door Hem uitgekozene ook te verwezenlijken en de middelen aan te wenden, die tot de schepping van dat beste vereischt werden. Het ondoelmatige en slechte van deze wereld dient alzoo een hooger doel, en *moest* daarom tot aanzijn komen. Dit stelsel werkte hij toen uit in zijn *Harmonia praestabilita*, d.i. in zijn beweren, dat alles zich bevond en bewoog in een zuivere harmonie, die het uitvloeisel was van een vooruit vastgestelde orde. Het heelal bestond uit een oneindig tal *monaden*, en in elke monade verborg zich een actief beginsel. Zoo was onze ziel een monade, en ons lichaam bestond uit monaden, en in elk van deze monaden school een drijvend beginsel. En dit drijvend beginsel nu stelde elk monade niet slechts in staat om zich in vaste lijn te ontwikkelen, maar dit beginsel was tevens genoodzaakt door het voorafgaand bestel Gods, om zich alzóó te ontwikkelen als God dit bepaald had. Daar nu God niet alleen voor onze zielmonade, maar voor elke monade van ons lichaam en voor alle monaden in de natuur deze vaste orde van ontwikkeling van meet af had vastgesteld, was het Hem ook mogelijk geweest, deze ontwikkeling bij de monaden zoo te doen toegaan, dat alle ontwikkeling zich ten slotte in de volkomenste harmonie en in de meest gewenschte orde oploste. Van een vrije beweging of ontwikkeling kon uit dien hoofde geen sprake zijn. De minste eigendunkelijke beweging zou de harmonie van het geheel onherroepelijk verstoord hebben. Alles wat is, moest daarom zijn gelijk het is, en al wat geschiedt, moest met innerlijke noodzakelijkheid geschieden. En dat niet, omdat de eene monade de andere daartoe noodzaakt,

maar uitsluitend omdat God zelf de ontwikkeling van elke monade besteld heeft. De zielmonaden oefenen geen invloed op het lichaam, en de atomen van het lichaam oefenen geen invloed op de ziel. Alleen is de zielmonade in de massa monaden van het lichaam geplaatst als de eenig bewuste, zoodat zij er van af weet wat er in het lichaam geschiedt, niet dank zij de zenuwen, maar krachtens haar innerlijk vermogen. Een majestueuse poging alzoo om de mechanische opvatting eenerzijds vrij te laten, maar naast haar de Goddelijke harmonie te plaatsen als haar beheerschende, om op die wijs de mechaniek der natuur met het mysterie der religie te verbinden.

Dit Optimisme van Leibnitz is vooral door Wolff gepopulariseerd, die evenzoo leerde, dat, ware een betere wereld mogelijk geweest, God vanzelf krachtens zijn Godheid niet een minder goede wereld had kunnen scheppen; terwijl anderen weer trachtten aan te toonen, dat de Schepping, hoe ook genomen, altoos minder dan God moet zijn, daar ze anders niet aan God onderworpen kon zijn; dat dus alle Schepping niet als God moet zijn; en dat uit dit niet-zijn als God, en dus van God verschillen en buiten God staan, vanzelf de noodzakelijkheid zich verklaart, dat, naar Gods maatstaf gemeten, de onvolkomenheid aan de best-denkbare wereld moest aankleven. Intusschen heeft de vraag, door het Optimisme opgeworpen, of deze wereld niet noodzakelijk de beste moet zijn, voor den wijsgeer niet dezelfde beduidenis als voor den Christen. Elk Christen beaamt ten volle, dat, toen geheel de Schepping voleind was, God al wat Hij gemaakt had aanzag, en dat het, ziet, zeer goed was; maar hij belijdt daarnaast en daarna, dat deze in zichzelf goede Schepping verstoord is geworden; dat ze daardoor thans een veelszins pijnlijken indruk maakt, en dat alleen de Verlossing die in het eind tot een gewelddadige verandering van het bestaande moet voeren, het ons verklaren kan, hoe God, die volmaakt is, deze in zichzelf goede wereld verstoren liet, zoodat ze thans zich in zoo vervallen toestand aan ons voordoet. Een belijdenis, waarachter dan de vraag open blijft, van waar deze verstoring kwam, en waarom God ze toeliet; de groote vraag van de Theodicee, die onze menschelijke denkkracht te boven gaat, en tot wier oplossing we buiten staat zijn. Maar zoo stonden de meeste wijsgeeren er niet voor. Hun Optimisme kon de hoofdvraag niet onopgelost laten, en zij bedoelden wel degelijk dat de wereld, gelijk wij die kennen, en met de krachten die in haar schuilen, in zichzelf het beste is wat zich laat denken. De enkelen die nog aan God geloofden, voerden hiervoor dan het betoog uit Gods Volmaaktheid, en wie zelf niet aan God geloofden, zochten de

verklaring van het raadsel niet in de Schepping zelve, maar in het proces dat al het bestaande doorloopt, en dat vanzelf, ongedwongen en in natuurlijk proces, allengs tot zulk een heerlijke uitkomst zou leiden, dat wat te komen stond aller stoutste verwachting te boven ging.

XVIII. **Het Pessimisme.**

> En God zag al wat Hij gemaakt had, en ziet, het was zeer goed. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest, de zesde dag. GEN. 1 : 31.

HET lag schier in den aard der zaak, dat vooral het practisch Optimisme een krachtige reactie in het leven moest roepen. Het optimistische beweren, dat we de hope niet hadden op te geven, dat eens het goede en ware zou triomfeeren, en dat het eind geheel het wereldplan zou kronen, was steeds ook der Christenen belijdenis. Niet daarin ging het Optimisme feil en niet dit lokte verzet uit. Maar wel school de feil in het heel ander beweren, dat alles *vanzelf* terecht zou komen; dat hetgeen ons thans nog misviel, slechts overgangsphasen waren; dat reeds nu de donkerste schaduwzijde voor het licht inkromp; en dat bij gestadigen voortgang, gelijk de bloem uit den knop, zoo de gelukstaat zich vanzelf uit het nog troebele heden zou ontwikkelen. Een inzicht, dat dáárom te minder bevredigen kon, omdat het ons persoonlijk aan onzen jammer overliet, en slechts aan *de* menschheid, in gansch algemeenen zin genomen, den eindtriomf waarborgde. Het verzet bleef dan ook niet uit en kwam, evenals het Optimisme zelf, ongemerkt uit het practische leven op. Al spoedig toch werd de indruk gevestigd, dat de werkelijkheid niet aan de zoo schoone voorstelling beantwoordde, haar integendeel weersprak. Van een rijker godsdienstleven, dat zich, naar luid de optimistische profetie, allengs vanzelf ontplooien zou, mits alle dogma uit den tempel werd uitgezuiverd, kwam niets. Het was toch niet de vraag, of er hier en daar enkele vroom-gestemde zielen tot een teederder mystiek kwamen, maar of in den breeden kring van het volksleven ook maar iets van die rijkere en hoogere godsdienstige ontwikkeling te bespeuren viel, en dan kon het antwoord niet anders dan teleurstellend luiden. Veeleer ontzonk onder deze actie

een zeer aanmerkelijk deel van 't volk, èn in de hoogste, èn in de middel- èn in de laagste kringen, aan allen godsdienst geheel. Met name de intellectueel rijker begiftigden wisten niet meer waar de kerk stond of waar hun synagoge zich verschool; de middenstand ging in 't stoffelijke op; en onder de lagere standen morde wel de ontevredenheid, maar werd juist in de kringen, die het nieuwe licht toejuichten, aan geen *danken* meer gedacht. En toen er tenslotte weer een Réveil kwam en zelfs het vergeten Calvinisme opleefde, was het juist, gelijk eertijds, ook nu het in dogmatische klaarheid schitterend geloof, waarvan de nieuwe stoot ten leven uitging.

Op zedelijk gebied stond men al spoedig voor dezelfde teleurstelling. Zeker, de toenemende beschaving ontnam aan het leven vaak zijn vroegere ruwheid. De struikroover loerde niet meer, gelijk voorheen, op den eenzamen wandelaar in het woud. Er werd minder gebrast en gevochten. Er was in de schennige taal zuivering gekomen. Men schold elkaar niet meer zoo grof op den publieken weg uit. En ook het sexueel schandaal verschool zich meer achter gesloten deuren. In het vormelijke van de uiting was verzachting merkbaar. Maar wat waardij had dit voor den standaard van het zedelijk leven, dat immers aan de innerlijke gesteldheid van het hart hangt en nooit naar den vorm mag worden afgewogen? En ging men nu ook hier van den vorm op het wezen terug, zoo bleek het al spoedig buiten tegenspraak, dat er op zedelijk terrein van eenige afdoende of hope gevende beterschap eenvoudig geen sprake was. Wat ook wisselde, de zedelijke thermometer bleef aldoor even ongunstig staan. Zoo was het in oude tijden geweest, en zoo was het nog. En wat gaf dan recht, om van de toekomst betere dingen te verwachten? Het hart bleef het zondige hart. De tochten van dit hart bleven maar al te zeer het leven beheerschen. De zelfzucht bleef de onheilige religie van het eigen ik. Het goud bleef het oog verblinden. Haat, nijd en laster deden 't onheilig vuur gedurig hooger opvlammen. Wat ook wijziging onderging, het panacé der beschaving bleek tegenover de zonde machteloos. Buckle toonde het op onweerlegbare wijze met cijfers aan, hoe de statistiek van eeuw tot eeuw een zelfde klaaggeluid deed hooren. En de hooggeroemde beschaving bleek ten slotte weinig anders dan een vernis, 't welk de scheur in het hout, dat er onder school, wel overglansde, maar niet heelen kon. Zelfs was het, alsof de beschaafde vorm keer op keer in de misdaad een verfijning wist aan te brengen, die het demonisch karakter van het kwaad op nog stuitender wijs deed uitkomen. Van een gestadige zedelijke ver-

betering was alzoo geen sprake. Wel natuurlijk bij enkele personen en in kleine philanthropische kringen, maar in ons geslacht als geslacht ganschelijk niet. Eer viel waar te nemen, dat de vastigheid van het zedelijk leven in haar grondslagen werd aangetast. Een geheel nieuwe, vrije moraal kwam op. Eigendom heette diefstal. Het huwelijk werd door het epos der vrije liefde in zijn wezen aangerand. Echtscheiding werd geoorloofd. Zelfs Sodoms zonde vergoelijkt. De hartstocht van het spel hield op zich in te binden. Het schaamtegevoel verloor zijn fijnheid. Ons tooneel werd almeer ontadeld. Onze litteratuur werd al meer vergiftigd. En zelfs de kunst, die ons hooger op zou voeren, verliep maar al te vaak in het vuil-gemeene. Wat bleef er dan over van de sanguinische verwachting, alsof we bij rustig voortgaan vanzelf bij de zedelijke volmaaktheid zouden uitkomen? De Pessimist kon zoo onzinnige profetie niet voor echt keuren, en diende er op hoogst ernstige wijze zijn protest tegen in. Vulden niet onze krankzinnigengestichten zich op pijnlijke wijze, en nam niet telken jare het aantal der zelfmoorden nog gestadig toe?

Bovendien, er was nog iets anders, waaruit zonneklaar het ongelijk van het Optimisme bleek. Het Optimisme, men versta dit wel, wijst voor den komenden gelukstaat niet op de verrijzenis uit het graf, maar spreekt uit de overtuiging, dat de gelukstaat zich hier op aarde steeds meer verwezenlijkt. Daarvoor beroept het zich dan bij voorkeur op al wat 't leven veraangenaamt, verrijkt, en in vorm veredelt Er is meer welvaart. Alle takken van menschelijke bedrijvigheid bloeien als vroeger nooit. Men woont beter, men reist gemakkelijker, men kleedt zich aangenamer, men eet fijner, men drinkt keuriger, er is meer kunst om het leven zekeren glans te leenen, de horizont van 't leven is uitgebreid, er is meer algemeene kennis verspreid, er wordt meer gedaan om anderer nood te lenigen, kortom, als we terug moesten naar het leven onzer vaderen van voor drie eeuwen, we zouden ongetwijfeld veel schoons en prettigs verliezen, en ons in menig opzicht arm gevoelen. Alleen maar, dit alles bevredigt het hart niet. Eerst geeft 't een prikkel, die weldadig aandoet, maar al spoedig stompt die prikkel af, en bevredigt ons niet meer. Weelde is als de bruidstijd voor het jonge echtpaar. Weelde maakt wie er pas inkwam, een oogenblik dronken van geluk, maar dit gevoel van hooger geluk slijt af. Of ge in de prachtigste sofa wegzinkt of op een matten stoel gaat zitten, wat maakt het in 't eind voor verschil? Zoo komt al spoedig de doodelijke demon van de verveling op. Men vindt in al zijn uitwendig geluk niets wat het hart bevredigen kan. Dit

maakt mat en dof, verlamt en ontzenuwt; en wie van het gelaat het hart kan aflezen, en na elkander een rijkaard in zijn weelde, en een stil burgergezin of ook een boerengezin ten plattelande bezoekt, kan de overtuiging niet van zich zetten, dat het levensgeluk nog veeleer bij die eenvoudigen in den lande, dan bij de rijke gunstelingen der fortuin inwoont. Dit nu constateert de Pessimist, niet alleen in zijn eigen zelfbesef maar evenzoo bij zijn omgeving, en daarom noemt hij leeg verzinsel al dat roemen in hooger levensgeluk. Het is zatheid des levens, en geen levensgeluk waarbij men uitkomt, en uit de diepte van ons geslacht klimt een klaaglied op, dat hij met weemoed beluistert en waarop zijn eigen hart een pijnlijke echo geeft.

In die stemming hoort ook de Pessimist wat de natuurkundigen en de sterrekundigen ons verhalen omtrent den afloop die onze planeet wacht. Hij verneemt beweringen als van Malthus over de onevenredige verhouding tusschen de toeneming der bevolking en de veel langzamer toeneming van den voedingsvoorraad dezer aarde. Hij beluistert anderer berekening, in wat betrekkelijk korten tijd de kolenvoorraad van de mijnen uitgeput zal zijn, zoodat er over duizend en meer jaren op deze ontboschte wereld geen middel meer zal te vinden zijn om zich te verwarmen, het drijfwiel te laten wentelen, en het stoomschip de wateren te laten doorklieven. Alles raakt van lieverlede op. Alles wordt uitgeput. Iets wat nu niet hindert, indien men nog rekent op een voortduring van deze wereld van ettelijke eeuwen, maar toch een onhoudbaren toestand in het leven moet roepen, zoo men met onze Optimisten rekent op een eindeloozen duur. De aarde koelt af. Heel ons Zonnestelsel moet vroeg of laat uit zijn stand geraken. Kortom, de droom van gelukzaligheid, dien de Optimisten droomen, kan niet anders dan illusie en zelfbedrog zijn. Ze misleiden de schare met hun valsche profetieën. Aan dit droomen, onderwijl men aan den rand van den afgrond staat, moet een einde komen. Men moet den hoogen moed grijpen om de waarheid onder de oogen te zien, en dan blijkt het aanstonds, dan blijkt het op onherroepelijke wijze, dat we niet op de *best*-mogelijke, maar op de *slechtst*-mogelijke wereld leven, en dat geen jubelzang, maar één *e profundis* den denker voegt.

We zijn thans, zoo zeggen de Pessimisten ons dan, aan het derde stadium van ons menschelijk denken toegekomen. Eerst zocht de menschheid het geluk hier beneden. Toen het hier niet gevonden werd, zocht men het aan de overzij van het graf. En nu ook dat eeuwige leven in vertwijfeling is opgelost, zijn we toegekomen aan het derde stadium, waarin we den moed moeten grijpen, om helder

en klaar de werkelijkheid der dingen onder de oogen te zien en onze illusiën hebben te begraven. In de eerste periode van haar kindsheid leefde de menschheid onbezorgd; genoot het leven; zag in het genieten van dat leven het hoogste dat ze grijpen kon, en dacht zich dat aardsche geluk als ook na den dood voortbestaande. Men kende geen hoogere behoeften, men was met wat men had overgelukkig, de lach verdrong den traan, en als dan eindelijk het onvermijdelijke kwam, en de dood ons wegraapte, wist men niet beter te doen, dan zich een hiernamaals te denken, dat ons de vreugde op aarde hergeven zou, zoo mogelijk nog verhoogd, en ontdaan van al wat hier zoo vaak ons levensgeluk verstoorde. Met name zou er in het hiernamaals geen dood meer zijn. Geheel juist was deze voorstelling van de gedachtenwereld der oudheid niet. Ook de oudheid kende het noodlot in de tragedie, en had in haar beste tolken veel hoogere aspiratiën. Denk slechts aan Plato. Het denkbeeld der vergelding was aan de oudheid allerminst vreemd. Maar zóóveel moest dan toch toegegeven, dat de heidenwereld het niet voor het groote publiek tot een hoogere levensbeschouwing gebracht heeft, en dat hierin haar zwakheid school. Toen, zoo zeggen u de Pessimisten, is het Christendom gekomen, dat den moed had, om het onbevredigende van dit aardsche leven in te zien, en daarom den naar geluk dorstenden mensch verwees naar het hiernamaals. Voor de optimistische beschouwing van dit aardsche leven stelde reeds het Christendom een pessimistische levensopvatting in de plaats. Deze aarde was voor de Christelijke religie meer een jammerdal dan een gelukstaat. Vandaar de zuilenheiligen, de kloosters, de ascese, de klaagzangers, maar voor het aardsch geluk stelde de Christelijke religie dan ten minste de hemelsche gelukzaligheid in de plaats. Dit heeft toen eeuwenlang de volken getroost, hen staande gehouden, en energie in het hart doen bloeien. Maar ook dit heeft thans uit. De Pessimistische wijsgeer zegt u, dat geheel die Christelijke voorstelling van een gelukstaat hiernamaals op niets dan zelfbedrog berust, dat er geen hemel en geen hiernamaals en geen toekomstige gelukstaat is, en dat we daarom ten slotte in het derde stadium van ons leven zijn aangekomen, waarin de fakkel der Hope voor goed en voor altoos is uitgebluscht, en ons niet anders overblijft dan om klaar in te zien en volmondig te erkennen, dat de Schepping waarin we leven, één groote mislukking is; ja, dat geen wereld denkbaar is, slechter en rampzaliger dan de wereld waarin we gedoemd zijn te leven.

De machtigste denker, die deze opvatting van het leven in een wijsgeerig stelsel zette, was Arthur Schopenhauer, wiens bloeitijd

in de eerste helft der vorige eeuw valt. Niet dat niet ook vroeger in Indië, en zelfs onder de christelijke asceten, het Pessimisme onder zekeren vorm was gebracht, maar principieel is het toch het eerst door Schopenhauer en na hem door Von Hartmann als doorgedacht wijsgeerig stelsel uitgestald. Schopenhauer ging daarbij uit van de stelling, dat eigenlijk de eenige en de alles beheerschende macht *de wil* is. Er kan voorstelling, er kan bewustzijn, er kan nadenken bijkomen, maar toch waren dit alles niet anders dan organen, waardoor *de wil* werkt, of instrumenten waarvan *de wil* zich bedient. Die wil is dan echter niet te verstaan in den zin waarin wij allen van wil spreken, d. w. z. als de macht van het ik om zijn kracht op een gesteld doel te richten, maar als de algemeene naam voor alle drijvende kracht. Waar een wil is, daar werkt een kracht, die over elken tegenstand wil triomfeeren, en bewust of onbewust zichzelf poneert en als macht poogt te openbaren. Er moet dus aan al het bestaande een Oer-wil, d. i. een oorspronkelijke, een aan alles voorafgaande wil ten grondslag liggen, een wilsmacht die niet in een God behoeft gehypnotiseerd te worden, maar die, geheel afgezien van haar oorsprong of wezen, zich heeft gepoogd te verwezenlijken; en het is door deze door niets te stuiten actie van dezen Oer-wil, dat het heelal tot stand kwam. Die wil werkt nu als bewegende en drijvende kracht in al wat bestaat. Die wil werkt in de blinde stof, in steen en in metaal, kortom in al wat bestaat. Alleen aan die blinde wilskracht ontleent al het onbewuste zijn drijving. Reeds in de plant neemt deze wilskracht eenigszins anderen vorm aan, maar tot bewustzijn werkt ze zich eerst op in het dierlijk leven, meest nog alleen met behulp van de voorstelling. Toch gaat dit in de hooger aangelegde dieren reeds veel verder, die zich een doel kiezen en dit najagen; terwijl ze natuurlijk eerst tot volle openbaring komt in den mensch, en des te machtiger, hoe hooger die mensch staat, of beter nog gezegd, de mensch staat te hooger, hoe krachtiger de wil in hem werkt. De mensch kan daarom met zijn wil zich tegen anderer wil overstellen, en desnoods ten slotte zich tegen den Oerwil sterken, om, kon het, zelfs het gewrocht van den Oerwil teniet te doen.

En tot dit pogen nu bestaat alle aanleiding. Vraagt men zich toch af, of die Oerwil, d. i. de grond van alle geestelijk zijn, *goed* werk geleverd heeft, dan kan het antwoord niet anders dan bitter teleurstellend luiden. Die Oerwil is uiterst dom te werk gegaan, en het resultaat van zijn arbeid is een door en door slecht uitgevallen wereld. Die wereld is niet alleen niet de best-mogelijke, gelijk de Optimist dit u diets maakt, maar we kunnen ons nauwelijks een slechter wereld denken. De werkelijkheid spot met alle ideaal.

Bijna àlles is juist het omgekeerde van wat het zijn moest, om goed te zijn. Ja, ze is zoo door en door slecht, dat, ware ze nog maar een weinig slechter geweest, ze zelfs niet meer zou kunnen bestaan. De Oerwil is hier de hoofdschuldige, aan wiens dom en dwaas werk alle ellende, alle leed, al het tragische, al het in den grond onmogelijke van wat we in ons en om ons waarnemen, te wijten is.

Dit Pessimisme had uiteraard veel boven het Optimisme voor, zoo zelfs dat het meer dan één Christelijk denker reeds daardoor bekoorde, dat het oprechter, eerlijker, meer waar was, dan het practisch Optimisme, dat immers lachte bij pijn, de wonde van het leven toedekte zonder ze te kunnen heelen, en onmachtig was om op het gelaat uit te drukken wat diep in het hart gevoeld werd. Daar nu het Christendom in zijn nobeler vorm steeds tegen dat vernissen van het leven zijn protest had ingediend, en met heiligen moed het onbevredigende van ons leven in deze wereld onder de oogen had durven zien, moest een Pessimisme wel sympathie wekken, dat soms nog sterker aan al het onwaarachtig geroep over den gelukstaat hierbeneden het zwijgen oplegde. Een sympathie, die nog versterkt werd door Schopenhauers opnemen in zijn schoonheidsleer van veel uit Plato, en in zijn zedeleer van het ascetisch element. Toch ging deze sympathie nooit boven zeker peil. Op het eerste punt waarop het hiernamaals in het verschiet daagde, nam ze een einde, en ook Schopenhauers overhelling naar de Buddhistische opvatting moest ten leste afstooten. Toch kon het niet anders, of Schopenhauer moest wel op de lijn der Indische ascese uitkomen. Ook het begin der 20e eeuw kenmerkt zich door gelijksoortige verschijnselen. De reactie tegen een Optimisme, dat heel ons leven verguldt zonder het te heiligen, moest wel èn in Schopenhauers tijd, èn zoo ook nu weer, leiden tot een streven, om alle kinderlijk behagen in al dat klatergoud te onderdrukken, onzen geest vrij te maken van de banden des vleesches en alleen in het sterken van den eigen wil door ascese heil te zoeken. Op zichzelf is daarom het Pessimisme een gemeengoed van alle tijden en is het tot op zekere hoogte ook van de Christelijke Religie onafscheidelijk, maar toch was, wat in breeden kring Schopenhauers roem vestigde, niet zoozeer dit Pessimisme op zichzelf, doch het diep doorgedachte wijsgeerig systeem, dat hij er voor opbouwde, en de schitterende taal waarin hij het aanprees.

Toch is het meer nog zijn gematigde geestverwant Von Hartmann, die aan de droeve levensopvatting van het Pessimisme ingang schonk. Vooral zijn prachtig werk: „De wijsbegeerte van het onbewuste" droeg hiertoe bij. Hij ging niet zoover om het bestaande heelal als het slechtst denkbare te vonnissen. Veeleer nam hij aan,

dat het allicht niet beter kon uitvallen, dan het uitviel, maar toch vindt ook hij zijn uitgangspunt in de overtuiging, dat de onbewuste Oerwil schuld aan dezen jammerlijken misstand der dingen heeft. Aan dien wil ontbrak het hooger denken, voor dien wil was het hooger bewustzijn niet opgeklaard. Aan dien wil ontbrak alle intelligentie. In drijfkracht sterk, was die wil nochtans blind. Wij menschen zijn hier het slachtoffer van. Dit roept een diep melancholische stemming der gemoederen in het leven. „De illusiën der menschheid," zoo schrijft hij, „zijn dood, de Hoop is uitgebrand, want waarop zou men nog hopen kunnen? De doodmoede menschheid sleept haar hoogst gebrekkig lichaam geknakt in haar geest van dag tot dag verder. En ze koestert, gelijk een grijsaard die bij levenden lijve aan het leven afstierf, in den diepsten grond nog slechts één wensch, de begeerte namelijk naar rust, naar vrede, en naar een slaap zonder droomen, waaruit ze niet meer opwaakt, om haar innerlijke onrust te stillen." Feitelijk dus ook hier het zich verliezen in de Buddhistische Nirvana. En als men hem dan tegenwerpt, dat dit verschiet op zijn beurt door de innerlijke troosteloosheid vermoeit, dan antwoordt hij: „Indien deze uitkomst van het leven ook al troosteloos drukt, zoo moet ik mijn lezers toch zeggen, dat ze zich vergissen, zoo ze ooit waanden in welke wijsbegeerte ook troost en hoop te vinden." „De wijsbegeerte," zoo betuigt hij al verder, „is koud als steen, hard voor haar adepten en zonder gevoel. Ze zweeft in de etherzalen van het zuivere denken, en jaagt niet anders na dan de bevroren kennis van al wat is, in verband met de oorzaken van het bestaande, en van het wezen der dingen. En als dan de geestelijke kracht van den mensch te zwak blijkt, om zulke uitkomsten der wijsbegeerte te kunnen dragen, zoo dat veler hart verstijft in schrik en afschuw, in vertwijfeling breekt, of week geworden, zich in Wereldsmart voelt wegvloeien, en daarom zich met geen wijsbegeerte inlaat, dan laat toch de wijsbegeerte van het Pessimisme zich hierdoor geen oogenblik uit haar spoor trekken, en neemt van deze gemoedsstemmingen slechts nota als nieuwe bijdrage tot de zielkundige gegevens, die ze onderzoekt." En vraagt men nu, waarop dit alles moet uitloopen en wat van zulk een mislukt heelal het einde zal zijn, dan gunt deze wijsgeer u slechts één uitzicht. Dit namelijk, dat allengs de menschheid den in haar inwonenden wil tot zulk een graad van sterkte zal kunnen opvoeren, dat haar wil ten slotte machtiger zal zijn dan alle andere wil, die in de wereld tegen haar overstaat; iets wat daarom niet ondenkbaar is, omdat haar menschelijke wil van hooger soort is; en dat de menschheid, op dit hoogtepunt eenmaal aangekomen, met haar wil allen anderen wil zal teniet doen, d. w. z.

het gansch heelal in het niet zal doen wederkeeren. Wat zeggen wil, dat dan vanzelf het heelal zal ophouden te bestaan, zoo zelfs, dat er niets overblijft, waaruit een nieuwe cirkelgang van het leven zou kunnen beginnen. Zelfs in zijn gematigden vorm leidt alzoo het wijsgeerig Pessimisme tot geen andere uitkomst dan tot den terugkeer in het niet, en dat wel veel droever zelfs dan in het Buddhisme. Immers in deze systemen is van een God, van een eeuwig Wezen geen sprake, en zelfs de bekoring van bij zijn teniet gaan tot zijn oorsprong terug te keeren, blijft hier uit.

Zonder overdrijving mag daarom vastgesteld, dat noch het wijsgeerig Optimisme, noch het wijsgeerig Pessimisme ons in de oplossing van het wereldraadsel ook maar één stap verder hebben gebracht. Het Optimisme kent geen Voleinding, maar droomt voort in den waan, alsof de gelukzoekenden roemen mochten, dat hun huizen eeuwig zullen zijn. Het gaat al voort en verder en steeds hooger. Er is rustelooze vooruitgang. We mogen en moeten bij tienduizenden van jaren en honderden van eeuwen rekenen, maar geen menschelijke taal kan dan ook uitspreken tot wat een, al ons begrip te boven gaande, gelukstaat de wereld, en op die wereld de mensch, eens geraken zal. De gezichteinder is voor het Optimisme schier oneindig. En treedt nu tegen dezen waanzin als reactie het Pessimisme op, dan leert dit ons wel een einde, maar toch ook geen Voleinding. Voleinding toch is het bereiken van het doel, waartoe het heelal in het leven werd geroepen. En dit kan niet, omdat de domme Oerwil zijn actie inzette zonder zich een doel te hebben voorgesteld. Uit die actie zonder voorgesteld doel is daarom al onze ellende geboren. De ellende komt niet op uit onze zonde, maar uit de domheid en onbewustheid van den Oerwil. Al wat wij als mensch doen kunnen, is daarom onzen eigen wil tegenover dien Oerwil sterken, om, zijn we eenmaal machtiger geworden, dien Oerwil en al zijn werken teniet te doen, tot er niets meer bestaat, en in dit *Niet* alle ergernis voor ons wegvalt. Het zijn de twee elementen van de Hope en de Smart, die de eene in het Optimisme, de tweede in het Pessimisme een wijsgeerige ontwikkeling hebben gezocht, maar juist door die bedoelde en gewilde eenzijdigheid nooit tot harmonie of evenwicht konden leiden. En het is niet de wijsbegeerte, maar alleen de Christelijke religie, die met *beide* deze elementen rekenend, onze Hope van dezen stand der dingen losmaakte en richtte op hooger doel, en juist met dit hooger doel onzer Hope gewapend, in staat was de ellende en den jammer van dit leven onverbloemd zich voor oogen te stellen, zonder dat het leven tot aan onzen dood toe zichzelf in troostelooze vertwijfeling opgaf.

XIX. Het Spiritisme.

> En hij zeide: Voorzeg mij toch door den waarzeggenden geest, en doe mij opkomen, dien ik tot u zeggen zal. 1 Sam. 28:8*b*.

HOE verder men het onderzoek omtrent de Voleinding buiten de Schrift voortzet, hoe meer het blijkt, dat we voor onze kennis van de Voleinding zoogoed als uitsluitend op de Schrift zijn aangewezen. Noch wat we uit de scholen der wijsgeeren opvingen, noch hetgeen de natuurkundigen ons blootlegden, noch wat uit de afgodische religiën te beluisteren viel, opende nieuwe gezichtspunten of gaf zekerheid in den natuurlijken weg. In de scholen der wijsgeeren werden de scherpst tegenover elkander staande theorieën met even bezielde geestdrift verdedigd; zoowel de overtuiging dat het heelal ten slotte aan zijn innerlijke ellende bezwijken zou, als de voorstelling, dat we, van lager tot hooger gelukstaat opklimmend, vanzelf de heerlijkheid reeds hier op aarde tegemoet gingen. De natuurkundigen op hun beurt gaven ons voorstellingen van gestadige verandering, niet alleen hier op onze planeet, maar in het gansch heelal, en wezen hierbij op de mogelijkheid, dat alles ten onder kon gaan, om daarna misschien een geheel nieuw wereldproces te laten aanvangen, of ook op een mogelijke ontplooiing van krachten, die al hetgeen ons thans ter beschikking staat, zeer verre overtreffen zou; maar zekerheid omtrent den afloop der dingen gaven ook zij ons niet. En wat de godsdienstige voorstelling in de mythologie der Heidensche volken aangaat, zoo bleek menig spoor van de Paradijsopenbaring bij meer dan één volk nog aanwijsbaar; viel te ontwaren hoe deze grondlijnen met de menschelijke zielsbehoefte overeenstemden; en zag men, hoe ook onder de Heidenen de gemeene genade doorwerkte; maar bleek dit alles tevens in zoo gansch uiteenloopende mythologie ingeweven, dat het in niets ons verder bracht en geen enkelen nieuwen lichtstraal op de toekomst vallen deed. De vervreemding van de oorspronkelijk gekende waarheid was blijkbaar zelfs sneller doorgegaan, dan men op zichzelf zou vermoed hebben; althans zoo men zich niet met de Chineezen en veel huidige ethnologen verliest in een levensduur van ons menschelijk geslacht van tienduizend en meer jaren, maar zich houdt aan het zesduizendjarig bestaan van ons geslacht. Dan toch ziet men uit de Chronologie der Schrift, dat het eerste van dit zesduizendtal door Adam bijna

geheel gevuld is. Hij stierf eerst toen hij 930 jaar oud was. Van Adam tot Noäch verliepen slechts 126 jaren. Noäch toch werd in het jaar 1056 na de schepping van Adam geboren en leefde 950 jaar, zoodat hij eerst in 2006 na de Schepping stierf, terwijl reeds in 2021, d. i. slechts 15 jaar later, Abram uit Paddan Aram uittoog. Daar nu de traditie uit het Paradijs zoolang Adam leefde zelfs niet kon verflauwen, en noodzakelijk op Noäch overging en nog voortleefde onder Abrams geslacht, is de verduistering onder de zich uit Noäch verspreidende volken veel sneller toegegaan, dan men op zichzelf zou verwacht hebben. Alle volken in Azië hebben Noäch tot stamvader. Noäch sloot bijna geheel aan Adam aan, en bewaarde zelf de traditie bijna volle duizend jaar. Dat de grondlijnen bewaard werden, sprak alzoo historisch zoo goed als vanzelf, doch ze bepaalden zich tot de heugenis van een oorspronkelijk Hoogste wezen, een inschuiving van booze geesten, en het geloof aan een redding en verlossing die komen zou. Voor de evolutieleer, alsof de mensch van het Fetichisme en Animisme tot hooger zou zijn opgeklommen, is in dit verband geen plaats. Van hooger daalde de mensch tot lager af, verwikkelde zich in fantastische droomerijen, en ten slotte bleef slechts bij een kleine groep, die geestelijk uit Noäch de oude lijnen voortzette, de troost biedende en hoop verwekkende openbaring Gods. Wat buiten die groep omdoolde, werd wel van God niet los, in zooverre het zaad der religie in alle menschen schuilt, en de onzienlijke dingen Gods van meetaf uit de schepping verstaan en doorzien worden, en de gemeene gratie ze toelichtte, maar, hoezeer in dien zin God kennende, hebben ze niet Hem, maar het product hunner eigen fantasie als God verheerlijkt, en zijn daardoor verduisterd geworden in hun verstand en door God in hun eigen begeerlijkheid overgegeven. Toch altoos zoo, dat de lijn uit het Paradijs doorgaat en Paulus op den Areopagus er weer bij kan aansluiten. De star der hope, die de mensch niet zelf aan het firmament deed gloren, maar die God hem beschenen deed, is daarom nooit geheel ondergegaan, althans niet bij de toongevende volkeren; maar ten slotte was haar schijnsel zelfs bij de meest ontwikkelde volkeren dusdanig verflauwd, dat ze voor hen, die bij het licht der Schrift mochten wandelen, niets toevoegde aan wat uit de Schrift hun reeds tot zekerheid werd. Men zij daarom op zijn hoede, om noch deze mythologische voorstellingen, noch ook de philosophemata der wijsgeeren, noch de hypothesen der natuurkundigen hier te hulp te roepen. Voor de leer der Voleinding zijn we uitsluitend aangewezen op de Schrift. De natuurkundigen mogen ons de voorstelling van een wereldbrand en van een vernieuwing der aarde

denkbaar maken; de wijsgeeren mogen ons het verband tusschen de geestelijke en de stoffelijke wereld ophelderen; en de mythologieën der heidenen ons de inspraak van het menschelijk hart leeren kennen, — en zoo doende kan over het *hoe* en *op wat wijs* van elders een niet te versmaden licht opgaan, — maar voor de zaak zelve der Voleinding zijn we eeniglijk op de Schrift aangewezen. Zoo ergens, dan kwam het hier juist op *Openbaring* aan, en wel op die zeer bepaalde Openbaring, die profetie en apocalypse ons alleen kon brengen, omdat ze in bijzonderheden moet afdalen, en zich niet tot algemeenheden bepalen kan. De onvolledigheid, de tegenstrijdigheid en de onzekerheid die alle voorstelling omtrent het einde dezer wereld buiten de Schrift om kenmerkt, dwingt ons hier meer dan bij iets anders om op de Schrift ons terug te trekken, en de onmisbaarheid van haar Openbaring voor ons te bezegelen. Buiten haar zweven slechts schaduwen, alleen zij geeft ons het vaste beeld.

Slechts ééne beweging is er, die hierop nog inspraak zou kunnen maken, en die daarom nader moet getoetst; we bedoelen die van *het Spiritisme*. Is het toch waar, wat men van spiritistische zijde beweert, dat gestorven personen met nog levende personen in bewust contact kunnen komen, en hun mededeelingen kunnen doen, dan moet hierin uiteraard een bron van nieuwe openbaring gegeven zijn, en, daar deze bron ons uit de onzienlijke wereld toevloeit, moet die bron ons nieuw licht kunnen geven over de verhouding waarin we tot de onzienlijke wereld staan, en over hetgeen we uit de onzienlijke wereld te verwachten hebben. Reeds de zekerheid zelve van het voortbestaan van de ziel na den dood zou er op onwederlegbare wijze door bewezen worden. Wel verzekeren ons de geloovige Christenen onder de spiritisten, — want ook dezulken zijn er — dat ze hun geloof aan de onsterfelijkheid der ziel in geen enkel opzicht op de spiritistische gegevens gronden; en dit ook niet behoeven te doen, daar zij, eer ze spiritist werden, reeds op grond van de Schrift in dat geloof vaststonden; maar al nemen we dit volgaarne aan, dit neemt toch het feit niet weg, dat er niet weinigen zijn, die wel terdege in hun geloof aan de onsterfelijkheid weifelden, ja er aan ontvielen, en die, later spiritist geworden, in het Spiritisme zelf het bewijs vonden van hun vroegere dwaling. Wie eerst aan het geloof van de onsterfelijkheid der ziel ontvallen was, en daarna geloofde dat geesten van gestorven personen met hem in contact traden, kon uiteraard niet meer staande houden, wat hij eerst op stellige wijze beweerd had. Zonder daarom aan Christelijke spiritisten iets te

willen opdringen, wat ze zelf beslist tegenspreken, spreekt het toch van zelf, dat op het standpunt der spiritisten, geloovige of niet-geloovige, de onsterfelijkheid, of althans het voortbestaan der afgestorven ziel ophoudt een vraagstuk te zijn. We kunnen daarom niet tot het eigenlijke Schriftonderzoek in zake de Voleinding overgaan, zonder ook het verschijnsel van het Spiritisme ter sprake te hebben gebracht.

Nu is het jongste Spiritisme wel pas omstreeks 1850 van Amerika uitgegaan, maar de algemeene voorstelling, waarvan het uitgaat, bestond en heerschte in breeden kring sinds eeuwen, ook al was ze onder anderen naam genoemd. Die algemeene grondslag toch is, dat de geesten der gestorvenen ook na hun dood aan de nog levenden zich merkbaar kunnen maken en op een of andere wijze op hun toestand kunnen inwerken; en deze voorstelling nu vindt men evenzoo in het Animisme, in de culte der gestorvene voorouders bij de Chineezen en Japanneezen, en in de geestenvereering, die eeuwenlang allerwegen verspreid was en ten deele nog is. Wie lang op Java leefde, weet, hoe ook onder de bewoners van dit eiland dat geloof aan contact met gestorvene geesten nog hier en daar voortleeft; op sommige verder afgelegen Bezittingen heerscht dit animistisch geloof nog veel sterker; en zelfs onder veel lager gezonken negerstammen vindt men er overblijfselen van. Men stelt zich dan voor, dat de geest van den mensch, eenmaal door den dood uit het lichaam losgemaakt, zich veel vrijer dan eertijds beweegt, zich nog voortdurend met de dingen van zijn vroeger leven hier op aarde bemoeit, en beschikt over een macht, die hem in staat stelt op het lot van zijn stam en op het lot van bijzondere personen invloed te oefenen. Is er nu sprake van de vereering van zijn eigen voorvaderen, dan wordt deze herinnering steeds gedacht als een bescherming. De vader, al sterft hij uit dit leven weg, blijft een wakend oog op zijn achtergelaten kinderen houden, en dan natuurlijk niet alleen op wat uit hemzelf sproot, maar ook op kleinkinderen en naneven. Vooral de geesten van gestorven koningen en vorsten komen dan in aanmerking, daar zij gedacht worden als ook na hun dood macht bezittende om land en volk te zegenen. Maar geheel onverschillig of het geesten geldt van wie men te hopen, of ook geesten, voor wie men te vreezen heeft, men is geneigd om ze te vereeren; de booze geesten opdat ze niet schaden, en de goede geesten opdat ze zegenen mogen. Dat zich hierbij nu allerlei onderscheiden vorm van contact en vereering voordoet, wijzigt de grondgedachte niet. De grondgedachte is en blijft, dat de gestorven geesten in contact blijven, of althans komen kunnen, met wie nog op aarde leeft, en

het is deze grondgedachte, die ook aan het Spiritisme aanzijn schonk. Er is bij de spiritisten wel geen sprake van godsdienstige vereering der geesten, althans bij de Christen-spiritisten niet. Maar toch is ook voor hen het uitgangspunt van hun spiritistische overtuiging gegeven in het feit, dat ze hoever ook van de geesten der afgestorvenen gescheiden, nochtans op een voor ons verborgen wijze met hen in contact kunnen geraken, en zelfs mededeelingen van hen ontvangen kunnen.

De stoot tot deze nieuwe beweging ging uit van zekeren heer Voss, uit Duitschland herkomstig, maar, die naar Amerika verhuisd, zich Fox noemde, en te Hydeville, in den Staat New-York, het eerst den tafeldans en het kloppen der geesten op het spoor kwam. Zijn voorgeven werd metterdaad bij allerlei proefneming bevestigd, en de opgang dien deze uitvinding maakte, was zoo verrassend, dat reeds vier jaar later te Philadelphia alleen meer dan 300 spiritistische vereenigingen bestonden, en alleen in Amerika 30.000 mediums werden geregistreerd. Heftig was de bestrijding, die deze geheele beweging van de zijde der wetenschap en van de Kerken ondervond, maar niets stuitte deze beweging in haar vaart; en binnen ongelooflijk korten tijd zat men ook in Engeland en straks ook op het vasteland van Europa, gedurig om een tafel geschaard, met op die tafel de in verband gelegde handen, om te zien of men het verschijnsel niet kon oproepen. Toch bleef de hoofdactie van Amerika uitgaan, en te Philadelphia werd zelfs gedacht aan het aanstellen van een hoogleeraar om het Spiritisme wetenschappelijk te verdedigen en voort te planten. Andreas Jackson, Davis, Hare, Edmonds en Hume werden zijn wetenschappelijke tolken. Allerlei theorieën werden uitgesponnen, om de mogelijkheid en wijze van werking van die actie in het licht te stellen. Het was voor velen of een nieuwe wereld voor hen was opgegaan, en alsof een dusver ongekend licht ons menschelijk leven bestraalde. In Frankrijk traden Catagnet en met hem Levi voor het spiritisme in de bres, in Duitschland Hornung en Epp, en in Engeland niet alleen Crookes, maar, wat vooral verbaasde, A. R. Wallace, een man van Europeesche vermaardheid. Vertrouwelijke mededeelingen van de geesten werden in het licht gegeven; portretten van zulke geesten, die men ontvangen had, in druk verspreid; en zelfs gedichten en muzikale stukken van zalige en van onzalige geesten onder het publiek gebracht. Het was, of er geen afstand meer tusschen ons leven en het toekomstige leven bestond.

De naam van Spiritisme is ontleend aan het Engelsche woord *spirits* voor geesten, en de hoofdgedachte was, dat zulk een spirit

bij den dood van het lichaam scheidde en dan vrij werd, maar ook reeds in dit leven tijdelijk het lichaam verlaten kon, om zich vrij te bewegen, mits men tot een toestand van hoogere volmaaktheid gekomen is. Deze *spirits* denkt men zich dan als gehuld in wat men noemt een *Perispirit,* d.i. een soort etherachtig omhulsel, dat den band vormt, waarmee de spirits aan het lichaam verbonden zijn. Dit etherachtig omhulsel of waas, waarmee de ziel bekleed is, denkt men zich dan als heel het lichaam doordringend. In den één is dit Perispirit zwakker dan in den ander; maar enkele personen bezitten dit in bijzonder sterke mate, en het is door de kracht, waarover dezulken kunnen beschikken, dat ze in staat zijn, andere vrijgeworden geesten te binden; en sterk hiervan voorziene personen dragen dan den naam van *mediums.* Niet iedereen, maar deze *mediums* zijn dan ook de personen, die mededeelingen weten te ontvangen en manifestatiën van geesten in het leven roepen. Door het optreden van zulke mediums kunnen de geesten dan zichtbaar worden, zoodat men ze zelfs heeft gephotographeerd. De geesten zullen een andermaal door den mond van zulk een medium spreken, of ook de hand van zulk een *medium* zóó leiden, dat het medium opschrijft, niet wat het zelf denkt, maar wat de geest denkt. Niet het medium schrijft dan, maar de geest gebruikt slechts de hand van het medium, om zelf op te schrijven, wat hij zeggen wil. Dr Hare heeft zelfs de Psychograaph uitgevonden, die den geest in staat stelt om door het bewegen van een soort pen over een stuk papier zelf te schrijven, zonder de hand van het medium daarvoor noodig te hebben. Ook zijn er geesten, die zelfs zonder dit hulpmiddel en zonder pen woorden op het papier laten uitkomen. Anderen verstaan de kunst, om op een met zand bestrooide tafel hun voetstappen af te drukken. Weer anderen bespelen muziekinstrumenten, die ze soms onder het spelen in de kamer laten rondvliegen. Er zijn er die de kunst verstaan, om gebonden mediums vrij te maken, om twee ringen in elkander te werken. Anderen slaan meubelen stuk, kloppen op een wijs die een mededeeling bedoelt, en richten allerlei soort wonderbare verschijnselen aan, die althans de gewone mensch niet vertoonen kan.

Drieërlei houding nu kan men ten aanzien van zulke beweringen aannemen. Men kan òf alles wat beweerd wordt, aannemen voor goede munt, òf het alles veroordeelen als louter humbug, òf eindelijk er critisch tegenover gaan staan; een critiek die de erkenning van het metterdaad feitelijke niet uitsluit, maar eischt. Ook uit de oudheid kwamen ons allerlei verhalen toe van personen, die doen

konden wat de normale mensch niet vermocht en op waarzeggerij, toovenarij en guichelarij zich toelegden. En al liep nu zeer stellig onder dit alles veel bedrog door, toch kan niet worden ontkend, dat deze Goëten, Magiërs, of hoe men ze noemde, over wonderbare krachten beschikten, die niet eenvoudig door ze leugen en bedrog te heeten, op zij waren te zetten. Het duidelijkst komt dit uit in Pharao's paleis, toen Mozes en Aäron verschenen om hun teekenen voor den Pharao van Egypte te doen, en toen, zoo staat er letterlijk, „de wijzen desgelijks deden". Er staat niet, dat ze 't slechts poogden, maar dat ze het feitelijk deden. Ook Simon Magus te Samaria was in de dagen der apostelen zulk een verschijning, en toovenaars van dien aard vond men allerwegen. En nu maakt men zich van dit verschijnsel wel gemakkelijk af, door 't al zwarte kunst te noemen of er niets dan bedrog achter te zoeken, maar ieder begrijpt toch, dat zoo er niets reëels achter had gezeten, zulk een puur bedrog niet zoo eeuwenlang zou hebben stand gehouden, niet alleen onder het lagere volk, maar ook onder de meer ontwikkelde lieden, en zelfs tot in de paleizen der vorsten. En in dit verband nu is het opmerkelijk, dat juist in onzen hoog beschaafden tijd op allerlei wijs verschijnselen zich voordeden, die eveneens aan abnormale krachten doen denken, welke boven de gewone maat van ons menschelijk leven uitgaan. We laten nu met opzet de mantiek van de valsche profeten en de orakelen der oudheid rusten. De bezweringen en pogingen om de toekomst te voorspellen, waren oudtijds legio. Lezen we niet van Nebucadnezar bij Ezechiël, dat hij, met zijn leger staande voor tweeërlei weg, om uit Babel naar Jerusalem op te trekken, niet aan zijn generaals, maar aan de guichelaars vroeg, welke van die twee wegen hij met zijn leger had in te slaan. Deze mantiek was in allerlei vorm ontwikkeld, maar spreekt niet van bijzondere krachten en ging niet boven het normale uit. Het bleef bij het raadplegen van gewone dingen of verhief zich tot de exstase, gelijk bij de Pythia te Delphi en bij de valsche profeten van Israel. Maar heel anders staat het met wat deze guichelaars niet *zeiden*, maar *deden*. En als men te rade gaat met wat thans op allerlei manier aan het licht trad, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat ook die toovenaars der oudheid vele buitengewone natuurkrachten en zielkundige verschijnselen gekend hebben, waarvan de kennis sinds verloren ging en thans weer aan het licht trad. We noemen slechts de Clairvoyance, het Somnambulisme, het Magnetisme, het Hypnotisme, de Psychometrie enz., en rekenen tot deze categorie evenzoo het Spiritisme, althans voor wat de *mediums* aangaat. In alle deze verschijnselen toch zijn hetgeen het eerst opvalt de bijzondere

hoedanigheden, die enkele personen blijken te bezitten, en die de gewone mensch mist. Niet alsof het qualiteiten waren, waarvan geen spoor in andere menschen te vinden was, maar die toch in deze buitengewone personen zich voordoen in een maat en op een wijze, zoover boven het gewone uitgaande, dat alle vergelijking wegvalt.

En hierbij komt dan een tweede ongewoon verschijnsel, waarvan we èn in de oudheid hooren èn thans opnieuw het gerucht opvangen, en dat bestaat in het contact van den geest van den eenen mensch met den geest van den anderen mensch, zoowel ten aanzien van nog levende als van reeds gestorven personen, soms zelfs, naar men voorgeeft, gepaard gaande met verschijningen van geesten uit de onzienlijke wereld. Iets waar te meer de aandacht op valt, omdat ook in de Schrift op meer dan één wijze van zulk contact melding wordt gemaakt. Het eerst denkt men hierbij vanzelf aan het gebeurde te Endor. Daar woonde een toovenares, en tot deze vrouw wendde Saul zich, om, kon het, een profetie te ontvangen over het lot dat hem te wachten stond. Daarop begint die vrouw haar bezweringen, en metterdaad verschijnt haar een geest, die tot haar schrik de geest van Samuel blijkt te zijn. Zij ziet de verschijning en Saul ziet ze niet, maar wel hoort Saul de profetie die tot hem komt en die metterdaad is vervuld. Over dit gebeurde waren de uitleggers van het boek Samuel van oudsher verdeeld. Van den éénen kant zag men er niets dan toovenarij in, zoodat er van een werkelijk verschijnen van Samuel geen sprake was, terwijl men van den anderen kant staande hield, dat het God beliefd heeft, midden in het guichelend spel van deze wichelares, metterdaad Samuel te laten verschijnen, ten einde Saul zijn doodvonnis aan te zeggen. Naar de ééne voorstelling alzoo puur bedrog, naar de andere een wonder Gods; waarbij voor de laatste opvatting pleit, dat de toovenares zelve, zooals er staat, bij het zien opkomen van Samuels gestalte *schrikte.* Deze verschijning van Samuel zou dan op één lijn staan met de verschijning van Mozes en Elia op den berg Thabor bij de verheerlijking van Jezus. En het feit zou hier dus vast staan, dat metterdaad een overleden persoon, naar Gods wil of onder Gods toelating, aan wie nog op aarde verkeeren, zich openbaarde en tot hen spreken kon. Juist dus datgene wat thans opnieuw beweerd wordt, alleen met dit verschil, dat van Gods bestel veelal niet meer gewaagd wordt, en men thans beweert, dat de mensch zelf het in zijn macht heeft, om het contact met de dooden te laten werken.

Ook vooral hetgeen ons het Nieuwe Testament bericht omtrent de *bezetenen* wordt met dit vraagstuk in verband gebracht. De spiritisten toch beweren niet alleen, dat men contact met de

geesten der gestorvenen kan hebben, maar dat er ook onder de nog levenden soms zulk een vreemdsoortig contact plaats grijpt, dat iemands eigen geest zich terugtrekt en zwijgt en een andere geest door zijn mond spreekt en door zijn wil handelt. Hiertoe behoort wat men noemt de Telepathie, maar ook het tijdelijk inwonen van een anderen geest in eigen geest. Mijers, wiens wetenschappelijke ernst hoog staat, geeft zelfs voorbeelden van een gevoelig persoon, in wien achtereenvolgens meerdere geesten indrongen en uit hem spraken; geesten die een geheel ander karakter vertoonden en tijdelijk den persoon in wien ze indrongen, geheel beheerschten. Dit beweren nu doet vanzelf aan de bezetenen uit de dagen van Jezus' verschijning denken. Van die bezetenen heeft men later geheel ten onrechte gewone krankzinnigen gemaakt, terwijl toch het verhaal toont, dat ze gansch anders optraden. In het land der Gergesénen ontmoette Jezus twee van den duivel bezetenen, d. w. z. twee ongelukkige wezens, in wie booze geesten gevaren waren. Niet die personen nu, maar de geesten die in die personen waren ingedrongen, spraken Jezus aan, en wel door den mond van de personen in wie ze huisden. Die aldus sprekende booze geesten toonden Jezus te kennen, want ze spraken hem toe als: „Jezus, gij Zone Gods, wat hebben wij met u te doen? Zijt gij hier gekomen om ons te pijnigen vóór den tijd?" Terwijl alzoo de personen zelve van Jezus niets afwisten, blijken die geesten Jezus te kennen, aan zijn macht te gelooven, en te weten, dat Jezus eens de geesten oordeelen zal. Ja, meer nog, ze toonen te gelooven, dat Jezus macht ook over hen heeft, en daarom laten ze volgen: „Indien gij ons uitwerpt, laat ons toe, dat we in de kudde zwijnen varen". En zoo is het geschied. Duidelijk is hier alzoo de persoon zelf van den geest die in hem voer, onderscheiden; die geest woonde bij hem in; die booze geest maakte hem diep ongelukkig; en die geest kon weer van hem scheiden, want Jezus wierp hem uit. Nu laten we het diepgaand onderscheid tusschen den geest van afgestorvenen en den geest van demonen hier rusten. We kunnen nu alleen maar wijzen op het wondere contact, dat destijds bleek te bestaan tusschen hier op aarde levende personen en geesten uit de onzienlijke wereld. En bepalen we ons hiertoe, dan valt niet te ontkennen, dat de verhalen die ons thans uit de kringen der spiritisten toekomen, in dit opzicht met de Evangelische verhalen strooken. In beide toch is hoofdzaak het contact tusschen twee geesten, waarvan er slechts één tot deze wereld behoort. In zoover nu het Rationalisme de bezetenen naar het rijk der fabelen had verwezen, is het voorgeven van het spiritisme ook voor de Schriftuitlegging van belang.

XX. Het Spiritisme. *(Vervolg.)*

> Zeggende: Laat af, wat hebben wij met u te doen, gij Jezus Nazaréner? Zijt gij gekomen, om ons te verderven? Ik ken u, wie gij zijt, namelijk de Heilige Gods. MARKUS 1 : 24.

NIET alleen echter in het stuk der bezetenen, maar schier op elk punt van mystieke gemeenschap met de onzienlijke wereld, breekt de nieuwe zielkundige voorstelling het rationalistisch verzet tegen de Schrift. Niet, men versta ons wel, alsof de Heilige Schrift door het Spiritisme moest gerechtvaardigd worden. De Schrift zal over het Spiritisme oordeelen, en niet het Spiritisme over de Schrift. Doch dit neemt niet weg, dat de nauwkeuriger studie van de zielsverschijnselen, waartoe deze nieuwe beweging geleid heeft, vanzelf teweeg brengt, dat we ons in de voorstellingen, waarvan de Schrift uitgaat, beter thuis gevoelen. Bevestigt het zich, dat ook nu nog soms een andere geest in 's menschen wezen indringt, en zich van ons bewustzijnsleven en van onze zintuigen als orgaan bedient, dan verstaan we niet alleen de bezetenen als een op zichzelf staand verschijnsel, maar valt er tevens klaarder licht op de ingeving der Schrift; op de inwerking van Satan op onzen geest; op het zeggen van Jezus, dat hij woning bij ons zal maken; en op de apostolische uitspraak, dat de Heilige Geest ons hart tot zijn tempel kan kiezen. Vele jaren stond 't zoo, dat we in ons gewone leven in geen enkel opzicht met deze abnormale verschijnselen rekenden, en het ons niet anders konden voorstellen, dan dat ons gewone, nuchtere, alledaagsche leven het alleen mogelijke was. En naast die nuchtere opvatting van het gewone dagelijksche leven, stond dan hetgeen de Schrift ons voorhoudt, als iets vreemds, als iets afwijkends, als iets abnormaals, waarvan we ons eigenlijk niet wel een begrip konden vormen. We hadden nu eenmaal geleerd, in de bezetenen een soort van krankzinnigen te zien, en bij geestelijke werkingen dachten we meer aan invloeden, die uit onze omgeving en uit de maatschappij op ons werkten, dan aan rechtstreeksche indringing van een anderen geest in ons wezen. De schuld lag daaraan, dat er op ons eigen leven zoo weinig door ons gelet werd. Men sprak van een ziel, maar gaf er zich geen rekenschap van, wat onder de ziel te verstaan zij. Van de ziel onderscheidde men den geest, maar waarin ziel en geest verschilden, leerde men kwansuis uit boeken, maar niet uit de bevinding van zijn eigen wezen. Dat bijna een derde van ons leven

in onbewustheid wordt doorgebracht, wist ieder; maar op de vraag wat de slaap eigenlijk is, waaruit de werking van den slaap op het leven is te verklaren, en wat in dien slaap de droom beduidde, bleef het antwoord niet alleen uit, doch men dacht er zelfs niet over na. Men sliep, men droomde al de jaren zijns levens, maar zonder zich ook op eenigszins ernstige wijze rekenschap te geven van wat slaap en droom was. Soms sprak men er in een gezelschap gissenderwijs over, maar voorwerp van eenige studie werd het niet. De mannen van het vak haalden wel de verschijnselen op, die zich bij den slaap voordoen, en wisten u te zeggen, dat het hart in den slaap iets trager werkt, dat het bloed uit het hoofd afdaalt, dat de stofwisseling minder warmte uitstraalt, en zooveel meer; doch het feit zelf van de krachtvernieuwing in den slaap verklaarden ze u niet. En zoo ook bestudeerden de psychiaters wel op de allernauwkeurigste wijze de abnormale verschijnselen die zich in de uiting van het zieleleven voordeden, en den samenhang waarin deze verschijnselen met de gesteldheid van het lichaam stonden, maar zoo weinig konden ze dieper doordringen, dat zelfs meer dan een psychiater aan geen bestaan van de ziel gelooft. Iets waarbij dan nog kwam, dat het dierenleven analoge verschijnselen vertoont en de Schrift zelve aan het dier een ziel toekent, en dat het alles in een groot mysterie voor ons onderdook, zoodra men uit de verschijnselen tot het wezen poogde door te dringen. Men wist wel, dat de slaap verkwikt en de verloren kracht terugbrengt, maar de vraag hoe de slaap aan de nieuwe kracht komt, en hoe hij ons die nieuwe kracht instort, stelde men zich zelfs niet. Verdere beteekenis wordt dan ook door verreweg de meesten aan den slaap niet gehecht; en als we dan in de Schrift van tweeërlei soort slaap lezen, van den gewonen slaap als *scheenah* en van een heel anderen slaap als *tardeema;* hooren hoe de slaap openbaringsmiddel werd, hoe bij 't droomen een andere geest in 's menschen geest inwerkte, en hoe er uit slaap en droom gewichtige beslissingen straks het leven ingingen; dan nam men dat wel aan, maar 't bleef als een vreemd iets tegen ons over staan, als iets dat bij onzen zielstoestand niet zou passen.

En nu is dit het geheel eigenaardige van onzen tijd, dat juist op den achtergrond van dit verborgen leven des geestes verschijnselen de aandacht hebben getrokken, die zich vroeger zoo niet voordeden, en die ons dan een analogie opleverden voor wat in de Schrift ons vermeld wordt. In de Schrift is het geestelijk gebied veel rijker gestoffeerd dan in ons dagelijksch leven; iets wat ten deele aan haar Oostersche herkomst was toe te schrijven, maar toch begon men hiervan ook in ons Westersche leven allengs

dingen te ontwaren, waarop men vroeger niet bedacht was geweest; dingen die zich herhaalden; dingen die in onze Westersche wereld-deelen vielen op te merken, en dingen die door mannen van hoog wetenschappelijk karakter ontdaan werden van alle bijvoegsels van bedrog en humbug, en die ook bij de nuchterste beschouwing een gesteldheid van 's menschen geest, zijn contact met andere geesten hier op aarde, en met geesten uit de onzienlijke wereld leerden kennen, waarop men vroeger ganschelijk niet bedacht was geweest; en wel dingen die bijna altijd zekere analogie vertoonden met dingen die ons in de Schrift als feiten werden meegedeeld. In vier rubrieken vallen deze verschijnselen uiteen: 1°. in wat de gesteldheid van den normalen menschelijken geest betreft; 2°. in de bijzondere qualiteiten van enkele personen; 3°. in abnormaal contact tusschen mensch en mensch hier op aarde; en 4°. in contact van 's menschen geest met geesten die tot een andere wereld behooren. Zij elk dezer vier punten hier kortelijk toegelicht.

Wat de normale geestesgesteldheid van den mensch betreft, ontving men steeds meer den indruk, alsof er in den mensch achter zijn uitkomend wezen nog een verborgen wezen school; een onderscheid dat men liefst aldus nader bepaalde, dat het uitkomend deel van zijn wezen meer in verband stond met deze zichtbare wereld, en dat het schuilend deel van zijn wezen meer verband hield met de verborgen wereld die zich aan ons oog onttrekt. Een onderscheiding alzoo, die op de lijn ligt van wat de Schrift aangeeft als een leven in *het hart*, en een daaronder dieper wegschuilend leven in *onze nieren*. Een onderscheid waarop de Schrift meer dan eens terugkomt, altoos onder de bijvoeging dat beide aan God bekend zijn en door God beproefd worden. Mijers stelde dit zoo voor, dat er onder de woning in ons hart nog een diepere kelder was, en dat een breede drempel de bovenwoning van den kelder afscheidde. Dien drempel noemde hij naar het Latijnsche woord: *limen*, en in verband hiermede ons uitkomend leven het *superliminale*, en het verborgen zielsleven het *subliminale*. De onderscheiding tusschen *hart* en *nieren* is intusschen duidelijker, omdat de Schrift ons hieraan gewend heeft, mits men daarbij maar niet aan de nieren als den zetel van dit verborgen leven denke en nieren alleen neme als liggende dieper dan ons hart. Eenmaal nu op die onderscheiding ingaande, kwam men er vanzelf toe, om het uitkomend leven meer te beschouwen als *de winkel*, waarin men uitgaf en verkocht aan de wereld, en het dieper verborgen leven als *de fabriek*, waarin de grondstoffen van ons levensfabricaat werden aangevoerd. In het uitkomend leven gaf

de mensch uit, in het verborgen leven ontving hij. Zijn uitkomend leven stond in verband met de wereld, zijn verborgen leven met de Fontein des levens in God, en dit zoowel wat de kracht van zijn lichaam, als wat de kracht van zijn geest betrof. En hiermede stond 't dan in verband, dat de slaap was een tijdelijk sluiten van den winkel, om in den slaap uit een verborgen wereld weer nieuwe kracht naar lichaam en ziel op te doen. Het eigenlijke van den slaap was dan niet het negatieve, dat men niet meer verkocht, maar rustte, doch veeleer dat in den slaap de actie van het verborgen leven begon, om nieuwe kracht aan te voeren en zoo gereed te doen zijn voor den morgen.

Doch hiertoe bepaalde zich de winste niet. Niet alleen toch de slaap vond zoodoende een veelmeer aannemelijke verklaring, maar ook tal van verschijnselen traden er door in een nieuw licht, zoo met name de exstase, het somnambulisme en de telepathie. De exstase is metterdaad een toestand, waarin de mensch handelt en spreekt uit een impuls, die niet door de gewone factoren van zijn leven te verklaren is. In de exstase leeft de mensch uit een hoogere wereld, die beslag op zijn geest legt, hem ideeën doet grijpen en woorden doet spreken, zooals ze in zijn gewone leven nooit uit hem zouden zijn voortgekomen. Schuilt nu in den mensch een metterdaad anders verborgen leven, dat in zulke oogenblikken zijn gewone leven het zwijgen oplegt, en zijn zintuigen zelf tot orgaan gebruikt, dan zijn we althans op 't spoor gekomen om iets van den oorsprong der exstase te verstaan. Bij den somnambule-slaap is het niet anders. Ongetwijfeld heeft men ook bij dit verschijnsel met slaap te doen, maar met een slaap, die daarin van den gewonen slaap onderscheiden is, dat anders ons lichaam en onze denkende geest geheel rusten, terwijl in den somnambuleslaap de diepere geest in ons niet slechts bezig is in de diepte, maar ook ons lichaam, onze zintuigen en onze organen aangrijpt en gebruikt als middel, om zich, zonder het intermediair van onzen wakenden geest, d. i. rechtstreeks, te uiten. De slaapwandelaar gebruikt zijn ledematen evenzoo als iemand die wakker is; maar op nog veel juister en precieser wijze, en dit doet niet zijn mensch, die leeft in zijn uitkomend leven, maar zijn mensch, die in de diepte van zijn wezen schuilt, en nu plotseling op zijn ledematen beslag legt. En geheel hetzelfde bespeuren we bij de dusgenaamde Telepathie, d. i. bij verschijnselen die den mensch iets doen kennen, of doen waarnemen in de verte, op een grooten afstand, en niet in zijn onmiddellijke omgeving, zooals dit in wakenden toestand plaats grijpt; verschijnselen die we ook in de Schrift ontmoeten. Zoo b.v. als Jezus tot Nathanael zegt: „Eer u Filippus riep, daar gij onder den

vijgeboom waart, zag ik u." Een rechtstreeksch zien alzoo op een afstand, waarvan voor het gewone zien alle waarneming is uitgesloten. En niet anders is het met de kracht die Jezus op een afstand deed. Zoo, toen Jezus den knecht van den hoofdman genezen had zonder in het huis van den hoofdman in te gaan. Dat dit nu bij Jezus samenhing met zijn wonderkracht, spreekt van zelf, maar ook die wonderkracht bracht Jezus toch tot openbaring in zijn menschelijke natuur; en in zooverre is het van belang op te merken, dat metterdaad in de menschelijke natuur het middel aanwezig is, om zulke krachten tot openbaring te brengen. Uit allerlei verschijnselen, die op dit gebied zijn waargenomen, acht men nu te mogen constateeren, dat deze telepathie zoowel actief als ook passief toegaat. Zoo is, om slechts dit ééne voorbeeld te noemen, vastgesteld, dat Mr Hamilton, wiens broeder reeds 12 jaar in Australië afwezig was, droomde dat hij dien broeder in Engeland ontmoette, klagende en kreunende over een pijnlijk gezwel aan den linkerarm, en dat hij twee dagen later een brief ontving, waarin die broeder hem uit Australië mededeelde, dat hij zich ernstig gewond had aan den linkerarm, dat men deze kwetsuur in Australië niet genezen kon, en dat hij daarom terstond naar Engeland ging, om zich daar te laten genezen. En metterdaad stond een dag later reeds de gewonde voor hem, juist met zulk een wond als hij in den droom gezien had. Op wat wijs dan ook moet er van dien broeder uit de verte een werking op zijn geest zijn uitgegaan. Nu is deze onderstelling van een tweeërlei leven in den mensch niet nieuw voor wie bij de Schrift leeft, en de onderscheiding van een „verborgen mensch des harten" is ons zelfs zeer gewoon. Het nieuwe hierin is alleen, dat deze onderscheiding tusschen tweeërlei existentie in den mensch zich nu over heel zijn wezen uitbreidt, en ook afgezien van de wedergeboorte, zich voordoet in den gewonen mensch.

Hierbij komen nu in de tweede plaats de exceptioneele qualiteiten, die aan enkele menschen eigen zijn. Ook hierin ligt op zichzelf niets vreemds. Het genie is te allen tijde een raadsel te midden van het leven geweest. Een illusie is het daarom ook, dat men droomt van de gelijkheid der menschen. Eer ongelijkheid is de regel. Er zijn menschen van minder dan gewone gaven, dan zijn er menschen van gewone gaven, en boven deze steken weer uit de corypheeën van ons geslacht op elk gebied, de helden, de kunstenaars, de groote denkers, de genieën. Maar bij de nieuwe beweging op psychisch gebied doet zich nu dit afwijkend verschijnsel voor, dat enkele individuen blijken begaafd te zijn met

een hooger kracht van anderen aard, zooals we dit reeds opmerkten bij de *mediums* van het spiritisme. Met hen op één lijn staan de magnetische persoonlijkheden, in wie een zeer sterk magnetisme werkt, dat de gewone mensch althans niet in die mate in zich ontwaart. En vooral komt hier in aanmerking de *clairvoyance* of helderziendheid. In het algemeen blijkt, dat enkele personen, wanneer ze in hoog opgewekten toestand verkeeren, een verscherping van de werking van hun zintuigen ondergaan, die ons verbaast, zoo b.v. dat het reuk-orgaan werken gaat als het reukorgaan van een hond, en dat ze op aanmerkelijken afstand geuren waarnemen, die een ander, al staat hij er vlak bij, ternauwernood bespeurt. En dit nu doet zich ook voor bij de clairvoyance. Met name bij Emanuel Swedenborg moet deze helderziendheid buitengewoon sterk zijn geweest. Zoo kwam hij op een avond verschrikt bij zijn vrouw thuis, en zei haar dat er in een stad, die twaalf uren van daar lag, een schrikkelijke brand was uitgebroken, en dat hij de vlammen had gezien. Telegraaf of iets dergelijks bestond toentertijd nog niet. Bericht kon hij dus niet ontvangen hebben. En toch kwam den volgenden morgen de tijding aan, dat metterdaad op den avond, toen Swedenborg het gezegd had, een felle brand de halve stad vernield had. De uitwendige oogen schijnen hierbij geen dienst te doen. Vaak toch sluiten zulke personen van zelf de oogleden. Het is een zuiver waarnemen met het oog van den geest; iets wat te minder verwonderen kan, daar toch nooit ons oog ziet, maar 't alleen de geest is die ziet door het oog. Het oog doet niets dan het beeld opvangen, en de geest ziet het beeld dat in het oog is afgespiegeld. Doch hoe dit ook zij, alle deze exceptioneele, abnormale individuen blijken begaafd te zijn met eigenschappen, die althans in die mate en met die kracht bij een gewoon mensch niet voorkomen. Het is daarom niet gezegd dat bij hun natuur iets bijkomt, wat de menschelijke natuur op zich zelf niet bezit, maar wel, dat gegevens in de menschelijke natuur bij den een veel sterker werken kunnen dan bij den ander.

De inwerking van den eenen mensch op den anderen is het derde punt, waarop we wezen, en dit komt vooral in het Hypnotisme uit. Op zichzelf is ook dit een gansch gewoon verschijnsel. De eene mensch imponeert gedurig den anderen. Het geldt hier een begaafdheid die ook aan de dieren eigen is, en die ook de mensch op het dier uitoefent. Het slangenoog heeft macht om een ander dier zoo machteloos te maken, dat het haar prooi wordt, en ook jachthonden belezen door hun blik een vogel op den tak.

Omgekeerd bezit de leeuwentemmer een macht om de wilde dieren aan zich te onderwerpen, en was vooral de macht der slangenbezweerders in Indië van oudsher groot. En zoo wordt ook onder menschen meer dan een overbluft en in zijn kracht gebroken, zoo een doordringende, overweldigende blik hem scherp in de oogen ziet. Napoleon dankte aan die gaaf in niet geringe mate zijn macht over zijn troepen. Bij den hypnotiseur geschiedt nu in den grond der zaak niet anders. Ook hij imponeert zijn patient door zijn optreden, door zijn blik, door zijn woord; doch hem schijnt die gave op zoo krachtige wijze eigen te zijn, dat hij zijn patient, die zich hiertoe leent, al spoedig geheel verdooft in zijn eigen geest en aan zijn geest onderwerpt. Hij dringt dan met zijn geest in den geest van zijn patient in, en al spoedig denkt die patient wat de hypnotiseur wil dat hij denken zal, ja, meent te genieten of te lijden wat zijn hypnotiseur hem voorspreekt. Het is of de patient zijn eigen leven op stal zet, en zich tijdelijk door zijn hypnotiseur als zijn rijpaard gebruiken laat. Hij doorleeft wat zijn hypnotiseur wil dat hij zal doorleven, en feitelijk grijpt dit wondere plaats, dat de patient zelf voor een oogenblik als willoos en dood is, en dat zijn hypnotiseur en niet hij over zijn bewustzijn, zijn wil en zijn besef heerschappij voert. Noem den patient A en zijn hypnotiseur B, dan treedt bij sterke hypnose deze toestand in, dat de eigen actie van A gelijk nul is, en dat B beschikt over twee personen, over A en B. En wat opmerkelijk is, niet alleen de hypnotiseur moet daarop speciaal zijn aangelegd, maar ook de patient moet er de noodige dispositie voor bezitten. Er zijn toch personen die schier onmiddellijk in den hypnotischen slaap ingaan, en anderen die men niet in hypnotischen toestand brengen kan. Dat deze hypnose gevaarlijk kan worden, en zelfs tot schandelijk misbruik kan leiden, ligt voor de hand, doch op zichzelf is ze een zeer opmerkelijk verschijnsel, in zoover ze toont, dat de geest van den eenen mensch met den geest van den anderen mensch in zoo nauw contact kan treden, dat de eene mensch als verdwijnt en de andere met zijn wil *geheel* over den willoos gewordene beschikt.

En nu komt hier in de vierde plaats het laatste punt bij, t. w. het *contact* waarin onze geest kan treden met geesten uit de onzienlijke wereld, 't zij engelen of afgestorvenen. Dat dit kan, blijkt, gelijk we reeds aantoonden, uit de bezetenen, in wier geest een booze geest indrong, hen geheel overmande en sprak door hun mond. Ook al wat we lezen van Satans inwerking op den mensch staaft en bevestigt dit. Als Jezus ons bidden leert: *Verlos ons van den Booze,* is hier vanzelf in uitgedrukt, dat de Satan toegang tot

ons hart heeft, en op ons hart inwerkt. Zelfs kan dit zoover gaan, dat Satan zelf in ons hart indringt, zooals er van Judas staat: „toen voer de Satan in het hart van Judas". Niet dat hij slechts op hem werkte, maar hij voer in hem. Nu is Satan niet dan een gevallen engel. Kan dus Satan alzoo met onzen geest in contact treden, dan kan dit vanzelf ook een goede engel. En heeft Jezus zelf niet gezegd dat hij in het hart der zijnen woning zou maken? Men vergist zich dus, zoo men waant, dat ons geestesleven een afgesloten iets is, waar niemand bij kan. In onzen geest kan een andere geest indringen, hetzij met zijn werkingen, hetzij zelfs met zijn presentie. En het nieuwe in het dusgenaamde Spiritisme is alleen, dat het Spiritisme dit nu ook toepast op onze afgestorvenen en ons wijst op tal van verschijnselen, die schijnen aan te toonen, dat dooden verschijnen kunnen, en zich door allerlei teekenen, zelfs door handschrift, aan de nog levenden kunnen openbaren. Voor de identiteit van dezen zich openbarenden geest met den geest van den afgestorvene, wordt dan aangevoerd, dat hij niet zelden dingen mededeelt, die alleen de afgestorvene weten kan, zelfs gebeurtenissen uit zijn eigen leven, en dat men tot het portret toe ten bewijze heeft, dat men werkelijk met zijn afgestorven vriend te doen heeft. Doch al denken we er niet aan, al deze verschijnselen voor verzonnen of ingebeeld te verklaren, en al nemen we zonder voorbehoud aan, dat, afgescheiden van alle bedrog en humbug die zich in deze verschijnselen mogen gemengd hebben, er zich metterdaad verschijnselen hebben voorgedaan die niet te loochenen zijn, en in hooge mate de opmerkzaamheid verdienen, — hieruit volgt nog geenszins dat de verklaring die men van deze verschijnselen geeft, de juiste, eenig aannemelijke en ware is. Met name het vraagstuk van de identiteit is nog allerminst uitgemaakt. In de oudheid, toen ongetwijfeld soortgelijke verschijnselen voorkwamen, droegen ze schier altoos een demonisch karakter, er is van Godswege de ernstige waarschuwing maar ook het strengste verbod aan Israel uitgegaan, om zich niet met de guichelarij en tooverij, waarzeggerij en bezweringen in te laten. Zelfs Saul maakte zich op, om al wie hiervan een beroep maakte, uit de twaalf stammen uit te roeien. Het uiterste der voorzichtigheid blijft daarom steeds raadzaam. De demonische geesten hebben groote kennis van wat op aarde voorvalt. Pas na Jezus' optreden riep een demonische geest Jezus toe: „Wat hebben wij met u te doen, gij Jezus Nazarener, zijt gij gekomen om ons te verderven? *Ik ken u wie gij zijt, de Heilige Gods.*" Om Judas tot zijn verraad aan te zetten, was nauwkeurige kennis noodig van zijn inborst, den gang van het proces en de omstandigheden. Om Petrus te ziften als de tarwe,

moest Satan hem kennen in de zwakheden van zijn karakter. En in het algemeen kan men zeggen, dat Satan ons nooit zou kunnen verleiden, indien hij niet tot in kleinigheden toe de verzoekingen kon uitwerken en die in verband brengen met de fouten en de zonden van ons inwendig leven. Op zichzelf is dus het feit, dat op een séance uit het geestenrijk dingen worden meêgedeeld omtrent hetgeen op aarde voorviel, geen bewijs, dat ze niet een demonischen oorsprong hebben, en toch het voorkomen aannemen van herkomstig te zijn van afgestorvenen. En hier komt dan in de tweede plaats nog iets anders bij, en wel dit. Mededeeling van de overzijde van het graf moet belangrijk van inhoud zijn, en ons iets te kennen geven omtrent de onzienlijke wereld, die ons onbekend was. Juist echter die hooge belangrijkheid ontbreekt hier. De inhoud dier mededeelingen leert ons niets nieuws, geeft geen nieuw licht. Ze bepalen zich in den regel tot kleine details omtrent huiselijk- en familieleven. Ook die kunnen belang hebben, zoo bijv. wat men mededeelt, dat een weduwe, wier man pas stierf, en die een belangrijk stuk uit zijn erfenis niet vinden kon, te weten kwam waar het lag en het daardoor vond. Maar hoe gewichtig zoo iets ook voor dit wedervinden moge geweest zijn, het is niet van algemeen belang. Strekte bijv. zulk een mededeeling om geregeld misdadigers te ontdekken, en zoo de rechtsmacht te sterken, zoo zou men het algemeen belang ervan inzien; doch niets van dien aard wordt gemeld. Juist dit is dan ook de oorzaak, waarom velen, die eerst met zekere nieuwsgierigheid zich tot het Spiritisme wendden, al spoedig er onverschillig voor werden. Het is op dezen grond, dat we, al moet de realiteit van veel in het Spiritisme volmondig worden erkend, en al bracht het belangrijke zielkundige gegevens aan het licht, geen genoegzame zekerheid kunnen vinden, om vast te stellen dat er metterdaad contact met gestorven geesten plaats greep, de mogelijkheid van demonisch spel moeten openhouden, en in elk geval elke juiste verhouding missen tusschen hetgeen feitelijk zich zoo gewichtig voordoet, en het weinige waarmee het ons leven verrijkt. Zelfs het voortbestaan der ziel na den dood vindt er geen voldingend bewijs in. Misschien komt het nog, maar het is er nog niet. En in zooverre levert het ons geen bijdrage tot de kennis van de Voleinding aller dingen, zelfs niet van den mensch.

XXI. De bewijzen voor de onsterfelijkheid.

Als zij nu van de opstanding der dooden hoorden, spotten sommigen daarmede; en sommigen zeiden: Wij zullen u wederom hiervan hooren. HAND. 17:32.

BLEEK de belangrijke beweging, die het Spiritisme tot middenpunt heeft, ongenoegzaam om het nog in leven zijn van de zielen der gestorvenen met wiskunstige zekerheid te bevestigen, toch is het ten volle verklaarbaar, dat men vooral van Christelijke zijde aan geheel deze beweging een zeer ernstige beteekenis heeft gehecht. Die komt haar dan ook toe. De niet geringe winste, die ze bracht, bestaat toch daarin, dat ze ons op het zieleven en op al wat daarmee samenhangt, een geheel anderen blik gunt, dan waaraan het nuchtere rationalisme ons gewend had. In de Schrift komen we in aanraking met een psychologische wereld, die geheel afwijkt van wat in de 18e en 19e eeuw het gemeengoed van de beschaafde Europeanen was. Vandaar eenerzijds allerlei poging, om de Schrift zóó te verklaren en uit te leggen, dat ze toch paste in onze voorstelling, en van den anderen kant een brutaalweg loochenen van de waarheid der Schrift, omdat ze met onze voorstelling niet strookte, terwijl de geloovigen er veelal tweeërlei voorstelling op na hielden, de ééne als ze de Schrift lazen, en de andere wanneer ze zelve in hun eigen leven met zielsverschijnselen in aanraking kwam. En in dezen ongezonden toestand is nu door het Spiritisme en wat er mee samenhangt, deze gewichtige omkeer tot stand gekomen, dat de mechaniek ook van de rationalistische zielkunde zelve gebleken is onwaar te zijn, en dat we genoodzaakt worden uit allerlei nieuw in het licht getreden verschijnselen ons een voorstelling van de psychologische wereld te vormen, die op de meest verrassende wijze de Schriftvoorstelling in 't gelijk stelt en allerlei Schriftuurlijke verschijnselen toelicht en duidelijk maakt.

Reeds wezen we op de bezetenen, op de ingeving, op de exstase, op de telepathie, op de visioenen, op de satanische verzoekingen, op de werking van ziel op ziel, en zooveel meer. Zelfs behoort het niet tot de ondenkbaarheden, dat de Psychometrie ons tenslotte het voor eeuwen feitelijk gebeurde door het steen der puinhoopen op verrassende wijze prediken zal. Een deskundige heeft namelijk ontdekt, dat alle lichamen in de natuur door de werking van het licht beelden op zich laten afdrukken van wat er voorvalt, juist op dezelfde wijze als waarop dit geschiedt door de collodionplaat

van het photographisch toestel, en dat meer dan één voorwerp in de natuur deze gegrepen beelden eeuwenlang kan vasthouden. Dusver echter bracht dit ons geen nut, daar we niet in staat waren deze beelden van de natuur af te lezen. Doch thans is gebleken, dat enkele personen begaafd zijn met een gevoeligheid, die hen in staat stelt, deze beelden waar te nemen, en mede te deelen wat ze er in zien; een beweging die natuurlijk te controleeren is, zoo men onderscheidene van deze personen, onafhankelijk van elkaar, van eenzelfde ruïne de ingeprente beelden laat aflezen, terwijl anderzijds het feit, dat alle lichtaandoening een uitwerking heeft op de stof, die door het licht bestraald wordt, door geleerden als Le Bon, gelijk we zagen, bevestigd wordt. Over het algemeen kan men dan ook zeggen, dat deze geheele beweging in de zielenwereld warme sympathie voor de Christelijke religie verraadt, zooals bijv Dr. Mijers het uitspreekt, dat, neemt deze beweging toe, er over honderd jaar geen ontwikkeld man meer zijn zal, die niet aan de Openbaring in Christus gelooft. Vanzelf wekt dit wederkeerige sympathie, mits men tegen een gevaar van ernstigen aard op zijn hoede zij. De waarheid der Christelijke Religie staat in zichzelve vast, dank zij het getuigenis van den Heiligen Geest in het hart van wie wedergeboren werd, en daarom is het pure dwaling zoo iemand wanen gaat, dat nu eigenlijk eerst het Spiritisme een vasten grondslag onder de Christelijke Religie schoof. Het Spiritisme mag ons verschijnselen doen kennen, die op meer dan één punt de verschijnselen waarvan de Schrift melding maakt, toelichten, maar grondslag van het geloof is en blijft eeniglijk het Goddelijk getuigenis in het hart. Wordt nu voorts de waarschuwing, waarmede we ons vorig hoofdstuk besloten, niet in den wind geslagen, en blijft men tegen de misleiding van demonische invloeden op zijn hoede, dan is er alleszins oorzaak om er zich in te verheugen, dat de psychologische mechaniek van het Rationalisme steeds meer haar heerschappij inboet, en dat nogmaals de grendel is afgeschoven van de deur, die ons den toegang ontsluit tot die diepere wereld van ons zielsleven, die in de Schrift als de wereld onzer *nieren* onder de wereld van ons *hart* wordt aangeduid.

Thans rest ons nog, bij de symphonie van de dusgenaamde *bewijzen voor de onsterfelijkheid* ons oor te luisteren te leggen. Door die symphonie wordt het gebied der Voleinding wel uitermate ingeperkt, geheel de natuur, geheel de zichtbare wereld, en zelfs ons menschelijk lichaam wel losgelaten, maar wie acht aan de onsterfelijkheid der ziel in zijn denkwereld een vaste plaats te kunnen verzekeren, geeft toch niet alles prijs, en moet zich althans

van het geestelijk leven zekere Voleinding, na afloop van het reinigingsproces, voorstellen. We mogen er ons daarom niet aan onttrekken, om na hetgeen we uit de heidensche religiën, uit de verwachtingen der natuurkundigen, uit de stelsels der wijsgeeren, en ten slotte uit den kring der spiritisten in herinnering brachten, ook op deze dusgenaamde bewijzen voor de onsterfelijkheid de aandacht te vestigen. Daarbij moet nagegaan, wat men voor bewijs uitgaf, en in hoeverre in deze bewijzen metterdaad de noodige bewijskracht te vinden is.

Nu sta hierbij op den voorgrond, dat deze bewijsvoering voor de onsterfelijkheid der ziel schier geheel in eenzelfde spoor loopt met de dusgenaamde bewijzen voor het bestaan van God; ja, niet alleen er mee op eenzelfde spoor loopt, maar gedurig het slagen van de bewijsvoering in het bestaan van God onderstelt. Zij er daarom hier kortelijk aan herinnerd, hoe wankel deze bewijsvoering voor het bestaan van God bij eenigszins dieper ingaan op de zaak bleek. Neem b.v. het *causaliteitsbewijs*. Dat bewijs redeneert aldus: Al wat bestaat en waarvan wij kennis dragen, is onderworpen aan de vaste wet van oorzaak en gevolg. Elke oorzaak waarop men teruggaat, onderstelt ook op zijn beurt een oorzaak. Dit dwingt ons om ten slotte ook voor de laatste oorzaak een oorzaak te stellen, en die laatste oorzaak aller dingen kan niet anders dan in God zijn. Zonder het bestaan van een God is alzoo noch het bestaan der dingen, noch de wet van oorzaak en gevolg te verklaren, en zoo kan ons denken niet rusten, eer het die rust in de erkentenis van het bestaan van God gevonden heeft. Doch hoe logisch dit ook klinke, men voelt toch terstond waarop deze redeneering stuit. Gaat men toch uit van de wet, dat al wat bestaat een oorzaak moet hebben, dan kan dit logisch tot geen andere conclusie leiden, dan dat ook God zelf, zoo hij bestaat, een oorzaak zou moeten hebben, waaruit Zijn bestaan zich verklaren liet. Juist dit echter loochent men, en geheel dit causaliteitsbewijs voor het bestaan van God komt dus hierop neer, dat men, aan God toegekomen, de causaliteitswet opheft en te niet doet, en alzoo tot deze redeneering komt: In alle dingen heerscht de wet van oorzaak en gevolg, behalve in de laatste oorzaak, en die laatste oorzaak noemen wij God. Hiertegen nu is van Christelijk standpunt zeker niets in te brengen, mits men maar niet zegge, dat deze voorstelling uit onze denkwet voortvloeit, en dat men op die wijs het bestaan van God voor zijn denken bewijst; en toch is het juist dit, wat deze dusgenaamde bewijzen voor het bestaan van God ons ten onrechte beloven. Van de overige bewijzen van dien aard geldt geheel hetzelfde. Voor wie uit anderen hoofde in

het bestaan van God gelooft, hebben deze bewijzen alle een goeden klank, maar dit is niet genoeg. Zullen het denkbewijzen zijn, dan moeten ze de kracht bezitten, om een niet-geloovige te noodzaken, enkel op grond van een logische deductie tot het aanvaarden van het bestaan van God te komen. Hij moge dan zeggen: „ik geloof het toch niet", maar hij moet dan althans, al redeneerende, tot de erkentenis komen, dat logisch gedacht het bewijs voor het bestaan van God vast staat. Juist dit echter was nooit het geval. Elke redeneering waarop men dit dusgenaamde bewijs bouwde, was in minder dan geen tijd uit haar voegen gelicht, en bleek zichzelve op te heffen. En juist zoo nu staat het ook met de bewijzen, die men voor de onsterfelijkheid der ziel aanvoert. Ze vinden weerklank bij wie, afgezien van alle redeneering, reeds vooruit aan het voortbestaan van de ziel gelooft, maar ze zijn onmachtig om de niet-geloovigen, bloot door redeneering, tot de erkentenis van dit voortbestaan te noodzaken.

De reden waarom dit èn bij de bewijzen voor het bestaan van God èn bij de bewijzen voor de onsterfelijkheid der ziel, alzoo is en zijn moet, ligt voor de hand. Het is de tegenstelling tusschen het eindige en oneindige, die hier de zaak beslist. Ons denkvermogen toch, en dientengevolge ook onze denkwereld, ligt in het eindige bevangen. Wel zijn we als menschen vatbaar, zoo ge Paulus in 1 Cor. 13 hoort, om een hooger kenvermogen te ontvangen, maar hier op aarde is dit nog niet ons deel. De apostel stelt ons dit zóó voor, dat we hier nog slechts ten deele kennen, doch dat, als de volmaaktheid zal gekomen zijn, hetgeen ten deele was, zal worden te niet gedaan. We zien *nu*, zegt hij, de voorwerpen donker als in een spiegel, maar komt eens de volmaaktheid, dan zullen we niet meer in een spiegel de beelden zien, maar zien van aangezicht tot aangezicht. „Nu", zoo betuigt hij, „ken ik ten deele, maar alsdan zal ik kennen gelijk ik gekend ben," d. i. zooals God mij kent. Een hooger kenvermogen zal dan ons deel zijn; iets wat hij toelicht met de vergelijking van een kind, dat straks man geworden, teniet doet wat eens kinds was. En dit nu is 't waarop we telkens stuiten, zoo dikwijls we met ons denken de grens van het eindige pogen te overschrijden. Het *oneindige* is voor ons geen positief, maar een louter *negatief* begrip. Oneindig zegt alleen, dat het *niet* eindig is, maar wat het dan *wel* is, kunnen we niet indenken en we kunnen er ons geen begrip van vormen. Ons kenvermogen waarover we thans beschikken, hoort bij den stand van onze natuur in deze eindige wereld. Daarop is het aangelegd. Daarvoor dient het. Dat slechts kan het beheerschen. Maar zoodra het de grens van dit eindige terrein overschrijden wil,

schiet het te kort, past het niet meer, en laat ons in verlegenheid. Met een meter, die eindig is, kunnen we verbazende afstanden meten, zelfs die van de vaste sterren. Doch altoos is hierbij noodig, dat een werkelijk meten mogelijk zij gedacht, ook al rusten deze gegevens voor verreweg het grootste deel niet op meting, maar op berekening. Zoodra daarentegen de grens van het meetbare of berekenbare overschreden wordt, en we in het onmeetbare en onberekenbare ons verliezen, is alle verwerving van positieve kennis uitgesloten, en blijft ons niets dan gissing, vermoeden en mogelijkheid. Alle zekerheid neemt dan een einde. Men heeft geen vasten grond meer onder de voeten. Ons kennen houdt op. En van een logisch-dwingend *bewijs* is geen sprake meer. Men moge dan ook nog veel aannemelijk kunnen maken, en door stoute hypothesen een schijn van bewijs leveren, maar juist dan verloopt het bewijs in geloof, en is het eigenaardig karakter van het dwingend bewijs geheel te loor gegaan. De uitkomst heeft dan ook geleerd, dat juist in een periode, waarin men achtte alles te kunnen bewijzen, het materialisme tegen het rationalisme in verzet is gekomen, en dat nooit één materialist of Godloochenaar zich door de kracht van die dusgenaamde bewijzen tot de erkentenis van het bestaan van een God of tot erkentenis van de onsterfelijkheid der ziel heeft laten noodzaken. Verloopt men ten slotte toch in geloofsargumenten, dan is er van *bewijs* geen sprake meer, en heeft het religieuse geloofsargument onvergelijkelijk meer vat op den menschelijken geest, dan het geheel willekeurige geloofsargument van den scheikundige of geoloog.

Volgt hier thans een korte bespreking van de verschillende bewijzen, die men voor de onsterfelijkheid van 's menschen geest heeft aangevoerd, dan houde men hierbij wel in het oog, dat we aan deze bewijzen volstrekt niet alle waarde betwisten, maar dat het hier alleen aankomt op de vraag, of die bewijzen, geheel afgezien van alle geloof, met logische noodzakelijkheid tot het aanvaarden van onze voorstelling dwingen en noodzaken. En dan pleegt men van oudsher in de eerste plaats hierop te wijzen, dat het geloof aan een voortduren van onzen geest na onzen dood zich beroepen kan op het *semper et ubique*, d. w. z. dat het alle eeuwen door in alle landen en bij alle volken gevonden werd. Tot op zekere hoogte is dit zoo. De hope des levens vindt men bij geen enkel volk met den dood onherroepelijk afgesneden, en hieruit heeft men afgeleid, dat het geloof aan de onsterfelijkheid derhalve inklevend is in onze menschelijke natuur. Voorts merkt men dan op, dat het de Schepper is, die onze menschelijke natuur alzoo

heeft geschapen en tot aanzijn geroepen, en dat, daar de Schepper geen onware beseffen in onze menschelijke natuur kon inprenten, het feit zelf, dat al wat mensch heet, deze overtuiging met zich draagt, het bewijs levert dat God zelf voor onze onsterfelijkheid instaat. Doch merk nu al aanstonds op, dat dit eerste bewijs zijn kracht put uit de erkentenis èn van het bestaan van God èn van Zijn Schepper-zijn èn van Zijn identiek zijn met de Waarheid zelve. Men begint alzoo met drie dogma's voor vaststaand aan te nemen, en trekt uit deze voor waar aangenomen dogma's zijn conclusie. Het terrein van het stricte redeneeren is hiermeê reeds verlaten. Er wordt uitgegaan van drie onderstellingen, die geen resultaat zijn van den denkarbeid van ons kenvermogen, maar van zekere van elders aangenomen waarheden, en reeds hiermeê valt geheel de voorstelling, alsof men hier met een bewijs, dat dwingende kracht bezat, zou te doen hebben. Daarbij komt, dat een redeneering uit onze menschelijke natuur als zoodanig geen exceptie toelaat. Behoort tot de organen van ons menschelijk leven een hart, dat klopt, dan is hiermeê uitgesloten dat er ook maar een mensch in 't leven zou zijn, die of geen hart bezat, of wiens hart niet meer klopte. Toch kan op de vraag, of er dan geen menschen zijn, wier natuur *niet* om een voortbestaan na den dood vraagt, niet anders dan bevestigend geantwoord worden. Vooral in onze dagen zijn zelfs de geleerden, die weigeren aan elk voortbestaan na den dood te gelooven, niet zoo weinigen in aantal. Met name in de periode der alleenheerschappij van het materialisme was de loochening van de onsterfelijkheid der ziel in intellectueel hoog staande kringen tamelijk uitgebreid. En zelfs staat dit verschijnsel uit den jongsten tijd niet op zichzelf. Reeds van oude dagen af zijn er tal van wijsgeeren geweest, die de onsterfelijkheid der ziel niet in hun stelsel opnamen, en ook afgezien van deze wijsgeeren zijn er onder alle volken en in alle landen steeds spotters, ruwe spotters geweest, die met een leven na dit leven kortweg den draak staken. Er is dus niet alleen sprake van een enkele exceptie, maar de exceptie nam steeds vrij breede afmetingen aan. Nog onlangs werd uit Charbin in Mandsjoerije van een arts bericht, die, derwaarts gezonden om de pest te bestudeeren, zelf door de pest werd aangetast, en wetende dat hij binnen twee dagen sterven zou, bij zijn afscheid van een zijner collega's hem nog uit de verte toeriep: „Adieu kerel, maar niet tot weerziens hoor, daar gelooven we niet aan!" Dat nu een kundig man van hoogen stand, op zulk een oogenblik, en onder zoo hoogernstige omstandigheden, zich nog zulk een spotternij veroorlooft, doet op zichzelf het beweren te niet, alsof in onze menschelijke natuur het onsterfelijk-

heidsgeloof onuitroeibaar zou zijn ingeplant. Rechtstreeks uit onze menschelijke natuur is dit geloof alzoo niet af te leiden, afgezien nog daarvan, dat in geen geval uit onderstelde eigenschappen van de menschelijke natuur ooit een logisch dwingend bewijs ware te trekken. Iets waar tevens bij zij opgemerkt, dat het met de religie evenzoo staat. Ook het geloof aan een bovennatuurlijke macht vindt men in alle tijden en onder alle volken, zij het al in zeer verschillenden vorm; maar ook hier staat tegenover, dat er steeds geleerde denkers zijn geweest, die zulk een macht loochenden, en dat onder de groote menigte een breede klasse met alle Godsgeloof den spot dreef. Die twee, het geloof in een Hoogere macht en het geloof in een leven na den dood, gaan altoos geleidelijk op en neer. Het één hangt steeds met het ander saam. Blijft het één, dan blijft ook het ander. Valt het één, dan houdt ook het ander geen stand meer. Bovendien zijn er ook allerlei andere overtuigingen, die eeuwenlang onder allerlei volken standhielden, en die toch ten slotte dwaling bleken en allengs uit het besef der volken verdwenen. Zulke algemeene, in lange perioden en in breeden kring heerschende overtuigingen wortelen gemeenlijk in tradities, die de volkeren van hun bakermat af meênamen. Was dus eenmaal in de traditie een overtuiging opgenomen, die vooral bij ernstige krankheid en bij het sterven het gemoed toesprak, dan is het alleszins verklaarbaar, dat zulk een overtuiging een overheerschende kracht erlangde, in de volksgewoonte inging, en door de priesters van eeuw op eeuw werd voortgeplant. We ontkennen daarom niet, dat het zaad der religie, dat God in onze natuur heeft uitgestrooid, niet ook tot het geloof aan de onsterfelijkheid medewerkte; maar hierop mag men zich niet beroepen, zoo men voorgeeft een denkbewijs voor de onsterfelijkheid te kunnen leveren. Dan komt het uitsluitend aan op feiten die niemand weerspreken kan, en op een deductie uit die feiten, die niemand wraken kan, en juist zulk een bewijs is het bewijs uit de overeenstemmende opiniën der volken en der eeuwen niet.

Bij opkomen van twijfel of bij wankeling van een eerst vaste overtuiging moge het ons staande houden en sterken, zoo we hooren, dat het geloof aan een leven na den dood van oudsher algemeen verspreid was, en we mogen er God voor danken, dat Hij het besef van een eeuwige toekomst zoo diep in de ziel heeft ingeprent, dat het steeds stand hield, of daar waar het wankelde, gedurig weer opkwam en zijn kracht hernam; maar bij al zulke overwegingen hebben we het denkterrein reeds lang achter ons, en is er van een logischen dwang in de redeneering geen sprake meer. Blijft men op zuiver denkterrein, dan zou er voor het algemeen

verspreid geloof aan de onsterfelijkheid geen andere verklaring mogelijk moeten zijn, dan de meest gewilde, en zou men in de tweede plaats moeten aantoonen, dat een algemeen verspreide overtuiging waarmerk van volstrekte zekerheid in zich droeg. Daar nu noch het één noch het ander hier het geval is, mist ons denken de twee onmisbare gegevens, die we zouden moeten bezitten, om uit de algemeene verspreiding van zulk een overtuiging tot haar juistheid en waarheid te kunnen besluiten. Blijvend op het denkterrein, is hier alzoo met het feit waarop men wijst, niets uit te richten. De loochenaars van een leven na den dood hebben dit dan ook steeds ingezien, er zich nooit door laten dwingen, en er zoo beslist mogelijk hun loochening, hun negatie, tegenover gesteld.

Niet anders staat het met het dusgenaamde *metaphysisch* bewijs. Vooral Leibnitz, wiens stelsel eigenlijk geen geloof aan de onsterfelijkheid toeliet, zocht in dit bewijs steun voor zijn persoonlijke overtuiging. Deze bewijsvoering poogt in dezer voege te redeneeren: 's Menschen geest is van andere natuur dan de natuur om ons heen. In de natuur komen we in aanraking met een materieel atomistisch monaden-systeem, dat alleen in zijn monaden onvernietigbaar is, doch overigens alles doet ondergaan; maar hiervan is de menschelijke geest onderscheiden in zijn wezen. De ziel is niet samengesteld, maar is een monade op zichzelf, eenvoudig van aard, maar onsterfelijk. Waar nu alles in de natuur ondergaat doordat de monaden zich van elkander afscheiden, kan dit niet op onze ziel worden toegepast, die niet voor oplossing of decompositie vatbaar is. Krachtens haar enkelvoudig bestaan, kan de ziel niet ontbonden worden, en dus evenmin tenietgaan. Ook Wolff, Mendelssohn en Göschel beriepen zich hierop, en meenden metterdaad door deze onderscheiding tusschen 's menschen geest en de compositie van de monaden in alle verschijnselen der natuur, een vasten grond gevonden te hebben, waarop voor hun denken de zekerheid van onze onvergankelijkheid kon rusten. Toch is al spoedig ingezien, dat ook deze redeneering geen stand hield. Op zichzelf is het volkomen juist, dat zoo de ondergang van de dingen in de natuur het gevolg is van hun samengesteld-zijn uit tal van monaden, dit niet toepasselijk moet zijn op de ziel van den mensch, zoo deze metterdaad slechts uit één enkele monade bestaat. Maar reeds deze stelling gaat alleen door, zoo het stelsel der monaden vooraf bewezen is; zoo waar wordt gemaakt, dat alle teniet gaan gevolg is van saamstelling uit monaden; en zoo vaststaat dat de ziel slechts één enkele monade vormt. Eerst zou men alzoo deze drie stellingen hebben te bewijzen, zoo er een logische gevolgtrekking uit kon gemaakt worden. Rekent men nu met de gewichtige bezwaren, die

tegen dit geheele stelsel reeds terstond van wijsgeerige zijde zijn ingebracht, en niet minder met de nieuwe theorieën der natuurkundigen over de samengesteldheid van de monaden, en, gelijk Le Bon het uitwerkte, met hun vervluchtiging in een ether-oceaan, dan ontvalt reeds hierdoor aan geheel deze redeneering alle bewijskracht.

Doch er is meer. Leibnitz moest krachtens zijn stelsel gelijke gevolgtrekking uiteraard doen gelden voor de dieren, althans voor de hooger bewerktuigde. Reeds de Schrift ging ons voor om aan zulke dieren een *ziel* toe te kennen. We lezen toch in Gen. 9 : 9 en 10: „Ik, ziet, Ik richt mijn verbond op met u, en met uwen zade na u, en met *alle levende ziel* die met u is, van het gevogelte, van het vee, en van alle gedierte der aarde met u, van allen, die uit de arke gegaan zijn, tot alle gedierte der aarde toe." Vooral Leibnitz kon het in zijn monade-stelsel dan ook niet anders opvatten, of er moest ook in het dier één monade zijn, die zijn ziel vormde, en die van alle overige monaden in zijn lichaam onderscheiden was. Van daar zijn conclusie, dat ook de ziel-monade in het dier niet kon ondergaan. Doch wat nut ons zulk een stelsel, dat aan onze menschelijke ziel geen ander voortbestaan toekent, dan ook toegekend wordt aan een spreeuw of slang? Bovendien had reeds Epicurus, die met soortgelijk stelsel naam maakte, er op gewezen, hoe uit dit anders-zijn van de monaden onzer ziel, niet anders volgt, dan dat de atoom van onze ziel voor het zijn of niet zijn geheel onverschillig is, of gelijk hij het uitdrukte: „Zoolang we zijn is de dood er niet, en zoo de dood er is, zijn we niet meer." Veilig mag dan ook gezegd, dat het Bewijs voor de onsterfelijkheid, dat uitsluitend afgeleid werd uit ons anders-zijn dan de dingen in de natuur, of gelijk men het noemt, uit onze Heterogeneïteit, zelfs in het atomistisch stelsel onbewijsbaar is, en uiteraard elke klemmende kracht mist voor wie zich in deze atomistische wereldbeschouwing niet vinden kan. Het is niets dan een spinwebbe, dat schittert zoolang het door den glans van het stelsel beschenen wordt, maar weg wordt gevaagd zoodra de stormwind den glans van het stelsel verdooft.

XXII. De bewijzen voor de onsterfelijkheid. *(Vervolg.)*

> Want ik zoude zelf wel wenschen verbannen te zijn van Christus, voor mijne broederen, die mijne maagschap zijn naar het vleesch. Rom. 9 : 3.

NOG minder steekhoudend is het bewijs, ontleend aan het nut, dat het geloof aan een voortbestaan van het zedelijk leven afwerpt, het *utiliteitsbewijs*, waarop Hobbes en Leibnitz wezen. Hierbij gaat men uit van het feit, dat in breede kringen het zedelijk kwaad gestuit wordt door vrees voor vergelding in het toekomstig leven. Wie een misdaad op het oog heeft, poogt althans zijn daad zóó te verrichten, dat hij aan den aardschen rechter ontkomt, maar zoolang hij aan een leven na dit leven gelooft, kan hij nooit ontkomen aan het zedelijk oordeel, dat hem aan de overzij van het graf zou opwachten. Met het oog daarop deinst meer dan één voor de misdaad, waarop hij zon, terug. En ook buiten den kring der bepaalde misdadigers mag gezegd, dat velen zich juist daardoor op een hooger zedelijk standpunt weten te handhaven, dat ze bezorgd zijn voor hun toekomstig lot, en zulks wel in dubbelen zin. Men doet het goede in hope op loon, en men laat het kwade uit vrees voor oordeel en straf. Er gaat alzoo van het geloof aan een voortbestaan zeer stellig een zedelijke kracht uit, niet alleen voor het private leven, maar evenzoo voor den zedelijken welstand der volkeren. Het is niet twijfelachtig dat een volk zedelijk daalt, zoo zekere onverschilligheid veld wint met het oog op 's menschen toekomstig lot, en dat omgekeerd het zedelijk karakter van het volksleven wint, zoo in het volksbewustzijn de gedachte aan de overzij van het graf een genoegzaam beteekenende plaats inneemt. De ervaring leert dan ook, dat in die kringen van het volk, waarin het geloof aan een hiernamaals stand hield, meer ernst heerscht, dan in die ruwere kringen waarin men spot met den dood en zich vermeit in belaching van het eeuwige.

Hieruit nu trekt men de slotsom, dat er van het onsterfelijkheidsgeloof een wezenlijk geestelijke kracht uitgaat, en daar geen kracht kan uitgaan van iets dat slechts schijn is en op zelfbedrog rust, acht men hieruit de conclusie te mogen trekken, dat derhalve het geloof aan het voortbestaan na den dood waarheid bevat. Vooral van staatkundige zijde werd hierop nadruk gelegd. Het is aller belang, dat orde en hooger zin in het leven der volkeren bestendigd worden. Blijkt nu uit de historie, dat het bezig zijn met de dingen

na den dood, mits opkomend uit de overtuiging, dat er na den dood voortzetting van ons aanzijn zal wezen, het volk rustig houdt, ontzag inboezemt en medewerkt om orde en wet te handhaven, dan heeft men buiten tegenspraak te doen met een wezenlijke macht, die niet uit pure zelfmisleiding kan zijn opgekomen. Doch al heeft dit zoogenaamde bewijs zekeren schijn voor zich, toch kan het zelfs op den naam van bewijs geen oogenblik aanspraak maken. Het sterven stelt altoos twee mogelijkheden: de mogelijkheid dat het met den dood uit is, èn de mogelijkheid dat het bestaan na den dood wordt voortgezet. Nu komt het blijkens de ervaring gedurig voor, dat de mensch, staande voor twee mogelijkheden, met beide rekent en zich op beide inricht. Wie in de heete zomer-dagen op reis gaat, kleedt zich licht, wie in de strengste winterkoude op reis moet, schiet zijn pels aan; maar wie reist in het half en half seizoen, waarin vriendelijke lentedagen door dagen van kille windvlagen worden afgewisseld, voorziet zich van beide, zonder dat ge daarom het recht hebt, uit het feit dat hij nog een pels mee neemt, af te leiden dat er dus mistige koude voor de deur staat. En zoo ook is het hier. Voor den zedelijken invloed van het onsterfelijkheidsgeloof op het volksleven is niet anders noodig, dan dat de *mogelijkheid* van een voortbestaan na den dood worde ingezien. Natuurlijk, de materialist, de brutale loochenaar van een hiernamaals valt er dan buiten, maar voor het overige kan van iets dat louter mogelijk is, evengoed een zedelijke kracht uitgaan, als van een *zeker* gegeven, zij 't ook in minder intense mate; en hiermee valt het bewijs. Dit is zelfs zoo waar, dat meer dan één, die dit bewijs hoog hield, het *a tutiori* verdedigde, waarmee bedoeld werd, dat, al ware het onsterfelijkheidsgeloof een illusie, het toch veiliger was deze illusie te koesteren, dan haar te bestrijden. Dank zij die illusie, ook al ware ze slechts schijn, leeft men gelukkiger, is beter getroost bij het verlies van de zijnen, en houdt het volksleven op hooger peil, terwijl omgekeerd bij het prijsgeven van die illusie, de zielstemming somber, het graf bitter, en de veer van het zedelijk leven geknakt wordt. Aangenomen dus al, dat het alles met den dood uit is, en ik stel naast elkander twee volken, waarvan het ééne aan den droom van een hiernamaals vasthoudt, en het andere van geen hiernamaals afweet, dan is het buiten quaestie, dat het eerste volk rijker is en hooger staat dan het tweede. Te leven in een wereldbeschouwing, die u gevoelen doet, *alsof* er een hiernamaals was, is altoos veiliger, dan te dolen in een donkerheid die elk geloof aan een hiernamaals uitsluit. Dit is niet het oorspronkelijk utiliteitsbewijs, maar dan toch een uitwas ervan, dat beter dan elke tegenredeneering toont, hoe volslagen ondoeltreffend

het dusgenaamde utiliteitsbewijs is. Natuurlijk, van *niets* kan geen zedelijke kracht uitgaan, maar die kracht gaat hier dan ook niet van het aannemen van zulk een voortbestaan uit. De groote bron van kracht die hier achter schuilt, is toch niets anders dan de ons ingeschapen zucht om het *wel* te grijpen en het *wee* te mijden; een zucht, die zich, waar twee mogelijkheden zich aan ons opdringen, er toe leidt dat men zich van beide poogt te verzekeren en de beste uitkiest. Wie met zonneschijn uitgaat, maar wolken ziet opkomen, of merkt dat het weerglas daalt, neemt toch zijn regenscherm meê voor het geval dat het mocht gaan regenen; maar nooit is daarom uit het feit, dat hij een parapluie bij zich nam, af te leiden, dat het ook regenen zal. Door niet te onderscheiden tusschen hetgeen *mogelijk* en *werkelijk* zal zijn, liep heel de redeneering van dit bewijs in haar eigen slop dood.

In het dusgenaamde *teleologisch* bewijs mist ge evenzoo bewijskracht. Zij die dit bewijs poogden te doen gelden, wezen er op, dat elk mensch, elk persoon een proces van ontwikkeling heeft te doorloopen, en dat dit proces beheerscht wordt door een doel; wat zeggen wil, dat elk mensch geschapen is, om uit zijn zeer onvolmaakten toestand tot een toestand van volmaaktheid op te klimmen. Daar nu een *doel* in het Grieksch *telos* heet, sprak men van een *teleologisch* bewijs. Zonder gesteld doel is het bestaan van den mensch ondenkbaar; dit doel nu bereikt niet één hier op aarde; alzoo moet er wel een leven na dit leven zijn, waarin de poging om dit doel te bereiken, zal worden voortgezet. Ook al nam men toch aan, dat een zeer enkele reeds in dit zijn aardsche leven het einddoel van zijn bestaan gegrepen had, toch is hiervan in elk geval bij verreweg de groote meerderheid van verre geen sprake; waar dan nog bij komt, dat millioenen en millioenen individuen wegsterven nog eer ze zelfs tot eenigszins klaarder zelfbewustzijn ontwaakt waren. Reeds de kindersterfte spreekt hier zoo sterk. De korte sluitrede van dit bewijs luidt derhalve aldus: Elk individu is geschapen om de volmaaktheid als einddoel van zijn bestaan te bereiken; in dit leven wordt dit door bijna niemand bereikt; derhalve moet er na dit leven een tweede existentie komen, waar doelsbereiking mogelijk zal worden. De fout schuilt hier natuurlijk in den eersten term van deze sluitrede. De stelling dat elk mensch, elk individu, elke persoon bestemd is de volmaaktheid als einddoel van zijn bestaansproces te bereiken, mist bewijs, althans zoo men dit *bestemmen* alzoo verstaat, dat de bestemming zeker en vast zal bereikt worden. Men zou evenzoo kunnen zeggen, dat elke zaadkorrel de bestemming in zich draagt

om een plant te worden; dat elk ei de bestemming in zich draagt om een vogel te worden; en elk kind om een man of een vrouw te worden, en zelf weer kinderen te telen. Het zaad, het ei, het kind is metterdaad op zulk een doel ingericht, en bezit de gegevens om zulk een doel te verwerkelijken. Doch, wie zal nu ooit de redeneering opzetten, dat derhalve uit elk zaad een plant *moet* komen, uit elk ei een vogel *moet* opvliegen, en uit elk kind een volwassen persoon *moet* opgroeien. Veeleer leert de natuur ons, ook met toepassing op het menschelijk leven, dat er in de natuur een weelde en overvloed van zaden en kiemen is, waar nooit iets uit wordt. Om het teleologisch bewijs staande te houden, zou dus zijn aan te toonen, dat de geest des menschen iets geheel op zich zelf is, en dat van den geest des menschen geldt, wat niet geldt van de plant, niet geldt van het dier, en zelfs niet geldt van het menschelijk lichaam. Ge zoudt dus vooraf moeten aantoonen, dat de mensch niet alleen als soort, maar ook als individu zekerlijk al zijn kiemen ontwikkelen zal tot den einde toe. Doch dan ware ook geen verder bewijs meer als gevolgtrekking hieruit af te leiden, want dan zoudt ge beginnen met in uw eersten term aan te nemen en te onderstellen, wat eerst de conclusie van uw bewijs zou moeten zijn. Alles hangt hier ten slotte af van de vraag, of er in de Schepping een vast plan wordt verwezenlijkt, en zoo ja, welk plan de Schepper van hemel en aarde daarbij heeft vastgesteld. Doch al neemt ge nu aan, wat gaarne zij toegegeven, dat de mensch niet denkbaar is, zoo niet vroeg of laat alle kracht, die in hem schuilt, tot openbaring en ontplooiing komt, zoo blijft ook het tweede mogelijk. Het is mogelijk, dat de soort de volmaaktheid zal bereiken, en het is mogelijk, dat elk individu in de soort tot volmaaktheid zal opklimmen. Neemt ge nu het eerste aan, dan zou op onze aarde de menschelijke maatschappij allengs tot hooger volkomenheid geraken, ook al sterven vele individuen in hun onvolkomenheid weg; en alleen in het tweede geval zou er een bewijs voor het bestaan na den dood in liggen. Bleek nu niet de tweede, maar de eerste opvatting juist te zijn, dan was toch het einddoel bereikt, en was de fout van het teleologisch bewijs hierin gelegen, dat het uit een *onder*stelling en niet uit een *stelling* die vaststaat, zijn gevolgen poogde af te leiden.

Niet sterker staat het *analogisch bewijs*, waarop ook in de Schrift wordt gewezen. Ge neemt, zoo zeggen u de voorstanders van dit bewijs, alom in de natuur waar, dat op den winterslaap de ontwikkeling in de lente volgt; dat na het ondergaan van den dag en de donkerheid van den nacht, straks weer het zonlicht opgaat

en nieuw leven wekt; de rups gaat te niet, maar de kapel komt er uit te voorschijn; de zaadkorrel wordt in de aarde gelegd en sterft, maar de halm ontkiemt. Kortom, in heel de natuur ziet ge een proces gaande, dat op tweeërlei wijst, eerst op een tenietgaan en sterven, maar daarna even standvastig op een wederopkomen van het ondergegane leven uit zijn dood. Het is wat Homerus reeds in zijn zangen zong: „het blad valt af, maar de altoos tierende Hyle schept aan den schijnbaar verdorden tak nieuw blad, en zoo ook gaat het met de geslachten der menschen". Geslacht na geslacht sterft weg, maar altoos staat er weer een nieuw geslacht gereed om de loopplaats in te nemen. Op een eigen boerenerf, dat drie eeuwen lang in dezelfde familie bleef, zijn na elkaar negen à tien nieuwe geslachten opgekomen, die gewoond hebben in hetzelfde huis en hetzelfde land bebouwd, en van hetzelfde bebouwde land het koren gegeten hebben. Wijst nu, zoo redeneert men dan verder, al wat we om ons waarnemen, op een gedurig weer opkomen van het leven uit wat wegstierf, dan eischt de algemeenheid van deze wet, dat we haar ook op den mensch toepassen; en al zien we dan den mensch wegsterven, dan moet toch ook hier de analogie doorgaan, dat diezelfde mensch toch weer uit den dood in nieuw leven verrijst. Nu is dit verschijnsel van de natuur als analogie zeer zeker schoon, en het is aangrijpend als eerst Jezus zelf en later de apostel Paulus, met verwijzing naar deze analogie, de mysteriën van het Koninkrijk toelicht en ons nader tracht te brengen. Alleen maar, zulk gebruik van een analogie ter toelichting verschilt ten eenenmale van bewijs. Veeleer toont de natuur aan, dat al het individueele in onze planten- en dierenwereld rusteloos ondergaat, verdwijnt en *niet* terugkeert, en dat niet het individueele, maar alleen het soortleven bestendig blijft en zich herhaalt. Om nu desniettemin uit deze analogie tot het voortbestaan in den mensch, niet van de soort, maar van het individueele, te besluiten, zou dus eerst zijn aan te toonen, dat de eigenaardigheid van het individueele in den mensch dit noodzakelijk maakte; maar dan zou het een conclusie uit de eigenaardigheid van den mensch worden, en niets meer uitstaande hebben met de analogie, die ons leven vertoont met het leven der onpersoonlijke dingen in de natuur.

Nog minder is te hechten aan het dusgenaamd *sterrekundig* bewijs, gelijk Dorner, Jonas e.a. dit op den voorgrond schoven. Bij dit bewijs komt de redeneering hierop neer, dat de aarde niet de eenige ster is, maar dat tienduizenden andere sterren fonkelen aan het firmament, en dat het onzinnig ware om alleen aan deze

aarde een hooger doel toe te schrijven, en heel het overige sterrenheir zonder hooger doel te laten gloren aan den nachtelijken hemel. Daar nu de mensch het hoogst staand schepsel is, kan het overig firmament alleen aan den mensch een hooger doel ontleenen. Nam men nu aan, dat ons menschelijk geslacht hier wegstierf en in het graf te niet ging, zoo zou het firmament nooit een hooger doel bereiken kunnen, en is een hooger doel van de sterrenwereld alleen daarin te vinden, dat de millioenen menschen, die hier wegstierven, straks in een nieuwe positie opleven, en daarin hun bestaan voortzetten, en dat hiervoor de andere sterren dienst doen. Doch wat is dit anders dan een pure fantasie? Wie heeft recht te zeggen, dat de mensch bestemd is om alle sterren aan den hemel vroeg of laat te bevolken? Poëtisch kan men zoo iets droomen, maar elke vaste grond ontbreekt hier ten eenenmale, om zoo iets als profetie aan te dienen, en dit te minder, daar de Schrift van zulk einddoel van het firmament niet alleen niets meldt, maar eer het tegendeel waarschijnlijk maakt. De Schrift spreekt herhaaldelijk van een nieuwe aarde onder een nieuwen hemel, en weet van een bevolken van het firmament door ons menschelijk geslacht niets hoegenaamd. Nam men nog aan, dat er zeer stellig onsterfelijkheid is, en dat bij deze onderstelling de vraag rijst, of niet ook andere sterren later dragers van ons menschelijk geslacht zouden worden, zoo stelde men een probleem waarop althans de aandacht kon worden gevestigd. Maar hoe ooit uit het bestaan van veel duizend sterren ware af te leiden, dat derhalve ons geslacht al deze sterren zou moeten bewonen, ontsnapt aan alle logica, en reeds nu kan dan ook voorzegd, dat heel dit astralisch bewijs bestemd is, om welhaast in zijn eigen nietigheid onder te gaan.

Evenmin krijgt men vasten grond onder de voeten door te wijzen op het feit, dat de mensch zoo menigmaal met moed den dood op het slagveld, op den brandstapel, of in bijzondere omstandigheden is tegengegaan, en dat deze zelfvernietiging zich niet anders verklaren laat dan door de zekerheid, dat er uit die aardsche zelfvernietiging een weeropstaan zal voortkomen. Naar de bedoeling van hen, die hierop wijzen, zou dit dan moeten aantoonen, dat er zeer zeker een voortbestaan na den dood zijn zou; maar ieder voelt toch, dat er zelfs in dit redebeleid niet anders uit zou volgen, dan dat de personen, die in geloofsmoed of heldenmoed alzoo den dood trotseeren dorsten, zelve, persoonlijk, aan zulk een voortbestaan hadden geloofd. De redeneering zou puur subjectief blijven, elk objectief karakter missen, en alzoo alle bewijskracht derven. Doch ook zoo zelfs zijn er tal van bedenkingen. Zulk een trotseeren

van den dood toch vindt ge niet alleen bij den mensch, maar evenzoo bij het dier. De klokhen vecht zich, als 't moet, dood voor haar kiekens. In het hanengevecht havent de een den ander zoolang, tot de één er bij dood valt. Bij het stierengevecht in de natuur is het niet anders, en hetzelfde ziet men bij de herten in den bronsttijd. Telkens grijpt het duel in de dierenwereld plaats. En ook al staat het onder menschen hooger, toch leert de ervaring, dat de volstrekt ongeloovigen aanstonds tot het duel overgaan, ook al gelooven ze aan geen onsterfelijkheid, terwijl juist een Christen, die weet dat hij weer leven zal, uit gehoorzaamheid aan het gebod Gods het duel verfoeit en mijdt. Zelfs op den zelfmoordenaar moet hier gewezen worden. Voor hem toch heeft de dood niet alleen zijn verschrikking verloren, maar hij zoekt den dood, om aan zwaarder druk te ontkomen, en dit volstrekt niet omdat hij hoopt op eeuwige zaligheid, maar juist omdat de zelfvernietiging hem toelacht.

Van ernstiger aard zijn dan ook alleen de twee ons nog restende bewijzen, waarop men zich beroept; bewijzen die vooral door Kant op den voorgrond zijn gebracht, en thans nog het meeste vat op veler hart hebben. Ze zijn eenerzijds het *zedelijkheidsbewijs*, en andererzijds het bewijs geput uit het *rechtsbesef*. Beide hangen saam, maar zijn toch onderscheiden. Het moreele bewijs gaat uit van de stelling, dat er in den mensch een drang naar het volmaakt moreele ligt; dat het heilige ons als einddoel voor zweeft; dat echter hier op aarde ons zinnelijk bestaan teweeg brengt, dat we niet dan tot op zekere hoogte het heilige grijpen kunnen; dat alzoo hier in dit leven de drang naar het heilige slechts zeer ten deele zijn doel bereikt; en dat uit dit gebrekkige karakter van ons aardsche leven vanzelf wel moet volgen, dat het hier slechts even begonnen proces van zedelijke ontwikkeling, zich na den dood een nieuw terrein ontsloten zal zien, waarop het proces zal kunnen doorgaan, om vroeg of laat zijn einddoel te kunnen bereiken. Voor Kant stond het zedelijk leven vrijwel geïsoleerd te midden van ons zinnelijk leven. Het kondigde zich door een *Du sollst* als het levensgebod van een hoogere macht aan, en juist in dit *Du sollst* school dan ook de kracht, die ons nooit losliet, zelfs niet in ons sterven, en alzoo een verdere en nadere ontwikkeling van ons zedelijk leven na den dood profeteerde. Vanzelf voelt elks hart hiervoor, alleen maar, ook hier ligt de bewijskracht niet in de feiten zelf, maar wordt ontleend aan een Godsidee, en gaat alzoo op *geloofs*terrein over, terwijl de strekking van het bewijs, dat hier gelden zal, juist omgekeerd zijn moet, om tot het aannemen van het voortbestaan na den dood zelfs den meest ongeloovige te

noodzaken en te dwingen. Begint men toch met van een voorstelling van God uit te gaan en in te dringen in het plan, dat bij de schepping van den mensch voorzat, dan doet men niet anders dan zelf in dit plan in te leggen, wat men straks in zijn conclusie er uit wil halen. Dwingende bewijskracht heeft daarom ook dit bewijs, hoe hoog het ook op zichzelf staan moge, niet. Ook al leidde het zedelijkheidsproces wel tot de verheffing van de soort, maar zonder dat het individu zijn doel bereikte, zoo zou toch aan de idee der naar volmaaktheid strevende zedelijke gegevens voldaan zijn.

Nog sterker spreekt weer opzichzelf het bewijs, hier ontleend aan het ons ingeschapen *rechtsbesef*. Dit bewijs gaat uit van de ervaring, dat in dit aardsche leven keer op keer de ondeugd triomfeert, het onrecht zegeviert, de geweldenaar zijn doel bereikt, en dat daarentegen de onschuld lijdt, de gerechtige verdrukt wordt, en de beste achteruit wordt gezet. Het uitwendig lot is gedurig in lijnrechte tegenspraak met hetgeen inwendig alles beheerscht. Een goddelooze is krachtig en frisch en bloeit in zijn weelde, terwijl een vrome soms de bitterste smarten lijdt op het krankbed, na een leven in armoede te hebben doorworsteld. Het is de oude strijd van Job en van Asaf. Het lot past niet op het innerlijk zijn. Meer nog, het is er gedurig mee in onverzoenlijke tegenspraak. Dit nu krenkt het rechtsbesef, dan vooral, zoo de goddelooze drukt op het lot van den rechtvaardige. Dan, zoo spreekt ons rechtsbesef, moet er toch een God zijn die 't ziet, en als nu die God die 't ziet, het nochtans toelaat, ja zelfs niet zelden ingrijpt, om den ongerechtige te doen triomfeeren, en den gerechtige schade en schande te doen beloopen, dan kan met het aanzijn op deze wereld het groote levensproces niet uit zijn; dan moet er een tweede bedrijf op deze pijnlijke tragedie volgen, en dan roept alles in ons om een hiernamaals, waarin de rijke man en Lazarus in omgekeerde verhouding tegenover elkander komen te staan, en waarin God den rechtvaardigen lijder kronen zal, en omgekeerd den ongerechtige die alle recht verbrak, zal oordeelen en straffen.

Dit nu is ongetwijfeld het sterkst bewijs, dat dusver is aangevoerd, maar dat toch alle kracht mist om den ongeloovige tot erkenning te noodzaken. Men zag het uit wat we van Schopenhauers pessimisme meêdeelden. De pessimist erkent ten volle, dat het recht in deze wereld wankelt en gedurig in onrecht omslaat, maar in stee van hieruit af te leiden, dat derhalve in een toekomstige wereld het recht hersteld zal worden, is zijn conclusie veeleer, dat de geheele Schepping mislukt is, en dat het niet alleen beter ware, dat heel de Schepping ware uitgebleven, maar dat zelfs gehoopt

moet worden op een toekomst, waarin een zoo ellendige Schepping tot aan het niet zal terugkeeren. Ook de Boeddhist erkent het onrecht, maar ziet er slechts een drang in om zich van het werkelijk leven los te maken, en zijn eigen vernietiging te zoeken in een terugkeeren naar de *Nirwana*. En zoo komt het ook hier weer neder op wat we telkens vonden. Ook dit bewijs gaat dan alleen door, zoo men begint met te onderstellen en voor waar aan te nemen, datgene wat men in zijn bewijs vast wil leggen. Men gaat dan aldoor uit van zijn God; van een wil van God, die een plan heeft vastgesteld; en dit plan Gods maakt men op uit zijn eigen hooge motieven, en zoo ook uit het onuitroeibaar rechtsbesef. Doch wat bedoeld werd: een bewijs te leveren, dat afgezien van alle geloof, bloot wijsgeerig een ongeloovige dwong tot erkentenis van een voortbestaan na den dood, geeft ook dit sterkste van alle bewijzen niet. Zoo weinig zelfs betreedt men, zoo men zich door zulke motieven leiden laat, een vasten weg, dat zelfs een apostel schreef, dat hij wel van Christus wenschte verbannen te zijn om zijn broederen naar het vleesch, en dat de besten van ons geslacht steeds beleden, dat ze het goede doen moeten alleen om 't goede, geheel daargelaten de vraag welk lot hun wachtte. Wie om loon werkt, mikt te laag. Een stelling, die door den Christen vanzelf wordt omgezet in die andere, dat hij bestaat niet voor eigen gelukzaligheid, maar eeniglijk voor wat de eere verhoogt van zijn God.

Zoo blijkt dan, hoe zelfs voor den enkelen mensch geen Voleinding van het wijsgeerig zinnen te wachten is, laat staan een Voleinding van het werk Gods. De wijsbegeerte kan ons hier het ware spoor niet doen vinden, de natuurkunde en de sterrekunde bleken dit evenmin te kunnen doen, en alleen in de religiën der volken ontdekten we althans nog een zwak spoor, dat op een komende Voleinding wees, voorzoover in die religiën nog iets nawerkte van wat eens aller deel was. Dit nu moest daarom met eenige breedvoerigheid worden uiteengezet en door verwijzing naar wat men op allerlei manier meende gevonden te hebben, worden aangetoond, omdat maar al te velen telkens weer, buiten de Schrift om, een eigen gedachtenwereld omtrent de toekomende dingen zochten uit te spinnen. Het moest voor ons vast staan, dat dit alles ijdel spel bleef. Zoo toch eerst wordt ons rechtstreeks de weg naar de Schrift gewezen, en zal thans uit haar en uit haar alleen zijn op te maken, wat omtrent de einduitkomst niet door menschen verzonnen, maar ons van Gods wege geopenbaard is, opdat de lijnen vastliggen waarlangs zich onze gedachten hebben te bewegen.

XXIII. De Voleinding een verborgenheid.

> Maar van dien dag en die ure weet niemand, noch de engelen, die in den hemel zijn, noch de Zoon, dan de Vader. MARKUS 13 : 32.

HETGEEN, buiten de kennisse van Gods Woord, over de Voleinding, zoo onder de volken als in de scholen der Wijsbegeerte gehouden werd en wordt, moest met eenige uitvoerigheid door ons worden uiteengezet, om wel te doen uitkomen, dat het bij de Voleinding een *verborgenheid* geldt, en wel een verborgenheid die aan de Kerke Gods alleen door Goddelijke *openbaring* kon ontsluierd worden. Ontkend is daarom niet dat er reeds in het Paradijs en bij den Zondvloed zeker licht van die Openbaring de gevallen menschheid beschenen heeft, zoodat er zelfs bij de verst afgedoolde volken niet zelden nog een herkenbaar spoor van die oorspronkelijke Openbaring te ontdekken valt; maar hetgeen hiervan onder de volken bekend bleef, is zoo vaag en algemeen, dat het schier alle vastheid mist en in eindelooze variatiën uiteenloopt. Er is, ongetwijfeld, nog een overlevering in de heugenis der volkeren van wat in het Paradijs voorviel en geopenbaard werd, maar alleen met de Schrift in handen is het mogelijk den juisten omvang en de beteekenis hiervan te bepalen, zoodat het ook bij de traditie der volken alleen de Schrift is, die ons het rechte spoor wijst. En wel is er in deze veelzijdige traditie een ander deel, dat zich uit zielkundige en historische gegevens verklaart, en zeer zeker de aandacht verdient, in zooverre het ook òns zielsbesef toespreekt, maar vasten grond kan ook dit ons niet opleveren, daar de zielsbehoeften, gelijk ze in den zondaar spreken, veelszins te onzuiver zijn; en er bovendien telkens blijkt, hoe deze zielsbehoeften bij het ééne volk geheel anders spraken dan bij het andere, en in de ééne eeuw een geheel anderen vorm aannamen dan in de eeuw die voorafging of volgde. Moge daarom al worden toegegeven, dat hetgeen onder de volken, in den loop der eeuwen, over de Voleinding werd gedacht, gefantaseerd en geloofd, deels uit onze zielsbehoeften zeker element van waarheid in zich opnam, toch staat vast dat dit alles saamgenomen ons in geen enkel opzicht de noodige gegevens aanbiedt, om onze verwachting aangaande de Voleinding in vasten vorm in te kleeden. Zoomin de mythologie als de philosophie is in staat gebleken over de verborgenheid der Voleinding het ons zoo noodige licht te ontsteken. Zonder meer

liep daardoor bij alle volken en bij de denkers van alle eeuwen 's menschen wetenschap omtrent de Voleinding op een bitter teleurstellend bankroet uit, en met name in ònze eeuw wint in tal van kringen en schier bij elk volk een hand over hand toenemend ongeloof veld, dat eindigt met *alle* uitzicht op een Voleinding van het leven dezer wereld, althans in hooger, geestelijken zin radicaal af te snijden. Voorzoover bij de ongeloovige denkers nog van een zich vastklemmen aan een eeuwige toekomst sprake is, laat men toch steeds meer de zienlijke wereld glippen, om enkel geestelijk aan een onbestemd voortbestaan te gelooven, en juist hierdoor ongemerkt en onbedoeld zijn verwachting in pantheïsme te vervluchtigen. Van een Voleinding der dingen, die geheel onze existentie, naar ziel en lichaam, omvat, is onder deze denkers geen sprake meer. Van zekere *Voortzetting* van existentie moge onder hen nog gehandeld worden, van een *Voleinding,* in den rijken zin van dit woord, in geen enkel opzicht.

Zonder overdrijving mag dan ook gezegd, dat naar de Voleinding alleen dáár nog gezocht wordt, waar de hoogere Openbaring die God ons gaf, nog geëerd wordt, of althans nog nawerkt. Dit zou geheel anders geweest zijn, bijaldien ons menschelijk leven en de existentie van deze wereld in grond en wezen gebleven waren, zooals God de Heere ze in zijn Schepping tot aanzijn riep. Dan toch zou de wet van natuurlijke ontwikkeling en ontplooiing, die bij de Schepping in al het aardsche gelegd werd, niet alleen een geheel regelmatig verloop hebben teweeggebracht, maar vooruit voor ons kenbaar zijn geweest. De landman weet wat er op zijn akker gebeuren zal, mits hij zich maar aan de natuurwetten, die het veldleven beheerschen, stiptelijk houdt. Den oogst die in den herfst komt, (en die oogst is de voleinding op het veld) wacht hij niet in het onzekere af, maar *ziet* hij vooruit, berekent hij vooruit en geniet hij vooruit. Tegenslag van weder en ontij kan hierin wel teleurstelling brengen, maar dit is bijkomstig. Het normale verloop van wat op den akker te gebeuren staat, kent de landman vooraf en hij neemt er zijn maatregelen naar. Onderstelt ge nu dat ook het leven op deze wereld, en 's menschen existentie in dit wereldleven, aan den regel van een vaste ontwikkeling onderworpen ware gebleven, zoo zou het ons evenzoo mogelijk zijn, den gang van het leven in de toekomst te voorzien en er ons op in te richten. We zouden zaaien om straks te maaien, en de Voleinding zou vanzelf in beeld voor ons geteekend staan. Nu daarentegen reeds in het Paradijs dit samenstel der dingen uit zijn verband is gerukt, en hierdoor de lijn der normale ontwikkeling is afgebroken, begeeft ons die kennis. Nu is uit wat we waarnemen wel zekere gissing

af te leiden, maar iets zekers nooit, althans niet nu bovendien te midden van deze algemeene verstoring als geheel nieuwe factor de reddende kracht *der genade* ingreep.

Op dit laatste lette men wel. Bijaldien er geen redding gedaagd ware, zou het bederf, dat door de zonde insloop, wel tot een tegenovergestelde uitkomst geleid hebben, maar toch aan de vaste werking van de Scheppingswet gebonden zijn gebleven. En het is juist het intreden van de reddende genade, die dezen vasten gang van het leven brak en de werking der Scheppingswet uit haar oorspronkelijk spoor leidde.

Kwaad, bederf, zonde, op welk gebied ook, is steeds aan een vaste wet onderworpen, en het vaste van die wet bestaat hierin, dat ze hetgeen anders zich onbedorven zou ontwikkelen, nu in vlak tegenovergestelde richting drijft. Een eenmaal vastgestelde rentevoet werkt met even vasten maatstaf bij verlies als bij winste. Een rente daalt met geheel hetzelfde cijfer bij verlies naar beneden, als waarmeê die bij winste oploopt. Het negatieve gehoorzaamt aan dezelfde wet die voor de positieve ontwikkeling gesteld is, alleen in tegenovergestelde richting. Slaat gezondheid om in krankheid, dan werkt in het verloop van die krankheid dezelfde levenswet die tot dusver uw gezondheid beheerschte. Noch uw gezondheid noch de u overvallende krankheid is een toevallig iets. Beide volgen een eigen ontwikkeling, een eigen proces, en hetgeen die beide processen beheerscht, is de ééne levenswet die in uw bloed en in uw organisme gegeven is. Alle kwaad, zoo op zedelijk als op natuurlijk gebied, volgt daarom een vaste lijn. Ge ziet dit bij den enkelen persoon, ge ziet dit bij een volk, ge ziet dit bij den levensgang van heel ons menschelijk geslacht. In het kwade zoowel als in het goede werkt formeel een zelfde drijfkracht. Hoe meer stoom uw boot, die naar Amerika op weg is, kan opzetten, hoe sneller ge vooruitkomt, maar ook hoe vreeslijker de scheepsramp zijn zal, zoo de stoomketel berst. Het is één kracht, werkende volgens één zelfde wet, die zoolang het goed gaat den stoom op de schroeven doet werken, maar die ook, als er een ontploffing volgt, geheel de boot uiteen doet springen. Evenzoo nu kan men zeggen, dat er een normale ontwikkeling *ten goede* is in het Koninkrijk Gods, en dat er juist evenzoo een normale ontwikkeling *ten kwade* is in het rijk van Satan. Noch het goede, noch het kwade werken op toevallige wijze. Beide gehoorzamen aan vaste wetten. En voor beide komt die vaste wet op uit de natuur, die God Almachtig bij de Schepping van den mensch en van de natuur die hem omringde, in het aanzijn zelf der dingen inlegde. Neemt ge dus voor een

oogenblik aan, dat het bederf, dat in het Paradijs de bestaande existentie van 's menschen natuur kwam verstoren, door geen genade gestuit ware geworden, maar onbeteugeld en onbelemmerd, geheel naar zijn aard, had doorgewerkt, dan zou het terstond hebben vastgestaan, op welke booze voleinding dit alles zou zijn uitgeloopen. Wat wij de historie noemen, zou dan geen saamgesteld maar een eenvoudig proces der dingen geweest zijn. Met innerlijke noodwendigheid zou telkens het ééne zich *na* en *uit* het ander ontwikkeld hebben. De gang van alle dingen zou van meet af niet alleen vast bepaald, maar tevens voor ons kenbaar zijn geweest. Eén machtige natuurwet zou alle gebeuren op deze wereld beheerscht hebben. Telkens zou, krachtens die ééne wet, vooruit hebben vastgestaan, wat morgen te gebeuren stond; en dit niet alleen, maar ook de werking van het gevolg uit de oorzaak zou hierbij zóó klaar voor 's menschen oogen hebben gestaan, dat de dag van morgen reeds op den dag van heden profetisch zou gekend zijn geweest. Het zou dan in het minst geen mysterie zijn gebleven, waarop dit alles ten slotte zou moeten uitloopen. De Voleinding der dingen zou even vast te berekenen zijn geweest, als, bij normaal weder, de oogst uit het uitgestrooide zaad. Van behoefte aan een Openbaring zou geen sprake zijn gekomen. Ook zonder Openbaring en hooger Licht zou uit het bestand der dingen de voortgang van het proces en de eindelijke uitkomst te kennen zijn geweest. Niet ieder zou hiervan evenveel vooruit hebben gegrepen, maar de scherpere denkers zouden het verloop der dingen al spoedig tot het einde toe hebben doorgedacht. Verzet tegen hun vondst zou ondenkbaar zijn geweest. En al spoedig zou de jammerlijke ondergang van al het bestaande in het eeuwig verderf voor aller besef en nadenken hebben vastgestaan.

Gelijk het daarentegen nu staat, is dit *niet* meer zoo. Niet omdat het *bederf* niet noodzakelijk in het *verderf* zichzelf voleindt, maar omdat *de genade* den geregelden gang der dingen en den noodlottigen drang der levenswet onderbroken heeft. Die genade is een geheel nieuw element, dat bij de Schepping bijkomt. Genade is herschepping. Genade is een ondervangen van den gang van het leven, gelijk die tengevolge van het bederf dat insloop, met noodzakelijkheid zou geworden zijn. Een zwaarbeladen voertuig op vier wielen, dat van een hoogte naar beneden rolt, zal door de technische werking van de zwaartekracht in steeds versnelden gang zijn algeheele vernietiging tegensnellen, en hierin slechts gehoorzamen aan de wet der zwaartekracht die deze zelfvernietiging met noodzakelijkheid teweegbrengt. Om dit nu te keeren schroeft de voerman bijtijds den rembalk dwars tegen de wielen

aan, of legt onder die wielen den remschoen. Dan wentelt meer dan één wiel niet meer om eigen as; daardoor wordt de gang van het voertuig vertraagd; en de opgeladen last komt behouden naar beneden. En zoo nu is het ook hier. Het bederf dat insloop zou naar vaste wet onverwijld tot de Voleinding in het verderf hebben geleid, maar de *genade* is de remschoen, die dien gang stuit. Doch juist door die genade wordt nu dan ook de werking der wet gestuit, en kan die wet ons niet meer leeren, waarop het bij de Voleinding zal uitloopen.

Aldus is juist door de *genade* de Voleinding een *verborgenheid* geworden, zoo zelfs, dat er in de Voleinding verborgenheden zijn, die alleen de Vader kent, en waarvan de kennisse zelfs aan den Zoon en aan de engelen Gods onthouden is. Dit is het zoo bijna ondoorgrondelijke geheimenis, dat ons in deze woorden wordt aangezegd: „Van dien dag, en die ure weet niemand, noch de engelen, die in de hemelen zijn, noch de Zoon, dan de Vader." Bij de Voleinding is alzoo niet alleen sprake van een verborgenheid, maar van de *diepste* verborgenheid. Van een mysterie zóó diep verborgen, dat er elementen in zijn, die geen enkele aansluiting vinden in ons innerlijk menschelijk besef, in onze gedachtenwereld, of in het verleden, elementen die, zullen ze ons bekend zijn of worden, geheel en al in *mededeeling van buitenaf* moeten besloten zijn. We staan bij de Voleinding voor de uitvoering van den raadslag Gods, die zich geheel aan onze wetenschap onttrekt, voorzoover die ons niet opzettelijk door God zelf of van Godswege is ter kennisse gebracht. Er behoeft daarom niet ondersteld, dat die raadslag Gods in willekeur zou gegrond zijn. Veeleer leidt geheel de Schrift er toe, om ook in dien raadslag Gods een heilige, hoogere logica te aanbidden. Maar voor ons is en blijft die heilige logica van den raadslag Gods een ondoorgrondelijk raadsel. Die heilige logica hangt saam met het Wezen Gods, en niet met ons wezen. Wij staan er met duizend vragen op de lippen tegenover, en het antwoord op die vragen kan ons niet anders toekomen dan door de Openbaring en voorzoover die Openbaring ze ons schenken wil. Bij schier elk ander leerstuk van Christus' kerk hebben we althans nog aanknoopingspunten in onze eigen menschelijke natuur, in ons innerlijk zielsbesef en in de feiten der historie, maar bij het leerstuk der Voleinding begeeft ons dit alles ten eenenmale. Hier toch komt hetgeen het dogma te belijdenh eeft, niet uit ons aanzijn op, maar daalt het alles van boven tot ons neder. Uit een ons geheel onbekende wereld komen de te kennen gegevens, waarnaar we grijpen willen, ons toe.

Niet alle verborgenheden zijn van gelijken aard. Er zijn aller-

eerst verborgenheden, waarvan de kennis ons niet alleen onthouden is, maar zelfs *verboden* werd en daarom ontzegd is. Zoo zijn er diepten in Satan met wier kennis we onzen geest niet mogen bezoedelen. En ook al dringt men niet door tot Satan, ook de gewone laagheid van veel menschelijke kringen, die in gemeenheden, sluwheden en listigheden nestelt, moet ons vreemd blijven. Wie zijn levensweg ten einde toe afwandelt zonder van deze boosheden ook maar oppervlakkig kennis te hebben erlangd, bewaart zijn ziel in meerdere reinheid. Al wat op 't gebied van het booze ligt, blijve ten einde toe verborgen voor wie niet plichtshalve het kennen moet om het te bestrijden, te bestraffen en in zijn opkomen te verhinderen. Het kind is juist in het niet-kennen van deze verborgenheden van het kwaad zooveel gelukkiger dan de volwassene, tot wien althans het gerucht van het booze doordrong. Iets wat te krachtiger moet uitgesproken, omdat zondige nieuwsgierigheid zoo vaak tot kennismaking met deze booze wereld prikkelt, en de drukpers zoo gereed is u door schandelijk geschrijf in deze booze wereld in te leiden. De groote verspreiding die zulk schandelijk geschrijf vooral de laatste halve eeuw verkregen heeft, is een der betreurenswaardigste oorzaken van de daling der zedelijke zuiverheid in breeden kring. Hier geldt het een verborgenheid die verborgen *moet* blijven, en wier ontsluiting bijna in den regel tot zonde leiden zal.

Daarnaast staat in de tweede plaats de verborgenheid van het Hooge en het Majestueuze in het Drieëenig Goddelijk Wezen. Hoever toch de Heere onze God zich in zijn vaderlijke goedertierenheid tot ons neigt om Zichzelven aan ons te openbaren, ons in zijn kennis in te leiden, en door die kennis te zaligen, toch blijft er in het diepst van het Goddelijk Wezen en in de heiligheid van zijn Raad altoos een iets, dat niet alleen onze kennis te boven gaat, maar ook principieel aan de kennis van het schepsel onttrokken moet blijven. Zeker zal de kennisse Gods in ons tweede leven, hiernamaals, de zeer beperkte kennis waarop we thans zijn aangewezen, te boven gaan. Nu zien we als in den spiegel een afschijnsel, „dan zullen we Hem zien, aangezicht tot aangezicht". Nu kennen we Hem ten deele, „maar dan zullen wij Hem kennen, gelijk we gekend zijn". Doch hoe hoog de kennisse, die we van God zullen erlangen, de kennisse die we thans van Hem bezitten ook moge te boven gaan, toch zal er altoos in het Wezen zelf van onzen God een verborgenheid overblijven, die nooit voor ons kan worden ontdekt. Het eindige grijpt het Oneindige nimmer. Hier is dus wel openbaring, zeer rijke openbaring zelfs, maar toch nooit een openbaring die *alle* verborgenheid opheft.

Van geheel anderen aard is dan weer de verborgenheid, die voor een tijd mysterie blijft, doch bestemd is om allengs tot onze kennisse door te dringen. Er is in het geschiedkundig verloop der volken van lieverlede allerlei klaar en duidelijk geworden, wat aanvankelijk nog voor allen saam in diep mysterie gehuld was. Zelfs in de bijzondere openbaring is gestadige vooruitgang te bespeuren. Onder het Oude Verbond wandelde het volk des Heeren nog veelszins in de schaduwen, terwijl eerst na Bethlehem het vollere licht is opgegaan. En wat hiervan gold voor de volken, geldt evenzoo voor de enkele geroepen personen. Na Damascus wandelde Paulus bij voller licht dan toen hij nog ijverde tegen de Gemeente des Heeren. Ten deele hangt dit zelfs met onzen leeftijd saam. Een Zondagsschool kan niet bieden wat men van een lidmaten-catechisatie verwachten mag. En wat alzoo geldt van het verschil in jaren, geldt evenzoo van het verschil in geestelijke rijpheid. Bijna een ieder die later onder de ingeleiden werd opgenomen, heeft eerst de jaren van beperkte ontwikkeling gekend, toen hem nog, o, zooveel verborgen was, wat later door geestelijke ervaring tot zijn volle kennis doordrong.

Maar van geheel ander karakter blijft de Openbaring, die op de Voleinding doelt. Hierbij toch is sprake van een verborgenheid, waarover een ondoordringbare sluier hangt, waarvan niet één onzer één enkelen tip kan oplichten. Niet alsof deze verborgenheid bestemd was verborgen voor ons te blijven. Integendeel, heel de Schrift door zijn eerst de aanduidingen, toen de profetieën en ten slotte de bepaalde gegevens verstrekt, die ten doel hadden en hebben, om de verborgenheid, die aan de Voleinding hangt, voor ons op te heffen. De Voleinding moet geen verborgenheid blijven, maar in klaar kennen tot ons worden gebracht. Ten slotte zal er in de Voleinding geen zweem van het mysterie overblijven. En evenmin kan gezegd, dat het hier een kennisse geldt, die nog tijdelijk ons kenvermogen te boven gaat, en bestemd is voorshands voor ons verborgen te blijven. Voor zooveel hier de sluier kon worden weggenomen, is hij weggenomen. De hier ter onzer beschikking gestelde Openbaring wordt niet nog aangevuld, maar ligt volledig voor ons. Uit niets blijkt, dat er aan de ons gegeven Openbaring nog iets zal worden toegevoegd. Wat men, buiten deze Openbaring om, over de Voleinding ook zinne of peinze, is doelloos en nut niet. Een kennen als waarop 't hier aankomt, groeit niet op uit wat voor oogen is, maar kan ons alleen toekomen *door rechtstreeksche mededeeling,* een mededeeling die haar middelpunt vindt in wat de Christus eerst zelf, en toen door zijn apostelen, sprak. Na de kennis, die Christus' Kerk ten deze bezitten mag, is

daarom noch van de traditie der volken, noch uit de scholen der wijsbegeerte, noch door onze persoonlijke ervaring, iets positiefs te wachten. Indien de Schrift u hier geen licht ontstoken heeft, blijft het alles duister voor u. Iets wat daarom zoo met nadruk op den voorgrond moet geplaatst, omdat de Openbaring, die we door de Schrift ontvangen, zoo scherp ingaat tegen allerlei voorstelling, die we uit de wereld meêbrengen. Om slechts dit ééne punt te noemen: naar de in de wereld heerschende meening is onze aarde niets dan een kleine planeet in een der kleine zonnestelsels, die alzoo voor het heelal nauwelijks beteekenis heeft. Volgens de Openbaring daarentegen is de aarde onder alle starren dáárom de gewichtigste, omdat op onze aarde de mensch leeft, en met dien mensch Godzelf in de vleeschwording van het Woord in gemeenschap trad. Elke poging nu om den inhoud van de Openbaring ten deze zoo te fatsoeneeren, dat deze centrale beteekenis van dezen onzen wereldbol en van den mensch wegvalt, moet niet alleen mislukken, maar ondermijnt geheel den grondslag waarop het gebouw der Openbaring is opgetrokken. Om te handelen van de Voleinding is het daarom niet genoeg dat we óók de gegevens der Openbaring raadplegen, om die voorts te verwerken naar ééne uit de gemeene opinie genomen gedachtenwereld. Wie met het oog op de Voleinding tot de Openbaring komt, heeft te kiezen of te deelen. Blijft hij halverwege in het rag van zijn eigen, uit de wereld genomen voorstellingen hangen, dan kan hetgeen de Openbaring hem biedt, misschien een enkel punt voor hem opklaren, maar een beeld van het geheel biedt hem alsdan de Openbaring nooit. Staat ge daarentegen in het geloof, dat de gegevens, die ge voor u hebt, u toekomen van den Christus, en dat onder alle uit een vrouw geborenen, *alleen* de Christus de verborgen dingen kende en ons *kon* openbaren, dan dringt ge traditie en philosophie terug naar het heel andere terrein, waarop deze uw aangewezen leidslieden zijn, maar blijft ge bij het indenken van de Voleinding den Christus, en den Christus alleen als uw leidsman eeren en volgen als uw gids.

XXIV. De belijdenis der Kerk.

> Zij dan, die samengekomen waren, vraagden Hem, zeggende: Heere, zult Gij in dezen tijd aan Israel het koninkrijk weder oprichten? En Hij zeide tot hen: Het komt u niet toe, te weten de tijden of gelegenheden, die de Vader in Zijne eigen macht gesteld heeft. HAND. 1 : 6, 7.

ONZE Gereformeerde Kerken hebben in haar Formulieren van eenigheid al hetgeen op de Voleinding betrekking heeft, niet dan terloops ter sprake gebracht. Een enkele toespeling daargelaten, handelt in onze breede belijdenis, die 37 artikelen telt, alleen het laatste artikel van de laatste dingen. Noch bij de bespreking van den persoon van den Heiland, noch bij de behandeling van den weg ter zaligheid, was ze op de laatste dingen breeder ingegaan, en eerst op 't allerlaatst, als niet alleen de hoofdstukken ter zaligheid, maar ook de leer van de Kerk en de Sacramenten en de Overheid ten einde is gebracht, wordt aan dit alles ten besluite nog één enkel artikel over de wederkomst des Heeren en de laatste dingen toegevoegd. In dit artikel nu is bijna alles wat men destijds omtrent de Voleinding met kennis van zaken beleed, dicht ineengestuwd. Beleden wordt in dat artikel, hoe wij „ten laatste gelooven, volgens het Woord van God, dat, als de tijd, van den Heere verordend (die allen schepselen onbekend is), gekomen en het getal der uitverkorenen vervuld zal zijn, onze Heere Jezus Christus uit den hemel zal komen, lichamelijk en zienlijk, gelijk Hij opgevaren is, met groote heerlijkheid en majesteit." Stijl en taal zijn reeds in dezen aanhef verheffend en boeiend, en hetgeen beleden wordt, sluit zich geheel aan de Schrift niet alleen aan, maar is schier van woord tot woord uit de Schrift genomen. Wat bij alle artikelen er kon bijstaan, maar wegbleef, staat er hier met nadruk bij, ja, staat in dit artikel zelfs op den voorgrond: *Volgens het Woord Gods.* Juist dus wat ons vorig artikel op den voorgrond schoof, t. w. dat we inzake de Voleinding noch op de traditie noch op de philosophie kunnen afgaan, maar ons eeniglijk te verlaten hebben op wat in het Boek der Openbaring ter onzer kennis wordt gebracht.

Onmiddellijk hierop volgt de tweevoudige belijdenis: 1e van het laatste oordeel, en 2e van de vernieuwing der wereld. We lezen toch, dat de Heere Jezus Christus komen zal, „om zich te verklaren een Rechter te zijn over levenden en dooden", en dat wel

zoo, dat Hij „deze oude wereld in vuur en vlam" zal zetten, niet om haar te vernietigen, maar „om haar te zuiveren". Wat hier van het laatste oordeel wordt beleden, wordt dan in hetgeen volgt nader uitgewerkt, maar over hetgeen met onze oude wereld gebeuren zal, blijft het bij dit weinige: 1e. dat deze aarde in een machtigen wereldbrand zal opgaan, om aldus in zuiverder vorm hersteld te worden, en 2e dat dit geschieden zal eer het laatste oordeel voleind is, en er, als ware het, de inleiding toe zal vormen. Er staat toch, dat de Christus zich verklaren zal een Rechter over levenden en dooden, deze oude wereld *stellende* in vuur en vlam. Dus niet, om haar in vuur en vlam te zetten, maar in het tegenwoordige deelwoord: *stellende*, wat niet anders schijnt te willen zeggen, dan dat de wereldbrand het oordeel zal voorafgaan. Iets wat te meer klemt, waar op die aankondiging van den wereldbrand *volgt: „alsdan* zullen voor dezen Rechter verschijnen." Daar het intusschen de bedoeling niet kan geweest zijn, om te zeggen, dat geheel de hernieuwing van deze aarde aan het oordeel zou voorafgaan, valt niet anders te besluiten, dan dat Guido de Brays zich van het verloop en de opeenvolging der laatste dingen geen geheel klare voorstelling heeft gevormd, en deze vernieuwing der oude wereld slechts vluchtig heeft ingelascht, om aanstonds tot wat hem hoofdzaak was, d. i. tot het laatste oordeel, te kunnen overgaan. Na de vermelding van den afloop van dat oordeel komt de Belijdenis dan ook op den wereldbrand niet meer terug. Alleen de uitkomst van het laatste oordeel wordt breed omschreven, maar elk verband met de oude wereld blijft hier geheel onbesproken.

In de derde plaats volgt dan de belijdenis van het laatste oordeel of jongste gericht, een stuk des geloofs dat voor onze Vaderen blijkbaar hoofdzaak was. Beleden wordt dan ten eerste de opstanding der dooden: „Want alle degenen die gestorven zullen wezen, zullen uit de aarde verrijzen, de zielen te zamen gevoegd zijnde met haar eigen lichaam, in hetwelk zij zullen geleefd hebben." Een teekening blijkbaar aan Ezechiëls gezicht ontleend, en die daarom aan de apostolische toelichting van het zaad, dat sterft om te ontkiemen, gespeend bleef. Na nu aldus opgestaan te zullen zijn, zullen de dooden voor Christus' rechterstoel gedagvaard worden. Er staat toch in de tweede plaats: „alsdan zullen persoonlijk voor dezen grooten Rechter verschijnen alle menschen, zoowel mannen als vrouwen en kinderen, die van den aanbeginne der wereld af tot den einde toe geweest zullen zijn, verdagvaard zijnde door de stem van den archangel en door het geklank der Goddelijke bazuin." Ten derde wordt dan ingelascht, dat zij, die de weder-

komst des Heeren beleven zullen, niet zullen sterven, maar tijdelijk zullen veranderd worden, en uit den verderfelijken in den onverderfelijken toestand zullen worden omgezet.

Is nu alzoo geheel de menschheid, geheel het menschelijk geslacht, èn dat voorheen geleefd had, èn dat nog leefde op den dag van Jezus' wederkomst, in de vierschaar gesteld, dan zal het rechtsgeding aanvangen, hierin bestaande, dat „de boeken, dat is, de consciëntiën, geopend en de dooden geoordeeld zullen worden." Bij dit vierde punt worden alzoo alleen de dooden meegerekend, en zij die „veranderd" staan te worden, niet. En wat nog meer de aandacht trekt, wel was in het vorig punt uitdrukkelijk verklaard, dat niet alleen de volwassenen, maar ook de kinderen in het laatste oordeel zullen verschijnen, maar hier wordt een voorstelling gegeven, die op de zeer jong wegstervende kinderen niet past. Er staat toch, dat de dooden zullen geoordeeld worden „naar hetgeen zij in deze wereld gedaan zullen hebben, hetzij goed, of kwaad"; iets wat uiteraard op een kindeke dat daags na de geboorte wegstierf, niet kan worden toegepast. Nog sterker springt hier de onvolledigheid in het oog, zoo men let op hetgeen onmiddellijk volgt: „Ja, de menschen zullen rekenschap geven van alle ijdele woorden, die ze gesproken zullen hebben, die de wereld niet dan voor kinderspel en voor tijdverdrijf acht"; een voorstelling die evenzoo buiten toepassing blijft, zoo er sprake is van een kindeke, dat wegstierf eer het spreken leerde. En geheel hetzelfde geldt van het derde stuk, dat hier beleden wordt, hierin bestaande, dat de opgestane dooden zullen geoordeeld worden, niet alleen naar wat ze gedaan en gesproken hebben, maar ook naar wat ze in hun hart overlegd, verzonnen of geveinsd hebben. Er staat toch: „en dan zullen de verborgenheden en geveinsdheden der menschen openbaarlijk voor allen ontdekt worden."

Na dit te hebben uiteengezet, slaat dan onze Belijdenis een geheel anderen toon aan, en past de beslissing van dit laatste oordeel toe onderscheidenlijk op de Belijders en op de ongeloovigen. Ze noemt daarom „de gedachtenis van dit oordeel met recht schrikkelijk en vervaarlijk voor de boozen en goddeloozen," en daartegenover „zeer wenschelijk en troostelijk voor de vromen en uitverkorenen." Van dit laatste wordt dan reden gegeven door opsomming van de vier navolgende punten: 1°. zullen de uitverkorenen dan ontvangen hun volkomene verlossing; 2°. zullen ze de vruchten ontvangen van hun arbeid en moeite; 3°. zullen ze in hun onschuld bekend en in eere hersteld worden; en 4°. zullen ze de wrake Gods aanschouwen over de zonde der goddeloozen; met name over die goddeloozen, die Gods volk „getiranniseerd,

verdrukt en gekweld zullen hebben." En het einde zal wezen, dat de uitverkorenen „zullen gekroond worden met heerlijkheid en eere. De Zone Gods zal hun naam belijden voor God zijnen Vader en zijn uitverkoren engelen, alle tranen zullen van hun oogen afgewischt worden; hun zaak, die nu tegenwoordig door vele rechters en overheden als kettersch en goddeloos verdoemd wordt, zal bekend worden de zake des Zoons van God te zijn. En tot een genadige vergelding zal hen de Heere zulk een heerlijkheid doen bezitten, als het hart eens menschen nimmermeer zou kunnen bedenken." Reden waarom, zoo gaat de Belijdenis dan voort, reden waarom „wij dien grooten dag met een groot verlangen verwachten, om ten volle te genieten de belofte Gods, in Jezus Christus onzen Heere."

Doch hierbij laat onze Belijdenis het niet. Ze jubelt niet eeniglijk over de heerlijkheid die den uitverkorenen wacht, maar spreekt zich even beslist uit over het eeuwig lot der verlorenen. Ze zegt toch dat dezen, „overwonnen door het getuigenis hunner eigen consciëntiën, onsterfelijk zullen worden, doch in zulk een voege, dat het zal zijn om gepijnigd te worden in het eeuwige vuur, hetwelk den duivel en zijnen engelen bereid is." In het gemeen kan men dus zeggen, dat zoo goed als alles wat op de Voleinding betrekking heeft, hier wordt aangestipt; dat wat beleden wordt, beleden wordt met beslistheid; en dat vooral het uiteengaan van de twee wegen, die bewandeld worden, zonder zweem van aarzeling op den voorgrond wordt gesteld. Maar verheeld mag niet, dat dit artikel meest in vage, algemeene termen hangen blijft, en bijna in niet één der groote geschilpunten partij kiest. Het is een cordate, maar hoogst summiere belijdenis van de laatste dingen, die vooral als slot van het geheel ernstig stemt en moed inboezemt; maar dogmatisch scherp en rijk is dit artikel niet. Men gevoelt zoo, dat in de dagen der Reformatie niet over *dit* stuk des geloofs het hoofdverschil liep. Door het vagevuur en wat hiermede samenhing, was ook de leer der laatste dingen in het geding betrokken, maar toch slechts zijdelings, en in geen geval zoo kras en scherp, dat er hier een oorspronkelijk artikel aan gewijd werd.

In onzen Catechismus ligt de zaak niet anders. Opzettelijk handelt de Catechismus van de leer der laatste dingen in de Zondagsafdeelingen XIX en XXII; en terloops in vraag 42, 45, 46, 47 en 49. Het waren de XII Artikelen des Geloofs, die vanzelf aan de opstellers van den Catechismus aanleiding gaven om de wederkomst des Heeren, het laatste oordeel, de opstanding des vleesches en het eeuwige leven ter sprake te brengen. In de XII Geloofsartikelen toch wordt achtereenvolgens beleden, dat Christus „gezeten is aan

de rechterhand des Almachtigen Vaders, vanwaar Hij komen zal, om te oordeelen de levenden en de dooden"; en voorts dat een Christen te belijden heeft: „Ik geloof in de wederopstanding des vleesches en een eeuwig leven."

Wat nu het eerste stuk betreft, zoo treedt de Catechismus in vr. 52, die tot de XIXe Zondagsafdeeling behoort, niet in leerstellig betoog, maar gebruikt de leer van het oordeel aanstonds om den geloovigen dier dagen, die hard gedrukt werden, moed in te spreken, ze te doen volharden, en, moest het, op den marteldood voor te bereiden. De vraag luidt dan ook niet: „Wat *beteekent* de wederkomst des Heeren?" maar heel anders: „Wat *troost* u de wederkomst van Christus om te oordeelen de levenden en de dooden?" De Catechismus drijft dit zelfs zoo sterk, dat hij de wederkomst des Heeren als zoodanig onbesproken laat, en haar alleen bezigt als aanloop om te komen tot het oordeel; en wat ook niet mag worden voorbijgezien, dat oordeel komt niet ter sprake om ons van zonde en ongerechtigheid af te manen, gelijk dit in de Schrift herhaaldelijk plaats grijpt, maar uitsluitend om de toenmaals hard vervolgde gemeente van Christus moed in te spreken bij het harde lijden, waaraan ze nog altoos was blootgesteld. Goed te keuren is dit niet. Het oordeel dat komt, moet altoos in de eerste plaats op onszelven worden toegepast en ons in zijn zedelijk-hoogen ernst aangrijpen; doch zoozeer was men in de dagen toen de Catechismus werd opgesteld, eenerzijds vervuld met zijn bestrijding van de Roomsche werkheiligheid en anderzijds met de harde vervolging die de Roomsche overheden den geloovigen aandeden, dat geheel het stuk van Jezus' wederkomst en van het laatste oordeel schier eeniglijk als middel tot volharding en bemoediging der geloovigen werd opgevat. Gelijk de vraag alleen op troost doelt, slaat het antwoord dan ook geheel op de lijdende kerk, als het heet: „Dat ik in alle droefenis en vervolging met opgerichten hoofde, even denzelfde, die zich te voren om mijnentwille voor Gods gericht gesteld en al den vloek van mij weggenomen heeft, tot eenen Rechter uit den hemel verwachte, die alle zijne en mijne vijanden in de eeuwige verdoemenis werpen, maar mij met alle uitverkorenen tot zich in de hemelsche blijdschap en zaligheid nemen zal." Als gevolg van die strekking blijft dit antwoord dan ook in het vage en algemeene hangen, en belijdt noch ten opzichte van de wederkomst des Heeren, noch ten aanzien van het jongste gericht ook maar één enkele bijzonderheid. Grondtoon en hoofdzaak is en blijft hier, dat de verdrukker der gemeente voor eeuwig rampzalig zal worden, en daarentegen de kudde des Heeren een eeuwige vreugde en blijdschap tegemoet gaat. Een uitlegging alzoo van het Geloofs-

artikel, die in de 16e eeuw op haar plaats was, maar met een toestand als waarin wij leven, elk rechtstreeksch verband mist.

Anders staat het in de XXIIe Zondagsafdeeling bij de belijdenis van de *opstanding des vleesches* en het *eeuwig leven.* Wel staat ook hier de *troost* op den voorgrond, geheel in samenhang met de eerste vraag van den Catechismus: „Wat is uw eenige troost beide in het leven en in sterven?", maar hier is dit getuigenis ook voor ons nog op zijn plaats, daar tegenover den dood de leer der opstanding als tegenwicht komt, om ons de hardheid van den dood te doen verduren. Zelfs geeft de Catechismus hier nog iets meer dan in het elfde geloofsartikel staat, doordat hij er in de eerste plaats van zegt: dat onze ziel „na dit leven van stonde aan tot Christus, haar Hoofd, zal opgenomen worden." Dit stuk is niet in het Geloofsartikel vervat. Het is iets wat de Catechismus er bij voegt, om duidelijk aan te geven, wat terstond na den dood gebeurt, en wel om uit te spreken, dat er na het sterven voor Gods kinderen geen sprake is van een periode van loutering in het vagevuur, maar dat de vrijgemaakte ziel *van stonde aan,* d. i. onmiddellijk, niet pas later, maar onverwijld na het sterven, in de gemeenschap met Christus ingaat. Uitgewerkt is dit niet. Het is toch verre van duidelijk, hoe een van het lichaam gescheiden ziel, om de gemeenschap met Christus, die in *ons vleesch* aan Gods rechterhand is gezeten, te kunnen genieten, in den hemel moest worden opgenomen, waar toch geestelijke gemeenschap met Christus reeds hier op aarde voor zijn geloovigen mogelijk is. Toch doet deze korte verklaring als inleiding hier weldadig aan, vooral omdat ze niet in den vorm van een aanval op Rome is ingekleed, en veeleer uiting geeft aan de zalige verwachting, dat terstond, dat van stonde aan, na het sterven, de geestelijke zaligheid intreedt. Voorts volgt dan de belijdenis van de opstanding des vleesches, waarbij de Catechismus zich van elke nadere verklaring onthoudt, en er alleen nadruk op legt, dat het opgewekte lichaam aan het verheerlijkte lichaam van Christus gelijkvormig zal zijn.

Minder voldoet de verklaring van den Catechismus in het stuk van het *eeuwige leven.* Niet, alsof ook hier de gekozen uitdrukkingen niet schoon en aangrijpend zouden zijn. Veeleer doet het u bij het lezen altoos weer weldadig aan, zoo ge het u hoort toespreken: De troost van het eeuwige leven is, dat „nademaal ik nu het beginsel der eeuwige vreugde in mijn hart gevoel, ik na dit leven volkomene zaligheid bezitten zal, die geen oog gezien, geen oor gehoord heeft, en in geens menschen hart opgeklommen is, en dat, om God daarin eeuwiglijk te prijzen."

Toch mag niet verzwegen, dat hier iets hapert. In de XII Geloofs-

artikelen volgt de belijdenis van het *eeuwige leven* op de belijdenis van de opstanding des *vleesches*. Bedoeld is alzoo het eeuwige leven, gelijk het in het rijk der heerlijkheid *na* de opstanding des vleesches en na het oordeel zal ingaan, om nimmer te eindigen. Dit nu komt in de uitlegging van den Catechismus niet tot zijn recht. Van de heerlijkheid wordt hier geheel gezwegen, het beledene wordt uitsluitend geestelijk opgevat, en bepaalt zich tot de *zaligheid* die terstond na het sterven intreedt. Nu zijn *zaligheid* en *heerlijkheid* twee. De zaligheid raakt het geestelijke, de heerlijkheid doelt op den gelukstaat die in het uitwendige voor ons bereid is. Zaligheid is alzoo te genieten vóór de opstanding des vleesches, de heerlijkheid daarentegen eerst nadat de opstanding des vleesches zal hebben plaats gehad; en al zou men nu kunnen zeggen, dat de Catechismus, door te gewagen van een zaligheid die geen oog gezien en geen oor gehoord heeft en in geens menschen hart is opgeklommen, evenwel weer feitelijk op de heerlijkheid doelt, toch moogt ge niet voorbijzien, dat er in den aanvang van het antwoord sprake is van een „beginsel der eeuwige vreugde, dat we op aarde reeds in ons hart gevoelen", en dan volgt daarop, niet dat we eerst bij Jezus' wederkomst, maar dat we terstond *na dit leven* volkomen zaligheid bezitten zullen. Al mag men dus niet zeggen, dat de heerlijkheid hier zou zijn afgesneden, zoo mag toch evenmin verheeld, dat de Catechismus het onderscheid tusschen den toestand, die onmiddellijk na het sterven intreedt, en den toestand die in het rijk der heerlijkheid ons wacht, geheel liet glippen, en eigenlijk alleen nadruk legt op wat we terstond na den dood mogen verwachten. En dit nu juist mocht hier niet, waar het een uitlegging van de Geloofsartikelen gold, daar immers in onze Geloofsartikelen de opstanding des vleesches aan het oordeel voorafgaat, en eerst daarop de belijdenis van het eeuwige leven volgt.

Moet alzoo de belijdenis van de XIXe en XXIIe Zondagsafdeeling als niet geheel bevredigend met oordeel des onderscheids aanvaard worden, dit onbevredigende wordt allerminst aangevuld of vergoed, door wat in vraag 42, 45, 46, 47 en 49 zijdelings op de Voleinding betrekking heeft. Vraag 42 stelt het probleem, waarom, nu Christus voor ons gestorven is, wij niet zonder sterven gelijk Henoch in de eeuwigheid kunnen ingaan? Zeer terecht nu wordt in verband met die vraag opgemerkt, dat onze dood elk verzoenend of schuldelgend karakter mist, en veeleer het van God gegeven middel is, om af te sterven van onze zonde en over te gaan in het eeuwige leven; maar voor de Voleinding ontsteekt dit weinig licht, en zegt wel wat ons sterven voor ons beteekent, maar niet, waarom we niet ook zonder te sterven, zalig konden worden. Immers zij, die

bij Jezus' wederkomst nog op aarde leven zullen, zullen, zonder den dood te hebben gesmaakt, de zaligheid tegengaan. Meer kracht van belijdenis schuilt in het antwoord op vraag 45, waar bij het bespreken van de opstanding van Christus beleden wordt, dat „de opstanding van Christus een zeker pand is van onze zalige opstanding."

Dit in verband brengen met de Voleinding van de opstanding van Christus voldoet in elk opzicht. De opstanding van Christus wordt er principieel door gesteld, als niet bestaande in de persoonlijke verwekking ten leven van den Christus na Zijn kruisdood, maar als de aanvang, als het uitgangspunt, als het begin van de nieuwe orde van dingen, die door Zijn wederkomst zou worden voleind. Even gelukkige greep is het, dat in het antwoord op vraag 46, die van de hemelvaart van Christus handelt, die hemelvaart niet op zichzelf wordt genomen als het eindpunt van Jezus' leven op deze aarde, maar veeleer omgekeerd als het begin en uitgangspunt van dat regiment des Heeren van Boven, dat ten slotte op Zijn wederkomst zal uitloopen. Hemelvaart en wederkomst hooren bijeen. De engelen wezen hier reeds op, en het is volkomen juist gezien, dat de Catechismus dit verband hier op den voorgrond stelt. Opstanding en hemelvaart beide zijn de mijlpalen op den weg, die in de Voleinding zijn eindpunt bereikt. In het antwoord op vraag 47 wordt deze lijn verder doorgetrokken, en beleden, hoe geheel ons tegenwoordig leven, dat aan de wederkomst des Heeren voorafgaat, toch door Hem onzen Heere en Koning, van uit den hemel beheerscht wordt. Hij is nu *ons ten goede daar*, zoo was in antwoord 46 gezegd, en nu wordt dit nader alzoo verklaard, dat hij „naar zijn Godheid, majesteit, genade en Geest *nimmermeer* van ons wijkt." En eindelijk voegt het antwoord op vraag 49 hier nog aan toe, dat „wij [in Christus] ons vleesch in den hemel tot een zeker pand hebben, dat Hij, als het Hoofd, ons zijn lidmaten ook tot zich zal nemen." Een leerstuk daarom ook voor de Voleinding van gewicht, omdat het geheel de Voleinding zijn stuwkracht en voortgang laat ontleenen aan den band die de geloovigen aan Christus verbindt. Verbindt niet in den zin van geloofsgemeenschap alleenlijk, maar verbindt in dien mystieken zin, die in het beeld van het Hoofd en de leden van het mystieke Lichaam, door de Schrift zelve op den voorgrond wordt gesteld. Doch al neemt men nu dit alles wat èn onze Belijdenis èn onze Catechismus over de Voleinding ten beste gaven, in ordelijk verband saam, en al looft men den toon, den gewijden toon vooral, waarin al wat hierop betrekking heeft, besproken wordt, toch blijft het bij wat we in den aanvang opmerkten, dat wie licht over de Voleinding en over het verloop

der laatste dingen zoekt, door onze Formulieren van eenigheid niet bevredigd wordt. Men voelt zoo, dat destijds andere vraagstukken op de geesten beslag legden, en dat het voor de Voleinding bleef bij wat de zeer algemeene belijdenis in breeden kring was.

XXV. **De belijdenis der Kerk.** *(Vervolg.)*

> Maar gij, broeders, gij zijt niet in duisternis, dat u die dag als een dief zoude bevangen. Gij zijt allen kinderen des lichts, en kinderen des daags; wij zijn niet des nachts, noch der duisternis.
>
> 1 Thess. 5 : 4, 5.

ONBEVREDIGEND is wat onze Belijdenis en onze Catechismus over de Voleinding ten beste geven, ongetwijfeld, althans zoo men in deze Formulieren van eenigheid een antwoord zoekt op geheel de reeks van vragen die de Voleinding aan de orde stelt. Toch is dit in de eeuw der Reformatie door de gemeente weinig gevoeld, en ook kan men niet zeggen, dat in de eeuwen, die daarop gevolgd zijn, sterker behoefte aan meer en klaarder licht openbaar werd. De zaak is eenvoudig deze, dat de voorstelling die men omtrent de laatste dingen koesterde, zich sinds de Middeleeuwen in groote trekken had vastgezet; dat de groote menigte zich in die algemeene voorstelling thuis gevoelde; en dat hierdoor elke ernstige worsteling om op het stuk van de Voleinding tot meerdere klaarheid te geraken, uit bleef. Men houde toch wel in het oog, dat de Christelijke Kerk zich nimmer als een theologisch instituut opwierp, om alle grootere en kleinere godgeleerde vraagstukken in onderzoek te nemen en daarover haar oordeel uit te spreken, maar dat ze integendeel in de onderscheiden perioden van haar bestaan zich achtereenvolgens telkens alleen met die bepaalde vraagstukken heeft bezig gehouden, die door den loop der feiten op den voorgrond waren geplaatst. Vooral in ons vaderland kunnen we ons dit zeer duidelijk voorstellen, omdat we tijdens de Dordtsche Synode hier te lande een korten maar zeer principieelen strijd over den vrijen wil hebben doorleefd, die in de vijf artikelen van Dordt tot een rijke ontwikkeling van het leerstuk der Verkiezing geleid heeft. In die periode was aller aandacht hier te lande schier uitsluitend op dit ééne dogma saamgetrokken. Niet alleen op de colleges der Hoogescholen en op

de kansels in de verschillende Kerken, maar op catechisaties en kleinere samenkomsten, in de particuliere en publieke gesprekken, in de groote theologische en in de kleine volkslitteratuur hield men zich destijds schier uitsluitend met dit ééne godgeleerde vraagstuk bezig. Niet, alsof men jegens de andere stukken der waarheid onverschillig was geworden, maar omdat die andere stukken op dat oogenblik niet ernstig werden aangetast, en ook het bewustzijn der Kerk te beperkt was, om zich in éénzelfde periode met meer dan één machtig vraagstuk bezig te houden. Het vraagstuk dat op de aandacht der Kerk in zulk een periode beslag zal leggen, kiest de Kerk niet zelve, maar wordt haar door den loop der dingen voorgelegd. Er ligt in den gang der geschiedenis zekere logica, die in vaste volgorde de onderscheiden stukken der waarheid aan de vuurproef onderwerpt, en het is onder dezen historischen drang, dat ook in de dagen der Reformatie hetgeen de Kerken bezig zou houden, bepaald werd. Daar nu de Reformatie zelve uit Roomsche excessen was opgekomen, kon het niet wel anders, of ze moest zich in de eerste en voornaamste plaats bezig houden met de problemen, die tusschen haar en Rome's Kerk in geschil lagen; onder die problemen moest wel de vraag, hoe de zondaar gerechtvaardigd werd, op den voorgrond treden; hierbij moest de tegenstelling tusschen de rechtvaardigmaking door het geloof en de zaliging door verdiensten al spoedig heel den strijd der gedachten beheerschen; en hieruit verklaart het zich dan ook weer, dat men, na de overmacht van Rome te hebben teruggedrongen, het onder elkander oneens werd, en als Remonstrant en Contra-remonstrant uiteenging. Zoo kon het wel niet anders, of de leer der laatste dingen moest wel in de schaduw worden gesteld. Ze kwam wel aan de orde, voorzoover de Roomsche kerk haar theorie ook op dit terrein had laten doordringen, zoo b.v. in het stuk van het vagevuur en van de aflaten, maar dan toch altoos zijdelings, en er was tijd noch aanleiding voor de Kerk in haar breede afmetingen, om zich met de leer der laatste dingen ook maar eenigszins in samenhang en volledigheid bezig te houden. En hieruit nu verklaart het zich, dat in Belijdenis en Catechismus wel met juistheid en beslistheid beleden wordt, wat destijds aller Christenen gemeen geloof was, maar dat er niet aan kon gedacht worden, om de leer der Voleinding uit te werken op een voet, als waarop dit met de leer der goede werken, der uitverkiezing enz. geschied is.

Het was een gang van zaken, dien men zich niet beter verklaren kan dan door te letten op wat de Formulieren uit den tijd der Reformatie over de twee Sacramenten ten beste gaven. De leer

des Doops is ongetwijfeld niet minder gewichtig dan de leer van het Heilig Avondmaal, en toch springt het in het oog, hoeveel breeder in onze Formulieren de leer van het Heilig Avondmaal dan de leer van den Heiligen Doop wordt uitgesponnen. Nu waren destijds *beide* Sacramenten in geding. Van Roomsche zijde stond men met de leer van de Mis tegen de juiste leer van het Heilig Avondmaal over, maar ook de Wederdoopers randden het echte karakter van den Doop aan. Het verschil tusschen beide gedingen bestond alleen hierin, dat de antithese met Rome geheel den toestand in ons werelddeel beheerschte, terwijl het geding met de Wederdoopers zich tot zeer enkele landen bepaalde, en in die landen tot een kleine secte. In verband hiermede nu was het volkomen natuurlijk, dat onze theologen, en evenzoo de geloovigen in de gemeente, zich destijds veel ernstiger in de Avondmaalsquaestie dan in het probleem van den Doop verdiepten, en aan het Avondmaal hun hoofd-aandacht bleven wijden. Hieruit ziet men, hoe de omstandigheden en het verloop der historie uitwijzen, welk stuk der leer in een bepaalde eeuw op aller aandacht beslag zal leggen, en, blijkt hieraan geen ontkomen te zijn, dan verklaart het zich onmiddellijk, hoe in de dagen der Reformatie aller aandacht was samengetrokken op al hetgeen tusschen Rome en ons in geschil lag, maar juist daarom dan ook niet op het groote vraagstuk der Voleinding kon gelet worden.

De tijd, waarin wij zelven leven, toont even duidelijk, dat het zoo en niet anders in het leven der Kerk toegaat. Nog altoos belijden de Gereformeerde Kerken hetgeen onze vaderen nu vier eeuwen geleden op het stuk van de Mis, van de verdienstelijkheid der goede werken, van het pauselijk gezag, van de overlevering en zooveel meer met hand en tand verdedigden, en in tal van plaatsen met hun bloed bezegeld hebben. Maar al blijven we in dit alles met onze vaderen eensdenkend, en al komt het niet in ons op, er van af te wijken, toch is er geen sprake van, dat deze onderwerpen hoofd en hart op de manier van voor vier eeuwen vervullen zouden. Ons houden heel andere onderwerpen bezig. Wij staan principieel niet tegenover het Bijgeloof, maar tegenover het Ongeloof. Voor ons gaat het om het gezag der H. Schrift, om de Godheid van den Christus, om de Verzoening door het Kruis, kortom om al datgene, wat het middelpunt van onze Christelijke Religie uitmaakt. Ge zijt niet vrij om uit de deelen der waarheid dàt bepaalde stuk uit te kiezen en op den voorgrond te schuiven, dat uw bepaalde voorliefde heeft. Ge *kunt* dat wel doen, gelijk de Darbisten en andere afwijkende broederen zich hieraan over-

geven, maar dan raakt ge van den legertrein af, komt met enkele gelijkgezinden op u zelf te staan, en neigt meer naar de secte, dan dat ge met de Kerk van Christus als zoodanig zoudt optrekken. Feitelijk daarentegen wordt hetgeen uw hart en hoofd vervullen zal, niet door eigen keuze, maar door den grooten strijd der meeningen opgedrongen. De Christelijke religie staat niet buiten den grooten strijd der denkbeelden, die de geesten en de volken verdeelt. Die strijd der denkbeelden wordt met noodzakelijkheid uit den loop der historie geboren, en in dien algemeenen strijd der meeningen wordt ook Christus' Kerk verwikkeld. Die verwikkeling leidt dan tot een bepaalden aanval van de wereld op Christus' Kerk, hetzij tot een aanval van sociale of politieke verdrukking, 't zij tot een aanval op wat ze belijdt. Daartegenover heeft de Kerk dan haar verweer te stellen, heeft ze haar belijdenis te handhaven, en het hangt nu maar af van de stukken der leer, waarop die aanval zich richt, om uit te maken, welk stuk der leer in de eerste plaats de hoofdaandacht der Kerk vraagt. Op dit punt richt zich dan aller inspanning, en bij die inspanning kan het niet anders, of de overige vraagstukken der belijdenis geraken wel niet in het vergeetboek, maar worden toch meer stilzwijgend aangenomen en beleden.

Nu zeggen we daarom niet, dat in de dagen der Reformatie ook de verwachting omtrent de laatste dingen niet in het leven der Kerk meêsprak. Althans zoolang de vervolgingen sterk aanhielden, was dit wel degelijk het geval. Zelfs is, gelijk ons bleek, het laatste artikel van onze geloofsbelijdenis geheel in dien hoog ernstigen toon gezet. Het is de stervenskreet der martelaren die in dit artikel naklinkt. Het is dus volstrekt niet alleen de Roomsche leer van het vagevuur en van de aflaten, die onze vaderen met de eschatologie in aanraking bracht, ook de nood zelf van het leven stelde hen gedurig voor de practische vraagstukken, die rechtstreeks met de Voleinding in verband staan. Vergeten werden de laatste dingen allerminst. Alleen maar, ze waren in hun hoofdstrekking alleen practisch, niet leerstellig in geding. Dat de ziel bij het sterven de eeuwigheid ingaat, dat Christus eens weder zal keeren, dat er een opstanding des vleesches, en daarna het laatste oordeel zal zijn, en dat het alles zal uitloopen op een eeuwige heerlijkheid voor de gezaligden en op een eeuwige verdoemenis voor de ongeloovigen, stond over en weer vast. Dit alles beleed Rome evengoed als onze vaderen het beleden, en zoo bestond er geen oorzaak om over deze hoofdproblemen van de leer der Voleinding een leerstrijd en twistgeding aan te binden.

Misschien zou bij langer voortduring van de vervolging zulk een leertwist zich allengs uit de practische worsteling ontwikkeld hebben,

maar in de 16e eeuw duurde de vervolging der Kerk zeer kort. Eerst in den loop der 16e eeuw kwam ze op, en nog eer die eeuw ten einde liep, was ze grootendeels gestuit. Nu was dit zeer zeker lang genoeg en te over, zoo men denkt aan het nameloos leed dat geleden is, maar de duur blijkt toch zeer kort te zijn geweest, zoo men dien vergelijkt met de vervolging der Christenheid in de eerste eeuwen, toen ze reeds in de eerste helft der eerste eeuw aanving, en zelfs in de vierde eeuw met Constantijns bekeering nog niet geheel geëindigd was, zoodat men de periode der eerste vervolging nemen kan als vier eeuwen omvattende. Daarvan nu was bij de Reformatie geen sprake. Ook al trekt men de lijn door tot 1648, dan nog is de vervolging dier dagen, vergelijkenderwijs, van korter duur geweest; en neemt men uitsluitend de periode, waarin sprake was van een algemeene vervolging in meerdere landen tegelijk, dan krimpt deze duur tot op weinig meer dan een kwart eeuw in. Zeker, wij hebben een periode van 80 jaar in oorlogstoestand verkeerd, maar bij die 80 jaar zijn er niet veel minder dan 40, waarin van vervolging der Christenen als zoodanig welbezien geen sprake meer was. We maken er daarom aan onze Formulieren geen verwijt van, dat ze de leer der Voleinding niet nader hebben uitgewerkt. Eer verstaan we het uitnemend, dat zij zich bepaald hebben tot het resumeeren van wat destijds het gemeen geloof was, maar ook zoo toch blijft het feit vaststaan, dat onze Kerken in de belijdenis van de leer der Voleinding niet tot genoegzame klaarheid en volledigheid gekomen zijn. Enkele op zichzelf staande schrijvers mogen ook destijds dieper in deze problemen zijn ingedrongen, en in de beweringen der Wederdoopers moge zelfs veel, dat het Koninkrijk der hemelen raakt, aan de orde zijn gekomen, maar dit alles neemt niet weg, dat de leer der Voleinding destijds geen vat op het Gemeentebewustzijn heeft erlangd, en het is deze gereserveerdheid in de praktijk van het leven, die zich ook in onze Formulieren afspiegelt.

In de eerste eeuwen was dit zoo geheel anders. Zelfs reeds uit de apostolische brieven blijkt, hoe onderscheiden gemeenten zich reeds na haar eerste optreden, bij voorkeur zelfs, met het vraagstuk van de wederkomst des Heeren bezig hielden. Dit lag deels aan de vervolging, maar toch aan de vervolging niet alleen. Vooral de oorsprong van het Christendom uit Israel werkte hiertoe mede. Men verlieze toch nooit uit het oog, dat aanvankelijk geheel de Christelijke actie in handen was van mannen, die van huis uit Joden waren; zelfs van Paulus geldt dit. De geniale personen uit de heidenwereld kwamen eerst later op, en dreigden aanstonds

de Christelijke religie van haar oorsprong te vervreemden. In Israel daarentegen bezat men de profetie, en in die profetie was de Voleinding in heilige beeldspraak streng met het lot van Israel in verband gebracht. Vandaar, dat zelfs de discipelen van Jezus het zich niet anders konden voorstellen, of hij zou na zijn sterven en opstanding in Israel het Koninkrijk weder oprichten. Koning der Joden was de titel en aanklacht, die boven zijn kruis was genageld. En althans in de eerste eeuw kon men het zich niet anders indenken, of de triomf van de Christelijke religie in de wereld zou de kroning van Israel zijn. Vooral toen in het jaar 70 Jerusalem viel en de Joden verstrooid werden, kon men het zich niet anders voorstellen, of het nieuwe en ware rijk van Israel zou onder Christus als Koning straks worden opgericht. Dit sloot elke voorstelling van langeren duur van de Christelijke Kerk op aarde, die aan Jezus' wederkomst zou voorafgaan, vanzelf uit. Van de roeping die de Kerk van Christus nog eeuwen lang aan de wereld zou hebben te vervullen, had men geen voorstelling. Men loochende niet, dat de Kerk een langeren duur kon hebben, maar heel het denkbeeld van zulk een langeren duur kwam bij de schare der geloovigen niet op. Ook waar men allengs inzag, dat er aan de wederkomst des Heeren althans nog enkele gebeurtenissen moesten voorafgaan, beeldde men zich toch niet anders in, of deze gebeurtenissen waren binnen zeer korten tijd, liefst binnen één menschenleeftijd, in te wachten. De voorstelling dat men zelf, zoo men tijd van leven had, de wederkomst des Heeren zou beleven, was nog tamelijk algemeen. Aan een duur van twintig eeuwen, gelijk straks achter ons ligt, dacht toen nog niemand. Vandaar dat destijds de vragen, die met de Voleinding in verband staan, de geesten rusteloos bezig hielden, zoo zelfs, dat juist dit veel bespreken van de laatste dingen aan de apostelen aanleiding gaf, om al voortgaande meer licht over deze problemen te verspreiden.

Het was destijds dan ook juist omgekeerd als in de dagen der Reformatie. Was het vraagstuk van de Voleinding in de eeuw der Reformatie geheel naar den achtergrond gedrongen, in de eerste eeuw van het opkomen der Kerk hield het onverpoosd hoofd en hart bezig. De tegenstelling tusschen het Israelietisch en heidensch element en evenzoo in Israel zelf de tegenstelling tusschen het geestelijk-profetische en het pharizeesch-vormelijke bestanddeel, scheen om een spoedige, liefst onverwijlde oplossing te roepen, en die oplossing scheen alleen door Jezus' wederkomst mogelijk te zijn. Aanvankelijk hield zich dan ook schier een ieder met de laatste dingen bezig. De laatste dingen vormden het gewone onderwerp in de gesprekken en in de twistgedingen. Geen

Kerkvader, of hij geeft er zijn meening over ten beste. En al spoedig teekent zich in de voorstelling, die men zich vormt, een dubbele zienswijze af, waarvan de ééne een meer Chiliastisch karakter draagt, en de andere zich juist tegen het Chiliasme verzet. Doch al heeft zich, dank zij deze alzijdige bemoeienis, al spoedig, na het ophouden der vervolgingen, althans omtrent de hoofdpunten een tamelijk algemeene zienswijze wat aangaat de wederkomst, de opstanding des vleesches, het jongste gericht, en het ten slotte uiteengaan in de zaligheid òf in de verdoemenis, vastgelegd, toch verloren de nadere details van dit leerstuk allengs te zeer beteekenis, om tot verder onderzoek en nadere uitlegging er van te prikkelen. Oorzaak hiervan was, dat de Christelijke Kerk van lieverlede een heerschende positie erlangde, waardoor zij het heidendom vervolgen kon, in steê van door het heidensch element vervolgd te worden. Dat feit toch had het dubbele gevolg, ten eerste dat het ophouden der vervolging de aandacht van de laatste dingen aftrok, en ten anderen, dat de Christelijke religie, die nu den toon had aan te geven, zich te verweren had tegenover de heidensche geleerdheid en de paganistische Godsbeschouwing. Dit heeft toen de groote Conciliën genoodzaakt, zich uitsluitend met de groote vraagstukken van het Godsbegrip bezig te houden, en zoo van lieverlede de leerstellige belijdenis van de Heilige Drieëenheid op te bouwen. Men liet daarom het leerstuk der Voleinding voorshands ter zijde liggen. Aller aandacht en studie werd op de belijdenis van het Goddelijk Wezen gericht, en men was, wat de Voleinding betreft, in de Kerk voldaan met het overnemen en vasthouden van die algemeene stukken, die in de Twaalf Geloofsartikelen haar uitdrukking hadden gevonden. Dit bleef zoo, toen in de daarop gevolgde periode het groote vraagstuk van den vrijen wil, of wilt ge de strijd tusschen Pelagius en Augustinus, de geesten kwam verdeelen. De Religie is nu eenmaal een bewuste relatie tusschen God en mensch. Omtrent de beide begrippen, zoowel van den mensch zelf als van den God dien hij aanbidden zou, moest derhalve allengs een gemeenschappelijke overtuiging ingang vinden, en de eerste periode der Christelijke Kerk eindigt dan ook met te constateeren dat de vraagstukken, die met deze beide objecten saamhangen, tot beslissing zijn gebracht, en het is, door de winst verrijkt, dat ze toen de wereld is ingegaan, om de volken van midden- en noord-Europa te veroveren.

Eerst door het inzinken van de Kerk in het Oosten en het zich noordwaarts uitbreiden van de Kerk in Europa is toen de Christenheid tot macht en heerschappij gekomen; en zoo kon het niet

anders, of er kwam een Kerk op die de volken als een geheel omvatte, elke tegenstelling met een volksdeel buiten de Kerk afsneed, en ingang schonk aan de meening, alsof de Christelijke religie reeds hier op aarde geheel het menschelijk leven beheerschte. Dit moest het zelfbewustzijn in de Christelijke Kerk geheel omzetten. Was het in de eerste eeuwen een kleine Christelijke Kerk, die als een eiland te midden van den oceaan der heidensche machten, op eigen veiligheid bedacht moest zijn, nu was het juist omgekeerd een oceaan van Christelijke macht geworden, waarin de onheilige en ongeloovige elementen, ook al rekten ze hun voortbestaan, toch onder het oordeel lagen. De kerstening der geheele wereld werd almeer zoo opgevat, alsof de Kerk alle volken, en die volken in de totaliteit van haar zielental, in zich had op te nemen, ook de volken van Azië en Afrika onder haar geestelijken scepter had te stellen, en alsof de Overheid over alle deze volken, zelve gekerstend als ze was, de macht en den invloed der Kerk nog moest verhoogen. Aan de wederkomst des Heeren werd dientengevolge al minder gedacht. Het was nu alles Christelijk geworden, wat wilde men meer. Men gevoelde zich in deze aardsche levenssfeer zoo volkomen thuis, dat het verlangen naar een hoogere wereld bij de groote menigte uitstierf. De Kerk op aarde begon zich almeer één te gevoelen met de Kerk daarboven, en al zei men het zoo niet, ja, al bedoelde men het zoo niet, toch nam het almeer den schijn aan, alsof de macht der aardsche Kerk steeds meer ook den toestand in de hemelsche Kerk begon te beheerschen.

Dit was niet toevallig, maar volgde uit den aard der zaak. Door de totaliteit der zielen die tot een volk behoorden, in haar geheel door den Doop in de Christelijke Kerk op te nemen, kreeg men in die Kerk een massa die eens gedoopt, wel meêging, maar toch feitelijk haar ongeloovig leven in de Kerk bleef voortzetten. Het verschil tusschen schijn en wezen sprong hierbij almeer zoo sterk in het oog, dat de Kerk alle heilig karakter zou hebben ingeboet, zoo ze dit ongeestelijk leven der groote massa geestelijk geijkt had. De tienduizenden van die gedoopte massa stierven weg en gingen de eeuwigheid in, en nu ontstond de vraag, of men de tegenstelling kon oplossen tusschen het beweren, dat deze wel ongeheiligde maar toch gedoopte massa, in de hemelsche Kerk moest ingaan, en den feitelijken zielstoestand waarin ze stierven. Hoe kon men hier spreken van kinderen Gods, waar ze tot het laatste toe gebleken waren, niets dan kinderen der wereld te zijn? Die oplossing nu heeft men toen gepoogd te vinden, door de scheiding tusschen de hemelsche en aardsche Kerk bijna op te heffen. Zóó als velen stierven, dat voelde men zeer goed, konden

ze in de zaligheid niet ingaan. Wie zoo stierf moest, om voor God te verschijnen en der eeuwige zaligheid deelachtig te worden, nog na zijn sterven een reiniging, een zuivering, een heiliging ondergaan. Het heiligen kon met het sterven niet uit zijn. De bewerking der ziel moest na het sterven kunnen voortgezet worden. Die bewerking zou dan in het Vagevuur plaats hebben, en de achtergeblevenen konden dit lijden bekorten en de heiliging bevorderen, door de gebeden en de offeranden die ze hun afgestorvenen ten beste wijdden. Op zich zelf lag hierin ongetwijfeld een aantrekkelijke gedachte. De hemelsche Kerk leefde mee met de Kerk op aarde in de gebeden der heiligen, en de Kerk op aarde leefde mede met de afgestorvenen die nog niet gezaligd waren; en er was een uitweg gevonden om wie nog ongeheiligd stierf, toch der zaligheid deelachtig te doen worden. Maar hoe aantrekkelijk deze voorstelling ook was, en hoe ze ook een middel bood om het denkbeeld van een heel het volk omvattende Kerk te steunen, de uitkomst stelde te leur. Het bleek al spoedig, hoe dit goedbedoelde pogen in stuitend misbruik omsloeg, en het is op dit punt, dat het in de 16e eeuw tot een breuke gekomen is. Het sprak dus vanzelf, dat de Kerken der Reformatie vooral op dit punt haar overtuiging scherp tegenover de vroeger geldende overtuiging overstelden, en leerstellig vooral op dit punt haar krachten saamtrokken. Doch al raakte dit punt zijdelings ook de laatste dingen, toch lag de beslissing van deze gewichtige quaestie niet in de leer der Voleinding, maar in de leer der rechtvaardiging door het geloof. En hieruit verklaart het zich, dat onze vaderen ook dit geding hebben uitgestreden in de leer der Verlossing, en de leer der Voleinding hebben gelaten wat ze was.

XXVI. De afdolingen der wijsgeerige Christenen.

> Omdat zij, God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt of gedankt; maar zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen, en hun onverstandig hart is verduisterd geworden. Zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden. Rom. 1 : 21, 22.

NOG ééne opmerking, die we ter loops reeds aanstipten, moet, eer we ter zake komen, nader toegelicht en uitgewerkt. We laten nu hen, die over den afloop der dingen *buiten* Gods Woord pogen te oordeelen, verder geheel terzijde. Alleen wie

bij het Woord Gods zweert, heeft, wat de Voleinding betreft, recht van meespreken. Nu doet zich echter ook onder hen, die zich aan het Woord houden, dit verschijnsel voor, dat niet weinigen wel met het Woord rekenen, maar naast de gegevens uit het Woord als schier even gezaghebbend, ja, als vaak zelfs boven de autoriteit der Schrift uitgaande, zekere stellingen op den voorgrond schuiven, die h. i. vóór alle verder betoog vast moeten staan, en die ze dan ook voor zoo stellige waarheid houden, dat ze zich geroepen achten om wat de Schrift over de Voleinding leert, steeds naar den eisch van die stellingen uit te leggen. In ons 23e artikel wezen we, in dit verband reeds, op de schier voor allen geldende stelling, dat onze aarde slechts een kleine planeet is, die in verband met het onmetelijke starrenheir, niet dan van ondergeschikte beteekenis in den gang van het heelal kan zijn, en plaatsten daartegenover het stellige gegeven der Schrift, dat onze aardbol van allesbeheerschende beteekenis in heel de starrenwereld is, omdat hier de mensch thuis hoort, de Zone Gods de natuur van den mensch heeft aangenomen, en, in die menschelijke natuur aan 's Vaders rechterhand gezeten, het woord gestand doet, dat Hij na zijn opstanding sprak: „Mij is gegeven *alle* macht in hemel en op aarde."

Hierop nu moet nader ingegaan, omdat de fout, die hierin schuilt, zich in zoo breeden kring voordoet, en toch aan elke juiste opvatting van de Voleinding, gelijk de Schrift ons die geeft, in den weg staat. De voornaamste punten waarop het hier aankomt, willen we daarom nader onder de oogen zien. Vooraf echter een kort woord over de zaak zelve. Gelijk vanzelf spreekt, bestaat er, naar hetgeen Gods Woord u biedt, nog een geheel ander gegeven dat hier in aanmerking komt, en dit is de feitelijke toestand van den aardbol, en wil men, in verband hiermede, van het firmament. De geologie en de astronomie verstrekken ons feitelijke gegevens, die niet van menschelijk inzicht en van menschelijke redeneering afhangen, maar geheel zakelijk zich aan ons voordoen. Nu kan ook bij deze gegevens wel misverstand en verkeerde voorstelling insluipen, in zooverre men gepoogd heeft deze geologische en astronomische gegevens met elkander in verband te zetten of er gevolgtrekkingen uit af te leiden, en daartegen hebben we steeds op onze hoede te zijn; maar dit neemt niet weg, dat we op geologisch en astronomisch terrein ook met *nuda facta,* gelijk men het noemt, d. i. met empirische gegevens, te doen hebben, die vast staan, en waarmee alzoo ook wij hebben te rekenen, naast en in verband met de gegevens van Gods Woord. Hetgeen moet worden teruggedrongen en weerstaan, ligt dan ook volstrekt niet in dit feitelijke, dat God zelf ons in het heelal en krachtens de schepping als uitwerksel van Zijn doen

voorlegt, maar uitsluitend in wat menschelijke gewaarwording, menschelijke redeneering, menschelijk inzicht en menschelijke intentie in de leer der Voleinding poogt te mengen. Dit toch leidt er gedurig toe, dat de redeneerende mensch zich omtrent de Voleinding een afwijkende voorstelling vormt, die niet overeenkomt met wat het Woord ons openbaart, en alsdan zoo licht geneigd is, niet om te erkennen: „Zoo de Schrift mijn voorstelling veroordeelt, heb ik naar de Schrift mij te voegen", maar om, geheel omgekeerd, met hand en tand aan eigen inzicht vast te houden, en dan de Openbaring der Schrift zóó te kneden en te vervormen, dat de kern er uitgaat, en er ten slotte niets dan het vindsel en spinsel van onze eigen gedachten overblijft. Dat heet dan wetenschappelijk, terwijl het metterdaad niet anders doet dan de Openbaring opzij schuiven, om de denkbeelden der publieke opinie, gelijk die uit de wereld opkomen, te sterken. En dit vindt dan, zoo het nog kwansuis in verband met de Schrift geschiedt, ook in breeden kerkelijken kring bijval, omdat men zoodoende over de tegenstelling tusschen eigen inzicht en de Openbaring der Schrift wordt heen geholpen, en acht tegelijk èn belijder van het Woord èn man van zijn tijd te kunnen zijn. Veilig kan dan ook gezegd, dat al hetgeen in de laatste zestig jaren van ethische zijde over de Voleinding in breede geschriften uiteen is gezet, geheel zich bewoog op de lijn, die reeds door Schleiermacher in den aanvang der 19e eeuw getrokken was. Gevolg waarvan geweest is, dat men wel aanvankelijk, meer dan in de periode van het Rationalisme, weer aandacht schonk aan de leer der laatste dingen, maar ook, dat men al spoedig de Schriftuurlijke Openbaring meer en meer fatsoeneerde naar wat de tijdgeest voor waar hield, om ten slotte tot een eschatologische voorstelling te komen, die met de Schrift geheel in strijd was, en schier uitsluitend op eigen inzicht en op buiten-Schriftuurlijke verzinning steunde. We ontkennen hiermee niet, dat hetzelfde niet ook bij andere Christelijke leerstukken plaats greep, maar merken toch op, dat het bij geen leerstuk zoo sterk uitkwam als bij het leerstuk der Voleinding, terwijl het juist hier het minst geduld kon worden, omdat we buiten de Schriftuurlijke Openbaring feitelijk niets, wat dan ook, omtrent de Voleinding met zekerheid kunnen vaststellen. Wel hebben we dan ook bij onze uiteenzetting en bepleiting van andere leerstukken dezen weg ingeslagen, en ten slotte alle waarheid vervalschende voorstellingen bestreden, weerlegd, en er de belijdenis der Kerk tegenover geplaatst, maar hier, bij het leerstuk der Voleinding, kunnen we niet volstaan met eenvoudige polemiek en apologetiek, maar is het noodzakelijk op deze insluipsels opzettelijk de aandacht te vestigen, omdat bij dit leerstuk zoo goed

als alles op losse schroeven wordt gezet, indien men zich niet stipt aan de Schrift houdt en zich niet onvoorwaardelijk aan het woord van den Christus en van de apostelen onderwerpt. Zoo ergens toch, dan kan tegenspraak tegen of afwijking van het woord van den Christus tot geen andere conclusie leiden, dan dat men de voorstelling die de Christus gaf, van dwaling verdenkt, hiermede de wetenschap van Christus van haar Goddelijk karakter berooft, en alzoo ten slotte de Godheid zelve van den Christus aantast.

Kortelijk komen we hierbij nu nog even terug op het reeds aangestipte punt, rakende de beteekenis voor het heelal van onze betrekkelijk kleine aarde. Het feit, dat onze aarde, ook al vergelijkt ge ze slechts met de groote planeten van ons eigen zonnestelsel, tot de zeer kleine sterren behoort, moet toegegeven. De doorsnede van onzen aardbol is niet meer dan een kleine 13.000 kilometer lang. Ze is dus ongeveer zoo groot als die van Venus, terwijl ze bijna eens zoo groot is als die van Mars en Mercurius, die 6770 en 4800 kilometer in doorsnee hebben. Maar hier staat tegenover, dat Jupiter een doorsnee heeft van 143.500 kilometer, en alzoo ruim tienmaal zoo groot als onze aarde is, terwijl Saturnus met ruim 118.000 kilometer in doorsnee bijna negenmaal zoo groot is, en Neptunus en Uranus, die elk 50.000 kilometer in doorsnee hebben, toch nog altoos onze aarde driemaal in grootte overtreffen. Slechts twee planeten zijn dus kleiner, Venus is ongeveer met de aarde gelijk, en alle overige planeten gaan onze aarde zeer verre in haar afmetingen te boven. En dit zijn nu nog slechts de planeten, terwijl de zon zelve, om welke alle deze planeten zich met de aarde wentelen, wat haar inhoud betreft, één en een kwart millioen maal grooter is dan onze aarde. En nu wezen we nog alleen op ons eigen zonnestelsel. Gaat men daarbuiten, dan worden de verschillen nog veel grooter. Met het oog hierop nu laat het zich uitnemend verstaan, dat zonder verder nadenken de vraag onoplosbaar schijnt, hoe ter wereld toch in zulk een starrenwereld, als we feitelijk aan het firmament vinden, een zoo kleine bol als onze aarde de hoofdpositie zou innemen. Voor ons, in ons oog, moge de aarde waarop we wonen, schier onafzienbaar groot zijn, doch zoodra men een vergelijking instelt tusschen het onmetelijke heelal met zijn tienduizenden sterren, die als vaste sterren of kometen voor ons opkomen, en waarachter nog een geheele ongekende wereld kan schuilen van werelden wier licht ons nog niet bereikt heeft, — dan kan het niet anders, of voor ons besef zinkt de aarde in het nietige terug en wordt het firmament buiten ons hoofdzaak. Vindt men nu in de Schrift een geheel omgekeerde

voorstelling, dan wanen de meesten de Schrift los te moeten laten, het over dien boog te moeten werpen, dat de sterrekunde in de dagen toen de Schrift te boek werd gesteld, nog niet op hare tegenwoordige hoogte was, en alzoo al wat de Schrift ons in dit verband voorhoudt, naar de latere sterrekundige aanwijzingen te moeten omzetten of uitleggen.

In hoeverre dit nu bij detailvragen toelaatbaar is, blijve hier onbesproken. Nu nog is onze gemeene spreekwijze over het opgaan en het ondergaan der zon aan de gemeene volksvoorstelling ontleend, en in strijd met de onderwijzing der sterrekundigen. Toegegeven moet dus worden, dat zulk een strijd in de wijze van voorstelling en uitdrukking ook in anderen kring bestaan heeft, en dat hiermede ook bij de uitlegging van de Schrift te rekenen valt. Hier daarentegen geldt het heel iets anders. Het geschil raakt hier niet een voorstelling, maar de grondslag zelf van ons geloof, en daarom is het zoo dringend noodzakelijk, bij de leer der Voleinding elke poging te weerstaan, om de wijsheid en wetenschap der sterrekundigen als beslissend tegen de voorstelling der H. Schrift over te stellen. Iets wat geboden is door de belijdenis van de Vleeschwording van het Woord. Alleen op deze aarde is de mensch. Niet in dien zin, alsof de mensch evengoed op Venus of Saturnus had kunnen wonen, want de mensch hangt in geheel zijn stoffelijke natuur onmiddellijk met de natuurlijke gegevens van onze aarde saâm. De mensch is de hoogste openbaring van hetgeen in deze onze wereld van nature gelegd was. Uit de mechanische sfeer is dan de organische sfeer opgekomen, uit de plantenwereld stijgt het leven op tot de dierenwereld, en de idee van de dierenwereld blijkt slechts een lager orde te zijn, die aan het opkomen van den mensch voorafgaat. Niet men versta dit wel, in Darwinistischen zin, alsof het dier van zelf uit de plant en de mensch uit het dier ware ontwikkeld, gelijk de Evolutie het leert, maar wel zoo, dat *in de gedachte Gods*, om tot den mensch te komen, de scheppingen van lager orde in de mechanische, plantaardige en dierlijke wereld voorafgingen. Het is niet dat er geen Evolutie is, alleen maar, die Evolutie is niet in de stoffelijke natuur, maar in den Scheppingsraadslag Gods. Zoo hangt dan de mensch rechtstreeks met deze aarde, en deze aarde rechtstreeks met den mensch saâm.

De mensch hoort bij deze aarde, en deze aarde hoort bij den mensch. De vraag of er ook op andere sterren levende wezens zijn, laten we dan ook rusten. Ons is er in de Schrift niets van geopenbaard. Doch al ware het zoo, dan zou de mensch nog bij deze aarde hooren en bij die aarde alleen. Leerde nu de Schrift dat de Zone Gods, als tweede Persoon in de Drieëenheid, *tijdelijk* in

menschengedaante ware verschenen, gelijk dit in de verschijning aan Abraham plaats greep, dan liet het zich denken dat Hij 't zij vroeger 't zij later ook de natuur der wezens op andere sterren had aangenomen, en na ze aangenomen te hebben, weer had afgelegd. Doch dit juist is de leer der Schrift niet. Integendeel, de Vleeschwording des Woords is in de Schrift een geheel eenige gebeurtenis van eeuwige, nimmer eindigende strekking. Er wordt ons niet geleerd dat de Zone Gods ons vleesch aannam, en na zijn Opstanding het weer prijs gaf, om terug te keeren in zijn voorafgaanden staat, maar er wordt zeer stellig en zonder zweem van aarzeling gemeld, dat de Vleeschwording ook na de Hemelvaart stand houdt; dat de Christus in ons vleesch aan Gods rechterhand zit; dat Hij in onze natuur weder zal komen op de wolken; en dat Hij bij Zijn wederkomst niet alleen deze aarde, maar *hemel* en aarde beheerschen zal. Dit alles nu onderstelt een geheel eenige beteekenis van onze aarde voor het gansche heelal, en hieruit volgt alzoo, dat wie deze geheel eenige beteekenis van onze aarde voor het heelal loochent, vanzelf ook de Vleeschwording ontkent, geheel den grondslag der Christelijke Religie wegcijfert, en ophoudt een discipel des Heeren te zijn. En hierbij komt dan, dat ook de schepping om ons heen ons tal van voorbeelden geeft, waaruit blijkt hoe in een zeer groot geheel iets zeer kleins de hoofdzaak kan wezen. In een kolossus als een mastodont, en nu nog in een olifant, hing en hangt het leven aan het hart. Gaat daar een kogel door, dan ploft de geheele massale verschijning machteloos neer; en vergelijkt men nu de afmetingen van zulk een kolossus in zijn hart met die van zijn geheele massa, dan ziet men terstond, hoe ook hier wat veel kleiner in afmeting is, zeer wel de groote afmetingen van de massa kan beheerschen. Zoo wezen we er vroeger reeds op, hoe een pasgeboren kind in het koninklijke paleis, zoo zijn geboorte snel door het overlijden van zijn koninklijken vader gevolgd wordt, in kracht en afmeting bijna niets kan zijn tegenover de massaliteit van het koninklijk paleis, terwijl toch heel dit paleis, met al wat het siert, alleen aan dit kleine, pasgeboren kindeke zijn beteekenis ontleent.

Doch hierbij blijft het niet, en een geheel ander punt dat in de leer der Voleinding gedurig betwist werd en nog wordt, raakt de eeuwige smarte van wie verloren gaat, omdat hij stierf buiten Christus en buiten Christus bleef. Het verzet hiertegen zou minder zijn, indien het hier slechts zeer enkele individuen gold. Maar dit is niet zoo. Indien men nagaat, wat ontelbare massa menschelijke individuen van den Zondvloed af, om nu wat achter Noach ligt niet

eens mede te rekenen, maar dan toch van den Zondvloed af op onze wereld moet geleefd hebben, en men vraagt zich af, hoevelen van dezen in Jezus ontslapen zijn, dan schrikt men van het cijfer waarop men uitkomt. Natuurlijk is dit cijfer niet precies op te geven, maar wetende dat thans op deze aarde ruim 1500 millioen individuen leven, zoodat in elke eeuw een 4000 millioen menschelijke wezens komen en gaan, en hierbij gerekend het feit, dat het menschelijk geslacht reeds heel een reeks van eeuwen zich heeft voortgeplant, dan is het antwoord op de vraag, hoevele van deze tien-duizenden-millioenen in Jezus ontslapen zijn, zoo stuitend onbevredigend, dat men weigert zich te schikken in de gedachte, dat alle deze anderen eens verwezen zullen worden naar het eeuwige vuur. Gelijk ons later blijken zal, is deze voorstelling dan ook niet geheel conform de Schrift, doch dit nu daargelaten, is toch in elk geval het aantal van hen, die, na onder de Christelijke bedeeling geboren te zijn en geleefd te hebben, geheel ongeloovig sterven, zoo pijnlijk groot, dat een gevoel van deernis ons bijna niet toelaat, deze allen zonder meer als voor eeuwig verloren te beschouwen. Doch wat geschiedt nu op dit pas? Om nu hen, die aan de Schrift vasthouden, te weerleggen en tot zwijgen te brengen, voert men dan tegen hen aan, dat zulk een uitkomst geheel in strijd zou zijn met de liefde die we in onzen God belijden; dat zulk een voor eeuwig verloren gaan van deze millioenen creaturen, met onze belijdenis van de liefde Gods onbestaanbaar en onvereenigbaar is, en dat we derhalve, op grond van ons geloof in de eeuwige liefde Gods, ook al kunnen we het ons niet verklaren, aannemen en gelooven moeten, dat God de Heere, ook na den dood, wegen en middelen tot bekeering zal ontsluiten, en dat ten slotte toch allen zullen gezaligd worden. En zoo spreken niet de ongeloovigen, en niet de twijfelaars, maar zoo spreken de wijsgeeren van Christelijke belijdenis, die zich niet ontzien ons hun wijsgeerige correctie op de leer der Schrift te geven.

Nu kunnen we eerbied hebben voor wat zulke wijsgeerige Christenen tot deze tegenspraak leidt. Het is deels hun zucht om de verlorenen nog aan het verderf te ontrukken, en deels een poging om zoo schrikkelijk iets als het eeuwig verderf van tien- en tienmaalduizenden uit het bestel Gods te verwijderen, en voor den eindelijken triomf der eeuwige liefde te doen plaats maken. Doch al is dit zoo, toch moet ook deze poging met den meesten ernst worden weerstaan. En dat wel hierom. Indien Christus zich ten deze weifelend had uitgedrukt, en nog zekeren uitweg om aan het ontzettende te ontkomen, had opengelaten, zoo zou het ons alleszins geoorloofd zijn, op zulk een voorstelling van Christus

onze hope te bouwen. Doch nu daarentegen de Christus zich zoo stellig en zoo beslist mogelijk over deze vreeselijke zaak heeft uitgelaten, en zich heeft uitgesproken op een wijze, die geen zweem van twijfel overlaat, nu mag aan al zulke pogingen om Zijn woord te verzwakken, geen oogenblik voet worden gegeven. Denk het toch wel in, dat ge dan tot de conclusie zoudt komen, òf dat de Christus zelf niet geweten heeft hoe 't zou afloopen, òf dat Hij 't wel wist, maar opzettelijk de zaak anders aan zijn discipelen heeft voorgesteld. Het komt er dan op neer, òf dat de Christus in Zijn openbaring niet betrouwbaar is, en dit tast rechtstreeks Zijn Godheid aan, òf dat Hij niet wist hoe 't stond; iets wat hem aan zou tasten in Zijn Goddelijke wetenschap. En blijft men daarvan af, om uitsluitend op het gevoel te drijven, dan ligt hierin niet anders dan het onzinnig beweren, dat de Christus minder medelijden had met de rampzaligen, dan deze nieuwe philosophen, of ook, dat deze nieuwe wijsgeeren den Christus in liefde en mededoogen overtreffen. Het staat dan ook niet zoo, dat deze wijsgeerige Christenen meer en beter dan de geloovige belijders het ontzettende van een eeuwig verderf zouden doorzien, en door sterker mededoogen zouden gedreven worden; maar geheel het geding komt neer op de heel andere vraag, of de Christus 't met Goddelijke zekerheid wist, dat 't alzoo loopen zal, en of wij ons vermeten mogen te zeggen, dat wij in de kennisse van de liefde Gods en in mededoogen met den mensch den Christus te boven gaan, om op grond hiervan Zijn woord te weerspreken. Kortom, het komt ook hier neer op de belijdenis van den Christus als God geopenbaard in het vleesch. Het is ook hier niet minder dan de Godheid van den Christus, die door al wie zoo spreekt feitelijk geloochend wordt. En in het eind komt men altoos weer tot de goddelooze stelling: De Christus heeft 't niet geweten, en wij weten 't beter dan Hij.

Nog een derde punt, dat evenzoo heel de leer der Voleinding beheerscht, zij hier aan toegevoegd, de vraag namelijk, of de historie voort zal gaan in altoos nieuwe ontwikkeling, dan wel of op dezen gang van ontwikkeling zekere ongekende macht ingrijpt, en ten slotte zóó zal ingrijpen, dat geheel de gang der ontwikkeling wordt afgebroken en een macht, die buiten deze ontwikkeling staat, de toekomst zal beheerschen en vormen. We laten nu het verleden rusten, en rekenen alleen met de toekomst. En dan is het de openbaring der Schrift, en onze belijdenis, dat er twee groote machtige wonderen zijn, die de toekomst en de uitkomst beheerschen; in de eerste plaats het wonder der wedergeboorte, en in de tweede plaats het wonder van Jezus' wederkomst, met inbegrip

van alles wat uit die wederkomst volgen zal. Dat nu de ongeloovigen dit alles kortweg loochenen en ontkennen, spreekt vanzelf. Het ligt dan ook niet op onzen weg, ons met deze verwerping van het wonder door het ongeloof in te laten, maar heel anders staat het met de feitelijke loochening van deze wonderen door dezulken die zich aandienen als belijdende Christenen, en toch feitelijk èn geheel op philosophische vondsten drijven èn de Schrift weerstaan. Het is toch geen geheim, dat de wondere daad Gods in de wedergeboorte door niet weinigen zóó begrepen en zóó verstaan wordt, dat de al of niet toebrenging van een zondaar uitsluitend afhangt van zijn afstamming, zijn opvoeding, zijn verleden, zijn ontwikkeling, en dat er daarentegen van een ingrijpen van den Heere God in het leven van den zondaar geen sprake is. En evenzoo nu zijn er niet weinigen, die in de Schrift wel lezen van Jezus' wederkomst en dan ook gelooven en aannemen, dat Hij eens, 't zij vroeg of laat, *komen* zal, maar dit komen verstaan in een zin, dat het niet anders beduidt, dan dat de Christelijke religie zich zal uitbreiden, dat de Christelijke religie eenmaal geheel het wereldleven zal beheerschen, en dan achten dat hierin vanzelf de komst van Jezus tot geheel de wereld gelegen zal zijn. Zoo wordt het woord: *Komen* overdrachtelijk genomen, insteê van wezenlijk. De Schrift leert een wederkomst op de wolken des hemels van Christus met zijn heilige engelen, en stelt ons dit voor als een gebeurtenis, die door een ingrijpen van Boven in het leven van deze wereld tot stand zal komen. Zij die het bestreden gevoelen bepleiten, loochenen daarentegen dit wonder, loochenen de ingrijpende gebeurtenis, loochenen volstrekt dat er een wonder zal intreden, en zien in de profetie van Jezus' wederkomst niet anders dan een Joodschen vorm van uitdrukking voor de historische ontwikkeling, die er vanzelf toe leiden zal dat allengs heel onze wereld in een Christelijke atmosfeer van denkbeelden bevrediging voor het menschelijk hart zal vinden. Zoo worden Wedergeboorte en Wederkomst beroofd van hun natuurlijken zin en beteekenis, er wordt niet anders in gezien dan een beeldsprakige uitdrukking, die men op zijn eigen wijze evolutionair-historisch vertolken kan, en waant dan, dat hiermede al hetgeen aan de wereld aanstoot geeft, uit onze belijdenis wordt weggenomen, zoodat ten slotte geheel de beschaafde wereld deze van aanstoot ontdane belijdenis zal kunnen overnemen.

Ook hier nu geldt hetzelfde wat we bij de twee eerste punten opmerkten. Wie aldus uit de Voleinding het bovennatuurlijke, het ingrijpen van Hoogerhand en het wonder wegcijfert, ondermijnt geheel ons geloof en laat zich met het drijfzand der twijfelzucht wegglijden. Al zulke voorstelling toch begint met de autoriteit der

Heilige Schrift teniet te doen, daar de Schrift zonder tegenspraak de profetie brengt van het ingrijpen van een Hoogere Macht. Na aldus de autoriteit der Heilige Schrift te hebben teniet gedaan, randt deze voorstelling in de tweede plaats de autoriteit van den Christus aan, die evenzeer zonder zweem van tegenspraak, blijkens Zijn profetie, zulk een ingrijpen op de meest stellige wijze betuigd heeft. En na op die wijze de autoriteit van de Schrift en van den Christus te hebben aangerand, randt ze tevens door het laatste ook den Christus zelven aan in Zijn persoon en werk; want heeft de Christus geleefd in een geheel dwalende voorstelling en heeft hij Zijn kerk die dwalende voorstelling te belijden gegeven, dan *kan* Hij niet God geopenbaard in het vleesch zijn geweest; en valt Zijn belijdenis: „Ik ben de weg, de *waarheid* en het leven", geheel weg. En dan volgt hier vanzelf uit, dat we, om tot een waar inzicht in de Voleinding te geraken, geen discipelen van Jezus moeten zijn, maar Hem hebben te verlaten, om in de schoolsche wijsbegeerte te gaan zoeken, wat de Schrift ons niet geven kan.

Met het oog hierop nu stellen we met beslistheid op den voorgrond, dat we deze wijsgeerige belijders niet op hun doolweg wenschen te volgen; dat we in geheel onze uiteenzetting ons aan de Schrift en aan de Schrift alleen zullen houden; en dat we, waar de Christus en in zijn naam zijn apostolaat met beslistheid zal blijken gesproken te hebben, constant en volstandig weigeren, ons, 't zij door ons eigen gevoel, 't zij door anderer wijsgeerige betuigingen, van het woord van den Christus te laten aftrekken.

XXVII. **De Voleinding in verband met de schepping.**

> En God heeft den zevenden dag gezegend, en dien geheiligd, omdat Hij op dezen gerust heeft van al Zijn werk, hetwelk God geschapen had, om te volmaken.
> GEN 2 : 3.

OM de *voleinding* van welke zaak ook te verstaan, moet ge altoos teruggaan op het *begin* ervan, en naspeuren, wat de kracht, het motief was of is, waardoor ze van haar begin zich naar haar einde toebewoog. Tweeërlei kunt ge u voorstellen. Iets kan stationnair van aanleg zijn, of er kan ontwikkelingsactie in schuilen. Het is stationnair als het blijft zooals het was en is, zoo er geen verandering, geen ontwikkeling of ontplooiing in valt

waar te nemen, en zoo in geen enkel opzicht kan gezegd worden, dat 't streeft naar een hooger bestaan. Bij al nu wat stationnair is, kunt ge niet van Voleinding spreken, want 't blijft zooals 't was, en heeft geen einddoel waarop het aanstuurt. Doch tegenover dit stationnaire staat nu hetgeen uit een zaad opkomt, zich uit een kiem ontwikkelt, en niet kan rusten eer het den toestand bereikt heeft, waarop het van zijn oorsprong af was aangelegd. Ge voelt die tegenstelling aanstonds, zoo ge een pas geboren kindeke vergelijkt met een steenrots. Van die steenrots moge nu en dan iets afschilferen, maar als rots blijft zij jaar in jaar uit, ja de eeuwen door, wat hij was. Wie nu nog den Nebo beklimt, staat ten slotte op denzelfden bergtop, waarop Mozes de laatste uren zijns levens vertoefde. Een rotssteen is stationnair. Een pas geboren kindeke daarentegen, dat in de wieg weinig anders ligt te doen dan te ademen, bezit een wezen en een natuur, die vanzelf ontwikkeling in het kleine schepseltje met zich brengen, en als straks uit het kindeke in de wieg een volwassen man is opgegroeid, heeft er niet anders plaats gehad dan een ontkieming, ontwikkeling en ontplooiing, van de krachten die reeds in het jonge wicht scholen.

Nu is intusschen bij al 't geschapene die tegenstelling, waarop we wezen, nooit zuiver. Bij nader onderzoek toch blijkt al spoedig, dat er onder al het geschapene niets in volstrekten zin stationnair is. De tand des tijds, gelijk men het noemt, laat niets ongemoeid, en al werkt in steen en metaal geen gelijksoortig proces als in plant, dier en menschenwereld, die organisch bestaan, — toch grijpen ook in het bestaan en in den toestand van het mechanische leven gedurig veranderingen plaats, die soms diep ingrijpen en een overgang in het leven kunnen roepen. Denk slechts aan het roesten van het ijzer, dat ten slotte geheel de kracht van het ijzer te niet kan doen. Ook in de schijnbaar stationnaire mechanische wereld werken rusteloos allerlei krachten, die gedurig en rusteloos kleine, maar aanhoudende veranderingen teweeg brengen. Ieder weet wat verweeren is. Het slijten bespeurt men aan het kleed dat men draagt, en aan de meubels waarmee men zijn huis siert. En al schijnt dit huis zelf, althans zoo het niet te oud is, in tegenstelling met meubelen en kleeding onveranderlijk te zijn, toch wordt ook dit ons door de puinhoopen van vergane steden wel anders geleerd. Zelfs het strand en de rotskust aan den oever van den oceaan blijven geen eeuw zich zelve gelijk. En karavanen die geregeld de woestijn doortrekken, weten ons te verhalen, hoe zelfs de woestijn gedurig haar gelaat verandert. In ons eigen lichaam is ons beenderenstelsel het meest vaste element, en toch weten onze artsen ons te vertellen, hoe ook dit vaste knokensysteem zich niet alleen gestadig wijzigt,

maar zelfs geheel verjongd en vernieuwd wordt. Hieruit nu volgt, dat de tegenstelling tusschen het stationnaire en het veranderlijke, voor wat de natuur om ons heen aangaat, altoos slechts in *betrekkelijken* zin doorgaat. In vollen zin stationnair is er niets *op* aarde noch *in* de aarde; onze dichter zong het naar waarheid: „*alles* wisselt hier beneden", en om ons juist uit te drukken, zouden we dus moeten zeggen, dat er dingen zijn die vergelijkenderwijs den indruk maken van stationnair te zijn, en andere dingen die ons rusteloos toonen hoe ze gedurig veranderen.

Komen we daarentegen te spreken van de Voleinding, of van de leer der laatste dingen, dan wordt deze tegenstelling op eenmaal volstrekt, omdat we met twee werelden te doen hebben: vooreerst met de wereld waarin we ons bevinden, en tot wier aard en wezen het behoort, om veranderlijk te zijn, terwijl de belofte en de verwachting is, dat als deze veranderlijke wereld zal zijn voorbijgegaan, er een geheel nieuwe toestand voor ons zal intreden, die nimmer zal kunnen vergaan en tot welker kenmerken het zal behooren *eeuwig* te zijn, niet te veranderen en dus ook geen einde tegen te gaan. Al klinkt het dan ook eenigszins vreemd, zoo kan en moet toch erkend, dat de eeuwigheid stationnair zal zijn, en dat juist hierin haar principieele tegenstelling zal gelegen zijn met de wereld die thans ons aanzijn beheerscht, omdat het tegenwoordige aanzijn juist het steeds veranderlijke als vast kenmerk bezit. Want het is wel zoo, dat stationnair veelal een achterlijkheid uitdrukt, zoo 't toegepast wordt op wat behoorde vooruit te gaan en niet mag stilstaan, maar in het woord zelf ligt dit niet. Als ge het toepast op iemand die vooruit moet en stilstaat, houdt stationnair een afkeuring in, maar als ge 't toepast op het eeuwige, dat geen einde tegemoet gaat, en ook geen voleinding kent, is het de uitdrukking voor een uitnemende heerlijkheid. En juist onder het gezichtspunt van deze tegenstelling nu moet ge ons onderhavig onderwerp beschouwen, om te gevoelen wat de Voleinding bedoelt, en wat in het begrip zelf van Voleinding ligt opgesloten. Wat zijn voleinding zoekt, verkeert in veranderlijken toestand en is op gestadige verandering aangelegd. Zoo wat voleind moet worden, niet verandert, mist het zijn doel en bestemming, terwijl omgekeerd het eeuwige leven en al wat tot de eeuwigheid behoort, daarom geen verandering kan toelaten of gedoogen, omdat al wat verandert een voleinding beoogt, een voleinding zonder einde ondenkbaar is, en het begrip van het eeuwige juist elk begrip van het einde buiten sluit.

Ook zoo echter staat het begrip van Voleinding nog niet in klare zuiverheid voor ons. Verandering toch kan van tweeërlei aard zijn.

Er kan een verandering zijn, die tot het wezen der zaak behoort en uit die zaak zelve voortkomt, maar er kan ook een geheel andere vorm van verandering intreden, zoo een kracht van buiten op iets inwerkt, het geweld aandoet en het stuit in zijn natuurlijken loop. Neem een boom. Met de lente zal die boom week in de takken worden, en straks al 't loover in blad en bloesem staan. Blad en bloesem zullen zich eerst in den knop door zwelling ontwikkelen, en dan zal die knop opengaan, zich ontplooien en blad en bloesem in vollen vorm doen uitkomen. Die bloesem, eenmaal uitgekomen, zal vrucht zetten. Die vrucht zal rijpen. En als dit proces is afgeloopen, valt het blad af, de boom schijnt te verdorren, en alle schoonheid gaat te loor. En dit blijft zoo tot weer de lente komt, en weer hetzelfde proces doorloopen wordt. Onder die processen van lente tot herfst groeit de boom, stevigt zijn stam, verdikt zijn schors, breidt zijn takken uit en verheft zich nog hooger. Dit duurt tot de boom zijn volle maat bereikt heeft. Dan kan de boom niet verder. Gedurende dien toestand schittert de boom dan zeker aantal jaren in zijn volle kracht en pracht, tot allengs de kracht afneemt, straks vergaat, en het einde is dat de boom sterft. Hier nu hebt ge te doen met een veranderlijk proces, dat in het wezen van de natuur zelf aan den boom gegeven was, niet kon en niet mocht uitblijven, en zoo vanzelf zich naar het einde voortbewoog. Er was in den vollen zin van het woord *proces,* en dat proces was in elk geval *natuurlijk.* Maar er kon met dienzelfden boom ook iets geheel anders plaats grijpen. 's Menschen hand kon dien boom met bijl, zaag en schaaf aantasten, hem ontwortelen en vellen, hem van zijn takken, en zoo van blad en bloesem ontdoen, de schors verwijderen, wat dan overbleef in delen of in planken en balken zagen, uit die balken en planken een heining opzetten, en zoo den eens zoo prachtigen boom in een doode schutting zijn einde doen vinden. Dit is óók een verandering, een alles omzettende verandering zelfs, en ook een verandering die geen andere eischen stelde dan waarop de boom was aangelegd. Alleen maar, het was een verandering die niet uit den boom zelf opkwam, maar die door een vreemde macht aan den boom is aangebracht en door geweld tot stand kwam. En zoo is 't met al wat de mensch uit hout of metaal schept. Tot dit alles *leenen* 't hout en het metaal zich wel, maar ze kunnen het uit zichzelf niet voortbrengen. Het is geen verandering die uit 't hout of uit 't metaal zelf voortkomt, maar van buiten af door den mensch wordt veroorzaakt, gedeeltelijk door geweldaandoening, maar dan toch altoos zoo, dat de eigenaardigheid van 't hout of van 't metaal er zich toe leent.

Hierbij nu doet zich, wat den afloop betreft, dit verschil voor,

dat hetgeen verandert door geweld van buiten, wel een *einde* neemt, maar geen *voleinding* vindt, terwijl het tot voleinding alleen komt, en komen kan bij datgene, dat een *proces* doorloopt tengevolge van een beweging, die uit het ding, uit de zaak, uit het wezen zelf opkomt. Zelfs bij de menschen kunt gij dit onderscheid maken. Iemand die tachtig, negentig jaren oud wordt, en ten slotte aan verval van krachten sterft, vindt in dit sterven zijn voleinding. Wordt iemand daarentegen op een leeftijd van vijftien, twintig jaren door een doodelijke ziekte getroffen, en sterft hij, dan brengt die ziekte hem wel zijn einde, maar niet de voleinding. Vandaar dat men dan ook zegt, dat zoo iemand door die ziekte is *weggerukt;* iets wat niemand zeggen zal van een grijsaard die de volle eeuw naderde. Altoos weer komt dus het verschil hier op neer, of het van zelf gaat, dan wel of 't van buiten door een andere kracht veroorzaakt wordt. Gaat 't van zelf, dan loopt 't uit op een voleinding; wordt de afloop door een macht van buiten veroorzaakt, dan kan er van een voleinding geen sprake zijn. Juist daarom spreekt men dan ook bij wat voleind wordt, en hierbij alleen, van een *proces;* een aan 't Latijn ontleend woord, waarvoor we eigenlijk geen even duidelijk sprekend woord in onze eigen taal hebben, zoodat we wel genoodzaakt zijn het in onze artikelen gedurig te bezigen. Wel bestaat hierbij de moeilijkheid, dat niet weinigen bij 't hooren van een proces allicht aan een proces voor den rechter denken, doch dit zette men, in het verband waarin hier deze zaak ter sprake komt, geheel ter zijde. Het proces als datgene wat van het *begin* naar de *voleinding* voert, beteekent letterlijk niet anders dan *voortgang.* Overal waar zich door innerlijke aandrift iets van zijn begin naar zijn einde voortbeweegt, is deze voortbeweging een proces. Men zou dus van zelf-voortbeweging kunnen spreken, maar dit woord ware te gekunsteld, en daarom is het korte woord: *proces,* er voor in de plaats gekomen. Nu verschilt *voleinding* in zooverre van het *einde,* dat juist in het woord voleinding dit denkbeeld van een voortbeweging, van een proces, dat uit de zaak zelve opwelt, tot zijn recht komt. De voleinding is het laatste stuk van het proces. Het proces beweegt zich uit het *begin* naar het *einde,* in onderscheidene deelen of stukken, en als nu dit proces zoover is voortgeschreden, dat 't welhaast zijn laatste stuk ingaat, dan is dit laatste stuk van het proces de *voleinding,* en het is die voleinding, die ten slotte in het einde rust vindt. Doch dan ligt er ook in opgesloten, dat dit proces uit het leven zelf opkwam en alzoo in de Schepping zelve verordend was. Met opzet betitelden we daarom onze artikelenreeks niet met de eertijds algemeen aangenomen benaming van

de Leer der *Laatste dingen*, maar schreven we: „Van de Voleinding", omdat niet in de uitdrukking *de Laatste dingen*, maar wel in den titel: *Van de Voleinding*, het einde genomen wordt in verband met al wat voorafgaat; en juist hierop komt het hier aan, zal men den zin en beteekenis van de *Laatste dingen* verstaan.

Men kon ook anders te werk gaan, en alleen van de *Laatste dingen* handelen, d.w.z. achtereenvolgens de onderscheiden gebeurtenissen ter sprake brengen, die op het laatst te komen staan. In de Dogmatiek spreekt men dan ook naar vaste gewoonte van de *Eschatologie*, en Eschatologie beduidt: de leer der Laatste dingen. Nu hindert dit daarom in de Dogmatiek niet, omdat in de Dogmatiek, eer men aan de dingen van het einde toekomt, vooraf alle andere stukken der Waarheid onder de oogen zijn gezien; iets waarbij zich de behandeling van hetgeen op het eind te gebeuren staat, dan kan aansluiten. Buiten de Dogmatiek daarentegen leidt dit spreken van de Laatste dingen er toe, om de gebeurtenissen die te komen staan, buiten verband met de schepping en met wat daarna in de historie volgde, te bespreken. Het ging dan meest om de onsterfelijkheid, om het Chiliasme, om de opstanding des vleesches enz., onderwerpen die dan alle als op zichzelf staande stukken behandeld werden, zoodat men nooit tot een overzicht in samenhang kwam. En dit nu trof niet alleen geen doel, maar het leidde tot steeds toenemende verwarring. Het is toch niet alzoo, dat deze komende gebeurtenissen op zichzelf staan, neen, ook in de Voleinding staat alles in eng onderling verband, het vormt al saam één geheel, en eerst zoo we dit verband helder inzien, beginnen we ons in wat te gebeuren staat, thuis te gevoelen. Kwalijk kan dan ook ontkend, dat er allengs en ongemerkt een geheele tegen-Schriftuurlijke voorstelling in de voorstelling die de meesten zich van den afloop vormen, is ingeslopen; iets waarop we later terugkomen, maar dat toch hier reeds moet aangeduid.

Als ge beluistert wat bij het graf, wat in het sterfhuis, wat in geschriften over den dood, wat in stemmige liederen over den afloop van ons aardsch bestaan gezongen wordt, dan is het bijna zet en regel, dat men zich voor den geloovige terstond na het sterven zulk een overgang in de zaligheid denkt, dat het daarmee eigenlijk uit is, en er verder niets behoeft te gebeuren. Terstond na zijn sterven gaat hij ter zaligheid in, in de volle zaligheid, en wat ter wereld zou er dan nog te wenschen overblijven. Men belijdt ook nog wel een wederkomst des Heeren, en ook nog wel

de opstanding des vleesches, maar in den diepsten zin genomen, doet dit aan als overtollige weelde. Als men zalig, als men volkomen zalig is, wat zou men nog meer verlangen? En dit wordt dan zoo vergeestelijkt, dat het zaligzijn uitsluitend in het genieten van Gods gemeenschap wordt gedacht, en dat de vraag of men zijn lichaam zal terug erlangen en daarna nog heerlijkheid zal ontvangen, eigenlijk koud en onverschillig laat. Dat alles raakt het uitwendige, maakt een min of meer aardschen indruk, en dingt af op het geestelijk karakter van het hemelsche leven. En dit nu heeft er vanzelf toe geleid, dat het grooter deel der gemeente zich voor de vraagstukken der Voleinding nimmer warm maakt, en dat bijna alleen sectarisch gestemden zich met de vragen van de laatste dingen hebben bezig gehouden. Gevolg hiervan was dan ook, dat de Voleinding in de prediking allerminst tot haar recht kwam, en ook in geschriften weinig, althans spaarzamelijk behandeld werd. De Voleinding boeide niet, dan alleen in zooverre ze den overgang door den dood uit dit aardsche in het hemelsche leven betrof. Die overgang nu had terstond na het sterven plaats. Dan wordt wie in Jezus ontsliep, zalig, en al wat nu daarop volgde, en daar nog bij kwam, mocht in hooge mate interessant wezen, maar het greep de ziel in haar innerlijk besef niet meer aan. Het waren belangrijke vraagstukken, maar die ons, voor ons eigen sterven, niet zoo aangingen. De eenige vraag was maar, of men *in het geloof* stierf, of men bij zijn sterven zeker van zijn zaligheid was; en was dit zoo, dan stierf men in stillen vrede weg, en placht zich om al dat andere, dat met Jezus' wederkomst samenhing, niet meer te bekommeren. Zelf was de geloovige na zijn sterven bij Jezus, en was in Zijn gemeenschap zalig. Met de wederkomst had men daarom feitelijk zoo goed als niets te maken. Dat zou hoogstens hen raken die dan leven zouden, maar de reeds gezaligden niet. Vandaar, dat dit alles buiten ons scheen om te gaan, en daarom wel de phantasie kon prikkelen, maar niet den dorst en den honger van onze ziel toesprak.

Dit nu is in strijd met de Schrift, en daarom zal het steeds zaak zijn, ons helder rekenschap te geven van de dolingen waaraan dit ligt, om zoo mogelijk een beter standpunt in te nemen. En zulks nu is alleen mogelijk, zoo we het einde in verband brengen met het begin, de Voleinding met de schepping, en uit de schepping zelve leeren verstaan, tot welke gebeurtenissen de Voleinding leiden moet. Uw blik op wat te komen staat, wordt hierdoor terstond geheel anders. Bij de dusver meest heerschende beschouwing staat het zoo, dat men de wereld geniet, zoolang men er in leeft; bij zijn dood van die wereld scheidt; en dan verder met die wereld niets meer te maken

heeft; hoogstens nog zal uitzien naar zijn bloed- en geestverwanten die straks u in den dood volgen zullen; en dat men voor het overige slechts bezig is met de ééne vraag: „Hoe kom ik persoonlijk, bij mijn sterven, uit deze wereld met haar ellende, in den zaligen hemel?" Is het nu gelukt om daarvoor het onderpand des Geestes te erlangen, zoodat men leeft en straks sterft in het stil en vast vertrouwen, dat op het sterven voor u persoonlijk de zaligheid volgen zal, dan is aan alle wenschen en begeerten voldaan, en geeft men al het andere over. Hierbij staat dan het *menschelijk* belang op den voorgrond. Hoofdvraag voor u is, hoe ge zalig wordt. Hoe het uw lichaam na den dood zal gaan, en wat er dan verder met deze wereld zal gebeuren, interesseert u niet. Gij wordt zalig, en zoo dit maar zeker is, geeft ge al 't andere over. Men doet dit niet liefdeloos, alsof men zeggen wilde: „Het deert mij niet hoe 't met mijn naaste gaat." Wel verre hier vandaan, ijvert men voor Evangelisatie en Zending, roept tot bekeering, en poogt aan de zorgeloosheid van veel onverschilligen een einde te maken. Van liefdeloosheid is alzoo geen sprake. Wat men voor zich zelven afbidt, bidt men ook voor zijn lieven op aarde af, en ook anderen poogt men daartoe te brengen. Alleen maar, zoo zij, die ge liefhadt, ten leven geroepen, bij 't sterven in de zaligheid ingaan, dan is men ook te hunnen opzichte tevreden, en wat verder van die wereld komt, deert dan de meesten, o, zoo weinig.

De Schrift daarentegen wil het anders. De Schrift wil, dat ge ook hier *de liefde voor uw God* niet zult verzaken. Nu is de wereld, en al wat in die wereld is, Zijn schepping, Zijn maaksel, Zijn Goddelijk kunstproduct. Die schepping met al wat er in is, is alzoo geroepen om haar Maker te verheerlijken. Ze is door God om Zijn zelfswil geschapen. De eere Gods vraagt alzoo, dat geheel deze schepping in het eind aan Zijn eere dienstbaar zal zijn. En gij, zoo ge uw God waarlijk liefhebt, kunt en moogt daarom niet volstaan met de vraag, of ge persoonlijk zalig wordt, maar ge moet u met even heiligen ernst de vraag stellen, of de Schepper van hemel en aarde in de Voleinding der dingen tot *Zijn* recht zal komen. Zoo lezen we dan ook in Gen. 2:3, dat „God den zevenden dag *gezegend en geheiligd* heeft, omdat Hij op denzelven *gerust* heeft van al Zijn werk, hetwelk God geschapen had, *om te volmaken.*" Dit kan natuurlijk niet verstaan worden van *één dag ruste,* alsof ons betuigd werd, dat God eerst zes dagen rusteloos arbeidde, daarop één dag rust liet volgen, en toen het een oogenblik uit de hand gelegde werk weder opvatte. Het zesdaagsche werk was het werk der schepping geweest, en dat scheppingswerk was voltooid.

Er zou niets meer aan worden toegevoegd. Het was afgeloopen. En de rust die daarop intrad, was niet tijdelijk, maar altoosdurend. De ruste Gods na Zijn Schepping gaat nog altoos door, om eerst bij de Voleinding, als de nieuwe aarde en de nieuwe hemel zullen komen, ten deele althans nogmaals verbroken te worden. Maar ook afgezien hiervan staat 't vast, dat in Gen. 2:3 de ruste op den zevenden dag niet beteekent een tijdelijk ophouden met scheppen, om dien éénen dag niets te doen, maar dat de ruste, hier bedoeld, een blijvend afzien van het scheppen is, om nu het geschapene te onderhouden. Gods rusten op den zevenden dag is geen niets-doen, maar veeleer een al omvattend doen, waardoor 't al wat Hij schiep, in stand moet blijven. Van dien dag der ruste staat dan ook niet, dat er een *pauze* zou intreden, maar omgekeerd, dat die ruste Gods tweeërlei vrucht zou brengen, t. w. *zegening* en *heiliging*, gelijk dit reeds voor meer dan een halve eeuw door den uitnemenden uitlegger van Genesis, den hoogleeraar Keil, is opgemerkt. De wereld die God geschapen had, schiep Hij met een doel, en nu beteekent de ruste waartoe Hij inging, niet alleen het *instandhouden* van wat Hij geschapen had, maar ook het zóó leiden van wat Hij schiep, dat 't niet alleen in stand bleef, maar door een proces van zegen en heiliging zich naar Gods wil en ordinantie ontwikkelen en ontplooien zou, tot het eens aan het hooge doel, waartoe God 't al in het leven riep, volkomenlijk zou beantwoorden. Daarom staat er ook bij: het werk dat Hij schiep, *om te volmaken.* Dit beduidt niet, dat het werk nog niet af was, maar dat het product van Gods scheppingswerk een roeping had, om van minder tot hooger op te klimmen, en zich zoo te ontplooien, dat het ten slotte tot volkomenheid zou gekomen zijn, en in die volkomenheid een volmaaktheid zou vertoonen, die Gods bedoeling met al wat Hij schiep aan het licht zou brengen, en in deze uitkomst en in dezen uitslag de majesteit van Gods werk zou verheerlijken.

Dit alles is natuurlijk buiten de zonde gerekend. Sprake is hier alleen van de schepping gelijk God ze in 't leven riep, en gelijk ze zich aan Zijn heilig oog vertoonde, toen bij het ondergaan van den zesden dag de schepping zelve was afgeloopen, en de eerste mensch in het Paradijs Gode lof toezong en voor Hem nederknielde in aanbidding. En nu beduidt dit *volmaken*, dat bij de schepping zelve in al 't geschapene al die krachten waren gelegd, en al die wetten waren verordend, dat er niets anders behoefde te gebeuren, dan dat al deze krachten naar die wetten in actie geraakten, want dat alsdan het uurwerk zonder zweem van feil zou afloopen, en dat in het proces van heerlijke ontwikkeling dat te komen stond, de wondere, onovertroffen scheppingskracht van onzen God zou

verheerlijkt worden. Het werk zou den Maker loven en de Maker zou zegenend en heiligend Zijn werk instandhouden, het leiden en tot de volmaking voeren. Men vergist zich derhalve ten eenenmale, zoo men waant, dat van de Voleinding alleen bij het genadewerk sprake kan zijn. Ook al ware nooit zonde ingetreden, en dus nooit genade tot ons nedergedaald, toch zou er een Voleinding gekomen zijn. Een geheel andere Voleinding. Een Voleinding, gelijk ze in de schepping zelve geprofeteerd lag, en krachtens Gods hoog bestel hieruit, naar het door Hem gewilde proces, en op den door Hem bestemden tijd, zou voortkomen. Tot recht verstand is het daarom noodzakelijk, van meetaf op *tweeërlei* Voleinding het oog te richten. Eerst op een Voleinding, die in het scheppingswonder verordend lag, en waar het toe zou gekomen zijn, zoo geen zonde en vloek ware ingetreden, maar het alles uit zijn oorspronkelijken stand zich door een regelmatig proces, overeenkomstig den scheppingsdrang, ontwikkeld en naar het door God gewilde einde had voortbewogen. En nu deze Voleinding door de zonde onmogelijk is geworden en werd afgesneden, komt in de tweede plaats de gewijzigde Voleinding, die nu als product van schepping èn *genade* voor de eerstbedoelde in de plaats trad.

XXVIII. De Voleinding zonder zonde.

De HEERE heeft alles gewrocht om Zijns zelfs wille;
ja ook den goddelooze tot den dag des kwaads.
Spr. 16 : 4.

STEEDS zal het uiterst moeilijk blijven, zich ook maar een benaderende voorstelling te vormen van wat de toestand en het verloop der dingen zou geweest zijn, bijaldien de val ware uitgebleven en de staat van zaken bestendigd ware, gelijk God dien door de schepping onmiddellijk in het leven riep. Doch hoeveel hindernis ons hierbij op den weg den voortgang ook belemmert, en soms zelfs verspert, toch is het onafwijsbaar noodzakelijk, dat we ons hiervan althans zekere algemeene voorstelling pogen te vormen, wijl het anders niet wel mogelijk is, den toestand en den loop der dingen na den val ons helder voor oogen te stellen. Er is na den val niet een geheel andere wereld in plaats van de eerstgeschapene gekomen. De wereld die er was,

bleef. Op die reeds aanwezige wereld werkten zonde en vloek in. De eens geschapen wereld bleef alzoo het stramien, waarop het leven zijn figuren zou borduren. Niet in dit stramien, alleen in de daarop geborduurde figuren ligt het verschil en de tegenstelling. *Zonder* val zou er een gansch ander leven in teekening zijn gekomen, dan nu *met* den val plaats greep. We moeten daarom wel altoos op het oorspronkelijk tot stand gekomene teruggaan, om wat er door de zonde uit werd, te kunnen beoordeelen. Dit zou nog minder dringen, indien men alleen te rekenen had met de oorspronkelijke schepping in haar aanzijn en eerste verschijning, en zoo deze onbewegelijk ware geweest. Nu daarentegen ook die oorspronkelijke schepping buiten den val aan gestadige verandering onderworpen zou geweest zijn, een geregeld proces zou hebben doorloopen, zich zou voortbewogen hebben in gestadige ontwikkeling, en in die ontwikkeling een eigen Voleinding tegen zou zijn gegaan, staan we voor de vraag, of die oorspronkelijk bedoelde ontwikkeling en die voortbeweging naar haar einde al dan niet van invloed is geweest op hetgeen thans na den val onder den invloed van zonde en vloek uit de wereld geworden is en worden zal. Gelijk we aan het slot van ons vorig artikel schreven, tengevolge van deze tegenstelling komen we voor *tweeërlei* Voleinding te staan; ten eerste de Voleinding, gelijk die geweest zou zijn buiten zonde, en in de tweede plaats de Voleinding gelijk die thans, na het intreden van zonde en vloek, zijn zal. Iets waarbij er vooral op gelet worde, dat niet alleen de zonde en vloek tusschenbeide is getreden, maar dat door de zonde de genade is uitgelokt, en dat het minstens in even sterke mate de genade is geweest, die den gang van zaken gewijzigd heeft en die thans den aard der Voleinding beheerscht en ten einde toe beheerschen zal. We hebben uit dien hoofde bij de behandeling van ons onderwerp te rekenen, 1e. met de Oorspronkelijke schepping en den bij haar hoorenden ontwikkelingsgang en Voleinding, 2e met de breuke, hierin door de zonde en den vloek geslagen, en 3e met de algeheele wijziging, die daarna in den loop der dingen is aangebracht door de genade. En eerst zoo 't ons gelukt in elk van deze drie een eenigszins helder inzicht te verkrijgen, zal het beeld der Voleinding duidelijk voor ons komen te staan.

Nu is het verkrijgen van inzicht in het eerste punt, d. w. z. in den ontwikkelingsgang die buiten zonde zou hebben plaats gegrepen, daarom zoo moeilijk, omdat daaromtrent ons zoo weinig gegevens zijn medegedeeld, en gissingen of vermoedens ons geen grond bieden, waarop we ons met zekerheid kunnen voortbewegen. Toch, al zijn de zekere gegevens hier weinige, ze zijn nochtans zoo

beslist en veelomvattend, dat we er in zeer belangrijke mate onze winst mede kunnen doen, en zoo is het, om nu slechts dit ééne te noemen, boven allen twijfel verheven, dat de oorspronkelijke Schepping niet gegeven was, om steeds en voortdurend in denzelfden stand te blijven, maar dat ze integendeel de bestemming had, zich uit wat ze was, tot meerder en hooger te ontwikkelen, een algeheele ontplooiing door te maken, en zoo eerst in het einde te vertoonen, wat van meetaf in haar gelegd was. Dit volgt reeds uit wat ons in Gen. 2 : 3 wordt medegedeeld, dat God het werk der schepping in het leven riep, om het in den dag Zijner ruste *„te volmaken"*; niet maar in stand te houden, niet onveranderlijk te laten blijven, gelijk het was, maar het *te volmaken.* Zes dagen scheppingsarbeid, en daarna een zevende tijdperk van ruste, d. w. z. een periode waarin de schepping niet door nieuwe schepping verrijkt werd, maar gebracht moest worden tot openbaring van wat in haar school. De zevende, altoos nog doorgaande dag van Gods ruste, waarin Hij rustte van zijn scheppingsarbeid, het tot aanzijn geroepene in stand hield, bestuurde, leidde en zijn Voleinding tegenvoerde.

En even beslist wordt dit uitgesproken in Gen. 1 : 28, waarbij men er wel op lette, dat hetgeen hier staat, geldt van den toestand vóór den val. Daarop doelende, lezen we dan: „En God zegende hen (t. w. Adam en Eva), en God zeide tot hen: Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de visschen der zee en over het gevogelte des hemels en over al het gedierte dat op de aarde kruipt". Hieruit toch blijkt, dat het geheel onjuist is, wat men wel heeft voorgewend, alsof er buiten de zonde geen voortplanting van ons menschelijk geslacht zou hebben plaats gegrepen, en alsof de geboorte van het kind uit zijn moeder, na door zijn vader verwekt te zijn, eerst als gevolg van de zonde ware ingetreden. Men beeldde zich dan in, dat, ware het aantal menschen te vergrooten geweest, dit zoo zou zijn geschied, dat de later komende mensch evenals Adam door nieuwe schepping in het leven zou zijn geroepen. Reeds uit Gen. 1 : 28 nu blijkt, hoe geheel onjuist zulk een voorstelling was. In Gen. 1 : 27 wordt reeds de vrouw naast den man ingevoerd, want er staat: *„man en vrouw* schiep Hij ze", en wat in vers 28 staat: „Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt en vervult de aarde", is gesproken niet tot Adam alleen, maar in het meervoud en alzoo tot Adam en Eva saâm. De gewone gang van bevruchting en geboorte werd alzoo nog eer de zonde intrad, ingesteld. Deze voortplanting van ons geslacht behoort derhalve tot de Goddelijke ordinantie, waaronder ons geslacht tot aanzijn werd geroepen. En

hieruit volgt, dat, al ware de mensch onzondig gebleven en geen vloek over ons gekomen, de voortplanting van ons geslacht op gelijke wijze zou hebben plaats gegrepen als thans. Gelijk de millioenen na de millioenen thans uit de eerste voorouders, zoo voor als na den Zondvloed, geboren zijn, zoo ook zouden ze de aarde bevolkt hebben, al ware de geestelijke verderving uitgebleven. Immers er staat uitdrukkelijk bij, niet alleen weest vruchtbaar, maar ook nog afzonderlijk: *„Vermenigvuldigt en vervult de aarde".*

Doch hierbij blijft het niet. Er staat toch niet alleen, dat er voortplanting van ons geslacht zou zijn, en zulks wel een voortplanting van zulk een duur en omvang, dat ten slotte geheel deze aarde van menschen vervuld zou zijn, maar ook dat de mensch, op die aarde vermenigvuldigende, een roeping zou hebben, en wel de roeping om geheel die aarde aan zich *te onderwerpen.* De mensch, zoo staat er toch, moet *„die aarde aan zich onderwerpen en heerschappij hebben over haar".* Niet zelden is dit opgevat, als bedoelde dit alleen, dat de mensch van de overmacht der wilde dieren niet zou te lijden hebben, en ook dit ligt er zeer zeker in besloten, maar toch put dit ééne de volheid van gedachte volstrekt niet uit. In dien zin macht over de wilde dieren, behoefde de eerste mensch niet eerst van lieverlede te bekomen, die macht bezat hij reeds krachtens zijn schepping. Uitdrukkelijk toch wordt ons in Gen. 2 : 19—20 meegedeeld, dat in dien oppervlakkigen zin al het gedierte aan Adam, zelfs eer Eva er verscheen, onderworpen was. Het heerschappij hebben, waarvan hier sprake is, wordt daarentegen niet tot Adam alleen, maar tot Adam *èn Eva* gezegd, want er staat in het meervoud: Vermenigvuldigt en hebt heerschappij. De hier bedoelde heerschappij is alzoo iets, dat verband houdt met de vermenigvuldiging van ons menschelijk geslacht. Er is daarbij sprake niet van een macht die de mensch reeds aanstonds uitoefende, maar van een macht, die hij allengs verwerven zou. Er wordt alzoo gedoeld op een voortgang in machtsontwikkeling, en eerst daardoor zou de mensch van lieverlede zijn heerschappij over heel de aarde verkrijgen. Iets waar vanzelf in ligt opgesloten, dat de mensch zou toenemen niet alleen in aantal, maar toenemen zou ook in geesteskracht, en zoo in elk opzicht een machtige ontwikkeling zou tegemoet gaan. Dat dit geschieden zou onder bezwarende omstandigheden, was alleen gevolg van de zonde. Ook buiten de zonde zou Eva kroost hebben voortgebracht, maar eerst na de zonde zou dit zijn: een baren in smarte. Aan Adam wordt aangezegd, dat hij zou arbeiden in het zweet zijns aanschijns, doch

dit laatste trad evenzoo eerst na de zonde in, en gold als straf voor de zonde. Buiten zonde, zoo mag worden vastgesteld, zou er alzoo een geboorte van het kind zonder smarte voor de moeder zijn geweest, en zou de man de heerschappij door arbeid hebben verworven, maar dan een arbeid *niet* in het zweet des aanschijns. Verworpen moet daarom de voorstelling, alsof buiten zonde geen voortplanting van de geslachten zou hebben plaats gehad, alsof de mensch in een paradijs een nietsdoend leven zonder eind zou geleid hebben, en alsof die Paradijstoestand onveranderd alle eeuwen door zou hebben voortgeduurd. Veeleer geeft Gen. 1 : 27 en 28 ons de voorstelling, dat de aarde volop zou bevolkt worden, en dat de aldus zich uitbreidende menschheid, door hooge ontwikkeling van de in haar schuilende krachten, zich allengs de volkomen heerschappij over geheel dat aardrijk zou verworven hebben.

Daartoe worden de drie groepen in het dierenrijk afzonderlijk opgenoemd, de dieren in de zee, in de lucht en op het land, en deze geheele dierenmenigte in al haar groepen en soorten wordt voorgesteld als ten slotte geheel aan den mensch onderworpen. Dat dit duidt op machtsontwikkeling blijkt uit het niet noemen van het plantenrijk en het delfstoffenrijk. Ook hierover zou de mensch heerschappij erlangen, maar verzet was alleen van de zijde van het dierenrijk te duchten; het uitsluitend noemen der dierenwereld wijst er alzoo op, dat de heerschappij, waarvan sprake is, doelt op een heerschappij, waartoe de mensch eerst allengs en van lieverlede door groote krachtsontwikkeling geraken zou. Hierbij is ongetwijfeld ook gedacht aan een ingeschapen temkracht, gelijk hiervan nog bij enkele dierentemmers de sporen aanwezig zijn, en we willen allerminst ontkennen, dat dit er mede onder begrepen kan zijn, gelijk ten deele zelfs volgt uit het feit, dat God alle dieren tot Adam bracht, en hij aan allen namen gaf. Ook spreekt 't wel vanzelf, dat zonder zeker hypnotisch vermogen over de dieren, de twee eerste menschen, die ongewapend in het Paradijs stonden, schier onvermijdelijk een prooi van de dieren zouden geworden zijn. Zelfs kan men verder gaan, en beweren, dat de dieren die nu wild en verscheurend zijn, in het Paradijs nog niet alzoo voorkwamen, en eerst door den vloek in dezen staat ingingen. Maar ook dan zelfs behoudt de toezegging, dat de mensch heerschappij over de dieren zou erlangd hebben, haar volle beteekenis. Heerschappij toch beteekent volstrekt niet alleen, dat men aanvallen afweert of gevaren bezweert, maar in de eerste plaats zelfs, dat men iets aan zich dienstbaar maakt. Heerschappij komt van heer en *tegenover den heer staat de dienaar*. De heerschappij over de dierenwereld moet daarom wel in dien zin verstaan, dat, ware de oorspronkelijke staat van

den mensch en van de wereld om hem heen bestendigd, de mensch steeds meer kennis van het dier, macht over het dier, en gebruik van het dier zou erlangd hebben, en alzoo zich waarlijk als heer *der gansche schepping* zou hebben betoond. Het gaat toch niet aan, hier uitsluitend aan heerschappij over de dieren te denken. De dieren worden hier slechts als voorbeeld genomen, maar in dit voorbeeld was de heerschappij over heel de aarde en al wat ze bevat den mensch toegezegd. Een uitlegging waartoe we alleszins recht hebben, omdat er vlak voorafgaat: Vervult *de aarde* en onderwerpt *haar,* in gansch algemeenen zin, zonder dat er iets wat tot deze aarde behoort, wordt uitgezonderd. Er is dan ook geen twijfel aan, of den mensch wordt hier niet alleen een machtige voortplanting van zijn geslacht op deze aarde aangezegd, zoodat hij tenslotte geheel het aardrijk vervullen zou, maar tevens wordt hem beloofd een zoo reusachtige geestelijke ontwikkeling, dat zijns ten slotte de macht zou zijn, om als heer geheel het aardrijk, met al wat er op deze aarde bestaat, aan zich te onderwerpen. Iets waarbij het opmerkelijk is, dat tot deze aarde ook gerekend worden de zee en de lucht. Op zich zelf zou men onder het aardrijk alleen het voor den mensch bewoonbare land kunnen verstaan, maar om het beeld van 's menschen macht te voleinden, wordt er ook op de visschen en ook op de vogelen gewezen, om wel te doen uitkomen, dat 's menschen macht over dit aardrijk zich ook tot de diepte der zee en de hoogte van den dampkring zou uitstrekken.

Zóó nu opgevat, en een andere opvatting lijkt ons niet wel mogelijk, doet de schepping zich oorspronkelijk aan ons voor als een akker, waarin zoo pas het zaad dat straks ontkiemen moet, is uitgestrooid, of wilt ge als een veld, waarop straks zich een bosch zal verheffen, maar waarin thans nog slechts de eerste stekken zijn uitgezet. De pas bezaaide akker of het zoo pas uitgestekte woud vertoonen nog in de verte niet de pracht, die er uit worden zal. Ze dragen een rijke belofte in zich, maar vertoonen hetgeen worden zal, nog slechts in het pas ontkiemend zaad of in de pas uitloopende stekken. Zoo nu ook hebben we ons de schepping oorspronkelijk te denken niet als af. Wel als af wat de schepping betreft, maar niet als af wat aangaat hetgeen met die schepping bedoeld was, en dank zij die schepping nu in het zaad en in de stekken verscholen lag. Dit ging door voor den bodem, voor het plantenrijk, voor het dierenrijk en voor den mensch. Ongetwijfeld was Adam in zuiverheid geschapen, en als zoodanig volkomen, maar als ge Adam in het Paradijs vergelijkt met wat thans een geniaal technicus over de natuur vermag, dan voelt toch

ieder, hoe machteloos Adam tegenover zulk een genie als Edison b.v. komt te staan. Adam wandelde over den aardbodem, maar verstond of begreep niets hoegenaamd van de schatten, die dit aardrijk in zich bevatte onder den bodem waarop hij zich bewoog. Dat hij een natuurlijke intuïtie bezat, gelijk wij die niet meer kennen, zij toegegeven, en zeer zeker strekte deze intuïtie zich uit tot alles wat hij voor zijn bestaan en zijn eerste leven noodig had. Hoe doorzag hij niet de dieren tot in hun wezen veel beter dan thans de hoogst ontwikkelde zoöloog, maar toch bezit van den anderen kant de tegenwoordige botanicus een kennis van en een macht over het plantenrijk, die aan Adam nog geheel vreemd was, al denkt ge slechts aan de thans zoo hoog ontwikkelde kennis van het telen van kamerplanten en de kunstmatige voeding van den bodem. Van den éénen kant stond Adam hooger dan wij, maar van den anderen kant is de mensch allengs door oefening en ontwikkeling tot een veel rijker kennis voortgeschreden dan waaraan in het Paradijs kon gedacht worden. De mogelijkheid om tot die hoogere en nauwkeuriger kennis te geraken, lag zeer zeker reeds in den eersten mensch. Er is later niets meer scheppends bij den mensch bij gekomen. De schepping was voleind. Maar wat in de Schepping gegeven was, droeg tweeërlei karakter. Ten eerste stond aan Adam onmiddellijk ter beschikking die kennis en die macht, die hij behoefde om in het Paradijs te kunnen leven. En ten tweede was in hem gelegd het zaad, het beginsel, de kiem van alle overige kennis, maar die bestemd was, om aanvankelijk in hem te schuilen, zoo zelfs te schuilen, dat hij er zelf geen vermoeden van had, maar met de belofte in zich, om evenals het zaad op den akker gezaaid, allengs te rijpen tot vrucht.

Sterker nu dan uit iets anders blijkt hieruit, dat de toestand in het Paradijs niet geschapen was, om stationnair te blijven, maar van meet af op steeds voortgaande ontwikkeling was aangelegd. Juist, als we ons zoo mogen uitdrukken, de onbeholpenheid waarin het eerste menschenpaar zich bevond, is bewijs, dat de eerste schepping, en zoo ook de schepping van den mensch, op voortgaande ontwikkeling, op gestadige ontplooiing, op een lang proces en op een ten slotte pas intredende Voleinding was aangelegd. Hier greep 't zelfde plaats wat we nog waarnemen bij de geboorte van een kind. Op zich zelf ware het zeer wel denkbaar, dat ook nu nog de mensch in volwassen toestand, gelijk Adam, zijn leven begon. Maar zoo gebeurt het niet. De mensch wordt als hulpeloos wezen geboren; en toch is, als hij geboren wordt, die mensch af. Aan zijn wezen ontbreekt niets meer. Aan zijn wezen als wezen zal later, ook al leeft hij een eeuw lang, niets meer worden toe-

gevoegd. Zijn schepping is voleind. Maar toch spreekt in het feit, dat hij niet als volwassen mensch, maar als kindeke ter wereld komt een belofte van nadere ontwikkeling, gestadigen groei en langzame voleinding. Als het kindeke man is geworden, houdt de groei op, de voleinding is er, en nu pas ziet men, wat in het kindeke van meet af als kind school. Juist zoo nu was het ook met den eersten mensch in geestelijken zin. Hij werd, zoo min als Eva, als kindeke geboren, maar beide waren lichamelijk van meet af volwassen, niet als product van groei, maar als product van rechtstreeksche schepping. In hoogeren, in geestelijken zin daarentegen waren beiden kinderen, die wel alle vermogens in zich droegen om allengs tot hoogere kennis en meerdere macht te geraken, maar die aanvankelijk hiervan nog slechts de kiemen in zich droegen; kiemen die eerst daarna, die eerst van lieverlede zouden ontwikkeld en ontplooid worden, en zoo eerst ten slotte volwassen, voltooid en voleind zouden zijn.

Het kon dus niet anders, of op de schepping moest de periode van evolutie volgen. De schepping riep om geschiedenis. Ook al ware derhalve geen zonde ingetreden, en dus ook de genadebedeeling uitgebleven, toch zou de mensch na zijn schepping een periode van ontwikkeling hebben moeten doorloopen en zoo eerst allengs zijn voleinding zijn tegengegaan. De geschiedenis van ons geslacht en de geschiedenis van elken persoon is alzoo niet iets, dat eerst na de zonde bij de schepping is bijgekomen, maar iets dat aan het wezen van den mensch inherent was. Ge gevoelt dit dan vooral klaarlijk, zoo ge den toestand van den mensch vergelijkt met dien van de engelen. Ook de engelen zijn geschapen wezens, maar creaturen die op eenmaal, als we ons zoo mogen uitdrukken, *volwassen* zijn; een uitdrukking die slechts daarom in eigenlijken zin niet op de engelen kan worden toegepast, omdat volwassen wordt alles wat wies, en er onder de engelen en in der engelen gemeenschap van geen wassen sprake is. Een engel is stationnair. Van opvoeding is bij den engel geen sprake. Er is in den engel geen toeneming. Geen ontwikkeling uit een kiem. Geen voortplanting uit den knop. De engel is wat hij is. Hij blijft dit eeuwiglijk. De engel *wordt* niet volmaakt, maar was en is volmaakt van zijn schepping af. Zoo nu had 't ook door God voor den mensch besteld kunnen zijn, maar zoo was het voor den mensch *niet* besteld. Met den mensch was het juist omgekeerd. De mensch was geschapen als een groeiend, zich ontwikkelend en ontluikend wezen. En daarom juist moest bij den mensch op zijn *schepping* een *geschiedenis* volgen. Een geschiedenis, die lang zich kon voortbewegen langs het pad dat Gods raadslag haar aanwijst, maar dan toch ten slotte

in een voleinding tot stilstand moet komen. Eerst dan zullen ze beiden volmaakt zijn, zoowel de mensch als de engel.[1])

Het is hieruit nu dat vanzelf de vraag opkomt, of de zonde in staat en bij machte was, om dezen door de Schepping in het leven geroepen stand en gang van zaken te verstoren en teniet te doen. Bij ons menschen kan dit. Telkens komt het voor, dat wij menschen een plan ontwierpen, er ons toe zetten om dit plan te verwezenlijken, en het doel waarmee we dit deden, poogden te bereiken, en dat nochtans iets tusschenbeiden trad, waardoor dit alles teloor ging. Iemand kon meenen zijn geld het best te beleggen door een groot

[1]) In artikel XXXVII komt Dr A. Kuyper nog eens op deze vraag, hoe de ontwikkeling zonder zonde geweest zou zijn, terug. Voor een goed deel is dit herhaling van wat in dit artikel reeds gezegd was, maar hij voegde er toch enkele nieuwe opmerkingen aan toe, die we daarom hier in een noot plaatsen. Vooreerst wat hij in verband met het verhaal omtrent Henochs wegneming zegt omtrent de vraag, of de mensch bestemd was hier op aarde te blijven leven.

„Niet ten onrechte heeft men, om zich in den toestand van een onzondige ontwikkeling in te denken, het gebeurde met Henoch op den voorgrond geplaatst. Om toch in een toestand van onzondige ontwikkeling in te leven, stelde men de vraag, hoe op aarde alsdan 's menschen leven zou geweest zijn. En nu geeft het gebeurde met Henoch hierop in zooverre wel geen geheel bevredigend antwoord, als ook Henoch in zonde ontvangen en geboren was, maar zijn verdwijnen uit deze wereld toont dan toch hoe uit de niet-intreding van zonde en val allerminst zou gevolgd zijn, dat de mensch tot in alle eeuwigheid op deze aarde zou hebben moeten vertoeven. Op zich zelf scheen dit wel noodzakelijk. De zonde bewerkte het sterven, de val sleepte den dood met zich. Van hieruit redeneerende, kan men tot geen andere conclusie komen, dan dat, buiten zonde, de mensch *niet* zou gestorven zijn, en zoo hij niet gestorven ware, zoo vervolgt dan de redeneering. zou hij immers duurzaam op aarde vertoefd hebben. Dit nu weerspreekt het gebeurde met Henoch. Henoch was een merkwaardig persoon. Het zevental speelde in hem zijn rol. In den brief van Judas worden we er uitdrukkelijk op gewezen, dat Henoch de zevende in de geslachtslinie was, van Adam af gerekend. Er staat toch in vs 14: „En van dezen heeft ook Henoch, *de zevende van Adam*, geprofeteerd." Iets waarop te meer nadruk valt, omdat, gelijk reeds meermalen is opgemerkt, in Kaïns geslacht Lamech, de woestaard, de zevende was. Het is dus, alsof de beide geslachtsliniën van het goede en van het booze geslacht naast elkander loopen, om beide juist in den *zevenden* afstammeling haar beginselen het scherpst te vertoonen. In de linie van Kaïn is de zevende Lamech, die het verst van God afweek; in de linie van Adam is de zevende Henoch, die het nauwst met God wandelde, een man des geloofs. Zoo toch lezen we in Hebr. 11 : 5: „Door het geloof is Henoch weggenomen geweest, opdat hij den dood niet zien zoude, en hij werd niet gevonden, doordat God hem weggenomen had; want vóór zijn wegneming heeft hij getuigenis gehad, dat hij Gode behaagde." Het bericht van Genesis 5 : 21 v. v. moet voorzeker naar deze uitlegging verstaan en begrepen worden. Van Henoch vernemen we in het Mozaïsch verhaal, dat hij op 65-jarigen leeftijd een zoon gewon; dat hij daarna nog 300 jaar leefde, en zonen en dochteren gewon; en toen op een leeftijd van 365 jaar plotseling verdween, en van dit verdwijnen wordt dan als oorzaak opgegeven, dat hij 1°. wandelde met God, 2°. er op eens niet meer was, en 3°. dat God hem weg nam. Het bijzondere van deze gebeurtenis springt te meer in het oog, zoo men let op den leeftijd van Henochs vader, en Henoch's oudsten zoon. Zijn vader, Jered, stierf in den ouderdom van 962, en zijn oudste zoon Methusalah op een leeftijd van 969 jaar. Henoch staat dus met zijn korter leven van 365 jaar tusschen de twee oudste patriarchen in, en terwijl het er bij de overige patriarchen steeds bij staat: *en hij stierf*, staat dit bij Henoch *niet*. Kan men dus al op zichzelf zeggen, dat ook van elk onzer die sterft, gezegd kon worden, dat God hem wegneemt, en dat alzoo deze bij Henoch gebruikte uitdrukking evenzoo op het gewone sterven kon gedoeld hebben, de tekst laat deze uitlegging niet toe, en exegese in Hebr. 11 : 5 toont het tegendeel. We kunnen en mogen het bericht omtrent Henoch dan ook niet anders dan in dezen zin

huis te bouwen, dat huis te verhuren, en van de opbrengst der huur te leven. Dan zoekt hij een architect, of is hij zelf architect, dan ontwerpt hij 't plan zelf, en na het plan ontworpen te hebben, koopt hij grond, en begint den bouw. Doch bedriegt hij nu zichzelf, door slecht bouwmateriaal te nemen, zoodat, als de bouw bijna voltooid is, het geheele gevaarte instort, dan is hij kwijt al wat hij had, blijft zitten met de ruïne van zijn eigen dwaasheid, en geheel zijn doel is mislukt. Maar van zoo iets kon natuurlijk bij een plan dat God ontwierp, en bij een bouw door God ondernomen, geen sprake zijn, en wat ook later het creatuur ondernam, om de Schepping van God te verderven en te verstoren, de oorspronkelijke Scheppingsidee van onzen God gaat toch door, Zijn plan was niet te verijdelen, en het doel dat God zich gesteld had, wordt, zij 't dan ook op andere wijze, niettemin bereikt.

---

verstaan, dat hij den dood niet gesmaakt heeft en op heel andere wijze uit dit leven in het leven hiernamaals is overgegaan. Eenzelfde iets meldde de Schrift omtrent Elia, en nog duidelijker wordt 't zelfde door Paulus uitgesproken met opzicht tot de geloovigen, die bij de wederkomst des Heeren nog op de aarde leven zullen, van wie de apostel zegt, dat ze zonder te sterven, zullen *veranderd* worden. Geheel 't zelfde is dit niet. Bij de wederkomst des Heeren toch is het einde daar, en deze *verandering* der alsdan nog op aarde levende geloovigen wijst niet onduidelijk op de herschepping, die daarmeê voor al 't natuurlijke zal intreden.

Staat 't alzoo vast, dat Henoch, geheel afgescheiden van de Parousie, nog vóór den vloed en de roeping van Abram, en dus nog midden in 't volle bederf van ons geslacht staande, door Gods Almachtigheid voor den dood gevrijwaard, en uit de ergernissen van dit leven is weggenomen, — dan hebben we het volste recht te stellen, dat bij het uitblijven van de zonde, hieruit volstrekt niet de noodzakelijkheid zou gevolgd zijn, dat ieder mensch, eenmaal geboren, eeuw na eeuw hier zou moeten voortleven, maar dat krachtens de Scheppingsorde de weg voor den mensch geopend was, om, na hier op onze aarde zijn taak volvoerd en de noodige ontwikkeling gevonden te hebben, in een rijker en hooger leven over te gaan. We krijgen de voorstelling, dat er behalve den dood nog een andere weg voor den mensch bestaat, om uit dit leven weggenomen te worden; en dit leidt tot de conclusie, dat, ware de val niet gekomen, de mensch wel een reeks van jaren aan deze aarde zou gebonden geweest zijn, maar dat hij, na uit zijn zaad ontkiemd te zijn, en na ontkiemd te zijn, tot groei en bloei gekomen, bestemd was om in hooger sfeer te worden ingeleid.

Dit nu is daarom te opmerkelijker, omdat men er uit ziet hoe de mensch wel in staat van rechtheid, maar allerminst in volkomenheid geschapen was. Zoo ging het wel met de goede engelen toe, van wie we nooit lezen dat ze zich op wat wijs ook ontwikkelen, maar zoo was het niet met den mensch. Reeds Kaïn en Abel zijn uit Eva als hulpelooze wichtjes geboren, ze groeiden daarna op, en werden eerst zoo volwassen. En wat alzoo het bestel voor het lichaam bleek te zijn, was evenzoo het bestel voor het zielsleven. Ook dit ontplooide zich van onbewustheid tot bewustheid, en van gluren tot kennis. Dit nu eenmaal zoo zijnde, sprak het vanzelf, dat er ook in heel ons geslacht een voorbestemde ontkieming, ontwikkeling en ontplooiing moest plaats grijpen, zoodat het van minder tot meer ging, en eindelijk het oogenblik voor den enkelen persoon zoowel als voor de massa moest komen, waarop de ontwikkeling hier beneden niet verder kon, de voleinding intrad, en nu in andere en in hooger sfeer de existentie eeuwiglijk moest worden voortgezet."

En dan wat aan het slot gezegd wordt:

„Voorts blijkt dat de grondgedachte van het maatschappelijk leven, gelijk wij die in de verhouding tusschen man en vrouw en in het gezin kennen, ook den onzondigen gang van ontwikkeling zou beheerscht hebben. Scherp wordt in de Scheppingsordinantie de verhouding tusschen man en vrouw bepaald; de monogamie ingesteld; en het afgepaalde familieleven verordend. De man zal zijn vader en moeder verlaten en zijn vrouw aankleven. Het moet de formatie zijn van een nieuw, zelfstandig gezin. Ook omtrent de voeding van den mensch, gelijk die buiten zonde

Hoofdzaak is alzoo hier, zich wel rekenschap te geven van *het doel* dat God zich met de Schepping gesteld had. Waarom ging God tot schepping over? Waartoe riep Hij het heelal tot aanzijn? En nader, waartoe riep God deze aarde tot aanzijn, en plaatste hij op deze aarde den mensch? En op die vraag nu geeft de Schrift ons geen ander antwoord, dan wat we in Spreuken 16 : 4 lezen: „God heeft alle dingen gewrocht *om Zichzelfs wil.*" Dit nu juist wordt telkens uit het oog verloren. Keer op keer gaat de menschelijke redeneering weer van de onderstelling uit, alsof de mensch geschapen was om zichzelf, en hetgeen buiten den mensch bestaat om den mensch. Ware dit nu zoo, dan zou er geen enkele bedenking bestaan tegen de voorstelling, alsof het intreden der zonde het oorspronkelijke Scheppingsplan had te niet gedaan, en alsof de ontwikkeling en voortgang der dingen in het rijk der Genade

---

geweest zou zijn, ontvingen we een verstaanbare aanduiding. Genesis 1 : 29 toch geeft deze Goddelijke ordinantie te verstaan: „Ziet, ik heb ulieden al het zaadzaaiende kruid gegeven, dat op de gansche aarde is, en alle geboomte, in hetwelk zaadzaaiende boomvrucht is; het zal u tot spijze zijn". Deze voedingsordinantie sloot alzoo in onzondigen toestand het gebruik van dierenvleesch uit, en niet reeds bij de schepping, maar eerst na den val en den Zondvloed sprak God tot Noach: „Al wat zich roert, dat levend is, zij u tot spijze. Ik heb 't u al gegeven, gelijk het groene kruid". Dit vleesch nu en het groene kruid was in Genesis 1 opzettelijk uitgesloten, en 's menschen voedsel bepaald tot zaadzaaiende gewassen en boomvruchten. Van kleeding was geen sprake. Adam en Eva waren naakt, en die naaktheid vroeg bij hun onschuld niet om bedekking. Iets wat niet zeggen wil, dat bij onzondigen toestand, in ander klimaat, toch geen kleeding noodig zou geweest zijn; maar hiervan meldt het bericht niets. Ook is niet gezegd dat het klimaat geweest zou zijn wat het nu is, dan wel of 't op heel de aarde gematigd zou geweest zijn. Zelfs van het goud en het edelgesteente was reeds voor den val sprake. Zonder fantasie mag dan ook aangenomen, dat, buiten zonde, de mensch nog volkomener en veel sneller dan nu al de schatten die in de aarde scholen, zou ontdekt en hierin Gods majesteit verheerlijkt hebben. Niets van wat thans ons leven verrijkt, zou ontbroken hebben; slechts zou 't sneller en vollediger den mensch ten dienste hebben gestaan, en zou door den mensch in dat alles God Almachtig zijn verheerlijkt.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat in den onzondigen toestand van geen Overheid, geen wetgeving, geen rechtsbedeeling, en zooveel meer dat thans onmisbaar is, sprake zou zijn geweest. Bij ontstentenis van alle zonde en alle zondige verleiding, zou de organische saamhang van heel ons geslacht de eenige vereeniging gevormd hebben, die ons geslacht in zijn vertakkingen saamverbond. Er zou geen leger, er zou geen krijgsvloot zijn geweest, geen rijksveldwacht en geen politie. Geen misdaad zou zijn voorgekomen. Geen vonnissen behoeven geslagen te worden. Geschillen zouden zich in der minne hebben opgelost. Evenmin zou er een arts of chirurg zijn geweest, waar aller gezondheid volkomen was. En een geluksstaat zou zich vanzelf ontwikkeld hebben, waarvan wij niet dan fantaseeren en droomen kunnen, maar die buiten zonde in heel ons geslacht, hooge, heilige realiteit zou geweest zijn. Zoo zou er buiten zonde in het natuurlijke leven niets zijn geweest dan wat ons thans verrijkt, al wat ons drukt zou daarentegen zijn uitgebleven. Allicht met reuzenschreden zou ons menschelijk geslacht vooruit zijn gegaan. In niets zou het zedelijk leven schade hebben geleden, en het religieuze leven zou in alle kringen en gezinnen gebloeid hebben. Het zou al één wandelen in het licht van het Goddelijk aanzijn zijn geweest. En naar gelang ieders taak en roeping volbracht was, zou Henochs heerlijk lot aller deel zijn geweest, d.w.z. dat zonder dood, zonder ziekte, zonder verzwakking of aftakeling een ieder mensch op de ure door God voor hem bestemd, uit dit leven zou zijn uitgegaan, zoodat God hem wegnam en overbracht in die hooger sferen, waarin ons geslacht op nog schitterender wijze zijn God zou dienen en verheerlijken, om in de gemeenschap met zijn God nog rijkere zieleweelde te genieten."

in niets aan de ordinantiën der oorspronkelijke Schepping gebonden waren. Maar zoo is het niet. Alle creatuur bestaat om God en om God alleen. Heel de Schepping van hemel en aarde moet Hem lof toebrengen. De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel Zijner handen werk. Er is niets, er kan niets zijn, dat God niet schiep, en al wat hij schiep en een aanzijn en een wezen gaf, bestaat alleen en is alleen gewrocht om Gods wil, Gode ter eere, om Hem te prijzen in Zijn Majesteit, en om Zijn macht en grootheid te openbaren. En dit is de oorzaak en beweegreden, waarom het plan, dat oorspronkelijk in Gods Schepping gelegd was, niet kan worden teniet gedaan. Dit zou kunnen als 't al om den mensch ware, maar dit kan niet, nu 't alles om Godswil bestaat en alleen om Godswil zoo aangelegd is als 't aangelegd werd. Voor ons is het denkbaar, dat de mensch een akker bezaait en dat onder het ontkiemen van het zaad het ongedierte zich vermenigvuldigt, de kiemen afvreet en maakt dat er geen oogst komt. Maar op den akker van onzen God is dit ondenkbaar. Hoe ook de zonde inwroet om 't al te bederven, toch zal in 't eind blijken, dat God triomfeert, en dat de eere die Hij zich van Zijn werk beloofd had, ook uit dat werk Hem toekomt. Tijdelijke afwijking moge kunnen intreden, maar in 't eind komt toch de eere onzes Gods uit Zijn werk, en daarom is het karakter der Voleinding steeds en blijft het tot den einde toe, dat Gods oorspronkelijk plan doorwerkt, en de mogendheid die Hij in de kiemen der Schepping verborg, er uit komt, Hem tot prijs en lof.

Staat nu vast, dat God deze wereld schiep, niet met dadelijke openbaring van alle krachten, maar met verberging van die krachten, met name van de in den mensch schuilende krachten, dan kan het niet anders of die schuilende krachten moeten tot ontplooiing komen. Immers ze kunnen niet verborgen blijven, omdat wat in het creatuur verborgen werd, een schat uit Gods eigen schatkamer is, en de schatten Gods niet kunnen vernietigd worden. Onder menschen kan dit; een hoog geniaal man, met de rijkste gaven in zich, kan op zeer jongen leeftijd sterven, zoodat alles met hem in 't graf gaat. Maar bij God was zoo iets volstrekt ondenkbaar. Wat Hij in en op deze aarde tot aanzijn riep om Zijn plan te verwezenlijken, *moet* tot ontplooiing komen, hetzij hier, hetzij hiernamaals. De zonde kon en kan dit niet verhinderen. En daarom ging de ontwikkeling en ontplooiing van de oorspronkelijke Schepping *ook na den zondeval* rusteloos door.

XXIX. Het doel der Voleinding.

> Want uit Hem, en door Hem, en tot Hem zijn alle dingen; Hem zij de heerlijkheid in der eeuwigheid, Amen. Rom. 11 : 36.

UIT het getuigenis, dat de Heere onze God *alle* dingen gewrocht heeft *om Zichzelfs wille*, nog versterkt door de apostolische belijdenis, dat *alle dingen* zijn *uit* God, *door* God en *tot* God, en dat in dit verband Hem „de heerlijkheid toekomt in der eeuwigheid", volgt rechtstreeks de conclusie, dat dus ook dit ons aardrijk en geheel deze wereld, gelijk ze uit Zijn Scheppershand voortkwam, Gode eere moet geven. Dit nu geschiedt *niet*, en komt niet tot zijn recht, zoo ge stelt, dat, als we zoo zeggen mogen, reeds dadelijk na afloop van de Schepping de val heel ons geslacht en de vloek heel het aardrijk verdierf. En stelt ge nu in de tweede plaats, dat, na het intreden van val en vloek, al wat voorafging zijn beteekenis verloor, en dat het eenige waarop het nu aankwam, was, om *den mensch* te redden, dan gaat heel de machtige gedachte te loor, dat ook die oorspronkelijke Schepping in het aanzijn trad om Gods naam te verheerlijken, en onderstelt ge, dat de spil waarom ook in de eerste Schepping alles zich wentelde, niet God was, maar *de mensch*. Handhaaft ge daarentegen met kracht en klem het getuigenis, dat alle ding alleen en eeniglijk in God zijn bestaansreden vindt, dan volgt hieruit van zelf en rechtstreeks, dat uit hetgeen in die oorspronkelijke Schepping door God gewrocht, gelegd en bedoeld was, vroeg of laat tot Gods eere alles moet openbaar worden en te voorschijn komen, wat God de Heere bij en onder het scheppen voor Zijn eigen eer en voor de verheerlijking van Zijn Naam hiermede op het oog had.

Zelfs kunnen we nog verder gaan en zelfs Gods eere en de verheerlijking van Zijn Naam ter zijde zetten, dat toch de stelling waarvoor we opkwamen, blijft doorgaan. Spreuken VIII reikt ons den sleutel om in dit geheimnis in te dringen. Bij ons menschen gaat de zucht om onszelven op den voorgrond te dringen, zóóver, dat we ons vaak inbeelden dat God de Heere Zijn onmetelijke Schepping alleen daarom in het leven riep, opdat *wij* die bewonderen zouden, en dat *wij* uit het diep besef van onze bewondering Hem daarvoor de eere zouden toebrengen. De onderstelling wordt dan, dat God behoefte heeft aan *ons* eerbetoon en aan *onze* eerbetuiging, en dat Hij, om die beide van ons te ontvangen, het

heelal schiep. Heel de Schepping wordt dan middel om ons een inzicht in de Majesteit des Heeren te geven, en uit dit ons inzicht in de Majesteit des Heeren moet dan onze lof en onze aanbidding van Zijn heiligen Naam geboren worden. Nu komt het natuurlijk niet in ons op, te beweren, dat niet ook dit een der doeleinden van de Schepping zou zijn. De Schrift zegt dit duidelijk. Waar we alleen tegen opkomen is de voorstelling, alsof hierin het hoogste, het eenige, het allesbeheerschende doel van de Schepping lag. Hiertegenover toch stellen we, dat, ook al ware er geen engel of mensch ooit geweest, God de Heere toch een luisterrijk heelal had kunnen scheppen, alleen om Zichzelfs wil, om er zelf in te genieten, en er Zichzelf in te vermaken. Dit zeggen nu rust op wat ons in Spreuken VIII werd geopenbaard. Daar toch lezen we, hoe de opperste Wijsheid betuigt, dat nog eer iets geschapen was, toch het plan der geheele Schepping, als we ons zoo mogen uitdrukken, van eeuwigheid af bij God gereed was, en dat in dit plan Gods „dagelijksche vermakingen" waren. „De Heere," zoo luidt dit prachtige woord, „bezat mij in het beginsel Zijns wegs, *vóór Zijn werken*, van toen aan. Ik ben van eeuwigheid gezalfd geweest, van den aanvang, van de oudheden der aarde. Ik was geboren als de afgronden nog niet waren, als nog geen fonteinen waren, zwaar van water. Aleer de bergen ingevest waren, vóór de heuvelen was ik geboren. Toen Hij de hemelen bereidde was ik daar.... Toen Hij de zee haar perk zette, opdat de wateren Zijn bevel niet zouden overschrijden, ja, toen Hij de *grondvesten* der aarde stelde, toen was ik een voedsterling bij Hem en *ik was dagelijks Zijn vermakingen,* voor Zijn aangezicht spelende, spelende in de wereld Zijns aardrijks."

Duidelijker en beslister kan niet worden uitgesproken, dat God Zijn werk voltooid heeft, niet allereerst om er de eere van het creatuur voor te ontvangen, *maar om er zelf in te genieten.* Het andere komt er bij, maar is geen hoofddoel. Het vlocit er uit voort en het kon niet uitblijven, maar was op zichzelf niet noodzakelijk, alsof de Schepping zou zijn uitgebleven, zoo dit er niet door ware bewerkt. Het is er mee als met een geniaal kunstenaar op aarde. Een laag staand kunstenaar schept zijn kunst om het geld dat er hem voor zal geboden worden. Een kunstenaar die hooger staat, beitelt en penseelt om lof van het publiek in te oogsten. Maar de hoogste kunstenaar ook onder de kinderen der menschen geeft aan zijn schepping inhoud en vorm, noch om 't geld, noch om menschenlof, maar om 't schoone zelf en om er allereerst zelf de bevrediging van zijn dorst naar het schoone in te vinden. Een vaardig, hoog staand geniaal schilder zou naar het palet grijpen, al leefde hij geïsoleerd op een onbewoond eiland; alleen wie lager staat werpt

het penseel weg, zoo het publiek niet kan opkomen om hem te bewonderen. Dit mag ook bij den kunstenaar op aarde er wel bij komen, maar de aandrift om 't kunstschoon voort te brengen, moet hem van Hooger toekomen, en moet hem dringen en persen in de eigen borst. Wie iets schreef, of zong, of penseelde of beitelde, en dan vóór alle dingen er naar vischt, wat de critiek, wat het publiek er over oordeelt, en of hem wel eer en lof wordt toegezwaaid, zal 't nooit ver brengen. De van God geboren kunstenaar kunstelt om de kunst, en niet om 't wierook dat hem zal worden toegezwaaid. Ook dien lof mag hij wel indrinken, en die lof kan hem wel zoet zijn, maar altoos moet 't schoone hem hooger dan hij zelf staan. Niet hij moet 't middelpunt worden, maar altoos planeet blijven, schitterend bij 't licht van zijn zon. En is dit nu reeds alzoo onder menschen, hoe zou 't dan anders bij God zijn? Hoe zou dan de lof van het creatuur voor zijn God ooit hoogste motief der Schepping kunnen wezen? Het is veel meer genade dat onze God dezen lof en eerezegging van ons aannemen en aanvaarden wil, maar eerste doel en hoofddoel van al 't geschapene is en blijft altoos, dat God zelf er in geniet, dat God zelf er Zijn vermakingen in heeft. Als God den nachtegaal in 't woud laat zingen, is dit niet alleen en eeniglijk opdat de mensch 't hooren, en er den Schepper van dien vogel in verheerlijken zou. Of is 't niet alzoo, dat de nachtegaal ook dan, ook daar zingt, waar geen menschelijk oor zijn zang beluistert? En is het niet evenzoo waar, dat tal en tal van menschen den nachtegaal beluisteren, zonder dat hun hart zich tot God verheft? God zelf hoort den nachtegaal, dien Hij tot zoo schoonen zang bekwaamde, en God geniet er in. Zooals ook de psalmist jubelt in het gedierte op duizend bergen, dat door geen menschenoog is bespied en waar Gods eigen vermakingen in zijn.

Niet terloops, maar met vollen nadruk moet er daarom klem op worden gelegd, dat de wereld, gelijk ze uit Gods hand voortkwam, de roeping had om allereerst voor God zelf een oorzaak en bron van Goddelijke verheuging te zijn, en eerst in de tweede plaats te strekken had, om Hem eere te doen toebrengen door Zijn creatuur, zoowel omhoog in de wereld der engelen, als hier beneden in de wereld der menschenkinderen. Daarop was deze wereld aangelegd. Daarop had God Almachtig zooveel van Zijn schatten en van Zijn krachten in deze wereld verborgen. En daarom *kan* deze wereld haar Voleinding niet vinden, tenzij vooraf door dit wereldgeheel die roem, die lof en eere aan het creatuur was afgedwongen. Om voorshands slechts één ding te noemen. In deze Schepping school ook het vermogen om parels te vormen, en in

die voleinde parels een schitterende pracht te doen uitstralen. Op zich zelf intusschen vormen zich deze parels niet organisch, maar accidenteel in schelpdieren in de Zuidelijke zeeën. Dat is niet toevallig, maar naar Gods bestel. Zijn doel en toeleg is geweest, dat deze parels zich vormen zouden, veelal uit het paarlemoer, en eerst dan voleindt dit zijn bestemming, zoo de parel voor Gods oog schitterde en, door den mensch opgevischt, bewondering uitlokte. Maar hiertoe moest het dan ook komen, of geheel de parelvorming zou bij het creatuur haar doel gemist hebben. Eenmaal de Schepping tot aanzijn geroepen zijnde, moest er alzoo een proces volgen, waardoor al wat in kiem in die Schepping verborgen lag, uit deze kiem allengs tot volle openbaring kon komen. Schatten lagen in die wereld verscholen, en die schatten mochten niet schuil blijven, maar moesten de één voor de ander na aan het licht treden. Er moest uit komen wat God er in gelegd had, omdat eerst bij en door dit uitkomen de macht en de wijsheid Gods haar verheerlijking vindt. Een eikel is schoon, maar zoo er nooit anders dan eikels waren geweest, en nooit de eikeboom ware opgeschoten, zou er nooit vermoed zijn, wat wondere pracht in dien eikel school. In een geniaal kinderkopje schuilen schatten van wijsheid en denkkracht en phantasie, maar dat alles wordt eerst openbaar zoo dit kindeke groeit en zich ontwikkelt en geheel volwassen wordt. En zoo was het met heel de Schepping. Heel deze wereld, nadat ze geschapen was, vormde een onmetelijke schatkamer; een Goddelijk museum, waarin alle hooge creatuurlijke waarden verscholen lagen, maar aanvankelijk zoo, dat het zich alles in duister en donkerheid verborgen hield; en eerst naar gelang bij de ontplooiing en de ontwikkeling van dit alles het licht der historie er over opging, kwam uit wat er in school, ontving alles zijn glorie en werd de Heere onze God er in verheerlijkt. Voor zichzelf genoot de Heere onze God er in van den aanvang af, ja, eer het al uit het plan in de realiteit was overgegaan; maar toen er eenmaal in de engelen- en in de menschenwereld creaturen optraden, die dezen rijkdom waardeeren konden, moest het alles uit de kiem naar buiten treden, en zoo eerst ontving de Heere onze God van het creatuur de verheerlijking van Zijn naam.

Nu voelt men bij eenig nadenken, hoe diep deze overweging in het vraagstuk der Voleinding ingrijpt. Min nadenkend zou men kunnen zeggen: Indien dan reeds in het Paradijs de zonde insloop en de zonde in haar gevolg den vloek met zich bracht, waarom is dan toen niet terstond de toch bedorven wereld op eens en geheel vernietigd? Almachtig als Hij is, had God de Heere toch

weer onmiddellijk een betere, een geheel nieuwe wereld kunnen scheppen. Het beroep op de uitverkorenen doet hierbij niets af. Ongetwijfeld moet, gelijk onze Kerken belijden, „het getal der uitverkorenen vol worden," maar wat zou belet hebben dat alle uitverkorenen in het eerste begin geboren waren, en dat alzoo aan dezen eisch in een korte spanne tijds voldaan werd? Vergeet niet, dat, globaal berekend, ver over de 3000 millioen personen in één enkele eeuw het levenslicht aanschouwen, ongerekend nog de millioenen die reeds als kraamkinderen wegsterven. Dit alles zijn uitvluchten, waarvan we op zich zelf de waarheid in 't minst niet verdenken, maar ze lossen het probleem niet voor ons op. Stelt men eenerzijds de Majesteit van de Schepping Gods, en anderzijds de gifkiem die intrad, dan doet zich onwillekeurig de vraag voor: Had het zondige proces niet sneller kunnen verloopen, en had niet terstond daarna deze wereld een einde kunnen nemen? We rekenen nu reeds met 60 eeuwen die verliepen, had dit proces niet in veel, veel minder tijd kunnen afloopen? Die vraag is zelfs zoozeer gewettigd, dat gedurig en telkens weer de Christelijke Kerk zich de vraag gesteld heeft of de wederkomst des Heeren niet binnen zeer korten termijn aanstaande was. In de eerste twee eeuwen heeft die vraag gedurig zelfs heel het kerkelijk leven beheerscht. Reeds in de dagen der apostelen kwam ze gedurig op. En al verloor ze daarna lange jaren haar beteekenis, toch dook ze telkens weer op, zoo dikwijls harde vervolging de gemeente vertwijfelen deed aan een verdere roeping op deze aarde. En voor zooveel meer vredige toestand daarop volgde, zijn er toch alle eeuwen door kleine groepen en secten opgestaan, die onder den naam van *Latterday saints,* of wat ook, de nabijzijnde wederkomst des Heeren weer sterk op den voorgrond plaatsten, en zelfs meenden te kunnen uitrekenen, binnen hoevele jaren ze te wachten stond. Een loop der dingen, waarbij tevens zij opgemerkt, dat, neemt men eenmaal dit standpunt in, tal van uitspraken der Heilige Schrift, ja meer dan één woord van Christus zelf, dit inwachten van een schier onmiddellijke Voleinding schijnen te begunstigen. Rekent men alleen met de Christelijke hope, d. w. z. bekommert men er zich niet om, hoe 't met de wereld gaat, en trekt men al zijn aandacht saam op de ééne groote gebeurtenis die de zaliging en verheerlijking der uitverkorenen zal voleinden, dan is het volkomen te verstaan, dat een veel vroegere afloop der dingen schier *moet* worden ingewacht. Met allen eerbied gezegd, valt 't op dit standpunt tégen, dat het leven dezer wereld eeuw in eeuw uit altoos stil door blijft gaan. Vandaar dan ook, dat de Kerk, door dien gestadigen voortgang verwend, zich als Kerk steeds meer van de wederkomst van

Christus heeft losgemaakt, om zich geheel te verliezen in haar zorg voor het leven hier beneden. Met de Schrift voor zich, kon ze het zoo heel anders zich hebben voorgesteld. Nu men zich in de daardoor opgewekte verwachting zag teleurgesteld, trok men later zijn aandacht van dit geheele probleem af. En zoo is het te verklaren, dat zoo duizenden en duizenden geloovigen, leven en sterven, zonder schier ooit met heiligen ernst over de Voleinding der dingen te hebben nagedacht, of althans er te hebben in geleefd.

Ware het van de ure af dat de zonde insloop en de Genade redding verspreidde, er uitsluitend om te doen geweest, om die redding te laten doorwerken bij hen voor wie ze bestemd was, dan ware er geen reden denkbaar geweest, waarom het verloop der eeuwen zoo pijnlijk tragisch zich moest voortbewegen, en zoo schier zonder eind aanhouden, en de eigenlijke, natuurlijke reden waarom het zoo moest en niet anders kon, nam men in zijn gedachtenwereld niet op; eenvoudig omdat men het groote wereldprobleem eeniglijk uit het oogpunt van den mensch bezag, en verzuimde dit probleem allereerst met den Schepper zelven in verband te zetten. Een menschelijk kunstenaar die een machtig kunststuk onder handen nam, b.v. een majestueus schilderstuk, zou, bijaldien een vergissing zijnerzijds, of een hand van buiten af, of zelfs een dier, toen het bijna af was, het zóó schond, dat het niet meer te redden was, heel het doek kunnen verbranden en een nieuw doek op het paneel spannen. En dit zou hij daarom kunnen, omdat het doek phantasie toonde, en geen realiteit. Bij een vader en moeder daarentegen kan dit weer niet. Is uit den echt van vader en moeder een prachtkind geboren, en wil het ongeluk, dat een accident intreedt of ook een val dit kindeke wondt en schendt, dan kunnen ze daarom niet dit kindeken vernietigen, denkende een ander kind kan plaatsvervanger zijn; maar moeten ze aan dit verwonde en geschonden kind hun zorg en hun liefde wijden. En wat alzoo, op zekeren afstand, reeds onder menschen zou gelden, geldt in volstrekte wijze van wat God door Zijn Almacht had voortgebracht. Wat Hij schiep, was volle realiteit. Toen dan ook deze reëele wereld door zonde en vloek in haar proces gestoord werd, kon niet eenvoudig het bestaande worden te niet gedaan, om door een nieuw kunstproduct vervangen te worden. Zoo moge de kunstenaar op aarde doen, maar zoo doet de Opperste Kunstenaar niet, omdat Hij niet alleen Kunstenaar, maar tevens Bouwmeester is. Wat reëel tot aanzijn werd geroepen, moet zijn verloop hebben, moet zijn proces voleinden; en wat ook intreden moge om het in dit proces te storen, niets mag te loor gaan

van wat God schiep om er Zichzelf in te verheerlijken. En welke redding ook wordt aangebracht, altoos moet het zoo zich voordoen, dat het oorspronkelijke, waarop die redding wordt toegepast, er niet bij te loor ga, maar er in uitkome en er zijn herstel in vinde. Door nu dit uit het oog te verliezen en hiervan het oog af te trekken, heeft de kring der geloovigen zich al spoedig een veelszins onjuiste voorstelling van den loop der dingen, die te komen stond, gevormd, en hierdoor schier nooit tegenover de dingen die te komen staan, het geheel juiste standpunt kunnen innemen.

Toch is het stuk der Voleinding noch in noch door te denken, tenzij men van de Schepping uitga, en het werk der Schepping opvatte gelijk zich dit in de Heilige Schrift aan ons voordoet. De Voleinding is niet een plotseling, buiten verband met wat voorafgaat, intredend feit, maar in vollen zin *voleinding,* d. w. z. het is de afloop van wat voorafging, het besluit van het verledene, de ruste waartoe het proces der ontwikkeling leiden moet. Ontkend wordt hiermee natuurlijk niet, dat er, zoo de Voleinding nadert, niet een transcendentaal element bij dezen loop der dingen zal bijkomen. Wat toch anders is de wederkomst des Heeren dan een ingrijpen van Boven? Alleen maar worde vastgesteld, dat die ingrijping van Boven niet op elk ingedacht oogenblik kan of mag komen, maar toeven *moet* en toeven *zal,* tot dat het proces zóóver zal zijn voortgeschreden, dat nu de ingrijping van Boven kan plaats hebben. Om een juiste toebereiding te verkrijgen, kan men het water niet nemen op elk gegeven oogenblik van zijn verwarming, maar moet het genomen worden op 't oogenblik dat het kookt. Reeds bij de bereiding van het ei komt dit uit. Afgewacht moet 't oogenblik, dat de verwarming van het water het kookpunt bereikt heeft, en eerst dan is het geschikt om het ei op te nemen. En al is dit voorbeeld nu uit lagere levenssfeer genomen, toch licht het de zaak toe. Bedoeld toch wordt te doen uitkomen, waarom de wederkomst des Heeren niet op elk denkbaar oogenblik kan intreden, maar gebonden blijft aan een bepaalde ure, en die bepaalde ure nu werd vastgesteld niet door een geheel willekeurige beslissing, maar moest zijn die ure, waarop het wereldproces zoover zal gevorderd zijn, dat het de ingrijping van boven in zich op kan nemen. Het is er mee als met de rijping van een vrucht. De vrucht moet, om genoten te worden, door een hand van buiten geplukt worden, maar die hand kan niet ingrijpen voordat het proces van groei genoegzaam gevorderd is. Vroeger ingrijpen zou eenvoudig de vrucht verderven en haar rijpen onmogelijk maken. Aan deze wet nu is ook de Parousie des Heeren onderworpen. Niet alsof God de Heere door een vreemde macht gebonden ware, want Hij

zelf en niemand anders bepaalde zoowel den gang van het proces als de wijze van ingrijping. Er wordt alleen in uitgesproken, dat God de Heere Zichzelf gelijk blijft. Zooals Hij het proces in den aanvang van heel Zijn Schepping instelde, zoo handhaaft Hij dit proces ten einde toe, en wanneer Hij ingrijpt om wat geschonden werd te herstellen, brengt Hij dit herstel zoo aan, dat de voor het proces bestelde orde geëerbiedigd blijft.

Juist dit echter maakt den loop der historie voor ons zoo vaak ondoorzichtig; iets wat niet alleen zoo is, maar alzoo door God bedoeld is. Niets anders toch spreekt zich uit in de betuiging van Jezus, dat niemand het einde berekenen kan, en dat niemand de ure kent, waarin de Voleinding komen zal; niet alleen onder de menschen niet, maar ook niet onder de engelen; ja dat zelfs de Zoon die ure niet kent, en dat ze alleen bekend is aan den Vader zelf. Voor een normaal, geregeld proces nu geldt dit niet. Zelfs zijn er tal van dingen, waarvan wij het proces en het einde met tamelijke zekerheid vooruit berekenen kunnen. Als het zaad aan den akker is toevertrouwd, weet de landman met vrij stellige zekerheid, wanneer de ure van den oogst zal intreden. Wie een kind opvoedt weet vooruit, met welk jaar het aan een hoogeschool kan worden toevertrouwd. Kennis van het object dat het proces doorloopt, van den aard van het proces, en van den aard van zijn voortbeweging wettigt vermoedens die in den regel uitkomen. Het beleid, waarmee verantwoordelijke Staatslieden de toekomst tegen gaan, rust dan ook op een verwachting, die door de kennis der dingen gewettigd wordt. Als er nu van de wederkomst des Heeren met zooveel nadruk staat, en wel in een woord van Jezus zelf, dat hieromtrent alle kennis ons ontgaat, dat elke gissing hieromtrent faalt, en dat we hieromtrent niets dan onze volstrekte onkunde hebben te belijden, dan ligt hier vanzelf in, dat in dit proces zoodanige voortgang heerscht, dat de gang ervan ons ontsnapt. En vraagt men nu waaraan dit is toe te schrijven, dan ligt het antwoord voor de hand. Dit ligt hieraan, dat hier tweeërlei weefsel door elkaar wordt gestrengeld, en dat die dooreenstrengeling voor ons oog het verloop geheel verwart.

Tweeërlei weefsel. Hiermee is bedoeld, dat er niet alleen een proces van het Genadewerk plaats grijpt, maar dat onder dit verloop van het werk der Genade doorgaat en moet doorgaan het verloop van de natuurlijke dingen, gelijk die van den aanvang af in de Schepping verordend waren. Zelfs zou men van drieërlei weefsel kunnen spreken, en nog afzonderlijk op het proces der zonde wijzen, hoewel dit derde proces ook zeer wel in het tweede kan worden

opgenomen, daar het proces der genade zich in alles aan het proces der zonde aansluit. Wil men daarentegen ook deze twee onderscheiden, dan komt men tegenover deze drie factoren te staan, die ook bij krankheid zich voordoen. Bij den kranke is te rekenen 1°. met zijn natuurlijke constitutie, 2°. met de krankheid die intrad, en 3°. met de genezing die wordt aangebracht. Nu zijn er zeer zeker medicijnmeesters die zich opwerpen, en die met het eerste vergeten te rekenen, en alleen vragen naar de krankheid en het middel ter genezing. Echte, wetenschappelijke geneeskunde daarentegen doet zoo niet. Die gaat juist veeleer van de kern der zaak in het gezonde lichaam uit, gaat eerst daarna tot het onderzoek van de krankheid over, en brengt bij de bepaling van de geneesmethode deze *beide* factoren in rekening. En dit nu grijpt ook hier plaats. Gelijk onder krankheid toch de gewone organische werking van hart en nieren moet doorgaan, zoo ook moet bij de redding der kranke wereld, onder het reddingsproces het natuurlijke leven zijn verloop hebben. Doch het proces van dit leven, dat in de Schepping bedoeld was als normaal en enkelvoudig, is nu tengevolge van zonde en vloek gecompliceerd door de werking van een geheel anderen factor, en komt nu de reddende hand om het gevaar voor het leven te stuiten, dan komt hier nog een derde proces bij; deze drie processen schuiven voor en door elkander; en juist hierdoor ontstaat wat voor ons menschen niet anders op te vatten is dan als een *verwarring*. De draden van dit drieërlei proces strengelen zich in het weefsel door elkaar, en dit belet ons zoo gedurig de voortbeweging met juistheid waar te nemen, en haar gang met juistheid te constateeren. Doch laat men nu, om door die verwarring niet vermoeid te worden, den eersten factor eenvoudig loopen, dan doet men precies wat de kwakzalver doet, die naar de gegevens van het lichaam geen onderzoek instelt, en eenvoudig symptomatisch het uitkomend kwaad poogt te bestrijden.

Hiertegen nu gaat ons protest. Zoo mag men niet doen, omdat de loop der dingen van het Paradijs af niet zoo was, ook nu zich zoo niet aan ons oog vertoont, en, voor zoover te oordeelen valt, ook in de toekomst zich niet zal ontwikkelen. Naar luid van Schrift en Historie staan de evolutie van de zonde en van de reddende Genade niet los naast de evolutie van het natuurlijk leven. Veeleer grijpen alle drie deze evolutiën steeds weer in elkaar. Men mag daarom niet zeggen, de kennis van de zonde en de genade is mij genoeg. Immers de kiem van de zonde onderstelt als uitgangspunt de kiem van het natuurlijk leven, en de genade opereert niet met geneesmiddelen uit verre landen, maar met middelen die op de natuurlijke factoren berekend zijn, er mee in verband staan, en er

kracht aan ontleenen. Ook hier werkt wat we in het natuurlijke leven *reactie* noemen. Koud water is, dank zij de reactie, een uitnemend middel om de bloedwarmte naar de huid te lokken, en zoo kon ook Augustinus van een *felix culpa,* d. i.: Hoe heerlijk werkt de schuld! spreken. Maar, geheel hiervan afgescheiden, is het rekenen met de natuurlijke factoren daarom geboden, omdat in de oorspronkelijke schepping de majesteit Gods was ingelegd, en geheel afgescheiden van wat den mensch overkomt, aan God den Heere de glans van diens majesteit niet mag onttrokken worden. Zoo wat in Zijn Schepping verborgen was, kortweg teloor ging en geen tijd kreeg om uit te komen, zich te openbaren, en den roem onzes Gods groot te maken, zou Gode betwist worden en ontnomen worden, wat hem als Schepper toekomt. Het onderzoek naar de eischen, hierdoor aan het natuurlijke leven gesteld, moet daarom niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats strekken, om te beter den aard der krankheid te bepalen, maar allereerst op het doel gericht zijn, om te doen verstaan dat God de Schepping schiep om Zichzelfs wil, en om de eere, die uit die Schepping Hem toekomt, Hem niet te laten ontgaan.

XXX. **Het doel der Voleinding.** *(Vervolg.)*

Hij openbaart de diepten uit de duisternis.
Job 12 : 22*a*.

HET lange toeven van de wederkomst des Heeren verkrijgt eerst zoo ge op de Schepping terugziet, genoegzame verklaring. Dat hier verklaring noodig was, voelde men sinds lang, en vooral in de 16e eeuw werd ze gezocht in den langen tijd, die verloopen moest, totdat de laatste der uitverkorenen zou geboren zijn. Men bedoelde hiermede, dat het getal der uitverkorenen van meet af in Gods raadslag vaststond, en dat, zou de Raad Gods bestaan, het einde alzoo niet *kon* intreden tot tijd en wijle het getal der uitverkorenen vol zou zijn geworden. Kwam toch het einde vroeger, en trad hiermede de toestand in, waarin niet meer zal gehuwd worden noch ten huwelijk gegeven, dan zou de mogelijkheid afgesneden zijn om die uitverkorenen, die nog het aanzijn moesten ontvangen, te laten geboren worden. Een alleszins waardige verklaring van het toeven der Parousie, maar waartegen,

gelijk we reeds aanstipten, toch viel op te merken, dat niets belette de geboorten dezer uitverkorenen te verhaasten, niet nadat het in den Raad Gods bepaald was gelijk het nu is, maar op het oogenblik dat die Raadslag Gods werd vastgesteld. Hierom nu moest eenigszins uitvoerig gewezen worden op een geheel andere verklaring, die het te vroeg afsnijden van den loop der dingen afwijst met het oog op de eere, die Gode uit Zijn oorspronkelijke Schepping moet toekomen. Tweeërlei liet zich bij de Schepping denken: òf dat de Schepping terstond en onmiddellijk alle elementen die ze in zich bevatte, in volkomen openbaring vertoonde, òf wel dat ze de meeste van haar elementen nog verborgen hield, en dus slechts in kiem aanbood. In het eerste geval zou de Voleinding geen langen duur van tijd gevorderd hebben. In het tweede geval daarentegen eischte Gods eere, dat aan Zijn oorspronkelijke Schepping tijd werd gelaten, om al wat in haar school en zich kiemsgewijze uit haar ontwikkelen moest, allengs tot openbaring te brengen. Nu blijkt uit heel de Schepping, dat het eerste geval niet plaats greep, maar dat het tweede geval verwezenlijkt is geworden. De Schepping openbaarde wat ze in zich droeg, volstrekt *niet* aanstonds volkomen. Was het nu Gods eere, dat hetgeen in de Schepping gelegd was, openbaar zou worden, dan volgt hieruit, dat de gelegenheid hiertoe niet mocht worden afgesneden; dat aan onze Schepping de duur van eeuwen moest verblijven, dien ze behoefde om tot die volledige openbaring te geraken; en dat daarom, ook al trad de verstorende *zonde,* en in verband hiermede de *Genade* in, toch aan het bestaan van deze wereld in haar natuurlijke gedaante door de Parousie of wederkomst van Jezus geen einde mocht gemaakt worden, alvorens de openbaring van wat in het natuurlijke leven school, de gelegenheid had verkregen om zich te voleinden. Dat de mensch viel, en in verband hiermede de Genade haar reddende werking begon, mocht geen oorzaak zijn dat Gode de eere zou ontroofd worden, die Hem van Zijn oorspronkelijk Scheppingswerk toekwam.

Reeds wezen we met het oog hierop op de parelen. Een parel is een kunstgewrocht van Gods hand. Wel heeft men met name in China gepoogd zelf parelen te maken, en is hierin ten deele geslaagd, maar de eigenlijke pracht der parelen komt toch uitsluitend voor in de schelpdieren, 't best in de Perzische Golf en in sommige deelen van den Grooten Oceaan, en hieronder zijn parelen geweest, die een waarde hadden van 80.000 dukaten. Alleen de visscherij in de Perzische Golf vertegenwoordigt een jaarlijkschen omzet van tusschen de drie en vier millioen gulden, en veilig mag gezegd, dat zoover de kennis der historie teruggaat, en wij de zeden van de volken der gansche aarde kennen, de parel alle eeuwen door

en in alle landen voorwerp van bewondering is geweest. In het eene werelddeel moge meer de blanke, in het andere meer de gele, soms zelfs de zwarte parel meer in eere zijn, maar afgescheiden van de kleur, is de vorm en de glans der parelen zoo verleidelijk schoon, dat ze als sieraad hoogelijk begeerd zijn. Die parel nu is een schepping Gods, en wel een schepping van geheel bijzonderen aard. De parel is namelijk geen natuurlijk organisch product, maar een wonderschoon product van wat in de schelp, en bepaaldelijk in den parelmoeren wand van de schelp, plaats grijpt, bijaldien in die schelp een zandkorrel of andere kleine zelfstandigheid insluipt, er aan kleeft en zich vastzet, en nu door den parelmoeren wand wordt geassimileerd. Die wand heet dan parelmoer, d. w. z. ze is de moeder van de parel. Nu is de parel een klein voorwerp, dat wij menschen desnoods missen konden; ons leven zou er niet armer door worden. Maar zoo is 't voor den Heere onzen God niet. Zonder iemands raad of aandrang heeft Hij geheel uit eigen initiatief de parel uitgedacht, haar wijze van ontstaan geregeld, haar vorm bepaald, heur pracht haar toegewezen, en Hij is 't die den mensch de bekwaamheid heeft verleend om die parel in de schelp te ontdekken, en het schelpdier waarin ze school, naar boven te brengen. Voor God is de parel dus niet onverschillig geweest; ze is een edel iets in de kroon Zijner Schepping. Juist dit echter eischte dan ook, dat het schelpdier gevangen en dat het geopend werd, en dat de parel er uit te voorschijn kwam, om Gode de eere ook van dit Zijn werk te doen toekomen. En nu weten we wel, dat geestelijke eenzijdigheid licht geneigd is, op deze uitwendige en stoffelijke dingen niet te letten, maar hiertegen mag zacht protest niet ontbreken. Of is het niet God de Heere, die zelf uit eigen wijsheid en machtsvolkomenheid niet enkel de geestelijke, maar evenzoo de stoffelijke wereld in het leven riep? Heeft niet Hij, gelijk in de Spreuken betuigd wordt, ook in deze stoffelijke schepping *Zijn vermaking?* En is niet het einde van alle dingen, dat die stoffelijke wereld in nog heerlijker vorm zal schitteren en ons ons lichaam zal hergeven worden? Wel terdege hebben we daarom te rekenen ook met wat God de Heere bedoeld heeft met die stoffelijke wereld, en met alle voorwerpen van pracht en schittering, die Hij in 't plan van die stoffelijke wereld opnam. Zoo voelt ge vanzelf, dat het eisch was, dat ook die parel opgevischt werd en te voorschijn trad, opdat ook daarin Gods majesteit schitterde; en voorts dat het, zooals met de parel, met alle dingen is. De wereld mocht niet voorbij gaan en niet voor een nieuwe aarde plaats maken, alvorens den Heere onzen God de eere uit alle deelen van Zijn werk was toegekomen, iets wat zoowel van het stoffelijke als van het geestelijke gold, en

daarom mocht na den val de verdere ontwikkeling ook van het natuurlijke leven niet worden afgesneden, en mocht en kon ook het Genadewerk den loop van het natuurlijke leven niet tot stilstand brengen. Tegen alles in bleef ook het natuurlijke leven zijn eisch doen gelden, een eisch die nooit was af te wijzen, omdat er de eere onzes Gods aan hing, en Zijn schepsel Hem die eere *moest* toebrengen.

Ditzelfde nu geldt van alle sferen dezer aardsche Schepping. Met het diamant en ander edelgesteente staat het evenzoo als met de parelen. Het edelgesteente vertoont een schoonheid van een hooger orde dan de overige stoffen dezer wereld, en de profetie brengt 't diamant en de turkoois en de saphier dan ook met het nieuw Jerusalem in rechtstreeksch verband. Ook dit edelgesteente is niet van menschelijke vinding, noch dankt het zijn oorsprong aan het geval. Ook het edelgesteente, in al zijn rijke soorten, is een vinding van den Heere onzen God. Eer het er was, heeft Hij 't uitgedacht, en het uit Zijn gedachte in de werkelijkheid overgebracht door Zijn Scheppingswoord. De onderscheidene soorten zijn niet een rangschikking die wij menschen gemaakt hebben, maar die God tot aanzijn riep, en al de pracht en schittering van het water in den steenglans en van de kleurenpracht die 't edelgesteente uitstraalt, is, als we ons zoo mogen uitdrukken, Gods eigen verzinning. God heeft er Zichzelf in vermaakt om ze alzoo tot aanzijn te roepen. Reeds bij het Paradijsverhaal wordt dan ook opgemerkt dat in het land van Havila, bij de rivier Pison, niet alleen goud glinsterde, maar dat hier ook de steen bedolah was gevonden, en met de bedolah de sardonix. Nu school in deze aarde een onmetelijke schat van dit edelgesteente, dat er door God ingelegd was, opdat de mensch er dit uit zou gewinnen. Doch ware nu na den val heel deze Schepping eenvoudig vernietigd geworden, zoo zou ook deze schat nooit in het licht zijn getreden, en de Heere onze God ook in dit opzicht nooit tot de eere van Zijn werk gekomen zijn.

Wat in 't bijzonder van de parelen en diamanten en andere edelgesteenten geldt, gaat natuurlijk evenzoo door voor den onmetelijken schat van goud en zilver, die in het hart der aarde verscholen ligt. Dien goudschat had God er in verborgen, niet opdat die in de aarde zou blijven schuilen of in het rivierslik in zee zou uitvloeien, maar opdat dit goud door den mensch ontdekt, opgespoord en uitgegraven zou worden. Wat van het edelgesteente geldt, geldt ook van het edelste metaal. Ook in het goud van Ophir bood zich een wonder kunstproduct van Gods Schepping aan, en ook dit kunstproduct mocht niet, door een onverwijlde vernietiging van deze aarde na een val, weer tot het niet terug-

keeren, maar er moest ook hierom een tijd volgen, die den mensch de gelegenheid bood om dezen goudschat uit te delven, en ook uit dit kunstproduct Gode Zijn eere te doen toekomen. Bedenkt men nu, hoe eerst in de vorige en in deze eeuw de groote goudvelden in Zuid-Afrika, Siberië en Alaska ontdekt zijn, dan voelt men terstond hoe ook hier een duur van eeuwen geëischt werd, om dit product van Gods Schepping tot zijn recht te laten komen. Ten deele geldt dit natuurlijk ook van de andere metalen, maar toch springt 't bij het goud het meest in het oog, en daarom werd hier dit edel metaal met het edelgesteente op den voorgrond geplaatst. In deze beide toch voelt men den Oppersten Kunstenaar, en tevens hoe alleen een duur van eeuwen Zijn Goddelijk werk in eere kon brengen.

Toch gaat geheel hetzelfde ook, om slechts dit ééne te noemen, van de steenkolenmijnen door. God had die steenkolenmijnen aangelegd. Hij was het, die eerst de onmetelijke wouden had laten groeien, toen die wouden had laten verbranden, daarna de houtskool in de mijnen in steenkool had omgezet, en nu in die mijnen een onmetelijken schat gereed hield, die te zijner tijd gevonden en aangewend, voor den mensch een bron van krachtsontwikkeling zou worden, die althans geruimen tijd den gang van het leven zou beheerschen. Hier was dus een schat van kracht in gereedheid gebracht en gehouden, een schat van kracht met een bepaalde bestemming, en hierin sprak zich Gods wil uit, dat het natuurlijk leven zich zóó ontwikkelde, dat als vanzelf het oogenblik zou komen, waarop deze schat noodig zou worden, zou worden uitgegraven, en zou worden besteed voor zijn doel. Ware nu na den val aan de bewoning van deze aarde door vernietiging van ons geslacht een einde gemaakt, of ook ware de loop der dingen afgebroken, alvorens het gebruik van dezen schat aan de orde kwam, zoo zou ook hier de eere Gods tekort zijn geschoten. Het plan van Zijn voorziening zou verijdeld zijn geweest. Onnut en doelloos toch zou het in gereedheid brengen en houden van deze kolen zijn geweest. Het zou tot niets gediend hebben, en het zou ook voor dit deel van Gods werk een min heiligen indruk hebben gemaakt, als God de Heere op goed geluk af Zijn maatregelen had genomen, en nu van achteren zag, wat overtollig werk was verricht. We behoeven dit niet verder voort te zetten. Ge gevoelt hoe ditzelfde schier op alles wat we bij onze verdere ontwikkeling gereed vonden van toepassing is. Neem slechts den stoom, de electriciteit, nu weer het radium. Van de Schepping af was dit alles in de wereld. Het droeg alles de belofte in zich van straks een macht te zullen ontwikkelen, die heel het leven der wereld beheerschen

zou. Toch duurde het eeuw na eeuw, eer die schat van stoom, van electriciteit en zooveel meer begrepen en gegrepen werd. En ware ter oorzake van val, vloek en genadewerk, het bestaan van deze wereld reeds in de eerste eeuwen na Christus' geboorte te niet gedaan, zoo zouden alle deze wondere scheppingen voor ons verborgen zijn gebleven, en zou Gode ook uit deze wondere elementen Zijner Schepping nooit de eere, die Hij zocht, zijn toegekomen.

Tot op zekere hoogte kan van de plantenwereld en dierenwereld hetzelfde worden gezegd. Ook in deze beide levenssferen scholen krachten die niet vanzelf uitkwamen, en die eerst in veel later tijd in wat men noemt de veredeling van de plant en van het dier aan het licht zijn getreden. Wie op onze tentoonstellingen de prachtexemplaren van veredelde planten, bloemen en vruchten, en zoo ook van 't paard, 't rundvee enz. bewonderd heeft en daarmee vergelijkt wat de natuur in het wild voortbrengt, die ziet aanstonds hoe er in 't wilde gewas een kracht school, die niet vanzelf uitkwam, maar vroeg om 's menschen hand, zou ze uitschitteren. Nu is ook deze veredelde vorm van plant en dier niet iets dat wij zelf produceeren. Die hoogere vorm heeft van de Schepping af in plant en dier gescholen, en wij halen er slechts uit wat God zelf er oorspronkelijk in legde. Doch ook dit heeft eeuwen gevraagd, en ook hiervan geldt 't dus, dat de hoogste en edelste vormen die God voor deze Zijn creaturen bestemd had, nooit aan het licht zouden zijn getreden, indien de natuurlijke ontwikkeling van het leven, ter oorzake van val en vloek, afgesneden ware geweest. Meer nog dan vroegere eeuwen, heeft, vooral de laatste eeuw die verliep, op elk gebied de veredeling van het stoffelijk leven bevorderd, en ook met het oog hierop moet daarom vastgesteld, dat deze lange duur van het leven der wereld, en het toeven der Parousie, door de eere van onzen God als Schepper geëischt werd.

Was alzoo de gevolgtrekking die moest afgeleid uit de wijze, waarop de stoffelijke wereld geschapen is, niet met de Schepping af, maar bestemd tot ontwikkeling en tot bewerking door 's menschen hand, nog veel sterker gaat diezelfde gevolgtrekking door, zoo we letten op de *geestelijke* Schepping, gelijk die uitkomt in den mensch. Adam en Eva waren niet maar twee gewone menschen, twee ordinaire individuen, twee voor zich zelf bestaande personen, maar hun hoofdbestaan was veeleer, dat ze *stamouders* waren van heel het menschelijk geslacht, en dat in hen voor 't eerst door Schepping dat menschelijk bloed was gaan ruischen, waarvan we lezen, dat uit éénen bloede heel ons menschelijk geslacht is voortgekomen.

Dat zijn nu van stamouders hield het wondere feit in, dat uit hen myriaden niet van gelijke, maar van zeer onderscheiden individuen zouden voortkomen. Op zich zelf ware het zeer wel denkbaar geweest, dat alle menschen gelijk geweest waren, juist zooals in de plantenwereld jaar in jaar uit aan denzelfden boom zoo goed als gelijk blad uitkomt. Reeds bij de dieren zien we intusschen zeker karakter zich uiten. Gezwegen nu van de laagste dieren, valt niet wel tegen te spreken, dat 't raspaard en de rashond in zooverre iets eigens zijn, dat wie zijn eigen paard of eigen hond goed bestudeert, en daarna uitwisselt, terstond merkt, hoe 't eene raspaard en de eene rashond anders bestaat en anders uitkomt dan het andere. Doch wat nu bij 't rasdier nog slechts in lager vorm zich uit, en slechts bij het edele voorkomt, is bij den mensch vaste regel, waar ge ook menschen aantreft. De ééne mensch verschilt van den anderen, èn in uiterlijk èn in aanleg èn in karakter. Wie een hem vreemd dorp binnentreedt, merkt dit wel niet, en wie in Japan of China, op Java of Borneo komt, krijgt wel den indruk alsof heel de bevolking die hij ziet, slechts één type vertoonde, maar de moeder kent elk kind aan 't uiterlijk terstond als een eigen wezen, en zal er zich nooit in vergissen. En al moet toegegeven dat bij zeer lage ontwikkeling het karakterverschil eerst na lange bestudeering valt waar te nemen, toch blijft het feit vast staan, dat er geen twee gelijke menschen zijn, soortgelijke wel, maar geen wezensgelijke, en dat in de schepping van Adam en Eva dit ondoorgrondelijke wonder is tot stand gekomen, dat met en in hen twee stamouders werden gegeven, uit wie van den aanvang af tot nu toe honderdtallen van millioenen andere menschen zouden voortkomen, die ieder iets eigens hadden, en elk op eigen wijs het type mensch vertoonden. Begrijpen, indenken kunnen we dit niet, maar het feit bewijst, waar ge ook komt, of op welk deel der historie ge ook terug gaat, altoos weer zich zelf.

Nu is ook hierin geen geval, noch willekeur, en evenmin kan gezegd, dat de mensch zelf het zoo beschikte. Zelfs of het kind dat staat geboren te worden, van het mannelijk of vrouwelijk geslacht zal zijn, staat geheel buiten 's menschen macht. Had de mensch er over te beschikken, dan zouden er niet anders dan kerngezonde, wonderschoone, innig-lieve, wonderknappe kinderen geboren worden. Dat het tegendeel gedurig plaats grijpt, bewijst ook hier 's menschen onmacht. Werkt hierin nu noch de willekeur van 't geval noch 's menschen toeleg, zoo volgt hieruit, dat deze oneindige verscheidenheid in de kinderen der menschen Gods werk is; dat Hij van meetaf bedoeld heeft, een zoo verscheiden menschelijk geslacht in 't leven te roepen; en dat de onderstelde verscheidenheid, die

hier zou uitkomen, door hem besteld was. Er is naar Gods bestel niet repetitie, maar variatie, en de eindelooze variatiën die mogelijk zijn, worden bepaald door het levensbeginsel, dat God in het menschelijk wezen heeft willen uitdrukken. Hieruit valt alzoo af te leiden, dat het aantal variatiën bepaald is; dat het naar oorsprong was wat het bij uitkomst zal blijken te zijn, en dat als deze variatiën alle zijn uitgeput, de voortzetting van ons geslacht zal zijn gestuit, zoodat er geen kinderen der menschen meer zullen geboren worden. Maar dan ook omgekeerd, dat ons geslacht geen einde kan noch mag nemen, zoolang niet alle deze variatiën, die naar Gods bestel in 't wezen van ons geslacht besloten liggen, door geboorte zullen zijn uitgekomen. Stelt men nu, dat de Parousie evengoed een eeuw na Jezus' hemelvaart had kunnen plaats hebben, dan zou dit hierop neerkomen, dat b.v. de duizenden millioenen van menschen die in de negentiende eeuw geboren zijn, niet zouden hebben geleefd, weg zouden zijn gebleven, en dat alzoo het stel variatiën dat in Gods plan lag, ware verhinderd geweest om tot aanzijn te geraken. Dit nu zou de eere Gods in Zijn werk te na zijn gekomen. De zonde zou de genade hebben uitgelokt, en in het genadewerk zou hetgeen in de natuur door God voorbestemd en besteld was, zijn vernietigd. Voor wie religieus nadenkt, een volstrekt ondenkbaar iets. Hieruit ziet men, dat hetgeen met zooveel nadruk met opzicht tot de uitverkorenen op den voorgrond is gesteld, t.w. dat het getal vol moet worden, evenzoo geldt van al wat mensch heet, of bestemd was om als mensch geboren te worden. Ook dit getal was bepaald, ook dit getal staat vast. En eerst als dit getal zal voleind zijn, kan de Parousie intreden. Er is ook in dit opzicht veel te oppervlakkig geoordeeld. Veel te eenzijdig heeft men alleen op de uitverkorenen gelet. De overweging dat ieder mensch iets eigens is, en dat de mogelijke variatiën van het type mensch van meetaf in Gods bestel vast liggen, zag men voorbij. Ook hier geldt het dus, dat God de Heere van de eere van Zijn werk zou beroofd zijn, indien niet de duur der eeuwen genoeg gespannen werd, om Zijn Raad tot uitvoering te brengen, en heel het menschelijk geslacht, gelijk Hij dit bestemd had om geboren te worden, in het leven te doen treden.

Wat van den starrenhemel in de profetie staat, geldt in nog veel strenger zin van de myriaden van ons menschelijk geslacht. Ook hier hebben we ons oog op te heffen en te zien op Hem die al deze wezens „geschapen heeft; die in het getal hun heir voortbrengt; die ze allen bij name roept van wege de grootheid Zijner kracht en omdat Hij sterk is van vermogen, en ziet, *er wordt er niet één gemist.*"

Leert onze Heiland ons, dat zelfs de haren van ons hoofd alle geteld zijn, hoe zou dan ooit ons *geboren* worden buiten Gods bestel kunnen omgaan? En zoo ge zelf gevoelt hoe ondenkbaar dit is, hoe had dan de geboorte van millioenen en millioenen onzer door een vroeger intreden van de Parousie ooit kunnen voorkomen zijn geworden? Maar er is meer. Er zijn niet maar twee stamouders, en uit hen millioenen personen, maar die machtige groep van personen is in geslachtsgroepen geordend. Het zijn niet maar individuen, die elk op zichzelf staan, en als enkele steenen in een steenhoop zijn opgestapeld. Ze zijn niet als grasscheutkens naast elkaar opgeschoten. Neen, ze vormen een geslachtsboom. Er is een stamboom, er zijn de takken, er zijn de twijgen, er zijn de enkele bladeren. Hierdoor hebt ge niet alleen met het persoonlijk karakter der enkelen, maar ook met het geslachtelijke der groepen te doen, dat zich in de familiën, in de geslachten, in de nationale groepeeringen, ja zelfs in de werelddeelen vastzet. Hoe een Noor ook van een Spanjaard verschille, toch zijn ze beide Europeërs; een Chinees en een Arabiër blijken aanstonds tot een ander type te behooren; in Afrika is 't niet anders; en wie de Indianen in Amerika en de oorspronkelijke bewoners van Australië nagaat, vindt ook onder hen, bij altoos voortgaande verscheidenheid, een soorttype. Ons menschelijk geslacht is alzoo organisch ingedeeld. Gezinnen, familiën en volken treden op. Bij deze alle treedt een soort-karakter op den voorgrond. Uit dit gelijksoortige ontstaat een band, een betrekking. Het leven der volken over heel de aarde wordt hierdoor beheerscht. Dit verschil leidt de geschiedenis. Die geschiedenis profeteert de uitkomst, waarop 't alles zal uitloopen. Zal nu de uitkomst wezen gelijk die naar Gods bestel zijn moet, dan kan dit historisch proces onder de volken niet wilkeurig worden afgebroken; dan moet 't voortgaan totdat het zijn vrucht heeft gedragen; en dan kan ook geen Parousie het ondervangen, of Gods raad, gelijk die zich in de Schepping uitsprak, zou gebroken worden. Ook in die saamvlechting en dooreenvlechting der geslachten, natiën en volken volvoert zich een raad Gods, gelijk dan ook in den lofzang der Openbaringen herhaaldelijk van die natiën en volken sprake is. Ook voor de eeuwigheid hebben ze beteekenis. Nam men dus aan, dat zeer wel, zeg binnen twee eeuwen na Jezus' hemelvaart, de wederkomst des Heeren had kunnen plaatsgrijpen, dan stuit ge ook hier weer op hetzelfde onoverkomelijke bezwaar van straks. Dan toch zou 't werk Gods, gelijk het bij de Schepping was opgezet, onverhoeds verstoord zijn geworden, en de Majesteit die in het Scheppingswerk sprak, zou zijn verdonkerd.

Zelfs zóó echter is wat hiermede samenhangt, nog van verre

niet uitgeput. Niet alleen in het hart der aarde, maar ook in ons menschelijk geslacht zijn bij de Schepping schatten verborgen, schatten van genie, schatten van talent, schatten van liefde, schatten van werkkracht, schatten van moed en van volharding, die in den loop der eeuwen in enkele zeer machtige persoonlijkheden hun glans hebben vertoond, en zelfs hierboven de geestelijke wereld der gezaligden hebben opgebouwd en verrijkt. Dit nu is volstrekt niet alleen waar op het heilige gebied, maar evenzoo op het gebied, dat het leven der wereld vormt. Hoe hoog men ook Mozes en de profeten, de apostelen en de martelaren stelle, ook in de wereldsche sfeer schitterden hooge gaven in Socrates en Plato, in virtuosen op kunstgebied, in de helden der wetenschap, en in de machtige Staatslieden, die het leven der volken hebben geleid. Tweeërlei is in deze mannen en vrouwen. Vooreerst de wondere gave in henzelf, waarin God de Heere zich verheerlijkt, maar ook ten andere de hooge ontwikkeling die door zulke personen gegeven wordt aan de onderscheidene sferen van menschelijk leven. Genieën zijn de keurgesteenten in ons menschelijk geslacht, in wier wondere denkkracht, in wier sterken wilsmoed, in wier heerlijke scheppingen een werk Gods uitkomt. Zelfs al is 't dat zulk een genie, gelijk Voltaire, raast en woedt tegen het heilige, toch is de bouw van zijn geest grootsch geweest. Dit is het eerste; maar hier komt bij, dat elk dier geesten zijn voetstap nalaat op den weg waarlangs ons geslacht zich voortbeweegt. De Kunst is een eigen levenssfeer, vaak bezoedeld en misbruikt, maar op zichzelf beweegt ze zich in de sfeer van het schoone, en wat is het schoone anders dan een afglans van Goddelijke heerlijkheid. Niet anders staat 't met de wetenschap, die evenzoo verdorven en misbruikt kan worden, maar in zich zelf niet anders is noch zijn wil dan een nadenken van het denken Gods. Ge ziet dan ook in de uitkomst, hoeveel hooger de standaard van ons leven steeg door wat tal van genieën op dit en ander gebied aan onzen geestelijken rijkdom, zij 't al in wereldschen zin, hebben toegebracht. Die verhoogde macht heeft zich op de natuur geworpen en metterdaad het gelaat des aardrijks geheel veranderd. Wie een negerdorp in het hart van Afrika vergelijkt met wat een wereldstad bij avondglans te aanschouwen geeft, voelt terstond, wat God de Heere door dit verleenen van genie en talent heeft uitgewerkt. De wereld moge van dit alles aan den mensch de eere geven, zoo doet de Gemeente der Heiligen niet, want ze weet dat dit alles van God komt en bestemd is om onzen God te verheerlijken. Maar dan moet ook hier beleden, dat een snel na Jezus' hemelvaart intreden van de Parousie al onze latere ontwikkeling als een bloem in den nog niet

ontloken knop zou hebben te niet gedaan, en dat de eere Gods, die ook in dit werk, dat zich uit Zijn Schepping ontwikkelt, openbaar moet worden, ten eenenmale zou zijn verdonkerd, en, ten einde voor ons den ingang in de heerlijkheid te bespoedigen, aan de verheerlijking van onzen God zou hebben te kort gedaan.

XXXI. De ontwikkeling der cultuur bij Kaïns geslacht.

> Dit is het boek van Adams geslachte: ten dage als God den mensch schiep, maakte Hij hem naar de gelijkenisse Gods. GEN. 5 : 1.

DE geschiedenis bevestigt hetgeen uit het verband tusschen de oorspronkelijke Schepping en de eere van Gods naam door ons werd afgeleid. We stelden dat het werk Gods in de oorspronkelijke Schepping schatten in zich verborg, die eerst door langdurige ontwikkeling tot openbaring konden komen, en hoe deswege Gods eere eischte, dat eer dit alzoo geschied was, het einde der dingen op aarde niet komen kon. Alle verwachting, alsof de wederkomst des Heeren reeds kort na Zijn hemelvaart had moeten intreden, bleek op grond hiervan onjuist. Wanneer het einde komen zal, weet noch mensch, noch engel, noch zelfs de Zoon, alleen de Vader. De lange duur van het voorafgaand proces heeft o.m. tot doel, dat het de oorspronkelijke Schepping, ook in het natuurlijke aanzijn der dingen, in staat stelle, tot Gods eere uit te geven, wat God er tot Zijn eere in verborgen had. En dit nu wordt door de historie, met name gelijk Genesis ons die geeft, ten volle bevestigd.

Er is geen sprake van, dat terstond na den val de gevallen mensch wegsterft, om voor een nieuw geschapen menschenpaar plaats te maken; maar Adam blijft stamvader, en het vóór den val gegeven gebod: „Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt en vervult de aarde", houdt stand en komt tot uitvoering. Ons geslacht sterft niet met Adam en Eva uit, maar gaat door en zet zich voort, en dit zeer stellig in groote vruchtbaarheid. Wel schijnt dit anders, omdat in de geslachtsregisters slechts één zoon uit elk huwelijk pleegt genoemd te worden, doch deze schijn bedriegt den kenner niet. Van Adam worden drie zoons genoemd, niet omdat hij slechts drie zoons gehad heeft, maar omdat deze drie de zoons waren, die

den gang der historie beheerschten. In Kaïn en Abel splitst zich ons geslacht, als Abel uitvalt, komt in zijn plaats Seth, en noch van zijn dochters, noch van zijn andere zoons wordt ook maar gerept. Dit blijkt dan ook duidelijk uit het 5e hoofdstuk, dat in het geslachtsregister van Adam wel Seth, maar niet Kaïn noemt, doch er opzettelijk bijvoegt, dat hij boven en behalve Seth, „zonen en dochteren gewon". Er staat toch in Gen. 5 : 4: „En Adams dagen nadat hij Seth gewonnen had, zijn geweest acht honderd jaren, *en hij gewon zonen en dochteren*". Dit kan niet terugslaan op Kaïn en Abel, èn omdat de geboorte van Seth voorafgaat, èn omdat geheel dezelfde formule ook gebezigd wordt voor Enos, Kenan, Mahalalel enz. Altoos wordt er maar één zoon genoemd, die zoon die geslachtshoofd wordt, en dan wordt er wel bijgevoegd, dat de ééne voor, de andere na „zonen en dochteren gewon", maar zonder het noemen van namen, en zonder dat er van de nakomelingen dezer andere zonen ook maar met een woord melding geschiedt. Wat wordt aangegeven, is uitsluitend de afstamming in de rechte lijn. Neemt ge hierbij nu in aanmerking, dat de physieke kracht bij de eerste geslachten zooveel grooter was dan bij de latere, alsmede dat de leeftijd der oudvaders de tien eeuwen naderde, en dat met name vermeld staat, hoe ze op een leeftijd van ver over de honderd jaren nog kinderen teelden, dan springt het in het oog, hoe talrijk de eerste gezinnen moeten geweest zijn. Van een stuiting van de wet der vruchtbaarheid, aan Adam in de oorspronkelijke Schepping gegeven, opdat de zonde niet zou worden voortgeplant, is alzoo geen sprake. Bij de oorspronkelijke Schepping was er aanstonds een langdurig zich voortplanten op breede schaal van het geslacht van den eersten mensch bedoeld, en deze bestemming van het eerste menschenpaar bleef standhouden. De zonde heeft hierin geen verandering gebracht. Het zich vermenigvuldigen en het vervullen van de aarde is doorgegaan.

Nog een tweede opmerking moet hieraan worden toegevoegd. Op zichzelf liet het zich zeer wel denken, dat, zoodra verschil tusschen mensch en mensch uitkwam, de voortplanting althans van het afvallig deel van ons geslacht gestuit werd. Ge kunt er u indenken, dat Kaïn vroeg gestorven was, en dat Abel was blijven leven, om zijn geslacht voort te zetten, en met Seth een heiliger levensorde in stand te houden. Doch ook dit loopt juist anders. Kaïn blijft en Abel verdwijnt, en eerst als Adam 130 jaar is, komt voor Abel Seth in de plaats, en ook dit geslacht van Seth tobt blijkbaar met zijn nakomelingschap, want eerst als Seth 105 jaar is, wordt hem in Enos een opvolger als geslachtshoofd geboren. Er is derhalve geen sprake van, dat het deel van ons geslacht

dat in zonde leeft en uitspat, te niet wordt gedaan, maar haast zou men zeggen kunnen, dat het nog voorspoediger voortteelt dan het andere deel van ons geslacht, dat God zoekt. Van Lamech alleen toch worden drie zonen met name vermeld, en behalve deze nog een dochter. Zoo nu uit iets, dan blijkt hieruit, dat het Gode niet beliefd heeft, ter oorzake van de zonde, Zijn eigen werk te verstoren. Zooals de voortzetting van het menschelijk geslacht besloten lag in de oorspronkelijke Schepping, zoo ook is het, nadat de mensch gevallen was, doorgegaan, en dit zonder eenige wijziging, die immers opzettelijk vermeld had moeten zijn. Ook hieruit blijkt dus, dat het leven der genade, dat reeds in het Paradijs intrad, niet los werd gemaakt van het natuurlijk leven, maar door het natuurlijke leven werd heengevlochten, zoodat ook voor de dingen van het Koninkrijk Gods altoos weer op den natuurlijken grondslag van het menschelijk leven moet worden teruggegaan.

Nog sterker komt dit hierin uit, dat voor zoover er vóór den Zondvloed van eenigszins hoogere cultuur in ons menschelijk geslacht sprake is, dit niet vermeld staat als opgekomen onder het vrome geslacht van Seth, maar als aan het licht getreden onder de afstammelingen van Kaïn. Met name bij Lamechs zonen kwam dit op zeer krasse wijze uit. Van drieërlei vinding is bij die zonen sprake. Van het wonen in tenten, van het bewerken van het ijzermetaal, en van de muziek, niet maar op een herdersfluit, maar ook op harp en orgel uitgevoerd. Niets dergelijks nu lezen we van Seth of zijn nakomelingen. In het geslachtsregister wordt er wel melding van gemaakt, dat men onder Enos een openlijken eeredienst voor Jehovah instelde, dat Henoch met God wandelde, en dat Noach een rechtvaardig en oprecht man in zijn geslachten was, en evenzoo met God wandelde, maar de ontwikkeling van het menschelijk leven gaat kennelijk niet van de Sethieten, maar van de Kaïnieten uit, en als de Kaïnieten ons menschelijk leven op dit hooger peil hebben gebracht, komt straks ook aan de Sethieten hier het profijt van toe. Ook de Sethieten hebben als Nomaden in tenten gewoond, ook zij hebben het bewerkte ijzer gehanteerd, en de heilige poëzie liet zich evengoed als het spotlied van Lamech door harp- en orgeltonen begeleiden.

Er is alzoo geen sprake van, dat de goddeloozen verdwijnen, ze houden integendeel stand, en blijken nog altoos een belangrijk element voor de ontwikkeling van het natuurlijke leven te zijn; en daar ook de vromen aan dat natuurlijke leven deel hebben, blijft hier tweeërlei leven dooreengemengd. Voorzoover reeds in het Paradijs de lijn van het Koninkrijk Gods uitgaat, toont de historie,

dat die lijn van meet af verband houdt met de lijn van het Koninkrijk der wereld, en dat in dit Koninkrijk der wereld de zonde steeds machtiger vorm aanneemt. Vergelijkt men de zonde van Kaïn met de zonde van Adam, dan voelt men aanstonds den sterken aanwas van het kwaad. Eerst niet anders dan het plukken van de vrucht van den verboden boom, en terstond daarop bij Kaïn reeds moord, ja broedermoord. En als Kaïns geslacht in Lamech zich in de vijfde generatie voortzet, leest ge reeds van polygamie, en zegt Lamech het aan Ada en Zilla, zijn twee vrouwen, aan, hoe hij zich zoo hoog voelde staan, dat hij dood zal slaan, wie hem te na durft komen, een man om een wonde, en een jongen om een buil. Bij dit geslacht alzoo voortteling, verergering van het kwaad, maar ook rijke ontwikkeling van talenten en gaven, en daartegenover wordt van Seths geslacht niet anders gemeld dan dit ééne, dat ze zich zedelijk en religieus aanstelden en wandelden met God, maar zonder dat er ook maar met een woord sprake is van eenige kunst, eenig bedrijf of eenige daad, waarin ze hebben uitgemunt. Hier reeds geheel 't zelfde wat zich straks bij de verhouding tusschen Israel en de heidensche volken in nog sterker mate vertoonen zal. Israel door God verkoren en in het Verbond zijns Gods besloten, maar arm in natuurlijke ontwikkeling, en daarentegen de Grieken en Romeinen van God verre afgedoold, maar in menschelijke kunst en practijk verre boven Israel uitgaande. Altoos Hiram uit het heidenland die den tempel op Sion moet komen bouwen. Israel zal in den tempel aanbidden, maar kan hem niet stichten, en Hiram moet uit het Goddelooze Tyrus worden geroepen, om door zijn kunst te doen, wat in Israel niemand kan.

Ditzelfde nu komt ook uit in de tegenstelling tusschen Lamech en Henoch. En wel is het waar, dat Noach later de arke gebouwd heeft, iets wat voor dien tijd een reuzenwonder was, maar hierbij is in 't oog te houden dat God zelf aan Noach voor den bouw van de ark het bestek heeft uitgereikt (Gen. 6 : 14—16), en ten andere dat het nooit is voorgesteld, alsof ook onder het geslacht dat aan God zich vastklemde, niet wel eens een enkel man van wereldsch genie kon optreden, maar alleen dat de groote cultuurbeweging in de oudheid niet bij de kinderen Gods, maar bij de kinderen der wereld, niet bij de Sethieten, maar bij de Kaïnieten, en zoo ook niet bij de Israelieten, maar bij de heidensche volken te vinden is. Denkt ge u heel het bestaan en het leven van het onheilige geslacht nu weg, dan zou dit er op neerkomen, dat deze natuurlijke ontwikkeling van ons geslacht geheel ware uitgebleven, en dat derhalve de eere, die Gode uit deze natuurlijke Schepping toekwam, Hem ware onthouden. Het leven der heidensche volken is daarom niet

overtollig, en kan niet gemist worden. Ook die volken hadden een roeping te vervullen, en ze hebben die vervuld. En zelfs moet beleden, dat ook de heidensche volken op het gebied van het natuurlijke leven Gode, zonder het te weten of te bedoelen, een eere hebben toegebracht, die het geloovig volk Hem niet brengen kon. Ja, meer nog, het blijkt duidelijk dat God zelf het alzoo gewild heeft. Immers de geniale talenten, waardoor zulk een rijke ontwikkeling bij de volken, dank zij hun virtuosen, gegrepen werd, hadden ze niet zichzelf toegeëigend, maar van God ontvangen. Hij die ze aan Israel onthield had ze aan Egyptenaren, Grieken en Romeinen toebedeeld. Als Aholiab en Bezaleël optreden, zijn ze in Egypte gerijpt en geoefend, juist zooals de tempelbouwers in Phoenicië.

De dooreenvlechting van het weefsel van het Koninkrijk der hemelen en het weefsel van het oorspronkelijke Scheppingsbestel treedt dan ook niet slechts een enkele maal toevallig in, maar is in heel de verdere historie grondwet en vaste regel. In hoeverre hierin met de komst van den Christus, althans ten deele, een wijziging is gekomen, kan eerst later uiteengezet, en behoeft nu slechts herinnerd te worden. Het is toch klaar, dat niet wij van China en Japan, maar dat deze heidensche landen van de Christelijke Staten thans de hooge ontwikkeling overnemen; doch hoe dit te verstaan is, kan nu nog niet uiteengezet. Slechts zij opgemerkt, dat men in het Christenland de twee ontwikkelingen nu weer naast elkander ziet loopen, en dat de Lamechs ontwikkeling ook nu wel terdege in hoofdzaak van de ongeloovigen uitgaat. Voorshands is het genoeg, uit de Schrift zelve aan te wijzen, hoe de geestelijke heerschappij steeds en onveranderlijk geënt wordt op de natuurlijke Schepping, gelijk die oorspronkelijk tot stand kwam. Het wordt alles *nieuw*, maar er komt niet een *nieuw iets*. Wat er is wordt vernieuwd, maar wat er is maakt geen plaats voor een nieuw opgekomen iets. Een kind van God zal in de Voleinding een vernieuwd, maar niet een nieuw lichaam bekomen. Wat in heerlijkheid eens schitteren zal, is hetzelfde lichaam, waarin hier op aarde gezondigd is. Het natuurlijke is wel eerst, en eerst daarna komt het geestelijke, maar het geestelijke lichaam is, hoe nieuw ook in zijn structuur, toch in zijn wezen één met het vroegere lichaam des doods. De natuurlijke grondslag van het leven, gelijk die in de Schepping gelegd is, blijft en houdt stand, en juist daarom is het zulk een zondig verspelen van geestelijke kracht, zoo een Christenmensch dien natuurlijken grondslag van zijn leven bedekt en verbergt, en zijn kracht uitput om daarnaast en daarbuiten een wereld op eigen hand te knutselen. Christus zelf is der natuur deelachtig geworden

die Adam in zijn schepping ontving. Hij nam aan, niet een nieuw lichaam dat voor hem als nieuw in zijn soort geschapen werd, maar een menschelijk lichaam uit de moedermaagd, zoodat wat Hij droeg ons eigen vleesch en bloed was, en onze menschelijke natuur vertegenwoordigde, gelijk die in de oorspronkelijke Schepping door God in het leven was geroepen. Het natuurlijke moge bedorven, uit zijn verband gerukt en ontadeld zijn, maar steeds blijft het wezen van het natuurlijke leven het voorwerp waaraan genade geschiedt, en dat door genade tot hooger stand opgeheven wordt.

Natuurlijk ligt hierin voor het leven der begenadigden een hoog ernstig gevaar. Kon een bekeerde terstond na zijn bekeering uit dit leven uitgaan, om in heiliger sfeer zijn bestaan voort te zetten, hoeveel zonde zou niet afgesneden, hoeveel onheiligheid niet voorkomen worden. Er is niets zoo bang als de gestadige verachtering die de bekeerde op zijn verderen levensweg beloopt. Dit hangt saam met de nog steeds voortgaande werking van Satan, om aan den Christus Zijn eindtriomf te betwisten. De strijd, die tengevolge hiervan door elk van Gods kinderen moet gestreden worden, is de groote grief van het vrome hart tegen zijn existentie, en van meet af heeft men dan ook gepoogd om dien strijd te voorkomen of er een einde aan te maken, door, moet 't leven dan nog voortgezet, zich uit het leven der wereld terug te trekken. Dit is in verschillende graden geschied. De meest gewone graad is, dat men zich enkel onthoudt van het deelnemen aan die uitingen van het wereldleven, waarin de verleiding het machtigst is. Doch daarop volgen nog heel andere graden, van zich terugtrekken uit het volksleven zelf, van het zich afzonderen in de eenzaamheid, van het zich terugtrekken in het klooster, van het vluchten in de woestijn, en ten slotte van het zich verbergen in een ondergrondsche ruimte of in het bestijgen van een zuil, om op die zuil het leven te eindigen. Wel een bewijs, dat de dooreenvlechting van het geestelijke met het natuurlijke leven eeuw na eeuw als een bange last gevoeld is, en dat men op alle denkbare wijzen gehaast heeft zich dien last van de schouders te werpen. Op breede schaal hebben de Anabaptisten in de dagen der Reformatie hetzelfde beproefd. Piëtisten en mystieken pleiten nog steeds voor een zich terugtrekken uit de wereld, doch ze behouden dan althans het gezinsleven en den familiekring. Maar ook buiten deze groepen ontstond met name onder sommige Gereformeerden ten deele eenzelfde neiging, die wel niet zoover ging, maar toch ook een soort „mijding" minde, en die er maar al te lang toe meewerkte, om alle bemoeienis met het leven van land en volk, met het schoolwezen en met de burgermaatschappij te

mijden, zoo niet te schuwen. Dit alles liet men dan aan de kinderen der wereld over, en zelf wijdde men geheel zijn leven aan wat van geestelijken aanleg was. Soms zelfs ging dit bij de Methodisten zoover, dat het gewone en huiselijke leven van lager orde scheen te zijn, dan het leven der philanthropie of der missie. Echt vroom waren dan alleen hij of zij, die uit het natuurlijke leven zich terugtrokken, en òf in de verpleging gingen, òf armen opzochten, òf in andere philanthropische vereenigingen werkzaam waren, òf ook op de Zending uitgingen; en dan beeldde men zich in, dat wie hieraan zijn kracht wijdde, voor God veel hooger stond dan een moeder in haar gezin, of een dienstbode die haar dagelijkschen arbeid verrichtte. Altoos weer gelijke zucht om aan het natuurlijke zich te onttrekken, en geheel in het geestelijke over te gaan. En juist hiertegen nu stelt de ordinantie der Schepping haar protest.

Niet alzoo toch is het bestel Gods geweest. Het rijk der genade staat niet naast en ligt niet afgescheiden van het natuurlijke leven, maar moet juist door zijn inwerking op het natuurlijke leven zijn adel openbaren. Het medicijn op zichzelf is onnut. Een apotheek bezit op zichzelf genomen geen heerlijkheid. En dan eerst treedt het schoone van het medicijn en de heerlijkheid van de apotheek in het licht, zoo het contact met het kranke lichaam tot stand komt. In gezonde dagen loopt ge de apotheek voorbij zonder dat ze u aantrekt; maar hebt ge thuis een doodelijk kranke waar uw hart aan hangt, dan vervult medicijn en apotheek gedurig uw gedachten. We mogen daarom aan dit valsch zich afzonderen geen voet geven. We hebben de dingen te nemen, gelijk God ze ons aanbiedt en voorzet, en dan staat 't vast, dat het rijk der genade niet van het natuurlijke leven afgesloten kan blijven, maar juist het natuurlijke leven moet zoeken, om er zijn kracht in te toonen, en tegelijk tot eere Gods het leven der natuurlijke Schepping te laten bloeien.

Er moet dus vermenging zijn en blijven van genade en natuur. Alleen maar, wat genade ontving, mag niet in het natuurlijk leven opgaan, maar moet het veeleer beheerschen. En hier werkt het straks gestelde gevaar. Maar al te velen toch, die helder inzien, dat het natuurlijke leven niet mag veronachtzaamd worden, en er dan ook machtig in optreden, blijken maar al te spoedig er door verlokt en er in verstrikt te worden, en soms zelfs zoover in die strikken in te schieten, dat ze schier met de kinderen der wereld een wedloop aangaan, om zich ten slotte geheel aan dit wereldleven te wijden en in den stroom van dit leven te verdrinken. Een gevaar zoo ernstig, dat men, staande voor de keuze, om in het meedoen met de wereld onder te gaan, of door afsluiting van de wereld singulier te worden, schier van heeler harte den raad zou

geven: Trek u dan maar liever in het klooster terug. Ge zijt te zwak, om tegen de branding op te roeien, blijft daarom maar liever aan wal. Tusschen deze twee wordt 't Christenvolk dan ook voortdurend geslingerd. Trekt het zich hierom terug, zoo ontrooft het Gode de eere die Hem uit Zijn natuurlijke Schepping toekomt, en vermengt het zich met het leven der wereld te diep, dan verarmt het in genade en dreigt aan de wereld gelijkvormig te worden. In de apostolische brieven ziet ge dan ook, hoe reeds in de eerste gemeenten diezelfde tegenstelling opkwam, en hoe vooral Paulus ons tegen beide gevaren tracht te wapenen. Noch het isolement uit de wereld noch het zich verliezen in de wereld bevredigt, en steeds moet de Kerk aan de geloovigen zulk een richting weten te geven, dat ze in de wereld ingaan om zich van hun roeping te kwijten, maar zich evenzoo uit de wereld terugtrekken, om de bezoedeling der wereld te ontgaan.

Hiermee in verband nu is wat Genesis 6 ons bericht van zoo ernstige beteekenis. We lezen daar van kinderen Gods die zich met de dochteren der menschen vermengden, en hoe hierin het uitgangspunt lag van die algemeene voortwoekering van het zedelijk bederf, die tenslotte tot de ontzettende catastrophe van den Zondvloed geleid heeft. Raadselachtig, dit geven we aanstonds toe, zijn de woorden van het verhaal waarin ons dit bericht wordt, en het laat zich zeer goed verklaren, dat nog steeds enkele geleerden volharden bij de meening, dat hier niet van menschen, maar van engelen gehandeld wordt, en dat de bedoeling is, er op te wijzen, hoe een groep engelen zich in vleeschelijken wellust met de dochteren van de kinderen der menschen vermengd heeft. Er zijn er, vooral onder de Joodsche uitleggers, ook wel geweest, die in wat hier de zonen Gods heeten, een soort vorsten of overheden zagen, maar deze uitlegging althans is zoo goed als geheel opgegeven, en de eenige keuze die blijft, is, om òf in de zonen Gods de vromen dier dagen aangeduid te zien, òf wel deze uitdrukking te laten slaan op een groep uit de engelenwereld.

Nu is het zeer goed te verstaan, hoe men op 't laatste gekomen is. Er staat toch niet, dat de kinderen Gods de kinderen der wereld opzochten, en zich onder hen mengden, maar dat Gods zonen zich „de dochteren der menschen" tot vrouwen namen. Nu worden de engelen vaak „Gods zonen" genoemd. Zoo in Job 1 : 6 en 38 : 7 en evenzoo in Daniël 3 : 25. Als er staat: „Er was nu een dag, toen de *kinderen Gods* kwamen, om zich voor den Heere te stellen;" als het heet: „Toen de morgensterren vroolijk zongen en de *kinderen Gods* juichten;" of als Nebucadnezar zegt: „Ik zie vier mannen los

wandelen in het midden des vuurs, en de gedaante des vierden is gelijk een zoon der goden;" dan is er geen twijfel of in alle drie deze uitspraken wordt op *engelen* gedoeld, zelfs in onderscheiding van menschen. Maar hoezeer dit ook op zichzelf de opvatting, als waren ook in Gen. 6 engelen bedoeld, mogelijk zou maken, toch laat het verband deze uitlegging niet toe. Reeds hierom niet, omdat heel het verhaal toont, dat het hier gebeurde de ontreddering niet der engelenwereld, maar van ons menschelijk geslacht ten gevolge heeft gehad. Het verhaal begint toch met er op te wijzen, dat „de *menschen* op den aardbodem begonnen te vermenigvuldigen, en dat hun dochteren geboren werden." Daarop volgt, dat de zonen Gods het gezelschap van de dochteren der menschen zochten, zagen dat ze schoon waren, en ze zich tot vrouwen namen. En daarop volgt onmiddellijk, dat de Heere sprak, niet: „Mijn Geest zal niet in eeuwigheid twisten met de *booze engelen*," maar heel anders: „Mijn Geest zal niet in eeuwigheid twisten met den *mensch*, dewijl hij vleesch is." Bovendien blijkt uit het zeggen: *dat hun toen dochteren geboren werden*, hoe hier niet een nieuwigheid verhaald wordt. Dochters toch zijn van meet af geboren, anders toch zou er geen voortplanting van ons geslacht mogelijk zijn geweest. Onder „dochteren der menschen" worden alzoo speciaal verstaan de dochteren die in de wereldsche kringen optraden. Nu is het ontegenzeggelijk, dat de vrouw, vooral de jonge vrouw, in den wereldschen kring iets veel meer verleidelijks heeft dan de jonge dochter in den Christelijken kring, indien men let niet op het innerlijke, maar zich vergaapt aan den schijn. In wereldsche kringen is het jonge meisje gemeenlijk sierlijker gekleed, de jonge dochter in die kringen maakt meer werk van sieraden en opschik, en is er meer bedacht op wat haar vrouwelijke schoonheid en aantrekkelijkheid kan verhoogen. Toch hadden dusver de jonge mannen uit de Sethieten zich hierdoor niet laten verleiden, maar hadden zich vrouwen genomen uit de vrome familiën. Nu echter veranderde dit. Verlokt en verleid door den gemeenschappelijken omgang, begonnen ze thans die afscheiding te verbreken, en de meisjes uit de wereldsche kringen in de eigen familie op te nemen, en dit was het begin van het einde.

Dit verhaal nu is, met het oog op het onderwerp dat ons bezighoudt, daarom van zooveel gewicht, omdat het toont, hoe in den aanvang reeds een vrij sterke afscheiding tusschen de geloovige en ongeloovige familiën was tot stand gekomen. Zij, die zich ontwikkelden in die richting die door 's menschen schepping naar Gods beeld was aangegeven, sloten zich onderling aaneen, vormden een eigen kring en huwden onder elkander. En daarnaast stond dan de

wereldsche kring, die zich eveneens onderling aaneensloot, en niet Gods eere, maar de eere van den mensch zocht. Niet onjuist wordt daarom de eerste kring genoemd die van de *kinderen Gods*, en de tweede die van de kinderen der *menschen*. In den eersten kring stond God op den voorgrond en gold het als de hoogste eer, naar Gods beeld geschapen, kinderen Gods te zijn, terwijl in dien tweeden kring de menschen niet hooger mikten dan om *mensch* te zijn in eigen fierheid en onafhankelijkheid.

Hier was dus *afscheiding*, doch let wel, afscheiding niet in het leven dat men menschelijk met elkander gemeen had, maar *afscheiding* in het *familieleven*. Beiden kwamen alzoo tot hun recht. Eenerzijds de genadestand, die een eigen leven eischte, en anderzijds het natuurlijke leven, dat alleen in gemeenschap bloeien kon. Doch hoever die gemeenschap ook gaan mocht, ze moest het *familieleven* ontzien, ze mocht aan het *gezinsleven* het eigen karakter niet ontnemen. Beide èn de afscheiding èn de gemeenschap vinden hierdoor haar juiste grens. Er is het leven van *het gezin*, en er is het leven van de *maatschappij*. Uit die *maatschappij* mocht men zich niet terugtrekken, gelijk Paulus zegt, dat ge anders de wereld zoudt moeten uitgaan, maar het huwelijksleven moet iets eigens blijven, een eigen karakter dragen, en in dat karakter van het gezin moet zich de stand der ziel uitdrukken. Wie *uit God* leefde, apart, en zij die *uit den mensch* leefden, afzonderlijk.

Zoolang deze beiden nu in eere bleven, werd het doordringen van het verderf gestuit, maar toen de kinderen Gods, door vrouwelijke schoonheid verleid, deze afscheiding opgaven, en de vrouw der wereld in het geloovig gezin het bestuur in handen kreeg, sloeg alles om, was er geen stuiten meer aan de verwildering, en klonk welhaast de snijdende klacht van den Heilige: „dat de boosheid des menschen menigvuldig was op aarde, en al het gedichtsel van de gedachten zijns harten, ten allen dage alleenlijk boos." Als de man slecht wil, kan de vrouw hem nog redden, maar als de vrouw zich ten booze keert, is alles verloren, en daarom juist had in het gezinsleven de afscheiding met volle beslistheid moeten stand houden. Zoo was het toen, en zoo is het nog. Zoo niet schonden ook later enkele jonge mannen uit Christelijken huize den gulden regel en kozen zich wereldsche vrouwen, of heel het Christelijke leven ging in hun kring te loor. Van daar de regel: Gemeenschap met de wereld in het maatschappelijk leven, maar afscheiding niet alleen persoonlijk, doch ook huiselijk. *Eén* leven, maar in *twee* sferen uiteengaande, en aldus de verhouding tusschen het rijk der genade en het rijk der natuur vastgesteld.

XXXII. De beteekenis van het Noachietische verbond.

> Mijnen boog heb Ik gegeven in de wolken. Die zal zijn tot een teeken des verbonds tusschen Mij en tusschen de aarde. GEN. 9 : 13.

TOEN de geloovigen der eerste tijden tot in hun gezinsleven de vermenging met de lieden der wereld hadden toegelaten, ging de godsdienstige en zedelijke toestand spoorslags achteruit. De verkeerde vrouw bederft het leven veel spoediger dan de verkeerde man; niet zoozeer omdat het kind vaak naar de moeder aardt, want dat kan bij den vader gelijk staan, maar omdat de vrouw de eerste inprenting van de gedachten in het kinderhart teweegbrengt, en in het gezin den toon aangeeft. Onjuist is dan ook de voorstelling, alsof de godsdienstige en zedelijke verachtering van ons geslacht, die ten slotte den Zondvloed inriep, te wijten zou zijn geweest aan de Nephilîm of reuzen. Zij, die dat beweren, stellen zich dan voor, dat engelen zich met de aardsche vrouwen vleeschelijk vermengd hadden, en alsof uit deze Godtergende huwelijken kinderen geboren waren, die zich als reuzen en geweldenaren ontwikkelden; een soort monsters, van half menschelijken en half engelschen oorsprong. Deze uitlegging echter laat de Schrift niet toe. Van de hier veronderstelde vermenging sprak ons vorig artikel reeds; hier zij dus alleen het punt van de reuzen besproken. En dan staat er met geen woord, dat deze reuzen geboren zijn uit zulk een onderstelde monsterachtige vermenging van een geest met een vrouw, maar heel anders, dat deze reuzen er reeds *waren*, eer de ontheiliging van het vrome gezinsleven intrad. Eerst toch wordt van die onheilige huwelijken gehandeld, en dan staat er niet, dat hieruit de reuzen voortkwamen, maar dat, toen deze smadelijke huwelijken begonnen, de toestand er daarom zooveel te meer door bedorven werd, omdat er behalve dat kwaad, reeds nog een ander kwaad zich had opgedaan, hierin bestaande, dat er reuzen waren. Zoo toch heet 't in Gen. 6 vs 4: „*In die dagen waren er reuzen* op aarde", en dan volgt er: „En ook daarna als Gods zonen tot de dochteren der menschen ingegaan waren". De reuzen waren er derhalve zoo vóór als na deze gebeurtenis, en zoo stond men nu voor tweeërlei bederf, ten eerste voor het gezinsbederf door de onheilige huwelijken, en ten andere voor het maatschappelijk bederf door het steeds brutaler optreden van de *goddeloozen*, die van ouds, zoo staat er

uitdrukkelijk bij, geweest zijn „mannen van naam". Vooral de bijvoeging, die *van ouds* geweest zijn mannen van naam, beslist natuurlijk de zaak. Hieruit toch blijkt op de meest overtuigende wijze, dat deze reuzen ook reeds voorkwamen eer het gezinsbederf intrad, en dat het de bijeenvoeging van deze twee bedervende factoren is geweest, die destijds het snel verval van het menschelijk geluk bewerkt hebben. Er ligt nog een ander bewijs hiervoor in vers 3. In wat dit vers bericht, was van de reuzen nog geen sprake geweest. Dit komt eerst in vers 4 aan de beurt. In vers 3 had men nog alleen te doen met het gezinsbederf door de onheilige huwelijken. En daarvan nu zegt vers 3, dat de Heere bij Zich zelven sprak: „Mijn Geest zal niet in eeuwigheid twisten met den mensch, dewijl hij van vleesch is, *doch zijn dagen zullen zijn honderd en twintig jaren"*; en daarop volgt ter nadere verklaring de vermelding van de reden, als om aan te duiden, dat de valsche huwelijksvermenging daarom te gevaarlijker bleek, omdat de physieke kracht des menschen tot op den Zondvloed zoo overweldigend was, en dit te meer, daar de gevallen mensch steeds meer bleek *vleesch* te zijn.

De Goddelijke verklaring dat de dagen des menschen zouden zijn „honderd en twintig jaren", is niet zelden geheel verkeerd in dien zin opgevat, alsof de leeftijd van den mensch, die aanvankelijk tot over de negenhonderd jaar liep, thans op honderdtwintig jaar zou worden ingekrompen; een opvatting die daarom te aannemelijker scheen, omdat metterdaad terstond na den Zondvloed van korter levensduur melding wordt gemaakt. Bij Noach klimt de ouderdom nog tot op 950 jaar, maar bij Sem daalt dit reeds op 600 jaar, bij Arphachsad op 438, bij Peleg op 239, bij Nahor op 148, om spoedig daarna op om en bij de 100 jaren neer te komen. Het is alzoo volkomen juist, dat na den Zondvloed de physieke levenskracht van den mensch sterk afnam; maar er is geen sprake van, dat 's menschen leeftijd terstond na den vloed 120 jaar bedroeg. De opgegeven cijfers weerspreken het. De verklaring van Gods zijde, dat het leven der menschen zijn zou 120 jaar, laat daarom geen andere uitlegging toe, dan dat God den mensch, vóór den vloed nog een korte spanne tijds liet, om te zien of hij zich van zijne boosheid zou bekeeren. En eerst toen bleek, dat de mensch zich in zijn kwaad verhardde, volgde het vonnis, dat „de boosheid des menschen veelvuldig was op de aarde, en dat al het gedichtsel der gedachten zijns harten ten allen dage alleenlijk boos was", zoodat tenslotte Noach alleen overbleef als de eenige man van wien kon gezegd worden, „dat hij wandelde met God". Deze snelle verachtering van ons geslacht wordt nu verklaard uit twee zonden, uit de vleeschelijke zonde der onheilige huwelijken

en uit de geweldenarij der reuzen. Nu nog pleegt de sterkere in lager kring tyrannie over den zwakkere uit te oefenen. Bij de negers is dit zelfs vaste regel. Het kan daarom in 't minst niet verwonderen, dat in die eerste periode, toen de mensch in het gemeen physiek veel sterker was aangelegd dan thans, de krachtiger en sterker personen een gewelddadige heerschappij uitoefenden, zoodat behalve de zonde van 't vleesch, ook de zonde van 't wreed geweld heel de samenleving bedierf. En van een afscheiding tusschen den heiligen en onheiligen kring was hierbij zoo weinig sprake, dat nu ook het gezinsleven bezweek, heel ons geslacht het bederf tegemoet ging, en het ten leste scheen alsof de kennisse en de vreeze Gods voor goed zou uitsterven, om niet anders dan een verdierlijkt geslacht achter te laten. Verdierlijkt is hier het juiste woord. Juist in de dierenwereld toch heerscht de *wellust* en het *geweld.* Zelfs wordt de band die tusschen het menschelijke en het dierlijke kan opkomen, hier door Gods eigen uitspraak scherp op den voorgrond gesteld zoo vóór als na den vloed.

Om u hiervan te overtuigen, hebt ge er slechts op te letten, hoe in vs. 7 de bedreiging zich gelijktijdig en als in één adem tegen mensch en dier richt, en omgekeerd in hoofdstuk 9 : 9, 10 de zegen van het verbond gelijkelijk mensch en dier ten goede komt. Geen oogenblik wordt de oorspronkelijke Schepping losgelaten, om het proces van het Koninkrijk Gods te nemen als hiervan afgescheiden. De historie, gelijk de Schrift ze biedt, gaat steeds van de oorspronkelijke natuurordening uit, en toont ons, hoe hooger bestel hierop inwerkt, en het aan de opkomst van het Koninkrijk Gods dienstbaar maakt. In hoofdstuk 6 : 7 lezen we toch: „Ik zal den mensch, dien Ik geschapen heb, verdelgen van den aardbodem, van den mensch tot het vee, tot het kruipend gedierte en tot de vogelen des hemels toe, want het berouwt Mij dat Ik hem gemaakt heb". En geheel in gelijken geest lezen we, dat na den Zondvloed het verbond door God niet met den mensch alleen, maar met *deze aarde* wordt opgericht. Er staat toch in hoofdstuk 9 : 13 van den regenboog: „Mijn boog heb Ik gegeven in de wolken. Die zal zijn tot een teeken des verbonds tusschen Mij en *tusschen de aarde".* Niet: tusschen Mij en tusschen *den mensch,* maar tusschen Mij en tusschen *de aarde;* en als om den zin hiervan nog duidelijker toe te lichten, staat er in vs. 9—10: „Ziet, Ik richt mijn verbond op met u en met uw zaad na u, en met alle levende ziel, die met u is, van het gevogelte en van het vee en van alle gedierte der aarde met u, van allen die uit de ark gegaan zijn, tot al het gedierte der aarde toe". In sterkere bewoordingen kon de lotgemeenschap van mensch en

dier niet worden uitgesproken. Niet natuurlijk, alsof hier de evolutie van den mensch uit het dier geleeraard werd. Integendeel staat de mensch steeds op den voorgrond, en wordt er verklaard, niet dat de mensch met het dier, maar dat het vee, het gedierte en het gevogelte *met de menschen* is. Doch ook zoo blijkt dan toch, hoe nauw verband tusschen mensch en dier bestaat. Het dier toont in zijn wellust en geweld aan den mensch hoe hij *niet* moet wezen, en hoe hij, door aanpassing van het dier aan den mensch, zich zelven verdierlijkt. Het gaat dus altoos weer op de Schepping, op het natuurlijke leven en op den oorsprong van dat leven terug. Er is nog geen spoor of teeken te ontdekken, dat het proces der genade 't zij op zichzelf komt te staan, 't zij van het natuurlijke leven wordt losgeweekt. Beide, het natuurlijke en het geestelijke proces blijven nog op 't innigst aan elkaar verbonden, en het is veeleer de gang van het natuurlijke leven die de dingen van het geestelijke leven beheerscht, dan dat het geestelijke zich geheel van het natuurlijke zou afscheiden. Het machtige proces, dat op de Voleinding uitloopt, blijft met het proces van het natuurlijke leven vereenigd, en als na den Zondvloed met Noach een geheel nieuw proces voor ons menschelijk geslacht begint, is 't alsof we in het Paradijs terug worden verplaatst, zoo eng als de band tusschen mensch en dier weer wordt aangetrokken. *Wij* zouden er niet aan gedacht hebben, om na den vloed van een verbond Gods met de dieren ook maar te gewagen. In de Schrift daarentegen wordt die band zelfs breedvoerig op den voorgrond gesteld; en wat alles afdoet, er is ten slotte sprake van een verbond Gods, niet met ons menschelijk geslacht, maar *met deze aarde*. Die aarde is Zijn schepping, die aarde is Zijn kunstwerk, in die aarde heeft Hij Zijn majesteit verheerlijkt, uit die aarde zal ook Zijn glorie rijzen, en daarom is het volstrekt niet alleen met den mensch, maar wel ter dege met heel *de aarde zelve* dat God Zijn verbond sluit.

Dit treft te meer, omdat er na het Paradijs met geen woord van het Koninkrijk Gods melding geschiedt. Adam en Eva ontvingen in het Paradijs de belofte van den Man, die uit hun geslacht geboren, Satan den kop zou verpletteren, en Eva doelde hierop, toen ze haar eersten zoon Kaïn noemde, zeggende: ik heb een man van den Heere verworven. Ook lezen we dat men na Enos' geboorte den Naam des Heeren begon aan te roepen, d. w. z. godsdienstige samenkomsten organiseerde; maar van de Messiasverwachting en van een groep die zich om die verwachting vereenigt, lezen we nog niets. En zijn er enkelen die met God wandelen, de groote menigte doet dit niet. We lezen van een geweldenaar als Lamech en van een godvruchtig man als Methusalah, maar daarbij blijft

het; van een pogen om voorbereidend voor de komst van Messias bezig te zijn, valt nog geen spoor te ontdekken. Al wat komt blijft verband houden met *heel* ons geslacht, niet met een afgezonderd, geheiligd deel er van. En het leven en het lot van heel dit geslacht wordt niet geestelijk losgemaakt van het natuurlijke Scheppingsleven, maar blijft er op het nauwst meê verbonden. Van een geestelijk verbond des Heeren komt eerst bij Abraham sprake, maar hier wordt gewag gemaakt, niet slechts van een voornemen, en niet slechts van een belofte, maar zeer bepaaldelijk van een *verbond* Gods, van een verbond Gods dat in den regenboog met een hemelteeken bezegeld wordt. En dit verbond nu wordt zoo rechtstreeks met het groote Scheppingswerk en met het natuurlijke leven in verband gebracht, dat het een verbond heet, gesloten met heel onze planeet, met onzen aardbol, met onze aarde en met al wat er op is. En opdat we dit niet meer zouden verwarren, worden zelfs de drie categorieën van dieren opgesomd, die *met* den mensch in den zegen van dit verbond deelen. Zoo nauw zijn mensch en dier vereenigd, dat de dierenwereld ter wille van den mensch in den vloed met den mensch omkomt, maar dan ook na den vloed met den mensch in den zegen der belofte deelt. Er is alzoo geen sprake van, dat men om het geestelijk einddoel der Schrift al het overige zou laten varen, om uitsluitend met de geestelijke groep zich in te laten. De Schrift blijft voor en na heel de Schepping Gods in haar eenheid opvatten als het groote kunstwerk, waarin God Zijn eere zoekt; en de mensch komt telkens voor als de bederver, die God van de eere die Hem uit de Schepping toekomt, dreigt te berooven, zoodat het reeds nog geen 2000 jaar na de verdrijving van den mensch uit het Paradijs in heiligen toorn betuigd wordt: „Ik zal den mensch dien Ik geschapen heb, verdelgen van den aardbodem". Ja, sterker nog, dat het God berouwde dat Hij den mensch op die aarde gemaakt had, „en dat het Hem smartte aan Zijn hart". Ware deze aarde zonder den mensch gebleven, er zou geen vloed op zijn neergekomen, en Gods heilig kunstwerk zou ongeschonden Zijn lof hebben verkondigd. Nu Hij er den mensch op schiep, heeft de booze mensch het al bedorven, en daarom moet die alles vergiftigende mensch weer van de aarde worden weggenomen, opdat die aarde, maar dan zonder den mensch, weer aan den vloek onttrokken worde, en opnieuw onverduisterd Gods majesteit openbare. Gemeenlijk nu wordt op dit alles niet gelet. We neigen er toe om dit alles alleen uit ons *menschelijk* oogpunt te beschouwen, terwijl de Schrift telkens en telkens weer God met Zijn kunstwerk van de Schepping in het oog vat, en den mensch hierbij invoegt.

Geheel hetzelfde gaat door in en onder den Zondvloed. Er heeft in den Zondvloed een *verdelging* plaats. Het staat er met zoovele woorden: „Alzoo werd *verdelgd* al wat bestond, dat op den aardbodem was", menschen en dieren, ze werden *verdelgd* van de aarde, en Noach alleen bleef over. Algemeene *verdelging* alzoo, en slechts de sparing van één gezin, opdat uit dit gezin een nieuw menschelijk geslacht zou uitspruiten. Had nu de beschikking hier aan ons gestaan, zoo zou ons bestel geweest zijn, om in de arke niemand te behouden, die niet beslist in het geloof stond en niet wandelde met God. Waren toch Noach niet alleen, maar ook zijn vrouw, en zijn drie zonen en de vrouwen zijner zonen allen godzalige en godvruchtige personen geweest, zoo zou men hebben mogen verwachten, dat het nieuwe menschelijk geslacht, dat na den Zondvloed opkwam, het geestelijk Koninkrijk zou hebben gevestigd, met uitsluiting van wereldsche verkeerdheden. Nu nog zou men zoo zeggen, dat dit verre verkieselijk ware geweest; dat op die wijs het onheilig geslacht voor goed was verdwenen, en dat het nieuwe geslacht in de vreeze Gods zou hebben gestaan. En toch, zoo geschiedde het niet, en Noach doorziet dit zoo wel, dat hij in zijn profetischen blik op de toekomst van zijn kinderen Cham tentoonstelt in zijn zondige neiging, Japheth eenzaam staan laat, en eigenlijk alleen Sem met den Goddelijken zegen troost. Zooals het onder de zonen van Noach was, zoo zal 't ook wel onder hun vrouwen geweest zijn, en zoo blijkt, dat drie gezinnen behouden zijn, die de menschheid vertoonden zooals ze van meet af was, d. w. z. gemengd uit wat God vreest en uit wat Hem niet vreest. Iets, waarbij er vooral op gelet zij, dat wel Sem op den voorgrond treedt als drager van het geheiligde leven, maar dat straks al spoedig in de historie blijkt, hoe ook Sem uitgleed, terwijl het in later eeuwen nog duidelijker zou uitkomen, hoe Sem geheel afweek, en uit Japheth de meeste volken stamden, in wier midden de Kerk van Christus haar tente opsloeg.

Er is dus geen sprake van, dat bij den Zondvloed in Noachs gezin een klein, braaf, geloovig groepje overbleef om nu een heilige menschelijke ontwikkeling te beginnen. Veeleer hooren we aanstonds hoe Noach in dronkenschap verviel, en Cham zijn vader bespotte. Ook in het ééne gezin dat na den Zondvloed opnieuw den opbouw van ons menschelijk geslacht begint, vindt ge geheel de vermenging van vóór den vloed terug, en wat ook nu komt, is een stuk uit het groote proces, niet van het Koninkrijk Gods, maar van heel ons geslacht, genomen in zijn natuurlijke levensordening, en het is God die 't aldus bestelt. Het is niet een vroom kringetje dat het nieuwe leven op aarde gaat beginnen, maar het

is een kleine groep waarin zich, evenals vroeger, de dubbele of eigenlijk nu drievoudige strooming van het natuurlijke leven afteekent. Sem braaf, Cham boos en Japhet neutraal, juist zoo als het in zijn drievoudige variatie alle eeuwen door is gebleven. Zelfs van een afzonderlijke groepeering of organisatie van Sems geslacht is nog geen sprake. Het gaat altoos nog niet om de afgezonderde groep der vromen, maar om heel ons geslacht, en als de historie van Noach en de zijnen ten einde loopt, vernemen we: „Deze zijn de huisgezinnen der zonen van Noach naar hun geboorten, in hun volken, en van deze zijn de volken op de aarde verdeeld geworden na den vloed". Bij den torenbouw van Babel hoort ge dan ook niet, dat de hier uitkomende overmoed uitsluitend het bedrijf van Chams en Japhets kinderen was, zoodat Sems kinderen tegen hen en voor den Heere partij kozen. Veeleer is ook Sems geslacht hierin verwikkeld geweest. Van het tegendeel hooren we althans niet. „Zij zeiden een ieder tot zijn naaste" slaat op Sems geslacht evenzeer. Na den Zondvloed luidt het evenals na de Schepping: „Maar gijlieden, weest vruchtbaar en vermenigvuldigt en teelt overvloedig-lijk voort op de aarde en vermenigvuldigt op dezelve". Zoo wordt alles dooreengenomen. Er wordt geen onderscheid gemaakt. Het groote, machtige proces gaat door in heel ons geslacht, met al zijn scherp geteekende variaties, en de volken worden genomen in hun natuurlijke leven, zooals ze voortteelden, en volstrekt niet als een nieuw, heilig geslacht. Zeker, de mate van den gruwel was nu ingeperkt. Het schandelijk karakter dat de zonde vóór den vloed ontwikkeld had, nam minder demonischen vorm aan, maar 's Heeren uitspraak bleef, ook na den vloed (zie Gen. 8 : 21): „Want het gedichtsel van 's menschen hart is boos van zijn jeugd aan". Er staat niet meer, zooals vóór den vloed *„alle dagen alleenlijk boos"*. De hooge graad van het gruwelijke nam af, maar in den grond blijft het bij wat het was. Ook nu gaat het proces door in het leven *der gansche menschheid*, en wel van die menschheid in haar natuurlijk bestaan. Ge ziet dan ook, hoe er in het Noachietische verbond van geen geestelijken zegen sprake is. Er wordt alleen in gehandeld van het aardsche leven. Er zal geen vloed meer komen. Geen verdelging zal meer besloten worden. De seizoenen zullen geregeld verloopen. Voortaan alle de dagen der aarde zullen zaaien en oogsten, en koude en warmte, en wisseling van dag en nacht niet ophouden. Dit alles nu heeft op het natuurlijke leven, op het Scheppingswerk betrekking. Het verbond waarborgt het ongestoord voortbestaan van de aarde, maar wat ge ook verneemt, er is geen sprake van de vernieuwing der Messiaansche belofte of van een profetie die alleen op de geloovigen zou slaan. Al wat

God belooft en toezegt, geldt voor den booze zoowel als voor den goede, en zelfs niet alleen voor den mensch, maar evenzoo voor de dieren, kortom voor alles wat adem heeft en leeft op het aardrijk. Duidelijker nu kon al niet blijken, dat het groote proces, dat aan het einde voorafgaat, en in de Voleinding zal uitloopen, volstrekt niet alleen met het heilige en met het geestelijke van doen heeft, maar *heel* Gods Schepping omvat, en steeds ook het natuurlijke leven in zich opneemt.

In verband hiermee nu verdient het evenzoo de aandacht, dat hetgeen ons omtrent den Zondvloed bericht wordt, niet alleen ook de dieren, d. w. z. ook andere levende wezens insluit, maar evenzoo met de aarde zelve in contact treedt. Een vloed als toen opkwam, en stroomen als toen neersloegen, hebben de gedaante des aardrijks veranderd. Gelijk de geologen uit hetgeen de aarde thans nog vertoont, aanwijzen, heeft de aardkorst een aanmerkelijke wijziging ondergaan, en het is het resultaat van die wijzigingen dat wij thans in en boven de aarde vinden. Nu kan men het plaatsgrijpen van zulke geweldige wijzigingen van de aardkorst op tweeërlei wijze verklaren, juist zooals we dit met de spijzen op onzen disch plegen te doen. Deze spijzen op onzen disch kunnen óf genomen als het resultaat van wat de landbouwer, de handelaar en de kok gereedmaakten, oftewel als een gave die God Almachtig op onzen disch ons toebrengt, en waarvoor we Hem danken. Zoo nu staat het ook met een zoo geweldige gebeurtenis als den Zondvloed. Ook hier kan men zeggen: „Dat deed God", en rechtstreeks tot Zijn machtwoord opklimmen, maar men kan ook de oorzaken na zoeken te speuren, die, 't zij in den dampkring, 't zij in de aardkorst of in het hart der aarde, aanwezig waren, waaruit op dat oogenblik, in die mate en met dat resultaat de geweldige omkeer moest opkomen. Zelfs moet dit in de natuurlijke gegevens zoo juist ingevat zijn geweest, dat een alwetend God den dag en het uur kende, waarop zulk een ommekeer zou intreden, den duur kende dien hij zou aanhouden, en het stoffelijk resultaat dat er de uitkomst van zou zijn. Nu teekent de Schrift hier, gelijk bij Gods Schepping, Gods onmiddellijk doen, en rept met geen woord zelfs van de stoffelijke oorzaken, die hierbij als instrument moesten dienst doen. Zoo wordt voorzegd, dat de vloed nog zeven dagen zal toeven, en dat hij veertig dagen en veertig nachten zal aanhouden. De vloed begint, wij zouden zeggen op den 17en Februari van het zeshonderdste jaar van Noachs leven. De vloed houdt aan 150 dagen, en op den 27en van de tweede maand was de aarde weer opgedroogd. De groote, heel de toekomst beheerschende gebeurtenis

die plaats grijpt, staat derhalve in rechtstreeksch verband met het stoffelijk proces, dat de aardkorst en de dampkring doormaken. Het is en blijft al stoffelijk, tot zelfs niet alleen de belofte na den Zondvloed, maar evenzoo het teeken in de wolken. Het is geen sacrament dat intreedt, maar een meteorologisch verschijnsel.

Natuurlijk had dit alles ook anders kunnen toegaan. Het effect voor ons geslacht zou 't zelfde zijn gebleven, zoo er geen vloed ware gekomen, maar een vreeselijke epidemie, die, op Noachs gezin na, heel ons menschelijk geslacht had uitgeroeid. De dieren hadden dan in het leven kunnen blijven. Zooals in Sanheribs leger de 185.000 man door den engel geslagen werden, zoo ook had een engel des Heeren ons toenmalig geslacht kunnen uitroeien, te meer daar ons geslacht nog slechts een 15 à 1600 jaar bestaan had, en het aantal van verre niet te vergelijken kan geweest zijn met het cijfer van de tegenwoordige bevolking der aarde. Doch dit is *niet* geschied. Van een absoluut verdelgingswonder in zulk een rechtstreekschen zin is geen sprake. Al wat plaats grijpt, hangt saam met de gesteldheid der aarde en met de gesteldheid van den dampkring. Het grijpt alles niet alleen in het natuurlijke levensproces van ons geslacht in, maar evenzoo in het stoffelijk proces van de planeet die we bewonen. Natuurlijk bezat al wat geschiedde ook een *geestelijke strekking*, maar hiervan komt niets uit. Geheel het boeiend verhaal door staat allerwegen het stoffelijke, het natuurlijke op den voorgrond. Er is sprake van de afgronden, van de fonteinen, van het luchtruim, van zomer en winter, van koude en hitte, en van den regenboog, en dan nog van een belofte, die echter niets anders dan de stoffelijke toezegging inhoudt, dat de aarde zulk een vloed niet meer beleven zal. Zelfs zou een eenzijdig spiritualistisch denker vragen kunnen, wat dit alles nu eigenlijk met het Koninkrijk Gods, met de Voleinding uitstaande heeft. Doch juist daaruit blijkt, dat de eenzijdige spiritualistische denker ongelijk heeft en door Gods Woord wordt terecht gewezen. Dat Woord toch onderwijst ons, dat tot op Noachs dagen het proces van het geestelijke geen oogenblik van het proces van het natuurlijke leven was losgemaakt; dat beider stroomingen in dezelfde bedding vloeiden en zich ondereen mengden; en dat feil gaat wie bij de beschouwing van den gang van het Koninkrijk Gods, den gang van het natuurlijke leven van ons geslacht veronachtzaamt.

XXXIII. Israels tijdelijk isolement.

> De HEERE nu had tot Abram gezegd: Ga gij uit uw land, en uit uwe maagschap, en uit uws vaders huis, naar het land, dat Ik u wijzen zal. En Ik zal u tot een groot volk maken, en u zegenen, en uwen naam groot maken; en wees een zegen. GEN. 12:1,2.

DE opheffing van de eenheid en de gemeenschap van ons menschelijk geslacht ontstaat eerst door Abrahams roeping. Immers toegegeven moet, dat van dat oogenblik af een groep, die met het proces van Gods Koninkrijk in rechtstreeksch verband stond, van de overige menigte der menschen werd afgescheiden. Dat dit tot dusver *niet* het geval was geweest, toont het verhaal omtrent Babels torenbouw. Eer Genesis ons dit verhaal teekent, wordt opzettelijk vastgesteld, dat na Noachs sterven, uit hem, uit zijn gezin en uit zijn geslacht de menschheid in volken verdeeld is, en verdeeld over heel de aarde. Zoo toch staat er: „Zoo zijn de huisgezinnen der zonen van Noach, naar hunne geboorten, in hunne volken; en van deze zijn de volken op de aarde verdeeld na den vloed". Wel splitsing dus, wel verspreiding over de aarde, maar zonder dat er van tegenstelling tusschen een meer geestelijk en een meer wereldsch element sprake komt. De historie van het Koninkrijk Gods en de historie van het wereldleven vloeiden nog steeds in eenzelfde bedding. Te sterker komt dit voor u uit, zoo ge er op let, hoe ook bij den torenbouw van Babel van geen vrome of minder vrome groep sprake is. Ook bij deze gebeurtenis wordt gansch ons geslacht als één geheel genomen. „De gansche aarde", zoo lezen we, „was van eenerlei spraak en eenerlei woorden". Saam trok ons geslacht naar het Oosten, en daar juist hierdoor de spreiding begon, ontstond de vrees, dat men van elkander af zou raken. „Zij, d. i. heel ons geslacht, woonden toen in de vlakte van Sinear", waarin straks Babylon verrees. En bij de daar wonende menschheid kwam toen het denkbeeld op, om zich niet in tal van volkengroepen naar alle hemelstreken te verspreiden, maar één te blijven en saam te blijven wonen. De toren van Babel zou daartoe het middel zijn.

Alzoo intusschen was het bestel Gods niet. Van het Paradijs af was aan den mensch de last meegegeven *om de aarde te vervullen.* Dit pogen bij Sinear ging alzoo rechtdraads tegen dezen last des Heeren in. Vandaar dat dit pogen op staanden voet verijdeld werd, en dat juist van toen af, dank zij de spraakverwarring, het groote uiteengaan van ons geslacht in op zich zelf staande volken naar

Oost en West, naar Noord en Zuid begon. Derhalve werd dus toentertijd ons geslacht *verdeeld,* maar verdeeld naar geslachtsvertakking, en nog in 't minst *niet* naar geestelijk onderscheid. Uit de drie zonen van Noach hadden zich eerst drie *gezinnen,* toen uit die drie gezinnen tal van *families,* en uit die families tal van *stammen* en *geslachten* gevormd. Naar die vorming gingen ze uit elkander om *volken* in het leven te roepen, maar van eenig onderscheid dat tusschen de ééne groep natiën en de andere onder *geestelijk opzicht* in het licht zou zijn getreden, vernemen we nog niets hoegenaamd. Elke groep, die uittoog, bewaarde veel of weinig van de traditie die Noach aan zijn kinderen had achtergelaten, en evenzoo traden bij elke groep, zonder onderscheid, elementen op die van God afleidden; doch zoo er in dit opzicht al onderscheid mocht zijn waar te nemen geweest, in elk geval was dit slechts een verschil *in graad,* niet *in beginsel.* Bleek dus al, dat onder de afstammelingen van Sem, o. a. in Terahs dagen, nog vreeze Gods stand hield, in elk geval was het verschil met de overige groepen slechts relatief en niet absoluut. Denk er slechts aan, hoe juist uit Sem de Babyloniërs opkwamen, en hoe schier nergens zoo machtig als in Babylon het vleesch den geest heeft verdonkerd. Tot op Terah was er dus *geen* geestelijke splitsing. Er was ethnologische indeeling naar de volken, maar geen geestelijke indeeling naar het blijven bij of het afdolen van God.

Doch dit werd anders door de roeping die tot Abram kwam. Hier heeft een ingrijpen van Hooger plaats en ontstaat afscheiding; afzondering van één enkele groep is er het onmiddellijk gevolg van; en deze afscheiding draagt van meet af geen ethnologisch, maar een *geestelijk* karakter. Het Koninkrijk Gods en de wereld gaan uiteen. Dusver had de bewaring van het heilige gerust in het gezinsverband. Hoezeer maatschappelijk en ethnologisch saamlevend, bestond er van het Paradijs af in de gezinnen merkbaar verschil. In het ééne gezin vreeze Gods, in het andere gezin meer een dienen van de wereld, en niet slechts erfelijk, maar ook door opvoeding was deze onderscheiding doorgegaan. Het opheffen van die gezinsafscheiding had het algemeen bederf doen uitbreken, dat daarna gestuit werd in den Zondvloed. Na den vloed was het zich afzonderen in vromen en goddeloozen, voor wat de gezinnen aanbelangt, weer begonnen, maar ook nu bleek dit ongenoegzaam, om de verbastering van het geestelijk element in ons menschelijk geslacht te stuiten. In het gezin kan men zich nooit geheel afsluiten. Van zelf stond men dus in verband met de andere gezinnen van dezelfde familie, en de huwelijken gaven contact met familiën zelfs buiten de maagschap. Het kwaad van voor den Zondvloed zou zich dientengevolge

herhaald hebben. Door omgang en huwelijk zou het onheilige element toch, ook na den Zondvloed, in de vrome gezinnen weer zijn doorgedrongen. Zoo werd het eisch van den toestand, dat één der beste gezinnen ook van zijn familie en maagschap en omgeving werd afgescheiden, om door middel van een op zichzelf zeer harde afscheiding het geestelijk element te redden. Dit is het dan ook, wat met Abrams roeping geschiedt. Tot hem toch gaat de last uit: „Ga gij uit uw land, en uit uw maagschap en uit uws vaders huis naar het land dat Ik u wijzen zal". En met dezen eisch wordt aanstonds de profetische toezegging gegeven, dat even als Adam en Noach stamvaderen waren geweest, zoo ook Abram stamvader van een eigen geslacht zou worden. Hij zou tot een groot volk worden, God zou hem zegenen en zijn naam groot maken, en zelf zou hij tot een zegen zijn ook voor de overige menschheid. Alomvattend toch ging de profetie uit: „In u zullen alle geslachten des aardrijks gezegend worden". Abrams geslacht woonde nog altoos in de vlakte van Sinear. De overige groepen waren links en rechts heengetogen, maar Sems geslacht was in Mesopotamië gebleven. Nog hield, vooral in Terahs geslacht, de vreeze des Heeren stand; maar 't geloof begon te wankelen; welhaast zou ook hier de vroomheid in wereldzin omslaan. Noch geslachts-, noch familie-, noch gezinsleven bewaarde meer voor afval, en nu neemt God de Heere den godvruchtigste van dat gansche geslacht er uit, en isoleert hem van zijn gansche familie. Om dit nu te bewerkstelligen, moet Abraham met alles breken, met zijn land, zijn maagschap, zijns vaders huis, zijn gezin. Zelfs was het zoo besteld, dat hij nog geen kind had. En met zijn vrouw alleen moest hij toen den weg naar de zee inslaan. Want wel kwam eerst bij Terah de gedachte op om mee te gaan, en zelfs kwam hij met Lot en anderen tot Haran, maar daar bleven ze, en toen toog Abram geheel alleen met Sara, en Lot, het land Kanaän binnen.

Hier is dan ook het eerst afscheiding en afzondering uit geestelijk motief. De twee stroomingen van het menschelijk leven gaan hier metterdaad uiteen. Wel was er van meet af tweeërlei historisch proces geweest, het ééne heilig en het andere onheilig, maar ze waren dooreengemengd gebleven. Thans echter hield die vermenging op. Het ééne kleed, dat dusver allen omsluierd had, werd in tweeën gescheurd. Van denzelfden berg vloeiden nu twee beken af, elk in eigen bedding, en de groote tegenstelling tusschen Israel en de volken zette met Abrams roeping in. Iets waar te meer nadruk op valt, omdat deze afzondering en isoleering niet uit menschelijke aandrift opkomt, maar een werk van God is. Het is de Heere die 't alzoo wilde en doorzette, en juist omgekeerd de mensch, die

keer op keer in heel Israels historie er op uit was, om dat strenge isolement te niet te doen.

Nu dient er nader op gelet, hoe dit isolement is ingeleid. Het gevaar van het blijven in Mesopotamië bestond daarin, dat familiebanden met minder vrome groepen, zoo licht den wereldzin door die familiebanden ook in het vrome gezin zou doen overslaan. Het zou dan ook weinig gegeven hebben, zoo Abram uit Ur der Chaldeën naar een ander oord in Mesopotamië ware gezonden. Ook daar toch zou hij verwanten gevonden hebben, en bleef dus het gevaar voor besmetting bestaan. Om doel te treffen, moest alzoo tweeërlei plaats grijpen. Ten eerste moest hij ver van Ur worden weggezonden, eerst naar Palestina, straks naar Egypte. En ten andere moest hij naar een land trekken, waarin hij als *vreemdeling* verkeeren zou, d. w. z. naar een land met welks volk hij geen banden des bloeds had, voor welks zedelijke en geestelijke gesteldheid noch hij noch zijn kinderen sympathie konden gevoelen, en ten slotte naar een land als Egypte, welks taal men niet kende en op welks erf men geheel op zichzelf zou moeten huizen, gelijk dat in Gosen het geval was. Dit verscherpte natuurlijk het begrip der afzondering. Onder gewone omstandigheden ware te vreezen geweest, dat omgeving en verkeer en straks huwelijksluiting, toch weer de afscheiding zou hebben te niet gedaan. Feitelijk toont de historie dan ook, hoe sterk de verleiding was, die de afgoderij der Kanaänieten en de feesten die ze daarbij vierden, toch nog op Abrahams nakomelingen geoefend hebben. Zoo moeilijk en bijna onmogelijk is het, op den duur een zich voortplantend geslacht van den wereldzin der menigte te isoleeren. Een kind van vrome familie, opgevoed in een wereldsch gezin, gaat veel lichter zelf tot wereldzin over, dan dat een kind uit een wereldsch gezin, opgevoed in een vrome familie, de godsvrucht van wie hem opvoeden zich toeëigent. In de eerste jaren gaat 't wel, of schijnt 't althans te slagen, maar bij het opgroeien verliest men gemeenlijk al meer terrein.

Veilig kan dan ook gezegd, dat geheel ditzelfde gevaar onder Abrahams nakomelingen telkens en telkens weer is opgekomen, en dat het tenslotte niet bij het volk als geheel genomen, maar alleen bij de vrome gezinnen is afgewend en dan nog alleen door de gedurige aanvechtingen en tegenspoeden, die Israel te verduren had.

Wij leggen hier vollen nadruk op. Wat we in dit korte historische overzicht bestrijden, is de zucht om het geestelijke leven los te wrikken van zijn grondslag in het natuurlijke leven, de *her*schepping van de schepping te isoleeren, de wereld aan het ongeloof prijs te geven, en zelf alleen bedacht te zijn op de redding

zijner eigen ziel en de redding van enkelen die men uit de massa die verloren gaat, poogt boven water te houden. Tot op Abrams roeping, toont dan ook de historie van ons geslacht, gelijk de Schrift ons die voorlegt, vlak het tegendeel. Het geestelijke en het natuurlijke leven, hoe diep ook principieel onderscheiden, scheidt zich niet van elkander af, beide mengen zich dooreen, en eenzelfde volksleven blijft aan vromen en onvromen, gemeen. De wereld in haar ontwikkeling uit de factoren der Schepping wordt niet losgelaten, wordt niet prijsgegeven. Die Schepping is het groote kunststuk Gods, het meesterwerk van den Oppersten Bouwmeester en Kunstenaar, niet alleen in alle sferen der onbezielde schepping, maar ook, en niet 't minst, in de wereld der menschenkinderen. Aan de wereld hangt Gods eere, en al kan die wereld voor ons persoonlijk geen eeuwige vrucht meer afwerpen, niet om onzentwille, maar om Gods wille moet toch hetgeen God in die wereld besloot, tot zijn recht komen. Maar hoe scherp we dit ook op den voorgrond stellen, des te beslister moet op 't punt van Abrams roeping erkend, dat hier iets plaats greep, dat zich in vlak tegenovergestelde richting bewoog. Hier werkt geen streven om saam te houden, maar omgekeerd een actie die uiteentrekt, afscheidt en isoleert. Israel heeft dan ook van meetaf, al de eeuwen van zijn bestaan, onder den indruk der scheiding, der isoleering gestaan. Elke poging van Israel om zich hieruit terug te trekken, en als de volken te zijn, was nationale zonde, en toen Israel in Samuels dagen vroeg om een Koning *gelijk de andere volken hebben*, is het Israel klaar en duidelijk aangezegd, niet door Samuel, maar door God: „Ze hebben niet u, Samuel, maar ze hebben Mij, hun God verworpen." Voor Israel was het isolement levensbeginsel, en wie hier op afdong in Jerusalem en in de vlekken en dorpen tastte Israels levensbeginsel aan. We denken er dus niet aan, en kunnen er niet aan denken, om bij Abrams roeping de eenheid der gemeenschap vol te houden. Waar we alleen tegen op komen, is, dat zoo telkens de Christenheid inleefde in het verlangen en drijven om ook nu nog als Christen te doen, wat in Israel tot wet was gesteld; en dit pogen om het Oud-Testamentische tot regel aan het Nieuw-Testamentische leven te stellen, valt, helaas, in zeer enkele kringen nog wel ter dege te bespeuren. Een gevaar, waartegen onzerzijds op de tweeërlei waarheid valt te wijzen, ten eerste dat onder Israel *Gods bestel* het isolement verordend had, maar ook ten tweede, dat we de beteekenis van het Evangelie te niet doen, zoo wij, onder het geklank van het Evangelie levende, de Israelietische bedeeling voortzetten. Immers op dit standpunt begrijpt men de Voleinding nooit.

Geheel het Joodsche vraagstuk, ook voor het heden, hangt dus aan dit ééne punt, dat ge goed verstaat, hoe de bedeeling in Israel van *tijdelijken* en niet van *blijvenden* aard was, en deswege als *uitzondering* geldt en niet als *regel.* Dit niet doorzien en niet verstaan te hebben, is dan ook de feil geweest van alle groepen onder de belijdende Christenheid, die steeds en bij voorkeur hun belangstelling aan de Joden plachten te wijden. Nu is in de Schrift op alle manier tegen dit kwaad gewaarschuwd en gewaakt. Ge behoeft slechts de tegenstelling tusschen Melchizedek en Abram in te denken, om u hiervan te overtuigen. Melchizedek vertegenwoordigt den toestand van vóór de afzondering. Hij is representant van de periode, toen nog het heilige en onheilige dooreen gemengd saamleefde. Tot op zekere hoogte kan men zelfs zeggen, dat Melchizedek nog priester der menschheid was. Er staat dan ook in Hebr. 7:4: „Aanmerkende hoe groot deze geweest is, aan denwelke ook Abraham, de patriarch, tienden gegeven heeft uit den buit." Hij bezat een priesterdom niet uit een bepaalde familie, zooals Aäron, hij was in dat opzicht zelfs zonder vader en zonder moeder, zonder geslachtsrekening en zonder beginsel van dagen; zijn priesterschap neemt daarom ook nimmer een einde. Dit priesterschap van Melchizedek blijft in eeuwigheid, en leefde weer op in den Zoon. En tegenover dit groote, nooit eindigende priesterschap van Melchizedek, dat heel ons menschelijk geslacht raakt, staat het tijdelijk priesterschap van Aäron in zijn enge beperking. Het geldt alleen voor Israel; het is aan afkomst gebonden; bij het sterven eindigt het voor ieder die het bekleedde; en als de Christus verschijnt, verdwijnt het, houdt op en gaat te niet. Toen het voorhangsel van den tempel scheurde en de Christus den zoen had volbracht, en Hij juist daardoor onze Hoogepriester in den zin van Melchizedeks priesterschap was geworden, viel heel het Aäronietische priesterschap weg. Het was nooit reëel, altoos slechts schaduwachtig en zinbeeldig geweest, en ging nu in het Hoogepriesterschap van Christus, dat wel reëel was, op eenmaal te niet. Het priesterschap van Aäron kon niet reëel zijn. Hij toch behoorde tot de menschen „die zwakheden hebben" (Hebr. 7 : 28), maar het woord der eedzwering, dat na de wet gevolgd is, stelt den Zoon, die in der eeuwigheid geheiligd is. Er kan onder Christenen, die Gods Woord huldigen, alzoo geen geschil hierover rijzen. De bedeeling onder Israel kon niet gemist worden, ze berustte op isolement, ze moest vormelijk zijn, maar ze kon niet anders dan *voorbijgaand* wezen, ze kon geen ander dan een *tijdelijk* karakter dragen, ze kon nooit regel stellen, maar was en bleef uitzondering. Ze toonde het beeld, nooit de zaak, en het schijnsel van dit beeld moest vanzelf te niet gaan, zoodra

de realiteit in Christus verscheen. Doch juist hieruit ziet ge dan ook, hoe onzinnig het is, zoo geloovigen, die in Christus de realiteit ook van het priesterschap belijden, thans zich aan de grond-idee van de bedeeling van Israel willen vastklemmen, en den gang van het Koninkrijk Gods nog af pogen te scheiden van den gang der wereldsche historie en van de ontwikkeling, die uit het natuurlijke leven opkomt. In Christus was de zaligheid *uit* de Joden, maar *voor* de menschheid, en nooit mogen we daarom in de kluis van Israel de wereldidee van het Christendom vastmetselen.

Doch, er is meer, waarop hier de aandacht moet gevestigd. Abrams roeping bracht wel uitzondering, afzondering en afscheiding, maar niet *in exclusief geestelijken zin*, gelijk men niet zelden op godsdienstig terrein de afzondering poogt toe te passen. Er is tweeërlei isolement. Men kan zich isoleeren, of althans pogen te isoleeren, van al wat wereld en uit de wereld is. Men gaat van zijn stad of dorp uit, trekt naar een eenzaam en verlaten oord, waar niemand woont, voedt zich met wat de natuur oplevert, kleedt zich met het wol van de lammeren, spreekt niet, heeft omgang noch verkeer, en leeft uitsluitend geestelijk in volstrekt isolement. Gaat men zoover niet, dan kan men met gelijkgezinden saam zich in een klooster opsluiten, en om dat klooster het land bebouwen voor zijn onderhoud, maar zonder in de stad te gaan, zonder in eenig dorp om te dolen, zonder met de lieden, die uit de wereld zijn, contact te hebben. Afloopend zijn er zoo allerlei trappen en graden van isolement. *Volstrekt* kan men zich nooit van het aardsche losmaken, want ons lichaam is aardsch en heeft aardsche behoeften, maar toch kan men hierin zoover mogelijk gaan, doen alsof de wereld niet bestaat, en enkel in geestelijke afzondering en teruggetrokkenheid voortmijmeren. De Trappisten legden zelfs de belofte af om altoos te zwijgen. Zoo en niet anders is de lijn van de geestelijke afzondering, maar juist op die lijn beweegt de bedeeling van Israel zich in het minst niet, ze heeft er niets mee uitstaande, en nooit mag men zich op Israel ter verdediging van dit absoluut geestelijk element beroepen. Wat Abrams roeping tot stand brengt, is de *afzondering niet van de enkele personen, maar in hen van heel een volk.* Niet, alsof in dit volk alle individuen geestelijk geheiligde personen waren, maar zoo, dat al wat in dit volk is opgenomen, er in deelt. De aanhoorigheid tot het verbond hangt niet eeniglijk af van persoonlijke vroomheid. Het verbond omvat heel het volk en sluit al wie tot het volk behooren, in. Er is dan ook geen sprake van, dat Israel het wereldsche, natuurlijke leven aan de heidenen laat, en zelf in kluizen en

kloosters schuilen gaat. Integendeel, als Israel naar Kanaän optrekt, worden de machtige druiventrossen van Eskol voor het oog van het volk uitgedragen, heel Kanaän wordt geroemd als een land van melk en honig, groote feesten worden om den Tabernakel en straks om den tempel op Sion gevierd, het volk munt uit in landbouw en wijnbouw, op sierlijke kleeding werd prijsgesteld, heel het leven had er een vroolijken aanblik, en van een geestelijk zich terugtrekken uit het natuurlijke leven moge bij enkelen sprake zijn geweest, gelijk dit bij de Nazireërs voorkwam, maar het volk *als volk* kende slechts één isolement: *de onderscheiding van de andere volken.* Maar dan ook om, behoudens die afscheiding, zelf als volk het natuurlijke leven te genieten, evengoed als de heidenen zelve. Het onderscheid tusschen dit tweeërlei element van afscheiding worde dus niet uit het oog verloren. Uiteenscheuring van het geestelijke en het natuurlijke leven is nimmer het kenmerk van Israels isolement geweest. De afscheiding die onder Israel plaats greep, omvatte de *beide* sferen van ons menschelijk leven. Ze isoleerde den dienst van Jehovah van den dienst der afgoden, en evenzoo het maatschappelijke en nationale leven van dit eene volk van dat der overige volken om hen heen. Verontschuldiging voor een overlaten van de leiding van het volksleven aan de ongeloovigen, is alzoo nooit voor wie den Christus belijdt, aan het isolement van Israel te ontleenen.

Doch zelfs voor Israel, nu niet als geestelijke gemeenschap van vrome individuen, maar als volk genomen, met al de behoeften en nooden die een reëel volksleven met zich brengt, was het isolement allerminst volstrekt. Het contact met de andere volken was wel beperkt, maar volstrekt niet afgesneden. Het was afgesneden in het gezinsleven en in een eeredienst, maar niet in landbouw, nijverheid en handel, in verkeer en omgang, in wat de cultuur door ontwikkeling in wetenschappen en kunsten was. Er was van de kust uitgaande een scheepvaart; er waren karavanen uit het Oosten en uit het Zuiden die het land binnentrokken of doortogen; Salomo denkt er niet aan de Koningin van Seba af te wijzen; Elisa ontvangt Naäman den Syriër met alle respect; Hiram komt uit Tyrus om den tempel te bouwen. En uit Egypteland was de traditie meegebracht van de kunstvaardigheid die aan de oevers der Nijl ontloken was. En wat nog sterker spreekt, bij dit maatschappelijk contact blijkt gedurig, dat Israel juist uit oorzake van zijn afzondering op schier elk gebied van maatschappelijk leven achter blijft bij de heidensche volken. Geboerd heeft Israel voortreffelijk en ook zijn herdersleven liet niets te wenschen over, maar op wetenschappelijk gebied ging Griekenland verre voor, op kunst-

gebied overtrof reeds Egypte het weinige dat in Israel opkwam, in de rechtsontwikkeling komt aan het heidensche Rome de eere toe. De kunstvaardigheid was in Israel zeer laag blijven staan, zoodat men huis en persoon sierde met wat de scheepvaart of de karavaan van elders inbracht. Er was een rijke ontwikkeling in de *Chokma,* gelijk die in de Spreuken ons toespreekt, er was prachtige zang in den kring der psalmisten, maar dit alles werd bezield door hooger adem; doch vraagt men wat het volk van Israel voor de kennis der natuur, voor het proces van ons onderzoeken en denken, voor de ontwikkeling van het sociale leven gedaan heeft, dan lijdt het geen tegenspraak dat het in dit alles door de cultuur der omringende volken zeer verre overtroffen werd. Hierin ligt de schaduwzijde van zijn isolement. Voor zijn toekomst en ontwikkeling was heel het volk schier uitsluitend op een geestelijk doel gericht, dat zich uitsprak in de profetische bezieling, die hoog in Israel bloeide, maar op schier elk ander gebied bleef het achter en schoot te kort, niet pas in het eind, maar steeds. Israel toont, hoe de volken elkaar noodig hebben, en hoe alleen in de gemeenschap der volken het menschelijk leven rijker ontwikkeling bereikt. Toont, hoe de tak de gemeenschap met den stam en den wortel niet moet verliezen, want dat een volk in zijn afzondering wel een eenzijdig, hoogstaand doel kan najagen, maar dat zelfs dan die eenzijdigheid zich vanzelf wreekt in het afsterven van de overige takken, die tot geen rijker ontwikkeling komen kunnen.

In verband hiermee nu moet er op gelet, dat Abrams roeping zelve, die Israels isolement ten gevolge had en bewerkte, tevens den last en de toezegging inhield, dat dit isolement niet bestemd was om tot den einde toe te duren. Die roeping toch hield ook in: *„In u zullen alle geslachten van het aardrijk gezegend worden."* Dit nu duidde er vanzelf op, dat het isolement slechts een *tijdelijke* maatregel was; en dat deze afscheiding van het volksleven uit het groote verband van het maatschappelijk leven der wereld, slechts middel was, om ten slotte juist tot een veel machtiger contact met de volken te geraken. Als het isolement begint, dreigt het gevaar dat de giftige stroom der wereld het geestelijk kleinood zal vernietigen. Die stroom is dan machtig en de vrome groep klein en zwak. Daarop volgt dan het isolement, om te waken dat het zwakke niet onderga, en zich als geestelijk element in stille afzondering handhave. Maar dit alles moet er toe leiden om het geestelijk element zoo sterk en ten slotte zoo oppermachtig te maken, dat de verhouding wordt omgekeerd, en dat hetgeen geïsoleerd was nu met geestelijke overmacht alle andere volken,

d.i. heel ons menschelijk geslacht, zegene. Israel zal gezegend zijn, doch niet om zich in nationale zelfzucht te verheffen en af te scheiden, maar veeleer om, zelf gezegend, tot een zegen voor heel de aarde te zijn. Hieruit kwam dan ook bij Israel de profetie op, gelijk dit bij geen ander volk het geval was. Wat Israel is, toont en aan de wereld biedt, is nog *het ware* niet. Er komt veel meer, er komt veel grooters, er komt iets veel heerlijkers. Het beweegt zich alles toe naar de realiseering van het hoogste ideaal. Het is het Koninkrijk Gods dat door de dammen en dijken van het aardsche leven heenbreekt, en zich in Israel slechts het middel verschaft, om ten slotte hoofdstroom te worden, en heel het leven der menschheid te beheerschen. Dit alles nu *had* Israel nog niet, het *was* in Israel nog niet, het *werkte* nog in Israel niet, maar het beeld ervan droeg Israel in zijn isolement, en in dat beeld schuilde het hoogheilig ideaal van het Koninkrijk Gods. Vandaar dat 't niet anders kon, of in Israel moest de Profetie bloeien. De Profetie toch voleindde dat beeld, en bereidde den dag voor, waarop het beeld reëel zou worden, en juist in dat ideale beeld stond de opheffing van het isolement op den voorgrond. Nooit eischte de Profetie minder dan heel de wereld op. De Profetie zag altoos over de bergen van het heilige land naar de volken uit. Ze ging uit niet enkel op de redding van enkele personen, maar op de Voleinding van heel het wereldleven, en van de Voleinding van heel het wereldleven op de Voleinding van het Koninkrijk Gods, en dit zoo weinig in exclusief-geestelijke beduiding, dat veeleer zelfs het geestelijk element de Profetie meest in vormen toespreekt, die aan het *natuurlijke wereldleven* der heidensche volken ontleend zijn.

XXXIV. Christus' komst breekt dit isolement.

> Want alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijnen eeniggeborenen Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe. Joh. 3 : 16.

ISRAEL heeft zich uit de wereld teruggetrokken, om tijdelijk op zich zelf te staan, zoo geestelijk te rijpen, en aldus de komst voor te bereiden van zijn Messias. Daarop doelde zijn Profetie, eeuw na eeuw het in beeld brengen van het hoogste ideaal, en dat ideaal werd gezocht, niet in voortdurende afscheiding van de

wereld, maar juist omgekeerd in het terugkeeren tot en in die wereld om haar een zegen van onzen God te brengen. Hierbij nu was het opmerkelijk, dat 1°. Israel bij zijn optreden wel uit de wereld trad, doch niet als een groep monniken en nonnen die de wereld ontvluchten, maar veeleer als een volk dat bedoelde in eigen kring een rijke eigen wereld te formeeren; en 2°. dat het ideaal der Profetie allerminst gezocht werd in geestelijke afzondering, maar juist omgekeerd in de teekening van een hernieuwd wereldleven, dat heel de wereld omvatten en alle wereldsche factoren in zich besluiten zou. Het uitzicht dat zich opent, doelt allerminst alleen op vroomheid en godsvrucht en geestelijk geloofsleven, maar strekt zich uit tot landen en volken, tot alle rijken der natuur, en tot het algeheele uitwendige leven. Zelfs de teekening van het nieuwe Jerusalem in de Openbaringen blijft het zichtbare en uitwendige met al wat het leven der natuur vervult, in zich vatten. Zoo zien we dus, dat er, vóór Israel optrad, van geestelijk isolement geen sprake is geweest; veeleer is, gelijk ons nu zal blijken, door de komst van den Christus weer op heel ons leven beide geestelijk en stoffelijk beslag gelegd, en tusschen de beide perioden, waarin van isolement geen sprake is, ligt nu als een oase de volkstoestand van Israel, die berustte op afzondering, maar op afzondering van heel het volksleven met inbegrip van het uitwendige en natuurlijke, en in die afzondering roept het aan de wereld in Profetie toe, dat Israel apart gaat staan, niet om apart te blijven, maar juist om straks in zijn Messias tot de wereld terug te keeren, heel het volksleven met Zijn geest te drenken, en alzoo de tweede komst van zijn Messias voor te bereiden, die den triomf zal brengen niet alleen in de heiliging van den *geest*, maar ook in de wederopstanding van het *vleesch*, om daarna eeuwiglijk de volle Schepping Gods, zoo in- als uitwendig, zoo geestelijk als natuurlijk, ter verheerlijking van Gods majesteit in de Voleinding te doen schitteren.

Ge moogt dus niet zeggen, dat Israel in het pad der „Mijdinge" liep, zich opsloot in zich zelf, en de wereld er aan gaf. Het tegendeel veeleer was waar. Israel moest apart gezet niet om zich zelf, maar juist om de wereld. Stel, Israel ware vermengd onder de volken gebleven, dan zou nogmaals hebben plaats gehad, wat vóór den Zondvloed gezien is. Toen had allengs het onheilige wereldleven *heel* de menschheid vergiftigd, en bleef er ten slotte buiten Noach in heel ons menschelijk geslacht niemand over „die wandelde met God". Een tweede Zondvloed was door de belofte Gods afgesneden. Zonder ingrijpen van Gods zijde zou alzoo heel ons geslacht teloor zijn gegaan, en het vrome met het onvrome

volk zou zijn verdorven en gerijpt voor algeheelen ondergang. Om dat te verhoeden, wordt nu in Abraham en zijn zaad het vromer deel apart gezet, om het zelf voor vergiftiging te bewaren, en meer nog om in Israel een voorbereiding van de komst van den Messias te geven, en door dien Messias het heil Gods weer in heel de wereld te doen uitgaan. Een andere beschouwing van Israel miskent Israels roeping, vervalscht zijn karakter, en neigt er toe om van het Evangelie des Nieuwen Testaments niet op de Profetie, maar op de Wetsbedeeling van het Oude Testament terug te gaan.

Jezus' komst is dan ook van meet af een breken met het isolement en een zich neigen tot de wereld. „Alzoo lief heeft God *de wereld* gehad, dat Hij Zijn eeniggeboren Zoon gegeven heeft." Reeds Simeon zong in den tempel van een Redder die gekomen was *tot verlichting der heidenen* in de eerste plaats, en daarna eerst tot heerlijkheid van Israel. Satan weet 't ook wel en toont Jezus in de woestijn *al de koninkrijken der wereld.* In Zijn gelijkenissen gaat Jezus zoo goed als nooit op Abrams roeping en de stichting van Israel, maar telkens op „de *grondlegging der wereld*" terug. De akker waar hij 't zaad des Evangelies uitstrooit, is hem niet Israel, maar *de wereld.* Het Lam Gods draagt niet de zonde van Israel maar is het Lam dat de zonde *der wereld* wegdraagt. Er wordt op terug gewezen, dat de Zone Gods niet alleen in de wereld *was*, maar dat de wereld door Hem *gemaakt* is. Hij is het „Licht der wereld", de „Zaligmaker der wereld." Hij is de profeet die in de wereld komen zou. Hij geeft Zijn leven niet voor Israel, maar voor de wereld. En wel is Zijn Koningschap van de toenmalige wereld onderscheiden, maar Hij blijft het getuigen: „Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen *het aardrijk* beërven." Doelende op Zijn Koninkrijk spreekt Jezus van een maaltijd, waarin Hij den wijn nieuw zal drinken. Steeds wordt ons het beeld geteekend van een leven dat volstrekt niet alleen geestelijk inwendig, maar wel waarlijk ook uitwendig en stoffelijk zal wezen. Zelfs kan gezegd, dat al wat ons van de heerlijkheid geopenbaard wordt, doelt op wat uitwendig in zichtbaren vorm zal worden waargenomen. De *zaligheid* is geestelijk, maar de *heerlijkheid* komt voor den mensch van buiten in. Tweeërlei staat alzoo vast. Israels Messias komt *voor de wereld* en doelt op heel de wereld. „Gaat heen", zoo luidt Zijn testament aan Zijn discipelen, „gaat heen in de geheele wereld en predikt het Evangelie." Profetisch getuigt Jezus, dat Zijn Evangelie in *de geheele wereld* dan ook zal gepredikt worden. En zoo weinig besloot hij het Koninkrijk der hemelen in Israel, dat veeleer tegen Jerusalem het ontzettende woord uit-

ging: „Zie, uw huis worde u woest gelaten!" In het hoogepriesterlijk gebed spreekt Jezus het dan ook klaarlijk uit: „Gelijkerwijs Gij, Vader, Mij *in de wereld* gezonden hebt, alzoo heb Ik hen ook *in de wereld* gezonden." Het einde zal zijn, dat *de wereld* gelooft dat de Heiland van God gezonden is. De zaligheid is wel uit de Joden, maar voor de geheele wereld, en van een zich binden aan Israel of aan de wetsbedeeling is bij Jezus in heel Zijn optreden geen sprake. Dit ten eerste, en dan ten tweede staat evenzoo vast, dat het Koninkrijk der hemelen, dat Jezus predikt en brengt, niet enkel spiritualistisch gedacht is, maar steeds het onzichtbare met het zichtbare omvat, op ziel èn lichaam doelt, en uitloopt niet alleen op innerlijke zaligheid, maar op zaligheid en heerlijkheid beî.

Nu komt hierbij zeer zeker Israels ontrouw in aanmerking, en de scherpe kant van Jezus' oordeel over Israel moet ongetwijfeld niet zoozeer uit het tijdelijk karakter van Israels roeping, maar veeleer en met name uit Israels ontrouw en afval verklaard worden. Het ontzettend oordeel, dat reeds een goede 30 jaar na Jezus' hemelvaart over Jerusalem gekomen is, de verwoesting van heel het heilige land en de verstrooiing van de Joden in ballingschap; een ballingschap die nu reeds twintig eeuwen voortduurt; toont ons niet den natuurlijken en noodzakelijken afloop en uitgang van Israels hooge roeping, maar is de openbaring van Gods toorn over Israels hardnekkigheid en onbekeerlijkheid. De psalmen wijzen er telkens op, hoe Israel van meet af, reeds in de woestijn, zijn afval inzette, heel zijn existentie door met de Kanaänieten en hun afgoden geboeleerd heeft, en eerst door de Babylonische ballingschap althans tot den dienst van den eenig waren God gebracht is. En al was het nu, dat na den terugkeer uit de Babylonische ballingschap de afgoderij althans bleef uitgebannen, toch had dit geen andere uitwerking, dan dat de zonde zich nu op Israels geestelijke zelfverheffing wierp, en het Pharizeïsme Israel op Golgotha tot zelfmoord bewoog. Stelt ge dan ook voor een oogenblik, dat deze afval noch in den beginne, noch in Israels verdere historie, noch in den bloeitijd van het Pharizeïsme had plaats gevonden, en dat al 't volk trouw bij Jehovah ware gebleven, dan zou het verhaal van Israels strijd en volharding in geheel anderen toon zijn ingezet geworden, de ontvangst aan zijn Messias bereid, zou een ontvangst in eere en met heilige geestdrift zijn geweest, en niet Israel, maar het Paganisme, niet Caiaphas, maar alleen Pilatus zou tegenover Jezus hebben gestaan.

Toch misleide dit niet. Tusschen wat Israel had moeten zijn krachtens zijn roeping en wat 't was blijkens zijn historie, moet

onderscheid worden gemaakt. Zijn roeping tot isolement viel met Jezus' hemelvaart weg. Ook al ware het volk trouw aan zijn God gebleven, de tempeldienst zou toch geëindigd zijn, en de roeping tot isolement vervangen zijn geworden door een roeping tot evangelisatie van de geheele wereld. Afsluiting tot op Jezus' hemelvaart, maar na die hemelvaart, juist omgekeerd, doorbreking van het staketsel, waarin het tijdens zijn isolement besloten was geweest, om nu de wereld in te gaan, teneinde die wereld voor zijn Messias op te roepen. Dat Israels historie besloten wordt met het harde oordeel van Jerusalems verwoesting is straf voor den afval en de gepleegde ontrouw; maar ook al ware Israel niet in die diepe zonde vervallen, toch zou zijn isolementsrol uit zijn geweest; en het verschil is alleen, dat nu de uitgang van Israels historie in een oordeel en een straf verliep, terwijl die uitgang anders wel even beslist tot opheffing van het isolement zou hebben geleid, maar door het uitgaan in een nog hooger roeping, om niet zich zelf, maar *de wereld* te redden.

Nooit kan dan ook voor ons uit Israels roeping en lot de gevolgtrekking worden algeleid, dat we als discipelen van Christus Israels geestelijk isolement zouden hebben na te bootsen, en de wereld zouden mogen prijs geven, voor het aardsche, natuurlijke leven onverschillig zouden mogen zijn, en ons in engen kring ter geestelijke opbouwing zouden mogen en moeten afzonderen. Wie zich geestelijk in deze richting beweegt, scheidt zich van 't Evangelie af, verloochent de beteekenis van Christus voor geheel de wereld, beschimmelt in zijn afgeslotenheid, en kan den zegen niet brengen, die van elk kind van God over de aarde moet uitgaan. Op het terrein der Roomsch-Katholieke kerk heeft men beide richtingen pogen te vereenigen, door eenerzijds aan de gewone leden soms al te groote vrijheid te laten bij hun optreden in de wereld, en anderzijds in het orde-leven dezulken af te zonderen die meer voelen voor de isolementsidee. Dien weg sloegen wij niet in. Veeleer mag gezegd, dat, althans in den beginne, de Reformatie ons in het rechte spoor leidde. Niet alleen elders, maar ook in ons land, heeft juist de tegenstelling met de Doopers onze vaderen voor het vervallen in de separatistische „Mijdinge" bewaard. Men zag in Munster, waarop dat uitliep, en de energieke invloed die van uit Genève ook op onze provinciën inwerkte, heeft ons moed en kracht gegeven om ons voor de altoos bedenkelijke eenzijdigheid van de „Mijdinge" te wachten. In de 16e en in de eerste helft der 17e eeuw vindt ge ook bij onze vaderen eenerzijds hooge waardeering van de waarheid, een opgewekt kerkelijk leven, maar tevens een allerwegen optreden in de maatschappij, in den staat, en in alle sferen van menschelijke

werkzaamheid, waaruit historisch bleek, hoe uitmuntend zij deze roeping ook ten opzichte van de wereld, van het zichtbare en uitwendige leven verstonden. Maar evenzeer als we hierin mogen roemen, evenmin mag ontkend, dat vooral de uit Schotland hier te lande ingevoerde geestelijke litteratuur, in het laatst der 17e, en vooral in de 18e en een deel der 19e eeuw, toch weer in de richting der isolements-idee gewerkt heeft. Zoo werd onze roeping ten opzichte van de wereld weer uit het oog verloren, liet men de maatschappij aan zich zelve over, verzuimde zijn plicht op staatkundig, wetenschappelijk en æsthetisch gebied, en verarmde door de magerheid die dit onnatuurlijke en tegen de natuur ingaand isolement aan de ziel bracht. Het eenzijdige hechten aan den vorm hing hiermeê saam. Zich inbeeldende dat Israels afzondering ook ons ideaal moet zijn, en met het heel ander ideaal der profetie niet rekenende, begon de Wetsbedeeling weer aan te trekken, kreeg men in het vormelijke van de Wetsbedeeling weer zin en smaak, paste dit op de Zondagsviering en heel het kerkelijk leven toe, en verloor zoo de blijdschap en de geestelijke veerkracht die het Evangelie ons brengen moet. De lijn van de Christelijke religie is een andere lijn dan die van het oude Israel. Christus zelf ging van die lijn af en over op de lijn van het Koninkrijk der hemelen, en wij hebben daarin den Christus na te volgen. Wat daartegen ingaat houdt de Voleinding tegen, en wat we juist te doen hebben is, om, als navolgers Christi, de lijn die op de Voleinding uitloopt, steeds scherper en juister te trekken, en zoo de Voleinding voor te bereiden, ja te verhaasten.

Dit voor het *extensieve:* de Christelijke religie niet gebonden aan het Joodsche, maar uitgaande in heel de wereld, om die wereld te redden. En nu het *intensieve:* De Christus redde niet alleen de ziel, maar ook het lichaam, en het Koninkrijk der hemelen doelde niet alleen op zaliging der ziel, maar ook op het reëele, natuurlijke leven. Het vraagstuk van Jezus' wonderen. Het behoeft geen nadere aanwijzing, welke breede plaats die wonderen in het leven van onzen Heiland innemen. Wie de drie eerste Evangeliën neemt, en aanteekent en optelt het aantal stukken, waarin we het verhaal van Jezus' wonderen vinden, en daarnaast berekent het aantal stukken, dat meer bepaaldelijk op het zielsleven doelt, vindt dat de eerste stukken stellig talrijker en breeder zijn. Het is volstrekt niet zoo, dat het geestelijke schier geheel de Evangeliën beslaat, en dat er slechts hier en daar het verhaal van een lichamelijk wonder doorloopt. Neemt ge die wonderen weg, dan krijgt ge een geheel anderen Christus en een geheel ander Evangelie. Wel ont-

vangt men gemeenlijk een anderen indruk, maar dit is misleidende schijn, en komt daar vandaan, dat in de prediking, gelijk van zelf spreekt, het breed relaas der wonderen zoo weinig uitkomt. Wel gaat dit soms al te ver, want er zijn predikanten, die zoo goed als nooit over de wonderen des Heeren prediken, en die dan nog, als ze 't doen, zich haasten alles te vergeestelijken. Maar ook al verviel men niet in dit euvel, toch is het zeer goed te begrijpen, dat men niet zoo telkens over de wonderen prediken kan, ten eerste omdat zulk een prediking te eentonig zou worden, en ten andere omdat ze tot een andere periode behooren. Voor het recht verstand van de zending en van het optreden van den Christus mag intusschen deze verwaarloozing van het wonder niet toegelaten, en evenmin kan geduld, dat op de wonderen alleen gewezen wordt met het tweeledig doel, om in die wonderen de teekenen van Zijn Goddelijke Almacht te eeren, en er ten anderen het bewijs voor de waarheid van zijn prediking in te zien. Neen, de wonderen van Jezus moeten op zich zelf worden beschouwd, en dan voelt men terstond, dat juist in die wonderen uitkomt, hoe onze Heiland, wel verre van zich alleen met het geestelijke in te laten, wel ter dege ook hechtte aan wat voor oogen is, aan wat uitwendig zich voordoet en den inhoud van ons natuurlijk leven vormt. Kan men nu zeggen, dat Jezus op het Evangelieblad schier nog meer zich inlaat met het lichamelijke en uitwendige, dan met het geestelijke en verborgene, dan volgt hier vanzelf uit, dat geheel tegen Jezus ingaat, wie het voorstelt alsof Hij wil dat we ons in het geestelijke zullen opsluiten en van de dingen des natuurlijken levens onze aandacht, onze belangstelling, ja ons hart zullen aftrekken.

Ons uitwendig leven wordt gedrukt door krankheid, door gebrek aan onze zintuigen, door honger, door bange natuurverschijnselen en door den dood; en gaat ge nu de drie jaren van Jezus' korte optreden onder Israel na, dan vindt ge dat Jezus voor dit alles niet alleen een oog had, maar er op ingreep en er Zijn heerlijkheid in openbaarde. De genezing der kranken was legio, en niet alleen dat Jezus zelf de kranken genas, maar toen hij Zijn jongeren onder Israel uitzond, gaf hij hun volstrekt niet alleen last om het Evangelie te brengen, maar wel terdege ook om den lijdenden in Israel te hulp te komen. Zelfs zou men zeggen, dat Jezus op dit laatste nog meer nadruk legt dan op 't eerste. We lezen toch dat Jezus eerst kortweg tot hen zeide: „Heengaande predikt en zegt tot hen: het Koninkrijk der hemelen is nabij gekomen" en daarop veel breeder liet volgen: „Geneest de kranken, reinigt de melaatschen, wekt de dooden op, werpt de duivelen uit. Gij hebt 't om niet ontvangen, geeft het om niet". Van opwekking van dooden lezen we

tot driemalen toe, in Jairus' huis, bij de begrafenis te Nain en van Lazarus. Tot tweemalen wordt ons verhaald hoe Jezus de hongerige schare door vermenigvuldiging van het brood en de visch gevoed heeft. Te Kana hoorden we zelfs van het wonder met den wijn. Voeg hierbij de bezwering van den storm op zee, en dit alles saamgenomen maakt, dat ge niet ontkomen kunt aan den indruk, dat in Jezus' gansche optreden de zorge voor het lichaam en voor de nooden van het uitwendige, natuurlijke leven zelfs krachtig op den voorgrond treedt. Ge ziet het telkens weer, dat het zichtbare, uitwendige en lichamelijke voor Jezus geen bijzaak is, maar dat menigmaal het Evangelie zich schier gelijkelijk naar de beide zijden der Schepping, de zienlijke zoowel als de onzienlijke, uitstrekte, en dat hieruit dus ook voor ons vanzelf de gestrenge eisch voortvloeit, dat ook wij voor beiden hart zullen hebben.

Nog dieper kan men hierop ingaan, als men denkt aan de Vleeschwording. Ware het Koninkrijk der hemelen van uitsluitend geestelijk karakter, waartoe dan de Vleeschwording? Waarom zou dan de geestelijke komst en ontwikkeling van dit Koninkrijk niet uit den hemel, door den Geest, kunnen zijn gewerkt en bevorderd? Die inwerking had dan kunnen plaats hebben, 't zij door den dienst van engelen, of 't zij door wat de Geest rechtstreeks in het hart te weeg bracht, gelijk in de wedergeboorte. De Vleeschwording ware dan overbodig en overtollig geweest. Ook hieruit blijkt ons derhalve, dat het uitwendige niet als bijzaak mag worden beschouwd; dat het vleesch evenzoo een wezenlijke beteekenis heeft als de geest, het lichaam evenals de ziel, het zienlijke evenals het onzienlijke. Zelfs gaat dit met het oog op Golgotha door voor onze zoen en verlossing, zoodat, gelijk Art. 19 van onze Belijdenis het uitdrukt, „onze zaligheid en verrijzenis mede hangt *aan de waarheid zijns lichaams*". Zoo gaat het altoos weer op de Schepping terug. Die Schepping was tweeledig, zienlijk en onzienlijk; we mogen daarom Gode de eere niet slechts voor het ééne deel der Schepping toebrengen, maar zijn gehouden zijn Majesteit in beide deelen te bewonderen. Van daar dat het zienlijke in de Schrift nooit verwaarloosd wordt, en dat omgekeerd de Voleinding ons steeds wordt voorgesteld, als ook in het natuurlijke en stoffelijke onzen God verheerlijkend. We hooren van een Jerusalem met diamanten muren, van boomen des levens die twaalf vruchten in één jaar telen, en alle gezaligden staan in hun verheerlijkt lichaam voor den troon.

Maar hoe nu? Is er dan onder de bestraling van het licht des Evangelies geen afzondering? Weerklinkt dan niet heinde en ver

de roepstem: „Gaat uit van hen, Mijn volk"? Betuigt Jezus niet ook in het Hoogepriesterlijk gebed: „Vader, ik bid *niet* voor de wereld, maar voor degenen die Gij Mij gegeven hebt, want zij zijn Uwe"? En is het ook niet zoo, dat de apostelen de belijders aanstonds in een eigen kring hebben verzameld, afzonderlijk georganiseerd, en tegen vermenging met de wereld gewaarschuwd hebben? Ongetwijfeld, en in niets wenschen we aan dezen eisch tot afzondering te kort te doen. Dat ware de Kerk van Christus als Kerk wegcijferen, en de Christelijke maatschappij van haar eigen karakter berooven. Zelfs geven we toe, dat de Kerk van Christus van haar eerste optreden af, op afscheiding en afzondering bedacht moest zijn. Breed schreef Paulus aan de Kerk van Corinthe om te wijzen op het gevaar, dat schuilen kon in het deelnemen aan heidensche offerfeesten. Ook voor het gezinsleven wordt er steeds op aangedrongen, dat men tegen de vermenging wake. Het is er mee als met een besmettelijke ziekte; waar die uitbrak, is voor wie niet door plicht geroepen wordt er heen te gaan, *mijden* plicht. Doch hieruit volgt in 't minst niet, dat we Gods Schepping mogen halveeren, alsof de zienlijke wereld Zijn Schepping niet ware. De *Kerk van Christus* is daarom een geheel andere verschijning dan in Israel *het volk*. Het volk Gods in Israel omvatte heel 's menschen existentie, en zonderde deze existentie der Israelieten van het leven der wereld af. In Christus' Kerk daarentegen is er afzondering en aaneensluiting alleen op geestelijk gebied, terwijl de leden der Kerk voor het overige als gewone leden van de burgermaatschappij en als ingezetenen onder het volk meetellen en meebestaan. De Kerk is niet als onder Israel het nationale lichaam, maar vormt in dit nationale een eigen kring, die met soortgelijke kringen in andere landen en onder andere volken in het nauwste levensverband staat. Door die kerkelijke vereeniging en aaneensluiting wordt alzoo in niets te kort gedaan aan den eisch van het uitwendige, nationale leven. De Kerk is de openbaring niet van het Scheppingsleven, maar van het mystieke Lichaam des Heeren, en wie het trouwst als lid van Christus' Kerk meeleeft, zal ook het trouwst zijn roeping in zijn land onder het volk en in de maatschappij waarin hij geplaatst is, vervullen. Zeker, de Kerk mag zelve niet wereldsch worden. Zij heeft haar eigen wezen ongeschonden te bewaren. Ze mag haar karakter niet verloochenen. Vermenging met de wereld is haar ondergang ter plaatse waar die vermenging plaats grijpt. Zelfs een Volkskerk is een onjuiste opvatting, omdat ze de Kerk aan het nationale leven bindt, en alzoo de heerlijke gedachte, dat God Zijn Zoon *aan de wereld* gegeven heeft, en dat dus de gemeenschap, waarvan Hij

't Hoofd is, *de wereld* omvat, prijs geeft. De gemeenschap met de wereld geldt niet voor de Kerk die heilig is, maar voor haar leden als ingezetenen van hun land. Daarom moet evenzoo gewaakt tegen het tegenovergestelde. De Kerk mag niet *verwereldscht* worden, maar ook de wereld mag niet worden *verkerkt*. De Kerk moet blijven op haar eigen terrein, en uit de Kerk moeten haar leden uitgaan op het terrein van het nationale, maatschappelijke en gezinsleven, om daar zich te voegen naar de wetten, die van nature voor dit drieërlei terrein gelden.

Zoo doorloopt het leven der menschheid drie stadiën, die ge wel te onderscheiden hebt. In het eerste stadium is alles vermengd. Er is wel een eigen gezinsleven, maar voor het overige leeft alles saam en vermengd, de goeden met de kwaden, de geloovigen met de ongeloovigen, er is geen afscheiding anders dan bij het altaar en in 't huwelijk. Afzondering in het publieke leven is er niet. In dit stadium is het booze oppermachtig en lijdt het goede element schade, tot de Zondvloed komt, en er met Noach een nieuw proces begint. Ook dit proces dreigt weer tot gelijke uitkomst te zullen leiden, en nu treedt het tweede stadium in, niet door den Vloed, maar door Abrams roeping. Tijdelijk zondert God zich een eigen volk met een eigen nationaal bestaan af. En in deze nationale afzondering wordt het geestelijk element voor uitsterving bewaard. Toch is dit slechts een tusschen-stadium, dat zelf reeds heenwees op het derde stadium dat na Bethlehem intrad, de nationale isoleering ophief, zich weer uitstrekte tot heel de wereld, maar nu dan ook de Kerk in het leven riep als eigen lichaam, ten einde nu de kinderen Gods tegelijk tot twee dingen in staat te stellen, eenerzijds om in de Kerk van Christus het geestelijk isolement te vinden, en anderzijds toch als gewone leden in de burgermaatschappij de eenheid van ons geslacht en den samenhang met het wereldleven ook persoonlijk in toepassing te brengen. En de uitkomst hiervan is, dat in het Christenland niet alleen het *geestelijke*, maar ook het *uitwendige* leven een hoogte bereikt die ver boven wat in de heidenwereld verworven was, uitgaat. Alle gevaar voor herhaling van hetgeen vóór den Zondvloed geschied is, mag hierdoor als afgewend worden beschouwd en de Voleinding kan thans worden ingewacht, als de Voleinding van de twee stroomingen, die door het leven gaan, eenerzijds in het proces dat zich van de Schepping naar het einde beweegt, en anderzijds in het proces van het Koninkrijk Gods.

XXXV. Het tweeërlei weefsel.

> En het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond (en wij hebben Zijne heerlijkheid aanschouwd, eene heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader), vol van genade en waarheid.
>
> Joh. 1 : 14.

TEN slotte vraagt in onze Inleiding de geheel andere vraag nog korte toelichting, hoe we ons in het historische proces de dooreenvlechting van het tweeërlei weefsel, dat van het proces uit de Schepping en dat van het proces uit de Genade, te denken hebben. Beide zijn in hun grond onderscheiden. Het eerste proces loopt van af de Schepping van den mensch, het tweede van af den val. Maar hoezeer dus principieel onderscheiden, ze loopen beide in dezelfde eeuwenreeks, ze hebben beide betrekking op hetzelfde menschelijk geslacht, en ze moeten beide in eenzelfde oogenblik tot Voleinding komen. Het kan niet anders of één is beider bedding, ze blijven niet naast elkaar loopen, maar mengen haar wateren dooreen. Of wil men het beeld van het weefsel, dan worden ze geweven niet op twee onderscheiden ramen, maar op één raam. Van twee onderscheiden kluwen, maar zoo dat de tweeërlei inslag gespannen komt te staan op eenzelfde schering. Vraagt men nu, welke van de twee den grondslag vormt, dan is het niet twijfelachtig, dat deze gezocht moet worden in hetgeen uit de Schepping opkomt. Prente men zich dit wel in. Gewoonlijk toch neigt men veelal tot het omgekeerde. Al wat met Genade samenhangt, staat voor het Christelijk besef zoozeer op den voorgrond, dat men aan hetgeen uit de Schepping opkomt, op verre na niet gelijke aandacht schenkt. En toch is dit verkeerd. Het gaat om den mensch, het gaat om het rijk der heerlijkheid, het gaat om de eere die Gode uit Zijn kunstwerk moet toekomen, en dat alles kan de Genade niet teweeg brengen, indien niet de Schepping vooraf gaat en indien niet uit de Schepping het voorwerp opkomt, dat der Genade deelachtig zal worden. Niet het medicijn is de hoofdzaak, maar het lichaam dat door het medicijn gered zal worden, en bij welk kind ook staat niet de geneesheer boven de moeder, maar is uit de moeder het kind, dat de geneesheer zal redden. Denk u den geneesheer en het medicijn weg, dan is er toch altoos het kind, het kranke kind — het zij zoo, desnoods straks het lijk van het kind — maar toch altoos 't zij het levend, 't zij het gestorven kind. Doch denkt ge u moeder en kind weg, zoodat

ge niets dan het medicijn en den dokter over houdt, dan heeft dit alles geen recht van bestaan meer. In een leeg huis, zonder levende have, klopt geen dokter aan, en draagt geen apotheker zijn medicijn binnen. Vandaar kan het niet anders, of arts en geneesmiddel zijn altoos accessoir, ze zijn altoos bijkomstig, er moet altoos eerst iets zijn waarbij ze te pas komen. En als nu op een levend kind door een arts het medicijn wordt toegepast, dan voegt steeds niet het lichaam zich naar het medicijn, maar moet omgekeerd het medicijn zich naar de krankheid van het lichaam richten. Is dan de medicatie gelukt, en loopt de behandeling van den medicijnmeester ten einde, dan is wat overblijft *niet* het medicijn, maar het geredde *kind*, en dan leeft dit kind weer naar de wet en den regel, die het krachtens zijne geboorte uit zijn moeder op zijn levensweg meêkreeg.

Natuurlijk niet zonder zeker onderscheid, maar het geldt dan toch ook hier. In de Schepping, d. w. z. de geboorte van deze wereld, en van den mensch als beheerschende deze wereld, ligt voor heel het historisch proces het uitgangspunt. Voor als na is het om den geschapen mensch en de eere van zijn Schepper te doen. Ontsluit zich nu straks de Genade, dan zal hierdoor 's menschen geluksstand en de eere Gods zeer zeker gered en nog verhoogd worden, maar toch komt dan die Genade bij het product der Schepping bij. Als niet eerst dit product der Schepping er was, zou de Genade geen zin hebben. Het eens geschapene blijft het doel en voorwerp, waaraan de Genade besteed wordt. Om het in Schrifttaal te zeggen: Het blijft altoos alles *uit* den Vader, en het is eerst *door* Christus dat 't al met God verzoend wordt. Of wilt ge anders, zegt dan dat de Genade niet schept, maar herschept, en dat dus, hoe ook genomen, altoos van de Schepping moet worden uitgegaan; dat het er altoos op aankomt om het product van de Schepping te redden en aan zijn doel te doen beantwoorden; dat de middelen der Genade zich altoos te richten hebben naar wat uit de Schepping als product was voortgekomen; en dat het einddoel altoos zijn moet, om hetgeen product der Schepping was, en dreigde te loor te gaan, in Voleinding te doen schitteren. En ook hierbij nu voegt en schikt zich niet het Scheppingsleven naar het Genadeleven, maar moet het Genadeleven zich naar het Scheppingsleven voegen. Niet het Genadeleven, maar het Scheppingsleven is en blijft maatstaf. En daarom nu moet in de opvatting van geheel het Genadewerk Gods altoos allereerst op het Scheppingswerk worden teruggegaan. Wil men hierop, in anderen zin dan zooeven bedoeld werd, het onderscheid van schering en inslag toepassen, dan is het Scheppingsproduct de schering en hetgeen uit de Genade komt de inslag.

Dat men dit in den regel minder voelt, en er zelfs sterk toe neigt, om schier alles uit de Genade op te bouwen, en met het natuurlijke leven ternauwernood te rekenen, is daaruit te verklaren, dat we het Scheppingsproduct niet meer voor ons hebben zoo als 't was en wezen moest, maar alleen in zijn ontredderden, in zonde bedorven, en door den vloek gedrukten toestand. Ziet men nu alleen op dit in den grond bedorven product der Schepping, dan natuurlijk keert men er zich hoe eer hoe liever van af, hecht er niet aan, vindt 't zelfs een hinder voor onze oogen, en tuurt eeniglijk en uitsluitend op het Genadewerk. Doch zoo is wat we stelden dan ook niet bedoeld. Spreken we van het Scheppingsproduct, dan is dit bedoeld zooals het uit Gods hand was voortgekomen; niet zooals 't werd door onze zonde. Als we der Christenen aandacht naar het natuurlijke leven terugroepen, zij 't dus wel verstaan, dat we niet doelen op het natuurlijke leven gelijk het nu is, maar zooals het eens was en naar Gods ordinantiën zijn moet, en weer worden zal. Reeds de Gemeene Gratie die veel bederf stuitte, maakt dat dit ons lichter valt. Doch ook afgezien hiervan moet elk geneesheer die bij een kranke wordt geroepen, en het door krankheid verbleekte kind op het ziekbed ziet liggen, zich klaarlijk kunnen voorstellen, hoe dit lieve kind in staat van gezondheid er uitziet. Een arts leert eerst van het gezonde lichaam, en eerst zoo hij dit er in heeft, neemt hij kennis van het kranke. En zoo ook moet bij het onderwerp dat ons thans bezig houdt, het Scheppingsproduct gelijk dit zuiver en ongeschonden uit Gods hand voortkwam, klaarlijk voor ons staan. En vergelijkt men dan den staat der rechtheid met den staat van ingezonkenheid en verval, dan verstaat men onmiddellijk, dat de Genade er nu bij komt om wat in Gods Kunstwerk oorspronkelijk schitterde, opnieuw, en nu zelfs nog in hooger glans, te doen uitkomen.

Dat deze niet te loochenen waarheid gemeenlijk minder helder in 't licht treedt, ligt daaraan, dat we ons het proces der eeuwen bijna niet anders dan als het proces van een gevallen wereld denken kunnen. De oude strijd tusschen de supralapsarischen en infralapsarischen komt met klaarder of min klare bewustheid zich in onze gedachten schuiven, en dan neigt men er vanzelf zeer sterk toe, om in het Raadsbesluit, met inbegrip van den val en het Genadewerk, het program van de historie van ons geslacht te zien. De Schepping strekte dan slechts om tot den gevallen mensch te komen, nu tot dien gevallen mensch het werk der genade te brengen, en al wat achter den val lag, geraakte op die wijs in het vergeetboek. We beginnen niet meer met den staat der rechtheid, maar met den mensch na

zijn val, en onmiddellijk gaat 't dan alles in het Genadewerk over, om nu voorts te toonen hoe die gevallen mensch tot de voleinding en heerlijkheid komt. Natuurlijk denken we er niet aan, van dit uiterst ingewikkeld probleem hier een nadere uiteenzetting in te lasschen. We stipten het slechts aan, om te doen uitkomen, hoe 't zich gemakkelijk verklaren laat, dat wat achter den val lag, en waarin zich de Majesteit van den Schepper openbaarde, in de belijdenis der Christenheid minder zwaar kwam te wegen dan het Verlossingswerk, dat uit de Genade opkomt. Toch mogen we hieraan niet toegeven. De Schrift stelt ons eerst het Scheppingswerk op zichzelf als de openbaring van Gods Majesteit voor, en komt op dit Scheppingswerk telkens en telkens terug. Gods hooge Majesteit wordt alleen daarom verheerlijkt, omdat Hij de Schepper van hemel en aarde is. Het wordt alles steeds weer op den Vader teruggebracht, uit Wien alle dingen zijn, en de Schrift veroordeelt elke neiging die er toe leidt, om in den zin der Hernhutters, den Eersten Persoon in de Heilige Drieëenheid bij den Tweeden Persoon achter te stellen. Wel verre van een ten deele onverschillige openbaring te zijn, worde in de Schepping steeds het uitgangspunt van alle openbaring gezocht. Wat daarna intreedt, vormt slechts een tusschenschakel, een middellid van het geheel. En als we aan de Voleinding toekomen, zien we juist geheel de Schepping weer opleven, Gods plan en raad in en bij de Schepping zichzelf verwerkelijken en verheerlijken, en dank zij de Genade wel boven het Scheppingsplan ten slotte uitgaan, maar toch altoos zoo, dat het een *verhooging* blijkt van den glans die van het Paradijs uitstraalde, en aan den Paradijsmaatstaf gebonden is.

Niet alsof we in de Schepping den Zone Gods zouden willen uitsluiten. Dat ware ongerijmdheid. Maar in onze belijdenis van den Christus blijve toch altoos uiteengehouden wat we in Hem aanbidden als Dengene *door* Wien alle dingen geschapen zijn, en wat we in Hem eeren als onzen Redder en Verlosser. Veler fout nu is geweest, dat ze juist op den Christus in laatstbedoelde hoedanigheid schier geheel hun aanbidding concentreerden en, hierdoor ongemerkt zich van den Vader, uit Wien alle dingen zijn, in hunne vrome aanbidding verwijderden. En dit nu was alleen daaruit te verklaren, dat men den val als het hoofdmoment in de eerste hoofdstukken van Genesis beschouwde; zich 't geen oogenblik anders kon voorstellen, of die val moest komen; ja de Schepping was er bijna eeniglijk, om dien val mogelijk te maken, en die val kon dan niet uitblijven, om de Genade haar lichtglans te laten uitstralen. Gelijk Augustinus van een *Felix culpa* sprak, d. w. z. in den val als in het motief van den genadeglans roemde,

zoo bleef meer dan één ook onder ons zoo schier uitsluitend met het Genadewerk, en met den val die 't noodzakelijk maakte, bezig, dat hetgeen daarachter lag in de Schepping en den staat der rechtheid bijna *pro memorie* werd uitgetrokken. Dit nu heeft ons verzwakt. We hadden in onze Kerken aan dezen verkeerden drang, die vooral in de 18e eeuw begon te werken, niet mogen toegeven. Steeds hadden we in de Schepping en niet in den val ons uitgangspunt moeten nemen. Zoo zou vanzelf de nimmer goede onverschilligheid voor het aardsche en natuurlijke leven zijn uitgebleven. En wat ook niet vergeten mag worden, de standaard van het zedelijk leven zou er bij hebben gewonnen.

Op het eerste hooren klinkt dit vreemd en toch is het zoo. Het is toch volstrekt niet juist, dat ons zedelijk leven uitsluitend op geloofsinspiratie zou drijven. Ook in de Schepping lag een Zedewet, en wel is het besef van die wet door de zonde verzwakt, maar toch is het ook weer door de Gemeene Gratie gestut, en het soms vrij hooge peil van zedelijk leven, dat we in enkele uitnemende heidenen eeren, was niet uit het geloof, maar uit de Schepping opgekomen. De gewone burgerlijke braafheid en eerlijkheid, het gewone gevoel van recht en gerechtigheid, de gewone opvatting van fatsoen en persoonlijke eere zijn uit de Schepping, en door de Gemeene Gratie staande gehouden, toen ze tengevolge van den val dreigden in te buigen. Dit nu brengt te weeg, dat in ons maatschappelijk leven, waarin geloovigen en ongeloovigen dooreengemengd zijn, voor allen, en naar aller besef, nog een zekere zedelijke standaard geldt, die ons met de uitnemendsten in de heidenwereld gemeen is, en niet mag beschouwd worden als een vrucht die uitsluitend op den wortel des geloofs gerijpt is. Dan toch zou men het recht missen om dezen eisch ook aan de ongeloovigen op te leggen. Ook bij de opvoeding moet met dit element, dat uit de Schepping opkomt, en door de Gemeene Gratie bewaard werd, meer dan men gemeenlijk doet, gerekend worden. Lang niet bij al onze kinderen werkt op 't stuk van braafheid reeds het geloofsbesef door. Toch moeten ze van meet af aan een zedelijken eisch onderworpen worden, en hiertoe zou de mogelijkheid wegvallen, zoo men niet ook met het zedelijk motief dat uit de Schepping opkomt, rekende. Wel moet hierbij in rekening gebracht, dat het Christelijk gezin en de Christelijke levenskring zedelijk inwerkt, maar toch, zoolang dit niet tot beslist geloof heeft geleid, blijft steeds de braafheid, de zedelijkheid die we plegen te handhaven en handhaven moeten, gebonden aan wat in het natuurlijke leven van den mensch, krachtens de Schepping, nawerkt.

Buiten onze Gereformeerde Kerken heeft men het terugdringen van de Scheppingsordinantiën, en het vooropstellen van het Verlossingswerk zelfs hierdoor trachten te rechtvaardigen, dat men overhelde tot de meening, dat de Christus, ook al ware geen val tusschenbeide getreden, toch onze menschelijke natuur zou hebben aangenomen en door die menschwording tot Koninklijke macht zou zijn opgeklommen. Hierop gaan we niet nader in. Gaarne geven we toe, dat het ons bijna niet mogelijk is, ook al denken we dat de val ware uitgebleven, ons een Voleinding voor te stellen, waarin het niet tot het mysterie der Vleeschwording zou gekomen zijn; maar het is voor ons zeer de vraag, of men het recht heeft op zulk een voorstelling in te gaan, nu de Schrift ze ons geheel onthield. Zeker zou er buiten zonde velerlei geheel anders hebben plaats gegrepen, dan 't alles nu verliep; maar ons is het niet gegeven, hieromtrent vaste gegevens op te maken. Men kan hier raden, gissen en vermoeden, maar ook geheel feil gaan, en onthouding schijnt ons hier door eerbied voor het Heilige geboden. Er wordt op dit probleem dan ook slechts in zooverre hier gewezen, om te doen uitkomen, hoe ook deze vondst te hulp moest worden geroepen, om het eenzijdige Christologische karakter van zijn belijden te kunnen volhouden. Alleen de Gereformeerde Kerken zijn in de dagen van de Reformatie aan het gevaar om in deze eenzijdigheid te vervallen, ontkomen. Voor hen is het geestelijk leven nooit motief geweest om het burgerlijke, het natuurlijke, zoo men wil het wereldsche leven te laten glippen. Op Kerkelijk terrein bleven ze trouw aan haar geloofsbeginselen als uitgangspunt voor het geestelijk leven, maar daarnaast erkenden ze steeds hun roeping om ook in de zaken van vaderland en staat, van maatschappij en levenskring, aan de ordinantiën der Schepping gehoorzaam te zijn. Ze trokken zich uit niets terug, namen veeleer aan alles deel, wedijverden op elk terrein ook van het natuurlijke leven, om anderen voor te zijn, en ontwikkelden daardoor die alomvattende practische werkzaamheid, die hen op elk gebied van 't leven, in landbouw en visscherij, in handel en nijverheid, in scheepvaart en verkeer, de eerste rol op zich deed nemen, en met name ons land en ons volk bijna twee volle eeuwen tot het toongevende volk van Europa en Amerika maakte. Ook nu mag daarvan niet worden afgeweken. En voorzoover het Methodisme reeds tot afwijking verleidde, mag niet geaarzeld om met beslistheid die afwijking hoe eer hoe beter te niet te doen, en weer voor ons Calvinistisch verleden op te komen. De juiste dooreenweving van het proces van het natuurlijke leven, en het proces van het Genadeleven, is in geen belijdenis noch practijk zoo correct als in onze

belijdenis en practijk tot haar recht gekomen. Van meet af zijn we op het eenig goede spoor geleid. Voorzoover we er reeds weer op terugkwamen, danken we aan dien terugkeer een betering van geheel onzen toestand en een verdubbeling van onzen invloed. Juist door de „Mijdinge" was men geestelijk verzwakt en verloor men de alles overwinnende kracht. Wie haar weer greep stond vanzelf sterk. Dit lokte anderen, en alle hope mag gekoesterd, dat we in beginsel het verkeerde drijven weer te boven zijn.

Te rekenen valt hierbij, gelijk dit niet anders kan, met drieërlei sfeer. Er is een sfeer waarin alleen het Genadeleven werkt; er is een tweede sfeer waarin alleen het natuurlijke leven, dat uit de Schepping opkomt, zijn eere doet gelden; en er is een derde sfeer waarin beide elementen zich gemengd vertoonen. Die eerste sfeer vindt ge in de Kerk van Christus. Die Kerk staat in de wereld, maar is principieel van die wereld onderscheiden en afgescheiden. Die Kerk is iets aparts. Ze is van eigen oorsprong, met eigen levenswet, met eigen doel opgetreden, en leidde tot een eigen historie. Juist daarom is het volstrekt onmogelijk, aan den Staat, die de belichaming is van het natuurlijke leven, zeggenschap over de Kerk van Christus te geven. De Staat toch, en wat met den Staat saamhangt, gehoorzaamt op zijn beurt aan een eigen wet, en die twee levenswetten botsen tegen elkander in. Daarom verzwakt het karakter der Kerk, zoo ze zich voegt naar Staatsverordening. Dit maakt haar altoos min of meer aan den Staat gelijkvormig. Daar nu de Staat uit de natuurlijke ordinantiën opkomt, en de Kerk uit de Genade-ordinantiën, is beider vermenging nooit anders toelaatbaar dan tot groote schade van de Kerk. Een Kerk als Staatscreatuur of als Volkskerk kan geen leidsvrouw meer zijn van het geestelijk leven, en doet altoos ten slotte het Genadewerk weer in het Scheppingswerk ondergaan. Wordt op die wijze de sfeer, of wil men de atmosfeer, van het kerkelijk leven vergiftigd, dan kan het niet anders, of het geestelijk leven trekt zich uit de Kerk terug, en zoekt voldoening op eigen wijze, maar geeft dan ook de vaste vormen prijs, die Christus voor Zijn Gemeente verordend heeft. Treedt zulk een toestand in, dan volgt hieruit vanzelf, dat terstond naar reformatie moet gestreefd worden. Het Genadeleven heeft een eigen orgaan en eigen belichaming noodig. De daarvoor door Christus zelf aangewezen en ingestelde belichaming is Zijn Kerk. Voor een Christenland begint daarom, gelijk Bilderdijk het aangaf, het volks-oordeel altoos in de Kerk. „Wanneer een volk door zonde moet vergaan, vangt in de Kerk de zielsmelaatschheid aan". Zoo zong onze groote dichter. Zoo was het, zoo is het nog altijd. Van-

daar dat alle pogen en streven om zonder kerkherstel het volk te genezen, steeds een ijdel pogen is geweest. Alleen waar weer gezond kerkelijk leven ontlook, zijn ook nu weer betere toestanden ingetreden. De Kerk is onmisbaar. Zonder een gezonde Kerk kan het geestelijk leven niet bloeien. En wel vraagt het geestelijk leven om nog inniger sterking in het persoonlijk leven en in het leven met de vromen, maar zelfs dit kan in het dwaalspoor leiden zoo de Kerk niet opbloeit. Wee onzer, zoo we wijzer willen zijn dan onze Leeraar en Hoogepriester. Hij heeft de institueering van Zijn Kerk voor ons noodig geacht. De eeuwen door heeft alleen de Kerk het hooger leven staande gehouden. Niets buiten de Kerk kan de Kerk vervangen. En daarom blijft eisch van alle hoogere ontwikkeling, dat we ook hierin als discipelen van onzen Heere en Heiland hebben te wandelen in Zijn wegen.

Naast deze sfeer van het geestelijk en zoo men wil kerkelijk leven ligt een tegenovergestelde sfeer, waarin bijna uitsluitend de dingen van het natuurlijke leven tot bloei komen. Reeds wezen we er op, dat het met name de Staat is, die zich in deze sfeer beweegt. De bedeeling van het Recht is uit de ordinantiën der Schepping, en niets is dwazer, dan om de gevoelens van deernis en medelijden, van menschelijke sympathie en vergevensgezindheid gelijk het Genadeleven ons die aanprijst, in de rechtzaal te willen overbrengen. Niet anders is het met leger en vloot, met politie en brandweer. Al te gader zijn dit instellingen die uit het natuurlijke materieele leven opkomen, en die in onmiddellijk verband staan met hetgeen in de Schepping door God Almachtig is vastgelegd. Ten deele kan men den stoffelijken arbeid, in landbouw, handel en nijverheid en wat hiermee samenhangt, en zoo ook de lagere sferen van de natuurwetenschappen hiertoe rekenen. Stelkunde en Meetkunde zijn takken van wetenschap, die nog geheel uit de ordinantiën der Schepping zijn op te bouwen. Noch de zonde noch de genade heeft aan de natuurwetten of aan de vaste gegevens die zich in de natuur aan ons voordoen, ook maar iets veranderd. Doch al zijn zoo metterdaad twee sferen aanwijsbaar, waarin geen vermenging plaats greep, zoodat er eenerzijds een sfeer is die enkel aan de Genade en een tweede sfeer die enkel aan de Schepping haar gegevens ontleent, toch is het overgroote deel van ons leven opgenomen in een derde sfeer, waarin beide elementen door elkander zijn geweven. Reeds bij Kerk en School was dit voelbaar. De Kerk heeft in haar Diaconie een instelling, die even zeker ook met het natuurlijke leven heeft te rekenen, en de zorge voor goede kerkgebouwen en voor behoorlijke salarieering van haar Dienaren is evenzoo een belang, dat

op 't engst met het natuurlijke leven saamhangt. Omgekeerd komt de Staat op alle manier met het hooger leven in aanraking, zoodat een Christelijke en een niet-Christelijke Staat zeer wel te onderscheiden zijn. Reeds het enkele probleem van het Onderwijs in al zijn vertakkingen bewijst dit. Wie bij het Onderwijs van de jeugd in een Christenland uitsluitend met de natuurlijke gegevens rekent, stelt zich tegen het geloof, wordt pleitbezorger van het ongeloof, en komt welhaast met het geloovig volksdeel in onverzoenlijke botsing. En zoo nu is het op allerlei terrein. De zorg voor de armen en de ellendigen, voor zieken en ongelukkigen, en zooveel meer, kan niet door natuurlijke gegevens beheerscht worden, maar vraagt een geloofsmotief. De Schepping als zoodanig geeft niet 't kranke maar het kerngezonde, niet het ellendige maar den mensch in het Paradijs. Geheel het sociale vraagstuk, dat thans de geesten bezighoudt, is niet uit de Schepping te verstaan. Wie dit poogt te doen, is op niet anders prat dan op het ongekrenkt behoud van zijn eigen vrijheid en eigen bevoorrechte positie, gelijk dan ook in dien zin uit den ongeloovigen kring een zoo koude en onaandoenlijke opvatting van het sociale vraagstuk is opgekomen. We spreken nu niet van een heidenland zooals Japan en China, noch van een Islamietisch land, gelijk Turkije en Perzië. We spreken van een Christenland, en dan moet vanzelf schier op elk terrein van menschelijke werkzaamheid het element der Genade ook het natuurlijke leven doordringen.

Op zichzelf zou men kunnen zeggen, dat het gezin uitsluitend een natuurlijk karakter droeg, en dat alzoo in het gezin alleen met de ordinantiën der Schepping viel te rekenen, zoodat geheel het gezinsleven zich eeniglijk in de sfeer van het natuurlijke leven voortbewoog. Maar de uitkomst toonde al spoedig, dat dit niet kon. Persoonlijk staan vader en moeder, en staan evenzoo de kinderen, die hun geboren worden, in een toestand van zonde, hebben vooral zij genade van noode, en het zijn de werkingen der genade die geheel het gezinsleven beheerschen moeten. En zoo is het op elk terrein. In het verkeer en in den omgang, en op het breede maatschappelijk terrein, voor zoover zich hier menschen vereenigen, komt het aan op de regelen en wetten, waaraan men zich persoonlijk in dat verkeer of bij die maatschappelijke huishouding onderwerpt. Daar nu deze regelen en wetten in den Christelijken kring anders zijn dan in heidensche landen, kan het niet anders, of ook op dit alles moet de invloed van de Christelijke religie zich doen gelden. Dit is zoo waar, dat zich almeer in alle landen en schier op elk van deze terreinen eenerzijds de geloovigen en anderzijds de ongeloovigen vereenigen, niet uit zucht om zich af te

scheiden, maar omdat men zich in zijn ontwikkeling belemmerd gevoelt, als men niet vrij naar eigen inspiratie spreken en handelen kan. Heerschte nu vroeger op elk van deze terreinen schier uitsluitend het paganistisch element, sinds de 7e eeuw werd dit anders, en gaf in de eeuwen die daarna kwamen, het Christelijk element den toon aan. Dit duurde tot aan de dagen der Fransche Revolutie, die er in beginsel op uit was, om dit Christelijk element terug te dringen, en weer als van ouds het paganistisch element den toon te laten aangeven. Glad ging dit aanvankelijk niet. Het Christelijk stempel stond te diep op het leven ingedrukt. Maar door vol te houden, won men allengs, en toen de 19e eeuw ten onder ging, en de 20e eeuw intrad, kon gezegd, dat in de Westersche staten van Europa de terugdringing van het Christelijk element gelukt was. Normatief werd van toen af alleen het natuurlijke. Doch juist dit lokte het verzet uit. Al spoedig bleek, dat het Christelijk element zich niet op die wijs liet terugdringen. Er ontwaakte nieuw leven, er roerde zich nieuwe kracht. En het einde zal ook nu zijn, dat de natuurlijke krachten uit de Schepping en de geestelijke krachten uit de Genade zich opnieuw, zij 't ook op andere wijze dan vroeger, dooreen gaan vlechten, en dat beide saam, zij 't ook elk op eigen wijze, zich naar de Voleinding zullen gaan toebewegen. Vergeet dit toch nooit, dat *beide* op de Voleinding afgaan, en dat voor beide de Voleinding één zal wezen.

TWEEDE REEKS

DE RAAD GODS IN VERBAND MET HEEL DE SCHEPPING

I. Het uitgangspunt niet in den mensch maar in God.

> Op hope, dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid der verderfenis, tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods.
> Rom. 8 : 21.

DE misstand, die nog steeds veler voorstelling van de Voleinding ontsiert, is te verklaren uit het verkeerde uitgangspunt dat men zich kiest. Maar al te dikwijls toch gaat men uit van de wereld, gelijk ze zich thans aan ons vertoont, en van den mensch gelijk hij op die wereld zijn worsteling voortzet. Dit nu is ten eenenmale onjuist, en vandaar de onhoudbaarheid van de voorstelling, die men dan op dezen onjuisten grondslag bouwt. Een dwaling, niet weinig nog daardoor verergerd, dat bijna in den regel bij het bespreken van de Voleinding schier uitsluitend gedacht wordt aan het ons wachtend lot. Het is of in de Voleinding uitsluitend met *den mensch* te rekenen viel, en dan liefst nog in hoofdzaak met den mensch in de Christelijke maatschappij. Dat die Christelijke maatschappij nauwelijks één vijfde van de bevolking der aarde is, weet men wel, maar zonder veel zelfverwijt redeneert men hierover heen, en houdt zich, zoo niet uitsluitend, dan toch in hoofdzaak bezig met de vraag, wat ons lot na ons sterven zal zijn, hoe de Christus eens aan den bestaanden toestand door Zijn wederverschijning op aarde een einde zal maken, en welk, na het dan komend oordeel, het lot van wie Hem toebehoort en van wie Hem verwierp, tot in alle eeuwigheid zijn zal. Niet zoo weinigen vatten het groote probleem der Voleinding, we zeiden haast, huiselijk op, door zich niet zonder voorliefde te verliezen in de vraag over het wederzien van wie ons in den dood

voorgingen; een hope van de toekomst, die men zeer zeker, met de Schrift voor zich, niet behoeft af te snijden, maar die toch nimmer op den voorgrond mag staan.

Onze Formulieren van Eenigheid, die zich voor het laatste exces met teedere zorgvuldigheid hebben gewacht, missen toch, gelijk we vroeger hebben aangetoond, evenzoo den factor, die de hope der Voleinding in klaarder licht had kunnen plaatsen. Al wat de Formulieren ten beste geven, bespreekt toch schier uitsluitend het lot, dat den mensch wacht, en dat nog slechts in zeer algemeene termen, maar ze bieden niets, dat strekken kan om het inzicht in de Voleinding te verhelderen en althans het verband voelbaar te maken, dat tusschen ons eigen lot en het lot der gansche Schepping uiteraard bestaan moet.

Hieruit is het volkomen verklaarbaar, dat ook de Gemeente zich weinig met een nader onderzoek heeft ingelaten. Men ontkende niet, dat er een Wederkomst des Heeren en onmiddellijk daarop een oordeel te wachten was; veeleer beleed men en geloofde algemeen, dat 't zoo toe zou gaan; maar het besef ervan leefde niet in de Gemeente. Men was en bleef bedacht op zijn eigen sterven, men sprak over het lot der onzen na den dood, en men nam aan, dat hier alles eenmaal een einde zou nemen; maar hiertoe bepaalde men zich dan ook. En wat niet minder sterk spreekt, ook de prediking bracht de Gemeente in den regel niet veel verder. Ook zij toch bepaalde zich veelal tot de vraag naar eigen behoudenis en het lot van de onzen na den dood. Van eenig verband daarentegen tusschen ons lot en hetgeen heel deze wereld, ja het gansche heelal, te wachten stond, werd nauwelijks gerept. Vragen van dien aard kwamen wel aan de orde, maar bijna uitsluitend bij hen, die sectarische paden liefhadden, of liever gezegd bij hen, die door het meer opzettelijk indenken van de vraagstukken der Voleinding op sectarische paden geleid werden; een actie die dan bijna altoos uit den hoek der Chiliasten opkwam.

Nu lag aan deze terughouding van belijdenis en prediking ongetwijfeld dit goede ten grondslag, dat men zich verplicht gevoelde in de soberheid der H. Schrift te moeten berusten. Overtuigd dat men uit zichzelf over de Voleinding geen licht kon ontsteken, en dat het alleen de Openbaring was, die ons van Godswege de voor ons noodige kennis omtrent de Voleinding brengen kon, heeft de Kerk van Christus zich steeds zorgvuldig gewacht voor de praeciese formuleering van wat in de Schrift slechts in raadselachtige taal meer aangeduid dan blootgelegd was; terwijl juist omgekeerd de sectarische voorgangers er zich op spitsten, om een geheel volledig tafereel van de dingen die te komen stonden, uit te werken. Aan

de sectarischen ontbreekt in den regel de eerbied voor het mysterie. Maar al moet de soberheid, waarmee de Kerk veelal ook dit mysterie der Voleinding beleed, toegejuicht, toch valt niet te ontkennen, dat ze in haar eerste historische periode zich veel warmer op de problemen der Voleinding toelegde, en dat ze tot het loslaten van al wat niet rechtstreeks de zaligheid der personen betrof, eerst gekomen is, toen ze zich haar toekomst op deze aarde feitelijk als voor eeuwen en eeuwen verzekerd achtte. Deze onjuiste houding der Kerk heeft toen vanzelf ook op de Gemeente ingewerkt, en zoo kwam men tenslotte aan bij die onbevredigende gesteldheid der geesten, dat men wel Jezus' wederkomst, de opstanding des vleesches, het laatste oordeel en het einde der dingen beleed, maar deze stukken van zijn belijdenis buiten zijn algemeene wereldbeschouwing plaatste. Men hield ze aan, omdat de Schrift ze nu eenmaal stelliglijk aangaf, maar wat men er aan had, viel eigenlijk niet wel te zien. Wie in Jezus stierf was toch zalig, en wat zou hij meer dan zijn zaligheid verwachten? Men kon het immers zoo goed zonder al dat andere doen, dat geen ander dan een zeer bijkomstig karakter droeg. En al mag niet beweerd, dat ook over die schijnbaar bijkomstige dingen niet ook wel gesproken en nagedacht zou worden, zoo kan toch zonder vrees voor tegenspraak gezegd, dat de overgroote meerderheid der belijders er zich zoo goed als nimmer in verdiepte en volkomen tevreden was, zoo ze maar hope van eeuwige zaligheid na het sterven had en ook over het lot van wie ons in den dood voorgingen, met goede hope mocht denken.

De oorsprong nu van deze ingeslopen en nog steeds voortdurende dwaling ligt in het verkeerde uitgangspunt dat men zich koos. In den regel toch rekende men van zich zelf af, en nam zich dan in den toestand waarin men zich feitelijk bevond. Men leeft wel in de wereld, maar voelt er zich toch eigenlijk niet thuis; vat het zoo op, dat men er eigenlijk niet in thuis *hoort*, en dat men zoo men aan het Vaderhuis en aan zijn Heiland daarboven denkt, om niet verward te geraken, geheel de wereld uit zijn gedachten moet zetten, en dan zijn geest moet saamtrekken op zijn eigen geestelijken staat en op den kring van de geloovigen met wie men zich één weet. Zoo isoleert men zich dan van al wat buiten ons bestaat. Men trekt zich terug op zich zelf en eigenlijk alleen op zijn ziel. Men leeft wel in het lichaam, maar dat lichaam vormt met wat onze ziel begeert en verwacht, eer een tegenstelling. Van dit lichaam overkomt ons allerlei nood, allerlei verleiding, allerlei zonde. Gedurig wordt de ziel hierbeneden door het lichaam be-

lemmerd en gehinderd. Vandaar dat alle nadenken over de toekomstige zaligheid der ziel zich schier met noodzakelijkheid isoleert van de gedachte aan het lichaam. Dat lichaam wordt lijk. Dat lijk ligt dan hier in het graf. En als de engelen onze ziel opvangen om ze te geleiden naar het Vaderhuis, dan denken we aan onze ziel geheel op zich zelf, en afgezonderd niet alleen van de wereld, maar ook van ons lichaam en ook van ons goed. In dit leven hebben we met die wereld, met dat lichaam, en met dat goed nog steeds te doen, maar komt de ure van ons sterven, en mogen we in Jezus ontslapen, dan valt dat alles weg; dan zal onze zaligheid zelfs voor geen gering deel juist in het los worden van dit alles bestaan; en zoo verklaart het zich dan hoe zoo velen, bij alle indenken, van de dingen die aan gene zijde van het graf komen, geen ander uitgangspunt voor hun gedachten dan in zich zelf kiezen, en al wat te wachten staat, geheel individualistisch opvatten. We zeggen niet, dat dit geestelijke zelfzucht is. Dit kan er onder loopen maar behoeft geen leidende factor te zijn. Het eenzijdige spiritualisme is volkomen genoegzaam om geheel deze wijze van voorstelling te verklaren. Er kleeft aan al wat uitwendige gedaante heeft, zoo licht iets onheiligs en onreins. Zoo is het met wat zich als *de wereld* aandient. Zoo is het met al het *vleeschelijke* en *zienlijke*. Zoo is het met al de *schatten* der aarde. Door eigen zondige natuur is men met dat onreine en onheilige in wereld, vleesch en goed maar al te vaak in onheilig contact getreden. Om zich geestelijk tot zijn God op te heffen, stoot men daarom dat alles liever van zich, isoleert er zich van en denkt er niet meer aan. En hieruit is het te verklaren, dat we zoo vaak geen behoefte gevoelen om na het sterven ons *lichaam* terug te erlangen, om weer een *wereld* om ons heen te zien opleven, en om ons nieuwe schatten uit de verjongde natuur te zien aandienen. Men is er in hoofdzaak niet alleen onverschillig voor, maar men ondergaat niet zelden een gewaarwording, alsof het terug erlangen van lichaam, wereld en goed, ons opnieuw uit het heilige in het zondige zou neertrekken. Bij droeve ervaring weet men nu eenmaal, hoe weinig bevredigend de herinnering is, die ons contact met wereld, vleesch en goed achter liet. Waartoe dan dit contact opnieuw te begeeren? Is het niet veel zaliger, om, treedt eenmaal de dood tusschenbeide, zich niet een tweede maal aan gelijke gevaren bloot te stellen? Het is wel zoo, het staat in de Schrift anders, men loochent ook niet, dat 't eens anders uit zal komen; maar peilt ge de innerlijke begeerte in de stervende ziel, dan is het verlangen naar het terugerlangen van lichaam, wereld en goed meestal geheel afwezig, en werkt alleen nog de begeerte om zijn lieven die

op aarde achterblijven, doch dan alleen geestelijk, straks in het Vaderhuis weer te zien. Zelfs mag gezegd, dat de mystiek-levenden hierin nog verder gaan. Is eenmaal alle zielsverlangen geconcentreerd in de begeerte, om bij Jezus te zijn, en in Christus de gemeenschap met zijn God te bezitten, dan valt schier vanzelf ook dit verlangen naar het weerzien weg, en kent men ten slotte niet anders dan een vurig heimwee om, zelf louter geest, zich ook hiernamaals in het louter geestelijke te verliezen.

Deze neiging leidde er vanzelf toe, om bij de lezing van het Oude Testament geheel in verwarring te geraken. Deels door meer behendige en eerlijke uitlegging cijferde men dan uit tal van Oud-Testamentische uitspraken de op zichzelf klare bedoeling weg, en gaf er, door alles te vergeestelijken, een zin aan, die er van maakte wat er niet stond. Men sloeg het Oude Testament niet op om er het licht uit op te vangen, dat de geheimenissen van de Voleinding kon ophelderen, maar kwam veeleer met zijn van elders verkregen eenzijdig geestelijke opvattingen tot de geschriften der profeten en psalmisten, en rustte niet tot de tekst zoo omgebogen en in beteekenis omgedraaid was, dat men er zijn eigen voorstellingen in bevestigd vond. Te gereeder ging men hiertoe over, omdat men in de Openbaring geen geschiedenis en ontwikkelend verloop aannam. Men beeldde zich in, dat de geloovigen van alle eeuwen precies zoo over de heilige dingen gedacht hadden als wij. Reeds in het Paradijs en bij de Patriarchen vóór den Zondvloed meende men een kennis der Waarheid te mogen onderstellen, die aan de onze geheel gelijkvormig was. Zelfs de nadere verbijzondering van onze kennis, die in onze controvers met Rome en daarna in die met de Remonstranten voor ons vast was komen te staan, poogde men in elke periode van het leven der oude vaderen terug te vinden. Zoover eenigszins doenlijk, werd deze onhistorische methode op elk stuk der Belijdenis toegepast en vandaar dat men tenslotte ook op de leer der Voleinding op gelijke wijze een gekunsteld licht uit het Oude Testament liet vallen. Men kon het zich op dit tegenhistorisch standpunt niet anders voorstellen, of de preciese inhoud van de Gereformeerde belijdenis was het gemeen goed van de uitverkorenen in alle tijdperken der geschiedenis geweest. En hoewel nu voor elk kenner van het Oude Testament duidelijk is, dat er van de persoonlijke onsterfelijkheid in het Oude Testament bijna nergens met eenige uitvoerigheid gehandeld wordt, wist men toch uit allerlei uitspraken denkbeelden te distilleeren, die ten bewijs moesten strekken, dat Adam, Noach, Abraham, David en Jesaja over de Voleinding

geheel dezelfde over-spiritualistische en op het individu doelende gevoelens waren toegedaan geweest, die men zelf voorstond. Dat het Oude Testament, geheel in strijd hiermede, men zou haast zeggen àl te eenzijdig, juist omgekeerd op *het volk* en op het *uitwendige* lot van het volk wijst, zag men ten leste niet meer. Al wat daarom in het Oude Testament verhandeld werd, was anders bedoeld dan het er stond, en kon eerst door de meest overdreven vergeestelijking tot zijn recht komen.

Het zijn eerst de moderne en ongeloovige Schriftverklaarders geweest, die toen tegen deze Schriftverklaring, die meer op verduistering van de Schrift, dan op haar uitlegging geleek, hun protest indienden. Hierbij viel alleen te betreuren, dat de indieners van dit protest op hun beurt in soortgelijke eenzijdigheid vervielen, zij 't al van geheel tegenovergestelde strekking. Al spoedig toch verluidde het in hun omgeving, dat het Oude Testament zich over de toekomende dingen niet anders dan in nationaal-stoffelijken zin uitliet, en dat er met name in heel het Oude Testament van eenig geloof aan de persoonlijke onsterfelijkheid der ten leven geroepenen geen sprake was. Even spoedig stond het in deze kringen dan ook vast, dat de vromen van Israel niet anders hebben verwacht, dan dat het met dit leven uit zou zijn, en dat er van geen hiernamaals in gelukzaligen zin ook maar met één woord gerept werd. Aanvankelijk stonden de geloovige Schriftuitleggers hier verbluft tegenover. Zulk beweren was heiligschennis. En het loonde immers niet, tegenover dit protest eenig betoog te stellen, dat men achtte zijn belijdenis volkomen beveiligd te hebben, door de indieners van dit protest als verwerpers der Schrift ten toon te stellen. Maar al liet het zich ook begrijpen, dat men aanvankelijk waande er met deze afwerende en afwijzende houding van af te zijn, deze zelfmisleiding kon toch geen stand houden. Van lieverlede begonnen dan ook Godgeleerden, wier verkleefdheid aan de belijdenis niet verdacht was, op meer dan één punt toe te geven, dat men in de vergeestelijking van den tekst te ver was gegaan, en op dien weg voortschrijdende, kwam men ten slotte tot het inzicht, dat men aan de strekking van wat het Oude Testament over de toekomst openbaarde, metterdaad te kort had gedaan.

Niet, men versta dit wel, alsof daarom het geloof aan de persoonlijke onsterfelijkheid in het Oude Testament onbekend was of ontkend werd. Dit beweren bleek geen oogenblik stand te kunnen houden. Maar wel won steeds meer de overtuiging veld, dat over het geloof aan het persoonlijk voortbestaan, als vanzelf sprekende, zoo goed als geen nadere openbaring in het Oude Testament gegeven werd, en zulks niet uit verzuim of omdat het niet interesseerde

doch wijl het zoo hoog noodig was de geloovigen tegen de gevaren van het individueele standpunt in zake de Voleinding te wapenen en aller oog te openen voor de geheel andere beteekenis der Voleinding, die doelde op wat heel het volk te wachten stond, op hetgeen heel de Schepping wedervaren zou, en niet het eenzijdig-geestelijke, maar het geestelijke èn lichamelijke beide tot volle ontplooiing zou brengen. Het is dan ook volstrekt niet te sterk gesproken, dat de profetie over de Voleinding die het Oude Testament ons bracht rechtdraads tegen de averechtsche, eenzijdig-geestelijke en individualistische opvatting, gelijk die in de voorstelling van verreweg de meesten nog altoos op den voorgrond treedt, overstaat en ze omverwerpt. Men gaat dan ook niet te ver, zoo men tegen de meer algemeen in zake de Voleinding heerschende voorstelling als hoofdbezwaar de zeer ernstige bedenking inbrengt, dat ze zich *om den mensch* als spil beweegt, en *de eere Gods* niet tot haar recht doet komen; een grondfout die nog altoos in heel het Methodisme voortwoekert. Hoofdvraag was en bleef bij deze richting: hoe komt de mensch tot de zaligheid; en de vraag: hoe komt God in 't eind tot de eere die Hij van het kunstwerk in Zijn Schepping zoekt, geraakte geheel op den achtergrond. Wel, dit blijkt uit Catechismus en Belijdenis, zocht men het rustpunt voor de zaligheid van de uitverkorenen daarin, dat ze ten slotte eeuwig leefden om God te loven en te prijzen; maar dat er in het heelal nog iets ook buiten den mensch was, en dat de eere Gods niet kon beperkt worden tot wat de mensch hierin Gode toebracht, werd niet ingezien. Zelfs het God eeuwiglijk prijzen, gold meer als uitdrukking van de genieting die dit den uitverkorenen zou geven, dan als voldoening voor Gods Majesteit.

II. God de Bouwmeester van het heelal.

> Namelijk de verborgenheid, die verborgen is geweest van alle eeuwen en van alle geslachten, maar nu geopenbaard is aan Zijne heiligen. COL. 1 : 26.

OP de tegenstelling die het geding beheerscht, viel thans, naar we vertrouwen durven, het noodige licht. Meest gangbaar onder ons is de voorstelling, alsof aan de overzijde van het graf en in het einde der dingen de eenige vraag van aanbelang deze is: Wat geschiedt er met *den mensch?* Nader: Welk lot staat

mij en *den mijnen* te wachten? En nog nader: Hoe zal 't mijn arme *ziel* vergaan? Alles komt dan neer op de vraag van den Stokbewaarder te Philippi: „Wat moet ik doen om zalig te worden?"

Hiertegenover nu staat in de Schrift de geheel andere voorstelling, dat we in al 't geschapene te doen hebben met één machtig kunstwerk Gods; dat alle deelen van dit kunstwerk onderling saamhangen; dat God dit kunstwerk schiep met een bepaald doel; en dat dit doel gelegen was in de verheerlijking Zijns naams. Wel nam in dit kunstwerk der Schepping de *mensch* een geheel eigen plaats in, maar toch altoos zóó, dat hij slechts een schakel in de keten vormde, en met alle overige creaturen zich had voort te bewegen op den weg, aan welks einde het doel van onzen God met heel Zijn Schepping volledig zou bereikt zijn. Iets wat er op neer komt, dat in deze opvatting der Schrift niet de mensch, *maar God* op den voorgrond treedt; het doel en de eindpaal der Voleinding niet in 's menschen verlangen, maar *in Gods bestel* te zoeken is; en ook het einde van den mensch en van ons menschelijk geslacht alleen te verstaan is *in den samenhang*, die den mensch *aan heel de Schepping* bindt. Zoo verliest zich het individu in den band met het volk van God, en kan ook het geestelijke niet tot zijn recht komen, dan in verband en samenhang met de *beide* sferen der Schepping, gelijk die in het onzienlijke èn *zienlijke* zich spreiden. Doch hieruit volgt dan ook vanzelf, dat het uitgangspunt, van waar men zich naar de Voleinding toe beweegt, niet kan gelegen zijn in onzen dorst naar zaligheid, maar moet worden gezocht in den Raad Gods. De Schrift zelve stelt ons God den Heere voor als Bouwmeester. Opperste Kunstenaar en Bouwmeester is met het oog op het heelal Zijn eerenaam. Van Voleinding nu is ook bij elken anderen bouw sprake, en die Voleinding is bij elken bouw van aanbelang dan eerst bereikt, zoo het plan, de gedachte, het ontwerp, dat eerst alleen in de fantasie van den architect leefde, en toen door hem op 't papier was gebracht, zich nu, in steen en hout belichaamd, naar buiten vertoont, en na langdurigen arbeid eindelijk af is. Dit kan lang tegenhouden. De bouw van tempels en kathedralen, van paleizen en torens is niet zelden ondernomen, zonder dat direct afwerken mogelijk bleek. De gevallen zijn bekend, waarin soms pauzen van meer dan honderden jaren in den bouw zijn ingetreden. Er zijn zelfs gebouwen, waarvan de eerste steenlegging reeds voor eeuwen plaats greep en die nog altoos niet voleind zijn. Ook is het voorgekomen, dat de eens begonnen bouw door brand of ander ongeval eerst verstoord was, en dat herstel noodig was, alvorens men tot de Voleinding kon voortvaren. Maar welk ook het verloop bij zulk een ondernomen

bouw zij, toch past het begrip van Voleinding altoos uitnemend bij het denkbeeld van een bouw, en dan eerst zal men zeggen kunnen dat zulk een grootsche bouw *voleind* is, als tenslotte in steen schittert wat oorspronkelijk in de voorstelling van den bouwmeester opkwam, en uit zijn gedachte naar buiten trad. Dit is dan ook de voorstelling die de Schrift ons geeft. Heel de Schepping één wondere, samenhangende en één machtig geheel vormende bouw; die bouw in de Schepping begonnen; die bouw door zonde en vloek tijdelijk verstoord; die bouw door de genade voor geheel verval behoed; en dank zij de wijsheid Gods, die bouw tenslotte zoo doorgezet, dat alle gedachten Gods er in verwezenlijkt worden; en eerst als dit zal bereikt wezen, zal *de Voleinding* daar zijn.

Hierin schuilt vanzelf de telkens in de Schrift wederkeerende gedachte van de *Verborgenheid.* Zoolang de architect nog niets van zijn plan op het papier gebracht heeft, is heel zijn plan vanzelf nog *verborgen.* Hij moge er met deze of gene over gesproken hebben, maar hierom is het plan nog niet openbaar, en zelfs door hem zelf nog niet tot klaarheid en preciesheid afgewerkt. Brengt hij zijn plan van lieverlêe in teekening, dan begint het voor hemzelf vorm en gestalte te verkrijgen, waarbij 't allengs tot in de kleinste bijzonderheden uitkomt. Wordt het dan aan vrienden en geestverwanten op carton getoond, dan worden ook deze allengs in de verborgenheid van het plan ingeleid. En nadert dan eindelijk het oogenblik, waarop het plan beginnen zal verwerkelijkt te worden, dan wordt de verborgenheid ontsluierd aan de hulparchitecten die bij den bouw als helpers zullen optreden. Deze toonen dan wat eerst verborgen was, in de stukken en deelen van den bouw die ze opmetselen. Zoo wordt van lieverlede wat eerst geheel verborgen was, openbaar. En is tenslotte geheel het gebouw gereed, dan zijn het de toekomstige bewoners die er eindelijk intrekken, en nu nog heel anders, en veel beter dan de toeschouwers van buiten, de innerlijke deugdelijkheid van het gebouw beoordeelen en genieten kunnen, zooals de bouwmeester dat alles gewild heeft, maar zelfs de bouwlieden het niet begrepen. Om slechts dit ééne voorbeeld te nemen. Een goed bouwmeester zal in een paleis ook een studeervertrek voor den Vorst aanbrengen, en zich afvragen van welke afmetingen, hoe gelegen, hoe ingericht, met welken lichtval, en hoe gemeubeld en versierd zulk een studievertrek zal moeten zijn, om elken hinder voor den denkenden geest weg te nemen, alle afleiding te ondervangen, aan den geest zijn eigen loop te laten, en de concentratie van gedachten te vergemakke-

lijken. Is nu het vertrek af, dan zal 't, om goed te zijn, al deze voordeelen moeten aanbieden. Toch weten de bouwlieden die het vertrek timmerden, hier niets van. Mannetje voor mannetje hebben zij eenvoudig naar het bestek gewerkt. En eerst als alles af is, en de Vorst zich eindelijk aan zijn studeertafel zet, komt uit, of de architect het juist getroffen heeft. Zoo nu is het ook hier. Allerlei machten en krachten werkten in den loop der eeuwen meê om den Bouw van het heelal verder te brengen, maar of het metterdaad voldoet, wordt eerst verstaan, gemerkt en genoten onder hen, die er in wonen mogen. In het eind alleen wordt de uitnemendheid van den Bouw Gods in gansch het heelal verstaan.

Dit beeld van den bouw is dan ook heel de Schrift door aan bijna alle schrijvers gemeenzaam. Reeds werd het gebezigd van Eva, als we lezen: „En de Heere God *bouwde* de ribbe van Adam tot een vrouw". Aan Davids geslacht wordt de belofte gegeven, dat God den verkoren Koning *een huis zou bouwen*, doelende op zijn nakomelingsschap. Als bedreiging roept de profeet Jeremia het uit, dat God de Heere zelf weer zal afbreken wat Hij eerst *gebouwd* had. De psalmist zingt Gode toe, dat Zijn goedertierenheid eeuwiglijk zal *gebouwd* worden. Van het gezinsleven heet 't, dat zoo de Heere het huis niet *bouwt,* de wachters te vergeefs waken. Van de Opperste Wijsheid lezen we in Spreuken IX: „De Opperste Wijsheid heeft haar huis *gebouwd*" en evenzoo staat er van de deugdzame huisvrouw: „Elke wijze vrouw *bouwt* haar huis". De Prediker wijst er op, hoe er in ieders leven een tijd is om te *bouwen,* en straks weer een tijd om wat gebouwd werd af te breken. Zelfs van den hemel boven ons heet het, dat God de Heere Zijn opperzalen in den hemel *bouwt,* en evenzoo lezen we van de geestelijke rijping, dat gelukzalig is de man die zijn huis op een steenrots *bouwt.* Paulus zegt niet anders van de wording der gemeente, dat er zijn, die *bouwen* op eens anders fundament, en al het geestelijke saamvattend, zegt de brief aan de Hebreën: „Een iegelijk huis wordt van iemand *gebouwd,* maar die dit alles *gebouwd* heeft is God", een wijze van uitdrukking die ook Petrus opneemt, als het in 1 Petrus 2 : 5 heet, dat de geloovigen als levende steenen *gebouwd* worden, en waarop ook dit zeggen van Judas neerkomt: „*Bouwt* uzelven op uw allerheiligst geloof." En als nu dit alzijdig gebruik tenslotte tot de betuiging leidt, dat God de Heere de Opperste Kunstenaar en *Bouwmeester* is, dan is zeker niet te veel gezegd, zoo met name in het verband met de *Voleinding* op dit beeld van het *Bouwen* zeer bijzonder de nadruk wordt gelegd.

Deze geheele gedachte nu is aan den Methodistischen geest ten eenenmale vreemd. Het Methodistische heeft geen bouw voor oogen, maar, als we ons zoo mogen uitdrukken, veeleer een steenhouwerij, waar het er maar op aankomt, om de enkele steenen gaaf, goedgebakken of zuiver in den vorm af te leveren en op te stapelen. Nu versta men dit verwijzen naar de steenbakkerij of steenhouwerij niet in minachtenden zin. Ook het beeld van den *steen* toch is alleszins Schriftuurlijk, en in 1 Petr. 2 wordt dit beeld van den steen zelfs zóó uitgewerkt, dat met verwijzing naar Psalm 118 en Jesaja 28, de Messias zelf als de hoeksteen van het gebouw Gods wordt voorgesteld. Vandaar dat het heet: „Indien gij anders gesmaakt hebt, dat de Heere goedertieren is, tot welken komende als tot een *levenden steen,* van de menschen wel verworpen, maar van God uitverkoren, zoo wordt ook gij zelven als *levende steenen* gebouwd tot een geestelijk huis. Daarom is ook vervat in de Schrift: Ziet, Ik leg in Zion *een uitersten hoeksteen*, die uitverkoren en dierbaar is. U dan, die gelooft, is hij dierbaar, maar den ongehoorzamen wordt gezegd: *De steen*, dien de bouwlieden verworpen hebben, deze is geworden tot een hoofd des hoeks, en een *steen des aanstoots* en een rots der ergernis." Waar alzoo het beeld van den steen niet alleen op den geloovige, maar evenzoo op Christus zelf wordt toegepast, kan er geen sprake van zijn, dat ons verwijt aan het Methodisme, dat het bij de *steenen* blijft staan, en niet tot *het huis* komt, in min gunstigen zin bedoeld zou zijn. Dit liet zich alleen denken in een land, waarin bijna geen steen gehouwen, maar alle steen gebakken wordt. Doch juist in verband hiermee lette men er wel op, dat de Schrift bijna uitsluitend van gehouwen steen gewaagt; een omstandigheid waardoor het beeld van den steen in de Schrift zooveel te rijker wordt. Den gebakken steen produceert men zelf, den gehouwen steen slijpt en zaagt men, maar die steen zelf komt van God in de groeve of wordt gehouwen uit den rotssteen. Al moge het nu zijn, dat sommige Methodisten in hun bekeeringsmethode haast meer aan het bakken, dan aan het behouwen van den steen denken doen, niet dit ligt in ons verwijt. Ons verwijt bedoelt alleen te zeggen, dat de Methodisten, bijna zonder uitzondering, zich er toe bepalen om steenen op te stapelen, maar dat de eigenlijke bouw, die met deze steenen tot stand moest komen, hen niet pakt en niet bezielt.

Gelijke opmerking geldt ten deele ook van enkele Gereformeerden. Niet alsof deze zich uitsluitend en eeniglijk met de enkele levende steenen bezighouden; eer integendeel is het spreken over de zaligheid van *het volk*, dat uit deze steenen wordt opgebouwd, onder hen van oudsher zeer gewoon. Maar wel stuit men bij vele Gere-

formeerden van oudsher al te veel op de eenzijdigheid, dat ze wel met een bouw van het volk des Heeren rekenden, maar voor den bouw van geheel de Schepping Gods te weinig oog hadden. In al hun overwegingen staan altoos de uitverkorenen op den voorgrond, die juist krachtens de uitverkiezing in zeer individualistisch karakter optreden, en niet genealogisch, maar alleen krachtens de verkiezing onderling samenhang vertoonen. Die uitverkorenen zijn voor hen dan de enkele steenen, en uit die enkele steenen wordt het gebouw opgetrokken, maar dit gebouw is en blijft eeniglijk het *geestelijk* huis der uitverkoren zondaren, met Christus als den hoeksteen. Ook hier komt men dus niet tot den samenhang van het groot geheel van Gods Schepping. Er wordt ook hier uit dit machtig Scheppingswerk één enkele soort steenen uitgenomen, daarop alleen wordt de aandacht saamgetrokken, en al het overige verliest zich in nevelen. Het is in het eind, of eeniglijk en alleen de toebrenging der uitverkorenen en hun onderlinge saambinding tot één geheiligd volk, waarde en beteekenis heeft, en alsof al het overige weinig meer zijn zou dan franje rondom het eigenlijke kleed. En dit nu kan niet voor de Schrift bestaan. Voorzeker is ook naar luid der Schrift het volk des Heeren het levend middelpunt, waarom al het overige zich schikt, maar toch heeft ook al het overige voor de Schrift eigen zin en beduidenis. „De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel Zijner handen werk", ook al heeft op zichzelf noch het starrenheir, noch het heir der wolken met de zaliging der uitverkorenen iets uitstaande. Men is in de dagen der Reformatie, om de werkheiligheid uit te bannen en Gods alleenzaligmakende genade de eere te geven, een oogenblik tot een zich volstrekt terugtrekken in de uitverkiezing genoodzaakt geweest; maar te ontkennen valt niet, dat deze uit noodzaak geboren wijze van de dingen te beschouwen, niet aan alle eenzijdigheid is ontkomen. Zelfs mag en moet meer gezegd. Het is meermalen opgemerkt, dat het Methodisme juist bijna eeniglijk ontlook in die landen, die in de 16e eeuw voor het Calvinisme kozen. En dit is niet alleen zoo, maar laat zich uit het eenzijdig drijven op de leer der uitverkiezing ook uitnemend wel verklaren. Eenmaal gewend om alleen naar de geestelijke toebrenging der bepaalde uitverkorenen te vragen, en, mits het volk Gods ontlook, met de Voleinding van heel de overige Schepping nauwelijks rekenend, verviel men er vanzelf toe, om de uitverkiezing, uit hoofde van haar mystiek karakter, althans in het feitelijke bekeeringswerk, eenigszins op zij te zetten, en, het mysterie der verkiezing aan God overlatende, zich alleen te laten gelegen liggen aan de *bekeering* van wie men ontmoette; niet om, slaagde dit, er zich zelf de eere van toe te kennen, o, neen, maar om niet

meer te willen zijn dan een werktuig der genade en een instrument in de hand Gods.

Het terugkomen der Gemeente van dezen doolweg dankt de gemeente van Christus aan den ingetreden afval. Haar blik op de toekomstige ontwikkeling der dingen was verduisterd geworden, zoo door haar ongemeenen voorspoed, als door haar alomvattenden en overal doordringenden invloed, en niet het minst het wegvallen van haar kruis. Het scheen wel, alsof het kruis haar van de schouders was genomen, en reeds hier op aarde haar de kroon op het hoofd was gedrukt. Te Constantinopel was deze keer in haar aardsch bestaan met de bekeering van keizer Constantijn begonnen. Van verdrukte werd ze als gevolg van die keizerlijke bekeering heerschende. Het wereldlijke zwaard keerde zich niet meer tegen haar, doch werd veeleer ter harer bescherming en verheerlijking uit de scheede getrokken. De Staatskerk kwam op, en legde allengs beslag op geheel het sociale en politieke leven. Het werd al gekerstend, en met den loop der eeuwen geraakte men allengs in een toestand, die in geen enkel opzicht meer paste bij het beeld dat de Christus zelf van Zijn gemeente geschetst had, en zooals Zijn apostelen, met name Paulus, dit nader hadden uitgewerkt. Naar dat beeld zou de Kerk van Christus zijn een kuddeke te midden der wereld, en nu scheen, geheel omgekeerd, wereld en kerk veeleer één geworden te zijn. „Ze hebben Mij vervolgd, sprak de Heere, ze zullen ook u vervolgen"; en in stee van druk en vervolging bezorgde het wereldlijk regiment thans aan Christus' Kerk sieraad en kroon. Niet vele edelen, niet vele wijzen, niet vele aanzienlijken, niet vele rijken, maar wat *niets* is, heeft God uitverkoren, schreef de apostel van Tarsen, en nu zag men in prachtgewaad en in verblindenden luister al wat groot in de wereld genoemd werd, zich bij Christus' Kerk voegen en haar lof bezingen, Gevolg waarvan natuurlijk was, dat, hoe meer de gemeente in wereldsche beteekenis klom en haar kring kon uitzetten, het geestelijk gehalte van haar innerlijk leven afnam, en haar gelijkvormigheid met de wereld haar ten vloek werd. Dit nu had tengevolge, dat de Kerk van Christus zich in deze wereld steeds meer thuis begon te gevoelen. Ze kwam steeds meer onder den indruk, dat het leven op aarde voor haar steeds meer won in aantrekkelijkheid, en dat ze wel met de triomfeerende Kerk daarboven één bleef, maar allerminst haast had, om zich in die onzichtbare Kerk in den hemel te verliezen. Zoolang de druk en de vervolging aanhield, drong men naar het einde, en hoopte van de toekomst wat het heden onthield; maar toen voor druk eere, en voor vervolging luister kwam, werd dit omgekeerd, voelde de Kerk zich op aarde thuis,

en behield haar hemelsche eere alleen nog beteekenis voor de weggestorvenen van deze aarde, die hun deel aan de heerlijkheid van de aardsche Kerk door den dood inboetten. De Kerk zelve *genoot* op aarde in haar glans en glorie, en taalde niet naar verandering, en het waren alleen de op zichzelf staande zielen, die door den dood uit deze Kerk van glorie verhuizen moesten, voor wie de de Kerk daarboven en de toekomende dingen een uitlokkend karakter droegen.

Tengevolge hiervan kon het niet anders, of de Voleinding hield op belangstelling in te boezemen, werd alleen nog doctrinair in geschriften besproken, zonder het volk meer te boeien, en hoe langer zoo meer werd de zielsmissen voor wie in het vagevuur kwijnden, in de beschouwing der hemelsche dingen hoofdzaak. En hier kwam toen bij, dat de ernstiger gestemden, die met dit verwereldlijken van de Kerk geen vrede konden hebben, en zich daarom liever geestelijk terugtrokken, zich wel juist zeer sterk tot het hemelsche voelden aangetrokken, maar schier uitsluitend in geestelijk-egoïstischen zin, d. i. met het oog op hun eigen zaligheid en verheerlijking. Zoo geraakte van twee zijden tegelijk de juiste opvatting van de Voleinding in het gedrang. De Kerk als lichaam voelde in haar machtspositie niet de minste neiging, om aan haar positie op aarde een einde te zien komen, en de piëtistisch-gestemden en de mystiek-gezinden richtten hun verwachting schier uitsluitend op geestelijke vervolmaking. Dat thans aan deze beide eenzijdigheden almeer de pas wordt afgesneden, en de vraag naar de Voleinding der dingen in vrijer licht treedt, is dan ook in hoofdzaak hieruit te verklaren, dat hoe langer hoe meer aan de aardsche heerlijkheid der Kerk een einde begint te komen; dat de afval toeneemt; dat spot, smaad en vervolging voor luister, glorie en kroon weer in de plaats gaat treden, en dat de geloovige belijders, hierdoor van het wereldsche vervreemd, weer vragen gaan naar het einde der dingen, terugkeeren tot wat de Christus en Zijn apostelen ons als beeld der Kerk op aarde voorhouden, en zoodoende van lieverlede de alomvattende beteekenis der Voleinding weer tot haar recht doen komen.

III. Het raadsplan Gods.

> Opdat gij ten volle kondet begrijpen met alle de heiligen, welke de breedte, en lengte, en diepte, en hoogte zij. EFEZE 3 : 18.

NEEMT nu het wereldproces, dat uitloopt op de Voleinding, zijn uitgangspunt niet in de Schepping, niet in den mensch, noch ook in den val, maar in den raad, in het plan, in het bestel Gods, dan is in ditzelfde plan ook de loop van het proces en de uitkomst die in de Voleinding verkregen zal worden, gegeven. In Gods plan is niet alleen de aanvang, maar ook de geheele gang der dingen afgeteekend, en door Gods bestel staat het evenzoo vooruit vast, waarop het alles zal uitloopen. Toch zijn er in dat plan, en in het verloop, dat zich volgens dat plan naar de einduitkomst voortbeweegt, vouwen. Voor ons althans, naar de wijze waarop God de Heere door het ons verleende denkvermogen dat Hij zelf ons schonk, ons leert denken en dwingt te denken, doen zich in dat plan Gods onderscheidene, ten deele zelfs strijdige elementen voor, die in het eind toch op eenheid moeten uitloopen. Naar dezen gedachtengang nu hebben we in het plan Gods velerlei te onderscheiden.

Ten eerste de Schepping van hemel en aarde, met inbegrip van den mensch, gelijk deze zich aan het eind der zes scheppingsdagen in de werkelijkheid vertoonen zouden. Die oorspronkelijke Schepping ontgaat ons. Ze bestaat in haar oorspronkelijke zuiverheid niet meer. Al wat we er van weten, moet ons uit de eerste hoofdstukken van Genesis toekomen; hoofdstukken die juist wat dit punt betreft, ons niet dan zeer sober bericht geven. Toch genoeg om ons te doen gevoelen dat de oorspronkelijke toestand niet alleen van den mensch, maar ook van wat den mensch omringde en omgaf, aanmerkelijk verschilde van wat de wereld en de mensch in die wereld thans te aanschouwen geven. Milton drukte dat verschil uit door te gewagen van *het verloren Paradijs*; een uitdrukking die nog te onbepaald is, om ons een eenigszins nauwkeurige voorstelling te geven van wat was, verwierd en hoe 't verwierd; maar die dan toch in het algemeen besef der Christenheid de rijke gedachte indroeg, dat de oorspronkelijke Schepping een hoogere heerlijkheid vertegenwoordigde dan die der tegenwoordige wereld.

Bij het terugdenken aan die oorspronkelijke Schepping in haar Paradijsgestalte rijst nu vanzelf in de tweede plaats de vraag, of

we ons dien oorspronkelijken toestand als duurzaam en van meet af voleind hebben voor te stellen, dan wel of we in dien oorspronkelijken toestand slechts te doen hadden met een kiem, bestemd voor verdere ontplooiing. Stel, de val ware uitgebleven, zou er dan toch een proces begonnen zijn te loopen, dat riep om een Voleinding?

Daar we vroeger op deze vraag reeds een uitvoerig antwoord gegeven hebben, gaan we hierop thans niet weder in, maar bepalen ons tot de korte samenvatting van wat we toen aantoonden.

1°. Dat deze aarde en de mensch op die aarde oorspronkelijk in een voorloopigen toestand van volmaking verkeerden; 2°. dat beide bestemd waren uit dezen voorloopigen toestand in een duurzamen toestand van hoogere volmaking over te gaan; en 3°. dat de Voleinding, naar Gods plan, hierin zou bestaan hebben, dat uit het oorspronkelijk mindere zich allengs het hoogstvolkomene ontwikkeld had. Slechts moet hierbij nu reeds uitgesproken, dat de hoogste volkomenheid, waartoe alsdan heel de Schepping allengs in den normalen weg zou zijn opgeklommen, niet zou bereikt hebben den graad van volkomenheid, die ons thans aan het eind der eeuwen, dank zij de genade, wordt voorgespiegeld. Straks blijkt ons dit nader. Hier zij alleen opgemerkt, dat de *genade* een hooger potens in zich droeg die bij de normale ontwikkeling ten eenenmale zou ontbroken hebben.

Dit natuurlijke, normale verloop van het creatuurlijk leven is nu tot in den wortel verstoord door den afval van den mensch van God. Veelal zegt men: „door de zonde", en dit is ook zoo, mits men dan de zonde maar altoos versta als een losmaken van den band, die den mensch aan zijn God bond. Dat Kaïn Abel doodsloeg, was ook zonde, zonde tegen den naaste, althans tegen zijn eigen broeder. Toch zou dit niet 's menschen val veroorzaakt hebben. De val lag hierin, dat God den mensch *gebood;* dat dus God zijn *heer* en *meester* was; en dat nu de mensch dezen band brak, de gehoorzaamheid opzei, Gods gebod verwierp, en voor Gods wet zijn eigen zin en lust in de plaats stelde. Niet diep genoeg kan dit worden opgevat, alle oppervlakkigheid toch leidt hier tot het bijna belachelijke. Adams noodlottige keuze riep het verderf na zich van millioenen en millioenen menschelijke wezens. Alle lijden en smarte, alle wee en alle tranen zijn uit dien éénen misgreep van Adam voortgekomen. En juist dit nu druischt tegen alle gevoel van recht en gerechtigheid in, zoolang men alleen op de vrucht van dien Paradijsboom ziet. Wat toch is het plukken en eten van één Paradijsappel in vergelijk met den nameloozen stroom

van ellende, verderf en dood, die uit deze eerste zonde voortvloeide?

Geheel anders daarentegen komt 't te staan, zoo men zich helder voorstelt, dat de wereld aan den mensch hing, en dat de mensch hing aan God, zoodat, waar de mensch God losliet, hij met geheel zijn existentie van God afviel, en dat met hem heel de wereld van God moest afvallen, omdat alleen de mensch die wereld aan God bond. Ons lichaam hangt aan onze ziel, of wilt ge, aan onzen geest. Laat onze geest ons lichaam los, dan lost heel 't lichaam zich in zijn deelen op, bederft, verrot, ontbindt zich en is geen lichaam meer. Doch dit ons lichaam hangt nu saâm met geheel de stoffelijke wereld. Niet wij hangen van die wereld af, maar die wereld van ons. Thans almeer ten deele ook door wat wij technisch in die natuur wijzigen en veranderen, maar naar den grond en het wezen der dingen in veel sterker zin, doordien in de Schepping alles op den mensch uitloopt, eerst in den mensch zijn kroon ontvangt, en aan de heerschappij van den mensch is onderworpen. En deze macht, om de wereld aan zich te laten hangen, kon de mensch alleen daarom bezitten, omdat God den mensch zoo schiep, dat hij hing aan zijn God, juist zooals de natuur aan hem hing. God God laten en zelf in de diepste afhankelijkheid van zijn God afhangen, was alzoo de normale en vanzelf aangewezen weg om zijn stand tusschen God en de wereld te behouden. Doch juist daartusschen in schoof satan, met zijn: *Gij zult zelf als God zijn.* Door deze gedachte in zich op te nemen, deed de mensch den levens- en wezensband die hem aan zijn God bond, springen. Toen liet God hem los. Hij viel. En zoo is het te verklaren, dat deze val van den mensch, die schijnbaar zoo eenvoudig toeging, heel het plan Gods verstoorde, het wereldproces op geheel andere linie overbracht, en uit dien hoofde de voortstuwing naar de Voleinding principieel wijzigde.

Toen stond de keus: Heel de Schepping verloren en het plan Gods verijdeld, oftewel een nieuwe kracht moest opkomen en werken gaan, die in de oorspronkelijke Schepping niet gekend was. Het eerste werd verhoed, het tweede gebeurde, en die nieuwe kracht die opkwam was: *de genade.* Terstond, in het Paradijs reeds, schoof die kracht der genade naar voren, en van dat oogenblik af is het deze en geen andere kracht, die geheel het verloop der historie beheerscht en het pad afteekent dat naar de geheel nieuwe Voleinding leiden zal. Nu mag natuurlijk niet gezegd, dat in het bewustzijn Gods die twee wegen naar de Voleinding parallel naast elkander loopen. Een tweeheid van dien aard is in God ondenkbaar. Maar wel moeten wij, beperkt als we in onze bevatting zijn, zal verwarring gemeden worden, ons deze beide wegen naar de Voleinding onderscheidenlijk indenken.

Zonde en genade in haar onderling verband roepen in de ziel des menschen gewaarwordingen te voorschijn, die een geheel andere wereld voor 't inwendig besef afteekenen, dan buiten deze beide in het hart des menschen zou geheerscht hebben. Was het eerst de gedachte der heerschappij, die den mensch tot leidstar op den weg van het leven was meêgegeven, nu wordt het een diepe zelfvernedering, een verootmoediging, een innerlijk kleinzijn voor zich zelf, waardoor de ontsluiting der ziel voor de genade begint. De band tusschen God en mensch, die oorspronkelijk in hoofdzaak een machtsverhouding was, wordt nu een zielsverhouding, en het probleem hoe de geschonden majesteit van het Recht Gods te handhaven, wordt het groote vraagstuk des levens, dat heel de geschiedenis der menschheid beheerscht. Doordat de zonde niet maar een kreuk in het overigens effen kleed was, maar het kleed geheel verwrong, en verscheurde, moest alles aan de gerechtigheid getoetst en opnieuw uit de gerechtigheid worden opgebouwd. Een gave Gods in den meest puren en reinen zin werd nu de genade die dit tot stand bracht. Vandaar dat heel de historie der menschheid uit haar voegen werd gerukt; dat het pad der historie van nu af geheel door de genade beheerscht werd; en dat het op ons geen anderen indruk *kon* maken, dan alsof geheel het oorspronkelijk plan der Schepping was prijsgegeven, en door een geheel ander plan, dat aan het eerste vreemd was, ware vervangen. Soms is het voor ons gevoel, alsof er tusschen het plan buiten zonde en genade en het plan krachtens zonde en genade geen zweem van gelijkheid bestaat; alsof het eerste voornemen Gods geheel is te niet gedaan: en alsof na den val in zonde een geheel nieuw plan, met eigen oorspronkelijkheid, was opgekomen. Dit nu ware in den Heere onzen God ondenkbaar. Hij, de eeuwige Onveranderlijke in Zichzelven, zet niet Zijn oorspronkelijken raadslag opzij, om dien voor een geheel anderen in te ruilen. Voor ons denken moge er uitruiling van plan zijn. Dit is nu eenmaal van onze wijze van denken onafscheidbaar. Het besef van zonde in tegenstelling met de Goddelijke heiligheid zou tè ondiep zijn, zoo we slechts *wijziging* zagen in wat naar ons innerlijk gevoel een geheele omzetting in uitgangspunt is. De uitkomst toont dan ook, hoe de Heere onze God Zijn oorspronkelijk plan en voornemen in het minst niet loslaat, maar het doorzet ook onder de heerschappij der genade. We zagen in verband hiermee, hoe onjuist de verwachting der Christenheid vaak was, dat de Wederkomst van Christus op staanden voet zou plaats grijpen, en alsof het lot der overige wereld Gode geheel onverschillig ware geworden. Nu reeds eeuw na eeuw duurt het historisch proces. In elke eeuw brengt het nieuwe wonderen in de oor-

spronkelijke schepping aan het licht, en voor ons komt het er slechts op aan, om steeds helderder inzicht te verkrijgen in het verband van de Genadebedeeling met de Scheppingsbedeeling, gelijk die vóór den val bestond. Juist daarom is het zoo dringend noodzakelijk, die twee gedachten in het plan der Voleinding van meet af scherp in het oog te vatten. Wij, menschen, zouden om het Genadeplan willig geheel het plan der Schepping varen laten, en ons bijna eeniglijk om onze eigen zaligheid bekommeren, zonder te denken aan wat de Majesteit van Gods eere vordert. De fout die hier principieel schuilt, leeft nog altoos voort en werkt nog altijd door, en het is daarom plicht, er, op grond van Gods Woord, gedurig op te wijzen, dat Schepping en Genade twee sferen aanduiden, die wel elk een eigen oorsprong hebben, maar die toch in de Voleinding ineenvloeien.

En dit laatste nu leidt vanzelf tot de slotopmerking, dat de Voleinding, gelijk ze onder de heerschappij der Genade te wachten staat, een *meerdere* heerlijkheid belooft, dan een Voleinding, die alleen uit de Scheppingsordinantie ware voortgekomen, ons zou gebracht hebben. Wat Augustinus uitriep: Gelukkig de schuld, felix culpa! mag alleen in dien zin verstaan worden. In de Voleinding die ons nu te wachten staat, komt Gode een meerdere eere en een hoogere majesteit toe, die uit de Schepping zelve, zonder meer, nooit zou zijn opgegloord. Geheel de strekking van wat het Nieuwe Testament, met name in de Openbaring van Johannes, ons aankondigt, doelt dan ook op een *meerdere* heerlijkheid voor onzen God, èn, want ook dit mag er bijgevoegd, op een *meerdere* heerlijkheid voor Zijn verkoren volk. En het is juist dit alles overtreffende en te bovengaande einde der dingen in het nieuwe Paradijs, dat ons ten slotte met den val in het eerste Paradijs kan verzoenen.

IV. De wilsdaad van den mensch.

In Wiens hand de diepste plaatsen der aarde zijn,
en de hoogten der bergen zijn Zijne. PSALM 95:4.

WAAR te handelen is van de Voleinding, kan van het stellen van een nieuw uitgangspunt door de wilsdaad van een menschenkind geen sprake zijn, zelfs niet al wilde men, gelijk de heele en halve Pelagianen van meet af deden,

een uitweg zoeken in de voorwetenschap Gods. Oppervlakkig bezien, scheen die uitweg den strijd tusschen Gods bestel en 's menschen willekeur op te heffen, maar bij nader nadenken bleek dit toch niet op te gaan. Zal er toch een proces plaats grijpen, d. w. z. zal er in den loop der historie sprake zijn van een gestadige ontwikkeling, die van minder tot meer steeds voortgaat, dan moet er tusschen hetgeen in de voorafgaande, de tegenwoordige en de straks volgende eeuw plaats grijpt, oorzakelijk verband bestaan, en dit nu kan bij onbelemmerde vrije wilskeus van den mensch nimmer alzoo gewaarborgd zijn. Dan toch staat de wilskeus van den een buiten verband met de wilskeus van den ander. Hetgeen in de vorige eeuw plaats greep, bindt door niets de wilskeus van den mensch in deze eeuw, en wat nu door 's menschen vrijen wil gekozen wordt, bepaalt evenmin in iets de wilskeus van den mensch in de eeuw die volgt. Vrije wilskeus onderstelt, dat de wil door niets bepaald of gebonden zij. En dit niet alleen, maar om den vooruitgang en de ontwikkeling van het menschelijk leven in de opeenvolging der geslachten en den loop der eeuwen mogelijk te maken, moeten dan ook de menschen die in eenzelfde eeuw gelijktijdig leven, in onderscheiden landen, saam hetzelfde beoogen. En ook dit is door de vrije wilskeus buitengesloten. Is een volstrekt vrije wilskeus aan den mensch gewaarborgd, dan zal op 't zelfde oogenblik de ééne mensch heel anders kiezen dan de andere, en alle saamwerking zal uitblijven. Als ge duizend blokjes, met op elk blokje een letter, ruwweg door elkander schudt, en daarna op tafel uitstrooit, krijgt ge een geharrewar zonder zin, en is er geen sprake van, dat de duizend letters, alzoo dooreengeworpen, een volzin of een zinsnee zouden te zien geven. En zoo en niet anders zou het zijn, zoo iedere wilsdaad van elken mensch geheel los en vrij op zichzelf stond. Er zou geen samenhang met het verleden, geen samenhang met de toekomst zijn, en geen samenhang in de daden der menschen onderling. Stelt ge dus al, dat God de Heere vooraf wist, hoe de vrije wilsdaden van ieder mensch in elk jaar en op elken dag zouden uitvallen, zoo zou deze voorwetenschap nog nooit iets anders geven dan een gedachtelooze, allen samenhang missende bijeenvoeging van losse, geheel op zich zelf staande daden, waaraan alle eenheid ontbrak en waarbij nooit van een doorloopend proces sprake kon zijn, zoodat elk denkbeeld van Voleinding ervan was buitengesloten. Dat is de reden, waarom de onderstelde voorwetenschap Gods nooit Zijn Voorzienig bestel vervangen kan. Het is juist het *bestel* Gods, dat alleen geeft wat we voor een proces met Voleinding noodig hebben en nimmer missen kunnen, t. w. de eenheid, den onderlingen samenhang der deelen

en de in ontwikkeling voortschrijdende rijping van het geheel. Het ethische vraagstuk, dat hierin schuilt, moet daarom geheel op zich zelf bezien en op geheel andere grondslagen tot beantwoording worden gebracht; dat vraagstuk schakelen we hier dus uit; en voor wat ons op dit oogenblik bezighoudt, d. i. voor de in gestadig proces naar het einde voortschrijdende levensbeweging van onze aarde en van ons menschelijk geslacht, is geen andere vastigheid uitdenkbaar, dan in den raadslag Gods, die aan alle ontstaan en bestaan van het schepsel voorafgaat.

Hierover bestaat dan ook geen verschil van opinie meer. Alle Christelijke Kerken belijden het alzoo. De stellige openbaring der Schrift dwingt ze er toe. En ook de wijsgeerige, historische en statistische studiën leiden ons denken geheel in deze zelfde richting. De atomistiek in haar alouden zin, als spel van het geval opgevat, vindt geen verdediging meer. Wat geen kroniek, maar historie zal zijn, kan het verband der feiten niet ontberen. En de statistische school, die vooral aan Buckle haar opkomst dankt, toonde met onweerlegbare cijfers, dat het vast verband, hetwelk de schijnbaar contingente gebeurtenissen saambindt, nog veel verder reikt, dan de strengste determinist uit zijn beginsel vaststelde. Met onwraakbare cijfers werd door deze school aangetoond, hoe de onderscheidene categorieën van gebeurtenissen in elke periode, zeg in tien jaar, zich in de onderscheiden landen op geheel gelijke wijze herhaalden; tot in het nietige en kleine toe. Zoo bleek bijvoorbeeld, dat op een gelijk getal zelfmoorden in de onderscheiden jaren en in de onderscheiden landen voorgekomen, met tartende vastheid, een zeker vast procent plaats greep door verdrinking, een ander even vast procent door schiettuig, een derde even vast procent door ophanging, en zoo al verder door vergiftiging, door openrijting der aderen, en zooveel meer. Tot geheel hetzelfde resultaat kwam men door de huwelijken na te gaan tusschen personen van verschillenden leeftijd. Kortom, op welk punt men ook de meest, schijnbaar wisselvallige en toevallige gebeurtenissen in het menschelijk leven naging, altoos leerde de uitkomst, in cijfers waartegen niets in te brengen viel, dat de verhoudingen in het percentage aan elkander gelijk bleven, of ook dat ze wel wisselden, maar ook dan in gelijk cijfer en met gelijk aanwijsbare oorzaak. Zoo bijvoorbeeld had min goede oogst steeds duurte in de eerste levensmiddelen ten gevolge, en dit vertraagde de sluiting van huwelijk. Wat is toevalliger dan twist in het gezin en de daaruit voortvloeiende aanvrage om echtscheiding, en toch toonen de cijfers jaar op jaar, dat we hier te doen hebben met een gegeven, dat elk jaar met geregelde vastheid in het cijfer terug-

keert. Thans zelfs met neiging tot verhooging. En zoo is het letterlijk met alles. Aan vergissingen maakt ook de statistiek zich schuldig; correctiën zijn vaak noodig gebleken; maar vast staat niettemin, dat de cijfers die het zedelijke leven uitdrukken, een vastheid van jaar op jaar vertoonen, die den zedemeester soms tot wanhoop uitdrijft. Alle pogen om door verwijzing naar de vrije wilskeuze der menschen het levensproces onzeker te maken, heeft steeds gefaald, en moest falen. Van een proces dat ons van den aanvang der dingen naar de Voleinding zal leiden, kan geen sprake zijn, zoo in dat proces zich niet een vooraf in- en doorgedacht plan afwikkelt, en zoo niet de Voorzienigheid Gods den Raad Gods verwerkelijkt tot het einde toe.

Zij, die tegen de voorbeschikking, die over alle dingen gaat, zich aankanten, geven dit in hoofdzaak dan ook toe. Ze erkennen, dat er van een absoluut vrije wilskeuze bij den mensch slechts een zeer enkele maal sprake is, en zulks in gevallen waarin de onderscheiden invloeden die op den mensch inwerken, elkander in volkomen evenwicht houden. Doch voor het overige erkennen ze volmondig èn die invloeden èn de bepaling van onzen wil die er het gevolg van is. Ze leggen er zelfs nadruk op, dat er invloeden op ons uitgaan van het verleden, invloeden uit ons voorgeslacht erfelijk ons toegekomen, invloeden van onzen aanleg, dien we uit onze geboorte ontvingen; invloeden van de sexe waartoe we behooren, zoodat gemeenlijk een vrouw in veel dingen anders zal kiezen dan een man; en invloeden niet minder van den leeftijd, zoodat het kind anders kiest dan de knaap, de knaap dan de jongeling en de jongeling dan de man, om ten slotte ook den grijsaard apart te zetten als speelbal van gegevens, die de man in de kracht zijns levens niet kent. Evenzoo geven ze toe, dat er invloeden op ons uitgaan van onze nationaliteit, van den stand waartoe we in het burgerleven behooren, van het beroep of bedrijf waartoe we zijn opgeleid, van de omgeving waarin we van jongs af verkeeren, van de omstandigheden die aan ons leven zekere kleur gaven, ja zelfs tot van één enkel boek dat ons in handen viel, van een enkele ontmoeting met een enkel persoon, en niet het minst bovenal van de Kerk waarin we gedoopt zijn. Men weerspreekt niet langer, dat door veel van dit alles keer op keer ons woord en onze daad bepaald werd, zoodat er van een geheel vrije wilskeus geen sprake kan zijn. Alleen maar blijft men, en dit is volkomen begrijpelijk, voor onze wilskeuze bij het begaan *van welke zonde ook* opkomen. Ook daarbij geeft men wel de werking van de verleiding toe, 't zij van personen 't zij van de omstandig-

heden, maar zoodra 't tot zonde komt, acht men toch dat onzer de verantwoordelijkheid is, en leidt hieruit dan af, dat ten slotte toch alleen vrije wilskeus ons tot het begaan van die zonde gebracht heeft. Natuurlijk voegt voor dit beweren alle eerbied. De fout is alleen maar, dat men het zedelijk probleem dat hierin schuilt, met Gods Voorzienig bestel in overeenstemming zoekt te brengen; iets wat ons menschelijk denken steeds te boven ging en te boven gaan zal. Zet men toch den eisch van het zedelijk probleem op dit punt door, dan is het noodzakelijk gevolg, dat we Gods bestel en Voorzienig bestuur kortweg toch te niet doen, en het bestel der dingen, uit Gods hand uitgenomen, leggen in de hand van den mensch, en wel zoo, dat dit niet tot de zondige daden beperkt blijft, maar ook op op zichzelf onschuldige daden overgaat. Neem b. v. de beteekenis van een man als Napoleon voor de historie. Nu dankt Napoleon zijn geboorte daaraan, dat een geheel onbekend man op Corsica in de 18e eeuw kennis maakte met een historisch even onbekend jong meisje; dat beiden besloten ten huwelijk te gaan; en dat uit dit huwelijk Napoleon geboren is. Wat wordt nu gemeenlijk meer uitkomst van onze wilskeus geacht, dan het ten huwelijk vragen van een meisje. Had zulk een wilskeuze nu destijds op Corsica niet plaats gevonden, en was Napoleon niet geboren, zoo zou de lotsbedeeling van heel Europa, van een deel van Azië en Afrika, en in deze drie werelddeelen van tal en tal van volken, een geheel andere geweest zijn, dan ze nu was. Napoleons optreden heeft van de Seine tot de Berezina gedurende een kleine twintig jaar geheel de geschiedenis beheerscht. Duizenden en nogmaals duizenden vonden tengevolge van zijn optreden den dood op het slagveld. Dynastieën zijn door hem ontzet en andere ingesteld. Geheele bladzijden zou men uit de historie moeten scheuren, zoo men Napoleon wegdenkt. Plaats dit machtige feit van zijn optreden nu buiten Gods bestel, verklaar het alleen en eeniglijk uit de vrijage van een boerenmeisje op Corsica, en ge gevoelt zelf, dat er van historie geen sprake meer zou zijn en dat het groot verloop der dingen op een wild spel als van herfstbladeren zou neerkomen. Welke bedenkingen dan ook uit het probleem van het zedelijk leven, en met name uit het feit der zonde, tegen Gods albestuur rijzen mogen, toch kunnen noch mogen we toestaan, dat er uit dit albestuur ook maar één enkele schakel worde uitgelicht. Valt één schakel, dan valt heel de keten. We staan hier voor een gegeven, uit twee factoren ineengevlochten, wier verband ons denken te bovengaat. Noch den éénen noch den anderen factor mogen we opgeven. Alle zonde blijft voor rekening van het schepsel, maar daar alle daden van het schepsel in zon-

digen wasem zijn gehuld, zou het een vernietigen van alle Voorzienig bestel zijn, zoo we al wat door zonde besmeurd is, uit het bestel Gods wilden bannen. Zijn bestel gaat over alles, en moet dan ook de zondige daden, en evenzoo den val, insluiten. Want wel heeft men althans de eerste zonde willen uitzonderen, en we geven toe, dat schier alles hiertoe dringt en drijft, maar toch kan, met het oog op het historisch proces der dingen en hun Voleinding, zelfs dit niet onvoorwaardelijk aanvaard worden. Immers het zou dan toch tenslotte niet God, maar de mensch geweest zijn, die den gang van het leven in den hemel en op de aarde in zijn eersten stoot zou hebben bepaald.

Nog sterker wordt dit gevoeld, zoo men de Voleinding niet beperkt tot het lot der menschen, maar er geheel Gods Schepping in opneemt; iets wat bij volledige uitwerking van het vraagstuk niet anders kan. Voorheen schoot men hierin te kort. Men bleef op kerkelijk terrein en hield zich daarom schier uitsluitend bezig met de vraag, welk lot na den dood de onderscheidene categorieën van personen wachtte. Het werd bijna uitsluitend een quaestie van zaliging of verloren gaan. Toch kon men zich zelfs op zuiver theologisch gebied hiertoe niet geheel bepalen, om de alles afdoende reden, dat de Schrift het niet gedoogde. Er werd toch, zoo dikwijls van de laatste dingen in de Schrift sprake was, bijna nimmer uitsluitend op het geestelijke de aandacht gericht, maar gedurig ook het stoffelijke deel der Schepping daarin opgenomen, gelijk reeds door de enkele opstanding des vleesches geëischt werd. Breed werkte men dit dan wel niet uit, en kwam, zoo spoedig 't kon, wel weer op het geestelijk element terug, maar dit was en bleef een tegen de Schrift ingaande eenzijdigheid, die bestrijding in stee van navolging vraagt. Van meet af is er daarom in ons betoog nadruk op gelegd, dat de Voleinding den finalen afloop van het proces der gansche Schepping op het oog heeft, en dat zelfs het gewoon stoffelijke en louter materieele hiervan niet mag worden uitgesloten. De eenzijdig-geestelijke opvatting van het louter materieele moge gelden kunnen waar wij met zwakken geest zoo gedurig het slachtoffer worden van de verleiding, die het materieele onder Satans directie op ons uitoefent, maar zoo er sprake is van de stoffelijke natuur als schepping Gods, mag en kan dit natuurlijk niet. Dan toch heeft ook het stoffelijke in het plan en bestel Gods zin en beteekenis, en mag de samenhang van onze persoonlijke existentie met dit stoffelijk deel der Schepping niet uit het oog worden verloren. Den directeur van een reusachtige fabriek, waaraan drie-, vierduizend werklieden arbeiden en die 's jaars millioenen

omzet, kunt en moogt ge u niet denken zonder zijn fabriek; en in die positie verkeert de mensch. Voor den mensch is deze reusachtige fabriek geheel de wereld, waarop hij geplaatst is. Hij is in die fabriek niet de eigenaar en ondernemer; dat is en blijft God; maar hij is in die onderneming aangesteld als directeur. Den mensch is door God opgelegd, dat hij vermenigvuldigen zou, dat hij de aarde aan zich zou onderwerpen en heerschappij zou uitoefenen, niet alleen over medemenschen, maar ook over de dieren en de stoffelijke wereld. Die wereld met al wat er in is, is hem toevertrouwd. Organisch hangt hij er mee saam, en die wereld is met hem één. Hij kan niet zonder die wereld worden gedacht, en die wereld niet zonder hem. Is het nu zóó in de Schepping, dan moet 't zóó ook in de Voleinding zijn. Ge kunt niet tot een Voleinding van den mensch geraken, of de Voleinding van geheel het hem toevertrouwde, bij hem hoorende en aan zijn heerschappij onderworpen terrein moet er bij worden opgenomen. Ge kunt 't een niet zonder het ander nemen. Wereld en mensch zijn geen twee, ze zijn één. De mensch is niet maar op deze wereld neergezet, maar heel deze wereld is op den mensch ingericht. Ze vraagt om den mensch, ze roept om den mensch, en de mensch sleept haar mee in zijn eigen lot. Valt de mensch, dan komt over de wereld de vloek, maar ook wordt de mensch verlost en verheerlijkt, dan moet ook de wereld een nieuwe toekomst tegengaan. Dit nu vergat men ook ten onzent in de 16e eeuw te zeer. Vandaar, dat men te eenzijdig lette op de praedestinatie van de uitverkorenen, en te weinig het oog gevestigd hield op het algemeen Scheppingsplan, en dientengevolge ook bij de bespreking van de Voleinding, de zaliging der verkorenen te eenzijdig op den voorgrond schoof.

Men lette er daarom wel op, dat niet alleen de ziel des menschen, en ook niet alleen het geslacht der menschen, maar dat evenzoo wat we *de natuur* noemen, een proces doorloopt en moet uitloopen op de Voleinding. Het geheele wereldproces doelt zeer zeker ook op de Voleinding van de verkorenen, maar in niets minder ook op deze aarde als planeet, op de krachten die in deze aarde schuilen, haar atmosfeer natuurlijk meegerekend, en voorts, wat den mensch aangaat, volstrekt niet alleen op de zaliging, maar even beslist op de verdoemenis van wie verloren gaan, en ook afgezien hiervan, op de geheele ontwikkeling van het menschelijk leven in landbouw, nijverheid en handel, in wetenschap en kunst, in nationaal- en geslachtsleven, kortom, in alle groepeering en verbijzondering waarin zich het menschelijk leven vertoont. Zelfs blijft het tot deze planeet niet bepaald. Onze aarde als planeet staat in verband tot het zonnestelsel, waartoe onze aarde behoort, in verband met de overige

planeten en met de zon zelf, zoodat het lot van onze aarde van het lot van het zonnestelsel afhankelijk is. Zelfs kan en moet gezegd, dat we met ons zonnestelsel weer afhangen van wat er in het gansche firmament gebeurt, zoodat feitelijk hemel en aarde op hun beurt weer een eenheid vormen, die in Gods Schepping gegrond is, en streeft naar een einde, dat ook voor ons beteekenis zal hebben.

Dat de mensch hiermede gewoonlijk niet rekent, is te begrijpen. Het feit toch ligt er nu eenmaal toe, dat we de aarde, die we bewonen, aanzien voor de vaste, onbeweeglijke, onveranderlijke basis van heel ons bestaan en heel ons leven. o, Zeker, we leerden het uit de boeken, dat de aarde wentelt om haar as, en elken jaarkring zich bovendien om de zon wentelt; maar al nemen we dit aan, we leven niet onder den indruk er van, en alle volk hier of in andere werelddeelen spreekt en schrijft nog altoos, dat de zon op- en onder gaat, als stond de aarde stil en als wentelde de zon zich om de aarde, en het is onder den indruk van die laatste voorstelling, dat we levenslang blijven. Van het voortsnellen van den bodem waarop ons huis staat, en de wenteling van onze aarde om haar as bespeuren we niets. We zitten rustig en stil op de leunbank in onzen tuin, als ware er van een voortbewegen der aarde geen sprake; en daarom komt 't niet in ons op, dat deze geheele aarde een proces zou doorloopen. Ons leven is zoo kort en tot zoo eng terrein beperkt, en onze voelhorens werken zoo traag, dat verreweg de overgroote meerderheid der menschen geen de minste gewaarwording heeft, dat er in het firmament iets gaande is; dat er iets gaande is in ons zonnestelsel, en dat onze aarde, waarop we geboren werden en straks sterven zullen, hiervan de gevolgen ondergaat. In ons eigen menschenleven beweegt zich alles, en evenzoo is het in de natuur der dieren en der planten. Dan kennen we den donder en den bliksem, en hooren we van orkanen, cyclonen, vuurspuwingen en aardbevingen, maar dat alles maakt op wie het hoort geen anderen indruk dan van zoo nu en dan voorkomende verschijnselen, die straks weer voorbijgaan, om de aarde haar vorige rust te doen hernemen. Soms vertoont zich een staartster aan het firmament, waar we vreemd van opzien, en vallen er meteoorsteenen neer, maar ook dit gaat voorbij, en niet lang meer of het is weer de oude zon, met de stralen van jaren her, en in dit groot heelal blijft onze aarde die ze was en voor ons gevoel de hoofdplaats innemen. Zooals het voorgeslacht die zon en die starren en die aarde beschouwde, zoo zien ook wij ze. Onder verschillende hemelstreken ziet men andere starren-groepen en is

de uitwerking van licht en warmte verschillend, maar voor de streek waarin we zelf wonen, blijft het van onze geboorte tot ons sterven toe eender, en zoo maakt het firmament en het zonnestelsel waartoe we behooren, op ons steeds den indruk van eene in niets veranderende majesteit. In de atmosfeer wisselt 't al, maar de aarde zelve en het firmament blijft wat ze was, en vandaar dat we uit onszelven niet tot de conclusie komen kunnen, dat er ook met die aarde, ook met dit firmament iets gebeurt; dat ook buiten ons in de natuur een historie doorleefd wordt en een proces plaats grijpt; en hieruit volgt weer, dat we nog minder voelen en inzien, dat hetgeen in en met die aarde en in en met dat firmament gebeurt, samenhangt met het proces dat we zelf doorloopen, en in verband staat met de Wederkomst van Christus, met onze eigen opstanding uit de dooden, met het laatste oordeel, en met den nieuwen toestand die na de eindbeslissing zal intreden.

Ons verkeer met de natuur leert ons dit niet. Letten we daarop alleen, dan is er wel een gebeuren in ons menschelijk leven, maar niet in de aarde en in het firmament. Anders wordt dit natuurlijk voor ons, zoo we uit het gewone leven tot de Schrift gaan. Dan toch lezen we van een nieuwe aarde en hemel die komen zullen, van een aarde die door vuur zal verbrand worden om in rijker heerlijkheid weer op te leven. En ook is er verband tusschen dat gebeuren met de aarde en het gebeuren in het Rijk van Christus. En komt dan daarna de wetenschap de aarde onderzoeken, d. w. z. onderzoekt zij, wat God de Heere ons in het ingewand der aarde zelf te zeggen heeft, dan wordt door dat onderzoek der wetenschap het feit van zulk een gebeuren met de aarde, waarop de Schrift ons wees, ten volle bevestigd, en vaart er nieuwe bezieling in den jubelzang van Psalm 95:

De Heer is groot, een heerlijk God,
Een Koning die het zaligst lot
Ver boven alle goôn kan schenken.
Het diepst van 's aardrijks ingewand,
Het hoogst gebergt is in Zijn hand,
't Is al gehoorzaam op Zijn wenken.

V. De aarde in verband met den sterrenhemel.

De hemelen vertellen Gods eere, en het uitspansel verkondigt Zijner handen werk. PSALM 19:2

KOME nu eerst de beteekenis ter sprake, die onze aarde *als gesternte* met het oog op de Voleinding heeft. Ook zij doorliep een geschiedenis, deelde in een algemeen wereldproces, is nog steeds aan wisseling en verandering onderhevig, en zal in het eind der dagen in de groote gebeurtenis, die de Voleinding tot stand zal brengen, zijn opgenomen. Reeds de veelzeggende, alomvattende profetie dat het worden zal een „nieuwe hemel en een nieuwe aarde" stelt dit voor wie op Gods Woord bouwt, vast. Met te meer ernst is hier op te bouwen, omdat hierbij in aanmerking komen tal en tal van gebeurtenissen, die plaats grepen en nog grijpen buiten alle inmenging van menschelijke bemoeiing. We komen hiermee toch voor feiten te staan, die rechtstreeks, zonder menschelijke tusschenkomst, door Gods almachtige hand aldus bewerkt zijn en worden, en ons uit dien hoofde een sprake Gods in de natuur doen beluisteren. Ongetwijfeld is op deze feiten in vroeger eeuwen te weinig gelet, en is er met name in de theologie te weinig mede gerekend, maar toch neemt dit niet weg, dat onze Gereformeerde Belijdenis in beginsel zeer beslist ook voor de gebeurtenissen *in de natuur* als kenbron voor de kennisse Gods opkwam. Onmiddellijk na in het eerste artikel het geloof in Gods bestaan en in Gods deugden te hebben beleden, voegt toch onze Belijdenis in haar tweede artikel er aanstonds aan toe, dat zelfs de *eerste* kennis die we van God ontvangen, ons niet uit de Schrift, maar uit de natuur, uit het Voorzienig bestel en uit de regeering van de wereld toekomt. Er staat toch (zie art. 2): „Wij kennen Hem door twee middelen. Ten eerste door de Schepping, onderhouding en regeering der geheele wereld, overmits deze voor onze oogen is als een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods geven te aanschouwen, namelijk Zijn eeuwige kracht en Goddelijkheid". Opmerkelijk hierbij is het, dat onze Belijdenis hier niet alleen van onze aarde, maar van *de geheele wereld* spreekt, gelijk dan ook in het Boek der Openbaringen eveneens niet alleen van onze planeet, maar evenzoo van de andere sterren, en niet minder van zon en maan gehandeld wordt. Dit komt geheel overeen met het Scheppingsverhaal in Genesis I. Daar, in dat verhaal

toch wordt onze aarde niet als een op zichzelf staand hemellichaam beschouwd, maar van meet af in verband gezet met zon en maan, en door vs. 1 zelfs met het gansche heelal. Hierop moet dan ook worden teruggegaan, zoo we ons een eenigszins juiste voorstelling zullen vormen van wat onze aarde *als star* is.

Hiertoe is het noodig den zin van het woord heelal, zooveel ons dit gegund is, te verduidelijken. Voor verreweg de meesten is het begrip van het heelal tamelijk klein. Van onze aarde zien ze weinig meer dan de schijf die door hun horizont omlijnd is. Ze weten dan wel dat deze aarde veel grooter is, en hooren dit ook wel van reizigers, die naar andere werelddeelen togen; maar wat men *hoort*, maakt veel zwakker indruk dan wat men *ziet*. Hun alledaagsche o, zoo kleine voorstelling blijft dan ook veelal beperkt tot de aardschijf, waarvan hun woonplaats het middenpunt vormt, straalsgewijs naar allen kant tot aan den gezichteinder uitgebreid. Boven die schijf als vlak verheft zich dan, vooral bij helderen zonneschijn, of in een prachtigen nacht van maanschittering, een lichtende koepel, die òf in hemelsblauw glanst, òf met starren als bezaaid is. In streken, als waarin ons land ligt, is zelfs deze koepelhoogte van het firmanent nog niet eens regel. De meeste dagen toch hangen op veel lager hoogten de wolken over het aardrijk heen, en verhinderen alle verder doorzicht. Doch ook al neemt ge een zomerdag met klaar schijnsel of ook een sterrennacht met volle schittering, dan nog blijft de indruk van het heelal voor den gewonen mensch geen andere, dan dat het op een niet al te groote aardschijf rust en daarop en daarover zich als lichtende koepel welft. Moge men nu al deze voorstelling, als zeer verre te kort schietend, belachelijk maken, toch mag niet vergeten, dat het Gode beliefd heeft, ons alzoo den indruk van het groote heelal te geven. Reeds in het vorig artikel wezen we er op, hoe we nog altijd leven onder den indruk, dat de zon op- en ondergaat, onderwijl de aarde in stille rust zij en in die rust volhardt, en zulks niettegenstaande we zeer wel vernamen, dat het feitelijk heel anders toegaat. Dit nu zoo zijnde, volgt hieruit, dat God de Heere wil dat we feitelijk onder die eerstbedoelde voorstelling leven. Zelfs de astronoom doet hierin met ons meê, en ook de grootste sterrekundige spreekt in het gewone leven van den opgang en ondergang der zon. En zoo nu ook heeft het Gode behaagd, ons niet in de duizelingwekkende grootheid van het heelal het besef van wat ons omringt te doen verliezen, maar ons te binden aan de voorstelling van een stuk van het heelal, en dit wel zoo, dat die ontvangen indruk ons als in een tempel verplaatst, met een deel der aarde tot grondvlakte, met het firmament als koepeldak, en met eiken en cederen als de

kolommen die het koepeldak dragen. Natuurlijk met verschil en onderscheid voor de bergachtige streken, waar de bergen, hoog boven eiken en cederen uitstekend, het dragen van het koepeldak overnemen. Dat nu het heelal zich op die wijze aan ons voordoet, is dus niet onze inbeelding, maar alzoo door God voor ons besteld. Afgezien van wat zeer enkele sterrekundigen door hun monsterverrekijkers begluren, is de indruk dien het heelal op den gewonen beschouwer maakt, geen andere dan die van een tempel die Goddelijk schoon overwelfd is, en ook dien indruk geeft God zelf ons, en wil God derhalve dat we in ons opnemen.

Toch ontslaat dit ons niet van de verplichting, om ter indenking van Zijn Majesteit, gelijk die ook in het firmament zich uit, hulpmiddelen te baat te nemen, ten einde ons in de onbeschrijfelijke grootheid van het heelal eenigszins in te denken, en hiertoe is een der meest voor de hand liggende middelen, dat men let op den tijd, dien de verst afgelegen hemellichamen gebruiken om ons hun licht toe te zenden. Nu is uitgerekend hoeveel kilometers de lichtstraal in één enkele seconde doorvliegt, en bij dit onderzoek bleek het, dat dit aantal niet minder dan 311.000 bedraagt. Reeds dit is een afstand, dien meer dan één moeite heeft, om zich voor te stellen; en zulk een afstand van over de driemaal honderdduizend kilometers legt het licht in één enkele seconde af. Voor ééne enkele minuut geeft dit reeds een afstand van ruim $18^1/_2$ millioen mijlen, en voor een enkel uur van ver over de duizend millioen kilometers. Het is nu in deze bepaling dat men het middel gevonden heeft, om zich van den afstand der verstafgelegen vaste sterren althans eenig denkbeeld te vormen, en dan is de uitkomst waartoe men geraakt, metterdaad verbijsterend. Immers door de dusgenaamde parallaxe is men er in geslaagd vast te stellen, dat er vaste starren zijn, die zoo schier onmetelijk ver van ons afliggen, dat het licht tot zelfs 326 jaar noodig heeft, om, na eenmaal van de star, die men door *a Orionis* aangeeft, te zijn uitgegaan, ons menschelijk oog op deze aarde te bereiken. Laat men toch de kleine eindcijfers weg, dan verkrijgt men voor 326 jaar een doorloopen lichtbaan van 3.084.832.800.000.000 kilometers; een schier niet in te denken distantie. Toegegeven hierbij moet, dat deze ééne ster buitengemeen ver van ons afstaat. Na deze vaste ster komen vijf sterren, wier licht 163 jaar gebruikt om den afstand naar onze aarde te doorloopen. Daarna komen er vier die 109 jaar voor de uitzending van haar licht naar onze planeet gebruikten, en verder daalt het aantal benoodigde jaren al spoedig op 65, 54, 40 enz. tot 10, 8 en minder jaren. Geeft ge er u nu rekenschap van, dat deze ontzaglijke afstanden zich niet slechts naar een enkelen kant uit-

strekken, maar zich in alle richtingen van uit onze aarde uitbreiden, dan komt men onder een indruk van het heelal die overweldigend en duizelingwekkend is. En dit te meer omdat, al klemt men zich ook een oogenblik vast aan de verstafgelegen ster waarvan wij weten, hiermede nog volstrekt niet is uitgemaakt, dat ook achter die verstgelegen ster niet nogmaals nieuwe afstanden zich ontsluiten kunnen, en die afstanden weer uitgaan naar nog niet ontdekte gestarnten, 't zij dan dat ze lichte, 't zij dat ze donkere bollen zijn. En hetgeen nog 't meest den gezichteinder voor ons verwart is, dat zoo men al aanneemt eindelijk met zijn blik door den reusachtigsten telescoop de verstafgelegen star bereikt te hebben, nog altoos de vraag open blijft, wat er dan achter die verstafgelegen star ligt. Of daarachter al dan niet een ledige ruimte zich ontplooit? Zoo niet, waarmee het ledige daarachter dan gevuld zal zijn? En zoo niet, waartoe die ledige ruimte dan dient, en hoever ze zich uitstrekt? Eens moet er toch een einde, hoe ook, komen, al weten we zeer wel, dat het begrip zelf van ruimte, hoe gewoon ook in onze eigen woning en op aarde en in den hemel die ons beschijnt, toch tenslotte zichzelf moet opheffen, en blijken moet een menschelijk begrip te zijn, dat, zoodra we de grens van het eeuwige en Goddelijke overschrijden, zichzelf opheft en vernietigt.

Doch ook al laten we dit buiten rekening, en al bepalen we ons tot die vaste sterren, die met het gewapend oog te ontdekken zijn, dan nog is de starrenrijkdom die zich voor het gewapend oog ontdekt, zoo alle vermoeden beschamend, dat we de majesteit verstaan, waarop Jesaja doelde toen hij uitriep: „Heft uwe oogen omhoog, en zie Wie deze dingen geschapen heeft, Die in getal hun heir voortbrengt, Die ze alle bij name roept vanwege de grootheid Zijner kracht en omdat Hij sterk is van vermogen, en ziet, er wordt er niet één gemist." Om die majesteit die haar uitdrukking in woorden zoekt, te verstaan, moet ge nu niet een sterrenhemel in Nederland nemen, maar u voorstellen wat een sterrenhemel is in de zuidelijke en oostelijke landen. Reeds wie Italië mocht bezoeken, ontving den indruk hiervan, maar nog veel meer wie opvoer langs Tigris en Eufraat. In die streken is het metterdaad, alsof na het middernachtelijk uur de sterre-diamanten als edelgesteenten van den hemel afhangen, en fonkelend in star op star u een zee van licht doen trillen en golven voor uw oog. Het getal vaste sterren, dat met het bloote oog in die streken kan ontdekt worden, is dan ook veel grooter, dan het getal starren dat wij zien; waarbij dan komt, dat we, waar ook den hemel aanziende, tegelijkertijd nooit anders dan die starren zien, die aan één kant van den hemel fonkelen, daar de overige dan onder de aarde staan,

en ons ontgaan. Het getal vaste sterren dat de mensch in gunstig gelegen streken met het bloote oog kan waarnemen, bedraagt *zes duizend,* doch dit aantal verdwijnt in het niet, zoo men de sterrenwereld, die de telescoop ontdekte, er tegenover plaatst. Bij dit cijfer spreekt men van honderdmillioen starren, die door middel van de allergrootste telescopen waarneembaar zouden zijn. Doch ook al neemt men aan, dat deze cijfers, die ten deele althans meer op gissing dan op waarheid berusten, overdreven zijn, in elk geval staat vast, dat de sterrenwereld die zich over ons heen welft, zoo onmetelijk en reusachtig groot is, dat onze kleine aarde er nietig en klein bij schijnt, en nauwelijks meetelt.

Uit deze nietigheid van onze aarde in vergelijking met de monumentaal-reusachtige wereld van het heelal kwam bij wie uitsluitend den sterrenhemel bestudeerde vanzelf de neiging op, om de voorstelling der Heilige Schrift ten deze in het aangezicht te weerspreken. Onze aarde is niet eens een der vaste sterren, ze is niet anders dan één van de vele dwaalsterren, die zich om de zon bewegen, terwijl kan worden aangenomen, dat ook om andere vaste sterren, die op aanzienlijken afstand van ons staan, zich geheele planetengroepen wentelen. Hoe zou dan, zoo vroeg men zich af, deze kleine onbeduidende star, die wij onze aarde noemen, een zoo principieele plaats in het heelal kunnen innemen, dat ze in hooger zin van heel de Schepping het middenpunt zou vormen, en dat hetgeen op haar plaats greep, over het lot van het heelal zou beslissen? Voor ons is dit ook onverklaarbaar, en ongetwijfeld bestaan met het oog hierop motieven en redenen, die voor ons een mysterie zijn; maar vast staat tweeërlei. Ten eerste, dat uit de bloote afmetingen van hoegrootheid en afstand nooit een logisch zeker gevolg is te trekken voor de beteekenis en waardij van iets. In een hoog opgetrokken paleis van vijf en meer verdiepingen kan men zich één keurgesteente als de *Kohinoor* denken, die in een lade ligt weggeborgen, en die in verkoopwaarde de waarde van heel het paleis zeer verre te boven gaat. Zeer zeker ware het op zich zelf denkbaar, dat de structuur van het heelal een bepaald middenpunt van den bouw aanwees, en de afhankelijkheid bepaalde, waarin alle overige deelen van dit ééne middenpunt stonden, gelijk de zon middenpunt is voor ons planetenstelsel; doch zulk een middenpunt is niet gevonden, en van zulk een structuur bleek niets. Zekere aanwijzing van de idee die den bouw van het heelal beheerscht heeft, bestaat er alzoo in het natuurlijke niet. Men kan onderstellen, dat het er zijn moet, maar men kan het niet aanwijzen. Al wat men voorwendt berust op gissing. God weet het en

Hij alleen, omdat Hij 't alleen schiep, en het schiep naar het plan van Zijn Goddelijke gedachte. Het is zooals Jesaja het uitsprak: Hij riep heel het starrenheir bij name, en ziet, er werd er niet één gemist. En tegenover deze onze onbekendheid met de gedachte die bij den bouw van het heelal voorzat, staat nu de duidelijke openbaring die God ons in Zijn Woord gaf, en die er zoo beslist mogelijk op wijst, dat deze onze kleine aarde het centrum is van al wat bestaat. En dit wel zoo, dat ons niet slechts dit feit wordt meêgedeeld, maar tevens het sterkst sprekend zegel op die mededeeling wordt gedrukt door het alles beheerschende mysterie, dat op deze aarde de mensch optrad, en dat God zelf in Zijnen Zoon de natuur van dien mensch aannam, om zich als God-mensch te openbaren, en straks in deze qualiteit het Koningschap over alle dingen in hemel en op aarde op zich te nemen.

Het is nu eenmaal zoo, dat de tweede Persoon der Heilige Drievuldigheid een verbinding met de natuur des menschen aanging; dat aan den mensch heel deze wereld organisch verbonden is; en dat door deze gebeurtenis, die geheel op zich zelf staat en in haar consequentie geheel de toekomst beheerscht, aan deze aarde een geheel eenige positie is aangewezen, die een gelijke waardij van de overige sterren kortweg uitsluit. Het is in die menschelijke natuur, die op het engst met de natuur van deze aarde verbonden is en saamhangt, dat de Christus opvoer ten hemel, om, in die natuur blijvende, het Rijksbewind uit te oefenen. Zijn menschwording was geen tijdelijke episode voor de ruim dertig jaren dat Hij op onze aarde verwijlde, en er kan alzoo geen sprake van zijn, dat de Christus de natuur van wezens eener andere star aannam, na de onze te hebben afgelegd. Eenmaal onze natuur hebbende aangenomen, laat hij die natuur nimmermeer los, en daar nu onze menschelijke natuur niet los is van de natuur van onze aarde, zoo volgt er uit, dat aller Christenen belijdenis van de Vleeschwording des Woords zich niet scheiden laat van die andere belijdenis, dat onze kleine aarde, we zeggen niet in stoffelijken, maar in kosmischen zin, de diamant in het machtig starrensnoer is, en aller schittering bepaalt. Het is dan ook opmerkelijk dat de spectraal-analyse getoond heeft, hoe de vaste sterren, voor zoover men ze kon naspeuren, uit stoffen bestaan, die in hoofdzaak met stoffen die ook onze aarde bevat, overeenkomen. Men is nu en dan gestuit op stofverschijnselen die ons onbekend waren, maar over het gemeen genomen bleek, dat het groote volume van de stoffen der vaste sterren bestond uit ijzer, uit waterstof, uit natrium en uit magnesium, terwijl nog tal van andere bekende stoffen in kleinere proportiën voorkwamen.

Zooals de zon zich bij onderzoek in haar saamstelling vertoont, zoo vertoonen zich ook de vaste sterren, en daar nu onze aarde in het materiaal dat voor haar bouw diende, gelijksoortig is met het inhoudsmateriaal van de andere planeten en van de zon zelve, ontvangt men als resultaat van dit spectraal-analytisch onderzoek den indruk dat heel de bestaande wereld, en alzoo het gansche heelal, uit gelijksoortige grondstoffen bestaat, en uit eenzelfde materiaal tot in zijn verstafgelegen hemellichamen is opgebouwd. We hebben dus niet te doen met geheel onderscheidene wereldstelsels, die elk op zich zelf staan, en niets met elkander uitstaande hebben. Integendeel, de gelijksoortigheid van de stof waaruit de vaste sterren zijn opgebouwd, toont eenheid van oorsprong, en waar nu toch geen architectonische structuur van het geheel uit wat zich aan ons ontdekt, valt op te maken, wint de voorstelling in waarschijnlijkheid, dat de structuur van het heelal haar beheerschende orde niet van de zijde van de stof ontvangt, maar ontleent aan het geestelijke, en dan is het vanzelf de Vleeschwording van het Woord die aan onze aarde haar geheel eenige plaats aanwijst.

Bovendien zij wel opgemerkt dat lang niet alle vaste sterren die kolossale lichamen zijn, die aan zonnen doen denken. Reeds onder de 80 helderste vaste sterren wisselt de helderheid van 8 5 op 0 1. Van eerste grootte telt men 19 sterren, met Sirius als nummer één en Pollux als nummer negentien. Dan volgen er 64 van de tweede grootte, 200 van de derde grootte enz., zoodat de overgroote massa ten slotte komt te staan in de reeks van de allerkleinste starren. En wat nog meer zegt, is de vorm waarin deze vaste sterren zich aandienen, meestal van dien aard, dat ze elk denkbeeld van bewoning uitsluiten. Het is de overgroote hitte, waaruit dit besluit getrokken wordt. Vooral de hoogleeraar Scheiner heeft zich met het onderzoek naar den warmtegraad die op de oppervlakte van deze vaste sterren heerscht, bezig gehouden. Dit onderzoek nu leidde tot de uitkomst, dat de warmte die op vaste sterren van de derde grootte heerscht, te stellen is op tusschen de 3000 en 4000 graden; dat deze temperatuur bij sterren van de tweede grootte nog aanzienlijk klimt; en dat ze bij sterren van de eerste spectraal-klasse zelfs het schier ongelooflijke hooge cijfer van 15000 graden beloopt. In hoeverre deze gegevens genoegzaam vast staan, zal nog nader onderzoek vereischen. Het cijfer van 15000 graden is zoo alles te boven gaand hoog. Maar ook al mocht hier misrekening schuilen, vast staat dan toch, dat de hitte op deze reusachtige bollen zoo alles vernietigend is, dat er van een georganiseerd leven op deze bollen geen sprake kan zijn. Ze kunnen

niet anders wezen dan gloeiende, gesmolten bollen, die zelfs al wat wij steen en metaal noemen, opsmelten en in vloeiing houden.

Stelt men daar nu tegenover, dat op onze aarde, hoe klein ze dan ook zijn moge, zich een zoo rijk en fijn organisch leven ontplooid heeft, dat in waardij en beteekenis zeer verre uitgaat boven al deze gloeiende, alles opsmeltende en verzengende massa's, zoo leidt ook deze opmerking tot een vergelijkende waardeering die verre van ongunstig voor onze aarde uitvalt. Een vuurspuwende berg is reusachtig veel grootscher, machtiger en indrukwekkender dan een fijn en kunstig uurwerk, maar toch voelt ieder, dat niet het reusachtige hier de waarde bepaalt, en dat de kunstenaar die het uurwerk schiep, hoe klein ook in vergelijk met den Vesuvius of Smeroe, toch in technisch-aesthetisch opzicht verre boven den vuurpoel en den lavastroom uitsteekt. Bij beider schepping is een onderscheiden maatstaf aangelegd, en dus ook bij beider waardeering aan te leggen. De vuurspuwende berg vertoont een majesteit, die ons aangrijpt, het uurwerk vertoont een technisch kunstwerk dat ons verbaast, maar elk van deze twee uitnemendheden bezit haar eigen waardij. Vraagt men daarentegen ten slotte wat voor den mensch edeler waardij bezit, de berg waaruit de lava vloeit of het uurwerk dat hem in zijn levensgang dient, dan wint 't kleine het. We zeggen daarom niet, dat heel het firmament alleen in deze aarde, en wel voor den mensch die op deze aarde leeft, het doel van zijn schepping vindt, alsof het alleen bestemd ware om ons een indruk van alles overstelpende majesteit te geven. Zoo opgevat zou tusschen het bedoelde effect en het gekozen middel alle verhouding ontbreken, en zou althans niet te verstaan zijn, waartoe die millioenen sterren geschapen waren, die het scherpste oog, zoo het ongewapend blijft, niet *ziet* en niet zien *kan*. Ook hier geldt dus wat in Psalm 50 : 9 v.v. God zelf betuigt van het gedierte: „Ik zal uit uw huis geen var nemen, noch bokken uit uw kooien, want al het gedierte des wouds is Mijne, de beesten op duizend bergen. Ik ken al het gevogelte der bergen en het wild des velds is bij Mij." Zoo ge wilt een koninklijk woord om aan kinderen der menschen te doen verstaan, dat we ons aanmatigen wat ons niet toekomt, zoo we ons inbeelden, dat al wat bestaat alleen om onzentwil zou zijn geschapen. Ook afgezien van den mensch vertellen de hemelen Gods eer en verkondigt het uitspansel Zijner handen werk.

VI. De aarde in verband met den sterrenhemel. *(Vervolg.)*

Naar uwe verordeningen blijven zij nog heden staan,
want zij alle zijn uwe knechten. PSALM 119 : 91.

DE voorstelling, die de eeuwen door post vatte, achtte dat de vastheid, onbeweeglijkheid en onveranderlijkheid van den lichtkoepel, die zich in het firmament der vaste sterren schijnbaar over onze aarde welfde, boven allen twijfel verheven was. Het woord zelf van firmament drukte dit uit. Het beteekent toch niet anders dan: *het vaste.* Tegenover onzen bewegelijken aardbol en de planeten was de hemelkoepel juist het vaste, het door niets bewogene, het steeds zich gelijkblijvende. Vooral toen men eenmaal tot de ontdekking was gekomen, dat de aarde èn om haar as èn om de zon wentelt, verkreeg de voorstelling van den hemel der „vaste sterren" steeds meer in der menschen beschouwing de gedaante van het *muurvaste.* Evenals de Romeinen dit uitdrukten in het woord: *firmamentum*, gaven wij hier uitdrukking aan, door te spreken van *vaste sterren.* Een voorstelling die te eenzijdig opgevat, uiteraard ten slotte in strijd moest geraken met wat de Schrift ons, vaak op mysterieuse wijze, te verstaan geeft omtrent hetgeen in het einde der dingen met wat we kortweg: *den hemel*, noemen, staat plaats te grijpen. Niet alleen de aarde toch zal nieuw worden, maar ook de hemel zal nieuw worden, en zoo ook lezen we van sterren die verdonkerd worden, en van andere sterren die als uit den hemel zullen vallen. Op de nadere beteekenis van dit een en ander gaan we vooralsnog niet in, maar dit moest dan toch nu reeds uit deze aanduidingen der Schrift worden vastgesteld, dat hetgeen wij het firmament en het corps *vaste* sterren noemen, toch niet in die mate vast is, alsof alle verandering in deze sterrenwereld zou zijn uitgesloten, en dat veeleer ook in deze sterrenwereld wel terdege verandering kan plaats grijpen.

Zonder nu op deze aanduidingen der H. Schrift acht te slaan, althans zonder de minste bedoeling om deze uitlatingen der Schrift in het gevlij te komen, is nu door sterrekundigen op grond van zeer nauwkeurige waarnemingen uitgemaakt, dat de voorstelling van de onbewegelijkheid der vaste sterren op niets dan zelfmisleiding berust. Reeds nu is het op de sterrenwacht te Potsdam gelukt, van meer dan vijftig vaste sterren niet alleen vast te stellen, dat ze zich bewegen, maar zelfs de snelheid waarmee ze zich bewegen, tot in een breuk van een geographische mijl onder cijfers

te brengen. De uitkomsten van de onderzoekingen der twee sterrekundigen die zich te Potsdam met de vaststelling van dit verschijnsel bezig hielden, zijn nog wel niet volkomen gelijk, bij enkele sterren verschillen de metingen zelfs nog aanmerkelijk, maar vast staat in elk geval, dat de beweging van deze sterren ten stelligste gebleken is, en dat het vroeger begrip van *vaste*, d. i. onbewegelijke, sterren moet worden prijsgegeven. Natuurlijk rekenen de schijnbewegingen der vaste sterren hierbij niet mede, met name niet die schijnbewegingen, die door de dubbele wenteling van onze aarde om haar as èn om de zon zich aan ons voordoen. Gedoeld wordt hier uitsluitend op de verplaatsing van de positie der vaste sterren aan den horizont des hemels. Het bestaan van zulk een beweging is door Mädler en anderen reeds voor duizenden van vaste sterren aangetoond, en reeds nu wordt door de deskundigen aangenomen, dat deze beweging aan alle vaste sterren eigen is, en dat alleen de kleinheid van de meeste vaste sterren maakt, dat zelfs de verstdragende verrekijker deze bewegingen niet kan waarnemen. Resultaat hiervan is alzoo, dat hetgeen rotsvast scheen te staan, blijkt te deinzen en te golven. In uiterst langzaam tempo, het is zoo, maar dan toch altoos zoo, dat van vastheid en onbewegelijkheid geen sprake meer is.

Hier komt nu nog een tweede iets bij. Er is namelijk waargenomen, dat de vaste sterren niet alleen aan bewegingen onderworpen zijn, voor wat hun baan aangaat, maar dat zij bovendien ook allerlei veranderingen ondergaan in de wijze waarop ze zich in den telescoop voordoen, met name wat de meer of mindere schelheid van haar glans betreft. Zelfs is men er in geslaagd, bij deze glanswijzigingen soorten te onderscheiden. In de eerste plaats vond men, dat er vaste sterren zijn, die regelmatig na afloop van zeker tijdperk haar lichtglans matter of scheller maken. In de tweede plaats, dat er sterren zijn, die haar lichtglans op hoogst onregelmatige wijze veranderen. En in de derde plaats, dat er zelfs niet zoo weinig sterren zijn, die zelve opeens plotseling te voorschijn treden, maar na korter of langer tijdperk even onverwachts verdwijnen zonder een spoor van hun aanzijn achter te laten. Reeds in de oudheid was zulk een plotseling opkomen van een dusver nooit geziene ster vooral sinds 134 voor Christus bekend. In het eerste duizend jaar na Christus waren reeds weder zes geheel nieuwe sterren fonkelend aan den hemel verschenen. Ook in de laatste jaren wederom drie fonkelnieuwe, waarvan men vroeger nooit schijn of schaduw had ontdekt. Maar ook afgezien van die opfonkelende en geheel nieuwe sterren is niet minder het veranderen van tal van sterren hoogst opmerkelijk, vooral omdat er zoo groot

verschil bestaat tusschen den tijd van wisseling bij de ééne en bij de andere ster. Bij tal van sterren is hier geen pijl op te trekken; maar bij de sterren die nu eens de ééne en dan weer de andere kleur en graad van schelheid vertoonen, heeft de afwisseling de ééne maal over ettelijke jaren, een ander maal na verloop van enkele maanden, soms zelfs over enkele dagen plaats, en is zelfs een geval waargenomen, waarin de afwisseling om de vier uur plaats greep. Sterren met zeer korte periode kent men er nu reeds 24, en het is met name de ster Algol, die in dit opzicht de opmerkzaamheid trekt. De tint van deze in schelheid wisselende sterren is meest rood; en bij de zeer snel heur tint wisselende sterren, wit geel. Reeds van 600 sterren is deze kleur- en schelheid wisselende eigenschap vastgesteld, en deskundigen achten, dat bij nader onderzoek gelijke verschijnselen zich bij verreweg de meeste vaste sterren vertoonen zullen.

De oorzaak van deze gestadige veranderingen heeft men nog niet met zekerheid kunnen vaststellen, maar vast staat toch nu reeds, dat de vroegere voorstelling, alsof de vaste sterren uit een dichte vaste stofmassa bestonden, zoo ongeveer als de korst van onze aarde zich vertoont, niet is vol te houden. Veeleer schijnt te moeten worden aangenomen, dat de meeste vaste sterren uit een heetgloeiende vuurmassa bestaan, zoo ongeveer als dit ook met onze aarde oorspronkelijk het geval schijnt geweest te zijn, terwijl dan om dezen vuurbol zich niet zelden een atmosfeer van vocht schijnt te bevinden, die afkoelend werken kan. Deze toestand kan en moet bijna aanleiding geven tot gedurige uitbarstingen van gloeiend waterstofgas, en zulke uitbarstingen kunnen zeer wel een plotselinge verandering in tint en schelheid teweeg brengen. Ook heeft men er aan gedacht, dat zeer wel op die onmetelijke afstanden de ééne bol tegen den anderen kan gebotst hebben, en dat door die botsing van twee hemellichamen plotseling een hooge lichtontwikkeling kan zijn veroorzaakt, die kort daarna weer verdween. Deze wijze van verklaring ging echter niet op bij de sterren die op regelmatige wijze, na vaste tijdperken, altoos weer dezelfde wijziging in tint en schelheid te zien gaven. Teneinde zich deze regelmatig terugkeerende wisselingen te verklaren, heeft men er toen de aandacht op gevestigd, dat zeer wel om enkele vaste sterren zich ten deele groote vlekken kunnen gevormd hebben, die dan van zelf, bij onze omwentelingen om as en zon, aan deze sterren een afwisselend voorkomen moesten geven. Of ook heeft men ondersteld, dat zulke sterren zonnen zijn, waarom zich een stel planeten beweegt, en dat nu de afwisseling in tint ontstaat,

indien tusschen zulk een star en ons oog zulk een planeet zich inschuift. Een poging ter verklaring, waarbij ten slotte nog werd opgemerkt, dat in enkele gevallen zich zeer wel beide verschijnselen tegelijk kunnen voordoen, en dat hierdoor weer andere en zeer eigenaardige afwisselingen in tint en schelheid zich kunnen verklaren.

Op deze voorstelling van de astronomen moest daarom hier eenigszins nader worden ingegaan, omdat het van zooveel belang met het oog op de Voleinding is, van meet af wel in te zien, dat niet alleen onze aarde en ons zonnestelsel, maar dat welbezien geheel de sterrenhemel aan verandering onderhevig is. Men denke het toch wel in, dat een onbeweeglijk en onveranderlijk heelal geen geschiedkundig verloop zou hebben; dat men bij zuk een onbeweeglijk en onveranderlijk heelal ganschelijk van geen proces zou kunnen spreken; en dat, waar geen proces doorloopen werd, ook van geen Voleinding kan of mag gerept worden. Maar dan ook omgekeerd, dat een heelal, dat blijkt in beweging te zijn en dat in al zijn deelen gestadige verandering ondergaat, noodzakelijkerwijze een verloop moet hebben, van een bepaald punt moet zijn uitgegaan, langs een bepaalde baan zich moet voortbewegen, en in zijn Voleinding bij een bepaalde uitkomst moet aanlanden. Staat nu de Voleinding van ons eigen geslacht in rechtstreeksch verband met de Voleinding van deze aarde; de Voleinding van deze aarde wederom met die van ons zonnestelsel; en ten slotte evenzoo die van ons zonnestelsel met de Voleinding van het heelal, — dan voelt en tast men de eenheid, die dit alles samenhoudt, en geraakt men langs sterrekundigen, louter wetenschappelijken weg tot een uitkomst, die plaats laat voor wat de Schrift ons van de Voleinding ook in verband met den sterrenhemel openbaart. Het firmament is dan niet de onveranderlijke schaal, waarbinnen zich het veranderlijke leven afspeelt, maar de starrenhemel zelf deelt in de beweging van het leven der gansche schepping. Ze is niet de schaal van het ei, maar zoo men wil de huid van het lichaam van het heelal, en juist daarom kunnen noch mogen wij de eind-ontplooiing van het Godsrijk van het lot van hemel en aarde afzonderen.

Principieel komt 't hier slechts aan op het juiste inzicht, dat in ons menschen ziel en lichaam onafscheidelijk bijeenhooren. Dat wil niet zeggen, dat er in den dood geen tijdelijke scheiding kan plaats hebben. Men kan iemand wel armen en beenen, ooren en neus afhouwen, zoodat er niets dan de romp overblijft. Maar ook al kan zulk een romp nog op zeer gebrekkige wijze zijn bestaan voortzetten, toch voelt ieder, dat op zichzelf armen en beenen, ooren en neus onafscheidelijk tot het menschelijk lichaam behooren.

Want bijaldien we verstaan dat ons lichaam niet een tijdelijk instrument is dat onze ziel ontving, om zich in het leven dezer wereld thuis te gevoelen, maar dat het duurzaam en blijvend tot ons wezen behoort, dan krijgt daardoor evenzoo vanzelf onze verhouding tot de aarde, tot ons zonnestelsel en tot het heelal haar vastigheid. Onze ziel houdt dan ons lichaam aan zich vast; dat lichaam is niet willekeurig op aarde neergezet, maar is van die aarde het product; en ook op haar beurt zit weer die aarde vast aan het zonnestelsel, juist zooals die zon een vaste ster is, die weer met heel het firmament in verband staat. Dit nu zou niet meer verstaan worden, zoo het firmament niet anders dan een rotsvasten koepel over ons welfde, die in geen enkel opzicht deelnam aan onze alzijdige levensbeweging, maar deze saamhoorigheid van onze ziel met het heelal komt zeer wel tot haar recht, nu blijkt, dat ook het firmament in gestadige beweging verkeert en evenals het leven op deze aarde gestadige wisseling te ondergaan geeft. Nu toch zit aan onze ziel ons lichaam vast, aan ons lichaam deze aarde, voorts deze aarde aan ons zonnestelsel, en aan ons zonnestelsel heel de starrenhemel, al te zaam een onmetelijke massa leven, die in één saamhangend proces golft van haar oorsprong naar haar einddoel.

Juist daarom echter mogen we ons niet bepalen tot dit korte overzicht van de positie van het firmament, maar moet nader ingegaan, ten eerste in de positie die onze aarde in ons zonnestelsel heeft, en daarna in de tweede plaats in wat onze aarde van zich zelf vertelt. Niet genoeg toch kan er op gewezen, dat hetgeen zon, maan en starren, en evenzoo de innerlijke gesteldheid van onze aarde, ons vertellen, mits goed waargenomen en vertolkt, openbaringen behelzen die ons van Godswege toekomen. Op ander terrein kan menschelijke tusschenkomst het beeld dat we waarnemen, vervalscht hebben, maar in hetgeen hier ter sprake komt, is van menschelijke tusschenkomst geen sprake. Gelijk we reeds vroeger opmerkten, stelt onze belijdenis zulke Natuur-openbaringen zelfs voorop, om eerst daarna de Openbaring van Gods Woord te laten volgen.

Komt er nu strijd op tusschen hetgeen het Woord en hetgeen de Natuur ons openbaart, dan moet die strijd wel een gevolg zijn, òf van verkeerde uitlegging van de Schrift òf van verkeerde opvatting van de dingen die zich in de Natuur aan ons vertoonen. Maar juist daarom is het dan ook van zoo overwegend aanbelang, met zekeren nadruk te wijzen op wat in beide openbaringen heenwijst naar gelijke opvatting. Dit nu is vooral met de Voleinding

het geval. De vroegere meening, alsof deze aarde van eeuwigheid af bestaan had en tot in alle eeuwigheid zou voortbestaan, en waarop met name de Materialisten zoo beslist stonden, wordt thans niet door theologen alleen, maar schier meer nog door astronomen, metereologen en geologen losgelaten. Voor het proces dat in den hemel evengoed als op de aarde plaats grijpt, gaat steeds meer aller oog open, en vandaar het hooge belang om van meet af er op te wijzen, hoe heel de massa van het bestaande niet rust, maar gist, kookt en in beweging is, zoodat het proces dat gaande is, *alles* omvat, en er van geen Voleinding der dingen met genoegzame volledigheid kan gesproken worden, tenzij men zich rekenschap geve van de beweging en de veranderlijkheid, die Gods schepping in gestadige actie houdt.

Dit nu komt bij de verhouding van onze aarde tot het zonnestelsel nog veel sterker uit, dan bij het firmament. Iets wat niet zeggen wil, dat in ons zonnestelsel sterker actie plaats grijpt, dan in de wereld der overige vaste starren. Dit in het minst niet, daar er toch geen enkele reden denkbaar is, waarom bij nadere kennismaking de overige vaste starren niet even belangrijk zouden blijken, als die ééne vaste star, die wij onze zon noemen. Het verschil ten deze komt alleen op uit de afstanden en waarnemingen. Hoever we ook van onze zon liggen, toch is die afstand veel, veel geringer, dan de afstand, waarop we ons van de meeste andere vaste sterren bevinden. Ook al mag, ja moet ondersteld dat er nog tal van andere vaste sterren zijn, die, zonnen in haar soort, omzweefd zijn van planeten juist zooals onze zon, zoo belet toch de ontzaglijke afstand, waarop ons zoekend en turend oog zich van zulk een vaste star bevindt, elke eenigszins nauwkeurige waarneming van die andere planeten. Bij onze zon, in ons zonnestelsel daarentegen is dit geheel anders. Met onze zusterplaneten staan we van zelf op veel vertrouwelijker voet. Ons zonnestelsel vormt als ware het een afzonderlijk compartiment van het heelal, één enkel lichtend vertrek in het ontzaglijk hemelpaleis, een eigen tente op het schier óneindige lichtveld. Dit maakt, dat we in onze voorstelling dit ons eigen zonnestelsel zeer wel van het overige firmament kunnen afzonderen, al het overige ons kunnen wegdenken, en zoo, ons zonnestelsel op zichzelf nemend, ons daarin thuis kunnen gevoelen, het van naderbij kunnen opnemen, en vooral ons rekenschap kunnen geven van wat voor onze aarde van dit zonnestelsel en zijn existentie-proces te wachten staat.

Nu bestaat, gelijk een ieder weet, ons zonnestelsel uit één centrale zon; om die ééne centrale zon wentelt zich een geheele reeks van planeten op vasten afstand; dwars door de banen van die planeten

bewegen zich tweeërlei soort staartsterren of kometen, eenerzijds zeker aantal kometen, die tot ons zonnestelsel behooren en er niet buitengaan, en anderzijds kometen, die elders thuis hooren en ons zonnestelsel slechts af en toe doorkruisen. En behalve deze planeten en kometen, is dan voor ons zonnestelsel nog te rekenen met wat men de meteoren noemt, en voorts met het starrengruis, als we het zoo noemen mogen, waarvoor onze Duitsche naburen den naam van *Sternschuppen* uitvonden, die heel ons zonnestelsel met haar schilferend stof bezwangeren en zich nu en dan in den vorm van een sterrenregen aan ons openbaren. Neemt ge nu dit alles saam, en denkt ge u heel de ruimte, waarin planeten en kometen, meteoren en sterrengruis zich bewegen als gevuld met een etherstof, en nader in den omtrek van onze aarde met een vochtigen dampkring, dan verkrijgt ge de voorstelling van een veelzijdig leven, steeds in actie en in golving, dat in dit ons kleine, afgezonderde compartiment van het heelal zich roert. Ten einde zich nu van deze rijke levensgolving een genoegzaam duidelijke voorstelling te vormen, moet op elk van deze verschijnselen iets meer van nabij gelet en dient daartoe de aandacht allereerst gevestigd op onze zuster-planeten.

Deze zusterplaneten zijn thans zeven in aantal. Oudtijds waren er slechts vijf bekend. Twee tusschen ons en de zon, en drie die verder dan wij van de zon afstonden. Aan de beide eerste, die tusschen ons en de zon staan, gaf men in de Romeinsche wereld de namen van Venus en Mercurius, aan de drie buitenwaarts gelegene de namen van Mars, Jupiter en Saturnus. Eerst in het jaar 1781 heeft men ontdekt, dat er verderop nóg een star zich om de zon wentelde, en haar heeft men den naam van Uranus gegeven; terwijl pas in 1846 de zevende zusterplaneet zich in den telescoop vertoonde, aan welke men den naam schonk van Neptunus. Met onze aarde meegerekend waren er dit alzoo acht. Doch hierbij bleef het niet. Er bleek, met onze aarde meegerekend, nog een negende planeet te zijn; alleen met dit verschil, dat deze planeet zich niet als één bol, maar als een groep van een groot aantal kleine sterrekens liet ontdekken, waaraan men den naam van planetoiden gaf, d. i. planeetjens. Deze groote groep van kleine planeetjens bleek tusschen Mars en Jupiter in te liggen. In 1801 begon de ontdekking van deze planeetjens en nog steeds gaat ze voort. Er zijn er nu reeds over de 1000 aan het licht gekomen, maar de meeste zijn zoo klein, dat ze niet dan met den verrekijker te ontdekken zijn. Alleen Vesta is een planeet die hel genoeg licht, om bij groote opmerkzaamheid door het bloote oog te worden waar-

genomen. Het vermoeden, dat deze reusachtig groote groep van kleine planeetjens ontstaan is door het uit elkaar bersten van een groote planeet, heeft veel waardoor het zich aanbeveelt. Er schijnt toch, naar een scherpzinnig rekenaar wilde, tusschen de planeten onderling, wat haar afstand van de zon betreft, een zekere reeks te bestaan, die met 3 begon en met 192 sloot, en die zoo in elkaar zat, dat elke volgende planeet het dubbele cijfer van de voorafgaande bereikte. Men kreeg dan voor Venus 3, voor onze aarde $3 \times 2 = 6$, voor Mars $6 \times 2 = 12$, voor de groep planeetjens $2 \times 12 = 24$, voor Jupiter $24 \times 2 = 48$, voor Saturnus $48 \times 2 = 96$ en voor Uranus $96 \times 2 = 192$. Ook storingen in de banen bleken zekere orde te volgen, zoodat het bestaan van Neptunus uit den loop van Uranus werd voorspeld, nog eer deze planeet ontdekt was. Zoo beweren sommige sterrekundigen ook nu weer, dat Mercurius niet de laatste planeet op de lijn naar de zon is, maar dat tusschen Mercurius en de zon nog een planeet schuilen moet. Uit den loop van sommige kometen gissen anderen thans, dat er op nog verderen afstand van de zon dan Neptunus, ook nog een zeer veraf gelegen planeet zich voor ons verbergt. De uitkomst bij latere ontdekkingen zal moeten leeren wat hiervan aan is.

Maar reeds uit het vermelden blijkt genoegzaam, dat er tusschen onze aarde en heel het zonnestelsel in al zijn deelen een vast verband bestaat; en dat we niet volstaan kunnen met te zeggen, dat er buiten onze aarde ook nog andere planeten bestaan alsof deze ons niet aangingen, of alleen dienden om door hun stergeflonker den hemelkoepel te versieren. Ons zonnestelsel is in samenhang ontstaan. Alle planeten met inbegrip van onze aarde staan tot de zon in een bepaalde verhouding. Onze aarde is met de zon en met de overige planeten lotgemeen. Gelijk ons nader blijken zal, verkeert ook ons zonnestelsel volstrekt niet in gelijkmatigen toestand. Gedurig grijpen er ook in ons zonnestelsel veranderingen plaats. Die veranderingen grijpen plaats in een bepaalde richting. Er zit een proces in. En gaat dit proces ongehinderd door, dan loopt 't uit op een Voleinding, die geheel den bestaanden toestand in een heel anderen, nieuwgevormden toestand zal omzetten. In dit proces nu is ook onze aarde opgenomen, zoo zelfs, dat tal van sterrekundigen reeds voor lang als hun verwachting te kennen gaven, dat heel deze aarde ten slotte zou te niet gaan, waarbij de een dacht aan verbranding door vuur, een ander aan een stukvriezen door koude, een derde aan openbersting uit haar ingewand. Niet dan bij hooge uitzondering dacht, wie zulk een vermoeden uitte, daarbij aan wat de Schrift ons profeteert. Wat de natuurkundigen als hun overtuiging uitspraken,

rustte zoo goed als uitsluitend op astronomische waarneming van de verschijnselen. Maar juist daarom voegt het ons niet, om voor wat in de natuur zich openbaart de oogen te sluiten, en dwingt wat de sterrekunde vond en vermoedt, ons te meer om volle aandacht te schenken aan wat de Schrift ons over de Voleinding ook van de stoffelijke Schepping bericht, en blijkt het steeds meer ongeoorloofd te zijn, ons in de oude geestelijke eenzijdigheid terug te trekken.

VII. De aarde en ons zonnestelsel.

> Haar uitgang is van het einde des hemels, en haar ommeloop tot aan de einden daarvan; en niets is verborgen voor hare hitte PSALM 19 : 7.

REEDS uit het aangevoerde blijkt, hoe het toekomstig lot van onze aarde allerminst op zichzelf staat, maar verwikkeld is in hetgeen ons geheele zonnestelsel te wachten staat. Zelve niets dan een donkere bol, ontvangt onze aarde haar warmte, haar leven, haar bezieling eeniglijk van de zon, zoodat haar lot onafscheidelijk aan het lot van de zon verbonden is. En daar nu de zon niet alleen onze aarde verlicht en verwarmt, maar nog zeven andere planeten hierin deelen doet, spreekt 't vanzelf, dat de toekomst van onze aarde ten deele ook zal afhangen van hetgeen met die zeven andere planeten gebeurt. Iets wat te meer geldt, daar onze aarde midden in deze groep planeten in ligt. Twee, straks drie, tusschen ons en de zon, en de overige benedenwaarts nog verder dan wij van de zon af. Verstoring in den geregelden gang van een der andere planeten zou daarom bijna zeker ook op onze aarde moeten inwerken. In elk geval staat onze aarde niet op zichzelf, zit ze in één kluwen gevat met tal van andere sterren, en worden deze saam beheerscht door de zon. Nu zijn Mercurius en Venus, die tusschen ons en de zon liggen, kleiner dan onze aarde. Mercurius is in stofmassa slechts 0.04 van onze planeet, Venus 0.79. Ook komt Venus het dichtst bij ons. Al naar ze staat, kan ze 260 millioen kilometer van onze aarde staan, maar komt ze op 't dichtst, dan staat ze slechts 39 millioen kilometer van ons af. Mars, die 't eerst aan onzen anderen kant komt, lijkt op onze aarde nog het meest, maar blijft ook bij zijn kortsten afstand altoos nog 54 millioen kilometer van ons verwijderd. Zijn stofmassa is slechts 0.10 van

die der aarde. Mars heeft dagen ongeveer gelijk aan de onze, maar zijn jarenloop om de zon duurt eens zoo lang. Zijn atmosfeer wijst zware, dikke wolkengroepen aan, en twee kleine manen wentelen zich om deze planeet. Van Mars heeft men zelfs een landkaart kunnen ontwerpen, en op deze planeet ook veranderingen meenen waar te nemen, die velen achtten alleen uit een optreden van menschelijke werkzaamheid te kunnen verklaren; phantasieën die men nu reeds weer op gaf. Toch blijft Mars de ster, waarmede de aarde nog de meeste overeenkomst toont en het nauwste contact heeft. Van de overige buitenwaarts liggende sterren weten we veel minder. Ook zijn ze veel, veel grooter dan onze aarde. Onze middellijn is slechts 12.756 kilometer groot, die van Jupiter daarentegen ruim 142.500, en hier tusschen in liggen dan, wat grootte betreft, Saturnus met 118.800 kilometer, Uranus en Neptunus elk met 50.000 kilometer. Mars heeft een middellijn half zoo groot als onze aarde. Venus is ons gelijk. En Mercurius heeft slechts één derde van wat onze aarde aan middellijn heeft. Reken daar nu bij, dat Saturnus nog omgeven is door een breeden ring, en dat om andere planeten, evenals om de aarde, zich manen wentelen, en reeds hieruit blijkt duidelijk, in welk net van banen de baan van onze aarde verwikkeld is.

Doch hierbij blijft het niet. Bij de banen der planeten komt dan nog het machtig net van kometen, dat over ons zonnestelsel als uitgespannen ligt. Wat deze kometen eigenlijk zijn, en waartoe ze dienen, blijft nog steeds een geheim. Veelal zijn ze zoo klein en ondicht, dat ze niet dan bij uitzondering met het bloote oog zijn waar te nemen. Ze vallen in lichtkop en lang gespreiden staart uiteen, sommige bezitten zelfs twee, drie of zes staarten die saam een breedgespreiden waaier vormen. De lichtkop heeft meest een donkere dichte kern die door een lichtkap overhangen is, *Coma* genaamd. De grootere kometen zijn omstreeks 500 in aantal, die periodiek verschijnen, zoodat men op elke vier jaar één komeet kan rekenen; maar veel grooter nog is het getal van de kleine kometen, die slechts door groote verrekijkers waarneembaar zijn. Alles saam rekent men het aantal kometen op vele millioenen. De lijn van den loop der kometen verschilt weinig van die der planeten. Dat deze kometen in haar loop met de aarde in botsing kunnen komen, is reeds voor lang ingezien, en heeft meer dan eens vreeze en ongerustheid verwekt. Toch is men thans vrij algemeen van deze bezorgdheid teruggekomen. De zeer kleine kometen hebben in haar kern een zoo weinig dichte stofmassa, dat botsing voor ons schier geen gevolg zou hebben. En bij grootere kometen zou een doorgaan door den staart ons weinig deren, daar die staart

zoo dun van substantie is, dat men er nauwelijks iets van zou merken. Stooting tegen de vaste kern van zulk een groote komeet kon natuurlijk bedenkelijker wezen, maar schijnt bij de vastheid van loop èn van onze aarde èn van zulk een komeet niet te wachten te zijn, terwijl, voorzoover vroeger aanraking mocht hebben plaats gehad, dit weinig ander effect moet hebben gehad, dan dat een regen van meteoorsteenen van de kern afstoof en op onze aarde neerkwam. Eigenlijk blijven de kometen derhalve voor ons vreemde, ons onverklaarbare hemellichamen, waarvan we noch oorsprong, noch doel doorzien kunnen; die om haar zeldzaamheid, als ze verschijnen, ons vreemd aandoen, en altoos het besef hernieuwen, dat zich aan den hemel van ons zonnestelsel nog heel andere dingen afspelen, dan wij bij de wisseling van dag en nacht zouden vermoeden. Ze brengen in ons zonnestelsel een onzeker en daardoor onbetrouwbaar element, en verhoogen zoodoende de beteekenis van het feit, dat onze aardbol niet op zich zelven staat, maar opgenomen is in een zeer ingewikkeld stel van hemellichamen, lichtglansen en krachtwerkingen, die èn op haar tegenwoordigen stand, èn op haar toekomstig lot van overwegenden invloed kunnen zijn. Reden te meer, om de illusie van een altoosdurende en onveranderlijke wereld op te geven, en met Schrift en Wetenschap beide aan den komenden ondergang van onze wereld geloof te hechten.

En hiermede komen we dan tot de derde soort lichamen, die zich in ons zonnestelsel bevinden, en uit dat zonnestelsel af en toe met onze aarde in aanraking komen, t. w. tot *de meteoren,* ook wel luchtsteenen of meteorolithen genoemd. Het zijn groote of kleine stukken van steenachtige of metaalsoortige formatie die nu eens als groote steenen of metaalstukken plotseling op de aarde vallen, of in tal van kleine stukken breed gespreid op onze aarde neerkomen. Gelijk men weet, beweren de aanhangers van den Islam, dat de *Kaäba,* die zij te Mekka voor heilig houden, zulk een meteoorsteen zou zijn, en ook van andere brokken ijzer of steen, die men wel niet heeft zien vallen, maar die toch tamelijk duidelijk op hooger oorsprong wijzen, wordt algemeen vermoed, dat ze uit de lucht op de aarde zijn neergeslagen. Met name bekend zijn hiervan het groote stuk ijzer, dat te San Catharina in Brazilië wordt gevonden, en dat 2250 Kilogr. weegt. In Mexico heeft men op meer dan één plaats zulke stukken tot van 50 tons gevonden. Het groote stuk meteoorijzer dat kapitein Ross in Groenland vond en dat in 1894 naar New-York is overgebracht, wordt geschat op 45 tons. Men vindt deze brokstukken ijzer op plaatsen, waar van ijzer in den bodem geen sprake is, en in een vorm en massa, die

elke gedachte uitsluit, alsof ze door menschen daar ter plaatse zouden zijn nedergelegd. Er blijft daarom weinig anders over, dan te vermoeden dat ze uit de atmosfeer ter plaatse zijn nedergeslagen. Ook vertoonen deze meteoren veelal strepen en teekeningen, die alleen uit het nederslaan door de atmosfeer kunnen verklaard worden. De meeste meteoorsteenen zijn uit den aard der zaak minder belangrijk, te meer daar ze veelal in veel kleiner gewichten neerkomen. Daarentegen vallen ze soms in zeer grooten getale tegelijk neer, zooals reeds uit het jaar 476 voor Christus ons bericht wordt van den steenregen die bij Aegospotamos in Tracië neerkwam. In 1803 kwamen te Laigle in Normandië op eenmaal 3000 zulke steenen uit den hemel vallen. Een steen, in 1866 midden in Hongarije neergeploft, weegt niet minder dan 300 kilogram. Te Madrid viel in 1896 zulk een meteoorsteen zelfs midden op den dag uit de lucht neer, die door zijn glans schier ieder die op straat was, tijdelijk met blindheid sloeg.

Met dit verschijnsel der meteoren hangt dan weer saam de dusgenaamde sterrenregen en het plotseling lichten van een schijnbare ster, die opeens opkomt, straalt, vuurt, glanst, en dan weer geheel verdwijnt, soms een stofregen van kleine meteoren achter latend. Tijd van waarneming bestaat voor deze verschijnselen in den regel weinig, maar toch blijven ze interessant, daar ze onderstellen doen, òf dat van onderscheidene planeten en kometen scherven van kleinen omvang afschilferden, òf dat er, geheel afgescheiden van planeten en kometen, geheele massa's van kleine sterren of metaalbrokken in ons zonnestelsel zich om de zon voortbewegen, die, bij de ongeregeldheid van hun loop en hun losse samenstelling, springen en uiteenbarsten, tegen onze aarde stooten, en op die wijze al deze ongeregelde verschijnselen teweegbrengen, die, op zichzelf zeer bedenkelijk schijnend, toch meestal zonder ernstige gevolgen verloopen zijn.

Slechts in zoover hebben ook deze meteoren voor het proces van ons zonnestelsel beteekenis, als ze tot in het kleine aantoonen, in welk verband onze aarde verwikkeld is. Wie op de kaart van ons zonnestelsel den loop van alle planeten en van hun manen nagaat, die naspeurt, hoe de banen der tal- en tallooze kometen hier doorheen zijn gevlochten, en zich dan nog daarbij de banen van deze meteoren denkt, tot ze tegen de aarde of tegen een andere planeet aanklotsen, ziet tenslotte een warnet voor zich van allerlei groote en kleine lichamen, elk met zijn eigen baan, die onze aarde zoo omringen en als omvlechten, dat het is of er van een zelfstandige aarde geen sprake kan zijn. En al is dit nu overdreven genomen, toch blijft het feit, dat de verschijning van onzen aardbol

in het heelal een gansch anderen indruk op u maakt, zoo ge die aarde op zich zelf en apart neemt, of te wel, zoo ge haar neemt gelijk ze in ons zonnestelsel verwikkeld ligt. Dat onze aarde desniettemin een afzonderlijke, eigen bestemming heeft, en onder alle starren in het firmament het hoogst in beteekenis staat, volgt dan ook reeds uit wat de Schrift ons als haar eerste woord toeroept: „In den beginne schiep God den hemel en de aarde." In deze uitspraak toch wordt niet alleen ons zonnestelsel, maar heel het firmament onder den naam *hemel* saamgevat, en wordt er uit dit majestueuze firmament slechts één enkel gesternte, en dat wel *onze aarde*, afgezonderd. Zij alleen staat om haar hooge en wondere roeping tegen geheel het firmament over. Er zijn feitelijk maar twee dingen in den beginne geschapen: 1°. de hemel; en 2°. de aarde. Al het overige wordt alzoo tot den hemel gerekend, ook de planeten en kometen, zelfs de meteoren, en alleen de aarde staat als een afzonderlijke Schepping Gods met geheel eigen roeping en een geheel eigen bestaan hier tegenover. Altoos zóó echter, dat ze niet van het heelal wordt losgemaakt, maar in het heelal blijft ingeweven, zóó ingeweven zelfs, dat ze in het wondere weefsel van de banen van ons zonnestelsel zich als verliest en opgaat.

Voor het einde der dingen is dit uiteraard van het hoogste gewicht. Stond onze aarde geheel op zich zelf, had ze haar licht niet van de zon, maar uit een eigen lichtbron; bewoog ze zich niet, maar stond ze stil, om eeuwig in zich zelf te rusten; wentelden geen zusterplaneten zich met haar om éénzelfde zon; viel van staartsterren geen sprake; was nooit één enkele meteoor op onze aarde neergeslagen; en schitterde alzoo geheel onze aarde in eigen monumentale vastheid, onveranderlijkheid en onbeweeglijkheid, zoodat van geen enkel lichtverschijnsel invloed op haar kon uit gaan, — zoo zou ze òf eeuwig moeten voortbestaan, òf ze zou zich zelf moeten vernietigen, òf ze zou door een daad van Gods Almacht moeten worden aangegrepen; en alleen zóó zou ze alsdan haar voleinding kunnen tegengaan. Thans echter, nu onze aarde lotgemeen is met millioenen en nogmaals millioenen andere hemellichamen; nu ze voor haar bestaan en ontwikkeling geheel afhangt van haar juiste verhouding tot de zon; nu ze om de zon zich wentelt met tal van andere planeten; nu ze hiermeê in een afzonderlijk compartiment van het firmament is opgesloten; nu in dit compartiment tal van andere hemellichamen zich met haar in gelijke beweging bevinden; nu in dit hemelsch compartiment gedurig nog heel andere hemellichamen indringen en het doorkruisen; en nu dit zeer saâmgestelde leven van ons zonnestelsel

niet in onze macht is overgegeven, maar wij er veeleer geheel lijdelijk onder verkeeren; — nu is het klaar als de dag, dat onze aarde aan allerlei gevaren en allerlei invloeden is overgegeven, die voor haar historisch proces van ernstige beteekenis kunnen zijn, ja, die haar Voleinding kunnen bewerkstelligen en zelfs verhaasten. Geheel afgescheiden van wat zonde en dood en vloek over dit aardrijk bracht, ontvangt ge alzoo den indruk, dat het leven op deze aarde, wel verre van bestemd te zijn om altoos voort te duren, veeleer van meet af in zijn eindigheid zijn eigen oordeel met zich droeg, en vroeg of laat den termijn moet bereiken, waarin zijn Voleinding zou intreden. Wat ons zonnestelsel ons te aanschouwen geeft, maakt niet den indruk van voltooide volmaaktheid, doet veeleer denken aan een stadium van aanzijn, dat bestemd is om bij later ontwikkeling in een veel hooger stadium van aanzijn over te gaan. De Schepping zelve, gelijk ze zich aan ons voordoet, draagt als de profetie in zich van een nog veel hoogere heerlijkheid. En wel verre van de verwachting die de Schrift wekt, en die ons doet uitzien naar een rijk der zuiverste volkomenheid, te weerspreken, maakt, geheel natuurlijk bezien, de plaats van onze aarde in het zonnestelsel, en van het zonnestelsel in het firmament, den indruk van een voorbereidend stadium, waaruit het zich alles in langzaam proces naar veel heerlijker Voleinding voortbeweegt.

Vooral de kleinheid en nietigheid van onzen aardbol, gezien tegenover de onmetelijkheid van het heelal, en haar feitelijk optreden als een onbeduidend hemellichaam onder de duizenden veel machtiger lichamen, die zich in de eeuwige ruimte traag of snel voortbewegen, heeft reeds lang ook de kenners met bezorgdheid voor haar toekomstig lot vervuld. Niets toch waarborgt het voortduren van de haar gunstige omstandigheden, waaronder we op dit oogenblik verkeeren. Schier in alles hangen we thans van de zon af, en wel in dien stand, waarin de zon zich tegenwoordig voordoet. Stond dus vast, dat de zon onveranderlijk was, zoo zou dit althans een groote mate van gerustheid voor het gelukkig voortbestaan van onze aarde kunnen geven. Maar juist dit is *niet* het geval. Een zon die met zoo ontzaglijken gloed en glans in het heelal instraalt, verbruikt natuurlijk allengs de stof waaruit haar gloed en glans opkomt. Bij langen duur kunnen hier dus veranderingen intreden, die voor onze aarde van noodlottige beteekenis kunnen worden. Doch ook afgezien hiervan zweeft onze aarde in een hemelruim, waarin millioenen andere hemellichamen zich met haar bewegen, en ontstaat hierdoor het gevaar, dat vroeg of laat een hemellichaam uit zijn baan glipt en de baan onzer aarde snijdt; een snijding die voor onze aarde vernietigend zou kunnen

zijn. Van lichtende bollen is dit nog minder te vreezen, daar dezer loop ons reeds voor lang bekend kon zijn, maar er zijn ook geheel donkere bollen. Onze aarde is er zelve zoo één, en met onze zonneplaneten staat het niet anders. Van menige donkere star, die geen licht van elders opvangt, weten we niets. We weten niet hoeveel er zijn, noch waar ze zich bevinden, noch òf ze zich bewegen, en zoo ja, in welke banen. En ook ze kunnen uit zoo schier eindeloozen afstand tot ons naderen, dat ze nu nog verre af zijn, maar toch plotseling op ons kunnen stooten. Bleek nu reeds, dat er starren zijn, wier licht honderden van jaren behoefde om ons te bereiken, dan kan er vooral onder de donkere bollen nog zulk een heirleger starren zijn, van wier bestaan we niets vermoeden, en die toch zich naar ons toebewegen. Astronomen hebben dan ook onomwonden de mogelijkheid van zulk een voor onze aarde doodelijke ontmoeting toegegeven.

Natuurlijk voegt het ons hier met de uiterste voorzichtigheid te spreken. Afgezien toch van zonde, dood en vloek laat het zich niet wel denken, dat de oorspronkelijke Schepping er op zou aangelegd zijn geweest om heel dit aardrijk in zulk een allesvernielende catastrophe te doen eindigen. De indruk, dien het Schriftverhaal bij ons achterlaat, is zeer zeker niet, dat, ware de zonde uitgebleven, het leven op deze aarde eeuwiglijk onveranderd zou hebben voortgeduurd. Veeleer was 't al op een komende historie aangelegd en profeteerde die historie de Voleinding die te wachten stond. En deze Voleinding kan niet zijn algeheele zelfvernietiging, maar moet zijn een ontplooiing, gelijk aan die welke ons in het opkomen van de kapel uit de rups zoo schoon natuur-zinbeeldig is voorgeteekend. Rekenen we daarentegen niet met wat geschied zou zijn bij *onzondig* verloop der wereldhistorie, maar met den toestand die na den val intrad, dan is een doorwerking van het bederf tot in het wezen van het aardrijk zelf ons niet alleen niet vreemd, maar zelfs natuurlijk. Wie de Schrift leest, en hierin de profetie van den ondergang van deze wereld opslaat, vindt 't alleszins begrijpelijk, dat het hierop ten slotte uit *moet* loopen. Wel komt 't dan ten slotte toch tot een Voleinding in heerlijkheid, maar dit resultaat wordt verkregen door een rechtstreeksch ingrijpen van onzen God.

Hier teekent zich alzoo tweeërlei mogelijkheid. De eerste is die van een onzondige ontwikkeling die ons aardrijk langs historischen weg zou hebben doen rijpen voor grooter heerlijkheid, en hierbij zou een catastrophe vanzelf uitgesloten zijn geweest. Het had niet anders kunnen zijn, dan de kapel uit de rups ontluikende. Maar hiernaast staat de heel andere mogelijkheid, die op onzen feitelijken

toestand toepasselijk is. Ons aardrijk niet meer in zijn oorspronkelijke Scheppingszuiverheid, maar ten prooi aan zonde en bederf. Als gevolg hiervan een langzame ontreddering, die ten slotte in een catastrophe moet eindigen, en God zelf is 't, die deze catastrophe inleidt door Zijn wondermacht, en door diezelfde wondermacht de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel doet opkomen. Dat nu bij die catastrophe de wereldbrand op zou komen uit gegevens, die nu reeds in het heelal aanwezig zijn, is met deze voorstelling in het minst niet in strijd. De aarde wordt nu eenmaal door de zon, omdat ze zooveel machtiger lichaam is, aangetrokken. Dat de zon ze toch niet tot zich trekt en opslorpt in haar vuurgloed, is het gelukkige gevolg van den afstand die tusschen ons en de zon ligt, in verband met de snelheid van de beweging onzer aarde, en ten deele ook van haar gewicht, maar juist dit sluit niet uit, dat, door langzame verandering, de afstand minderen en de snelheid wijzigingen ondergaan kon, zoodat tenslotte de aantrekkingskracht van de zon het kon winnen, en deze wereld verloren zou zijn. Dan zou 't toch God zijn, die het deed, en die de toestanden, die tot deze catastrophe leiden, zou doen intreden; maar het zou niettemin door geen andere gegevens geschieden, dan die van de ure der Schepping af, in en door de Schepping gegeven waren. Iets waarop we wijzen, niet om te zeggen, dat God Almachtig niet ook zeer wel door andere, dusver ongekende krachten zou kunnen ingrijpen, maar alleen om te doen inzien, dat dit op zichzelf niet noodzakelijk zou zijn, en dat het in niets Gods wondermacht zou verkorten en verkleinen, zoo de eindcatastrophe veroorzaakt werd door gegevens, die van meet af in deze Schepping verscholen waren.

Nadruk moet er vooral op gelegd, dat phantasierijke astronomen, zooals dit vooral in Flammarion uitkwam, ging men te veel aan hun profetieën hechten, ons alle gerustheid in het leven zouden benemen. Wat Flammarion ons voorhoudt, dat we op elk oogenblik van den dag botsen kunnen tegen een vaste ster, een planeet of komeet; dat we stooten kunnen tegen een hemellichaam, duizendmaal grooter dan onze aarde, en bij dien stoot in damp en rook opgaan; dat een zwerm machtige meteoren heel ons aardrijk verwoesten kan; dat we door de zuiging van een ander hemellichaam uit ons verband met de zon konden worden losgerukt, om in het ledig van de wereldruimte geslingerd te worden, en door een andere vaste ster te worden aangetrokken, en zoo veel meer, — zou, als heusche profetie opgevat, heel onze wereld aan het toeval overgeven, en alle rust aan ons leven ontnemen. Daartegenover nu staat ons onwankelbaar geloof in de leiding die onze God aan heel het leven van het heelal geeft, en zoo verstaan we het, dat

de kundigste astronomen, wel verre van ons angst aan te jagen, veeleer, afgaande op wat het verleden hun leert, een onverwachte snijding van de banen ja wel niet voor onvermijdelijk, maar toch voor onwaarschijnlijk houden; iets waarmede ze wel niet alle vreeze bannen, maar toch het rusten van ons hart in het albestuur onzes Gods vergemakkelijken.

VIII. De aarde zelve.

> Maar de dag des Heeren zal komen als een dief in den nacht, in welken de hemelen met een gedruisch zullen voorbijgaan, en de elementen branden zullen en vergaan, en de aarde en de werken, die daarin zijn, zullen verbranden. 2 Petr. 3 : 10.

NA rekening te hebben gehouden met de positie van onze aarde ten eerste in den hemelkoepel en ten andere in ons zonnestelsel, hebben we thans nader onze aandacht te vestigen op *de aarde zelve.* Aan haar oppervlakte geeft onze aarde voor verreweg het grooter deel een eindeloozen waterspiegel te aanschouwen. Er is op onze aarde veel meer zee dan land. Al het land der vijf werelddeelen saâm beslaat slechts 28.3% van de geheele oppervlakte, alle zeeën saâm ver over de 71 %, In vierkante kilometers uitgedrukt, levert alle land saâm met inbegrip van de eilanden, niet meer dan 144 millioen op, terwijl het water saâm een vlakte van 365 millioen K.M.^{2} bedekt. Al te sterk wisselen de hoogten en diepten op onze aarde niet. De Stille Oceaan is nog geen 4 kilometer diep, de Atlantische slechts 3.3 kilometer, terwijl omgekeerd de bergruggen niet hooger oploopen dan de Stille Oceaan diep is, en slechts op enkele plaatsen in Azië en Amerika eenige honderden meters booger oploopen. Het teleurstellende bij onze aarde is vooral, dat het dusver nog niet gelukt is, zeer diep in haar bodem te delven. Ze heeft rondom een korst, waarvan de dikte geschat wordt op circa 54 kilometer. Ge zoudt u dus het stuk land, dat tusschen de Residentie en Haarlem ligt, als recht overeind staande moeten denken, om u de dikte van die aardkorst voor te stellen. Reeds aan dit cijfer, vergeleken met de diepte der zeeën en de hoogte der bergen, voelt ge, hoe ondiep de oceanen en hoe weinig hoog de bergen zijn. Op een aardkorst van 54 kilometer heeft een inzinking of verheffing van 4 of 5 kilometer weinig te beduiden. Maar nog

minder bevredigend is de diepte, waarin men op het diepste punt in die aardkorst is kunnen indringen. Deze toch bedraagt niet meer dan 2.03 kilometer, alzoo nog geen 25e deel van de geheele aardkorst. Dit diepste punt is bereikt in Boven-Silezië, bij het dorp Rybnyk; een cijfer op zichzelf reeds uiterst klein, maar klein vooral zoo ge het vergelijkt met de geheele diepte van de aarde tot op haar middenpunt, die ver over de 6000 kilometer bedraagt,

Feitelijk weten we dan ook van den aardbol dien we bewonen. nog maar o, zoo weinig af. Experimenteel weet men van het binnenste der aarde zoo goed als niets. Slechts één stellig gegeven schijnt vast te staan, en dit is, dat naar gelang men dieper in de aarde indringt, de temperatuur stijgt en steeds hoogere warmte wordt waargenomen. Zelfs begint die waarneming reeds zeer spoedig. Op de temperatuur van den aardbodem in engeren zin, oefent vanzelf de atmosfeer grooten invloed uit, zoodat die bodem in het koude jaargetijde tamelijk koel aanvoelt, terwijl ook de wisseling van dag en nacht hierop inwerkt. Reeds op een diepte van 1.3 meter echter houdt de laatste, en op een diepte van 25 de eerstbedoelde wisseling op, in te werken, zoodat, dit dunne laagje bodem uitgezonderd, de temperatuur van geheel onze aardkorst door de warme gloeistof in het hart der aarde beheerscht wordt. In het geboorde gat bij Achladebach vond men op een diepte van nog geen 2 kilometer reeds een hitte van over de 150 graden Fahrenheit. Hierbij nu moet wel in het oog worden gehouden, dat men deze hooge temperatuur waarnam op een diepte van nog geen 2 kilometer, terwijl de geheele aardkorst een dikte van 54 kilometer heeft. Daar nu deze aardkorst voor een groot gedeelte uit steenlagen bestaat, kan men hieruit opmaken, hoe ontzettend de gloeihitte in de kern van onze aarde moet zijn, om door zulk een dikke korst van 54 kilometer de warmte nog met een temperatuur van 150° graden te doen doorwerken. Al heeft niemand dien innerlijken haard der aarde ooit aanschouwd, algemeen stelt men toch vast, dat onze aarde inwendig een alles te boven gaande hitte moet ontwikkelen en dat het een betrekkelijk slechts dunne korst is, die ons op haar oppervlakte van de vuurmassa scheidt. Aan de uitwerpselen die uit den krater van vuurspuwende bergen worden uitgestort, ziet men dan ook, hoe de hardste steen gesmolten in lavavorm uit de aarde voortkomt, en dat stroomen vuurs worden uitgespuwd.

Vergelijkt men nu met deze gegevens hetgeen we in 2 Petr. 3 lezen, dan voelt men, hoe 't een met het ander strookt. Daar toch heet het: „De hemelen, die nu zijn, en de aarde, zijn door het (scheppend) woord (Gods) als een schat weggelegd, en worden ten

vure bewaard tegen den dag des oordeels. De Heere vertraagt de belofte niet, maar de dag des Heeren zal komen als een dief in den nacht, in welken de hemelen met een gedruisch zullen voorbijgaan en de elementen branden zullen en vergaan, en de aarde en de werken die daarin zijn, zullen verbranden." Dit apostolisch woord verstaat men niet, zoo men rekent met wat wij aan de oppervlakte der aarde waarnemen. Daar toch doet al wat we waarnemen meer bedacht zijn op een ondergang van de wereld door het water. Rekent men daarentegen met de vondsten der geologische wetenschap, en weet men dat, op een dunne korst na, heel de aardbol dien we bewonen, uit één gloeiende vuurmassa bestaat, dan rijmen hiermede beide uitspraken van den apostel, ten eerste zijn zeggen, dat de wereld water is en in water bestaande, wat klopt op de aangegeven verhouding van 28 % land met 71 % zee, en ten anderen dat eens al wat nu wereld heet, in 't vuur verbranden en opsmelten zal, om in nieuwen vorm over te gaan. Immers hiertoe is niets noodig, dan dat de aardkorst opensplijte; iets wat zich bij haar gestadige inkrimping en verrimpeling zeer wel denken laat; en dat op die wijs de gloeiende vuurmassa gelegenheid verkrijge om geheel de aardkorst te verteren. Ook uit kracht van deze gegevens ontvangen we derhalve den indruk, niet dat slechts wij menschen wisselen in ons levenslot, onderwijl de aarde onbeweeglijk en vast zou zijn, maar dat, geheel omgekeerd, ook de aarde zelve een gestadige verandering ondergaat; dat niet wij menschen alleen, maar ook de aarde die we bewonen, aan een proces der eeuwen is onderworpen; en dat het uit dien hoofde niet anders kan, of ook dit proces, dat de aarde zelve ondergaat, en dat niet uit geval, maar uit den raadslag Gods voortvloeit, evenals ons eigen lot op een Voleinding moet uitloopen; een Voleinding waarheen ze zich nu reeds sinds eeuwen voortbeweegt. Steeds blijft het dus onze slotsom, dat het één machtig proces is, waarin heel het geestelijke en stoffelijke heelal zich voortbeweegt. Een proces waaraan we met onzen geest, met ons lichaam, met onze aarde en met heel ons zonnestelsel deel hebben, en dat zich, 't al samenvattend en Gods bestel uitvoerend, haast naar het einde.

Het groote mysterie blijft nog steeds de beweging zelve waarin zich de aarde bevindt, en waarin ze zich van het Westen naar het Oosten rondwentelt met een snelheid van bijna 30 kilometer in de seconde, zoodat we met al wat in de aarde is, en met wat zich op de aarde beweegt, elk uur een afstand doorloopen van ruim 100.000 kilometer, en alzoo van veel meer dan 2 millioen vier honderdduizend kilometer op elken dag. De tweede beweging die hier bij

komt, is veel minder haastend. Is de beweging van de aarde om de zon van bijna 30.000 meter in de seconde, de omwenteling van de aarde om haar as, die dag en nacht maakt, heeft slechts plaats met een snelheid van 464 meter in de seconde, en is alzoo met de eerstbedoelde nauwelijks voor vergelijking vatbaar. Dat nu een star in het luchtledig, eenmaal in beweging zijnde, zich ongestoord voortbeweegt, levert voor ons denken geen moeilijkheid op; maar voor wie uitsluitend met wetenschappelijke gegevens rekent, blijft het mysterie liggen in de vraag, wie of wat aan dezen bol, en ook aan onze planeten, den eersten stoot heeft gegeven, waardoor ze in beweging geraakt zijn, en dat wel voor alle planeten in denzelfden kring, en met een zich bijna gelijkblijvende snelheid. Voor wie van het denkbeeld der Schepping uitgaat, en alzoo in al wat bestaat de hand van den Schepper eert, levert dit geen geheimenis op, maar zoo men, gelijk zoovelen doen, den Schepper ter zijde zet, wordt het ten eenenmale onverklaarbaar. God Almachtig heeft niet alleen de hemellichamen één voor één tot aanzijn geroepen, maar hun ook de beweging medegedeeld, zoowel de beweging van hun innerlijk proces, als de beweging van hun uitwendige loopbaan; en daar uit deze twee bewegingen geheel het proces, dat het heelal doormaakt, geboren wordt, zoo blijkt ook hieruit, hoe het uitgangspunt van het proces in het heelal niet anders kan genomen worden dan in Gods raadslag. Het onderlinge verband, waarin de hemellichamen tot elkander moesten staan, en de verhoudingen die in dit onderlinge verband moesten opkomen, zijn beide uitvloeisel van éénzelfde Goddelijke gedachte. Het is de verwerkelijking van die gedachte Gods waarin het proces der wereld bestaat, en de Voleinding van alle dingen kan niet anders wezen dan de volkomen verwerkelijking van wat van eeuwigheid af in de gedachte Gods lag saamgevat.

Alles in actie, en in een actie die een eenheid vormt, blijft het tooverwoord voor het wereldproces. Het is in de ééne zelfde hand Zijner Almacht, dat God de Heere uw ziel houdt; met uw ziel uw lichaam; met uw lichaam heel de aarde waaruit de stof voor uw lichaam genomen is; met heel deze aarde het gansche zonnestelsel waartoe deze aarde behoort; en met dit zonnestelsel gansch het firmament. Juist omdat de actie waarin dit alles verkeert, één uitgangspunt, één oorsprong, één werkende oorzaak heeft in Gods eeuwig bewustzijn, daarom kunt en moogt ge, in dit groot en machtig proces, het lot van uw eigen ik niet isoleeren van de Schepping in haar geheel. Ge moogt niet zeggen, dat alleen uw ziel waarde heeft en dat al 't stoffelijke en zienlijke als waardeloos terzij moet worden geworpen. Dat ware denkbaar en verstaanbaar,

zoo alleen uw ziel, uw geest, uw ik zijn oorsprong in God had, en al wat daar stoffelijks bijkomt, er door menschen of andere creaturen aan ware toegevoegd. Dan kondt ge zeggen: Wat aan God zijn oorsprong dankt, ziet zich een eeuwig bestaan gewaarborgd, maar al wat het creatuur hier aan toevoegde, verzinkt straks in het niet. Maar al zulke gedachten weerleggen zichzelf, zoodra ge inziet en erkent, dat er geen creatuur is, anders dan door God geschapen, geschapen in verband met al het overige, en geschapen met een doel en met de beweegkracht om dit doel eens te bereiken. Had het Gode beliefd, al wat Hij schiep in volmaaktheid te scheppen en in eeuwige ruste voor Zijn alziend oog uit te spannen en uit te stallen, zoo zou er niets dan één eeuwig voortduren van het zijnde ontstaan zijn. Nu daarentegen uit de ééne gedachte Gods de ontelbare veelheid van creaturen, en al deze creaturen in actie geschapen zijn, nu *moet* zich wel in aller gezamenlijke actie één eenheid van gedachten verwezenlijken; moet het alles zich in één alomvattend en alom zich voortzettend proces voortbewegen; en kan de Voleinding niet bereikt worden, dan door het eindelijk overgaan van alle ding dat God schiep, *uit* de actie *in* de eeuwige ruste der heerlijkheid.

Nu is die actie, die beweging, dat proces, die onze aarde met al 't overige, zij 't ook op eigen wijze, mee doorloopt, reeds eeuwenlang op gang, en het is van dit proces dat de geologie, of de aardkunde, ons met groote nauwkeurigheid het relaas, ten deele althans, voorlegt. Veel rijker nog zou dat geologisch resultaat ons bevredigen, zoo het mogelijk ware gebleken, heel de aardkorst te doorboren. Nu men nog slechts 2 van 54 kilometer aardkorst doorboord heeft, blijft nog zoo nameloos veel te vragen over. Maar toch is het nu reeds verkregen resultaat van hoog gewicht, en geeft ons zelfs meer dan men zoo oppervlakkig zou wanen. Ware het toch zoo gesteld, dat de verschillende lagen van de aardkorst in zuivere vlakken de ééne op de andere gestapeld waren, zoo zou ons alleen omtrent de bovenste lagen voldoende kennis zijn toegekomen. Doch dit is niet het geval. De onderscheidene lagen, waaruit de aardkorst bestaat, liggen niet horizontaal in één vlak der aarde uitgestrekt, maar schier in allerlei bochten en wendingen door en over elkaar heen. Dit verklaart zich gevoegelijk, zoo men aanneemt, gelijk men dan ook doet, dat onze aarde begonnen is met een gloeiende bol, één vuurgloed, een kokende massa te zijn, en zulks wel omgeven door een machtige atmosfeer van vocht. Dit beduidt niet, dat er ook niet in den aardbol vocht kan gescholen hebben, maar in elk geval verkeerde dit vocht dan in een toestand

van hooge verdamping, en soortgelijke invloed moet van den vuurgloed in heel onzen aardbol aanvankelijk op de atmosfeer die de aarde omgaf, zijn uitgegaan. De gesteldheid van die atmosfeer stond tegen de gesteldheid van den gloeienden aardbol over. Tusschen beide moest een worsteling intreden. De vuurgloed moest steeds opgloeien om de atmosfeer in damp te doen opgaan, en omgekeerd, de atmosfeer moest een invloed oefenen, die er allengs toe leidde om de gloedmassa af te koelen en den gloed te dempen. Bij die worsteling nu bleef aan de atmosfeer de overwinning. Niet de vuurgloed der aarde heeft onzen dampkring verdampt en doen verstuiven, maar omgekeerd is door den dampkring de buitenste oppervlakte der gloedmassa ontvuurd, gehard en in een vaste laag omgezet. Op die aldus ontstane harde laag heeft toen de dampkring zijn dampen in den vorm van regendruppelen doen neerkomen, en alzoo zijn de zeeën over de oppervlakte der aarde uitgebreid. De overwinning van den dampkring is alzoo een volkomene geweest, en waar ge ook de zee aanschouwt, die haar golven over de diepte doet trillen, spreekt die Oceaan u van een bedwongen, ten ondergebrachte, en nu geheel onderworpen vuurgloed.

Nadat nu eenmaal de uiterste oppervlakte der aarde afgekoeld en verkoold was, is dit proces van afkoeling en verkoling voortgegaan. Over de eerste laag van de eerste materie heeft zich een tweede, daarover een derde laag gevormd, en zoo is van lieverlede die korst ontstaan, die thans op een diepte van 54 kilometer heel den aardbol omgeeft. Nu toont intusschen wat men in de aardkorst vindt, dat deze afkoeling en verharding niet regelmatig en geleidelijk plaats greep, maar met schokken en stooten. Blijkbaar toch heeft de onmetelijke gloedmassa nog gedurig getracht het verloren terrein te herwinnen, door zich met alle kracht tegen enkele zwakkere punten van de nieuwgevormde laag op te dringen, en die opnieuw te breken, te doorboren en te scheuren. Zoo kwam het telkens tot een gewelddadige reactie van de gloedmassa tegen de door de atmosfeer gevormde laag. Zoo schoof, zoodra er reeds meerdere lagen gevormd waren, een lagere laag dwars door een hoogere heen, drong door de scheur naar boven, en zette zich daar vast. En behalve deze opdringing van laag tegen laag en deze opschuiving en inschuiving van laag op en tusschen laag, had men bovendien nog van meetaf te doen met wat we nu nog in de vuurspuwende bergen waarnemen. Al spoedig toch ontwaarde men bij nader onderzoek, dat de op elkaar volgende lagen al wat er onder school allerminst hermetisch hadden afgesloten. Bij de plaats hebbende inkrimping vooral kwamen er scheuren en gaten in zulk een laag, en zoodra zulk een opening zich gevormd had,

drong de gloedmassa zich op naar boven, om door deze scheuren en reten heen gloeiende stroomen naar buiten te werpen. Het is hierdoor, dat de vuurspuwende bergen ontstaan zijn, en dat, gelijk nog onlangs in Zuid-Italië bleek, met het vuurspuwen van deze bergen een verbrokkeling, verscheuring en vernieling van de bovenste aardlaag kan gepaard gaan, die zeer ernstige verwoestingen kan aanrichten. In vroeger jaren ontbrandde op dit punt soms vrij hevige strijd tusschen de zoogenaamde Plutonisten en Neptunisten, beide namen ontleend aan Romeinsche godegestalten. Neptunus was in de mythologie de god van de zee, Pluto was de god van het vuur. Nu namen de Plutonisten de hierboven geschetste actie aan, daarin bestaande, dat de vuurgloed die uit het hart en de kern der aarde werkte, de hoofdbewerker was van de plaatsgrijpende veranderingen; terwijl omgekeerd de Neptunisten de hoofdwerking *van het water* lieten uitgaan, dat zich uit de atmosfeer en uit de dampen der aarde op den vuurgloed wierp. Thans heeft die aloude strijd afgedaan, en is men het er tamelijk wel over eens, dat de gang der ontwikkeling van onze aarde zich uit beider werking saâm, zoowel van het water als van het vuur, het best verklaren laat.

Men onderscheidt voorts de afkoelende en verhardende werking die aan de oppervlakte der aarde steeds verder voortdrong, in onderscheidene *formatiën*. Eerst was al wat tot deze aarde behoorde één gloeiende, vloeiende massa, en eerst uit deze vloeiende massa heeft zich de steen in verschillende vormen verhard. Niet alleen het metaal, ook de steen begon met vloeistof te zijn, en het is eerst uit deze vloeistof, dat zich allengs de verschillende soorten van steen hebben afgekoeld. Vier formatiën heeft men gepoogd daarbij te onderscheiden; iets waarop we hier niet nader kunnen ingaan, daar het voor ons onderzoek niet dan van zeer ondergeschikt belang is, welke soort steen achtereenvolgens door verharding in den toestand van vastheid is overgegaan. We volstaan daarom met de namen te noemen, waarmede men deze vier formatiën pleegt aan te duiden. De onderste, diepst liggende formatie noemt men de *Archaische*, een naam die niet anders aanduidt, dan dat ze de *oudste* formatie is. Dan volgt de tweede, van onderen op gerekend, als de *Paleozoische*, waartoe o. m. de steenkolenlaag behoort. De derde is de *Mesozoische*, waarvan de krijtlagen de meest bekende zijn. En de vierde eindelijk is de *Kaenozoische* laag, waarin men ook sporen van menschelijke overblijfselen acht ontdekt te hebben. Toch beelde men het zich niet in, alsof deze vier formatiën thans in stille ruste zich de één over de ander uitvlijden. Het tegendeel is het geval. Er grijpt nog steeds ook in deze onderscheiden lagen

een steeds voortgaande actie plaats, teweeggebracht onder den invloed van den *gloed*, den invloed van het *water*, den invloed van de *lucht*, en den zijdelingschen invloed van de vuurspuwende *reten*. Uit al deze invloeden toch ontstaan gedurig meerdere formatiën, die niet anders dan uit de werking van nieuw ontwikkelde krachten te verklaren zijn. Iets waarop daarom temeer de aandacht zich moet vestigen, omdat bleek, dat er niet enkel vloeigloed in steen werd omgezet, maar dat de reeds gevormde steensoorten, onder den invloed van deze werkingen der lagen, zich ook in andere steensoorten veranderden. Feitelijk heeft men alzoo met drieërlei te doen: 1e. met wat zich rechtstreeks uit de vloeiende gloedmassa afkoelt en verhardt; 2e. met wat door de reeds gevormde lagen uit de gloedmassa of uit een lagere laag doorbreekt en ten slotte op de aarde wordt uitgeworpen; en 3e. met wat in de reeds gevormde lagen zich onder nieuwe invloeden wijzigt, soms zelfs verandert in het soort. De eerste noemt men *sedimentaire*, omdat ze gevormd zijn door bezinksel; de tweede *eruptieve*, omdat ze als vuur opspuwden; en de derde *dynamische* verschijnselen, omdat het producten zijn van nieuwopgekomen krachten.

Van bijzonder gewicht voor de kennis van de actie die in onze aardkorst plaats greep, zijn de overblijfsels van organische bestanddeelen die men niet alleen tusschen, maar ook in de steenformatiën in groote menigte ontdekt heeft. Planten en dieren zijn blijkbaar door een actie als bovenbedoeld overvallen, soms zelfs in een nog werkzame massa opgenomen, en in die steenmenigte zelven versteend. In deze verschijnselen heeft men gedacht een middel te bezitten, om zelfs den duur te bepalen, die voor de formatie van zulk een laag noodig is geweest. Men achtte ten slotte zelfs met groote nauwkeurigheid te kunnen vaststellen, hoeveel jaren en eeuwen noodig waren geweest, om een steenkolenbed van zekere diepte en uitgestrektheid, gelijk men ze aantrof, in stillen voortgang te vormen. Zooveel het kon, ontleende men hiertoe zijn maatstaf aan veranderingen en formatiën die nu nog plaats grijpen, en paste den gevonden maatstaf dan toe op de groote vervormingen die men in de sedimentaire lagen vond. Daar nu verreweg de meeste geologen uit de latere jaren niet alleen alle rekenen met de Heilige Schrift hadden opgegeven, maar er tuk op waren met wiskundige zekerheid aan te toonen, dat zij 't veel beter wisten dan de Schrift, is aan de uitkomsten van deze beweringen maar al te dikwijls een wapen ontleend om de Openbaring in de Schrift met de Openbaring in de Natuur te bestrijden. Nu erkent natuurlijk elk Christenmensch, gelijk we boven reeds aangaven, dat hetgeen de Natuur zelve leert, evengoed een Openbaring Gods is als wat

we in de Schrift vinden; maar de conclusie, die zeer stellig voor *de feiten* geldt, gaat daarom nog volstrekt niet door bij de daarop gebouwde *berekeningen*. Dan toch zou eerst vast moeten staan, dat het proces, waarmee we te doen hebben, zich alle eeuwen door *met dezelfde traagheid* had voortbewogen als thans. En juist hiervoor is het bewijs nooit geleverd, noch kan geleverd worden. Reeds bij het kind ziet men, hoe bij alle eerste wording het proces gansch andere en veel snellere afmetingen aanneemt dan op later leeftijd.

IX. **De aarde zelve.** *(Vervolg.)*

> Gij hebt voormaals de aarde gegrond, en de hemelen zijn het werk Uwer handen. Die zullen vergaan, maar Gij zult staande blijven, en zij alle zullen als een kleed verouden. PSALM 102 : 26, 27a.

HET opmerkelijkste verschijnsel, dat zich in deze sedimentaire lagen der aarde aan de onderzoekers voordoet, is het te voorschijn komen van skeletten van reusachtige dieren, die in grootte verre te boven gaan wat in onze tegenwoordige wereld nog aan kolossale dieren, zooals de olifant, het nijlpaard enz., gevonden wordt. Men vindt deze reuzendieren zoowel onder de vogels als onder de land- en waterdieren. De Dinornis b.v. is een vogel van vier meter hoog, maar veel kolossaler nog zijn de Mastodont, de Mammouth, de Megalosaurus en de Dinoceras. De Mammouth is twee menschen hoog. Van de Megalosaurus zijn skeletten gevonden tot een lengte van 14 meter, en van de Dinoceras zelfs van 30 meter lang. En wat de aandacht verdient, men heeft enkele dier skeletten gevonden in een laag, die reeds overblijfselen van menschelijke aanwezigheid verried, zoodat de mensch gedurende zekeren tijd met deze reuzendieren saam moet hebben geleefd. In de volkszangen van Australië wordt zelfs van de gevechten met zulke monsterdieren verhaald. Voor het overige blijven deze monsterdieren een raadselachtige verschijning. Hun bijna algeheele ondergang moet niet lang getoefd hebben, en wat er van den olifant, den neushoorn, het nijlpaard, den walvisch en haai nog overbleef, is niet in staat om te doen begrijpen, waartoe de verschijning van deze kolossale dieren gediend heeft. De mensch kon er geen voordeel van trekken. De tanden van den Mammouth, die soms 4 meter lang waren, kunnen prachtig ivoor hebben afge-

geven, maar reeds op zichzelf is ivoor geen levensbehoefte, en in elk geval was het levensgevaar, dat deze dieren opleverden, veel grooter, dan de winst die hun ivoor ten beste gaf. Waartoe zulke monsters van tot 30 meter lang gediend hebben, verstaat men eenvoudig niet. Te minder, daar niet weinigen van deze dieren in kop en bek gewapend waren met zeer zware verdedigings- en aanvalswapenen, wat er op duidt, dat ze elkander van nature te lijf gingen en op onderlinge worsteling waren aangelegd. En nu wordt het raadselachtige van hun verschijning uiteraard nog aanmerkelijk verhoogd door het vrij spoedige, haast zou men zeggen, het bijna plotselinge van hun verdwijning. Ook Darwins voorstelling, alsof de rijker bewerktuigde dieren allengs uit minder bewerktuigde en uit het anorganische zouden zijn voortgekomen, klopt op deze monsters niet. Nog wel de tallooze petrefacten van wormen en slakken en andere bijna niet ontwikkelde dieren, maar hoe nu op eens naast en bij deze petrefacten van zeer lage formatie deze monsterachtige dieren hun loop begonnen, laat zich door niets verklaren. Gissen baat hier niet, en we hebben ons tot de constateering van het verschijnsel te bepalen.

Voor het overige doet zich in de opeenvolging van de petrefacten in de vier lagen of formatiën deze geregelde orde voor, dat de diepste steenlaag nog geen overblijfselen van planten of dieren vertoont. Deze diepst-liggende laag was de eerste die gevormd werd, door de afkoeling die het koude vocht van de atmosfeer aan de oppervlakte der eerst heete aarde deed ondergaan. In een tweede laag vertoonen zich dan voor 't eerst overblijfselen uit de plantenwereld, zonder dat er nog dieren-overblijfselen bijkomen. Een formatie hooger vinden we versteende planten met versteende dieren saâm. En eerst in de hoogst-gelegen laag doen zich petrefacten voor van planten en dieren en van menschelijke overblijfselen. Juist dus wat men, ook na het bericht ons geboden in het Scheppingsverhaal, verwachten zou: eerst niets dan steen en metaal; dan planten; dan dieren; en dan eerst de mensch. In de opeenvolging van het natuurlijke leven is alzoo tusschen wat de aardkorst leert en hetgeen de Schrift reeds voor duizenden van jaren ter onzer kennisse bracht, geen wezenlijk verschil.

Minder goed vlot daarentegen bij oppervlakkige vergelijking de berekening van den duur van tijd. Naar luid der Schrift is er slechts sprake geweest van de zes werkdagen in één enkele week, om heel de Schepping te voltooien, terwijl de onderzoekers van de aardkorst ons liefst van duizenden en nogmaals duizenden van jaren spreken. Toch behoeft dit verschil ons niet op te houden. Niet zoozeer omdat de drie eerste dagen althans langer kunnen

geweest zijn dan onze dagen van 24 uur; maar omdat de Schrift met *Schepping* rekent en de nieuwere aardkunde elk denkbeeld van successieve Schepping ontkent. Wat den duur der drie eerste dagen aanbelangt, zoo is het volkomen waar, dat de Schrift eerst met den vierden dag het licht voor onze aarde van de zon doet komen. In het verband van het verhaal kan dus niet worden aangenomen, dat ook de drie eerste dagen bedoeld zijn als reeds door de omwenteling van de aarde om haar as, onder de beschijning van de aarde door de zon, teweeggebracht. Waar duidelijk in Gen. 1 : 14 v.v. staat: „En God zeide: dat er lichten zijn in het uitspansel, om scheiding te maken tusschen den dag en den nacht", en als daar op volgt: „God dan maakte die twee groote lichten, en God stelde ze in het uitspansel om licht te geven op de aarde", moogt ge het u niet voorstellen, alsof reeds de drie voorafgaande dagen het licht ons toekwam van de zon, die nog niet in contact met onze aarde was gesteld. Wel kan men aannemen, dat onze aarde van haar eersten oorsprong af zich om haar as bewoog, maar het lichtverschil, dat hieruit ontstond, kan dan niet veroorzaakt zijn door licht dat van de zon kwam. De drie eerste overgangen van morgen en nacht en van nacht en morgen moeten dus rekening hebben gehouden met van elders dan van de zon komend licht, en hierin reeds zou dan de mogelijkheid zijn gegeven, dat de duur van deze drie eerste dagen en nachten aanzienlijk grooter kan geweest zijn, dan onze etmalen van 24 uur. Toch heeft men ten onrechte hieruit afgeleid, dat derhalve deze dagen wel tijdperken van duizenden jaren kunnen omvat hebben. Vooreerst toch zou dan de naam van dag en nacht niet gebezigd zijn, en ten andere kan de afwisseling van dag en nacht moeilijk anders ontstaan zijn dan door de omwenteling van de aarde om haar as; iets wat altoos op beperkten tijdsduur wijst. Met deze opmerking moge men dus iets winnen, maar in geen geval veel, en veel beter staat het met de Schriftgedachte daarover, zoo ge de oplossing van het raadsel in successieve Schepping zoekt, d. i. in op elkaar volgende daden Gods, die in een vaste periode afloopend, wat eerst niet was, op eenmaal in volkomenheid tot aanzijn riep en voorts zich op deze aarde liet ontwikkelen.

Een geheel andere vraag is het natuurlijk, in welken tijd we de vier formatiën van de aardkorst hebben te plaatsen. En dan is al aanstonds zóóveel duidelijk, dat de oudste, diepste en eerste laag vast moet gezet zijn, eer er van de Schepping van een aardrijk op onzen bol sprake kon komen. Daarna staat evenzoo vast, dat de formatiën die nog alleen petrefacten van planten en nog niet van

dieren vertoonen, moeten zijn ingetreden tusschen den 4en en 5en Scheppingsdag. En eindelijk, dat de laatste formatie, die ons overblijfselen toont, die op het bestaan van menschen wijzen, moet gevormd zijn na den zesden dag. Dit nu heeft niets in zich, dat onverklaarbaar zou zijn. De Zondvloed toont, hoe zelfs bijna 1700 jaren na de schepping van Adam nog een allergeduchtste verandering in de aardkorst heeft plaats gehad. Naar de meest nauwkeurige berekeningen toch had de Zondvloed plaats in het jaar 1656, en al zal 't ons niet gelukken om ons van de plotselinge uitstorting van zoo reusachtige massa water uit den dampkring en zoo massale opbersting van waterstroomen uit de diepte der aarde ooit een genoegzaam duidelijke verklaring te vormen, zooveel staat dan toch wel vast, dat geheel de aardkorst, in verband met den dampkring, toentertijd in geweldige schudding is geraakt. Was dit nu mogelijk bijna twee duizend jaar na de Schepping, dan springt het in het oog, hoe de lange periode, die tusschen de Schepping en den Zondvloed verliep, zeer wel geleid kan hebben tot sedimentairen neerslag, deels in streken die nog niet door menschen bewoond waren, maar deels ook in streken, die reeds door menschen waren opgezocht. Nog onlangs publiceerde de Linschoter vereeniging het reisverhaal van een Nederlandsch koopvaardijkapitein langs de Oostkust die er zijn verbazing over uitsprak, dat hij op meer dan één eiland, in de Stille Zuidzee, tamelijk ver van de kust, menschen had gevonden, daar het zich toch niet denken liet, dat men vroeger schepen had bezeten, die zulk een verren tocht mogelijk maakten. De bevolking van Amerika in den voortijd, en zoo ook van Australië's hoofdland en omliggende eilanden, heeft dan ook steeds tot het vermoeden geleid, dat reeds vóór den Zondvloed enkele families op verderen afstand van het hart van Azië waren afgedwaald, terwijl men evenzoo acht te kunnen aannemen, dat veel van wat nu als eiland zich voordoet, voorheen aan het vasteland vast zat, en er eerst later door groote aardschuddingen van is losgemaakt. Zelfs kan men nog verder gaan en beweren, dat de korst der aarde zelfs nu nog niet tot rust is gekomen, en dat zelfs nu nog zulke schuddingen en verschuivingen in de aardkorst steeds doorgaan, zij 't ook op kleiner schaal. Meer dan eens hadden ook in later tijd sterke aardbevingen zeer aanmerkelijke verzakkingen van den bodem tengevolge, en we behoeven den naam van Krakatau slechts te noemen, om er aan te herinneren, tot welke geweldige verandering van de korst der aarde aardbeving en vuurspuwing nog altoos leiden kan.

Men zegt dan ook te weinig, zoo men toegeeft, dat er in lang verleden tijden machtige wijzigingen in den toestand van onzen

aardbol *hebben* plaats gehad. Ze *hebben* niet alleen plaats gehad, maar ze hebben nóg plaats, en niets kan ons zekerheid bieden, dat ze zich niet zullen herhalen, misschien zelfs tenslotte op nog geweldiger manier dan dusver. Vast staat, dat ook de innerlijke gesteldheid van onze aarde niet onveranderlijk is, en niet steeds zich zelve gelijk blijft. Veeleer blijkt op alle manier, dat ook onze aarde, als we het zoo mogen uitdrukken, leeft, gedurig in roering en beweging is, en alzoo, ook geheel afgezonderd van den mensch, een geschiedenis, een proces doorloopt, en allerminst bestemd is, om steeds te blijven wat ze nu is. Dit verloop, dit proces, deze geschiedenis moet ook ten opzichte van onze aarde naar een vast plan plaats grijpen. Onze aarde moet er door God op zijn ingericht, om zulk een geschiedenis te kunnen doorloopen, maar dan ook zich bewegen in een verloop, dat op een einddoel, op een Voleinding moet uitloopen. Niets is aan het geval of aan de fortuin overgelaten. Al wat zich roert en beweegt, beantwoordt in die beweging aan een door God gemaakt bestel, en zoo zal ook de inwendige geschiedenis van onze aarde uitloopen op een uitkomst, die Hij daarvoor besteld en bestemd heeft. En daar nu ook ons lot, en het lot van heel het menschelijk geslacht, van meet af, in de Schepping zelve, aan deze aarde verbonden is, zoo mogen we die twee, de Voleinding van den mensch en de Voleinding van deze aarde, niet scheiden; moet er veeleer tusschen beide verband en samenhang bestaan; en verklaart het zich hieruit ten volle hoe, als 't oordeel over den mensch zal zijn gegaan, een nieuwe aarde zich onder een nieuwen hemel Gode tot eere en ons tot heerlijkheid zal ontplooien.

Ook uit anderen hoofde wordt het geloof aan de eindelooze duurzaamheid van deze aarde en den nooit eindigenden voortgang van de ontwikkeling die op haar bodem plaats grijpt, steeds meer prijsgegeven, deels op practische, deels op hoog-wetenschappelijke gronden. Een der meest bekende practische gronden bestaat in het van lieverlede uitgeput raken van de steenkoolproductie. Niet alleen voor onze verwarming, en voor de ontsteking van 't kunstlicht, maar vooral met het oog op de ontwikkeling van technisch aanwendbare stoomkracht is een eindelooze voorraad van steenkool, zoo zegt men, voor ons onmisbaar. Nu is intusschen die steenkool gevormd uit een *eindigen* voorraad van plantaardige stoffen. De steenkool wordt reeds in de tweede formatie-laag gevonden, en wel in drie stadiën, in de bruinkool, de steenkool, en het anthraciet. Doch omdat de steenkool gevormd is uit een *eindigen* voorraad planten, is ook de voorraad steenkool, die in de mijnen verborgen ligt, hoe groot ook, toch beperkt. Er gaat steeds af en er komt niet bij. En dit niet alleen

maar als gevolg van onze technische ontwikkeling en van de toeneming der bevolking, gaat er telkens meer af. In 1860 verbruikte men jaarlijks nog pas 103 millioen ton, in 1900 was dit verbruik reeds geklommen tot 766 millioen ton. Omstreeks 1870 produceerde Groot-Brittannië nog pas 103 millioen ton per jaar, 40 jaren later reeds meer dan het dubbele. Duitschland klom in dezelfde periode van 28 millioen op tot een 110 millioen ton, en zoo ging het allerwegen. Uit deze gegevens nu heeft men, bij vergelijking met den nog aanwezigen voorraad, opgemaakt, dat binnen een nu reeds vast te stellen tijdperk, dat men hoogstens op 500 jaar schat, de laatste ton steenkool verbruikt zal zijn, en het leven op aarde onhoudbaar zal worden. Nu schuilt hierin ongetwijfeld veel overdrijving. In het water dat van hoog naar laag komt, schuilt een energie van bruikbare kracht, die onder geen cijfers is te brengen, en nooit is bovendien vooruit te zeggen, welke nu nog onbekende krachten nog openbaar zullen worden. Allerminst zou men daarom op de uitputting van de steenkolenmijnen alleen de conclusie kunnen bouwen van het binnen enkele eeuwen waarschijnlijk vergaan van deze aarde; iets wat echter niet wegneemt, dat het *eindig* karakter van den voorraad van een zoo bijna onmisbaar gloed- en krachtmiddel, het denkbeeld van een *eindeloos* voortbestaan van deze wereld zeker niet begunstigt. Gelijke opmerking is reeds meer dan ééns gemaakt met het oog op de productiviteit der aarde in de voedende kracht van wat ze voortbrengt. De tarwe uit Amerika ons toekomend, is aan wat voedt nog altoos aanmerkelijk rijker dan de tarwe die Europa produceert, en eerst door kostbare meststoffen, waarvan de voorraad evenmin onuitputbaar is, kan men de voedende kracht van het Europeesche product nog tijdelijk verhoogen. Zoo worden we met een afneming van productie bedreigd, die op dit oogenblik nog geen zorg behoeft te wekken, maar die bij een steeds zich uitbreidende bevolking, niet alleen in Europa, maar ook in andere werelddeelen, spoediger dan men denkt, ons met hongersnood, althans tijdelijk, zou kunnen bedreigen.

Doch ook afgezien hiervan is onze aardbol blootgesteld aan vernielende invloeden, die haar van buiten overkomen kunnen. Ons leven hangt aan de zon, beide vanwege haar licht en vanwege haar warmte. Maar ook van die zon geldt, dat haar productievermogen niet oneindig, maar eindig is. Haar uitgestraalde warmte komt haar op verkleining en verbruik van kracht te staan. Nu staat het vooralsnog niet vast, waaruit de zon haar warmte ontwikkelt. Er zijn er die meenen, dat voortdurend meteoren haar uit het luchtruim naderen, die ze opslokt en in haar gloed, om nieuwen gloed te scheppen, verteert, gelijk wij de steenkool ver-

teren in onze locomotieven. Anderen zijn van oordeel, dat ze zich zelve opteert en verbrandt, maar dan ook gestadig in omvang moet afnemen en inkrimpen. En weer anderen stellen het zich voor, dat haar warmte niets met haar bol te maken heeft, maar in een vuurcirkel ontstaat, die heel de zon omgeeft. Doch welke van deze theorieën men dan ook aanneemt, een feit blijft het, dat elke bron van warmte gestadig verteert; dat hetgeen in die bron van warmte de warmte kweekt, van eindige afmetingen is; en dat derhalve, zij 't dan ook eerst na duizenden van jaren, de gloed van de zon moet afnemen; en dat, zoodra die gloed belangrijk vermindert, een toestand als nu aan de polen heerscht, zich over heel onze aarde zal uitstrekken, en ten slotte alle leven op deze wereld zal doen verstijven en vergaan. Wel geeft men voor te kunnen berekenen, dat de zon nog althans tien millioen jaren zou kunnen bestaan, zoodat er vooreerst geen zorge zou zijn; maar ook al neemt men dit hooge cijfer aan, de eindige duur van de uitstraling der zonnewarmte staat dan toch vast.

Doch niet alleen dat de zon kan ophouden ons te zegenen met haar gloed, ook de aarde zelve heeft onweerstaanbare neiging, om, nog eer de zon afneemt in gloed, eigener beweging haar dood in de zon te gaan zoeken. Immers men heeft kunnen vaststellen, dat de omwenteling der aarde om haar as, tengevolge van de eb en vloed, gestadig zekere vermindering ondergaat. Neemt nu de drijfkracht, waarmede de aarde zich voortstuwt, af, dan moet wel tenslotte de aantrekkingskracht der zon het van haar drijfkracht gaan winnen en kan het niet anders, of de zon zal haar vroeg of laat dooddrukken aan haar hart. Niet alleen van onze aarde geldt dit, maar van alle planeten. Alle planeten toch ondervinden bij haar loop om de zon de tegenwerking van de stoffen, hoe licht en dun ook, die het hemelruim vervullen. Volstrekt luchtledig is ons luchtruim niet. Zekere vertraging heeft dus steeds plaats, en deze vertraging behoeft men zich slechts te denken als uitgebreid over een reeks van tienduizenden van jaren, om aan de aantrekkingskracht der zon het overwicht te geven. Deed zich nu het geval voor, dat een der andere planeten hierdoor uit haar baan gerukt en in de zon opgeslokt werd, zoo zou dit vanzelf merkbaren invloed op alle overige planeten uitoefenen en zoo ook op onze aarde. Ook de Entropie, die wel toelaat dat alle arbeid volledig in warmte overgaat, maar niet toelaat dat alle warmte geheel en al in arbeid kan overgaan, moet ten slotte tot een afneming der warmte leiden, en alle verschil in temperatuur te niet doen. Zoo dreigt het gevaar van ondergang en uitleving, van verbranding of verstijving van koude van alle kanten, terwijl,

hoe hoog ook de beteekenis van onze aarde sta aangeschreven, het feit nooit mag worden uit het oog verloren, dat de zon 8000 maal meer inhoud heeft dan al haar planeten saam, zoodat, kwam 't op een doodelijke worsteling aan, onze zoo kleine aarde altoos het onderspit moet delven.

Nu hebben al deze profetieën van deze onze bedreigende vernietiging uiteraard voor hem, die zijn levensbeschouwing op de H. Schrift grondvest, zoo goed als niets te beduiden. Deze profetieën toch rekenen met tienduizenden en met millioenen van jaren, en passen den loop der jaren uitsluitend toe op de stoffelijke gegevens, zonder op het verband te letten, dat tusschen de stoffelijke en geestelijke wereld bestaat, en dat met name in de Voleinding van het Godsrijk, veel meer dan de zon of de haar omzwevende planeten, voor den eindafloop van onze aarde zal beslissen. Met het oog op dit verband toch is er reeds keer op keer van meer dan één zijde op gewezen, dat ook onze menschelijke beschaving en ontwikkeling zich wel tot op het uiterste verfijnen kan, maar zich tenslotte dan ook geen uitweg voor nog verdere ontwikkeling ziet ontsloten. Is eenmaal de kennis der natuur uitgeput; de kennis van den mensch volledig in het licht gesteld; technisch alle middel aangewend om het verkeer te bevorderen; aesthetisch heel het leven onder de beschaduwing van het schoon gezet; en in vorm en maniere de hoogste harmonie bereikt; wat zou de volleerde menschheid dan nog verder willen? Ze zou geen doel voor haar bestaan meer hebben, en weinig anders kunnen doen, dan, als het kind, de opgezette speeldoos weer dooreenwerpen, om den opbouw opnieuw te beginnen. Een troostelooze doelloosheid, die er toe zou neigen om den ondergang van alle dingen af te bidden, en die pessimistische levenszatheid aankweekt. Eerst als in de geschiedenis der menschheid het Kruis van Christus als het groote middenpunt begint te lichten, en van uit Golgotha zich een nieuwe weg des levens naar Zijn Wederkomst ontsluit, komt er gang in de Geschiedenis, omdat zoo eerst metterdaad een eindpaal op haar weg gesteld is.

Hetzij men dan ook onze aarde neemt als een der hemellichamen in het gemeen, hetzij men haar beschouwt als planeet in het zonnestelsel, waartoe we behooren, hetzij eindelijk als een schepping Gods op zich zelf, altoos leidt het onderzoek tot dezelfde uitkomst, en wel tot dit resultaat, dat niets onveranderlijk is, dat alles een proces doorloopt, en dat bij dit proces geen toeval, maar hoogere wet den loop beheerscht, zoodat 't al zich voortspoedt naar een uitkomst waarin het gansche hemelrond zijn Voleinding vinden zal. In zooverre gaat de verzinning der wijsbegeerte, de studie der

wetenschap, en de openbaring der Schrift hand aan hand. In ons hoort ziel en lichaam, buiten ons hoort lichaam en wereld saam, en die wereld, waarvan we een deel uitmaken, zit vast aan ons zonnestelsel, en door dit zonnestelsel weer aan het heelal. Saam met dit heelal doorloopen alzoo wijzelf een geschiedenis, en stelt zoo het verleden als het heden den eisch, dat het al uitloope op een Voleinding, die ten slotte onze eigen Voleinding met die van alle deelen van het heelal tot eenheid saamvat. De weg tot dit resultaat echter is u overal afgesloten. Ze wordt u noch door de wijsbegeerte, noch door de natuurwetenschap geopend. Beide hebben wel lijnen, maar lijnen die op geen doel uitloopen, en daarom tot geen eenheid van eind-conceptie leiden kunnen. Ze zeggen u beiden, dat de Schrift gelijk heeft, dat 't zoo niet eindeloos kan voortduren; maar wat alleen het geloof u schenken komt, kan noch wijsbegeerte noch wetenschap u waarborgen. Eerst als Hij, van wien geschreven is, „dat Hij is vóór alle dingen en dat alle dingen saam bestaan door Hem," eens zegenend op deze aarde nederdaalt, Zijn vleugelen over haar uitspreidt, en haar redt van dood en verderf, zal de eenheid van heel de Schepping herwonnen zijn, en zal dank zij die eenheid de Voleinding van het Godsplan mogelijk blijken.

X. De naar Gods beeld geschapen mensch.

> En God schiep den mensch naar Zijnen beelde, naar den beelde Gods schiep Hij hem. Man en vrouw schiep Hij ze. GENESIS 1:27.

EN nu het sluitstuk van geheel den bouw der Schepping, gelijk die gegeven is in de ziel des menschen. Eenerzijds is die ziel des menschen met de ziel van het overige creatuur op één lijn te stellen, in zooverre in het bezit van een ziel zich het organische leven uitdrukt; maar anderzijds, ten principale, is de ziel des menschen geheel eenig in haar soort, en met geen andere creatuurlijke ziel voor vergelijking vatbaar, omdat ze de aansluiting geeft van het creatuur aan den Schepper. Niet de engel is het hoogste creatuur, maar de mensch. Reeds daarom, wijl de engel louter geestelijk is, en de mensch de beide zijden van existentie, zoowel de stoffelijke als de geestelijke, in zich draagt. Uitdrukkelijk stelt dan ook de Schrift het op den voorgrond, dat de Tweede

Persoon in de H. Drieëenheid niet de engelennatuur heeft aangenomen, maar de natuur des menschen, al 't welk onmiddellijk saamhangt met de schepping van den mensch, en van den mensch alleen, naar Gods beeld en gelijkenis. Klimt alzoo de Schepping in graden en trappen van het min volkomene naar het meer volkomene op en begint ze met de doode stof, die niet anders dan de chemische verbinding en de mechanische beweging kent, dan is eerst in den mensch dat hoogtepunt bereikt, waarvan gezegd mag dat het ons de aansluiting van het schepsel aan den Almachtige geeft. Geheel de Schepping beschrijft op die wijze een cirkel. Ze gaat van Gods plan en bestek door het middel van zijn Almachtigheid uit. Ze treedt te voorschijn in alle sferen en in alle vormen. Ze neemt steeds rijker en voller gestalte aan. Maar eerst als ze tot de schepping van den mensch is gekomen, en de mensch, naar ziel en lichaam, voor Gods aangezicht staat, loopt de cirkelbeweging in het gebed en in de dankzegging van den mensch weer in God terug. De breuke, hierin door de zonde gekomen, moet hier voorshands blijven rusten. Om het oorspronkelijk bestel te doorzien, moeten we het geheel van den creatuurlijken bouw nemen, gelijk die in het Goddelijk plan was voorgeteekend, en in de aanvankelijke, nog ongeschonden Schepping, verwezenlijkt was, en dan sloot onder alle creaturen alleen de mensch, als representant van *heel* de Schepping, in zijn neerknielen ter aanbidding aan de Goddelijke sfeer aan. Wel bad de engel eer de mensch tot aanzijn werd geroepen, maar in den engel was nooit anders dan het ééne deel der Schepping vertegenwoordigd, en de hoofdzaak was juist, dat *geheel* de Schepping beide der onzienlijke en der zienlijke dingen, in één creatuur vereenigd, Gode als haar oorsprong de aanbidding en de dankzegging zou toebrengen. En dit nu geschiedde eerst, en kon eerst geschieden, toen Adam in het Paradijs voor zijn God de knie boog.

Hierbij komt het nu aan op de ziel des menschen en op de volledige heerschappij, die de ziel uitoefende ook over al wat aan den mensch lichamelijk was. Ook zeer stellig het laatste, en zoo weinig is het lichamelijke hier bijzaak, dat in het Scheppingsverhaal de kroning der Schepping in den eersten mensch, zelfs niet met zijn ziel, maar met zijn lichaam begint. Dat wordt ons niet bericht in het eerste, maar pas in het tweede hoofdstuk van Genesis. In het eerste hoofdstuk treedt *de positie* op den voorgrond, die de mensch in geheel de Schepping zal innemen; hij alleen geschapen naar Gods beeld, en hem de heerschappij over al 't creatuur overgegeven. In het tweede hoofdstuk daarentegen wordt op den gang der wording nadruk gelegd, en zooveel het kan, een

antwoord gegeven op de vraag, hoe het bij de Schepping toeging. Zoo wordt, om slechts dit ééne te noemen, een verklaring gegeven van het feit, dat er nog geen regen viel, en dat toch het aardrijk bevochtigd werd. En in gelijken gang van gedachten nu wordt ook de schepping van den mensch in dien zin hier besproken, dat duidelijk uitkomt, hoe 't bij die schepping van den mensch toeging. Daarvan nu lezen we: 1°. „En de Heere God had den mensch geformeerd *uit het stof der aarde*", juist dus hetzelfde wat van het gedierte gemeld wordt; ook dat toch werd geschapen *uit de aarde*, en niet als nieuwe formatie op de aarde neergezet. Er staat toch: „De aarde *brenge voort* levende zielen, vee en kruipend en wild gedierte der aarde, naar zijnen aard." En dan 2°. werd, nadat het lichaam van den mensch uit de aarde geformeerd was, maar alsnu levenloos en bewegingloos op de aarde neerlag, in dit onbezielde, levenlooze lichaam het leven ingeblazen. Er staat toch: „En de Heere God had in zijn neusgaten ingeblazen *den adem des levens*." En dan volgt er ten 3°. deze uitspraak: „Alzoo werd de mensch tot *een levende ziel*." De band die den mensch aan de aarde bindt, wordt derhalve zoo streng mogelijk vastgehouden. Eerst was de stoffelijke wereld tot aanzijn geroepen met de natuurkrachten die tot de sfeer der stoffelijke dingen behooren. Zooveel kilo, als we zoo zeggen mogen, als de eerste mensch zou wegen, werd alsnu uit dit stof der aarde apart genomen, en uit dit stof schiep Gods Almacht met wondere macht en wijsheid op eenmaal een volledig en volwassen menschelijk lichaam, met geheel de innerlijke structuur van ademhaling, bloedsomloop, stofvertering, gewaarwordingen, gevoels- en bewegingszenuwen, en met al wat stoffelijk den mensch dient bij zijn denken en hem het bezit van een bewustzijn mogelijk maakt. En eerst toen nu geheel dit volledige lichaam gereed lag; een lichaam dat natuurlijk geheel gebouwd was met het oog op het geestelijk wezen dat het als zijn huis, ja, meer dan zijn huis bewonen zou; toen blies de adem des Geestes Gods in dit gereede lichaam *het leven*, en zoo eerst werd de mensch tot een levende ziel. De aansluiting van den mensch eenerzijds aan de stoffelijke Schepping en anderzijds aan God den Heere was alzoo volkomen. Hij was genomen *uit de aarde*, en datgene wat *zijn wezen* in hem uitmaakte, kwam hem toe uit God. Hij was een gemengd product, deels van beneden, deels van boven. En in het bezit van dit dubbele karakter bestond zijn eigenaardigheid *als mensch*.

Hiermede in openlijken strijd is nu uiteraard elke voorstelling, alsof de mensch eigenlijk louter geest zou zijn, en alsof zijn lichaam

niets ware dan een stoffelijk omhulsel, of wil men, een soort steiger, opgetrokken om het huis te bouwen, maar om ook terstond weer afgebroken te worden en te verdwijnen, zoodra de bouw van 't huis gereed was. Zóó genomen toch zou de mensch zijn aansluiting aan de stoffelijke wereld weer geheel verliezen, en het zijn van vereenigingslid tusschen de zienlijke en onzienlijke wereld te eenenmale wegvallen. Niets is er in den geest des menschen, of 't vindt in het lichaam het orgaan, dat 't behoeft om zich te uiten, en omgekeerd is er niets aan of in zijn lichaam, dat niet dient om aan zijn ziel gemeenschap met en heerschappij over de zienlijke dingen te verzekeren. Gelijk dat lichaam, zeg één moment, bestaan heeft zonder ziel, toen nog de adem des levens er niet was ingeblazen, zoo ook zal het denkbaar zijn dat de ziel zich loswringt uit het lichaam, om op zichzelf te verblijven; maar beide is exceptioneel, is niet de normale toestand, niet de positie die regel stelt. Zal de mensch nu en eeuwiglijk de plaats innemen en de roeping vervullen, die hem beschoren is, de roeping namelijk om hemel en aarde te verbinden, door eenerzijds aan het stof der aarde, en anderzijds aan God zelf verwant te zijn, dan zijn voor zijn normalen welstand beide elementen even onmisbaar, en kan zoomin het lichaam als de ziel worden weggedacht. Wie het zich anders denkt of voorstelt, toont daardoor dat hij het juiste zelfbesef van zijn wezen als mensch niet in genoegzame klaarheid bezit; iets wat samenhangt met de blijkbaar verkeerde voorstelling, die we ons niet zelden van het leven Gods vormen. Denkende aan het oogenblik toen God Almachtig tot schepping overging, heeft men zich herhaaldelijk afgevraagd, waartoe dit behoefde, daar God toch algenoegzaam in Zichzelf was. God was en is Geest, waarom is onze God dan niet bij dat enkel Geest-zijn gebleven, en wat bewoog Hem de zienlijke wereld in het leven te roepen? En dit nu, zooveel het kan en oirbaar is, van den Heere God op ons zelf overbrengend, verkeeren we telkens onder een gevoel, alsof ons bezit van een lichaam en ons tijdelijk verkeeren in een zienlijke wereld toch eigenlijk onnoodige uitbreiding van ons aanzijn geweest ware, en alsof het toch eigenlijk veel eenvoudiger ware geweest, zoo we als louter geesten geschapen waren, daar we toch immers ook nu, na onzen dood, zoo denkt men dan, in de engelen-natuur overgaan. Geheel deze overlegging nu moet principieel tegengestaan. Als sluitsteen der gansche Schepping is aansluiting naar twee zijden voor ons onmisbaar, eenerzijds aan het stof der aarde, en anderzijds aan den Heere onzen God, en dat niet slechts om voor een poos en tijdelijk, maar om steeds voort te duren en te blijven eeuwiglijk.

Juist hieruit echter volgt dan ook, dat we nooit uit de ziel van het *dier* een gevolgtrekking mogen maken tot de ziel van den *mensch*, en dat reeds hiermeê geheel de leer, alsof de mensch van het dier zou afstammen, zich zelve oordeelt. Ongetwijfeld is er in het dier eigen leven. Ook reeds in de plant wordt dit eigen leven waargenomen, maar toch op nog veel duidelijker wijze in het dier. Zelfs reeds in laagstaande diersoorten, maar bovenal in de hoogst bewerktuigde dieren, die ons in hond en paard, in leeuw en chimpansee tegemoet treden. In geheel deze organische Schepping treedt een verschijnsel op, dat bij de doode stof niet valt waar te nemen, en dat blijft ontbreken ook waar de machtigste natuurkrachten zich openbaren. Dit verschijnsel noemen we *leven*. Dat leven is iets op zich zelf, dat door niets anders te vervangen is, en dat bestaat in de specialiseering van een anders algemeen werkende kracht. Of ge een vogel hoort zingen in het woud, een zalm ziet springen in den stroom, of een eekhoorn ziet huppelen van tak op tak, altoos is het de specialiseering van levenskracht die zich aan uw oog vertoont. Het is, of een zekere mate van levenskracht geconcentreerd is in een hoogste stof, die stof vast- en saamhoudt, en die gebonden stof gebruikt als haar instrument. Voeg daarbij, dat het aldus gespecialiseerde en geconcentreerde in andere, nieuwe wezens van gelijken aard zich voort kan planten, en het beeld van het leven staat voor u. Zooals Psalm 104 ons het beeld der gansche Schepping zoo schitterend afmaalt, is het altoos de Geest des Heeren, waaruit het leven opkomt. „Zendt Gij Uw Geest uit, zoo worden ze geschapen, en Gij vernieuwt het gelaat des aardrijks." Doch terwijl die Geest Gods ook de winden draagt en alle krachten der natuur bezielt, maar dan als *algemeene* kracht, die in dit alles werkt doordat ze al het bestaande als instrument bezigt, trekt in de organische Schepping iets van deze kracht Gods zich in een bepaald voorwerp saam tot een eigen krachtsbasis om in eigen existentie iets van deze kracht te bezitten en aan te wenden. Deze verbijzondering van de Goddelijke levenskracht nu kan van lager en van hooger orde zijn. Ze kan, gelijk bij de made en bij de bacil, uitsluitend bestaan in het vermogen van beweging, van zelfverdeeling en van ontplooiing, maar ze kan ook steeds rijker en fijner vorm aannemen. Ze kan, allengs opklimmende in gevoelsgewaarwordingen en gevoelsuitingen, eigen wilsneigingen pogen te realiseeren, en leiden tot denkverbindingen, die op 't middel zinnen ten einde een voorafgesteld doel te bereiken. Ook al laten we de laagste dierformaties hier buiten beschouwing, dan is nog de afstand tusschen de slak en haar klokhuis en de zwaluw die in haar eigengemaakt nest schuilt, voor ons nauwelijks meetbaar.

Maar hoever deze concentratie van leven in de dierenwereld ook moge voortschrijden, toch blijft ze steeds elke aansluiting naar de geestelijke zijde derven. Ze is het hoogste van uit het stof gerekend, maar een niet te dempen klove scheidt haar van *de aanbidding*.

Hierin nu ligt het principieele onderscheid tusschen de ziel van 't dier en de ziel van den mensch. Ook in de ziel van het dier is levensconcentratie. Een concentratie die bij de hoogst bewerktuigde dieren zelfs zeer hoog klimt. Maar hoe hoog die levensuiting ook ga, ze blijft alle aansluiting aan het Goddelijk leven missen. Van materialistische zijde heeft men dit dan ook zeer wel gevoeld. Ook al zijn toch de voorstanders van de meer materialistische levensopvatting zelven niet tot vroomheid geneigd, ze erkennen toch het bestaan van de religie als het voorkomen van een niet te loochenen verschijnsel, en ze gevoelen zeer wel, dat het *niet*-voorkomen van de religie bij het dier en het *wel*-voorkomen van de religie bij den mensch, tot een principieel verschil zou leiden, waardoor de afstamming van den mensch uit het dier gevaar zou loopen. Hier moest alzoo iets op verzonnen worden, en dit heeft men dan ook gedaan, met name onder voorgang van Häckel. Zijn vondst nu bestond hierin, dat hij de hoogere levensuitingen van religie, zedelijkheid, aesthetiek enz., die het hoogere leven van den mensch vormen, ons voorstelde als in veel zwakkeren graad eigenlijk reeds van meet af in al wat leven heeft aanwezig. Tot zelfs in slak en worm werden dan neigingen en bewegingen ondersteld, die bij latere volmaking en verfijning, uitloopen op wat wij religie, ethiek en aesthetiek noemen. Wel in zoo zwakken graad en in zoo geheel anderen vorm, dat ge er niets van ontdekken kunt, en zelfs de gave mist om 't te waardeeren, maar die, zij 't ook slechts in een kiem van een kiem, toch als aanwezig ondersteld moeten worden.

Maar juist in dit pogen vond geheel deze theorie haar oordeel. In het onderstellen toch van zulke hoogere gegevens tot in het laagste dier lag de erkenning, dat dier en mensch niet één konden zijn, indien ze in dat hoogste verschilden, uiteen liepen en tegenover elkander stonden, en in de mislukte poging om religie tot in de cel aan te nemen, erkende men eigen ongelijk. Ja, zelfs al nam men aan, dat tot in het laagste dier iets gelijksoortigs te ontdekken viel, dat met de noodige fantasie als een aanleg tot religie kon gewaardeerd worden, dan nog was men er niet. Op dit standpunt toch kan men niet volstaan met verwantschap in de drie organische rijken van het plantaardig, dierlijk en menschelijk leven aan te wijzen, maar moet ook de sprong van het anorganische in

het organische worden gewaagd en gedaan, en zou men, om consequent te zijn, de religie, de ethiek en de aesthetiek tot in steen en metaal hebben na te speuren. Anders blijft tusschen het anorganische en het organische toch de klove gapen; moet toch de oorsprong van het leven aan het ingrijpen van een Hooger macht worden toegeschreven. En ziet men zich eenmaal verplicht om die Hoogere macht te erkennen bij den overgang van de doode stof op de plant, welk bezwaar zou er dan bestaan, om evenzoo zulk een ingrijpen van die Hoogere macht ook te erkennen bij het optreden van den mensch? Sterker staat men dan nog altoos met het pantheïstisch parallelisme, een stelsel dat het zieleleven, evenals het lichamelijk leven op zijn terrein, opvat als een tijdelijke vereeniging, samenvoeging en verbinding van onderscheidene geestelijke elementen; doch noch het ééne noch het andere stelsel is in staat ons het bestaan van ons eigen ik, het bewustzijn van ons ik, en het vrijheidsbesef van ons eigen ik te verklaren. Onze ziel is en blijft iets eigens, en wat we in de dierenwereld ontwaren, moge ons aanrakingspunten vertoonen, die ons zelf verbazen, maar ons in wezen met het dier één voelen, kunnen we in onze hoogere menschelijke zelfbevindingen en levensuitingen nooit. Er is zekere overeenkomstigheid in ons lager leven, maar een overeenkomstigheid die ons onmiddellijk van zonde beschuldigt, zoodra ze zekere grenzen overschrijdt en als zelfverdierlijking het protest van onze conscientie uitlokt. Doch zoo niet klimmen we uit deze dierlijke sfeer van ons leven tot ons hooger menschelijk bewustzijn op, of alle besef van gelijksoortigheid en gelijkwaardigheid valt ten eenenmale weg. Er is ook in het dier de kant van ons leven, die naar de aarde gekeerd is; maar de kant van ons leven, die naar God gekeerd is en ons aan God bindt, ontbreekt bij het dier geheel.

Dat desniettemin de ééne uitdrukking van *ziel* zoowel bij het dier als bij den mensch in gebruik kwam, en dat dit gebruik door de Schrift geijkt werd, is volkomen natuurlijk, in zooverre het bij beiden de uitdrukking werd van een *eigen leven*, dat de stof in zich opneemt, ze beheerscht, wisselen laat en gebruikt. In dit verheven zijn boven de stof schuilt het kenmerk van het leven, en in dit aan zich onderwerpen van de stof de eigen levensmacht, zoowel bij 't dier als bij den mensch. Zoodra die macht optreedt, volgt dan ook ontbinding en treedt de dood in. In een lichaam, welk ook, *dient* de stof en is er iets anders dat *heerscht*. Dit gaat door bij lager en bij hooger organisch leven. Bij het hart en bij de hersenen evengoed als bij de spieren. Er wordt in elk organisch wezen stof gegaard, stof verbruikt, stof beheerscht, en zóó kan de dood niet

intreden, of dit houdt op en wordt omgekeerd. Van het oogenblik van den dood af beheerscht omgekeerd het stof geheel het lichaam en volgt het bederf. Altoos is er derhalve in een levend wezen iets dat de stof gebruikt en beheerscht, en dat iets heet de ziel. Heeft nu die ziel geen hoogere aansluiting aan den Almachtigen God, dan ontbindt die ziel zich, zoodra ze haar aardsche steunsel in haar stoffelijk deel verliest. Vandaar dat 't bij een dier uit is met ziel en lichaam beide, zoodra de scheiding tusschen ziel en lichaam intreedt. Bij den mensch daarentegen kan dit niet, omdat de ziel van den mensch zijn steunsel niet naar den kant van de aarde, maar naar den kant van God vindt. Hij is geschapen naar Gods beeld en wordt door Gods Geest onmiddellijk vastgehouden, en heeft als beeld Gods, hoe vertrokken en bedorven ook, een *persoonlijk* bestaan.

Vraagt men nu, of de overgang van de doode stof met haar krachten in de sfeer van het leven, en in die sfeer van het leven van de plant in het dier en van het dier in den mensch, dan toch niet op zeer nauwe verwantschap van het één met 't ander wijst, zoo zou een ontkennend antwoord hierop geheel de structuur van het gebouw van het heelal te niet doen. Die verwantschap blijkt allerwegen en heeft allerwegen hetzelfde doel. Op wat onmetelijke afstanden de vaste sterren ook van onze aarde verwijderd zijn, toch gedoogde de spectraal-analyse vast te stellen, dat ze in hoofdzaak gevormd zijn uit dezelfde chemische stoffen, waaruit ook onze aarde bestaat, uit steen en uit metaal. De rijkste stofontwikkeling komt zoo na aan den laagsten plantaardigen vorm, dat ons vaak het middel ontbreekt om de grens tusschen beide scherp genoeg te trekken. En zoo ook zijn er onder de planten zeer enkele, die zoo na aan de vrije beweging komen, dat op meer dan één punt het principieel verschil tusschen het plantaardige en het dierlijke leven ons ontsnapt. En zoo nu kan en moet ook erkend, dat er in de dierenwereld niet alleen sterke lichamelijke verwantschap met onze bewerktuiging bestaat, maar dat er in de dierenwereld ook uitingen van trouw, van liefde, van moed en van scherpzinnigheid voorkomen, die ons niet zelden beschamen. Nooit moet men dan ook pogen hierop 't minste af te dingen. Geen vouwtje mag ook maar iets in het boek der Natuur, dat God voor ons openslaat, onkenbaar maken. De eenheid van heel de schepping in al haar rijken, sferen en deelen moet onherroepelijk voor ons vaststaan, en wat in de successieve scheppingsdaden van het eerste en het tweede drietal dagen plaats grijpt, mag nooit anders voor ons zijn, dan een voortschrijden van God in Zijn Scheppingswerk telkens van

lager tot gedurig hooger terrein, tot het in den mensch eindelijk de hoogste hoogte bereikt, rechtstreeks in het beeld Gods aan God zelf aansluit, en hierin zelfs de mogelijkheid van Gods menschwording stelt. Zelfs kan men zeggen, dat in den Gorilla of Orang-Oetan en Chimpansé vormen van apen voor ons treden, die zoo na aan den menschelijken vorm komen, dat het is of God ons in deze wansmakelijke dieren toonen wilde: „Zoo zoudt gij o, mensch geweest zijn, zoo ge uit de dierenwereld hadt moeten opkomen, en niet door mijn nieuwe, rechtstreeksche, hooger staande Schepping tot aanzijn waart geroepen". De Orang-Oetan toont wat er uit deze wereld zou geworden zijn, zoo op de Schepping der dierenwereld niet nog een Schepping van hoogere orde gevolgd was. Heel de Schepping zou dan zijn uitgeloopen op een saam door elkander kronkelen van wezens, die men thans in een apenkooi tot spotvermaak van de jeugd en van de landbevolking opeenhoopt. Doch plaatst nu in plaats van dien afzichtelijken, vuilen aap de Paradijsgestalte van Adam op den voorgrond, en zie door de Goddelijke schoonheid van deze reine verschijning het hoogere geestesleven u toestralen, en ge voelt op eens, dat hier een hoogere kracht tusschenbeide is getreden; dat hier een hoogere levensuiting is geopenbaard; en dat nu op eenmaal de verbinding van het aardsche met het hemelsche leven in den mensch tot uiting is gekomen.

Een Voleinding, die er toe geleid had, om het meesterschap over die wereld aan een wilden hoop van Chimpansé's en Orang-Oetans over te geven, zou op één machtig Scheppingsbankroet zijn uitgeloopen, en onwillekeurig zoudt ge uit de dierenwereld op het plantenrijk zijn teruggegaan, om bevrediging van uw dorst naar hooger heerlijkheid te vinden. Als ge het cederwoud op den Libanon met een hoop woeste apen van reusachtig kaliber vergelijkt, komt u uit het cederwoud een sympathie en hooge harmonie tegen, die ge in de Gorilla-wereld ten eenenmale mist. Daarnaar gerekend zou de voortschrijding in de Schepping van plant op dier geen winste, maar veeleer achteruitgang zijn geweest. Als overgang tot de wereld der menschenkinderen heeft de dierenwereld hooge beteekenis, maar afsluiten kan ze de Voleinding in het Scheppingswerk niet. Deze afsluiting kon alleen in den mensch geschieden. En zoo komen we dan tot deze slotsom, dat in den mensch ziel en lichaam essentieel bijeenhooren; dat de mensch door zijn lichaam met alle rijken der aarde in verband staat; dat op haar beurt deze aarde in verband staat met geheel ons zonnestelsel, en dat ons zonnestelsel een onmisbaar element in den bouw van het gansche heelal is, zoodat de eenheid der gansche Schepping, als in den mensch uitkomend, vast staat. Blijkt nu verder, dat heel

deze Schepping in beweging is, gestadig verandert en een proces doorloopt, dat roept om Voleinding, dan volgt hier vanzelf uit, dat de Voleinding gansch het heelal moet omvatten, stoffelijk zoowel als geestelijk van aard moet zijn, en dat de sleutel tot het mysterie van de Voleinding der Schepping gegeven moet zijn in de Voleinding van ons menschelijk geslacht, omdat *alleen in den mensch* hemel en aarde en elkaar ontmoeten.

XI. De val in de engelenwereld.

> **En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze. Want U is het koninkrijk, en de kracht, en de heerlijkheid in der eeuwigheid. MATTH. 6:13.**

EER we aan de gevolgen voor het wereldproces van den val des menschen toekomen, vraagt de val in de wereld der geesten onze aandacht. Bleek onze aardbol in verband te staan met ons zonnestelsel, met het gansche heelal, en moest daarvan de beteekenis in dit verband voor de Voleinding aller dingen toegelicht, hiernaast treedt nu vanzelf het geheel ander verband naar voren, waarin we staan tot de sfeer der geesten, wier inwerking op 't lot van den mensch, en door den mensch op de toekomst van geheel onze aarde, reeds terstond bij de eerste zonde, waarin de mensch viel, uitkomt. Het proces dat op de Voleinding zal uitloopen, omvat niet slechts een deel, maar heel de Schepping. De onderscheidene stukken waaruit die Schepping bestaat, liggen niet los naast elkaar, maar staan alle in zoo sterk onderling verband, dat ze saam één geheel vormen. Dit geldt niet alleen van het stoffelijke, maar evenzoo van het geestelijke. Gelijk in den mensch ziel en lichaam bijeen hooren, op elkaar aangelegd zijn en wederzijds invloed op elkaar uitoefenen, zoo kan ook in het gemeen gezegd, dat geheel de stoffelijke en geheel de geestelijke wereld op elkaar inwerken. Komen we toe aan de wereld der engelen en demonen, dan is het onloochenbaar, dat ook deze creaturen met den mensch in zekere betrekking of verhouding staan, en staat evenzoo vast, dat ze invloed ook op het physieke in de natuur oefenen. Reeds in wat de bezetene lichamelijk leed, kwam dit uit; maar ook hiervan afgescheiden ligt het vermoeden voor de hand, dat van die wereld der geesten ook invloed op de Schepping buiten

den mensch uitgaat, en dat derhalve ook die geestenwereld een onmisbare schakel vormt in het groote proces dat het heelal doorloopt, om zich van de ure der Schepping naar de Voleinding voort te bewegen. Te diep hebben we ons hierin niet te begeven, naardien de H. Schrift er ons niet dan zeer ten deele over inlicht, en er geen andere bron naast de Schrift is, waaruit ons ten deze kennis zou kunnen toevloeien. Voor de geestenwereld liet God de Heere een gordijn vallen, en ons ontbreekt alle recht om dit te willen ophalen of er zijdelings achter te willen gluren. Hier vooral past ons bescheidenheid, en steeds zullen we op onze hoede zijn, om niet misleid te worden door de fantasieën, waarmee verdoolde geesten op dit terrein zichzelf en anderen poogden te misleiden. Even beslist echter hebben we ons te verzetten tegen hen, die liefst geheel het bestaan van zulk een wereld van geesten pogen te loochenen, en, na zichzelf er van te hebben losgemaakt, alle geloof aan zulk een engelen- en geestenwereld te niet zoeken te doen. Er ligt toch zoo volle waarheid in de opmerking, dat de demonenwereld niets liever heeft, dan dat ge zelfs van haar bestaan niets merkt, wijl ze juist dan ongestoord en ongehinderd haar verderfelijke inwerking op ons geslacht kan voortzetten. Iets wat men vergelijken kan met een dief, die bij nachtelijke inbraak nooit meer in zijn schik is, en nooit rustiger zijn roof- en diefstal tot op het uiterste voortzet, dan zoo de huisheer kalm doorslaapt, en eerst 's morgens bij het opstaan merkt, door wat gasten zijn huis werd bezocht. Het is dan ook opmerkelijk, dat 't geloof aan de engelen zooveel langer stand hield, dan het geloof in het bestaan der demonen. In de gedachte aan een engel lag iets dat aantrok, en ook al loste ook dit geloof zich maar al te spoedig in poëzie op, men vervreemdde toch nooit geheel van de gedachte, dat een onzichtbare bescherming ons ten goede kwam. Van de booze geesten daarentegen wilde men, van de ure af, dat het Rationalisme opkwam, zelfs onder de geloovige Christenheid steeds minder weten, en er zijn in Christus' Kerk tientallen van jaren in de 18e en 19e eeuw doorleefd, dat men nog wel vasthield aan de wonderen, nog wel de Godheid van den Christus aannam en nog wel den vrede door het bloed des Kruises beleed, maar het geloof aan booze geesten geheel had opgegeven.

Thans is men daarvan teruggekomen. Nog altoos is de beteekenis, die aan de booze geesten gehecht wordt, wel veel te klein, en groot blijft nog altoos het aantal van belijdende Christenen, die persoonlijk en voor zich zelf leven, als bestonden er geen demonen; maar bijna algemeen erkent men dan toch weer onder de geloovige Christenen, dat de Heilige Schrift wel ter dege van zulke onheilige geesten handelt, onvoorwaardelijk hun bestaan erkent, en wil dat

ook wij er meê rekenen zullen. Deze ommekeer hangt rechtstreeks saam met het herstelde Schriftgeloof. Al kan men het zich moeilijk voorstellen, toch is het zoo, dat men in de eerste helft der 19e eeuw nog wel waarlijk in de Schrift een heilig boek eerde, en er bij zijn huislijke godsdienstoefening in genoot, maar over al wat de demonen betrof, eenvoudig heen las. Men hield al wat er van dien aard in de Schrift voorkwam voor een wijze van voorstellen van die dagen. Zoo was een bezetene niet anders dan een epilepticus of krankzinnige, dien men destijds door bezweringen of gebed zocht te genezen, eenvoudig omdat men de geneeskundige behandeling van zulke ongelukkigen nog niet kende. Zoodoende achtte men in niets aan de beteekenis en bedoeling der Schrift te kort te doen, zoo men het alles anders opvatte dan 't er stond, en het onder het lezen omzette in vormen van onzen tijd. Men aanvaardde de Schrift nog wel, maar onderwierp er zich niet meer aan. Het werd steeds meer, alsof wij van de Schrift konden maken wat we wilden. Eerst toen aan dit spelen met de Schrift een einde was gekomen, erlangde dan ook hetgeen van de demonen erin verhaald werd, wederom werkelijke beduidenis. Dat heenlezen over wat in de Schrift stond, had ten slotte zijn booze vrucht gedragen. In het eind was heel ons Schriftgeloof er onder bezweken. En toen nu de geloovige gemeente ontwaarde, dat zulk spelen met de Schrift er toe leidde, dat allengs alle geloof aan de wonderen en mysteriën dood werd gepredikt, en ten slotte geheel uit de prediking verdween, is van lieverlede het eerst prijsgegeven Schriftgeloof weer gaan opleven en is men er zich bewust van geworden, dat hetgeen men in de Schrift las, op te vatten was zoo als 't er stond. En dit ook op het verhaalde van de demonen toepassend, is men toen ten leste naar het aloude standpunt teruggekeerd; en zoo mag thans gezegd, dat ge bijna geen geloovig man der wetenschap meer vinden zult, of ook hij rekent met het bestaan van geesten, zoo goede als booze, wel ter dege.

Vooral in het *Onze Vader* lag ten deze overwinnende kracht. In het Onze Vader bezitten we de eenige vaste formule, die ons van Jezus is toegekomen. Het is zoo, ook bij den Heiligen Doop gebruikt men veelal een formule, die uit Jezus' woord genomen is, maar toch is niet, in strengen zin genomen, vol te houden, dat hetgeen Jezus over den doop zeide, bedoelde een letterlijke formule te zijn. Aan een formule mag niets worden veranderd, en wat Jezus van den doop zeide, houdt niet de formeele woorden in: „*Ik doop u* enz.", maar veeleer in 't gemeen den last: „Gaat heen, onderwijst alle volken, ze doopende enz.". Hoezeer we er dan ook voor pleiten om in de gebruikelijke doopsformule liefst niets te

veranderen, omdat ze thans door het gebruik van straks twintig eeuwen geijkt is, toch kan niet gezegd, dat de doopsformule met de gebedsformule van het Onze Vader geheel op één lijn staat. Alleen bij de gebedsformule heette het: *Gij dan bidt aldus.* Er staat niet: Bidt dan in dezen geest, maar zoo beslist en bepaald mogelijk: *Gij dan bidt aldus.* Zoo bezitten we dus in het Onze Vader een gebedsformule, die ons woordelijk door Jezus zelf op de lippen is gelegd. Op de lippen is gelegd voor gestadig gebruik. En alzoo gekleed in een vorm, die elke onzekerheid uitsluit. En dit zoo zijnde, trekt 't dan toch in hooge mate de aandacht, dat in dit Onze Vader een bepaalde bede voorkomt, die doelt op een inwerking welke van demonische zijde op ons kan uitgaan. Vanzelf lasschen wij, als we uit eigen aandrift bidden, volstrekt niet zoo aanstonds een bede tegen satan in ons gebed in. Over hetgeen een ieder onzer in de stille eenzaamheid doet, valt niet te spreken, daar dit aan elke contrôle ontsnapt. Maar geheel afgezien van dit meest intieme gebed, zijn er drieërlei soort van gebeden, waarover we oordeelen kunnen: 1º. formuliergebeden, gelijk die te vinden zijn in de liturgie der kerk, 2º. vrije gebeden, gelijk ze in de godsdienstoefeningen of op vergaderingen gedaan worden, en 3º. vrije of aangewezen gebeden die men te hooren krijgt in den huiselijken kring. Een zeer uitgebreid veld van gebeden alzoo. En als ge nu met zekere opmerkzaamheid deze formulier- en vrije gebeden, deze kerkelijke en huiselijke gebeden, in eenigszins uitgebreiden kring en over een tijdsverloop van b.v. een jaar, nagaat, en ge teekent op, in hoeveel van die gebeden een bepaald gebed tegen satan voorkomt, dan zult ge er verbaasd over staan, zoo laag als 't cijfer blijft. Zelfs onder de godsdienstoefening komt een bede in den zin van 't *Verlos ons van den Booze*, bijna niet anders aan de orde, dan zoo het Onze Vader wordt nagebeden. Zelfs in de enkele gebeden, waarvan de Schrift meldt, mist ge meestal zelfs elke toespeling op zulk een gebed tegen satan. Iets waarop hier met eenigen nadruk moet gewezen worden, overmits hieruit blijkt, dat Jezus zich in het Onze Vader niet aansloot aan wat vanzelf in den mensch pleegt op te komen, maar geheel zelfstandig te werk ging. En indien nu in dit zeer korte gebed de laatste bede, waarop heel het gebed uitloopt, smeekt om afwering van den Verzoeker en om verlossing van den Booze, dan ligt hierin voor een ieder die in den Christus Gods gelooft, het afdoende, stellige en onwrikbare bewijs, dat we met een wereld van demonen te rekenen hebben; dat er zulk een wereld bestaat; dat er uit die wereld invloeden op ons werken; dat we gevaar loopen door die invloeden rampzalig te worden; en dat niet wijzelven ons tegen die satanische

invloeden kunnen vrijwaren, maar dat alleen onze Vader die in de hemelen is, er ons van verlossen kan.

Geheel blijve het in 't midden gelaten, of men het woord „Booze" hier mannelijk of onzijdig wil verstaan. Onze Statenvertaling vat het woord mannelijk op, als *rechtstreeks* op satan doelende. Calvijn, en zoo voor als na hem anderen, met name ook de Engelsche vertaling, neemt 't onzijdig, als ziende op de macht van *het* Booze in het gemeen. Doch hierover zijn alle uitleggers het eens, dat dit zakelijk geen verschil maakt, daar in elk geval een zelfwerkende macht van het Onheilige, Zondige en Booze ondersteld wordt, waarvan een werking uitgaat; die door deze werking den mensch verderven kan; waartegen de gevallen mensch niet is opgewassen, en waaraan alleen God ons ontrukken kan. Te meer komt dit uit, omdat in het eerste deel van dit gebedslid staat: Leid ons niet in verzoeking. Dit onderstelt, gelijk de woorden duidelijk aangeven, dat de verzoeker in macht onder Gods hoogheid staat, en dat het God is, die ter onzer beproeving, keuring en sterking, het ingaan in verzoeking noodig voor ons kan oordeelen, of ook die verzoeking noodig acht om satan te beschamen door te toonen, hoe, door God gesterkt, zelfs de gevallen mensch hem nog zegevierend weerstaan kan. Doch alsnu overgaande tot het tweede deel van dat gebedslid, staat er niet: geef ons niet over aan onze zonde, maar ruk ons uit de hand van het booze of van den Booze, wat geheel op 't zelfde neerkomt. De grondgedachte is toch, dat een, sterker dan wij, zich van ons meester gemaakt heeft of poogt te maken; dat we in onszelf geen voldoende kracht speuren om ons uit de klauwen van die macht los te wringen; en dat we op dien grond onze toevlucht tot onzen sterken God nemen, om van Hem te vragen: Maak Gij ons uit die omklemming, maak ons uit die banden los, en stel ons weer op vrije voeten. Daar nu God zelf wel in de verzoeking leidt, door ons te brengen in omstandigheden, die zulks na zich sleepen, of door satan tegen ons los te laten, gelijk in het geval van Job, maar nooit zelf ons verzoekt, en alzoo die ons verzoekende macht als vijandig tegenover zich voelt staan, is en blijft de aldus geformuleerde bede: *Verlos ons van het* of van *den Booze*, alleen dan verstaanbaar, zoo er verzoeking van satan op ons kan uitgaan. Zoo terecht zegt Calvijn dan ook, dat men over de mannelijke of onzijdige opvatting van het woord niet behoeft te twisten, want dat 't, hoe ook opgevat, altoos op een van satan uitgaande verzoeking doelt. Alleen bij de onderstelling dat satan het op onzen ondergang toelegt, ons te dien einde aangrijpt, ons bijna reeds gevat heeft, kan de zesde bede luiden, gelijk ze luidt, en vast staat daarom onherroepelijk, dat Jezus in dit door

Hem zelf geformuleerde en ons opgelegde gebed onzen levensstrijd als een strijd waarbij satan de aanvaller is, bedoeld heeft.

Nu staat het vast, dat de Christus nooit zelf het Onze Vader gebeden heeft. De bede: *Vergeef ons onze schulden*, zou op Zijn heilige lippen geen zin hebben gehad. Er staat dan ook zoo uitdrukkelijk: „*Gij dan* bidt aldus." Hier vooral zijn deze woorden geen overtollige inleiding, maar maken zij scheiding tusschen Hem die ons dit gebed gaf, en onszelven die het met en voor elkaar te bidden hebben. Bij het ontwerpen en aangeven van dit gebed heeft Jezus zich dus verplaatst in ónzen toestand. We zeggen niet in onze gedachtenwereld, want het staat te bezien, of ooit uit één eenig menschenhart dit gebed zou zijn opgekomen. Gelijk boven reeds is aangegeven, komt de bede om verlossing van satan gemeenlijk in het onszelf uit de ziel opstijgend gebed *niet* voor. Maar wel was het een zich verplaatsen van den Heilige in onzen toestand. Indien we onszelven goed doorzagen en de positie, waarin we verkeeren, recht begrepen, dan zouden we uit onszelf bidden gelijk Jezus 't ons geleerd heeft. Vandaar dan ook de geheel eenige beteekenis van dat gebed, niet zoo we het rad prevelen, maar zoo we er zóó in leven, dat 't een bidden uit onze eigen ziel wordt. Doch dan volgt hier ook uit, dat Jezus ons beschouwt als bestendig blootstaande aan demonische listen en lagen, zoodat, kenden we onzen toestand naar waarheid, elken dag de bede om hulp tegen satans aanslagen ons uit de ziel zou opklimmen. Er zijn er niet weinigen, die zich van satans aanslagen een voorstelling maken, alsof ze zoo nu en dan, een heel enkele maal, ons overvielen, zoodat we in ons gewoon dagelijksch leven enkel tegen ons eigen zondig bestaan en tegen de verleiding van onze omgeving zouden te strijden hebben, en er slechts nu en dan door satans inval een heftige verzoeking voor ons ontstaan kon. Doch zoo, en hier lette men wel op, stelt Jezus de zaak niet. Hij beval het Onze Vader niet aan als een gebed alleen voor extra-gevaarlijke levensmomenten, maar als een gebed voor den gewonen gang van ons alledaagsch verkeer met den kring waarin we geplaatst zijn. Zelfs ligt er in het zeggen: „Gij dan, *wanneer gij bidt*, zoo zegt," iets waaruit men bijna zou afleiden, dat bedoeld ware het Onze Vader tenminste elken dag éénmaal te bidden. Doch al ware dit overdreven, nooit toch laat de gebezigde uitdrukking toe, naar Jezus' bedoeling, het Onze Vader als een gebed te beschouwen, dat slechts voor oogenblikken van hooge uitzondering zich zou aanbevelen. In elk geval is het Onze Vader ons gegeven als bestemd voor onze gewone stemming van gemoed. En dan spreekt het zeer sterk, dat

Jezus in ons gemoed een stemming oproept, die, zonder dat iets bijzonders er toe leidt, ons gebed doet uitloopen op een bede met opzicht tot wat satan ons aandoet. Vooral spreekt 't zoo sterk, dat het de laatste bede is, die zich tegen satan keert. Als we uit ons gewone doen in het gebed overgaan, is het onze ziel goed nabij God te zijn, en zoolang het gebed aanhoudt, duurt die verheven stemming voort; maar komt nu het oogenblik, dat we van voor Gods aangezicht weg- en de wereld weer ingaan, dan ontstaat onmiddellijk weer het gevaar, dat satan op ons aan wil komen, en daarom wil Jezus, dat we bij het teruggaan uit het gebed in de wereld, ons achter het schild onzes Gods juist tegenover satan in veiligheid zullen stellen.

Doch hieruit volgt dan ook, dat Jezus het bestaan van de demonische wereld voor ons persoonlijk als van zoo overwegend gewicht acht te zijn, dat wie goed staat, voortdurend met die demonische wereld bezig moet zijn en er zich voortdurend bewust van heeft te wezen, dat we persoonlijk met die demonische wereld te doen hebben. Ons gewoon menschelijk bewustzijn moet van het bestaan van die demonenwereld en van het gevaar dat ons gestadig uit die wereld bedreigt, zoo bestendig vervuld zijn, dat we er vanzelf tegen waken, en in het gevoel van onze onmacht er tegen bidden. En juist dit nu zou Jezus niet alzoo gewild hebben, zoo de demonenwereld slechts voorwerp van kennis voor ons was, en niet ons persoonlijk aanging. In het weten dat er zulk een demonenwereld bestaat, ligt niet maar een bevrediging van onze nieuwsgierigheid, die zich in onze voorstelling vastzet en in ons geheugen voortplant, maar het verkennen van een vijand, van wien we het ergste te duchten hebben. De vraag, of er een demonische wereld bestaat en of er werkingen uit die wereld op ons uitgaan, wordt door Jezus niet beschouwd als rakende een zeker interessant, maar toch buiten ons liggend vraagstuk, zooals de kennis van de Noord- en Zuidpool, de kennis van nieuwe sportuitvindingen, van nieuwe telegraaftoestellen enz., interessant voor ons is, maar Jezus stelt ons deze vraag tot een levensquaestie. Hij constateert, dat we ten prooi zijn aan allerlei demonische invloeden, ook al ontwaren we er zelf nog niet 't minste van, en leert ons daarom er tegen bidden, ook waar wij 't uit onszelf allicht nalieten. Het bestaan van zulk een wereld is niet een onderwerp voor een debatingclub, om er het voor en tegen van tegen elkaar uit te spelen, maar een realiteit, die ons opwachtte eer we geboren werden, alle de dagen onzes levens gevaar voor ons oplevert, daarom ons behoort bezig te houden, en ons tot waakzaamheid en verzet moet nopen. Zoo is 't ook niet iets onverschilligs, waarover men zus, maar ook anders

kan denken, noch iets bijkomstigs dat voor u meêtellen kan, maar ook door u uit uw leven kan worden uitgeschakeld. Neen, èn het bestaan van die demonenwereld èn het feit dat gij er mede te doen hebt, en dat uw kind er mee te doen heeft, en dat heel uw volk er mee te doen heeft, zijn beiden voor uw leven hier en voor de toekomst die u in de eeuwigheid wacht, van zoo overwegende en allesbeheerschende beteekenis, dat het schuldige onnadenkendheid is, zoo ge er u niet mee inlaat en voortdroomt als ging die ontzettende realiteit van het demonische u niet aan, Bij een kind mag dit zijn te dragen, maar bij wie volwassen opwies, is zulks onbestaanbaar; en zoo het desniettemin voorkomt, is het zondige onbedachtzaamheid. Iets waar men niet overheen loope. Staat het toch tien tegen één vast, dat, vroeg men ons om voor een ander een gebed op te stellen, hoogstens een enkele er aan zou denken, om er een bede tegen satan in op te nemen, — Jezus plaatst zich hier vlak tegenover en legt de bede tegen satan aan een ieder van zijn belijders voor elken dag van hun leven op de lippen.

Reeds hieruit volgt, dat het voor Jezus ondenkbaar ware, een voorstelling te geven van het groote wereldproces, dat op de Voleinding moet uitloopen, en daaraan voorafgaat, waarin met deze demonenwereld niet gerekend werd. Genoeg en te over weten we uit de Openbaringen die aan Johannes op Patmos ten deel vielen, welke beteekenis ook in het eind der dagen de groote Draak en heel het heir der demonen zal hebben; doch neemt men dit enkel als mededeeling aan, zoo blijft het een uitwendig feit in de toekomst, dat buiten ons om zal gaan, en waar wij als mensch persoonlijk niet mee van doen hebben. Zoo vat men het dan ook meestal op, en daarom beklijft het zoo weinig in onze voorstelling. Maar heel anders wordt dit, zoo ge van het Onze Vader uitgaat. Dit gebed toch raakt uw inwendig gemoedsbestaan, het doet u gevoelen met welke nooden en machten ge persoonlijk te rekenen hebt, en ontsluiert u zoo ook het geheimnis, dat er een zielevijand is, die u niet met rust laat, en die meê te zeggen heeft over wat er uit u worden zal. Is dit nu niet zoo met u alleen, maar met al wat mensch heet; is dit niet nu pas opgekomen, maar greep 't evenzoo plaats in de eeuwen die achter ons liggen; en wordt het daaruit voor ons duidelijk, dat geheel onze eigen positie, de historie die achter ons ligt, en de dingen die staan te gebeuren, den zoo machtigen invloed van de demonenwereld ondergingen en ondergaan, dan komt 't heel anders en wel aldus te staan, dat een Voleinding der wereld en een Voleinding van het Koninkrijk der hemelen zich noch voor ons persoonlijk, noch met het oog op

al wat buiten ons bestaat, denken laat, tenzij de macht van die demonische wereld voor altoos gebroken worde, en de herboren menschheid er voor goed van zal zijn vrijgemaakt. De ondergang van het demonische komt er door de Voleinding niet zoo bij, maar vormt er zelfs een hoofdelement in, en wij zelven, als menschen, die persoonlijk zijn onheilige invloeden ondergaan hebben, zullen er niet maar aanschouwers van wezen, maar er zelf bij betrokken zijn. Als we in het Onze Vader bidden: Verlos ons van den booze, beduidt dit volstrekt niet enkel partieel: „Verlos ons van satan op dit oogenblik, bij dezen bepaalden aanval", maar dan houdt die bede steeds de inroeping van Gods schild tot het einde toe in. Het was satan gisteren, het is satan heden, het zal morgen weer satan zijn, en zoo zal 't blijven doorgaan tot aan ons einde; en zelfs ook als ons einde zal bereikt zijn, zal satan nog zijn aanvallen voortzetten tegen onze kinderen en kinds-kinderen tot in de verste geslachten. Eerst met de Voleinding zal er een einde aan komen, en van daar dat de dagelijksche bede die we in het Onze Vader opzenden, zich tot in de Voleinding uitstrekt en die mee insluit. Het staat er juist mee als met de bede: Uw Koninkrijk kome. Ook die bede houdt natuurlijk in, dat de ziel begeert de komst van Gods Koninkrijk voor dien eigen dag te zullen minnen en te helpen bevorderen; maar zonder hierin op te gaan, doelt ze evenzeer, en bij wie goed bidt, even bewust op de volkomen komst van het Koninkrijk der hemelen in de Voleinding. Die twee staan tegenover elkander. Hoe meer de verlossing uit de macht van satan veld wint, des te meer komt 't Koninkrijk, en beide zullen eerst in de Voleinding volkomen geopenbaard worden.

Hieruit nu volgt vanzelf, dat we het wereldproces, dat zich naar de Voleinding toe beweegt, op verre na niet in zijn wezen doorgemaakt hebben, zoo we wel met het zonnestelsel, en wel met het firmament, én wel met onze menschelijke historie rekenden, maar de beteekenis voor dit wereldproces van de demonische wereld buiten rekening lieten. Zelfs dient nog sterker gesproken. Het Onze Vader spreekt van de geestenwereld in twee beden. Niet alleen van de demonenwereld in de laatste bede, maar ook van de goede geesten in de derde. Daar toch heet 't: Uw wil geschiede op aarde *gelijk in den hemel.* Dit doelt natuurlijk op de engelen. Men kan er de gezaligden bij insluiten, maar de engelen staan toch op den voorgrond. Vandaar, dat we vast moeten stellen, dat de Voleinding niet alleen met de satanische of demonische ontzettendheden, maar ook met de nietgevallen engelen in verband is te zetten. Leest men toch van demonen, dan gevoelt ieder, dat God ze niet als demonen kan geschapen hebben; dat wat nu

demonisch verbasterd is, eens het Hallelujah voor Gods troon heeft uitgeroepen; en dat deze rampzalige geesten door een schrikkelijke zonde aan hun God moeten ontvallen zijn. Zoo voegt zich de geheele geestenwereld van goede en kwade engelen saam, om op den gang van het wereldproces haar onmiskenbaren invloed te oefenen, en al wat hiermee saamhangt, blijkt meer en meer een inherent stuk van de historie van het heelal te zijn. Scheidt men hierbij nu al wat geestelijk is, scherp van al wat stoffelijk is, dan zou men nog kunnen zeggen, dat de wereld der geesten alleen voor ons zieleleven van aanbelang was; maar dit eenzijdige spiritualisme verdedigt thans niemand meer. Voorstellingen als van Geulinx, alsof onze ziel, bij manier van een rozentak in een papieren zak, zoo in ons lichaam ware gestopt, bepleit thans geen kenner meer. We erkennen thans allen dat ziel en lichaam organisch saamhangen. Doch staat dit eenmaal vast, dan gaat 't ook niet langer om in de geestelijke wereld uitsluitend een geestelijken invloed op geesten te laten gelden, maar moet zeer zeker erkend, dat de wereld der geesten een integreerend deel uitmaakt van Gods gansche, zoo zienlijke als onzienlijke, Schepping.

XII. Satans inwerking op den mensch.

> En met eene groote stemme roepende, zeide hij: Wat heb ik met U te doen, Jezus, Gij Zone Gods des Allerhoogsten? Ik bezweer U bij God, dat Gij mij niet pijnigt. MARKUS 5 : 7.

MET het *Onze Vader* in de hand ook nog maar te twijfelen aan het werkelijk bestaan van den satan, is alzoo ondenkbaar. Elke twijfel te dien aanzien zou op niets minder neerkomen dan op volstrekte verwerping van den Christus Gods. Dat men toch voorzichtig zij. Indien men over het bestaan van satan gaat spreken, alsof wel Jezus er aan geloofde, maar alleen omdat zijn tijdgenooten zulks ook deden, dan ligt hierin immers uitgesproken, dat Jezus niet alleen dwaling geloofde, maar dwaling geleerd heeft. En als we dan toch lezen, dat Jezus van Zichzelf sprak: „*Ik ben de waarheid*," dan komt men, eer men er zich van bewust is, tot de ontzettende gedachte, dat Jezus niet alleen in dwaling verkeerde, zonder het zelf te weten, maar veel erger nog, zich geheel in Zichzelf vergiste en bedroog, en onderwijl Hij dwaling uitsprak, Zich

voordeed en aankondigde als de belichaming der waarheid. Laat ieder die den Heere belijdt, dan toch vast in zijn schoenen staan. Belijdt ge den Christus als God geopenbaard in het vleesch, dan kan er in Hem van geen dwaling sprake zijn geweest; dan staan we, Zijn woord aanvaardende, op rotsvasten bodem; maar dan moet ook al wat Hij sprak in zijn volle strekking door ons aanvaard worden. Blijkt nu, al hadden we niets dan het *Onze Vader*, dat onze Heiland van het bestaan van satan uitging, hier vast in stond, en dit niet alleen, maar er op wees, er ons voor waarschuwde, er ons voor liet bidden, dat we toch van satan mochten verlost worden; en dit wel in zulk een zin, dat we niet slechts een enkele maal, maar dagelijks tegen satan te bidden hebben, en dat dit gebed tegen satan niet maar enkel lichamelijk bezochten, maar elken discipel des Heeren door Jezus zelf op de lippen wordt gelegd, — dan kan en mag het niet anders, of het volle besef van onze bestrijding door satan moet ons allen vervullen als een stuk van ons leven, dat we niet van ons mogen zetten, al bestond 't slechts in onze gedachten. We hebben dus niet alleen aan de realiteit van satans bestaan te gelooven, maar te erkennen en er volle wetenschap van met ons om te dragen, dat satans inmenging in ons leven een stuk van onze levenshistorie is; dat ieder onzer aan zijn aanvallen en bezoekingen bloot staat; dat wie hier niets van af weet en er niets van merkt, door hem in slaap is gewiegd; en dat we, aan zijn bestaan vasthoudende, elken dag en bij elke bezigheid in ons leven, altoos weer onze toevlucht tot onzen God hebben te nemen, of Hij ons van de aanvallen en uit den strik van satan verlossen mocht.

Alle uitvlucht, alsof er niet zou staan: Verlos ons van *den* Booze, maar: Verlos ons van *het* Booze, het zij hier opzettelijk herhaald, moet daarom met de meeste beslistheid worden afgewezen. We kunnen in uren van gevaar bidden: Verlos mij van dit óndier, zoo in een eenzaam woud, waarin men weerloos staat, een monster op ons loert of een tijger ons aangrijpt. En evenzoo kunnen we bidden: Verlos ons van ziekte, zoo krankheid ons aangreep en neerwierp. Dit toch zijn stoffelijke kwaden, die ons belagen. Maar als ge bidt: Verlos mij van het Booze, en ge bedoelt daarmee een geestelijk kwaad, een vergiftiging van uw hart, een in u ingevlijmde zonde, dan heeft dit geen zin of beduidenis, of er moet iets wezen, waardoor u dit geweld wordt aangedaan. Dit iets nu kan u zeer zeker toekomen van een stoffelijk voorwerp, het zien van goud kan den dief maken, het zien van 't zinlijke tot wellust verlokken, maar dit op zichzelf is *het Booze* niet. Goud is op zichzelf goud, en ook het zinlijke in ons bloed werkt krachtens de natuur. Het kwaad, het booze, mengt er zich eerst in, en bedient

er zich van als instrument, zoo er een kwade, booze geest is, die tegen God overstaat, over ons macht heeft, en alle creaturen als middel gebruiken kan, om onzen geest te vergiftigen en onze ziel te verderven. Die booze geest kan niet uit zichzelf zijn. Hij moet een creatuur wezen. Als creatuur kan hij niet boos geschapen wezen. Er moet dus achter dien creatuurlijken geest, die boos werd, een historie liggen. Hij moet satan *geworden* zijn. Als zoodanig moet hij macht over ons kunnen uitoefenen. En tegen die macht, die booze macht, die de onheilige geest op ons werken laat, daartegen moet elken dag, moet voorbedachtelijk, moet opzettelijk, en moet met volle bewustzijn, ons gebed uitgaan.

Hadden we dit nu ons zelf aangepredikt, zoo kon men nog zeggen: ge zult u daarin vergissen, ge zult 't u wel zoo voorstellen, maar daarom is 't nog zoo niet. De mensch kan dwalen, en de gevallen mensch dwaalt schier immer. Maar nu het de Zone Gods is die ons deze bede op de lippen legt, nu is het in gehoorzaamheid aan Jezus doen van die bede, en het doen van die bede elken dag, een onszelf met volle bewustheid doen inleven in den werkelijken toestand waarin we verkeeren; een toestand die niet anders mag noch kan geteekend worden, dan dat wij persoonlijk, en alle menschen met ons, elken morgen en elken avond bloot staan aan zondige, onzen geest vergiftigende inwerkingen op ons gemoedsleven, en, gelijk later blijken zal, ook op ons physisch leven; van invloeden, die onheilig in oorsprong zijn, van demonische geesten uitgaan, en die, als God 't niet verhoedt, ons derwijs beheerschen kunnen, dat we, zonder 't zelf te weten, geestelijk verzwakken en verslappen voor wat onzen eigen persoon betreft, en niet minder door ons optreden in de wereld, zonder er een zweem van erg in te hebben, het Koninkrijk Gods tegenstaan en het rijk van satan bouwen. Merkt men nu gedurig, dat verreweg de meeste belijders des Heeren, tot zelfs in het bidden toe, geen blijk of teeken geven, dat ze hiervan weet hebben, en dat zelfs de Dienaren des Woords o, zoo zelden blijken onder den indruk van deze ontzettende werkelijkheid te staan, dan zal men 't verstaan, waarom op de beteekenis van de laatste bede in het *Onze Vader*, vooral in dit verband, niet ernstig genoeg kan gewezen worden. Nu toch blijkt ons, dat satan door zijn invloeden en zijn werkingen een der machtigste factoren is, die meê optreden in het groote wereldproces, dat al wat God schiep van de Schepping af naar de Voleinding toevoert.

Toont de opneming van de zesde bede in het *Onze Vader,* hoe Jezus zag en wist, dat de invloeden, die uit het rijk der demonen

op ons inwerken, voor het leven van een iegelijk onzer, voor al wie mensch is, en dientengevolge voor heel ons geslacht in heel zijn historie, van overwegende beteekenis zijn, toch is hiermede nog op verre na niet ten volle aangeduid, wat factor satan in geheel het verloop van de worsteling tusschen zonde en genade, tusschen verderf en behoud is. Dit ontwaren we eerst zoo we er op letten, hoe de beteekenis van satan in het Nieuwe Testament zeer aanmerkelijk van die in het Oude Testament verschilt. De bestrijders van het bestaan van satan en zijn werkingen zitten hiermede dan ook zeer verlegen. Op zich zelf zou in hun gedachtengang toch te verwachten zijn geweest, dat er in de oude historiën der volken, en bijzonder in Israel telkens en telkens weer van satan en heel het rijk der demonen sprake zou zijn geweest. Toen toch waren de heiliger invloeden van de Openbaring nog eerst aan het opkomen, en heerschte paganistische afval aan alle kanten. In de dagen van Jezus daarentegen was de afscheiding van de heidenwereld voor Israel zoo goed als volkomen geworden, afgoderij kwam in het heilige land zoo goed als niet meer voor. Nog wel leest men van Simon Magus, maar dat was te Samaria, niet in Israel. Van guichelaars zelfs is te Jerusalem geen sprake meer. Het monotheïsme had na de ballingschap volkomen gezegevierd, en, ook al lag in Jerusalem en elders een heidensch garnizoen, van een invloed dien het paganisme der Romeinen op de Joden uitoefent, leest men niets. Eer omgekeerd van een onmiskenbaren invloed die van Israels God zelfs op officieren uitging. Denk slechts aan wat men leest van den hoofdman over honderd. Het aantal der Proselieten nam daardoor, zoowel in het Joodsche land als daarbuiten, hand over hand toe. En ware het dan ook zoo geweest, dat oudtijds zekere voorstellingen van demonen uit de heidenwereld aan Israel waren toegekomen, zonder dat ze in Israel zelf vasten voet hadden, dan ware niet anders te verwachten geweest, dan dat in de dagen van Jezus elk spoor hiervan geheel verdwenen ware, en dat, voorzoover deze vroegere dwaling nog een spoor mocht hebben achtergelaten, althans in den kring van Jezus' discipelen hiervan niets hoegenaamd meer zou zijn te merken geweest. Dat Jezus zelf zich nog met zulke paganistische voorstellingen zou hebben ingelaten, ware dan ook volstrekt ondenkbaar.

Vonden we het dan ook zoo, dat men zeggen kon: het Oude Testament is vol van zulke voorstellingen over een rijk der demonen, vooral in de oudste boeken; steeds echter wordt dit minder; bij de latere profeten verdwijnt dit verschijnsel almeer; en komt men tenslotte aan het Nieuwe Testament toe, dan is er geen spoor meer van over; — zoo zou hierdoor het zegel worden gedrukt op

de bewering, alsof al 't spreken over satan en demonen niet dan menschen-verzinsel is geweest, en dat wij ons hiervan volstrektelijk hebben te spenen. Slaat men daarentegen de Schrift op, en vraagt men hoe 't in de Schrift met de Satanologie gelegen is, dan vindt men vlak het omgekeerde. Dan toch blijkt van het opkomen van satan en zijn demonen in het Oude Testament zoo goed als niets, zoo men 't vergelijkt met wat er in het Nieuwe Testament over dit alles voorkomt. In het Oude Testament geschiedt er ook vermelding van, maar uiterst zeldzaam. Er zijn zelfs aanmerkelijke gedeelten in het Oude Testament, waarin ganschelijk niets over satan en zijn demonen voorkomt. Doch komt men uit het Oude Testament in de nieuwe bedeeling, en raadpleegt men al wat daar in de Evangeliën en in de apostolische brieven als legaat uit die eenige jaren aan de Kerk van alle eeuwen is aangeboden, dan stuiten we op eenmaal op een zoo gedurig herhaalde, zoo in alles ingrijpende, zoo telkens opnieuw zich aandienende vermelding en bespreking van wat op satan en het rijk zijner demonen betrekking heeft, dat op eens al 't leven er vol van is, en dit wel niet uitsluitend voor wat het volk aangaat, maar ten minste even sterk voor wat betrekking heeft op Jezus zelf, en na Hem op de apostelen die Zijn Evangelie de wereld indroegen. En niet alleen, want ook hierop moet nadruk gelegd, in wat destijds voorviel en gesproken werd, maar zelfs in klimmende mate nog in de visioenen die ons de toekomende dingen voorstellen, en ons in breede schildering doen zien, hoe in de Voleinding die komende is, de worsteling van satan en zijn demonen tegen het Koninkrijk der hemelen, en zijn daarop te volgen ondergang zelfs een machtig hoofdbestanddeel van het geheel dat ons getoond wordt, uitmaken. Er is alzoo geen sprake van, dat het niet gelooven aan satans bestaan een hooger religieus bestaan zou zijn, waartoe het Evangelie ons opvoerde, maar veeleer omgekeerd moet gezegd, dat al wat op satan en zijn rijk betrekking had, in het Oude Testament nog slechts in vage trekken was aangeduid, en dat het juist het Nieuwe Testament is, waardoor heel de leer omtrent satan en zijn werkingen in het volle licht treedt, en zóó in de historie van Jezus zelf als van Zijn rijk wordt vastgelegd, dat van nu af de loop van het Godsrijk niet te verstaan is, tenzij men ook met satan als een der hoofdfactoren rekene.

De zaak staat dus zoo, dat hetgeen ons onderscheidenlijk in beide Testamenten omtrent de demonische wereld wordt medegedeeld, in onverzoenlijken strijd is met de voorstelling van hen die in het spreken over satan en zijn demonen niet anders zien

dan een populair ingekleeden vorm van den strijd die in ieders hart tusschen het heilige en onheilige gevoerd wordt, en daarentegen geheel klopt met de belijdenis der Christelijke Kerk, die steeds hetgeen omtrent satan en zijn rijk in de Heilige Schrift voorkomt, aanvaard heeft als nuchtere en eenvoudige uitdrukking van de werkelijkheid. Niet de belijder die conform de Formulieren van eenigheid belijdt, staat hier verlegen, maar in verlegenheid geraakt hier juist hij, die ja nog aan het geloof wil vasthouden, maar het bestaan van een wezenlijke geestenwereld, in goede engelen en booze geesten uiteengaande, ontkent.

Toch moet hier nog dieper op ingegaan. Op zichzelf toch blijft er altoos nog iets raadselachtigs in liggen, dat we in de historie van Israel en ook in de voorstelling van psalmisten en profeten zoo weinig van demonische werkingen vernemen, terwijl van het oogenblik af, dat Jezus optrad, de wereld der onreine geesten in geestelijke beroering blijkt te zijn, en Jezus zelf gedurig uitlokt tot spreken en handelen; dat voorts na Jezus' Hemelvaart weder minder van de demonen te merken valt; maar dat ten slotte in alle vergezichten waarin ons de toekomst en de Voleinding wordt geteekend, de demonische actie en de heilige reactie tegen de demonische wereld weer hand over hand toeneemt, en ten slotte heel de einduitkomst beheerscht. Reeds aanstonds deed dit het vermoeden rijzen, dat de geboorte van den Christus en de komst van den Messias tot Israel, voor satans bewustzijn de nadering beteekende van het einde van zijn macht. Dit vermoeden zou geen zin hebben, indien satan geen kennis had gedragen van wat er in het werk der genade gaande was. Let men er echter op, hoe meer dan eens een onreine geest, op 't oogenblik dat hij door Jezus zal worden uitgeworpen, tot Jezus zegt: „Ik ken U wie Gij zijt, namelijk de Heilige Gods, en ik weet dat Gij gekomen zijt om ons te pijnigen", dan volgt hier bijna vanzelf uit, dat, zoo reeds een mindersoortige demon geheel op de hoogte van den gang van zaken was, het hoofd aller demonen dat hen allen in geestesgaven verre te boven ging, zeer stellig bekend moest zijn met de beteekenis van Jezus' geboorte, als de profetie van het begin van het einde van zijn rijk.

Er blijft dan ook geen twijfel over, of satan heeft van het Paradijs af, toen zonde, vloek en dood hem hope gaf, dat zijn triomf over den Almachtigen God ten slotte niet onmogelijk zou blijken, van geheel den gang van het Genadewerk kennis gedragen, en er zich, van meetaf, met echt duivelsche slimheid op toegelegd, om dit groote werk der genade te verijdelen. Aan dit alles valt natuurlijk niet te denken, zoo men in satan niets anders acht te moeten zien

dan een onpersoonlijke geest, zoo als ook wij spreken van revolutie-geest, volksgeest, geest van hoogmoed en dergelijke. Doch is reeds op grond van wat we in dit en het voorgaand artikel aanvoerden, al zulke onpersoonlijke opvatting van satan buitengesloten, dan ligt er niets ongelooflijks in, dat men van meetaf niet alleen in de wereld der goede engelen, maar ook in de wereld der gevallen engelen, kennis heeft gedragen van de genade die te komen stond, van het feit dat de Christus in dit werk der genade het mystieke middenpunt zou vormen, en dat, was eenmaal de Messias op aarde verschenen, de grondslag van het rijk van satan voor altoos zou ondermijnd zijn. Over de natuur der geesten is door ons in een afzonderlijke uiteenzetting van de Engelen Gods gehandeld. Daarop kan dus thans niet nader worden ingegaan. Of men bij deze geesten van een *persoonlijke* existentie spreken wil, hangt af van de begripsbepaling die men zich van een persoon vormt. Bindt men die begripsbepaling te nauw aan het begrip van den mensch, dan komt men natuurlijk niet uit. Reeds hierin toch schijnt mensch en engel, en dus ook booze geest, geheel uiteen te loopen, dat er in den mensch een proces is, in zulk een geest niet. De mensch, als klein wicht geboren in onnoozelheid en zonder eenige kennis, groeit, neemt in kennis toe, en klimt allengs tot hooger staat op. Zulk een geest daarentegen schijnt volstrekt niet op *ontwikkeling*, van wat aard ook, te zijn aangelegd, maar van zijn eerste schepping af geheel gereed te zijn en over een alzijdige, geheel volkomene, zij 't al steeds creatuurlijke kennis te beschikken. Zóó nu het wezen ook van satan opgevat, moet er ook in hem een *ik* zijn, dat zichzelf van al wat buiten hem is onderscheidt, en aan dit *ik* moet niet alleen een eigen wil eigen zijn, die op de vervulling van eigen begeerten uitgaat, maar ook een bewustzijn, gelijk wij een bewustzijn hebben, en in dit bewustzijn moet kennis kunnen worden opgenomen van wat buiten hem geschiedt. Mits dit nu vast staat, is 't om 't even, of men van een persoonlijk bestaan van satan spreken wil, of liever den aard van zijn wezen zich wil voorstellen als voor wat dit punt aangaat, van een eigen soort.

Heeft nu satan van meetaf zij 't al een andersoortige kennis, maar dan toch klare, helder-bewuste wetenschap bezeten van wat God de Heere in Israel door Abrahams roeping was voorbereidende, ook alzoo speciale profetische kennis bezeten omtrent de komst van Israels Messias, en, toen de vervulling der profetie intrad, geweten waar Jezus op deze aarde was, hem in Maria's Zoon herkend, en alzoo tevens geweten, dat er hem nu alles aan hing, om dit optreden van den Zone Gods in menschengedaante te ver-

ijdelen, dan voelt men hoe satan geen satan zou geweest zijn, indien hij niet alles er op had toegelegd om God den Heere te sluw af te zijn, en alzoo de zending van Zijn Zoon te doen mislukken.

Doch zelfs dit zou nog niet satans geheele actie in de dagen van Jezus' optreden verklaren. Rekende men toch alleen hiermede, dan zou men verstaan, hoe door satan in Herodes' hart de gedachte werd opgewekt, om het in Bethlehem geboren Kindeke, waarvan de Wijzen uit het Oosten hem kwamen verhalen, van 't leven te berooven. En zoo zou 't te verstaan zijn, hoe 't kwam, dat zoo gedurig onder den wilden hoop een woeste neiging opkwam om Jezus te dooden. En vooral, hoe ten slotte Judas tot verraad verleid, Caiaphas in het Sanhedrin van moordlust vervuld, en ook Pilatus tot toegeven aan dien moordlust bewogen werd, op 't ook evenzoo door satan geprikkelde roepen van „kruist Hem, kruist Hem," door het volk. Het zal dan ook wel waar zijn, dat achter en op dit alles satans invloeden zullen hebben gewerkt. Maar toch blijft, ook al brengt men dit alles in rekening, nog geheel onverklaard, hoe 't kwam dat geheel de satanische inwerking op menschen, nergens in geen land en nooit op geen tijd zoo in 't oog loopend sterk is geweest, als juist in *die* dagen in het kleine land van *Palestina.* Want dit was toch metterdaad het geval. Men kan toegeven, dat er in het heidenland èn vroeger èn nu nog dingen voorkomen, die veel sterker doen denken aan wat men wel „zwarte kunst" heeft genoemd. Ook onder de Germanen, toen onze voorvaderen nog heidenen waren, ging een demonische strooming die sterk in het oog liep en tot de zonderlingste verschijnselen leidde. Nog in de Middeleeuwen was men er ook in ons land vol van. Ook na de Reformatie werkte het heksengeloof en al wat er meê samenhing door, en al heeft Balthazar Bekker in zijn *Betooverde wereld* overdreven, toch mag erkend dat ook zijn geschrift er toe bijdroeg, om deze heidensche nawerking uit onze Christelijke maatschappij uit te roeien. Maar, en hierop kan niet ernstig genoeg gelet worden, in de dagen toen Jezus op aarde omwandelde, droeg hetgeen we van demonische werkingen lezen, in Palestina een geheel ander, een veel ernstiger, maar tegelijk ook een veel boozer karakter. Indien in zoo aangrijpende ontwikkeling der gebeurtenissen het woord niet te menschelijk klonk, zouden we zeggen, in wat destijds in Palestina plaats greep, beging satan een *onvoorzichtigheid* en wel deze onvoorzichtigheid dat hij zijn demonen niet in toom hield, en op geheel onbeteugelde wijze onder de bevolking, waaronder Jezus optrad, liet huishouden, gelijk dit blijkt uit de veelvuldigheid van onreine geesten, die

zich op velen onder de schare wierpen en telkens nieuwe slachtoffers maakten.

Natuurlijk is er tweeërlei wijze, waarop satan op ons menschelijk leven, op onze menschelijke historie, en zoo ook op de geschiedenis van het Koninkrijk der hemelen kan inwerken, de ééne stil en de andere rumoerig. Nu slaagt in den regel de stille kracht veel beter dan de druk zich uitende kracht. Wie het zachtst en 't meest onmerkbaar weet te sluipen, is de meest volleerde dief. Veilig mag dan ook gezegd, dat de gewone manier waarop satan de kinderen der menschen verleidt en aan zijn doel verpandt, stil en ongemerkt toegaat. Zoo stil zelfs, dat verreweg de meesten, die straks blijken zijn slachtoffer te zijn geworden, er niets van bespeurden dat ze satans invloed ondergingen, ja veelal zelfs er vermaak in hadden, voor de gedachte dat er een satan bestaan zou, niet anders dan spot over te hebben. Doch natuurlijk, voor die gansch stille bewerking is volle zelfbeheersching noodig; en zoo er nu ooit een oogenblik daagde, wel geschikt om satan zijn zelfbeheersching te doen verliezen, dan moet 't wel de Kerstnacht zijn geweest. Natuurlijk had satan het geheele wereldproces met het uiterste der naarstigheid gevolgd, en naar 't liep, bleef hij steeds zich inbeelden, dat de loop der dingen voor zijn zaak nog niet zoo kwaad stond. Volk na volk had zich over de aarde uitgebreid, en geen dier volken had hij zich dusver zien ontsnappen. Alleen dit kleine Joodsche volk in Palestina maakte hierop inbreuk; maar wat was dat kustzoompje van Palestina, vergeleken bij alle koninkrijken der aarde, en wat had zich in die koninkrijken der aarde niet een heerlijkheid weten uit te spreiden. Zoo scheen 't, alsof aan satans zijde verre het overwicht was, en alsof de Almachtige, tegen Wien hij over stond, zich met een klein deelken van deze wereld en haar bevolking moest vergenoegen. Vandaar dat rustige in de werking van zijn stille kracht.

Doch nu dreigde hierin op eenmaal een algeheele keer te zullen komen. Nu toch zou satan op aarde niet enkel meer met *menschen*, maar ook met den *Heilige Gods* te doen krijgen, gelijk een zijner demonen het dan ook zoo scherp tegen Jezus zelf uitsprak: „Ik weet wie Gij zijt, namelijk de Heilige Gods". En op die gedachte was er iets in satan dat sidderde. Dit verbrak in hem het rustige van de stille werking. Zoo verloor hij zijn zelfbeheersching, en hierdoor de beheersching over zijn demonen. En zoo verklaart het zich, dat er juist in die dagen, toen Jezus in Galilea verscheen, en wel met name na Zijn Doop, toen Hij openlijk als Messias optrad, een werking van onreine geesten op menschen uitging zóó veelvuldig en zóó aangrijpend, als men niet hoort, dat 't vroeger

tijdens Mozes of de Profeten onder Israel bekend was geweest.

Zoo werkte tweeërlei saam, om juist in het Nieuwe Testament de verschijnende demonen zoo sterk op den voorgrond te doen treden. Ten eerste toch kende en doorzag Jezus beter dan ooit vroeger een profeet, hoe 't met de demonische wereld gelegen was, en kon er dus daarom te beter op wijzen en voor waarschuwen; maar ook ten anderen trad satan juist destijds met een woede op die hem alle zelfbeheersching deed verliezen, en een demonische storing in het leven deed opkomen, gelijk die vroeger nooit was gekend geweest.

XIII. Jezus' verzoeking.

> Toen werd Jezus van den Geest weggeleid in de woestijn, om verzocht te worden van den duivel.
> MATTH. 4 : 1.

IN dit licht bezien, verkrijgt de verzoeking van Jezus in de woestijn de beteekenis van een wereldgebeurtenis. Ging er, toen de Christus op aarde verschenen was, en Hij, na Zijn Doop, Zijn roeping ging volbrengen, een aanval gelijk vroeger nooit, uit de demonenwereld op ons menschelijk geslacht uit, en op den Heiland die ons aan satans macht ontrukken kwam, dan is de uitkomst van de verzoeking het beslissende punt in de historie, van waaraf satans tenonderbrenging begon. Het is zoo, reeds na het Paradijs was de macht van satan over deze wereld niet meer wat ze oorspronkelijk was. Van die ure af toch kwamen er in ons geslacht uitverkoren personen op, en tegen geen van die uitverkoren personen kon aan satan gelukken, wat hem gelukt was met Eva, en door haar, met Adam. Maar al moet hierop gewezen, dit neemt niet weg, dat satan juist door den vloek, een wel gewijzigde maar toch zeer geweldige macht over de historie van ons geslacht behouden had. De verwording en degeneratie van ons menschelijk geslacht bij meer dan één heidensch volk, was hiervoor kenteekenend. Niet bij alle heidensche volken ging die degeneratie even ver, en zelfs kwam er bij meer dan één heidensch volk veel nobels te voorschijn; wat ge terstond gevoelt, zoo ge slechts aan Plato en de Grieksche tragische dichters denkt; maar toch nam de ontreddering van het zedelijk leven zelfs bij de hoogst staande heidensche volken juist in de dagen van

Jezus' verschijnen derwijs toe, dat het wereldsche leven almeer een satanisch karakter erlangde. Over Pompeï, een vermaard stedeken in die dagen, is uit den Vesuvius een stroom van puimsteen en asch uitgeworpen die geheel deze stad begroef. In later dagen is men nu aan het werk getogen, om de ruïnen van die stad van haar overstelping te ontdoen, en zoo is het leven, gelijk het in die dagen te Pompeï geleefd werd, weer tot in de kleinste bijzonderheden aan het licht gekomen. En al had men nu niet anders dan hetgeen daar onder de afbeeldingen is gevonden, zoo zou reeds daaruit het satanisch karakter van de toenmalige degeneratie voldingend gebleken zijn. Toch viel hierin nog altoos zekere inperking op te merken, en het is welbezien eerst in Palestina, en bepaaldelijk in Jezus' dagen, dat de inval van de onreine geesten zulk een vroeger ongekenden omvang en intensiteit erlangde. Dat nu de daarin opwellende woede zich ook op onschuldigen wierp, die met de vervulling der profetie niets te maken hadden, was op zichzelf niets anders dan een overvloeiing in woede. Het was enkel de poging om boos zich aan te stellen, zijn woede te koelen, en in een aan razernij grenzende kwaadaardigheid, aan het land waarin Jezus dorst optreden, kwaad te doen. Maar toch spreekt 't vanzelf, dat dit slechts overtollige bijzaak was, en dat de eigenlijke poging van satan zich niet richtte op die onnoozele slachtoffers van zijn ongekende woede, maar op Jezus en op Jezus alleen, of wilt ge, op Jezus en op diegenen, die door Hem gekozen werden als Zijn instrument en orgaan om Zijn zaak te bevestigen.

Het is daarom zeer wel aan te nemen, dat er vóór Jezus' ingaan in de woestijn aan geen verzoeking van de zijde van satan behoeft gedacht te worden. Gelijk we reeds opmerkten, blijkt uit 't geen de onreine geesten herhaaldelijk tot Jezus roepen, dat satan uitnemend op de hoogte was van wat er gebeurde. Hij begreep dan ook zeer wel, dat een strijd op leven of dood hem niet gespaard kon worden, en dat hij bij dezen strijd met Jezus zou stuiten op een heldenmacht van het heilige, als waarmee deze 't dusver nog nimmer tegen hem opnam. Toen satan doorzag dat Jezus niets deed, stil in Nazareth bleef, en nog in niets zich als Messias openbaarde, viel hem dit op verrassende wijze meê, en kwam het niet in hem op om een vijand die zich stil hield, te prikkelen. Hij was te beducht voor Jezus, om Jezus zonder noodzaak uit te dagen. Verandering kwam hierin eerst van het oogenblik af, dat Jezus Nazareth verliet, van nu af in het publieke leven optrad, en door Zijn aansluiting aan Johannes den Dooper, en door den Doop dien Hij zelf onderging, toonde hoe thans Zijnerzijds de beslissing zou worden uitgelokt. Het spreekt vanzelf, dat de stem van God, die

Hem bij den Doop voor alle engelen tot Messias uitriep, ook den satan niet ontgaan kon. Het was alzoo God zelf, die bij den Doop van Jezus voor engelen en menschen Zijn Zoon aanwees als den held, die 't tegen satan op zou nemen, en de macht van satan, althans in beginsel, zou breken. De verzoeking in de woestijn was daarom iets dat niet kon uitblijven. Het is niet maar zoo, dat satan, Jezus in de woestijn ontwarende, van de gevolgen van Zijn langdurig vasten gebruik maakte, om te zien of hij Jezus niet verleiden kon. Veeleer was de verzoeking van Jezus in de woestijn een vanzelf uit de verhouding van satan tot den Allerhoogste voortvloeiende noodzakelijkheid, waaraan Jezus zich niet onttrekken kon noch wilde, en waar satan zich, goedschiks dan wel kwaadschiks, aan onderwerpen moest. Het is dan ook opmerkelijk, dat er uitdrukkelijk bijstaat, dat Jezus *van den Geest weggeleid werd* in de woestijn, om verzocht te worden van den duivel. Er is hier alzoo geen sprake van een toevallige ontmoeting. Het is niet zóó toegegaan, dat Jezus in de woestijn omdoolde, er te lang bleef, daardoor honger kreeg, en dat nu satan er toevallig bijkwam, om van dit zwakke oogenblik gebruik te maken in zijn voordeel. Veeleer staat de verzoeking van den duivel als doel voorop, en de Heilige Geest werkte op Jezus als mensch in, om Hem eenzaam naar de woestijn te doen trekken. De positie, waarin Jezus tegenover satan verkeerde, kon niet worden uitgemaakt, tenzij Jezus eerst de volle verzoeking van satan ondergaan en zegevierend doorstaan had. Voor deze principieele, heel Jezus' toestand, en heel den gang van Zijn Messiaswerk beheerschende daad, leende zich geen plek op aarde zoo goed als juist de woestijn, en daarom moest Jezus door den Heiligen Geest zoo bewerkt worden, dat Hij eigener beweging naar de woestijn toeging, en zoo Gods raad diende. De woestijn is een stuk wereld dat het beeld van den vloek in zich draagt, en onder alle woestijnen is er geen zoo demonisch in haar aanblik, als juist de woestijn, die aan deze zijde van de Jordaan tusschen Jericho en Jerusalem ligt, of liever zich verheft. Ge moet hierbij toch niet denken aan een platvloersche, woeste uitgestrektheid. De woestijn, waarvan hier sprake is, is veeleer een wilde dooreenmenging van afgebrokkelde rotsspitsen en rotskanten, die er vaal en bleek uitzien, en geheel 't beeld van den dood vertoonen.

Vraagt ge nu, waarin dan bij de verzoeking in de woestijn, het principieele van satans aanval school, dan moet tusschen de drie verzoekingen scherp onderscheiden. De eerste aanval tastte Jezus aan in Zijn *menschelijke natuur*. Men versta dit wel. Het was niet

een aanval, gelijk die bij ons op onze ingezonken en zondige menschelijke natuur geschiedt. Satan toch begreep en doorzag uitnemend wel, dat zulk een aanval op Jezus toch niets zou vermogen. Ook in Jezus klopte zeer zeker een *menschelijk hart*, maar in volkomen zuiverheid. Satans toeleg en bedoelen kon dus in zijn eersten aanloop geen ander zijn, dan om tusschen den Zone Gods en de menschelijke natuur die Hij had aangenomen, scheiding te maken. Satan was veel te schrander, om niet scherp in te zien, hoe elke poging om den Zone Gods te doen vallen, op jammerlijke teleurstelling moest uitloopen. Welke inbeeldingen satan ook omtrent zich zelf koesterde, nooit kon de gedachte ook maar in hem opkomen, alsof Gods Zoon zich door hem zou laten afleiden van Zijn Godheid. Dit kon niet. Dit ware innerlijk een contradictie geweest. Zelfs de gedachte aan de mogelijkheid van zoo iets kon in satan nooit opkomen. Het stond hier evenzoo als met het Eli Eli lama sabachtani aan het kruis. Als mensch, naar Zijn menschelijke natuur, kon Jezus van God als Zijn Vader in de hemelen verlaten worden, maar als Zone Gods nimmer. En zoo ook stond 't hier. Op verleiding tot zonde van den Zone Gods heeft satan het niet kunnen toeleggen. Zoo iets moge een onnadenkende lezer in een onbewaakt oogenblik zich kunnen voorstellen, maar satan is zoo aartsdom geen oogenblik geweest. Zijn aanval kon zich daarom alleen richten op Jezus' menschelijke natuur. Ware nu het *ik* van die menschelijke natuur een ander dan het *ik* van den Zone Gods geweest, zoo zou een val in zonde, gelijk bij Adam, zich in Jezus hebben kunnen herhalen, en daarop speculeerde satan. Wat hij poogde te bewerken en bedoelde tot stand te brengen, was, het te niet doen van de Vleeschwording van het Woord, het tot niet herleiden van de Menschwording van den Zone Gods. Mogen we het eerbiediglijk zoo uitdrukken, dan was zijn toeleg, om de menschelijke natuur die Jezus had aangenomen, weer van Jezus af te scheiden. De Zone Gods en de menschelijke natuur waren onlosmakelijk één geworden. Jezus heeft onze natuur niet maar tijdelijk aangenomen, om na de Voleinding die menschelijke natuur weer af te leggen. De vereeniging der beide naturen in Christus blijft en houdt eeuwig stand. Ze kon niet te niet gedaan. Dit ware ondenkbaar en onmogelijk. En toch, dit is 't, wat satan poogde tot stand te brengen. Hij begreep: dat moest, of hij en zijn rijk waren weg. Ware nu de Vleeschwording van het Woord niet een voor alle creaturen gansch ondoorgrondelijk mysterie geweest, satan zou 't doorgrond hebben. Maar juist dat kon ook hij *als creatuur* niet. Daarom en daardoor werkte hij er zichzelf in, en moest de verzoeking op een nederlaag voor hem en op een zegepraal voor den Christus uitloopen.

Nu blijkt dat God de Heere en Christus zelf deze proefneming van satan, of Zijn menschelijke natuur van de Godheid in Hem kon worden losgemaakt, gewild hebben. Dit blijkt uit tweeërlei. Ten eerste daaruit, dat Hij niet op eigen goed geluk af in de woestijn inging, maar er door *den Geest in geleid werd.* En ten andere daaruit, dat Jezus in die woestijn *40 dagen gevast heeft.* Onder den Doop was de Heilige Geest op Hem nedergedaald als een duive, en het was onder de inspiratie van dezen Geest, dat Jezus niet naar Galilea terugging, maar afdoolde in de woestijn, die vlak achter de Jordaan lag. Doch dit niet alleen, Hij moest daar blijven 40 dagen. Een mystiek cijfer, waarvan zin en beteekenis niet te bepalen zijn. Maar gelijk we weten, regende het water bij het opkomen van den Zondvloed 40 dagen op de aarde (Gen. 7 : 12) Mozes was tot tweemalen toe op het gebergte 40 dagen met zijn God afgezonderd (Exod. 24 : 18 en 34 : 28). Evenzoo werd Elia veertig dagen afgezonderd op zijn vlucht voor Izebel (1 Kon. 19 : 8). Zoo was Israel zelf 40 jaren in de woestijn, en verliep er tusschen de Opstanding van Christus en Zijn Hemelvaart 40 dagen. Er ligt alzoo van zelf in dit cijfer iets geheimzinnigs, en dit wijst er ons op, dat ook dit vasten van Jezus *niet* willekeurig, maar naar een heilige, hoogere verordening was. Of dit vasten ook voor Jezus zelf een doel had, om tijdelijk alle eischen van Zijn menschelijke natuur tot zwijgen te brengen, zij hierbij in 't midden gelaten. Voor ons doel is 't genoeg er op te wijzen, dat dit lange vasten een zeer sterken honger bij Jezus deed opkomen, en dat hierin een overweldigende eisch van Zijn menschelijke natuur tot nijpende uiting kwam. En afgescheiden nu van al wat hier nog meer mee bedoeld werd, schonk de toestand van honger, die van dit lange vasten het gevolg was, aan satan de gelegenheid om zulk een aanval op Jezus' menschelijke natuur te doen, dat in de verzoeking op zich-zelf niets zondigs lag. Er was geen sprake van een toegeven aan een onheilige zinnelijkheid. De behoefte aan voedsel is voor den mensch geheel natuurlijk, en ze was dan ook voor Jezus geheel overeenkomstig den staat van mensch waartoe Hij was ingegaan.

Nu lette men er wel op, dat Jezus niet in een onbewoonde wereld verkeerde. De afstand, die Jezus in de woestijn afscheidde van vlekken en dorpen, waar voedsel in overvloed te vinden was, is stellig op niet meer dan twee dagen te stellen. Blijkbaar was in de eerste veertig dagen, dat Jezus in de woestijn vertoefde, geen sterke behoefte bij Hem opgekomen. Dan toch kon Hij naar een der omliggende vlekken zijn getogen; maar ook afgezien hiervan, staat er uitdrukkelijk bij, dat Hem eerst na afloop van de 40 dagen

en 40 nachten *ten laatste* hongerde. Hierbij is van tweeën één aan te nemen, òf dat de werking in het lichaam des Heeren die 40 dagen door geestelijke inwerking tot stilstand was gekomen, zooals ook nu nog iemand onbewust in zulk een spanning kan verkeeren, dat hij om geen spijs meer denkt, òf wel dat Jezus opzettelijk, om de kracht van het Lichaam ten onder te brengen, door eigen wilskracht alle behoefte aan spijs bedwong. Maar in elk geval, ten laatste hongerde Hem, en dat iemand die onder zulke omstandigheid door een geweldig prikkelenden honger overvallen wordt, sterk behoefte gevoelt aan spijs, is zoo vanzelf sprekend, dat hierbij van zonde geen sprake kan zijn. Let er nu wel op, dat hier de aanval van satan zich richt op 't *eten*. Dit was evenzoo het geval geweest in het Paradijs bij Eva. En ook deed dit zich voor bij Israel in de woestijn, toen 't *manna* het volk voeden moest. Dit eten is op zichzelf een onderhouden van het leven of althans van de levenskracht. Wie door zulk een honger overvallen, niet eet, sterft. Het niet-eten zou alzoo voor Jezus een afleggen van Zijn menschelijke natuur zijn geweest voor dit aardsche leven. En nu komt satan om juist op deze zoo sterk in Jezus sprekende behoefte zijn aanval te richten. Hij droeg kennis van wat er met Jezus voorviel, evenzoo als hij kennis draagt van ònze levensomstandigheden, anders zou hij ook ons niet kunnen verzoeken; en nu maakt hij van dit voor Jezus pijnlijk oogenblik misbruik, om Hem te overtroeven. Jezus heeft honger, maar nu zegt satan niet wat voor de hand had gelegen: Ga naar 't naastbijliggend vlek. Hij voert ook Jezus niet zelf naar zulk een vlek, gelijk hij Hem straks voerde naar de tinne des tempels. Hij brengt Jezus geen hulpe. Hij poogt niet Jezus' honger te stillen. Veeleer prikkelt hij het gevoel van dien honger nog, door er Hem op te wijzen. En nu komt 't: *Indien Gij de Zone Gods zijt*. Daar zit de aanval in. Juist bij het onderscheid tusschen Jezus' Goddelijk Zoonschap en de menschelijke natuur die hongerde. „Zijt ge wel de Zone Gods? Juist dat is de quaestie. Gij ziet er in alles als een menschelijk creatuur uit. Maar zijt gij Gods Zoon, toon 't dan ook, en kom dan met uw Goddelijk Zoonschap uw menschelijk *ik* in den honger te hulp". De menschelijke natuur van Jezus moest den Zone Gods dienen, en daarom in het vasten geheiligd zijn. Maar satan wil 't juist omgekeerd. Hij fluistert Jezus in, dat Zijn Goddelijke natuur Zijn mensch-zijn moet dienen. De Zone Gods moet 't wonder doen, om den honger van de menschelijke natuur te stillen. De ronde, bruine steenen, die hier en daar in de woestijn lagen, en die den vorm van een brood hadden, moesten daarbij als middel tot verscherping van de verzoeking

dienst doen. En nu zit de heerlijke overwinning van Jezus hierin, dat Hij juist als mensch berust in de trouwe en de almacht van Zijn God. Zeker, gemeenlijk voedt God den mensch door brood, maar God kan ook de menschelijke natuur in stand houden door een geheel andere kracht die van Zijn mond in 't woord uitgaat. Hij heeft 't slechts te bevelen, gelijk Hij 't deze 40 dagen bevolen heeft door het woord dat van Zijn mond uitging. Vandaar 't tegen-woord: „De mensch zal niet bij brood alleen leven, maar door alle woord dat uit den mond Gods uitgaat". Iets anders willen, zou God verzoeken zijn. Satan wil Jezus vatten op 't Zoonschap, Jezus wijst hem omgekeerd op wat *de mensch* schuldig is, en satan druipt machteloos af.

Toch blijft satan het ook in de tweede verzoeking over denzelfden boeg wenden. Jezus treedt op als de Zone Gods, en zal nu in de menschelijke natuur Zijn heerlijkheid moeten openbaren, om door de openbaring van die heerlijkheid het bewijs van Zijn hemelschen oorsprong te leveren; de lange weg van zelfvernietiging en zelfvernedering, waar al wat mensch aan Hem was, tegen op kwam. En wederom poogt nu satan hetgeen van die menschelijke natuur zal gevergd worden, op zij te zetten. De wereld zal nooit zich gewonnen geven voor wat Jezus haar in die menschelijke natuur openbaart. Wat haar alleen betooveren kon, zou zijn een schitterende openbaring uit den Hooge. Niet wat als mensch aan Hem is, zal de wereld aan Zijn voeten brengen. Ontzag voor Zijn majesteit zou dan alleen in de harten opkomen, zoo de majesteit van den hemel zich in en aan Hem openbaarde. Voor een Messias uit een vrouw in nederen staat geboren, bukt de wereld niet, maar wel zou ze zich buigen zoo ze uit den hemel den Zone Gods zag nederdalen. En den schijn hiervan kan Jezus immers aan de zaak geven. „Bij 't hooge feest is heel de voorhof van den tempel met duizenden en tienduizenden uit alle stammen Israels overvuld. De tinne van den tempel is hoog. Zoo Jezus nu op die hooge tinne klimt, en van daar plotseling onder de verzamelde menigte nederzijgt, kan Hem immers geen ongeluk treffen. Of staat er niet geschreven, dat Hij Zijn engelen bevelen zal, opdat gij uw voet aan geen steen stoot? En ziet nu het volk Jezus, door engelen omstuwd, aldus uit den hemel nederdalen, dan is er immers geen twijfel aan, of al 't volk zal in aanbidding voor Hem nederknielen, en Zijn zaak zal op 't eigen oogenblik gewonnen zijn. En 't kan immers. Althans zoo Hij waarlijk de Zone Gods is. Niet, daar lette men ook bij de tweede verzoeking wel op, alsof satan er ook maar een oogenblik aan twijfelde, of Jezus wel de Zone Gods was, maar

uitsluitend om Jezus' menschelijke natuur te prikkelen, opdat ze aan de verdere zelfvernedering mocht pogen te ontkomen, en wederom op eenmaal, door misbruik van de Goddelijke natuur in 't Zoonschap, dit Zoonschap aan zich dienstbaar mocht maken, in plaats van zelf dienstbaar te zijn en te blijven aan den Zone Gods. En natuurlijk, stel Jezus ware van de tinne van den tempel afgesprongen, Zijn leven zou gespaard zijn gebleven, maar het zou een omkeeren van den raad Gods zijn geweest. En daarom wijst Jezus ook nu satan af met het woord der Goddelijke openbaring: „Gij zult den Heere uwen God niet verzoeken".

En zoo kwam het toen vanzelf tot de laatste verzoeking, principieel gekenmerkt door het schier angstaanjagende woord, dat al de heerlijkheid van de koninkrijken der aarde aan hem, satan, is overgegeven, en dat hij ze geeft aan wie hij wil. Afdoend bewijs, voorzoover het nog noodig mocht zijn, dat er op dat oogenblik in de woestijn metterdaad een wereldgebeurtenis plaats greep. Vergeet niet, Jezus zelf heeft satan meer dan eens genoemd *de Overste der wereld,* een zeggen dat met satans beweren althans ten deele overeenstemt. Niet de sterke hand noch het toeval, de geest is het, die in de wereld de heerschappij in handen heeft, en de vraag is nu maar, of de geesten onder de kinderen der menschen in het volksleven gericht, geleid en bestierd worden door de goede geesten Gods, dan wel door de demonische geesten, die satan dienen. Jezus' komst in onze menschelijke natuur moet nu bewerken en teweeg brengen, dat de geest van Christus macht over de geesten onder de kinderen der menschen verkreeg en alzoo het Koninkrijk der hemelen deed komen. Tot dusver was dit niet alzoo geweest, en had veeleer allerlei onheilige geest onder de volken ingang gevonden, zoowel in de lagere klassen der maatschappij als aan de hoven der koningen. Voorzoover nu die onheilige geesten hun impuls aan satan ontleenden, was het volkomen waar, wat satan beweerde, dat de koninkrijken der wereld in de landen der heidenen geleid werden door wat van hem uitging. Hieruit nu vloeit voor Jezus vanzelf de keuze voort, om òf evenals de keizers en koningen de heerschappij over de wereld te veroveren door de middelen van list, geweld en bedrog, waarin satans geest zichzelf verheerlijkt, òftewel den strijd op leven en dood met satan aan te gaan, om het Koninkrijk der hemelen te vestigen ten koste van den ondergang van al wat satan had opgebouwd.

Over de derde verzoeking behoeft hieraan slechts een enkel woord toegevoegd. De eerste aanval van satan was gericht ge-

weest op den nood van het lichaam, op den honger die om spijs riep. De tweede aanval gold het menschelijk eergevoel. Om als Messias erkend, geëerd en gehuldigd te worden, een gefingeerd nederdalen uit den hemel. Het eerste was geweest een speculeeren op het lichaam in de menschelijke natuur, het tweede was een speculeeren op een behoefte van de ziel, van den geest, in dezelfde menschelijke natuur. En nu kwam de slotaanval. Daar lag heel de wereld voor Jezus uitgespreid. Al die volken, al die rijken, al hun heerlijkheid. Doch van dit alles zou aan Jezus slechts *een deel* toekomen. Het grooter deel van die wereld zou zich zelfs tegen Hem keeren. Velen waren geroepen, maar weinigen uitverkoren. Er was een breede en een enge poort, en door die laatste moesten binnengaan, wie Jezus zouden toebehooren. Hoe nu, zoo dit kon worden omgezet? Zoo niet maar een *deel* van die wereld, maar *heel* die wereld zelve zich aan Jezus als Koning onderwierp? Zou 't zelfs in hoogeren zin niet veel heerlijker zijn? Geen scheiding, geen schifting meer. Niet een deel dat in doem en verderf ondergaat, en slechts een kuddeke dat gered wordt, maar *allen* onder Jezus' schepter vereenigd. Zou 't niet heerlijk wezen? En dit nu betuigt satan, aan Jezus te willen geven. Dit kan God Hem niet geven, want God is heilig en daarom blijft het *onheilige* deel der wereld buitengesloten. Maar satan kon het. Hem staat geen heiligheid in den weg, en daarom kon hij die wereld met haar zondig wezen geven aan wie hij wil. Maar één ding is hiervoor noodig. Jezus' menschelijke natuur is aan het Zoonschap verbonden, dient nu dit Zoonschap, strekt aan dit Zoonschap tot orgaan en instrument. Dit ééne nu moest anders worden. Hij moest als mensch, met heel Zijn menschelijke natuur, zich van het Zoonschap scheiden; van Zone Gods zoon van satan worden; en hem aanbidden; dàn is Hij er. Alzoo in alle drie de verzoekingen altoos dit ééne doel: Jezus' menschelijke natuur van het Zoonschap scheiden, de Vleeschwording, de menschwording te niet doen. En dat Jezus dit juist andersom tegen satan doorzette, dàt is *Zijn* triomf en satans val geweest. En dit is alzoo de wereldgebeurtenis die hier plaats greep, dat satans macht als factor in onze historie en in het wereldproces geknakt werd, en de leiding van satan op Jezus overging.

XIV. De bezetenen in Jezus' dagen.

> En met eene groote stemme roepende, zeide hij: Wat heb ik met U te doen, Jezus, Gij Zone Gods des Allerhoogsten? Ik bezweer U bij God, dat Gij mij niet pijnigt. MARK. 5 : 7.

TOT op welke hoogte satan met zijn demonenrijk factor is in de geschiedenis van ieders persoonlijk leven, toont Jezus' gebod, dat we telkens onzen God bidden zullen, om van den Booze verlost te worden; en welke allesbeheerschende beteekenis de worsteling tusschen Jezus en satan heeft, blijkt op de meest overtuigende wijze uit de Verzoeking van den Heere, die we, stellig niet ten onrechte, als wereldgebeurtenis qualificeerden. Een derde stuk historie nu, en van niet minder gewicht, treedt voor ons in de ontmoeting tusschen Jezus en de bezetenen. Sinds ettelijke jaren las men ook in geloovige kringen hier veelszins over heen. In Gereformeerde gezinnen loochende men wel niet, wat er zoo duidelijk stond, maar men leefde er toch niet veel in, hechtte er weinig waarde aan, en gaf zich van al die demonische gebeurtenissen te weinig rekenschap. In kringen, waarin men nog ja wel aan het geloof vasthield, maar het gezag der Heilige Schrift toch reeds overlang met zijn ethisch-philosophische ideeën ondermijnd had, begreep men eigenlijk ganschelijk niet meer, wat deze dingen ons nog aangingen, en zag er niet zelden gewone voorvallen van epileptici of halfkrankzinnige personen in, wier vallende ziekte of krankzinnigheid geheel ten onrechte aan demonische invloeden was toegeschreven. Over gepredikt werd er slechts zeer zelden. En zoo kon men veilig zeggen, dat het zoo goed als geen verschil zou gemaakt hebben, zoo men ons voortaan een Nieuw-Testament had voorgelegd, waaruit al datgene ware weggeknipt, waarin over die bezetenen gehandeld werd. Thans verkeert men in die periode niet meer. Er is weer deger eerbied voor de Heilige Schrift onder ons gekomen. Men gevoelt weer, dat we het destijds gebeurde nemen moeten, zooals het in de Evangeliën ons beschreven wordt. En steeds meer wint weer de overtuiging veld, dat hetgeen aangaande de bezetenen verhaald wordt, niet maar voor de lijders en lijderessen van die dagen interessant was, maar ook ons met een bepaalde bedoeling zoo breedvoerig ter kennisse is gebracht.

Daartoe moet het wel weer komen. Toen omstreeks een veertigtal jaren geleden het spelen met de Schrift een einde nam, en men

resoluut voor de keuze werd geplaatst, om of de Schrift weer als authentiek te aanvaarden, oftewel rondweg te erkennen, dat men met het Schriftgeloof in ouden zin finaal gebroken had, keerden tal van theologen en gemeenteleden ijlings weer tot het geloof der vaderen terug. Ze begonnen de Schrift, en niet 't minst hetgeen daarin omtrent het leven van Jezus voorkomt, weer met diepen eerbied en hoogen ernst te bestudeeren, en het zich althans voor eigen geest weer alles zóó voor te stellen, als 't ons in 't Evangelisch verhaal bericht werd. Van de vroegere bewering, dat Jezus zich naar de dwalingen van zijn tijd geschikt zou hebben, en dat men zulke gebeurtenissen derhalve niet letterlijk moest opvatten, wilde men toen terecht niets meer weten. En zoo kwam men toen, wat de bezetenen betreft, rechtstreeks voor de dubbele vraag te staan, waarom al de berichten omtrent die bezetenen ons zoo uitvoerig in het Evangelie zijn medegedeeld, en hoe we ons het destijds voorkomen van deze bezetenen te verklaren hadden. Men voelde onder het lezen, dat hetgeen toen gebeurd is, op die manier en in die veelvuldigheid nu niet meer alzoo voorkomt. Men erkende, dat er gehandeld werd van voorvallen, die een ander karakter dragen dan hetgeen thans in onze krankzinnigengestichten valt waar te nemen. En niet het minst poogde men zich rekenschap te geven van 't feit, dat al dit gebeurde, als ook voor ons van hoog belang, ons zoo breedvoerig in de Evangeliën was ter kennis gebracht. Neen, het lag niet aan Jezus, dat Hij niet begreep wat een krankzinnige was, en daarom zulke ongelukkigen voor bezeten aanzag. Wat toen de bezetenen waren, was iets anders dan wat we thans, zelfs in zoo toenemende mate, op psychologisch gebied zien voorkomen. Het toen gebeurde was niet, wat nu nog telkens gebeurt. Het moge er mee verwant zijn geweest, maar het droeg een veelszins afwijkend karakter. We mogen daarom hetgeen er vermeld wordt, niet zoo verklaren, alsof 't niets bijzonders was, en alsof 't alleen iets ware geweest dat de menschen destijds niet of althans verkeerd begrepen. Openlijk komt men er weer voor uit, dat we het verhaalde nemen moeten gelijk het ons beschreven wordt, of althans, en hier mag niet worden afgeweken, gelijk Jezus het blijkbaar opgevat, er over gesproken en er in gehandeld heeft. Geen oogenblik mag voet worden gegeven aan de gedachte, alsof de publieke opinie van Jezus' tijd dwaalde, en alsof Jezus zelf hierdoor misleid werd. Wie in zijn Heiland, ingevolge het: *Daar staat geschreven*, gelooft, werpt alle gedachten van dien aard met diepe verontwaardiging van zich. Wij, Gereformeerden, houden ons aan de Schrift. Zooals de Schrift ons Jezus teekent, zoo is en bestaat Hij voor ons. Zoo en niet anders. En waar nu het Evangelie in

het groote werk van onzen Heiland aan deze wondere genezing van bezetenen een zoo buitengemeen breede plaats inruimt, is het voor ons uitgemaakt, niet alleen dat er werkelijk bezetenen waren, en dat Jezus met deze bezetenen in veelvuldige aanraking is geweest, maar ook en evenzeer, dat uit deze bezetenen de demonen door Jezus zijn uitgedreven, en dat deze uitdrijving van de demonen in het geheel van Jezus' Verlossingswerk een plaats van zeer ernstige beteekenis inneemt. Die genezing van bezetenen komt er maar niet bij, maar treedt zelfs gedurig op den voorgrond. En niet alleen, dat Jezus zelf hierin Zijn hooge kracht openbaarde, maar bij de uitzending van Zijn discipelen onder Israel werd ook hun opzettelijk in opdracht gegeven, om zich hiertoe aan te gorden, dat ze de onreine geesten zouden uitwerpen.

Voorzoover nu bij de slachtoffers van het hier ter sprake komende lijden zich verschijnselen voordeden, die vroeger althans veel minder bekend waren, en niet in die sterke mate voorkwamen, staan we hiermee nog niet voor iets geheel ongewoons. Lang niet alle pathologische verschijnselen zijn gemeen goed, zoo min van alle streken als van alle tijden. De gele koorts b.v. is een ziekte die in onze West-Europeesche landen zelden voorkomt, en de melaatschheid komt hier niet voor, dan overgedragen uit geheel andere landen. En evenzoo staat het met 't verschil in tijd. Van de cholera, die in de 19e eeuw zoo ontzettend gewoed heeft, had men vroeger nimmer vernomen, en wat nog opmerkelijker is, de syphilis, die als vreeselijke wreekster van de geslachtszonde in het begin van den nieuweren tijd optrad, was in de oudheid zoo goed als onbekend, en bleek toch in deze vier eeuwen zoo weinig voor stuiting vatbaar te zijn, dat ze veeleer zich naar alle streken uit kon breiden. Zoo is ook herhaaldelijk opgemerkt, dat het eigenlijke somnambulisme in de oudheid nergens vermeld wordt. Op zich zelf ware het derhalve zeer wel denkbaar geweest, dat in de dagen van Jezus' optreden zich een nieuw dusver niet bekend ziekteverschijnsel had voorgedaan, en dat men later aan deze ziekte den naam van *bezetenheid* had gegeven. Ook in het feit, dat deze ziekte, na eerst opgekomen te zijn, sinds weer uitstierf, zou op zichzelf niets raadselachtigs liggen. Het vreemde en raadselachtige van het opkomen van dit verschijnsel juist in Jezus' dagen, was alleen hierin gelegen, dat bij deze krankheid demonische uitingen voorkwamen van geheel eigenaardige soort, en dat Jezus het vreemde en ongewone, dat zich hierbij voordeed, niet wegcijferde noch voorbij zag, maar opmerkte, er op inging en er naar handelde. Er kwam toch bij enkele van deze ziektegevallen het verschijnsel

voor, dat uit de bezetenen een ander *ik* dan het *ik* van het slachtoffer sprak; dat dit andere *ik* toonde te weten, wat de ongelukkige bezetene niet wist; en dat Jezus, wel verre van zich te houden als rekende hij hier niet mede, dat andere *ik* in zulk een bezetene toesprak, op dat andere *ik* zulk een macht of invloed uitoefende, dat het zijn slachtoffer moest loslaten; en als Jezus op die wijs dat andere *ik* machteloos had gemaakt, ging er een geest van hem uit, voelde de bezetene zich weer gewoon, en ging soms door Jezus' wondermacht de geest, die in dit ik sprak, in een ander object over. Deze geest van zulk een ander *ik* werd nu door Jezus zelf verklaard een demon of onreine geest te zijn, zoodat hiermee vaststond, hoe er juist in de dagen van Jezus' verschijning een ongewone, gansch bijzondere invasie van booze geesten in menschen heeft plaats gegrepen, gelijk voorheen nimmer en ook daarna niet meer is voorgekomen.

Men versta dit niet in eenzijdigen zin. Beweerd wordt door ons niet, dat *soortgelijke* voorvallen niet ook buiten dezen engeren kring van Jezus' verschijning plaats grepen en grijpen. Nog steeds is de epilepsie, of gelijk het volk het noemt, de vallende ziekte, een lijden dat zich voortzet. Ongeveer kan men rekenen, dat over heel ons land genomen, steeds een kleine duizend personen er min of meer mede behept zijn, en gelijk ten onzent, zoo is het ook in naburige landen. In Duitschland schat men het aantal epileptici op omstreeks 10.000. Nu zijn hieronder epileptici van allerlei soort en graad. Soms zeer licht, soms zeer sterk aangegrepen. Er zijn er onder, bij wie het kwaad zich erfelijk bleek voort te planten; er zijn er anderen, bij wie het de wrange vrucht was van allerlei zinlijke zonde, niet 't minst van zelfbevlekking. Maar welk verschil in soort en graad ook viel op te merken, steeds bleven zenuwkrampen het hoofdverschijnsel. Soms geheel plotseling grijpt zulk een kramp den lijder aan, een ander maal kondigt ze zich soms dagen vooruit aan door bange neerslachtigheid of overprikkelde opwinding, door spiertrekkingen, door een suizen in de ooren, door vonken en tinten die de geest waarneemt, en soms zelfs door wat men noemt de *aura epileptica.* Onder deze *aura* verstaat men dan een zekeren koelen of warmen tocht, die bij een of ander eindpunt van het lichaam begint, van daaruit heel het lichaam doorademt, en in het hoofd of in 't hart eindigt. Dat deze *aura,* deze tocht, met den aanval der ziekte in rechtstreeksch verband staat, is men daardoor te weten gekomen, dat bleek hoe vaak vaste omklemming van het punt waarvan de *aura* uitging, den aanval voorkwam en afsneed. De eigenlijke aanval heeft altoos in het zenuwleven plaats, begint veelal met een gil, en werpt

meest plotseling den lijder op den grond, en zulks wel zoo, dat hij bijna geheel gevoelloos en bewusteloos wordt; zóó gevoelloos en bewusteloos, dat er lijders zijn geweest, die met hun hand of arm in het vuur vielen, en wier hand of arm later half verkoold bleek, eer er iemand bijkwam om hen te redden. Ze voelden dan het feitelijk verbranden van een stuk van eigen lichaam niet. Iets waaruit duidelijk blijkt, hoe alle betrekking tusschen hun persoonlijk *ik* en hun gevoelszenuwen volstrekt had opgehouden. Van achteren dragen ze dan ook geen kennis van wat voorviel, en is de aanval voorbij, wat zelden langer dan een kwartier uitblijft, dan vallen ze gemeenlijk in een zeer diepen slaap. Bij de minder aangrijpende vormen van deze ziekte houden we ons niet op; het zijn toch alleen de zeer hevige aanvallen, die ons herinneren aan wat in het Nieuwe Testament van enkele sterk-bezetenen verhaald wordt. Zoo bij den bezetene, dien Jezus genas na van den Tabor te zijn afgedaald, en van wien het heet, dat de booze geest hem „menigmaal in het vuur en in het water had geworpen van zijn kindsheid af."

Ware het nu aan de medische wetenschap gelukt, zulke verschijnselen uit stoffelijke oorzaken te verklaren, zoo zou 't nog zin hebben, te beweren, dat Jezus' tijdgenooten wat ze niet begrepen op bijgeloovige wijze poogden uit te leggen, door er werkingen van geesten in te zien. Maar zoo staat de zaak niet. Zonder bemanteling erkennen de deskundigen eerlijkweg, dat de epilepsie als verschijnsel zich niet leent tot een verklaring, die ons de oorzaken zou ontdekken, waaruit de aanval als gevolg voort zou komen. Men staat er eenvoudig perplex voor. Men heeft geen verklaring. Het bleef nog steeds een mysterie. Hieruit volgt nu uiteraard nog volstrekt niet, dat *dus* de oorzaak ervan in de geestenwereld moet gezocht worden. Niet zelden toch zoekt de volksgeest nu nog in wat bijgeloof aan de hand doet, verklaring van wat hij niet begrijpt. Er volgt op zichzelf nog niets anders uit, dan dat de verklaring door inwerkingen van geesten niet is buitengesloten, en ons geloof dat metterdaad booze geesten in deze ziekteverschijnselen werken, rust op niets anders dan op het feit, dat Jezus zelf ze als zoodanig verstaan heeft, en er in dien zin van heeft gehandeld. Alle voorstelling alsof Jezus onbewust met Zijn tijdgenooten zou hebben meegepraat, of bewust zich naar Zijn tijdgenooten zou geschikt en gevoegd hebben, verwerpt met ons een ieder, die voelt hoe al zulke voorstelling aan de hoogheiligheid van den persoon des Heeren ten eenenmale te kort doet. Ook voor ons staat daarom vast, en onherroepelijk vast, dat in het demonische de verklaring van zulke epileptische aan-

vallen als het Nieuwe Testament ons bericht, moet gezocht worden. Hieruit volgt nog volstrekt niet, dat daarom *alle* epileptische verschijnselen deze verklaring eischen. De mogelijkheid blijft toegegeven, dat de vallende ziekte een geheel natuurlijke oorzaak kan hebben, en dat in Jezus' dagen de demonen dit op zichzelf geheel natuurlijk verschijnsel slechts hebben aangegrepen, om te verderven. Het behoeft toch wel nauwelijks gezegd, dat satan telkens en keer op keer gebruik maakt van allerlei omstandigheden en toestanden waarin we ons bevinden, om ons te verleiden, te verzoeken en te verderven. Maar al spreken we dit zonder aarzeling uit, toch staat er iets tegenover, waar scherp op moet gelet worden. De droeve, bittere ellende die ons menschen in allerlei schrikkelijke ziekten, zooals kanker, pest, syphilis en zooveel meer, overkomt, en die zich vaak, voor het oog althans, nóg vreeselijker afteekent in de vallende ziekte, hangt saam met den vloek, die om der zonde wil over ons is gekomen, en dat nu heel deze vloek met het demonische kwaad in zeker verband staat, valt bij ernstig nadenken niet te ontkennen. Hetgeen den mensch in een sterken aanval van vallende ziekte overkomt, randt derwijs zijn waarde als mensch aan, vernedert hem in zulk een mate zelfs beneden het dierlijke en draagt zoozeer het karakter van iets duivelsch, dat de vraag of alle krankheid van dien aard niet met het demonische samenhangt, niet wel voor ontkennende beantwoording vatbaar is. We staan alzoo in het Evangelie voor tweeërlei mogelijkheid: of dat deze soort ziekten anders niets met satan uitstaande hebben, maar dat satan destijds ze gebruikte als middel om zijn macht te openbaren, oftewel, dat satan steeds in zulke krankheden zijn hand heeft, en alleen ditmaal zijn demonische werking scherper heeft aangezet. Vast staat in elk geval, èn dat zich duidelijk in den bezetene althans een enkele maal een demon hooren liet, en dat Jezus zulk een demon toesprak en door deze toespraak aan zich onderwierp.

Het sterkst komt dit uit bij den bezetene in het land der Gadarenen, die niet door epilepsie, maar meer door booze verrukking van zijn geest was ontzet. Deze ongelukkige wordt nadrukkelijk genoemd: „een mensch met een onreinen geest". Hij was de maatschappij ontvloden en huisde in spelonken. Hij stelde zich aan als een woesteling die schreeuwde en riep en sloeg om zich heen. Niemand kon hem aan. Men had het beproefd om hem in ketenen te boeien, maar niets had geholpen. Hij had in een aanval van woede die ketenen aan stukken getrokken en die boeien verbrijzeld. Zoo ontleende hij blijkbaar aan zijn verruktheid van zinnen een bovenmenschelijke kracht. Toen nu die bezetene in het land der

Gadarenen Jezus zag naderen, liep hij eigener beweging op Hem toe, niet om Hem kwaad te doen, maar om voor Hem neder te vallen en Hem te aanbidden. Niet te aanbidden uit geloof, maar uit schrik. En toen stond hij weer op, trad terug, en riep toen Jezus met groote verheffing van stem toe: „Wat heb ik met U te doen, Jezus, Gij Zone Gods des Allerhoogsten. Ik bezweer U bij God dat Gij mij niet pijnigt." En dat riep hij uit, omdat, zoo staat er in het volgende vers (Mark 5 : 8), Jezus hem had toegeroepen: „Gij onreine geest, ga uit van den mensch!" Daarop heeft Jezus hem toen nog een vraag gedaan; deze namelijk: „Wat is uw naam?" Een vraag waarop de bezetene antwoordde: „Mijn naam is Legio, want wij zijn velen", voorts Jezus verzoekende dat Hij hem niet buiten het land zou wegzenden, gelijk dan ook geschied is. Al ware dit nu het eenige bericht dat we in de Evangeliën omtrent de ontmoeting van Jezus met zulke bezetenen bezaten, dan nog zou 't boven allen twijfel verheven zijn, dat er in zulk een bezetene een of meer booze demonen huisden; dat die demonen Jezus als Zone Gods kenden; dat ze spreken konden; dat Jezus met hen in gesprek trad; en dat Jezus alzoo het aanwezig zijn van demonen in den bezetene erkende.

Hoe we ons deze inwoning in den bezetene hebben voor te stellen, is een vraag waarop we het antwoord wel altoos schuldig zullen blijven. Gelijk men weet, is de vraag van het contact, waarin een geest met ons menschelijk *ik* kan treden, overal de laatste veertig jaren weer op allerlei wijs aan de orde geweest. De magnetiseur, de hypnotiseur, de spiritist, en wie niet al zijn er mee doende geweest; en steeds meer kwam men tot de conclusie, dat 's menschen geest er zich toe leent, van buiten en tegen zijn wil door een anderen geest in beslag te worden genomen. Zelfs nam men dit aan met opzicht tot de zielen der afgestorven. Moge hierin nu al zelfbedrog en overdrijving schuilen, stellig valt toch niet te ontkennen, dat er contact tusschen geest en geest mogelijk is, en wel contact zonder de gewone instrumenteele middelen van spraak, gezicht, gehoor, gevoel of wat zintuig, instinct of middel ook. Dit bleek denkbaar van mensch op mensch, en uit de berichten blijkt, dat zulk contact ook plaats greep tusschen een engel en een mensch; ook de demon toch bleef, wat zijn natuur aangaat, tot het geslacht der *engelen* behooren. Zóó sterk nu was Jezus zelf van zulk contact tusschen menschengeest en engelengeest overtuigd, dat Hij zelfs in een Zijner gelijkenissen hiervan gebruik maakte. Jezus toch sprak van een mensch, die eerst door een boozen geest bezeten was; uit wien toen die booze geest uitging,

maar die nu zijn huis ledig liet; en wel met dit droeve gevolg, dat nu zeven andere geesten bij hem introkken, zoodat het laatste van dien mensch erger werd dan zijn eerste. Dit levensbeeld nu zou Jezus niet in Zijn gelijkenis gebezigd hebben, indien het voor Jezus niet had vastgestaan, dat 't alzoo feitelijk in het leven toeging. Ook van Maria Magdaléna lezen we in gelijken zin, dat Jezus zeven duivelen uit haar had uitgeworpen.

Veel meer is getwist over de vraag, hoe we deze inwoning van een geest in onzen geest te verstaan hebben. Met vrij grooten schijn van waarheid is bij dezen redetwist staande gehouden, dat onze geest geen anderen geest in zich kon opnemen, want dat een menschenziel onsamengesteld en alzoo een ondeelbare eenheid is, die tot 't in zich opnemen van een anderen geest onbekwaam is, en evenmin door een anderen geest overrompeld en bezet kan worden. Hiervan uitgaande, heeft men het toen zoo voorgesteld, dat zulk een booze geest zich nestelde in ons wezen op dat punt, waar ons geestelijk en ons lichamelijk bestaan aan elkander raken; iets wat dan te verstaan is van den binnenkant van ons zenuwleven, waar het eindpunt van ons gevoelszenuwstelsel in de onbegrepen aanraking met het *ik* van onze ziel komt. Wat het spreken van de demonen aangaat, stelt men het zich dan zoo voor, dat zulk een demon, na zich aan den binnenkant van onze gevoelszenuwen in ons genesteld te hebben, zich door de motorische zenuwen de beschikking aanmatigt over onze spraakorganen, zoodat, als de demon spreekt, de mensch tot zwijgen gedoemd is, en de beschikking over zijn spraakvermogen kwijt is, terwijl de demon dan, in plaats van ons *ik*, onze spraakorganen in zijn macht neemt, en spreekt met onze keel, tong, tanden, en verhemelte. Hij erlangt dan tevens de beschikking over onze taalkennis, en spreekt in de taal waarin wij gewoon zijn ons uit te drukken. Altoos zoo echter, dat de demon uit eigen kennis spreekt, en spreekt op zijn manier. Zoo is het b.v. zeer opmerkelijk, dat de naam: *de Allerhoogste* voor den Heere onzen God, onder de Israelieten zeldzaam, in het Oude Testament meest dan gebezigd wordt, als wie buiten Israel staat, of ook iemand uit de geestenwereld, Jehova noemen wil. De engel, die aan Zacharias in den tempel verscheen, sprak evenzoo tot driemalen toe van den Allerhoogste. Waar nu de demon in het land der Gadarenen het waagt Jezus aan te spreken, vindt men hetzelfde. Ook gebruikt deze geest, engel of demon niet den naam van *Heere*, maar wederom den naam van *den Allerhoogste*. Doch wat nog veel sterker spreekt, terwijl er in heel die landstreek der Gadarenen niemand is die weet, dat Jezus de Zone Gods is, weet die demon het wel; en waar zelfs de

discipelen eerst bij Caesarea Philippi tot de erkentenis en belijdenis van Jezus' Zoonschap kwamen, spreekt deze demon het hier zonder aarzelen en als iets dat vanzelf spreekt, uit, hoe in Jezus de Zoon van God voor hem staat, en hoe deze Zoon van God macht bezit, macht ook over hem om hem te pijnigen. Hetzij men dus te doen had met gevallen die een epileptisch karakter droegen, 't zij met verschijnselen die meer aan een psychose herinnerden, het feit blijft dat men uit de demonenwereld het er op toe kon leggen, om over de slachtoffers van deze bange kwalen zich een zoodanige macht aan te matigen, dat de demon zulk een mensch *bezat*, d w.z. over hem beschikte, en met hem doen kon wat hij verkoos. Greep dit nu alles plaats eeniglijk door een contact van de demonen met het zenuwleven, dan kon dit geschieden zonder dat er een zondige werking van op de ziel uitging. En het resultaat waartoe men kwam, zou dan dit zijn geweest, dat de demon in 's menschen eigen wezen den persoon des menschen van zijn lichaam isoleerde, of als we ons zoo mogen uitdrukken, den mensch ruiter te voet maakte, om daarna zelf in het zadel te gaan zitten, en te doen alsof 's menschen lichaam *zijn* lichaam was.

XV. De bezetenen in Jezus' dagen. *(Vervolg.)*

> In welke gij eertijds gewandeld hebt, naar de eeuw dezer wereld, naar den overste van de macht der lucht, van den geest die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid. EFEZE 2 : 2.

HETGEEN voorviel met den bezetene in het land der Gadarenen, dat niets met vallende ziekte uitstaande had, is schier in elk opzicht van buitengewoon gewicht, ten eerste om de geheel ongewone physieke macht, die zich in dezen jammerlijken lijder ontwikkeld had, ten tweede om zijn onmiddellijke kennis van den Zone Gods in Zijn Messiaswaardigheid, en ten derde om zijn erkentenis, dat Jezus machtiger was dan hij en hem pijnigen kon; maar ook niet minder om 't groote aantal demonen dat in hem school en om het varen van deze demonen in de kudde zwijnen gevolgd door het neerstorten van deze kudde zwijnen in het meer van Galilea. Vooral bij dézen bezetene moet ge over niets heenlezen, om klaar in te zien op welke wijze de demonische macht destijds werkte, en wel zóó werkte, dat ieder voelt hoe er

een aanval op den Christus en diens werk in plaats greep. Aan het woord *Legioen* dat als naam genoemd werd, behoeft men niet in letterlijken zin te blijven hangen. In den keizerstijd bestond een legioen, met inbegrip van de ruiterij en de hulptroepen, uit 10.000 man, zonder hulptroepen uit 6000; vroeger uit 4200 en 3000 soldaten. Stelt men zich nu voor, dat ook de demonen groepsgewijs zijn ingedeeld, en dat hier bij Gadara een geheele bende opereerde, dan behoeft men aan het gebruik van het woord Legioen geen andere beteekenis dan die van *bende* toe te kennen, geheel onverschillig welk aantal demonen tot zulk een groep of coöpereerende bende behoorde. Maar al geven we dit toe, het feit blijft dan toch, dat in dezen bezetene van Gadara zich een geheele groep of bende van demonen genesteld had. Op zich zelf behoeft dit niet te bevreemden. Demonen zijn pure geesten. Plaatselijk nemen ze dus geen ruimte in. En al mocht men willen aannemen, dat we ons voor de aanwezigheid van duizenden geesten toch altoos zekere plaatsruimte denken moeten, zoo zij er aan herinnerd, dat onder de stoffelijke kleine dieren, onverschillig of men ze bacteriën of kokken noemt, tienduizenden van deze dieren saam nog niet de dikte van één enkelen speldenknop vertoonen. Het laat zich alzoo zeer wel denken, dat eenige duizenden demonen zich in het zenuwstelsel van dezen ongelukkige genesteld hadden, mits wel verstaan zij, dat één van hen de leider was. Immers er was er één, die Jezus toesprak en het woord voerde. Dit optreden nu van meerdere demonen in één persoon wijst er op, dat de macht der demonen beperkt was, en dat ze, om te meerder macht te kunnen oefenen, zich saam op één lijder wierpen. Juist zooals 't bij Maria van Magdala geschied was, en zooals Jezus 't voorstelt in de gelijkenis van den man die eerst door één demon bewerkt was, maar later door zeven andere tegelijk.

Niet minder belangrijk is, met name met het oog op ons onderwerp, de heerschappij die Jezus over deze geheele groep demonen uitoefende, zoodat ze gedwongen werden dezen lijder te verlaten, en dat ze toen, op eigen verzoek, in de kudde zwijnen voeren, en deze kudde deden neerstorten. Hieruit toch ziet men, dat de demonen niet enkel *ethisch* effect hebben. Wat we hiermeê bedoelen, is dit. Verreweg de meesten kennen aan den duivel en aan zijn demonen geen ander vermogen toe, dan om verleidend en verzoekend op ons in te werken, ons in een zedelijken strijd te doen bezwijken, en ons in de ure van bangen strijd *voor* satan en *tegen* den heiligen God te doen kiezen. Denk slechts aan Judas, toen, gelijk er staat, satan in het hart van Judas voer. Dan werd er alzoo ethisch effect beoogd, en bracht satan den mensch ten val.

Hiervan echter kan bij die kudde zwijnen geen sprake zijn. Reeds bij den bezetene zelf bespeuren we hier niets van. Er wordt ons medegedeeld, dat die man van Gadara door zijn bezetenheid een gansch ongemeene kracht had verkregen, zoodat hij ketenen en banden brak; maar er staat niet, dat hij in ergerlijk zedelijk kwaad verviel. Maar nog veel sterker treedt alle ethisch effect terug, zoo we toekomen aan die kudde zwijnen. Dat Jezus die zwijnen ten slachtoffer koos, sprak als vanzelf. In het heilige land mochten geen zwijnen zijn. De aanwezigheid van die kudde zwijnen in het land van Gadara was in strijd met de Levietische reinheid, die voor heel Palestina eisch was, en in zooverre zou men kunnen zeggen, dat er een ethisch defect was in het houden van die zwijnen en ethische terechtzetting in het verdrinken van die kudde. Maar ook al vat men het zoo op, dan nog raakt dit noch den bezetene, noch die zwijnen zelve, doch alleen de hoeders van die kudde, die niets met den bezetene van doen hadden. Geheel buiten alle ethisch gewicht grijpt hier dus het feit plaats dat een groep demonen zich niet op 't hart van een mensch werpt, maar zelve vraagt en begeert, om in dieren te mogen varen. In hoeverre dit nu saam kan hangen met het wild en verscheurend worden van allerlei dieren in en door den vloek, en zoo ook, in hoeverre het dol worden van honden en andere dieren hiermede in verband kan staan, blijve hier onbeslist. In nauwkeurige bijzonderheden is ons omtrent dit een en ander niet eenig licht ontstoken. Maar uit het ons hier meegedeelde blijkt dan toch op de duidelijkste wijze, dat de demonen zich niet uitsluitend in een menschelijk zenuwweefsel, maar evengoed in het zenuwweefsel van dieren kunnen nestelen, en wel in zulk een soort dier, waarbij van eenige zedelijke uiting geen de minste sprake is, zoodat zelfs datgene wat bij een paard of een hond nog soms gemerkt wordt, hier geheel uitblijft. Er is hier alzoo sprake van een geheel physieke aanraking en machtsuitoefening. De kudde zwijnen wordt door een groep of bende van demonen aangegrepen, en zóó niet zijn ze uit den bezetene in deze zwijnen overgegaan, of er ontstaat in deze kudde een wilde, woeste actie, alles springt en holt dooreen, en het eind is, dat geheel de kudde zwijnen langs de glooiing neertuimelt en stort in het meer. Hieruit volgt alzoo, dat we, bij 't indenken van de beteekenis die 't demonenheir voor de geschiedenis van ons geslacht en van onze aarde heeft, volstrekt ons niet hebben te bepalen tot zonden, waartoe satan ons, menschen, verlokt en verleidt, maar wel ter dege evenzoo rekenen moeten met werkingen, die van satan en zijn demonenrijk op het physieke leven, op de natuur en op allerlei deelen der stoffelijke schepping kunnen uitgaan.

Te sterker spreekt dit, omdat wel in Jezus' dagen de aanvallen van de demonische wereld op onze aarde een karakter van bijzondere heftigheid aannamen, maar toch ook in vroeger dagen niet onbekend waren, zoo min ethisch als physisch. Uit de oudheid zijn dan ook allerlei geruchten tot ons gekomen van demonische werkingen die onder de heidensche volken plaats grepen, en evenzoo van allerlei pogingen om deze demonische werkingen te keer te gaan. Reeds herinnerden we er aan, hoe zelfs tot diep in de middeneeuwen, ja, tot in het begin der 18e eeuw, nog verschijnselen van dezen aard zich tot in Europa hadden voorgedaan. Met deze verschijnselen hingen dan tevens de guichelarij en de toovenarij saam, die in de heidenwereld welig bloeien, zelfs onder ons nog in enkele kringen nawerken, en alleen in Israel door het stellige gebod Gods waren buitengesloten. Wat echter uit dit somber verleden nog nawerkt, en thans zelfs veel ernstiger beteekenis heeft verkregen, is het niet te loochenen feit, dat de geest van den eenen mensch op den geest van den anderen mensch zulk een sterken invloed kan uitoefenen, dat de één den ander ten slotte geheel in zijn macht heeft. Niet bij allen en op allen werkt dit verschijnsel. De ééne mensch is er veel ontvankelijker voor dan de ander, en ook bezit de een veel meer dan de ander het vermogen, om zulk een macht over den geest van een ander mensch uit te oefenen. Intusschen onderscheide men hier wel. Een redenaar kan macht uitoefenen over zijn gehoor, een kunstenaar door de muziek waarmee hij toovert, een derde door zijn persoonlijk optreden, de stoutheid van zijn figuur en zijn imponeerende uitwerking op licht meê te sleepen geesten. Vandaar dat in elke omgeving, en soms zelfs tot in het kleinste dorp, er allicht enkelen zijn, die op den voorgrond treden, invloed op anderen hebben, en anderer geest meer of min door hun geest beheerschen. Doch deze heerschappij gaat dan redelijk, niet magisch te werk. Ze imponeert door scherper denken, krachtiger willen, dieper gevoelen. Maar geheel hiernaast staat de suggestie, gelijk die op allerlei manier door den een op den ander pleegt uitgeoefend te worden. Of men hierbij nu het magnetisme en de hypnotiseerende macht, of iets wat meer naar somnambulisme gelijkt, op den voorgrond doet treden, doet niets ter zake; het feit is en blijft, dat de ééne mensch door strijkingen, door infiltratie van gedachten en voorstellingen, door scherper blik of wat ook, den geest van een ander mensch vatten, binden en boeien kan. De spiritistische vraag of afgestorvene geesten desgelijks kunnen doen, blijve hierbij onbesproken, maar het feit komt telken dage voor, dat de ééne mensch, meest met geneeskundig doel, op den geest van een ander mensch zulk een invloed

en inwerking niet maar poogt uit te oefenen, maar feitelijk uitoefent, dat de bewerkte persoon zijn wil kwijt is, niet meer over zichzelf beschikt, en geheel in de macht van den ander is overgegaan. Soms zelfs ziet men, dat alleen de aanraking met een sleutel of iets dergelijks, dat toebehoort aan den hypnotiseur, in staat is, den lijdelijken persoon weer tot het bewustzijn terug te roepen. Een metterdaad ontzettende macht, die reeds meer dan eens, vooral tegenover vrouwen, op de schandelijkste manier misbruikt is, en die toch van den anderen kant vaak een zeer weldadige genezing te weeg brengt.

Een vermogen van dien aard heeft, gelijk geen nader betoog behoeft, in alle eeuwen en onder alle volken gewerkt, en wat verhaald wordt van de Goëten, van de duivelbezweerders, van een Simon Magus en anderen, toonde genoegzaam, hoe de toovenaren vooral in het uitoefenen van deze suggereerende en hypnotiseerende werkingen het middel wisten te grijpen, om hun goochelarijen in eere te houden bij 't volk. Van deze krachten schijnen nu ook de demonen zich te hebben meester gemaakt, om heel een wereld van bedrog en bijgeloof in het leven te roepen, en hieruit verklaart het zich dan ook, waarom deze guichelarijen in Israel zoo gestrengelijk verboden waren. Nemen we nu Jezus waar, zoo dikwijls door Hem demonen worden uitgeworpen en bezetenen gered, dan valt geen spoor te ontdekken van zulke suggereerende hulpmiddelen. Jezus staat altoos geheel vrij tegen de bezetenen over. Ze voelen en merken terstond, welk een macht in Jezus tegen hen optreedt. Ze voelen zich overwonnen nog eer ze uitgeworpen zijn. En aan niets valt te merken, dat Jezus op het zenuwleven inwerkte, om door die inwerking op het zenuwleven hun de plaats waar ze zich genesteld hadden, onhoudbaar te maken. Toch volgt hieruit nog volstrekt niet, dat de uitwerping van de demonen buiten Jezus' menschelijke natuur omging en uitsluitend uitwerking was van Goddelijke kracht. Wat we toch in de hypnose en in de suggestie waarnemen, toont en bewijst, dat binnen het perk van onze menschelijke natuur krachten en vermogens vallen, waarvan nu nog slechts zwakke nawerkingen uitgaan, maar die in oorspronkelijken vorm een koninklijk karakter droegen. Als Adam in het paradijs leeuwen en tijgers voor zich ziet komen, zonder dat ze op hem aanvallen, en ze allen met menschelijke meerderheid zoo sterk beheerscht, dat ze niets tegen hem doen en hij ze allen doorzien kan, dan blijkt hieruit, dat het binnen het perk van onze menschelijke natuur valt, om dierlijken overmoed door ons geestelijk gezag te keeren, gelijk dit althans ten deele nog bij enkele dierentemmers voorkomt. Zoo nu ook schijnt 't binnen het perk van

onze menschelijke natuur te vallen, om op den geest van een mensch een ingrijpende inwerking uit te oefenen. Ook dit vermogen is door den vloek en de zonde verzwakt. Bij enkele machtige hypnotiseurs vindt men er nog sporen van. Maar de zuivere, onmiddellijke inwerking van geest op geest is alleen bij Jezus gezien, die juist daardoor de booze geesten geheel in Zijn macht had, en ze uitwierp naar Zijn welbehagen.

Nog sterker kwam dit uit bij het dochterken van de vrouw van Grieksche herkomst, die in de landpalen van Tyrus en Sidon Jezus naliep, om genezing van haar bezeten kind te erlangen. Hier toch deed zich het verschijnsel voor, dat Jezus uit dit bezeten meisje den demon uitwierp, zonder dat hij 't kind of 't kind hem gezien had, en er alzoo van aanraking zelfs geen sprake kon zijn. Nauwelijks had die vrouw gezegd: „Ja, Heere, doch ook de hondekens eten onder de tafel van de kruimkens der kinderen", of Jezus prees haar om haar sterk geloof, en antwoordde haar: „Om dezes woords wille ga heen, de duivel is uit uw dochter gevaren". Let wel, Jezus zegt niet: „uw dochter is genezen", maar zoo beslist als 't kan: „de duivel is uit uw dochter gevaren", en dan vervolgt de Evangelist Markus: „En als zij in haar huis kwam, vond zij dat de duivel uitgevaren was, en de dochter liggende op het bed." Juist zooals Adam macht bezat over den wilden geest van het woeste, verscheurende dier, zoo bezat Jezus macht over de demonen, die Hij door Zijn meerderheid van geest aan zich onderwierp, en juist daarom behoefde Hij den bezetene zelfs niet eens te zien of bij zich te hebben. De demonen waren Hem onderworpen en voeren uit op de uiting van Zijn heiligen wil. Dat nu zulk uitwerpen van demonen niet buiten Jezus' menschelijke natuur omging, blijkt 't duidelijkst daaruit, dat hij aan Zijn jongeren de macht schonk om desgelijks te doen, reeds aanstonds bij hun uitzending naar de steden en vlekken van Israel, en later meer in het algemeen. Zelfs ging Jezus nog verder, en sprak het ten duidelijkste uit, dat Zijn jongeren hun macht om de demonen uit te werpen, nog versterken konden door te vasten en te bidden. Vooral kwam dit uit toen Hij van den Tabor naar beneden kwam, en Zijn discipelen aan het tobben vond met den ongeneeslijk-bezeten jongen. De vader van dezen jongen was tot de discipelen gegaan om hulp te zoeken. Wel een bewijs dat de schare gezien had, dat ook de discipelen demonen uitwierpen. Maar hier hadden ze te doen met een machtiger demon die weerstand bood, en toch zeide Jezus niet, dat ze dezen niet aankonden, of dat zijn uitwerping de kracht van hun menschelijke natuur te boven ging, maar wel dat ze hun geestelijke

wilskracht en geloofskracht tegen zulk een machtiger demon hadden moeten sterken door te vasten en te bidden.

Geheel dit optreden tegen de demonen draagt bij Jezus dan ook een geheel exceptioneel karakter. Het is juist zooals Johannes het in zijn eersten zendbrief schreef (1 Joh. 3 : 8): „Hiertoe is de Zone Gods geopenbaard opdat hij de werken des duivels verbreken zoude." Een uitspraak van den apostel daarom te meer klemmend, omdat hij zelf in zijn Evangelie de genezing van de bezetenen, die in de andere drie Evangelien zoo breedvoerig was meêgedeeld, niet herhaald heeft. Johannes gaf geen gelijke editie van wat de overige Evangelisten aan de Kerk aller eeuwen aangeboden hadden, maar verrijkte ons met gegevens, die in de andere Evangeliën meest weggelaten waren. Doch juist daarom is het opmerkelijk, dat hij op dit punt de beteekenis van Jezus' strijd tegen de demonen juist generaliseert, en er ons op wijst, hoe dit doen uitvaren van de demonen niet een bijzaak in Jezus' optreden was, maar veeleer één der groote doeleinden, waartoe Hij als Middelaar verschenen was. Hij zegt toch niet, dat Jezus, behalve allerlei andere groote dingen, zoo ook demonen uitwerpt, maar heel anders, dat de Zone Gods hiertoe geopenbaard werd, opdat Hij de werken van satan verbreken zoude. Nu versta men dit niet verkeerd. Er staat niet, dat Jezus geopenbaard is, om de demonen uit te werpen. Het doel van Jezus' komst reikte veel verder en was veel meer omvattend, maar dit was en bleef dan toch het eigen karakter van de worsteling die Hij op deze aarde ondernam, dat het werk door satan hier gewrocht, zou worden te niet gedaan. Dan eerst zou de Voleinding er zijn, zoo het laatste spoor van satans werking onder, in en op menschen en op heel ons menschelijk leven zou vernietigd zijn, zijn uitgewischt en tot onherkenbaar wordens toe als uitgeslepen. Hiertoe nu hoorde, gelijk vanzelf spreekt, allereerst het te niet doen van de zonde, van haar schuld en van de ellende die ze in het leven riep, maar toch uiteraard evenzoo het stuiten van de loslating van de demonen op de kinderen der menschen en van het ontzettend overwicht, dat satan, als wrange vrucht van onzen val, op onze personen en ons levenslot voor nu en eeuwig verkregen had. Die overmacht nu sprak het sterkst in de bezetenen. Wie aan den voet van den Tabor dien ellendigen jongen man had zien schudden en schuimbekken en hem zich had zien wentelen op den grond, kreeg den vollen indruk van de ellende waartoe satan een kind des menschen weet te verlagen. En toen nu Jezus dien demon die dit deed, uitwierp, zoodat de jonge man weer als gewoon in het midden der schare stond, toen was hier het booze werk van satan door den Redder en Goël verbroken.

Ten eenenmale onhoudbaar is dan ook de voorstelling, alsof het leven op aarde en in den hemel feitelijk geheel buiten het rijk der geesten omgaat, en alsof slechts nu en dan satan hier of ginds een steenken over den muur wierp. In geheel tegenovergestelden zin moet veeleer het rijk der geesten beschouwd worden als een van de groote, machtige spierweefsels die de ontwikkeling in het organisme van het heelal beheerschen. Het gaat er mee als met een kleinen guit, die er zich nog geen rekenschap van weet te geven hoe de ademhaling, de bloedsomloop en geheel de levensbeweging in zijn lichaam toegaat, nog van geen onderscheid tusschen gezichtszenuwen en beweegzenuwen gehoord heeft, en daarom opstaat en naar bed gaat zonder ooit over het verband en den samenhang van zijn zenuwen, aderen en spieren te hebben nagedacht. Ja, overkomt hem een enkele maal een snerpende zenuwpijn, dan weet hij niet beter of die pijn overkomt hem van buiten. Zoo nu ook vormen de meesten zich in de verste verte in hun verbeelding geen ook maar benaderende voorstelling van wat de geesten uit het geestenrijk, als eigen factoren in hun eigen lichamelijk en geestelijk leven en in geheel hun omgeving beteekenen. Men heeft er geen idee van, hoe de geesten in alles inzitten en op alles inwerken. En het is nu tegen deze geheel verkeerde voorstelling, dat de Schrift in alles wat ze ons omtrent Jezus meldt, zoo vierkant in gaat; en dit volstrekt niet alleen met opzicht tot de *booze* geesten, maar met het oog op de *goede* geesten evenzeer. Om zich een juiste voorstelling van den rechten stand van zaken te maken, moet men dan ook beide saam nemen, en geheel het geestenheir als één macht verstaan. Het zijn volstrekt niet alleen de demonen, die in de Schrift, en met name in het Nieuwe Testament, zulk een machtige rol spelen. De goede geesten, gemeenlijk de engelen genoemd, nemen in Jezus' leven, in Jezus' woord, en in Jezus' omgeving even beteekenende plaats in. Het Evangelie is in het beeld dat het ons van Jezus voorhoudt, zonder gedurige inmenging van de engelen zelfs niet denkbaar. Ook onder ons wordt nog wel van engelen gesproken, maar dan meest in overdrachtelijken zin, vooral met toepassing op een kind. Dat lieve kind noemt een jonge moeder dan zoo gaarne: mijn engel, en niets zoozeer als juist dit overdrachtelijk gebruik toont, hoe men persoonlijk eigenlijk lang niet meer aan wezenlijke engelen gelooft. Alles vrucht van de Schriftbestrijding en de geloofsondermijning, die helaas ook onder ons maar al te ver is uitgegaan. De groote waarheden van het verlossingswerk houdt men ook onder ons nog wel vast, maar o, zooveel van het bijzondere, waarvan de Schrift ons meldt, en dat de Schrift ons in het leven teekent, laat men glippen.

Dit nu juist vervalscht geheel onze voorstelling. In Jezus' leven zijn de engelen van meet af en tot aan het einde toe een onmisbare werkelijkheid. Ze kondigen de geboorte van Jezus aan, als nog geen kind des menschen aan de komst van Immanuel denkt. Als Jezus te Bethlehem geboren wordt, jubelen de engelen in machtige heirscharen boven de velden van Efrata, en verrukken wie 't hooren mocht door wat we nog noemen den Engelenzang. Toen het leven van Maria's Kindeke bedreigd werd door Herodes, was het een engel die Jozef vermaande om naar Egypteland te vluchten. Als Jezus na den Doop bij de Jordaan verzocht wordt van den duivel, zijn 't in het eind de engelen die toekomen en Hem dienen. In Gethsemané treden insgelijks de engelen op. Ze betrekken later de wacht bij het graf van Jezus en kondigen het eerst Zijn verrijzenis aan. En nog bij Zijn Hemelvaart zijn het de engelen die de jongeren toespreken en troosten. Ja, zoozeer leefde Jezus zelf geheel onder den indruk, dat Zijn leven als door het engelenheir gedragen werd, dat Hij 't uitsprak: „Meent gij, dat Ik mijnen Vader niet bidden kan, en Hij zal mij twaalf legioenen engelen bijzetten"; een krasse uitdrukking, die niet precies letterlijk behoeft te worden opgevat, alsof Jezus juist op 120.000 engelen doelde, maar die toch te kennen gaf, dat het engelenheir niet bestaat uit enkele tientallen van engelen, maar integendeel een onafzienbare heirschare vormt, die al ons begrip en onze voorstelling te boven gaat. Vooral nu nauwkeuriger natuuronderzoek ons de ongelooflijke cijfers heeft leeren kennen, die de eindelooze getallen weergeven, waarin de kleinste levende wezentjes zich in ons eigen lichaam verdringen, en de electronen en ionen alle levensenergie vertegenwoordigen, komen we veel meer dan vroeger onder den indruk te verkeeren, dat ook in de geestenwereld de schier onnoembare cijfers al onze bevatting te boven gaan, en dat we zoo ook van het heir der engelen ons nooit anders dan een veel te kleine voorstelling vormden. Uit ons zou nooit de gedachte zijn opgekomen, om van 12 legioenen engelen, als op een bepaald punt vereenigd, te spreken. Het is alleen Jezus, die ons die massale voorstelling gegeven heeft. Zelfs als we van Efrata lezen, dat er van stonde aan met den Engel des Heeren „een menigte des hemelschen heirlegers was", vatten we dit zelfs in Efrata toch meestal nog te klein op. In Daniël 7 : 10 lezen we van tienduizendmaal tienduizenden die voor Gods aangezicht stonden, en eerst in de Openbaringen van Johannes vinden we gelijke cijfers terug.

XVI. De goede engelen.

> Verre boven alle overheid, en macht, en kracht, en heerschappij, en allen naam die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende. EPHEZE 1 : 21.

NIET uitsluitend echter in Jezus' persoonlijk leven komt er zekere inwerking van de zijde der engelen voor, maar wat ten minste even opmerkelijk is, ook Jezus zelf heeft zich herhaaldelijk over de beteekenis der engelen voor het algemeen menschelijk leven uitgelaten. Nu behoeft 't wel nauwelijks herinnering, dat men zelfs onder belijders maar al te vaak hier over heen leest, en zulke gezegden opvat òf als een zich conformeeren aan de bijgeloovige voorstellingen van dien tijd, òf ook wel als beeldende, zinbeeldige en symbolische uitdrukking voor een eigen spinsel der gedachten; maar ons blijft het voorkomen, dat al zulke opvatting van Jezus' woorden ten eenenmale ongeoorloofd is. Men mag niet aannemen, dat Jezus zich over de hemelsche dingen met voorbedachten rade in onware termen zou hebben uitgesproken. Wie zulks beweren durft, tast den Christus in de majesteit van Zijn persoon aan. Als Jezus' van engelen spreekt dan *meent* hij engelen, en dan wil hij onder Zijn woorden niet anders dan *engelen* verstaan hebben. Neem al aanstonds het zoo roerend schoone zeggen, „dat er onder de engelen Gods meer blijdschap is over één zondaar, die zich bekeert, dan over negen-en-negentig die de rechtvaardiging niet van noode hebben" (Lukas 15 : 10). Stel, Jezus had geweten, dat er geen engelen waren, dan had niets Hem aanleiding kunnen geven, om juist in dit verband van engelen te spreken. Niemand en niets verlokte Hem er toe. Hij was geheel vrij in *wat* Hij zeggen wilde niet alleen, maar ook voor wat aangaat den vorm, waarin Hij Zijn oordeel wenschte in te kleeden. Niemand had van engelen gesproken. Jezus spreekt er geheel uit eigen beweging over, en ook wat in Zijn eigen rede vooraf ging, gaf geen de minste aanleiding om nu juist op de engelen te komen. Vooraf ging toch niet anders dan de gelijkenis van den herder en het verloren schaap, en van de vrouw met den verloren penning. En toch spreekt Jezus vlak daarop, niet eenmaal, maar tot tweemalen toe, dezelfde gedachte uit. Eerst, na de gelijkenis van het verloren schaap, zegt Jezus „dat er alzoo blijdschap zal zijn *in den hemel*", en vlak daarop in de toepassing op de gelijkenis van den

verloren penning, verduidelijkt Hij het begrip van hemel, en zegt in eenigszins breeder vorm, nog wel met bijzonderen nadruk: „Alzoo zeg Ik ulieden, *is* er blijdschap voor de engelen Gods over een zondaar die zich bekeert." Op alles moet hier gelet, en zoo ook hierop, dat de Heere eerst gezegd had: „Zal er blijdschap zijn", maar nu 't nog scherper vat door te zeggen: „Alzoo *is* er blijdschap". Het eerste kan nog als bloote mogelijkheid worden gedacht, maar zelfs dit mijdt Jezus in Zijn tweede zeggen. De blijdschap behoeft niet eens ingewacht, ze *is* er.

Bedenk nu toch wel, wat dit ééne, schijnbaar vluchtige zeggen in zich heeft. Is er blijdschap onder de engelen Gods over het dagelijks voorkomende feit, dat er een zondaar is, die zich tot God bekeert, dan moeten de engelen van dit feit kennis dragen. Niet zoo, alsof *alle* engelen Gods, in hun heirschare van tienmaal tienduizenden, kennis moesten dragen van elke voorkomende bekeering. Op zichzelf sluiten de woorden van Jezus niet meer in, dan dat er nooit een zondaar tot bekeering komt, of er is onder de engelen Gods vreugde, bij velen of bij weinigen. Maar kennis van 't feit is noodig. Over de vraag hoe die kennis hun toekomt, weiden we thans niet uit. Ze kan hun toekomen door mededeeling van Gods zijde, of door eigen waarneming. En dan ligt 't voor de hand, dat 't laatste den besten zin heeft. Reeds in het gewone leven maakt 't een geheel anderen indruk, of ge leest in een nieuwsblad, dat in een land ver van u af ergens een kind, dat dreigde te verdrinken, uit het water gered is, dan wel of ge in uw eigen dorp, of op den weg waar ge langs wandelt, het tafereel in persoon bijwoont van een kind dat met den dood lag te spartelen, en Gode zij dank, toch nog gered werd. Over het eerste leest ge bijna onnadenkend heen, en er is geen sprake van, dat er *blijdschap* over u aangrijpt. Maar hebt ge voor uw eigen oogen het lieve kind in het water zien spartelen, en het in 't eind aan land zien brengen, dan ja heeft uw hart angst, bijna doodsangst met dat kind uitgestaan, en verhaalt ge straks thuiskomende met blijdschap en vreugde in het oog, hoe de drenkeling gered werd. Nu Jezus zoo uitdrukkelijk zegt, dat er *blijdschap* onder de engelen Gods over zulk een zondaar is, kan dit alzoo kwalijk anders verstaan worden, dan van een zelf waarnemen van 't feit der redding, van een zelf 't als voor oogen zien, en wel een zien van de redding na eerst zelf getuige te zijn geweest van de worsteling met satan, die aan de verlossing uit de demonische banden voorafging. En is dit zoo, dan is er, gelijk vanzelf spreekt, geen mindere conclusie uit te trekken, dan dat volgens Jezus' eigen verklaring één of meer engelen het leven van een ieder onzer gadeslaan, zoodat ze althans

op de hoogte zijn van de geestelijke worstelingen die we hebben door te maken, en met ons weenen zoo we vallen, om straks met ons te juichen zoo de Heere ons weer opricht.

Dit nu spreekt te sterker, waar het niet een uitwendige gebeurtenis, maar een bekeering geldt, en alzoo een geestelijke gebeurtenis, die zich niet zelden geheel in het verborgen afspeelt. Om van zulke feiten kennis te nemen, is alzoo voor den engel een doordringende kennis onmisbaar, zoowel van wat ons overkomt als van wat er innerlijk in ons voorvalt. Op wat wijs deze kennis aan de engelen toekomt, weten we niet. Ze zijn geesten, Ook hun kennisneming moet dus op geestelijke wijze toegaan. Maar we weten dan toch, dat er ook in het engelenheir zijn, die ons gadeslaan en op ons letten, deelen in onzen geestelijken strijd, en bij neêrlaag of triomf met ons klagen of jubelen. Zelfs wordt hierbij een persoonlijke verhouding van althans één of meer engelen tot ons persoonlijke leven niet uitgesloten. Het is toch niet aan te nemen, dat ze, voorheen niets van ons persoonlijk leven afwetend, zoo op eens in het leven dezer wereld zouden ingluren, en dan tot elkaar opmerken: Zie, daar is weer een zondaar bekeerd! Geleidelijke kennisneming moet aan de waarneming van zulk een feit voorafgaan, en zoo mag reeds uit dit enkele zeggen van Jezus worden afgeleid, dat òns leven van het leven der engelen volstrekt niet geheel is afgescheiden, en dat er veeleer zekere betrekking bestaat tusschen hen en ons. Iets waarbij wel zal te constateeren zijn, dat zij meer aan ons, dan wij aan hen denken; maar zoo toch dat na ons sterven en bij onzen ingang in de eeuwigheid, die vaste relatie tusschen ons en de engelen ook voor ons klaarder zal worden.

Deze onderstelling wordt geheel bevestigd door een tweede uitspraak van Jezus, die insgelijks betrekking heeft op zekere verhouding die er tusschen ons en de engelen bestaat. Bedoeld is wat we lezen in Matth. 18 : 10. Daar toch hooren we Jezus zeggen: „Zie toe, dat ge niet een van deze kleinen veracht, want Ik zeg ulieden, dat hun engelen in de hemelen altijd zien het aangezicht mijns Vaders, die in de hemelen is." Ook op de beteekenis van „de kleinen" kunnen we hier niet nader ingaan, doch dit hoeft ook niet. In elk geval zijn die kleinen *menschen*, 't zij dan kinderen of volwassenen, en tusschen deze menschelijke personen en een of meer engelen stelt Jezus hier een bepaalde relatie. Hij spreekt toch van „*hunne* engelen" iets wat niet op alle engelen tegelijk kan slaan, maar uit het engelenheir zekere bepaalde engelen afzondert, die krachtens het woord van Jezus met zekere afgezonderden uit

de kinderen der menschen in een bepaalde, vaste betrekking staan. Nu waarschuwt Jezus dat men toch toezie, om die kleinen niet te ergeren of te verachten, daar dit voor hem die er zich aan overgaf, schadelijke gevolgen zou hebben. Die schadelijke gevolgen zouden hem van Gods almachtigheid toekomen, en tot het opkomen voor die kleinen zou Gods Almachtigheid verwekt worden door *hunne* engelen, die al de dagen en nachten voor Gods aangezicht staan. Een heldere, klare voorstelling is voor ons hiervan daarom niet te vormen, omdat we zoo bijna niets afweten van de verhouding tusschen God en de engelen eenerzijds en de engelen en ons anderzijds. Zoomin een visscher op zijn bom zich ook maar in de verste verte een flauw denkbeeld kan vormen van de hulpmiddelen, waarvan de admiraal zich op zijn vloot bedient om zijn bevelen te geven en te doen uitvoeren, evenmin verstaan wij, nietige creaturen, er ook maar iets van, hoe en op wat wijs de Almachtige Bestuurder van alle dingen, zoo in den hemel als op de aarde, Zijn bevel doet uitgaan, Zijn ordinantiën in stand houdt, en met den toestand van een iegelijk onzer en met onze verhouding tot de engelen die met ons in verband staan, rekent. Vandaar dan ook, dat Jezus zelf geen poging waagt om ons dit alles van naderbij uit te leggen. Veeleer bepaalt Hij zich er toe, om 't feit als feit te constateeren. Die kleinen hebben *hun* engelen. De engelen van deze kleinen zien het aangezichte Gods. En dat zien van de engelen in 't aangezichte Gods zal schrikkelijk in de gevolgen zijn voor een iegelijk onzer, die een van deze kleinen veracht. De personen tot wie Jezus dit zei, voelden dus dat ze het ergste te duchten hadden, zoo ze in het verachten van deze kleinen vervielen. Nu onthouden we ons ook op dit punt van nadere toelichting. Hier kon zelfs gevaar in steken. Men weet toch, wat misbruik er van de beschermengelen gemaakt is. Slechts dit moet in verband met ons onderwerp voor zeker vastgesteld, hoe namelijk ook uit dit tweede zeggen van Jezus weder ten duidelijkste blijkt, hoe de geestenwereld ook voor wat de goede engelen betreft, verband houdt met der menschen bestaan en ons leven.

Een derde, niet minder opmerkelijke uitspraak van Jezus omtrent de engelen, in hun betrekking tot ons, staat opgeteekend in Lukas 16 : 22. Er wordt daar gehandeld van den rijken man en den armen Lazarus. In 't eind komen beiden te sterven, maar met dit sterven treedt nu het scherp-geteekend verschil in, dat de rijke man sterft en aan zijn lot overgelaten, zijn oogen opendoet in de plaats des verderfs, terwijl, heel anders, de arme Lazarus *door de engelen wordt gedragen in Abrahams schoot.* Ook hier verbiedt hooger ernst, zulk een zeggen van Jezus als een bloot figuurlijke

uitdrukking op te vatten. Te veel mag men er niet uit afleiden, maar hoe men de kern van het verhaal ook inkrimpe, dit blijft toch altoos over, dat er tusschen het sterven van beide personen een merkbaar onderscheid plaats grijpt, en dat niet aan den rijken man, maar wel aan den armen Lazarus een gewenschte hulpe van de engelen toekomt. Er is in het sterven een overgang, een dubbele overgang zelfs, van plaats en van toestand. In dezen overgang ligt altijd iets aangrijpends, iets dat ontzet en de ziel met angst vervult. En nu zegt Jezus ons, dat in dit spannende oogenblik de arme Lazarus de hulpe van Gods engelen genoot, en dat deze hulpe den overgang voor hem verlicht. Bleek nu uit de twee vorige uitspraken van Jezus reeds, dat een zekere betrekking tusschen ons en de engelen bestaat tijdens ons leven, hier spreekt Jezus uit, dat de geloovigen dezen saamhang van hun leven en het leven der engelen ook in het sterven genieten, en dat deze tusschenkomst der engelen voor hen een weldadige uitwerking heeft; iets wat te sterker spreekt, omdat de rijke man niet deelt in dezen engelen-bijstand. Ook hier voegt ons voorzichtigheid. Jezus zelf gaat er niet dieper op in. Hij geeft ons geen breede schildering van hetgeen bij het sterven plaats grijpt. Het mysterie wordt niet ontsluierd. Slechts een enkele tip van den sluier wordt opgetild, wat vanzelf in zich sluit, dat wij ook op dit punt geen eigen wijsheid moeten uitstallen, waartoe ons de gegevens ontbreken. Maar van den anderen kant mag deze noodzakelijke voorzichtigheid er nooit toe leiden, om het korrelke waarheid dat in zulk een uitspraak voor ons glinstert, te veronachtzamen. Wat velen plegen te doen, d.i. over zulk een uitspraak van Jezus heen lezen, mogen we niet. Zelfs een ernstig leeraar onder zondige menschen zou zoo niet mogen spelen met 't heilige, maar ook al veroorloofden wij ons zulke toespelingen, bij Jezus mag zoo iets zelfs niet ondersteld worden. Nu Jezus zegt dat de arme Lazarus in zijn sterven door engelen werd uitgedragen, schuilt hier een element van waarheid in, dat ook bij ons eigen sterven zich verwezenlijken zal. Doch afgezien van dit troostvolle, zegt, voor wat ons onderwerp aangaat, ook deze uitspraak van Jezus ons ten duidelijkste, dat het engelenheir een factor ook in ons menschelijk leven vormt.

Doch hierbij liet Jezus het niet. Op het verband tusschen hetgeen ons in de eeuwigheid wacht en de engelen, wees Jezus nog nader in de gelijkenis van 't onkruid en de tarwe, en zulks rechtstreeks in verband met de Voleinding der wereld. Zoo toch lezen we in Matth. 13 : 39: „De vijand die 't onkruid gezaaid heeft, is de duivel; en de oogst is de Voleinding der wereld; *en de maaiers*

zijn de engelen. En dan volgt er in vs. 41: „En de Zoon des menschen *zal Zijn engelen uitzenden*, en Zij zullen uit Zijn Koninkrijk vergaderen al de ergernissen en degenen die de ongerechtigheid doen." Ook deze uitspraak is opmerkelijk uit tweeërlei hoofde. Ten eerste toch zien we ook hier, dat de engelen volstrekt niet werkelooze, slechts toeziende en dan jubelende geesten zijn, maar dat hun ook een taak is opgedragen; dat ze deze taak uitrichten; en dat deze taak op 't oogenblik der Voleinding geheel de toekomst zal beheerschen. En dan komt in de tweede plaats ook hier uit, hoe de engelen kennis dragen van wat op de aarde onder menschen toegaat. Zullen zij toch in de ure des oordeels de schifting tot stand brengen, dan moeten ze den éénen mensch van den anderen onderkennen. Hierbij kunnen ze natuurlijk niet afgaan op onze menschelijke indeelingen. Dat iemand tot een kerk behoort, bewijst op zich zelf nog allerminst met zekerheid, dat hij een gezaligde is. Zullen dus de engelen Gods in de ure der Voleinding de schapen van de bokken scheiden, dan moeten ze zelf beoordeelen kunnen, wie in waarheid de schapen en wie de bokken zijn. Er kan niet aan gedacht, dat Jezus hun dit hoofd voor hoofd zou aanwijzen; dan toch zou Jezus zelf de taak volvoeren, die Hij zelf zegt dat Hij niet zelf, maar *door hen* volvoeren zal. Er staat immers dat Hij Zijn engelen zal uitzenden, en dat deze de maaiers zullen zijn. Dit nu zou ondenkbaar en onmogelijk wezen, zoo de engelen niet zelf het onderscheid konden waarnemen tusschen de kinderen Gods en de kinderen des duivels. Er ligt dus wel ter dege in deze uitspraken van Jezus, niet alleen dat de engelen actief als eigen factor in de Voleinding zullen optreden, maar ook wel waarlijk dat hun zekere kennisse van den mensch toekomt, van zijn innerlijk bestaan en van zijn uitwendige omstandigheden, juist zooals we dit bij satan en de demonen zagen. Wezenlijke verzoeking van satan is ondenkbaar, zoo satan niet ons leven en onze existentie kent, en zoo nu vinden we ook in deze uitspraak van Jezus 't bevestigd, dat ook de goede engelen tot in ons innerlijk bestaan kunnen doordringen, en geheel op de hoogte zijn van onzen toestand. Natuurlijk is ook dit alles *verleende* kennis, maar dan toch een kennis die zeer ver reikt. Toch altoos zoo, dat niet *elke* engel *alle* menschen om zoo te zeggen bestudeert, maar dat hij op de hoogte is en blijft van die bepaalde menschenkinderen, ten aanzien van wie hij zijn last ontving. Het staat er duidelijk: „Alzoo zal 't in de Voleinding der wereld wezen, *de engelen zullen uitgaan* en de boozen uit het midden der rechtvaardigen afscheiden." Uitspraken, die niet over Jezus' lippen hadden kunnen komen, zoo Jezus niet met zekerheid geweten had en

er zelf volkomen van overtuigd was, dat 't zoo en niet anders zou gebeuren.

In strekking hiermede één is wat we vinden opgeteekend in Luk. 12 : 8, 9. Jezus dringt daarin op kloekheid in 't belijden van Zijn heiligen naam, en bedreigt al zulke belijders die in de ure der vervolging zich terug zullen trekken, met verlies van eeuwige gelukzaligheid in het Koninkrijk Gods. Er staat toch dit: „Ik zeg u, een iegelijk die mij belijden zal voor de menschen, dien zal ook de Zoon des menschen belijden *voor de engelen Gods*, maar zoo wie mij verloochenen zal voor de menschen, die zal verloochend worden voor de engelen Gods"; een uitspraak waarin nog breeder zich ontplooit, wat Jezus reeds vroeger betuigd had: „Een iegelijk, die mij belijden zal voor de menschen, dien zal Ik belijden voor mijn Vader die in de hemelen is." De zin dezer woorden kan natuurlijk geen andere zijn, dan dat de engelen in het eeuwig Koninkrijk een plaats der eere zullen innemen, en dat ze, naar uitwijzen in de vierschaar, de vrijgesproken zielen opwachten in de eeuwige heerlijkheid. En met het oog daarop nu zegt de Heere, dat Hij de voorspraak bij God en bij de engelen zal zijn voor alle dezulken die Hem met onverschrokken moed beleden hebben, zoodat ook op dit punt weer zekere betrekking tusschen de engelen en de geloovigen niet te miskennen valt. Bij de aankondiging van het oordeel stelt de Heere 't ons dan ook zoo voor, dat „Hij komen zal in Zijn heerlijkheid, *en al de engelen met Hem.*" En zelfs wat de ure der Voleinding aangaat, worden de engelen in hun kennen van die komende ure bijna met Jezus zelf geheel op één lijn gesteld. Uitdrukkelijk toch zei Jezus: „Van die ure toch weet niemand, noch de Zoon des menschen *noch de engelen Gods*, dan de Vader alleen." Een omstandig zeggen, waaruit dan toch blijkt, dat in de voorstelling, die Jezus ons van de Voleinding geeft, de engelen met name genoemd worden als de creaturen, van wie men zou kunnen vermoed hebben, dat ze van alle bijzonderheden geheel op de hoogte waren; iets wat hun niet wordt toegekend, maar hun dan toch ontzegd wordt op zoo eervolle wijze, dat Jezus de engelen als in één adem met zich zelven noemt, en hen ook hier voorstelt als zeer van nabij in 't lot der menschen gemengd en betrokken. Al wat we van Jezus over de engelen vernemen, wijst hun alzoo een vaste plaats in het groote proces aan, dat ons menschelijk geslacht doorloopt, en daar nu de engelen en de demonen in wezen één soort creaturen zijn, en beider werking, zij 't al in geheel tegenovergesteld spoor, evenwijdig loopt, mag, ja moet 't als vaststaand worden aangemerkt, dat al wat in verband met Jezus' verschijning zoo uit de wereld der engelen als uit

de wereld der demonen plaats greep, evenals 't geen Jezus Zijnerzijds over de engelen en de demonen heeft uitgesproken, ons dwingt en noodzaakt, om de beteekenis van het Geestenrijk zeer hoog aan te slaan, en als in strijd met het Evangelie af te wijzen elke opvatting, die, onder wat verleidelijken vorm ook, de realiteit aan die geestenwereld als onmisbare factor voor de Voleinding ontzegt.

Ook na Jezus' Hemelvaart zet zich diezelfde voorstelling voort, zoodat ook in den kring en in de omgeving der apostelen èn allerlei feiten èn allerlei uitspraken telkens weer op de engelen en demonen wijzen als op den grooten, machtigen factor, die uit de geestenwereld in het groote drama meespreekt. Zelfs waar in Col. 1 : 16 de Schepping van alle ding door den Christus verheerlijkt wordt, wordt ons betuigd, dat niet alleen „de dingen die in de hemelen en die op de aarde zijn, de zienlijke en onzienlijke", maar dat ook met name de tronen, de heerschappijen, de overheden en de machten aan Christus onderworpen zijn, juist zooals het in Ef. 1 : 21 heette, dat de Christus verhoogd is aan Gods rechterhand „verre boven alle overheid en macht en kracht en heerschappij en alle naam die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende." Nu is het aan geen twijfel onderhevig, dat onder deze titels met name de hoogere geesten in de geestenwereld worden aangeduid. Lang niet alle engelen zijn aan elkaar gelijk. Het best verstaan we dit in satan, die eens onder alle geesten 't voortreffelijkst geacht was, en, dank zij die hooge voortreffelijkheid, als creatuur over alle demonen de heerschappij voert. Gelijk men weet, zag Luther deze hooge majesteit van satan, voor wat zijn oorspronkelijken staat betreft, zoo klaar en helder in, dat hij hem *den broeder van Christus* noemde, als om uit te drukken, dat er onder alle geschapen geesten geen was, die in macht en treffelijkheid den Christus zoo na kwam als satan. En nu is het toch duidelijk, dat een geheele heirschare van geesten, die uit zoo eminente creaturen bestaat, en in zulk een talloos heir van den oorsprong der wereld af een eigen positie in 't heelal heeft ingenomen, niet mag besproken worden, als ware het weinig meer dan een franje aan het groote kleed der Schepping. En toch, dit is de onbeduidende positie, welke de meesten die dan nog aan het bestaan van zulk een geestenwereld gelooven, aan dit onmetelijke heir van deze machtige creaturen toekennen. Men geeft dan toe, dat er ja engelen zijn, maar gelooft er toch weinig meer van, dan dat ze om Gods troon staan, om Hem 't plechtig Hallelujah toe te zingen. Een heilig zangkoor in de hooge hemelen,

dat een enkel maal zich verwaardigd heeft, om ook deze wereld te doen genieten van zijn verrukkelijke toonkunst. Doch voor het overige leeft men voort en gaat men te werk, alsof er geen engelen of demonen waren, en beziet de wereld en beziet het heelal, alsof deze factor van het geestenheir er niet in meêsprak.

Hiervan nu moet wie den Christus belijdt en met Hem zweert bij 't „Daar staat geschreven", terugkeeren. De Schrift kan niet voor ons leven, en kan ons niet toespreken, zoo we in deze heilige muziek toon na toon als uitgevallen beschouwen, over de woorden heenlezen, en schier niet meer hechten aan wat er letterlijk staat. Niet *wij* weten hoe geheel het organisme van het heelal in elkaar zit en werkt. Met te spreken van krachten, energieën, moleculen, ïonen en electronen zijn we er nog op verre na niet. In het skelet van het lichaam der wereld werken nog geheel andere factoren, en een dier machtige factoren is juist de geestenwereld. Het eindresultaat toont dan ook, dat 't niet anders mag worden opgevat. Zóó toch niet komt de Openbaring toe aan het ontsluieren van het einddrama, of met name in de Openbaring van Patmos wentelt zich schier alles om de creaturen die tot de geestenwereld behooren. Ze dagen op in heiren die ons verbazen. Van hen gaat alle werking uit. Ze beheerschen heel het eindproces. En in dit eind-proces is wat hun wedervaart, en over hen beschikt wordt, schier nog meer indrukwekkend dan wat den kinderen der menschen wedervaart. Dit nu laat zich verstaan, en wint zijn volle beteekenis, zoo we ook in heel het proces dat aan de Voleinding voorafgaat aan deze geestenwereld de rol laten, die in de Schrift aan haar wordt toegekend. Doet men daarentegen, wat zoovelen ook onder de geloovigen zoo geheel ten onrechte doen, en leest men heel de Schrift door over engelen en demonen heen, als ging van hen geen wezenlijke macht en heerschappij uit, dan natuurlijk wordt ook de Openbaring van Patmos geheel onverstaanbaar voor ons. Het wordt dan al heilige phantasie zonder wezenlijkheid, beeldentaal met boeienden klank, maar zonder meetellenden inhoud, en heel de Voleinding is een strooming die ten slotte verloopt in 't zand.

XVII. Hun dienst in den hemel.

God is grootelijks geducht in den raad der heiligen,
en vreeselijk boven allen, die rondom Hem zijn.
PSALM 89 : 8.

DE beteekenis van de geestenwereld als factor in het groote proces van het heelal dat zich naar de Voleinding toebeweegt, is dusver schier uitsluitend door ons in het licht gesteld van hetgeen de Christus deed en sprak. We deden dit allerminst om ons hiertoe te bepalen, maar om 't geloof aan het bestaan en de beteekenis der geestenwereld krachtiger te doen opleven. Nog dezer dagen schreef een op zichzelf geacht dagblad, dat schrijver dezes nu voor goed als wetenschappelijk man had afgedaan, want dat hij weer had durven spreken van het bestaan van den Booze. Dit verstaan we uitnemend. In de kringen, waartoe dit blad behoort, is de enkele gedachte, dat er metterdaad nog andere geestelijke wezens dan de mensch zouden bestaan, zoo volstrekt onaanneembaar geworden, dat het vonnis van onwetenschappelijkheid voor wie er nog van gewagen durft, gereed ligt. Het raadselachtige is maar, dat men niet evenzoo algemeen het bestaan van de ziel des menschen loochent. Mannen van dusgenaamde hooge wetenschap toch hebben herhaaldelijk pogen aan te toonen, en doen het nog, dat te spreken van een *ziel*, die als een afzonderlijk iets in den mensch zou wonen, en bij zijn sterven, na de aflegging van het lichaam, haar bestaan zou voortzetten, niet dan bijgeloof is, en hoe eer hoe beter uit onze voorstelling zou zijn uit te bannen. Thans komt men in die kringen van deze materialistische buitensporigheden weer eenigszins terug. Maar wat waarde is nu toch aan de uitspraken van zulke mannen over geestelijke dingen te hechten, daar ze blijkbaar met de grootste zekerheid en met stuitende aanmatiging zich gedurig op hoogen toon uitspraken veroorloven aangaande dingen, waaromtrent buiten de Openbaring niemand ter wereld iets met zekerheid zeggen kan. Zoodra we het gebied verlaten van wat gezien, gehoord en voorts met andere zintuigen waargenomen kan worden, is onze wetenschap zoo uiterst gering. Binnen het erf van het waarneembare is de studie dezer mannen verbazingwekkend en dwingt eerbied af door hun schranderheid, nauwgezetheid, veelzijdigheid, consequentie, en practische resultaten, maar zoodra we ons, buiten het geloof, als mensch afvragen, wat we nu eigenlijk van de geestelijke dingen

afweten, dan is het eind van het lied altoos weer, dat het geestelijke en oneindige geheel aan onze waarneming ontsnapt, en dat geen wetenschap buiten de Openbaring er ons bij ten leidstar zijn kan. Het geeft daarom volstrekt niets, of we over de geestelijke dingen met wie enkel uit zijn hoogwijze wetenschap redeneeren wil, redetwisten. De dusgenaamde wetenschap kan er ons niet 't minst omtrent inlichten. En nu is het zoo diep te betreuren, dat, op dat roepen der wetenschap afgaande, heusch niet zoo weinigen ook onder de belijders des Heeren, van lieverlee alle geloof aan de geestenwereld op zij hebben gezet.

Er zijn mannen en vrouwen, die voor het overige de heilsmysteriën met warmte omhelzen, en die toch over al wat de Schrift omtrent de geestenwereld ontsluiert, eenvoudig heenlezen, als ging het hun niet aan. De zoodanigen nu hebben we door het hier voorafgaande betoog omtrent hetgeen Jezus over de geestenwereld sprak en in verband met de geestenwereld deed, voor de keuze gesteld, om òf te erkennen, dat het ons als leerjongeren van Christus voegt, om in ons leven met de geestenwereld te rekenen, oftewel, dat ze zullen inzien hoe we, dit afslaande en weigerende, den hoogheiligen persoon van Jezus zelf aantasten, Zijn heilige wetenschap in verdenking brengen, en het Goddelijke in Hem loochenen. Ge kunt niet, en hier kwam steeds ons betoog op neer, ge kunt niet eenerzijds van den Christus belijden wat ge belijdt, en anderzijds geloof en vertrouwen ontzeggen aan hetgeen uw Heiland u omtrent de geestenwereld verklaart en aanpredikt. Het is in lijnrechte tegenspraak met elkander, te belijden, dat de Christus uit de geestenwereld tot ons op deze aarde is gekomen, en dan toch ons aan te stellen, als wisten wij beter dan Hij wat in die geestenwereld bestaat, en hoe 't daar toegaat.

En wel heeft men daarop den looper uitgevonden, dat Jezus 't wel beter *wist*, maar zich slechts geschikt heeft naar het bijgeloof van Zijn tijdgenooten, doch deze looper bekomt aan wie de Schrift met zijn critiek bedillen wil, nog 't slechtst van al. Zelf toch achten zulke hoogwijze bedillers zich geroepen, om zoo kras en scherp mogelijk tegen wat ze het bijgeloof van onzen tijd noemen, op te treden, en zelfs den naam van wetenschappelijk man op hoogen toon te moeten ontzeggen aan wie nog van engelen en demonen meespreekt; maar terwijl ze nu zulk meespreken voor zichzelf afschuwelijk zouden vinden en in ons uit de hoogte veroordeelen, zijn ze wel zoo inconsequent, deze in hun oog afkeurenswaardige manier van doen in den Christus als uiterst gewoon en natuurlijk te onderstellen. We gaan dan ook geen stap voor al zulk beweren uit den weg. De Christus is ons borg dat hetgeen Hij ons over de

geestenwereld onderwees, *de* waarheid omtrent die geestenwereld is. Hem gelooven we, en niet zijn tegensprekers. En waar het nu, gelijk uit ons breedvoerig betoog vaststaat, gebleken is, hoe Jezus niet alleen aan het bestaan van zulk een geestenwereld waarde hechtte, maar ons telkens gevoelen deed, hoe we rechtstreeks met die geestenwereld in betrekking staan, en hoe we ons zelven bedriegen, zoo we niet met die geestelijke machten rekenen, hebben we nu immers genoegzamen grond onder den voet, om ook op de verdere Openbaring die ons in de Heilige Schrift omtrent die engelen- en demonenwereld werd gegeven, nader in te gaan. Bij voorkeur wijzen we daarbij op het Oude Testament, daar hetgeen de apostelen ons daaromtrent berichten, en met name in de Openbaring van Johannes geleeraard wordt, later vanzelf aan de orde staat te komen. En dan zij er in de eerste plaats op gewezen, dat reeds in het eerste stuk van Genesis van tweeërlei actie uit de geestenwereld vermeld wordt, èn in hetgeen door de slang geschiedt, èn in den Cherub, die, na den val, als wachter in het Paradijs wordt besteld.

Reeds deze eerste vermelding geeft ons aanleiding om er op te wijzen, hoe de Schrift de geestenwereld opvat als uit onderscheiden soorten van geestelijke wezens saamgesteld. We hooren toch van engelen, later van aartsengelen, en daarnaast van cherubs, later weer van serafijnen, en al bestaat er nu geen bedenking tegen, om al deze geestelijke wezens onder den gemeenschappelijken naam van „engelen" saam te vatten, toch blijkt er uit de bedoelde onderscheiding, dat de geestenwereld juist door die onderscheiding veel rijker in haar saamstelling is, dan wij ons gemeenlijk inbeelden. De eerste onderscheiding die hierbij in het oog valt, is wel deze, dat we den indruk ontvangen, dat er geestelijke wezens zijn, die meer in Godes heilige omgeving blijven, en dat er anderen zijn, die onzen God dienen als instrumenten voor Zijn wereldregiment. Zal er een geestelijk wezen uitgaan om een last des Heeren te vervullen, zoo lezen we steeds van *engelen.* Is er daarentegen sprake van wat God in Zijn heiligdom verheerlijkt, zoo lezen we nader van cherubijnen en serafijnen. Natuurlijk kan deze grenslijn niet in volstrekten zin worden doorgetrokken, omdat we in de Schrift ook met een derde element te doen hebben, dat deze onderscheiding opheft.

Het best zien we dit in Jesaja VI, waar met name van de serafijnen sprake is. Hier toch doen die serafijnen niet alleen dienst om God te verheerlijken, maar ook om voor Jesaja het ontvangen van zijn profetie mogelijk te maken. Ons wordt toch verhaald, hoe

Jesaja opgeheven werd in heilig visioen; hoe hij in dat visioen den Heere in Zijn hemelsch paleis aanschouwt, „zittende op een hoogen en verheven troon"; en in dit paleis van Zijn heiligheid zag Jesaja toen, als boven den troon Gods zwevende, heel het heir der serafijnen, lofzingende en jubelende: „Heilig, heilig, heilig is de Heere der Heirscharen, de gansche aarde is van Zijn heerlijkheid vol." Onder de aanschouwing van dit hemelsche tafereel bezweek Jesaja in zichzelf. Het geroep der serafijnen was zoo overweldigend, dat „de poorten en de dorpels van den tempel zich bewogen van de stem der roependen", en het wierookoffer was zoo overvloedig, dat „heel het huis vervuld wordt met den rook." Er is dus geen twijfel, of we hebben hier in de serafijnen met een soort geestelijke wezens te doen, die Gods majesteit aanbidden, Zijn glorie door alle hemelen deden schallen, en Zijn heiligheid, als we ons zoo mogen uitdrukken, tegen het invloeien van creatuurlijke onheiligheid beschermden. Ook *stonden* deze serafijnen niet, noch hadden ze een steunpunt voor hun voet. Van al het creatuurlijke los en afgescheiden, zweefden ze op hun zes vleugelen zichzelven genoegzaam. Maar al blijkt hieruit duidelijk, dat de serafijnen, als we ons wederom zoo mogen uitdrukken, tot de lijfgarde van Jehovah behoorden, en onder alle geestelijke wezens het hoogst stonden, toch neemt dit niet weg, dat een van deze hoogste wezens zich een oogenblik tot Jesaja nederliet, en hem voor zijn profetische roeping wijdt en toericht. Als toch Jesaja zelf de tegenstelling voelt tusschen zijn creatuurlijke onreinheid en het hoogheilige tafereel dat hij aanschouwt, en in die ontroerde stemming uitroept: *Wee mij, want ik verga, daar ik een man van onreine lippen ben!* — daalt een der serafijnen op zijne vleugelen tot hem neder, en brandt Jesaja's mond uit met een kool van het altaar, hem toeroepende, dat nu zijn onheiligheid van hem is genomen, en hij als profeet van zijn God tot Israël zal kunnen uitgaan. Hier laat dus de serafijn zich wel terdege met een kind des menschen in en volvoert een last Gods aan dezen mensch. Toch zet dit den regel, dat de serafijn wachter in het paleis Gods is, niet om. Hier toch in het visioen is Jesaja als in het paleis des Heeren opgetrokken, en de serafijn daalt niet in Palestina neder om Jesaja op te zoeken maar vindt Jesaja als op den drempel van het huis zijns Gods dat hij bewaakt. Voor een zending tot Jesaja in zijn woonhuis te Jerusalem zou een engel gebezigd zijn, hier treedt een serafijn op, omdat het visioen Jesaja uit zijn eigen huis in het Huis des Heeren overplaatst.

Soortgelijke voorstelling ontvangen we van de cherubijnen in den Tempel. Vooral in het Heilige der Heiligen was 't al met cherubijnengestalten versierd. Niet alleen toch, dat de twee kolossale

cherubijnenfiguren de vleugelen over de ark des Verbonds uitstrekten, maar allerlei cherubijnenbeelden waren, zoo er slechts een plaats voor was, aangebracht. En ook van deze cherubijnen geldt 't evenals van de serafijnen, dat ze de majesteit des Heeren dragen en de wachters van Zijn Heiligheid zijn. Ze staan toch niet in den Voorhof, noch ook in het Heilige, maar in het Heilige der Heiligen, waar geen Israëliet toegang had, waar zelfs Levieten en priesters niet mochten naderen, en waar eeniglijk de hoogepriester op bepaalde tijden inging. Hier was de uiterste grens van het Heilige, en 't was alleen de hoogepriester die de aanraking van dit Heilige met een creatuurlijke onreine wereld mocht verwerkelijken. Met de serafijnen is er slechts dit verschil, dat de serafijnen ons geteekend worden als wachters van het paleis des Heeren, terwijl de cherubijnen zich *bewegen* als ook God zich voortbeweegt. Zoo lezen we in Psalm 18 : 10, 11: „En Hij boog den hemel, en daalde neder; en donkerheid was onder Zijne voeten, en Hij voer op eenen cherub, en vloog; ja Hij vloog snellijk op de vleugelen des winds." Voorzoover uit de schaarsche gegevens is op te maken, mag daarom gezegd, dat de cherubijnen meer de dragers van Gods majesteit en almacht zijn, terwijl de serafijnen meer de heiligheid des Heeren Heeren dekken. Doch ook met dit onderscheid blijft dan toch de algemeene regel gelden, dat beide, serafijnen en cherubijnen, meer de wachters van het Huis des Heeren zijn, in tegenstelling met de gewone engelen, wier dienst meer in de creatuurlijke Schepping valt, en die daarom uitgaan als er te handelen is met de menschen op aarde. Zelfs in de uitwendige beeltenis komt dit onderscheid daarin uit, dat de wachters van het Huis des Heeren, de lijfgarde als we zoo zeggen mogen, steeds optreden als gevleugelde wezens, terwijl de gewone engelen bijna altoos zonder vleugels optreden, schier geheel in menschengestalte. Dichter en schilder en beeldhouwer hebben dit onderscheid wel niet geëerbiedigd, en vandaar de onder ons gewone voorstelling alsof ook de engelen gevleugelde wezens waren, doch de Schrift bevestigt dit niet, spreekt 't eer tegen.

Het stellen van den cherub bij den uitgang van het Paradijs maakt op deze onderscheiding geen inbreuk. Die cherub toch ging niet uit om een last Gods aan de menschen te volbrengen, maar veeleer om de betrekking tusschen God en de menschen af te breken. Het principieele onderscheid tusschen het Paradijs en de wereld waartoe de mensch na den val inging, is juist, dat hij in het Paradijs Gods nabijheid smaakte, en, na zijn verdrijving uit den lusthof, van God verstooten was, afdoolde, en eerst door 't genade-

werk weer kon worden gezocht. Daarom plaatste de cherub van Gods majesteit zich aan den uitgang van het Paradijs, om den mensch den terugkeer in het Paradijs te beletten, en het is dan de majesteit des Heeren, die, als een blinkend zwaard, hem afschrikt. Voor het overige worden de cherubijnen in het Oude Testament dan ook niet anders vermeld, dan als deel uitmakende van de lijfwacht des Heeren. Zoo Psalm 80 : 2: „O, Herder Israels, neem ter ooren, die tusschen de cherubijnen zit, verschijn blinkende." Evenzoo in het gebed van Hiskia: „O, Heere der heirscharen, Gij God van Israel, die tusschen de cherubijnen woont." En 't sterkst in de gezichten en in de tempelbeschrijving van Ezechiël, waarin gedurig en telkens de cherubijnen op den voorgrond treden. Dat het in het Nieuwe Testament niet anders is, toont reeds de teekening in Openbaringen IV, waar in de vier dieren ons niet anders dan de vier cherubijnen geteekend worden. Daar van de serafijnen niet anders dan in Jesaja VI melding wordt gemaakt, mag aangenomen, dat zij met de cherubijnen tot eenzelfde hoofdindeeling behooren; dat beiden de wacht in het paleis des Heeren vormen, en dat het verschil tusschen beiden slechts een verschil in graad is. Al mag toch aangenomen, gelijk we aangaven, dat de cherubijnen meer de majesteit en almacht dragen, terwijl de serafijnen meer de heiligheid dekken, dit onderscheid tusschen majesteit en heiligheid mag toch niet principieel genomen. Beide zijn in den grond één. De majesteit is een volstrekt heilige majesteit, en de heiligheid is niet maar een hoedanigheid, doch veeleer een Goddelijke kracht, die de majesteit doorgloeit.

Dat nu de Schrift ons het onderscheid tusschen deze hoogste geestelijke wezens en de gewone engelen zoo scherp teekent, heeft een in het oog springende beduidenis. De gewone voorstelling, die, buiten de Schrift om, ingang vond, is, dat, welbezien, *alle* geestelijke wezens in hoofdzaak niet anders doen, dan Gods troon omringen en Hem lofzingen; en 't schijnt dan, alsof bij uitzondering zoo nu en dan een enkele engel uit deze heirschare wordt uitgezonden, met last om als bode des Heeren dezen of genen dienst aan een van de kinderen der menschen te volbrengen. *Dienst* wordt zoodoende bij de engelen een hooge uitzondering. In den regel hebben ze *geen* dienst, en hebben niet anders te doen dan te lofzingen. En als nu of dan een van deze engelen een last ontvangt, is dit een bijzonderheid, een buitengewoon geval, iets dat geheel op zichzelf staat. Nu mag hiertegen niet ingebracht, dat het geen bestaan voor een engel zou zijn, om van eeuwigheid tot eeuwigheid niet anders te doen, dan Gods naam te verheerlijken. Veeleer moet gezegd, dat er hooger dan 't verheerlijken van onzen

God niet is. En ook bij de onderscheiding, waarop we thans den nadruk leggen, blijft het vaststaan, dat de hoogste soort geestelijke wezens, die den naam van cherubijnen of serafijnen dragen, dit lofzingen van het driemaal heilig eeuwiglijk voortzet en steeds roepen blijft. Daar dingen we dus niets op af. Wezens, hoogstaande geestelijke wezens, die er voor geschapen, die er op aangelegd zijn, om Gode het Halleluja toe te jubelen, doen het hoogste wat een creatuur doen kan. Wij staan daarvoor te laag. Voor ons is 't jubelen wel de hoogste levensuiting, maar iets waartoe we slechts zeer enkele malen en voor korte oogenblikken kunnen geraken. Wij zijn te zwak om in den jubel met heel ons hart en heel onze ziel te volharden. Een oogenblik kunnen we serafijnenjubel aanheffen, duurzaam niet. Maar hieruit volgt in 't minst niet, dat er geen geestelijke wezens kunnen zijn, die deze gave wel bezitten. Wat we van de serafijnen lezen, toont het. En zoo kon het dus ook met de engelen zijn. Doch hiertegen juist moet opgemerkt, dat wie 't zóó verstaat, de beteekenis en de roeping der engelen miskent. Zóó toch opgevat, zouden ook de gewone engelen niet anders dan wachters in het paleis des Heeren zijn, en zou de Schepping, d. i. al 't creatuurlijke, en daaronder ook de mensch, hun niet aangaan. En juist die verkeerde opvatting is het, die de beteekenis van de engelen voor heel de Schepping, en met name voor den mensch, al te zeer heeft verkleind. Veeleer is de indruk dien de Schrift achter laat, dat het regel is wat we in Hebr. 1 : 14 van de gewone engelen lezen: „Zijn ze niet *allen* gedienstige geesten, die *tot dienst* uitgezonden worden, om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen?" Doch hiermee verandert de voorstelling die we ons van de engelen hebben te vormen, dan ook geheel. We kennen dan wel als wachters en lofzingers in het doorluchte paleis de serafijnen en cherubijnen, en hun taak gaat hierin op. Maar heel anders staat 't met de *zendboden* des Heeren, die, gelijk alle heilige creaturen, óók wel lofzingen, maar toch, afgedacht hiervan, een geheel eigen roeping hebben, en die roeping is: *instrumenten des Heeren te zijn in Zijn Goddelijk regiment over alle creatuur.* Het wereldproces loopt niet en is dus niet denkbaar, zoo ge de engelen buiten rekening laat; en als ge onderzoekt, hoe van de eerste wording af, en na den val, dit proces zich naar zijn Voleinding toebeweegt, kunt ge, als factor van hoogernstige beteekenis, de engelen, en in verband met dezen, de demonen, ter verklaring van wat plaats grijpt en greep en grijpen zal, niet missen.

Er is natuurlijk in het Godsbestuur tweeërlei. Er is het *regiment* Gods over alle schepselen, maar er is, zelfs hieraan voorafgaande,

de *instandhouding* van alle geschapen dingen, het maintineeren van wat we met één woord *de natuur* kunnen noemen. Er is een gestadige instandhouding van de creatuurlijke krachten in de creatuurlijke wezens, uitloopend op het hoogste creatuurlijke wezen in den mensch, maar er is, afgescheiden van die maintineering van het bestaande, nog heel iets anders, t.w. het Voorzienig bestel, het regiment, het in beweging zetten van al 't bestaande, het sturen van al wat bestaat op een doel, het hierdoor doen opkomen van een geregeld proces, en ten slotte een doen uitloopen van dit proces op een Voleinding, waarin heel de Schepping Gods zich rechtvaardigen zal. Het is daarom zoo schuldig oppervlakkig, zoo men het stuk der Voleinding bepaalt en beperkt tot hetgeen leiden zal tot de voleindigde zaliging der uitverkorenen. Dit ware de gemeente der uitverkorenen losmaken uit het creatuurlijk verband, waarin ze krachtens de Schepping door God geplaatst is, en dit mag niet. De samenhang der creaturen mag voor de Voleinding geen oogenblik uit het oog worden verloren. Gods regiment over de engelen en Gods regiment over 's menschen wel en wee is één. We verliezen daarom de eenheid van blik op het geheel, zoo we den samenhang tusschen de Geestenwereld en onze menschenwereld niet tot zijn recht doen komen. En toch staan we steeds aan het gevaar bloot, dit verband te veronachtzamen, zoo we de geestenwereld te ver van ons leven, en ons leven te ver van de geestenwereld isoleeren. Daarom is het zaak, duidelijk in te zien, dat we niet op de gewone engelen mogen aanwenden, wat zeer zeker in engeren zin van de cherubijnen en serafijnen geldt. Voor die hoogste geestelijke wezens is het contact met onze menschenwereld niet dan zeer bijzondere exceptie. Daarentegen voor de gewone engelen is er *dienst* verordend; een dienst, die het in contact zijn en blijven met de wereld waarin wij verkeeren, tot regel stelt. Een contact, waarvan verreweg de meesten wel niets ontwaren, en waar anderen spottend om lachen, maar dit grijpt gedurig ook op ander terrein plaats. Een nog jong kind heeft van verre geen vermoeden van het contact, waarin het staat met de electrische en magnetische krachten der natuur, met de inwerkingen van zon en maan, en zooveel meer. Doch groeit 't op, wordt het rijper en wijzer, dan leert 't dat contact eerst vermoeden, en dan verstaan, en gaat zijn ontwikkeling door, dan gaat het rijper intellect er geheel in meeleven.

En zoo nu is het ook met dit contact, waarin de engelen met ons staan. Ook hiervan gissen duizenden en tienduizenden niet het allerminste, en velen lachen er zelfs om, als er van gesproken wordt. Anderen willen er nog wel van hooren, zoo er gepoëtiseerd

wordt over huisengelen, die 't leven verrijken, maar voelen spot opkomen, zoo ge gewaagt van contact ook met onheilige geestelijke wezens. Maar de geestelijke kenners hebben steeds anders geoordeeld. Zelfs onder de heidenen leefde steeds het besef van de aanraking, waarin we stonden met een wereld van andere geestelijke wezens dan we zelf zijn. Mozes en de profeten wisten er van, en Christus die uit den hemel tot ons kwam, heeft ons dit contact op alle manier betuigd. Zijn apostelen droegen het geloof ervan de wereld in; Zijn Kerk heeft 't steeds beleden, en de groote Hervormers, mannen als Luther en Calvijn, voelden er de juistheid van. En daarom zou dan ook onze uitstalling van de factoren, die in het wereldproces, dat op de Voleinding moet uitloopen, meêwerken, defect en onvolledig blijven, indien we, gelijk maar al te vaak geschied is, dit veelzeggend element over het hoofd zagen.

Zelfs mogen we dit element niet te beperkt opvatten. Het mag niet voorgesteld, alsof 't wel meetelde in de dagen van profeten en apostelen, maar thans niet meer. Men mag geen ingang geven aan het denkbeeld, alsof engelen en demonen hierin onderscheiden waren, dat wel de goede engelen op ons inwerken, maar de demonen niet. Het zou ons feil doen gaan, zoo we bij dit contact met de geestelijke wereld uitsluitend dachten aan zonde en genade, die over ons lot beslissen, en zoo we het natuurlijke, ja zelfs het lichamelijke, geheel buiten sloten. Denk slechts aan de bezetenen. Ja, om 't wel te verstaan, mogen we zelfs de werkingen uit de geestelijke wereld niet bepalen en beperken tot de menschen, maar moet ingezien, dat ook de dragers van het natuurlijke leven de werking van de engelen ondergaan kunnen. Denk slechts aan het badwater te Bethesda. Ontleding van het geheele samenstel dezer inwerkingen is ons niet gegeven. Ongetwijfeld breiden deze inwerkingen van de geestenwereld zich veel verder uit dan wij vermoeden, en gissingen baten hier niet. Wat ons niet geopenbaard is, kan niet door onze fantasie worden aangevuld. Daaraan mogen we ons zelfs niet overgeven. Maar op wat ons geopenbaard is, zal elk onzer, én bij zijn blik op de historie, én bij de beoordeeling van zijn omgeving, én bij zijn eigen geestelijke ontwikkeling, scherpelijk letten. Wie dit niet doet, sluit moedwillig het oog voor licht, met hooger doel hem geschonken.

XVIII. Hun dienst op aarde.

Hij maakt Zijne engelen geesten, Zijne dienaars tot een vlammend vuur. PSALM 104 : 4.

DE onderscheiding tusschen de hemelsche paleiswachters en de dienende engelen vindt haar afschaduwing in het onderscheid, dat op aarde gezien wordt tusschen den hofstoet van een machtig vorst en de dienaren waardoor hij het bewind over zijn land voert. Kort saamgevat, heeft men dit verschil vaak uitgedrukt door tegenover elkander te stellen de paladijnen en de ministers van den vorst. Doch dan lette men er op, dat het woord: *minister* niet alleen dienaar of wachter beteekent, doch dat het in onze Statenvertaling zelfs in den regel door het woord: *knecht,* wordt aangeduid. De mannen die met den vorst aan het hof verblijven, en als een lijfwacht om hem vormen, hebben dus met het bewind, met het volk, met wat er in het land omgaat, niets uitstaande. Hun werkkring bepaalt zich tot paleis en hof. Daarentegen de ambtenaren in hoogere en lagere rangen, die de vorst als instrumenten gebruikt, om door hen de regeering te vormen, staan wel met den dienst van het paleis in verband, maar hooren er niet toe. Zij zijn voor land en volk, gelijk de paladijnen voor den persoon des konings en zijn hof zijn aangesteld. Nog heden ten dage is dit zoo ook aan ons hof. De Koningin is in haar paleis en aan het hof omringd en omstuwd door een geheele groep van hofbeambten, grootmeesters, maarschalken, ceremoniemeesters, en kamerheeren, die met de regeering niets uitstaande hebben, en zich wel wachten zullen om er zich in te mengen; maar van dezen hofstaat en hofstoet ganschelijk onderscheiden, bestaan er buiten het paleis departementen van algemeen bestuur, ook wel ministeriën genoemd, voor de Justitie, voor Buitenlandsche Zaken, voor Oorlog, voor de Geldzaken enz., en de hoofden van deze departementen met al hun onderhebbend personeel op de bureaux in het land, vormen saam het groote samenstel van dienaren, die, als verlengstukken van den arm des Konings, het recht in het land bestellen en 's Konings wil ten uitvoer brengen.

Juist nu omdat het alzoo in alle landen waar een vorst regeert, en zoo ook ten onzent, ingericht is, kan het ons niet moeilijk vallen, om van het paleis daarboven, van den hof der hoven, gelijk 't in onze berijming heet, en van den breeden engelenstoet ons een klare en duidelijke voorstelling te vormen, mits we ons

maar hoeden om 't alles te vergeestelijken. We verstaan dan dat er, waar dan ook, in het heelal een plaats moet zijn, die ook uiterlijk waarneembaar is, en waar de ten hemel opgevaren Heiland zich bevindt. Hij toch voer ten hemel op in de menschelijke natuur die Hij uit Maria had aangenomen, een menschelijke natuur in vollen zin, dus niet enkel uit een ziel bestaande, maar ook omkleed met een lichaam, dat juist, omdat het stoffelijk is, aan een bepaalde plek of plaats gebonden moet zijn. Bij die heilige plek is dan tevens de rechterhand Gods te denken, wat, daar God een Geest is, en geen rechterhand van vleesch en bloed heeft, niet anders kan en mag verstaan worden, dan van de concentratie van Zijn Goddelijke Almogendheid. De Almogendheid Gods straalt naar alle kanten in heel Zijn Schepping uit, maar ergens moet dan toch het middenpunt zijn, van waaruit die uitstraling plaats grijpt. Dat centrum, dat middenpunt heet dan „de rechterhand Gods", en daar is de verhoogde en verheerlijkte Heiland. Niet eerst *door* de hemelvaart is dit Goddelijk centrum ontstaan. Dat kon natuurlijk niet, want Jezus is opgevaren waar Hij te voren was. De hemelen waren Hem bereid, en van de eerste ure der Schepping af moet er een middenpunt geweest zijn, van waar kracht en leven in de Schepping uitstraalde. In dat middenpunt is de hoogheilige majesteit des Heeren HEEREN, en het is dit centrum van Goddelijke majesteit, dat ons op meer dan ééne plaats in de Heilige Schrift, met name in Jesaja VI, in Ezechiël en in de Openbaringen geteekend wordt.

Men noeme dit nu het „hof der hoven", of het „geducht paleis", majesteit onderstelt vanzelf een troon; vandaar dat gedurig van den troon des Allerhoogsten gesproken wordt, en in dit denkbeeld van den troon nu ligt vanzelf tweeërlei besloten, eenerzijds de Koning der koningen die op dien troon zit, en anderzijds het gansche creatuur dat van uit dien troon geregeerd en beheerscht wordt. Voor elk van die beide nu staat in den dienst des Heeren HEEREN een geheel afgescheiden en afzonderlijk corps van geestelijke wezens. De Heere zelf is omstuwd door Zijn cherubs en serafijnen, die zich verder met het rijksbewind en met het creatuur niet inlaten, en veeleer waken dat alle creaturen zich onthouden van wat aan de majesteit des Heeren afbreuk kon doen, of inbreuk kon maken op de heerlijkheid van het paleis waar God woont. In zooverre is deze Goddelijke lijfwacht eer afwerend dan aantrekkend.

Maar is dit het hof der hoven en het geducht paleis met zijn heilige en heerlijke paladijnen, er moet van dat paleis ook een rijksbewind uitgaan, en dit wordt gevoerd deels rechtstreeks door God zelf, deels door den instrumenteelen dienst van hemelsche amb-

tenaren, en die hemelsche ambtenaren, dat zijn dan wat gemeenlijk *de engelen* genoemd wordt. Natuurlijk verkeeren ook die engelen in dat middenpunt der heerlijkheid, gelijk ook op aarde de ministers in het paleis van den vorst worden toegelaten en vandaar uitgaan, maar toch ligt hun dienst, hun taak, hun roeping niet *in* dat paleis, maar *daarbuiten* in de Schepping. Ze lofzingen Gode en ze prijzen en verheerlijken Zijn Naam, maar toch heeten ze *boden, gezanten, uitgezondenen*, want *engel* komt van het Grieksche woord *angelos*, dat gebezigd is om 't Hebreeuwsche woord *Mal'ak* te vertalen, en dit Hebreeuwsche woord *Mal'ak* beteekent niet anders dan een *in dienst gesteld persoon*; iemand die een commissie heeft ontvangen; iemand aan wien een taak is opgedragen; die met iets belast is; en vooral en met name iemand die er op *uitgezonden* wordt om zich van zijn last te kwijten. De voorstelling is alzoo volkomen duidelijk. De Drieëenige God troont in Zijn hemelsch paleis, onderwijl Hij alomtegenwoordig het heelal vervult. In Zijn paleis heeft die God te Zijnen dienste heel een heir van engelen gereed. Het zijn deze engelen die Hij als Zijn dienaren bezigt, en die Hij nu uit Zijn paleis uitzendt, om in het heelal Zijn last of bevel ten uitvoer te brengen. De paladijnen zijn voor den dienst *in*, de engelen voor den dienst *buiten* het paleis. Iets waarbij men er niet over valle, dat juist de dienaren in het paleis gevleugeld zijn, en de boden die uitgaan, niet. De vleugels toch zijn aan de serafijnen gegeven, niet om zich te verplaatsen, maar om er op te zweven, zoodat ze in de Schepping geen steunpunt hebben te zoeken. Door God uitgezonden, trekken nu die overige, dienende engelen heel de Schepping door, en wel zoo, dat ze, als onlichamelijk, aan geen afstanden gebonden zijn, en er met geen tijd die voor hun verplaatsing vereischt wordt, te rekenen valt. Want wel verschijnen de engelen aan den mensch soms in zichtbare gestalte, maar dit is hooge uitzondering en strekt alleen om den mensch hun tegenwoordigheid te openbaren; en nooit zijn deze verschijningsvormen lichamen gelijk wij een lichaam hebben.

Wat nu alleen eenigszins vreemd aandoet, is, dat het heir van deze engelen zoo ontzaglijk groot is. We lezen van tienduizenden maal tienduizenden. Nu is éénmaal tienduizendmaal één tienduizend reeds honderd millioen. In het onbepaalde meervoud gesteld, geeft dit dus den indruk, dat we met ontelbare heirscharen van deze geestelijke wezens te doen hebben. En dit nu zoo zijnde, ontstaat vanzelf de vraag: Waartoe bestaan deze milliarden van engelen? Op die vraag komt men niet, en ze boezemt ons althans geen belang in, zoolang men de lijfwacht Gods met de dienstwacht van Zijn engelen over één kam scheert. Dan toch blijft men staan bij

de voorstelling, dat al deze onafzienbare heirscharen van geestelijke wezens geen andere bestemming hebben, dan om in hemelsche muziek en zang den Hoogen God te verheerlijken. Doch heel anders komt 't te staan (en hiermee voelt men aanstonds het hoog gewicht van de onderscheiding tusschen de hemelsche Hofwacht en de dienende engelen) zoo voor dit doel bepaaldelijk de cherubs en serafijnen bestemd zijn, en zoo de gewone engelen veeleer buiten het paleis en voor de regeering van de wereld hun beteekenis hebben.

Zonder hierop dieper in te gaan, stellen nu verreweg de meesten zich dit aldus voor, dat er een eindeloos tal van engelen is, maar dat God de Heere slechts nu en dan, slechts af en toe, een enkele maal, een of meer engelen gebruikt heeft voor een hun opgedragen zending. Die enkele uitzendingen van zeer enkele engelen hebben dan uitsluitend plaats gehad in verband met de heilige historie, met betrekking tot het ééne volk van Israel. Eerst *uiterst* zeldzaam, in de dagen van Jezus iets meer; toen nog zeer ten deele in de dagen der apostelen, en daarmee was het uit. En het is nu met deze voorstelling, dat men zoo moeilijk het feit kon rijmen van het bestaan van milliarden van engelen. Alles saamgenomen, verhaalt de Heilige Schrift ons niet dan van een zeer klein getal uitzendingen van engelen, geen tien dozijn in aantal over een loop van veertig eeuwen, en ook de historie die daarop volgde, vermeldt er niets van. Hoe nu is dit te rijmen, dat er van den aanvang der Schepping af millioenen maal millioenen engelen om Gods troon hebben gestaan, wachtende op Zijn lastgevingen, en dat in al die eeuwen die achter ons liggen, niet dan een hoogst enkele maal van de uitzending van een engel sprake is; zoo zeldzaam zelfs, dat ge met den verrichten dienst niet één enkel vierendeel van een jaar zoudt kunnen vullen. Het is zoo, er is bij Bethlehem in Efrata's velden sprake van een geheele heirschare van engelen die Gode lofzingen; maar dat staat bijna op zichzelf, en was eveneens een zeer snel voorbijgaande gebeurtenis. Ontkend kan daarom niet, dat naar de gewone voorstelling deze twee niet te rijmen zijn: eenerzijds, dat deze engelen dienende geesten zijn, die Gode ten dienste staan als boden of instrumenten om Zijn wil uit te voeren, en anderzijds, dat over een tijdperk van nu zestig eeuwen ons aangaande den dienst van myriaden dezer engelen niet anders en niet meer gemeld wordt, dan dat een honderdtal van hen misschien, allen saam, één enkele maand dienst verrichtten. Deze voorstelling van hun dienst beantwoordt noch aan hun aantal noch aan de eeuwen die sinds hun schepping verliepen. Het moge waar zijn, dat God in elke lente aan alle vruchtboomen

saam een eindelooze myriade van bloesems doet uitloopen, waarvan geen millioenste deel zaad zet, maar nooit kan of mag deze Goddelijke Scheppingsweelde toegepast op geestelijke wezens van zoo hooge orde als de engelen zijn.

Oplossing van deze moeilijkheid vindt ge dan eerst, zoo ge er wel op let, dat in de Schrift schier uitsluitend van zoodanigen dienst der engelen sprake is, waarbij zij *verschijnen*, d. i. hun tegenwoordigheid aan menschen kenbaar maken, menschen toespreken, of daden verrichten die onder menschelijke waarneming vallen; en hieruit is het, dat zoo licht de voorstelling ontstaat, alsof een engel alleen dan handelend optreedt, indien hij tegelijk *verschijnt* of iets van zijn tegenwoordigheid aan menschen merken laat. Al nu wat we dienaangaande in de Heilige Schrift vinden opgeteekend, hangt rechtstreeks saam met zonde en genade. We lezen toch van straffen die door engelen worden opgelegd en uitgevoerd, en we lezen van aankondigingen of reddingen die in 's Heeren naam door hen worden aangebracht. Doch hieruit zou dan ook volgen, dat, ware er geen zonde tusschenbeide getreden of geen sfeer van genade tot ontsluiting gekomen, de engelen nooit iets zouden te doen gehad hebben. Meldde nu de Schrift, dat de engelen eerst geschapen waren *na* den val, als een middel om Gods toorn en om Gods genade te openbaren, zoo zou hierin tenminste geen tegenstrijdigheid liggen, ook al zou zelfs dan nog het overgroote aantal der engelen in verband met hun zoo zeldzaam optreden ons verbazen. Maar de Schrift toont 't ons anders. De engelen waren er eer de mensch geschapen werd. Uit het hart der Schepping toch komt ons de mare toe van de volzalige ure „toen de morgensterren vroolijk zongen en de kinderen Gods, d. z. de engelen, juichten" (Job 38 : 7). En dit zoo zijnde, gaat het uiteraard niet aan, eenerzijds vast te stellen, dat de engelen geestelijke wezens zijn, die de bestemming hebben om God als instrumenten bij het regiment over Zijn Schepping te dienen, en dan voorts te constateeren, dat ze, ware de val uitgebleven, nooit iets zouden te doen gehad hebben. De beweegkracht van hun schepping zou dan in de zonde hebben gelegen, en bij uitblijven van de zonde ware hun schepping doelloos geweest. Hieruit nu volgt, dat hetgeen ons in de Schrift als engelenverschijning wordt bericht, niet der engelen gewone dienst, maar hoogstens een exceptie daarop kan geweest zijn. De breuke in de Schepping door de zonde aangebracht, gaf de aanleiding, dat de engelen gebezigd werden in een *buitengewonen* dienst. Hun optreden in verschijningen was dus niet de eigenlijke dienst, waartoe ze geroepen waren en

bestemd werden in hun schepping, maar een buitengewone zending, die hun opgedragen werd in verband met zonde en genade. Doch dit zoo zijnde, gelijk het o. i. kwalijk tegenspraak duldt, zoo volgt er dan ook uit, dat de gewone dienst der engelen van geheel anderen aard moet geweest zijn, en dat zich eerst in verband met dien gewonen dienst, hun schepping, hun roeping, hun bestemming verklaren laat. Een bestemming, die dan in niets anders kan liggen dan in de instrumenteele uitvoering van Gods bewind in het leven der natuur en in het leven der menschen, zoowel wat den enkelen mensch betreft, als wat aangaat de saamvoeging van menschen in gezinnen, geslachten, stammen en volken.

Dit nu hangt aan het karakter van het Goddelijk bewind en regiment. Hieraan namelijk, of dit in den regel onmiddellijk dan wel middellijk is. Is het steeds onmiddellijk, dan is voor den dienst van die geestelijke wezens die wij engelen noemen, geen plaats. Is daarentegen de werking van het Goddelijk bewind en regiment in de instandhouding en in de regeering der dingen *middellijk* van aard, dan verstaat het zich, dat de engelen als instrument in de hand Gods dienst deden en nog doen, en verstaat men het waarom ze geschapen werden in zoo schier oneindig groot aantal. Nu is dit probleem zeer wel uit te maken. Al te licht neigen wij er toe, om aan 't bewind, d. i. aan de instandhouding en het voorzienig bestel aller dingen een karakter van onmiddellijkheid toe te kennen. God is de Schepper. In de Scheppingsmacht openbaart zich Gods hoogste glorie. En als we lezen: „Hij spreekt en 't is er, Hij gebiedt en het staat er," dan openbaart zich in dit aangrijpend zeggen ongetwijfeld de hoogste macht. Wij menschen moeten alles middellijk tot stand brengen. Onmiddellijk vermogen we niets. Vandaar de zoo voor de hand liggende tegenstelling om het middellijke aan het creatuur te verbinden, en om ons al het Goddelijke in het hooge karakter van de *onmiddellijkheid* te denken. Alleen zóó verstaan we den diepen zin van het zeggen: „In den beginne schiep God hemel en aarde." En toch, hoe geneigd we ook zijn, om al wat Godes is, ons liefst onmiddellijk te denken, desniettemin toonen natuur, historie en Schrift als om strijd, dat God zelf zich Zijn wegen niet alzoo heeft afgebakend, maar dat schier al Zijn werken na de eerste Scheppingsdaad, een *middellijk* werken geweest is en nog altoos blijft. Volstrekt niet uitsluitend; dit sta voor ons vast. Vooral op hoog geestelijk gebied zijn de werkingen van den Heiligen Geest veelal zelfs van gansch onmiddellijken aard. De wedergeboorte is niet anders te verstaan. Het is en blijft ten opzichte van de wedergeboorte gelijk Jezus het tot Nicodemus uitsprak: „De wind blaast waarheen hij wil, en gij hoort zijn geluid, *maar gij*

weet niet van waar hij komt," en zoo, zegt Jezus, is het ook met een iegelijk, die uit den Geest geboren wordt. Van een middellijke werking bespeurt ge hierbij niets. Dit nu geldt ook van alle hoogere zielsgemeenschap met den Eeuwige. Het geldt ook van indachtig makende genade, en van zooveel meer. Een onmiddellijk terrein van Goddelijke werking is er zeer zeker. Alleen maar, neemt ge 't leven als één machtig saamhangend geheel, dan is de omiddellijkheid de regel *niet.* Eer omgekeerd.

De onmiddellijkheid geeft geen historie, en toch heeft God zelf het Scheppingsleven in een historie saamgevat. Hij heeft niet slechts droppelen doen neerdalen, maar zich een stroom doen vormen, en voor dien stroom de bedding uitgegraven. Adam is onmiddellijk geschapen, maar ook hij alleen. Reeds Eva niet. En al het verdere menschelijk geslacht is niet door nieuwe schepping, maar door generatie in het leven getreden. En dit geboren worden van de één uit den ander is geen toevalligheid, maar de grondslag van alle menschelijke saamleving. Onmiddellijke schepping van mensch na mensch had niet kunnen geven, wat het middellijk doen geboren worden door het geslachtsverband feitelijk gegeven heeft. Ook al is er toch veel over geredetwist, of de mensch uit zijn ouders geboren wordt, oftewel door God rechtstreeks in den schoot van zijn moeder geschapen wordt, dit vraagstuk kan hier geheel terzijde worden gelaten. In elk geval bond God zich ook bij uw wording aan wat bestond. Ge zoudt er zonder een vader en zonder een moeder niet gekomen zijn. De erfelijkheid die nawerkt, toont zelfs den levenssamenhang, en ook al zien we niet verder dan de menschelijke persoonlijkheden, zoo moet reeds met het oog daarop beleden, dat de wegen Gods die van *middellijkheid* zijn.

Ook wordt door al wat buiten onze eigen geboorte ligt, deze samenhang der middellijkheid bevestigd. Er is geen enkele bloesem, geen enkele zaadkorrel die nieuw geschapen wordt, het komt al wat in de natuur opbloeit, voort uit wat was en bestond, en dit weer door gegevens, die in hetgeen bestond aanwezig waren. Een tarwekorrel, waaruit ons 't brood wordt bereid, stamt af van de eerste tarwekorrel die God in het Paradijs schiep. En zooals het in de plantenwereld is, evenzoo staat het in de dierenwereld. Nieuwe schepping is nergens te ontdekken, het komt al wat opkomt, uit wat reeds aanzijn ontvangen had. Zelfs mag gezegd dat de poging van de Darwinisten om zelfs de drie organische rijken in hun opkomst uit het anorganische te verklaren, hoe hopeloos dit pogen ook zij, toch bij de onderzoekingen, die zijn ingesteld, telkens opnieuw getoond heeft, hoe de regel der middellijkheid in al wat

eenmaal bestaat, zonder uitzondering, doorgaat. Er is eenmaal schepping geweest, maar nadat deze schepping voleind was, is wat bestaat steeds oorzaak van wat daarna komen zal. Onmiddellijk komt er niets meer, dan *door het wonder*. En daar nu het wonder steeds exceptie is en blijft, zoo volgt hier rechtstreeks en onwederlegbaar uit, dat de regel van Gods doen juist in de *middellijkheid* is vastgezet. Zelfs strekt 't wonder niet, om te duren, maar om, na zijn ingrijpende werking teweeg te hebben gebracht, aanstonds weer in den regel der middellijkheid over te gaan.

Nu kan onderzoek en napluizing ons omtrent dezen middellijken gang van Gods werken tot op zekere hoogte veel ontdekken. Zoolang we er buiten blijven, en nog niet verder doordrongen dan in het waarneembare, grijpbare, ontleedbare, dat we begluren en bespieden, dat we wegen en meten kunnen, zien we werkingen en krachten, ontledingen, verbindingen en zooveel meer. Bewijs voor ons op dit zekere gebied van een wetenschap, waarbij zelfs de hypothese onzen schat van zekere kennis verrijken kan. Zoodra ge echter dieper wilt doordringen, en u afvraagt, hoe 't achter al het zichtbare en wonderbare toegaat, en hoe die krachten en werkingen die ge waarneemt, opkomen, begeeft u uw kennis reeds; en al kunt ge ook dan nog, zoolang ge op 't gebied van het waarneembare blijft, u door gissingen en vermoedens helpen, toch laat u ook dit in den steek, zoodra ge nog dieper in wilt dringen tot in het geheim der persoonlijkheid en van alle hooger leven. Dan is er geen wetenschap meer die u geijkte zekerheid verschaft; dan is er buiten de openbaring schier geen licht op te vangen; dan spreekt de een den ander tegen; en blijkt uit alles dat we voor raadselen staan, die alle oplossing volstandig weigeren. Niet 't minst zijn we dan onszelf een raadsel, en voelen we ons zoo overgelukkig, zoo we, zelf dolend op ons levenspad, ervaren en gevoelen mogen dat onze God ons leidt.

Is het nu aan geen twijfel onderhevig, dat er onreine, onheilige geesten zijn, die in den loop van ons leven schadelijke, verleidende invloeden op onzen geest uitoefenden, zonder dat we er zelf 't minst van ontwaarden, en dat we toch later voor het feit staan, dat 't zoo toeging en er daarom tegen leeren bidden: Verlos ons van den Booze! — wat zou ons dan beletten te gelooven, dat er evenzoo ook goede geesten zijn, die invloeden ten goede op ons kunnen uitoefenen. Satan en zijn demonen zijn toch niet anders dan gevallen engelen. Zouden nu gevallen engelen meer in ons vermogen, dan de engelen die Gode trouw bleven? Dit kan toch immers niet. En staan we zoo voor het feit, dat God de Heere door Zijn engelen op ons en op ons leven kan inwerken, wat zou

dan beletten, dat diezelfde God diezelfde engelen evenzoo gebruikt om invloeden te werken in andere personen, om in te werken op gebeurtenissen, en om de historie der dingen te leiden. Met één woord, wat zou ons dan beletten aan te nemen, dat die tienmaal duizendmaal tienduizenden van engelen elken dag en elken nacht in den dienst Gods doende en bezig zijn, om Zijn bestel uit te richten en Zijn Goddelijk regiment, ook over ons en de onzen, tot uitvoering te brengen?

XIX. De mensch en de engelen.

Weet gij niet, dat wij de engelen oordeelen zullen?
1 Cor. 6 : 3*a*.

OM de stelling van de engelen in het groote wereldproces, dat op de Voleinding uitloopt, tot volle klaarheid te brengen, is ten slotte nog iets nader in te gaan op de verhouding waarin de Schrift menschen en engelen tot elkander plaatst. De uitspraken der Heilige Schrift die hier het meest op den voorgrond treden, zijn drie in aantal. Ten eerste de verklaring van Paulus in 1 Cor. 6 : 3: „Weet gij niet dat wij de engelen oordeelen zullen", waar schijnbaar althans tegenover staat, wat we lezen in Matth. 25 : 31, dat als de Christus te oordeelen komt over de kinderen der menschen, „al de heilige engelen met Hem ter vierschaar zullen verschijnen." Dan in de tweede plaats wat we lezen in Hebr. 2 : 16: „Want waarlijk, Hij neemt de engelen niet aan, maar Hij neemt het zaad Abrahams aan". En in de derde plaats Davids uitroep in Psalm 8 : 6: „Gij hebt hem een weinig minder gemaakt dan de engelen, en hebt hem met eere en heerlijkheid gekroond"; een uitspraak waaraan voorafgaat: „Wat is *de mensch*, dat Gij zijner gedenkt, en de zoon des menschen, dat Gij hem bezoekt"; iets wat in die algemeenheid genomen, zeer stellig op den mensch als zoodanig, en niet in 't bijzonder en uitsluitend van den Messias geldt, gelijk het in bijzondere toepassing in Hebr. 2 : 7 wordt opgevat. Deze drie uitspraken nu loopen in zooverre uiteen, dat het de ééne maal schijnt alsof de engelen *boven*, en de andere maal alsof ze *beneden* den mensch gesteld worden. Toch kan er, zoo men op 't onderling verband let, geen twijfel over bestaan, of in rangorde staat de *mensch* als zoodanig boven de *engelen* als zoodanig;

slechts moet op twee bijkomende omstandigheden worden gelet. Hierop namelijk, of er sprake is van den mensch in zijn gevallen staat of van den mensch in zijn oorspronkelijke zuiverheid. En evenzoo, of gedoeld is op den mensch in zijn aanvang, dan wel op den mensch in zijn voleinding. Over beiden een kort woord.

De engelen zijn geestelijke wezens, die niet geschapen zijn om zich tot hooger stand te ontwikkelen. In de geestenwereld is geen sprake van opklimming van lager tot hooger gesteldheid. Onder menschen begint het met het kleine wicht aan moeders borst en komt de voleinding pas in den volwassen man. Van de engelen daarentegen ontvangen we uit de Schrift geen anderen indruk dan dat ze van meetaf, d.i. van hun eerste verschijning gerekend, zijn wat ze als wezens ooit worden zullen. Ze kunnen vallen of staande blijven, maar of ze goed dan wel boos zullen zijn, ze wassen niet aan, ze komen niet verder, ze nemen niet toe in macht en kennis. Bij alle deze geestelijke wezens greep plaats, wat onder menschen alleen Adam en Eva gewerd. Adam noch Eva zijn gegroeid, van minder tot meer opgewassen, en zoo ten slotte volwassen geworden. Zoo vergaat het ons, maar zoo verging het niet het eerste menschenpaar, en zoo verging het evenmin aan de engelen. Zelfs gaat de vergelijking met Adam en Eva hier slechts ten deele door, t.w. alleen in hun lichamelijk aanzijn. In kennis en wetenschap daarentegen zijn de eerste menschen wel ter dege toegenomen, terwijl zelfs dit bij de engelen niet plaats greep. In zoover kan dus gezegd, dat de mensch een weinig minder dan de engel gemaakt is. De engel aanstonds in volkomenheid, de mensch niet alzoo. Omgekeerd staat de mensch boven den engel, ten eerste voor zoover de engel alleen in geestelijke natuur bestaat, en in den mensch, doordat hij ziel en lichaam is, de volheid der geheele Schepping zich afbeeldt. Van de andere zijde staat de mensch weer beneden den engel, zoo ge den mensch neemt, gelijk hij door de zonde en den daarop gevolgden vloek en ellende werd. Dit toch verschilt hemelsbreed van wat de mensch was vóór den val, gelijk God hem in gerechtigheid schiep. Toen zuiverheid, nu ingezonkenheid en een derven van den glans, waarin hij oorspronkelijk gesteld was. Daar nu de engelen, (en natuurlijk zijn hieronder te verstaan de goede, niet gevallen engelen) geen vermindering van hun staat ondergingen, maar volstandig in hun heiligheid schitterden, is het ook onder dit gezichtspunt te verstaan, hoe de mensch in zijn huidigen toestand een weinig minder dan de engelen kan genoemd worden.

Met deze feiten moet wat we in Hebr. 1 : 4 lezen in verband worden gebracht. Daar toch lezen we van den Christus, dat Hij

„zooveel treffelijker dan de engelen geworden is, als Hij uitnemender naam boven hen geërfd heeft"; iets wat dan nader betoogd wordt met de vraag: „Tot wien der engelen heeft God ooit gezegd: Gij zijt mijn Zoon, heden heb Ik u gegenereerd"; of ook elders: „Dat alle engelen Gods Hem aanbidden"; en dan weer: „Tot welken der engelen heeft Hij ooit gezegd: Zit aan mijn rechterhand, totdat Ik uw vijanden zal gezet hebben tot een voetbank uwer voeten?" Al te gader vragen waarop dan de generaliseerende slotsom volgt: „Zijn de engelen niet allen *dienende* geesten?" Wel toch staat er in onze overzetting: „zijn ze niet alle *gedienstige* geesten", wat nu andere beteekenis heeft, maar oorspronkelijk toch niet anders dan in den zin van „*dienende* geesten" bedoeld is, gelijk duidelijk blijkt uit wat er onmiddellijk op volgt: „Zijn ze niet allen gedienstige geesten, die *tot dienst* uitgezonden worden." Intusschen is zelfs deze uitspraak voor wat we ditmaal op 't oog hebben, dáárom niet voldoende, overmits de voortreffelijkheid van den Christus boven de engelen in het eerste hoofdstuk van de Hebreën niet wordt afgeleid uit Zijn *menschelijke,* maar uit Zijn *Goddelijke* natuur. De aanhef toch van heel deze breede lofzegging op den Christus begint met deze plechtige betuiging: „Door Welken Hij de wereld gemaakt heeft, Dewelke, alzoo Hij is het afschijnsel Zijner heerlijkheid en het uitgedrukte beeld Zijner zelfstandigheid en alle dingen draagt door het woord Zijner kracht, gezeten is aan de rechterhand der Majesteit in de hoogste hemelen." Dit doelt zonder tegenspraak op Christus' Goddelijke natuur, als Schepper, en waar nu de engelen hiertegenover in de schaduw worden gesteld, slaat dit niet op den Christus als mensch, en dus ook niet op de natuur die ons als mensch met Jezus gemeen is. Toch slaat dit in het tweede hoofdstuk om, waar nu de Zone Gods na Zijn Vleeschwording intreedt, en nu van Hem gezegd wordt, dat Hij, in het creatuur ingaande, en alzoo staande voor de keuze, of Hij in de wereld der engelen, dan wel in de wereld der menschen zich een plaats zou kiezen, de wereld der engelen is voorbijgegaan, en van het zaad Abrahams de *menschelijke* natuur heeft verkoren. En dit nu spreekt daarom te sterker, omdat Hij niet de menschelijke natuur aannam gelijk ze in het Paradijs eens blonk, maar de menschelijke natuur gelijk ze door en na den val geworden was. Er staat toch niet, dat de Zone Gods niet der engelen, maar der *menschen* aannam, doch nader bepaald: *het zaad Abrahams;* iets wat tweeërlei in zich houdt, ten eerste dat Hij de menschelijke natuur aannam in haar ingezonkenheid, en ten tweede, dat Hij de ingezonken natuur der menschen niet aannam gelijk ze in de heidenwereld was, maar gelijk ze in het

uitverkoren geslacht zekere zuivering ondergaan had. Altoos zoo echter, dat het was en bleef de verzwakte menschelijke natuur. Er volgt toch, dat Hij niet maar in onze natuur moest verschijnen, maar *in alles* den broeders moest gelijk worden, „zou Hij een barmhartig Hoogepriester kunnen wezen". Immers „alleen in hetgeen Hijzelf, verzocht zijnde, geleden heeft, kan Hij dengenen die verzocht zijn, ter hulpe komen."

De slotsom waartoe we komen, kan dus geen andere wezen, dan dat in de rangorde der Schepping de mensch naar de bedoeling Gods van meet af boven aan, en zelfs boven de engelen, stond; dat de mensch èn door het proces dat hij te ondergaan had, wel begon met op lager trap te staan, maar dit vanzelf te boven kwam; en dat waar de Christus verschijnt om het verzwakte in zijn natuur te herstellen en hem met eer en heerlijkheid te kronen, de voleinde mensch verre boven de engelen staat, en in zoover ook de engelen zal oordeelen. Tot op het laatste gericht *schijnt* dit anders, omdat tot op het eindgericht de vrijspraak toeft, en de goede engelen, als onzondig, alzoo met Christus mede den mensch beoordeelen, zoolang hij nog met de zondaren gerekend wordt; maar dan ook niet langer. Zóó toch is de vrijspraak in de jongste vierschaar niet uitgeroepen, of de alsdan geheiligde en dus heilige mensch staat weer *boven* de engelen en oordeelt hen. Een oordeel dat dan hierin bestaat, dat hij de goede engelen als heilig eert, in tegenstelling met de gevallen engelen, die voor eeuwig verloren zijn en die hij van zich afstoot.

Het in rangorde het hoogst staan van den mensch ligt alzoo vast in de Vleeschwording. Heeft de Zone Gods niet de natuur der engelen aangenomen, maar onze menschelijke natuur; blijft de Christus in die natuur eeuwiglijk; en zal Hij eeuwiglijk in die natuur aller creaturen Heer blijven; — dan volgt hieruit rechtstreeks, dat de engelen evenals alle andere creaturen onder Hem komen te staan, en dat derhalve ook in aanleg en naar eerste bedoeling der Schepping, de menschelijke natuur als die van het hoogst staand creatuur was opgevat. Iets wat alzoo ook dan doorgaat, zoo we van de gewone engelen teruggaan op de Cherubijnen en de Serafijnen, en evenzoo indien we rekenen met wat de aartsengelen zijn genoemd. Er valt niet aan te twijfelen, dat aan den Christus in Zijn Zoonschap en vóór Zijn Vleeschwording, en evenzoo ook nu, gelijk Hij thans aan Gods rechterhand zit, alle geestelijke wezens, zelfs van de allerhoogste orde, onderworpen zijn. Of lezen we niet in Efeze 1 : 20 v.v., dat de Vader den Christus „gezet heeft aan Zijn rechterhand in de hemelen, verre boven alle

Overheid en Macht en Kracht en Heerschappij en allen naam die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende." Sterker nu kan het niet gezegd worden. Niet alleen *boven*, maar *verre boven*. En dan volgt een opsomming van *alle* machten in de geestenwereld, hier op aarde en daarboven, waaronder vanzelf ook de lijfgarde om Gods troon begrepen is. En zonder eenige uitzondering, zonder de minste beperking, wordt van deze allen saam, d.i. van al wat tot de algeheele geestenwereld behoort, uitgesproken, dat 't alles aan den Christus onderhoorig en onderworpen is. En dit niet omdat Hij de Zoon is (dan toch sprak het in zichzelf) maar omdat Hij in onze menschelijke natuur de heerschappij voert, dank zij Zijn *opstanding*. Het wonder is, zegt vs. 19 v.v., dat God „de werking van de sterkte Zijner macht" op 't hoogst en al ons denken te bovengaande gewrocht heeft in de opstanding van Christus uit de dooden, in Zijn daaropvolgende hemelvaart, en in Zijn nu zitten aan de Rechterhand Gods. Ja, het is of de apostel al de kracht der Grieksche taal uitput om 't geheel eenige van dit feit, dat thans heel den toestand beheerscht, op overweldigende wijze aan zijn lezers op 't hart te drukken. Zijn ziel is één gebed, of „God hem toch geven mocht verlichte oogen des verstands om dit mysterie in zich op te nemen en te verstaan de hoop zijner roeping en den rijkdom en de heerlijkheid van zijn erfenis in de heiligen; en zoo ook „welke de uitnemende grootheid Zijner kracht zij aan ons die gelooven naar de werking der sterkte Zijner macht, die Hij gewrocht heeft in Christus als Hij hem uit de dooden heeft opgewekt." Het geding is alzoo ten volle beslist. De Christus in Zijn menschelijke natuur heerscht over alle creaturen, hetzij dieren of engelen, hetzij serafijnen of cherubijnen, en wat we ook van de hoogheid van een Michael, Gabriël, Raphael of Uriel of andere aartsengelen in de Schrift lezen of in de apocryphe boeken opgeteekend vinden, het kan al te maal niets afdoen aan het onomstootelijk feit, dat de Christus over heel de geestenwereld volstrekte heerschappij voert, en wel voert in Zijn menschelijke natuur, zóó dat vanzelf de natuur der engelen in rangorde lager moet zijn dan die der menschen. Iets waarop onze Godgeleerden van oudsher te meer nadruk hebben gelegd, omdat hieruit vanzelf volgt, hoe er geen aanleiding zelfs voor ons bestaat om der engelen voorbede in te roepen, daar de Christus zelf, die ver boven alle engelen staat, vanzelf ons, zoo we zijn schapen zijn, in Zijn voorbede opneemt.

Met dit uitgangspunt voor ons, voelen we nog te meer, hoe vooral en met name de gewone goede engelen in het geheel der Schepping een *ondergeschikte* plaats innemen. Ze blijven de voortreffelijkheid

boven ons bezitten, dat de zonde op hen geen invloed had, terwijl wij, tot we in de eeuwigheid ingaan, altoos de naweeën der zonde blijven dragen. Doch dit is voorbijgaande. De ure komt, dat we ook in dit opzicht niet voor de engelen zullen onderdoen, en dan zal onze hoogere rang ook ons vanzelf boven hen stellen. Maar al brengt de nawerking der zonde in dit opzicht thans nog zekere stoornis te weeg, zoodat 't soms schijnt alsof de engelen boven ons staan, toch zijn en blijven ze wezenlijk creaturen van lagere orde, gelijk ze dan ook als *boden* en *dienstknechten* optreden; terwijl in die enkele plaatsen, waar dit anders schijnt te zijn, veeleer niet een der gewone engelen, maar de *Engel des Heeren* optreedt, waaronder dan te verstaan is een verschijning van den Christus in engelengestalte. Maar voor het overige zijn en blijven de engelen dienstdoende, dienende en niet heerschende geesten, die ons menschen de zaligheid bedienen. Wie nu de menschen *dient*, en aan dien dienst zelf zijn naam van *engel*, d.i. bode, ontleent, kan niet anders dan in ondergeschikte positie verkeeren. Niet natuurlijk, alsof ze *aan* ons ondergeschikt waren, want ze zijn niet aan onze macht onderworpen; maar van ondergeschikte orde in het oog en naar de bedoeling van Hem, die hen gebruikt in dienstbetrekking om ons heil te bevorderen.

Juist daarom echter gaat 't niet aan, om van het weinige, dat ons in den loop der historie van dezen dienst der engelen vermeld staat, af te willen leiden alsof dit al hun dienst geweest ware. Veeleer ontvangt men den indruk, dat slechts, naar het pas gaf, zeer enkele voorbeelden uit dien dienst der engelen ter onzer kennis zijn gebracht. Hooren we toch met zoo vele woorden, dat de engelen dienende geesten zijn ten behoeve van allen die de zaligheid beërven zullen, en vinden we in het Oude Testament over een periode van vier duizend jaren, en bij een opeenvolging van millioenen en millioenen geloovigen, ten allerhoogste een honderdtal malen van engelen melding gemaakt, dan volgt hieruit reeds vanzelf, dat slechts zeer bij uitzondering ons eenig licht omtrent den dienst der engelen gegeven wordt, en dat zelfs niet kan gezegd worden, dat het de belangrijkste verrichtingen van engelen zijn, waarvan ons mededeeling geschiedt. Veeleer ontvangen we den indruk, dat de groote dienst der engelen ongemerkt plaats grijpt; dat hierbij slechts uiterst zelden een verschijning intreedt; en dat het zoo goed als eeniglijk deze verschijningen zijn, waarop onze aandacht gevestigd wordt. Dit zou veel talrijker voor zijn gekomen, indien de openbaring Gods alleen door middel van een engel den menschen kon zijn toegekomen. Dit intusschen is volstrekt niet het geval. Veeleer is de overgroote meerderheid der openbaringen

rechtstreeks aan den mensch geschied door de inwerking van den Heiligen Geest, en is van dezen bijna vaststaanden regel slechts nu en dan afgeweken, zoodat dan alleen een engel verschijnt, die als instrument der openbaring dienst doet.

Sterk vooral springt dit in het oog, zoo men er op let, hoe de gewichtigste openbaringen soms buiten engelenverschijningen plaatsgrepen, en er daarentegen engelenverschijningen intraden bij gebeurtenissen die niet dan van zeer ondergeschikte beteekenis zijn. Anders wordt dit op 't laatst bij de komst van den Christus. Dan zien we metterdaad, hoe bij alle hoofdgebeurtenissen van aankondiging, geboorte, verzoeking, lijden, opstanding en hemelvaart de engelenverschijning intreedt. Doch zoo is het in het Oude Testament, waarin ons Israels historie verhaald wordt, volstrekt niet. Ware het ook daar de gewone gang van 't beleid geweest, dat op alle hoofdpunten engelenverschijningen hadden plaats gehad, zoo had de historie van de engelenverschijningen een gansch ander verloop moeten hebben. Hoe toch was de gang van zaken? We hooren 't eerst niet van een engelenverschijning, maar van een verschijnen van satan in een dier, en daarna van een engel als cherub die voor de heiligheid Gods zich bij den uitgang van het Paradijs in de bres stelt. En waar komt nu, als de gevallen mensch de wereld ingaat, en straks de genade haar werking begint, de eerste engelenverschijning? Bij Henoch, bij Methusalem, bij Noach? Niets er van. Negen eeuwen leeft Adam, zonder dat één enkele engelenverschijning hem te beurt valt, en geheel de ontzettende periode van den Zondvloed gaat voorbij, zonder dat ook hier van een engelenverschijning sprake is. Zelfs bij de roeping van Abraham hoort ge er niet van, en de eerste engelverschijning valt niet aan een van God geroepen profeet ten deel, maar, althans voor zooveel ons bericht wordt, aan Hagar, en zulks wel bij een onbeduidende gebeurtenis, toen ze, gevlucht uit het huis van haar heer, moest terugkeeren. Dit gold Ismael, die buiten het volk Gods stond, en niet Isaäc. Daarna hooren we voor 't eerst weer van engelen in Sodom; wederom bij iets dat niet Abraham, den patriarch, maar Lot raakte, en nog wel van twee engelen tegelijk. Wel is dit gebeurde als ingeweven in een aan Abraham te beurt gevallen openbaring, maar toch is in Sodom niet Abraham, maar Lot de hoofdpersoon. Kort daarop hooren we weer van een openbaring aan Hagar in de woestijn, zonder dat hetgeen de engel spreekt, voor Abraham en het volk van Israel van eenige bijzondere beduidenis is. Van meer beteekenis is ongetwijfeld de engelverschijning op Moria bij het offer van Isaäc. Hier geldt het geen bijzaak, maar het groote uitgangspunt

des geloofs voor Abraham en zijn volk. Doch let er nu op, hoe hier eigenlijk van geen engelverschijning sprake is. Er staat toch beide malen, dat een engel tot Abraham *van den hemel riep*, en dit niet alleen, maar beide malen is sprake niet van een engel, maar van *den Engel des Heeren*, zoodat hierbij evengoed aan een spreken uit den Hooge van den Christus te denken valt. En zoo gaat 't eigenlijk heel de geschiedenis door. Aan Eleäzar bij zijn tocht naar het Oosten wordt de hulpe van de engelen toegebeden. Jacob ziet engelen in den droom. We hooren hoe Jacob aan Efraim en Manasse, Jozefs zonen, de hulpe der engelen toezegt. Niet aan Juda valt dit te beurt, maar aan stammen, die op den grooten gang der Openbaring schier geen gezegenden invloed oefenden. In Mozes' leven treden engelen op, maar volstrekt niet om op groote keerpunten de geschiedenis te leiden. Dit was ook niet noodig, daar God met Mozes omging als van aangezicht tot aangezicht, en voor zoover ook hier op gewichtige punten van een engel sprake is, lezen we zoo goed als altijd van den Engel des aangezichts; wat andere beduidenis heeft. En gaat ge verder voort in de Schriften des Ouden Testaments, dan leest ge van engelen in het leven van David, van Elia, bij Sanheribs belegering van Jerusalem, in het boek Daniël en bij Zacharias, en een zeer enkele maal in de Psalmen en in de Profeten; maar zoo ge alles saam vat, wat er, niet over engelen gezegd of omtrent de engelen geopenbaard wordt, of als van Godsverschijningen in engelengestalte voorkomt, maar metterdaad engelenverschijningen zijn, die ingrijpen in den grooten gang van Israels historie, dan is het aantal keeren dat dit geschiedt, zoo uiterst klein, dat het aantal verschijningen bij onbeduidende voorvallen, het nog verre wint van de verschijningen op groote keerpunten. Doch wie ter wereld zal hieruit nu afleiden, dat in deze 40 eeuwen alle heirscharen der engelen saam niet anders gedaan zouden hebben, dan dit uiterst weinige dat ons vermeld staat? Het zou, met eerbied zij 't gezegd, geheel de beteekenis van de Geestenwereld tot een belaching maken. Met Hagar en hetgeen in Sodom voorviel, zijn we reeds over de 2000 jaar na de Schepping. Israels geboortejaar toch wordt op 2032 na Adams optreden gesteld. En in die twintig lange eeuwen zouden nu al de millioenen van engelen niet anders te verrichten hebben gehad, dan Hagar in haar verlatenheid te troosten, en een eind te maken aan het schandaal van Sodom! Ieder voelt, dit kan de bedoeling niet zijn van wat ons bericht wordt; en het feit blijft dat niet in Israels historie, en ook niet in het apostolisch tijdperk, maar alleen ten aanzien van den Christus de openbaringen uit de geestenwereld een allesbeheerschend karakter aannamen, om zulks

eerst straks te herhalen, als het historisch proces zal zijn afgeloopen en het slotkapittel van de Voleinding ingaat. Vandaar dat de hoofdrol aan de engelen wordt toegewezen, eerst in de Evangeliën, en daarna pas weer in de Openbaringen van Johannes.

Vatten we dit nu saam, ten eerste, dat in de geestenwereld de gewone engelen een zoo breede plaats innemen en in heirscharen van tienduizendmaal tienduizenden voor Gods aangezicht aanwezig zijn, en Hem ten dienste staan; ten tweede, dat van alle engelen saam in heel het Oude Testament eerst tweeduizend jaren zoo goed als gezwegen wordt, terwijl daarna slechts bij manier van exceptie nu en dan een engel optreedt, niet zelden bij geheel onbeteekenende voorvallen, terwijl op de groote keerpunten der historie bijna van geen engel gemeld wordt; ten derde, dat de engelen in Jezus' leven en Jezus' uitlatingen zoo groote plaats innemen; ten vierde, dat ze in de Voleinding ons worden voorgesteld als een der hoofdrollen vervullend; en ten vijfde, dat ze in de uitlatingen van patriarchen, profeten, psalmisten en apostelen gedurig ter sprake komen als een hoog gewichtig element in het leven van ons menschelijk geslacht; — dan kunnen we tot geen andere conclusie komen, dan dat de groote dienst der engelen, die zich over alle leven uitstrekt, plaats heeft op een door ons niet aanwijsbare manier, waarvan in de gewone waarneming niets te merken valt. Wel blijkt ons, dat nu en dan van dezen regel van het onmerkbare is afgeweken, maar toch altoos zoo, dat dan de overgroote dienst der engelen, die door onzen God bij de instandhouding van het geschapen heelal en bij het regiment van Zijn Voorzienigheid wordt aangewend, behoort tot de verborgen dingen, die voor ons bedekt blijven, en wier realiteit alleen op grond van eene ons geschonken openbaring voor ons vaststaat.

En valt er nu niet aan te twijfelen, of de inwerking op de levenshistorie èn van den enkelen mensch èn van de volken, die van de *gevallen* engelen uitgaat en zich *demonisch* openbaart, is van het uiterste gewicht voor den loop der historie, dan is het vanzelf eisch hiertegenover aan te nemen, dat de invloed der *goede* engelen voor het minst met gelijke kracht en als van even hooge beteekenis hier tegenover staat. Een overtuiging, die dan uiteraard tot geen andere slotsom kan leiden, dan dat wie bij het proces, dat op de Voleinding zal uitloopen, verzuimt met de geestenwereld te rekenen, dit proces niet kan verstaan.

XX. Het dieren- en plantenrijk.

> De wolf en het lam zullen te zamen weiden, en de leeuw zal stroo eten als een rund, en stof zal de spijze der slang zijn. Zij zullen geen kwaad doen noch verderven op Mijnen ganschen heiligen berg, zegt de HEERE. JES. 65 : 25.

DOCH ook hiermede is de reeks verschijnselen, die met de Voleinding samenhangen, nog niet afgeloopen. We zien toch naast de wereld van de kinderen der menschen niet alleen geesten, hetzij dan demonen of goede engelen, maar ook een geheel ander soort levende wezens voor ons treden in *de dierenwereld* en zelfs het *plantenrijk* vraagt hierbij, als mede tot de levende organismen behoorende, onze aandacht. Van zelf staat hierbij de dierenwereld ons lichamelijk het naast. Zij die de leer der Evolutie op de spits drijven, en Darwins voorstelling laten uitloopen op een voortkomen van den mensch uit den aap, mogen steeds weer in het onzinnige vervallen, maar het feit valt niet te loochenen, dat met name de zoogdieren van hoogere orde in hun bouw een gelijkheid met den bouw van het menschelijk lichaam vertoonen, die ten slotte soms elk verschil afsnijdt. Altoos wordt onze geheele voorstelling weer beheerscht door de nooit weg te cijferen omstandigheid, dat de mensch als tweezijdig wezen optreedt, en met zijn geestelijke kern verwantschap aan de geestenwereld verraadt, maar in zijn zichtbare en zienlijke verschijning aan de dieren van hoogere orde het naaste komt. Dit nu zou ons niet drukken, zoo de harmonie tusschen beide ongeschonden ware gebleven. Nu daarentegen de harmonie verbroken is, en dikwijls zoo moeilijk te herstellen blijkt, is hieruit vanzelf bij niet weinigen de neiging opgekomen, om zich in ons geestelijk bestaan terug te trekken, ons lichamelijk aanzijn als bijkomstig te beschouwen, en het hoogste voor onze toekomst te verwachten van een geheel gewijzigden toestand, waarin al het lichamelijke wegvalt, en we enkel als geestelijke wezens bloeien en glansen zullen.

Dat is niet overdreven gezegd. Voor de overgroote meerderheid van de kinderen der menschen in onze dagen, vooral voor hen die in de hoogere kringen der maatschappij verkeeren, is al het zichtbare en zienlijke met het sterven uit. Het lichaam wordt dan afgelegd. Het contact met de zichtbare wereld neemt dan een einde. Alleen de ziel blijft over. Die ziel verliest zich in het hemelsche, leeft daar nu geestelijk, en de zaligheid is voleind. Natuurlijk is

dit een valsche voorstelling, die zich den mensch en zijn wezen anders denkt dan God hem gemaakt, besteld en geschapen heeft. Naar Gods bestel is het karakteristieke en eigenaardige van den mensch juist hierin gelegen, dat hij, en niet de engel, ziel en lichaam bezit, en zulks wel als de twee voor zijn natuur onmisbare bestanddeelen van zijn wezen. Doch juist hier gaat het Spiritualisme tegen in. Geheel ten onrechte beeldt men zich in, dat de zonde eigenlijk uit het lichaam, en niet uit de ziel opkomt; poogt zich daarom in heiligen drang steeds meer van het lichamelijke te vervreemden; alleen in het geestelijke van zijn wezen zijn eigenlijke waardij te zoeken; en zoo feitelijk de grondorde van de Schepping te veranderen en in haar tegendeel om te zetten.

Tegen deze valsche voorstelling nu gaat de Schrift lijnrecht in door wat ze ons profeteert omtrent de Opstanding des vleesches. De stellige openbaring, dat wel bij onzen dood de ziel van het lichaam scheidt, maar dat het voortbestaan in dezen afgestorven staat van den mensch onnatuurlijk en slechts een gevolg van de zonde is, vormt één geheel met de daarnaast staande belijdenis, dat deze scheiding niet dan een *tijdelijk* karakter draagt, en dat de Voleinding niet kan ingaan tenzij de grondorde der Schepping hersteld worde, d. w. z. dat de mensch zijn afgelegd lichaam herkrijgt, het zelfs in verheerlijkten staat terug erlange, en zoo naast de geestenwereld, die enkel geestelijk is, weer een wereld doe opbloeien, waarin de heerschappij aan den mensch verblijft, en waarin het geestelijke en lichamelijke zich nogmaals op het innigst verbonden zal vertoonen. En dit wel zoozeer als grondorde der Schepping, en allerminst als bijkomstig, dat de Zone Gods zelf nog altoos in dit menschelijk lichaam Zijn oordeelen zal uitrichten en het einde van het wereldproces zal doen ingaan. Hiermee nu is alle Spiritualisme eens en voor goed geoordeeld, en moet daarom uitgesproken en helder beleden worden, hoe een iegelijk, die nog op deze eenzijdige geestelijke paden dolen blijft, den Christus als gids verliet. Ons lichaam heeft niet slechts tijdelijke beduidenis, maar eeuwige beteekenis, en het gaat in 't minst niet te niet, maar, en dit vooral dient telkens op den voorgrond te worden gesteld, ons lichaam is en blijft onafscheidelijk van de menschelijke natuur, die de Zone Gods aannam, waarin Hij optrad, waarin Hij zit ter rechterhand Gods, en waarin Hij eeuwiglijk duren zal.

Doch na deze uitbanning van het eenzijdige Spiritualisme komt dan ook geheel de zichtbare Schepping in een geheel ander licht voor God te staan, zoowel wat de krachten en stoffen betreft, die er zich in openbaren, als wat aangaat de wondere schoonheid die er in schittert. Doch dan is ook niet langer hoogere beteekenis te

ontzeggen aan de beide organische rijken, die, aan het onze verwant, in die zichtbare Schepping voor ons staan, t. w. aan het plantenrijk en aan de dierenwereld, zoodat de vraag niet mag worden op zij gezet, in welke verhouding die beide typen, niet slechts tijdelijk, maar duurzaam, niet slechts bijkomstig, maar principieel met onze menschenwereld in verband staan. Drieërlei verhouding is hierbij denkbaar. De mensch kan tot de hoogere dieren als tot zijn meerdere opzien. De mensch kan het dier minachten en ganschelijk er niet mee rekenen. Of eindelijk, de mensch kan zich als de meerdere van het dier gevoelen, maar toch ook aan de dierenwereld een eigen doel van bestaan om Gods wille toekennen. Het eerste placht van oudsher te geschieden in de afgoderij. Vooral in Egypte was de heilighouding van den stier en zelfs van de kat van oudsher inheemsch, en Israel in de woestijn heeft als nawerking van Egypte's invloed aan het kalf de eerste offerande toegebracht. Het tweede standpunt van den menschelijken hoogmoed tegenover het dier ontmoet ge bij hen, die op onbarmhartige en wreede wijze met het dier omspringen. En het derde is het standpunt waarop de Schrift ons plaatst.

Het uitgangspunt ligt hier in de vraag: Schiep God de dierenwereld om Zichzelfs wil of om den mensch? Op deze vraag nu antwoordt de Schrift met de meeste beslistheid: „De Heere heeft *alle* dingen gewrocht om Zichzelfs wille", of drukt geheel 't zelfde uit in deze woorden: „Uit Hem, door Hem, en *tot Hem* zijn alle dingen." Hoe zult ge nu met deze stellige uitspraken in Spreuken 16 : 4 en Rom. 11 : 36 voor u, staande houden, dat God de dierenwereld eeniglijk voor u schiep? Het feit ligt er dan ook toe, dat er in de dierenwereld millioenen en nogmaals millioenen wezens bestaan, die geen menschenoog zelfs ooit waarnam. Zoo verwijst de Heere zelf in Psalm 50 : 10 en 11 naar de heirscharen van prachtig gedierte op de hooge bergen, die zoo goed als nooit door menschenvoeten betreden worden, en toen ter tijd althans nog nimmer betreden waren, en dan heet het: „Al het gedierte des wouds is *Mijns*, de beesten op duizend bergen. Ik ken al het gevogelte der bergen en het wild des velds is *bij Mij*." Gedoeld is hiermede met name op het adelaarsnest in de hooge rotsklieving, waarmee de menschenwereld niet rekent. Thans verstaan we dit zelfs nog beter dan David in zijn dagen. Vinding toch deed ons steeds meer ontdekken, wat nameloos tal van gedierten er in de diepten van den oceaan, ver in de hoogte boven ons, en in de kloven en diepten der aarde, in plant en dier en mensch schuilt, een heirschaar waarmee de gewone wereld der menschenkinderen niet eens

rekent, en die toch voor Gods oog en voor Gods oog alleen zijn bestaan voortzet en uitbreidt. Ook die onmetelijke dierenwereld nu moet een doel voor haar bestaan hebben. Dit doel kan niet in den mensch liggen, want wat nut het ons of er een gier de lucht doorklieft, een haai den ingang der rivier onveilig maakt, of een microbe lucht en bodem schaadt. Althans zijn er nog altoos onafzienbare streken in Amerika, Afrika, Azië, Australië, en zelfs nog in Europa's noorden, waar een tallooze dierenwereld krioelt en wemelt, zonder dat er bijna ooit een mensch doorkomt. Hoe ook bezien, er blijft dus geen andere oplossing van het raadsel over, dan dat God de Heere de dierenwereld geschapen heeft, om er Zichzelf in te verheerlijken; iets wat dan gelden moet van de *geheele* wereld der dieren, en niet enkel van een enkel fraai dier als wij in leeuw of dolfijn bewonderen. Zeer zeker blijft ook bij de dierenwereld de tegenstelling van hetgeen aantrekt en hetgeen afstoot voortduren; een raadsel waarop we thans niet kunnen ingaan; en ook afgezien hiervan is b.v. het zich onderling vermeerderen van de dieren, en het zich voeden van het eene dier met het andere, vooral in den Grooten Oceaan, voor ons een raadsel, waarvoor we eerbiediglijk blijven stilstaan, en waarop nog nimmer een geheel bevredigend antwoord gevonden is. Maar in welk raadsel de dierenwereld ons ook doet ingluren, vast staat dat ook der dieren schepping een doel had, en dat dit doel ter laatste instantie in niets anders kan liggen, dan in de verheerlijking van Gods glorie.

Nu staan we in de dierenwereld voor veel dat ons met afgrijzen vervult. Een arend die een ooilam de klauwen in het lijf slaat, het optilt en naar zijn nest in de rotsen mee opvoert om 't daar te dooden en te verslinden, ontzet ons. Maar zie nu eens van den anderen kant hoe schoon de instinctieve bezigheid van menig dier is, gelijk die God erin heeft gelegd, en wel zoo gelegd, dat 't dier er niet toe wordt opgevoed en er niet pas allengs inkomt, maar het terstond en van zelf alzoo ten uitvoer brengt als God 't besteld en gewild heeft. Een spinnewebbe is iets prachtigs in de kunst van bereiding. Die spin ziet waar ze 't net spannen moet. Laat zich afzakken naar 't punt van den tak, waar de einddraad aan moet worden vastgemaakt. Klimt dan weer op en bindt een anderen einddraad aan drie, vier punten. Die draden worden gespannen van uit een middelpunt, waar ze straks zelf in gaat zitten, om op haar prooi te loeren. En tusschen die draden, die van het middenpunt naar den omtrek worden uitgespannen, weeft de spin nu ragfijn de dwarsdraden voor haar net, en doet dit zonder feil, op vooraf precies bepaalde afstanden, en telkens bij elken dwarsdraad

meerderend, zoodat 't al gespannen blijft. En zoo doet de spin, die nog nooit een andere spin een webbe zag weven, door met haar voor- en achterpoot 't dradensap uit haar lijf te nemen en te doen kleven. Zulk een webbe is dan ook zulk een wonder, dat nooit één eenig mensch zonder instrument en met de bloote hand zulk een webbe gemaakt heeft, of zou kunnen maken. En toch doet de spin dit als vanzelf en zonder inspanning. Zooals er van den landman in Jesaja 28 : 26 staat, dat zijn God hem leert en onderricht, zoo ook is het God die elk spinneken dat wondere spinnen van haar webbe leert, die de zwaluw haar nest leert bouwen, die alle dieren hun gang en weg onderwijst, die in den grond de mier haar nest leert uithollen, en die dit alles niet alleen aan het *soort* van dieren, maar aan *elk* dierken in het bijzonder leert, en leert, ook wel soms door oefening en doen afzien, maar toch in verreweg de meeste gevallen louter door ingeprent instinct. God heeft alzoo, zulk een dierken scheppende, geweten hoe Hij dit dierken niet alleen wilde vormen, maar ook wilde doen bestaan, zijn voedsel vinden, zijn jongen beschermen, zich verdedigen tegen andere dieren, en hoe 't soms in heel zijn bestaan, door kleur- en vormenpracht en zang één verrukking door zijn enkele verschijning zou wezen. Dat ook de mensch hierin gemengd kan worden, dat b.v. het rijpaard op den mensch is aangelegd, dat de huisdieren een stuk van ons menschelijk leven vormen, en zooveel meer, er wordt niets aan te kort gedaan, maar het feit blijft dan toch, dat ge de geheele dierenwereld op verre na niet uit den mensch verklaren kunt, en dat de dierenwereld, ook al hoort ze bij den mensch, toch geheel afgescheiden van den mensch een scheppingsdoel voor den Heere onzen God bezat.

Te zeggen dat God aan de dierenwereld behoefte had, zou een aanranden van Zijn zelfgenoegzaamheid zijn. Niets is onzen God van noode. Maar evenzoo als Hij zelfgenoegzaam in den volsten zin des woords is, is Hij ook de Vrijmachtige om de eere en de verheerlijking Zijns Naams te zoeken op al zulke wijze als Hem dit gelieft. Zoekt Hij de verheerlijking van zijn Naam op louter geestelijke wijze, dan schept Hij een seraf of cherubijn. Beoogt Hij 't uitdrukken, openbaar en merkbaar maken van Zijn majesteit in geest en macht beide, dan schept Hij den mensch. En wil Hij zijn macht en majesteit in het instinctieve uitdrukken, dan roept Hij het dier in 't leven. Doch hoe ook genomen, vast blijft staan dat God de Heere er in Zijn welbehagen een lust in heeft gehad, om niet alleen beiden engelen en menschen, maar ook heel een wereld van dieren te scheppen; dat in de Schepping van deze

dierenwereld een weelde van almacht, majesteit, kunstschoon en een rijkdom van beweging in het leven trad, die op zichzelf en in zichzelf, geheel afgescheiden van den mensch, Zijn glorie verkondigen; en dat gelijk er staat: „De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt Zijner handen werk", zoo ook niet alleen van de wereld der menschenkinderen, maar ook van de dierenwereld kan en moet gezegd worden, dat ze „dag aan dag overvloedig sprake uitstort en nacht aan nacht wetenschap verkondigt", niet alleen aan den mensch, maar evenzoo aan de geestenwereld, en, als weerklank op het Scheppingswoord, God zelf den lust en de glorie van Zijn werk toebrengt.

Doch is dit zoo, en de Schrift laat geen andere beschouwing toe, dan is hiermee de eenzijdige spiritualistische wereldbeschouwing, die alleen aan het geestelijke waarde toekent, ook op afdoende wijze geoordeeld. Recht heeft het Spiritualisme, in zooverre het er tegen ingaat, dat het zinlijke, het zienlijke, het stoffelijke, het lichamelijke aan de reinheid en zuiverheid des geestes afbreuk zou doen, en zich een meerdere waarde wil toeëigenen dan God aan het geestelijke gehecht heeft. Hieruit echter vloeit niet anders voort, dan dat de opperheerschappij van den geest in elk hooger schepsel moet hersteld worden, en dat wij als menschen staan voor de keuze, om het geestelijke óf het zinlijke te laten triomfeeren, desnoods het lichaam in den dood moeten geven, opdat de geest in ons niet onderligge. Maar nooit is uit ónze verzondiging af te leiden, dat het zienlijke als bij ongeval en tegen Gods wil en bedoelen tot existentie zou zijn gekomen, en daarom hoe eer hoe beter zou moeten vernietigd worden, zóó dat het althans in de Voleinding elk recht van bestaan zou verloren hebben.

En toch, dit is het wat zelfs de Chiliasten, d. z. de pleitbezorgers van een duizendjarig rijk, beweren. Ze geven dan wel toe, dat er in de Schrift keer na keer gesproken wordt van een nieuwe aarde onder den nieuwen hemel, waarin, om slechts op dit ééne te wijzen, ook in de dierenwereld het lam met den wolf zal verkeeren, maar ze laten dit dan uitsluitend gelden voor het duizendjarig rijk, en beweren, dat daarna eerst de eeuwigheid intreedt, en dat in die eeuwigheid van het zienlijke en het tastbare in heel de natuur geen sprake meer zal of kan zijn. Ook voor hen loopt 't dan toch op een spiritualistische Voleinding uit. Weer anderen drijven hun Spiritualisme zoover, dat ze zeggen: de wolf is hier de booze mensch en het lam de vrome. Als er dus staat dat het lam met den wolf zal verkeeren, beteekent dit h. i. alleen dat er alsdan vrede onder menschen zijn zal. Zelfs als er bijstaat: *stof zal de spijze der slang wezen* (Jes. 65 : 25) wordt ook dat als louter sym-

bolische taal opgevat, en beduidt dan, naar hun beweren, ook die stoffelijke slang niets dan een boos mensch die den vrome niet meer te lijf gaat. Zoo gaat de één al verder dan de ander in het altoos weer vergeestelijken van al wat in de Schrift omtrent de Voleinding geopenbaard wordt. Eigenlijk past in zulk een vergeestelijking ook de opstanding des vleesches niet meer, en wordt gevoeld noch ingezien, waarom er ten leste nog een alles omvattende Voleinding der dingen noodig zou zijn. De Christus is verheerlijkt. Alle uitverkorenen die wegsterven, gaan aanstonds in tot het volle bezit der zaligheid. Die nog volgen zullen gaan in dezelfde zaligheid in, tot eens het getal der uitverkorenen zal voleind zijn. En wat zou er dan eigenlijk nog aan den afloop van het proces kunnen toegevoegd worden? Geestelijk is dan alles voltooid, de geestelijke weelde voor eeuwig in al haar rijkdom ontplooid. En wat zou 't dan geven, of er aan dat hoog-geestelijke nog iets stoffelijks, nog iets vleeschelijks werd toegevoegd? O, men gelooft 't natuurlijk dat er een opstanding des vleesches zal zijn, want 't staat er zoo stellig. Maar men jubelt er niet over, men roemt er niet in. Het kon evengoed uitblijven. Het hooggeestelijke zou zelfs het uitblijven er van vorderen. En wat zou men dan nog met „een nieuwe aarde" aan komen dragen? Een nieuwe aarde die dan toch een nieuwe natuur zou moeten bezitten, en waarin immers geen roos van Saron bloeien mag, en geen leeuwerik zijn lied voor God mag zingen.

XXI. **Het dieren- en plantenrijk.** *(Vervolg.)*

> **Op hope, dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid der verderfenis, tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods.**
> **Rom. 8 : 21.**

IS eenmaal helder ingezien, dat God ook de dierenwereld schiep *om Zichzelfs wil,* en dat het ons niet toekomt om te zeggen, dat de dieren er louter om *ons* zijn, dan wordt hiermeê vanzelf de mogelijkheid geboren, dat er een dierenwereld zou kunnen bestaan, geheel afgescheiden van den mensch. De opgravingen toonen dan ook dat dit metterdaad alzoo het geval is geweest. Graaft men toch in den bodem der aarde, dan blijkt, hoe er ver-

schillende lagen zijn, die de ééne boven en over de andere geformeerd zijn geworden. Gelijk we nu reeds vroeger opmerkten, vindt men in de onderste van deze lagen nog niets dan allerlei materie, hetzij in vaste stof, hetzij in opgelosten vorm; vindt men daarna lagen waarin reeds planten voorkomen, maar nog geen dieren; voorts lagen met dieren, maar nog zonder overblijfsels van menschen; en ten slotte eerst de lagen waarin overblijfsels van planten, dieren èn menschen gevonden worden. Er moeten dus dieren geleefd hebben, zonder dat er zelfs nog één mensch was. God de Heere moet, eer hij deze dieren schiep, hun soort, hun vorm, hun gansche verschijning in Zijn eigen verbeelding aanschouwd hebben, en er lust aan hebben gehad om uit deze Zijn heilige aanschouwing de dieren, die daarin zich vertoonden, ook tot wezenlijk aanzijn te roepen.

Staat dit nu vast, dan valt niet in te zien, waarom het Gode onwaardig zou zijn, of beneden de eere van Zijn Majesteit zou blijven, indien het Hem beliefde de dierenwereld te laten voortbestaan, ook al nam deze tegenwoordige bedeeling een einde. Men zou zich zeer wel een der starren kunnen denken, waarop wel planten groeien en bloeien maar geen dieren voorkwamen, en zoo ook op een andere star een wereld, waar planten en dieren gevonden werden, maar geen menschen. En is dit zoo, welke bedenking zou er dan tegen zijn in te brengen, dat, gaat eenmaal deze aarde te niet, en komt er een nieuwe aarde onder een nieuw firmament, ook op die nieuwe aarde, en dan in veel meer verheerlijkten vorm, wederom een natuur in meerdere rijken zou schitteren, en onder deze ook een dierenrijk. Natuurlijk, denkt men zich de eeuwigheid als een louter geestelijk bestaan van geesten, dan vervalt voor dit alles de mogelijkheid; doch houdt men zich niet aan wat dichters gedroomd hebben, maar aan wat de Heilige Schrift ons in het verschiet stelt, dan zal ook in de eeuwige bedeeling alles om ons heen een vasten uitwendigen vorm erlangen. We zullen niet maar onze ziel behouden, maar ook ons lichaam terug erlangen. We zullen niet maar geestelijke reinheid genieten, maar ook ergens wonen; er zal een Vaderhuis zijn; er zal zich een nieuw Jerusalem voor ons ontsluiten; en een nog veel rijker natuur als thans ons omringt, zal met dat nieuwe Jerusalem ons deel worden. Wel kan het ons doen aarzelen om in deze gedachte in te gaan, nu bijna al het zienlijke en zinlijke ons zoo huiveringwekkend als onrein en van lager orde aandoet, maar dit is uitsluitend gevolg van de zonde, en kleeft niet van nature in het wezen der dingen. En dit te minder, waar ons op allerlei wijze blijkt, hoe ook in de dierenwereld zich

uit het bestaande steeds heerlijker vormen ontwikkelen kunnen.

Dat zien we zelven als voor oogen, zoo we de overblijfselen der voorwereldsche dieren vergelijken met de dierenpracht, die zich thans in de gestalte van leeuw of tijger, van duif of paradijsvogel aan ons vertoont. De olifant en het nijlpaard met den neushoorn naast leeuw en tijger, en zoo ook de rat en zoo menig ander ongedierte naast hond en poes, ja, het onzelieveheersbeestje naast de hoofdluis, toonen ons duidelijk tweeërlei soort van dierverschijning, de eene afstootend en onoogelijk, de andere schoon en aantrekkelijk. Vooral bij de groote dieren springt dit in het oog, en neemt men hierbij nu nog de veel reusachtiger voorwereldlijke dieren ter vergelijking, dan ontwaart men een gestadigen overgang van ruwer en grover tot fijner en edeler vorm, van grover tot teederder bewerktuiging, van massaler tot meer tintelende verschijning. Skeletten heeft men gevonden van dieren, die een lengte van 16 meter moeten gehad hebben, dat is een lengte alsof men tien volwassen personen op één lijn voor elkander legt; dieren die vlogen waren er onder van geheel reusachtige afmetingen; dieren die op aarde wandelden; en monsterdieren in de wateren, als wier nakroost we nog wellicht haai en walvisch hebben. Plaatst men hiernaast nu onze veel kleinere, fijner gevormde, mooier gekleurde, leniger en edeler dieren onder de vogels, onder de landdieren en onder de visschen, dan voelt men terstond hoe in de dierenwereld nu reeds een opklimming van grooter tot edeler is voorgekomen, en hoe zeer wel nogmaals hetgeen we nu in de dierenwereld kennen door een nog veel hoogere dierenwereld van nog veel fijner en edeler organisatie kan overtroffen worden. In dien nog geheel onbekenden veel hooger staanden verschijningsvorm kan de dierenwereld dan ook zeer wel op de nieuwe aarde voortduren, maar wat hiervan ook zij, in geen geval bestaat er aanleiding om ons die nieuwe aarde zoo arm en leeg te denken, dat er gansch geen plantenrijk of dierenwereld op zou gevonden worden.

Te minder mag deze voorstelling bij ons ingang vinden, nu steeds meer bleek, hoe er ook in het kleine en microscopisch-minieme een rijke wereld van insecten en infusiedieren bestaat, die leven aanbrengen waar de oppervlakkige beschouwer zelfs van verre geen leven vermoedt. Van tweeën één moet daarom waar zijn. Of al wat nu bestaat en ons boeit is bestemd om voor zooveel het kan in 't geestelijke zich te vervluchtigen, en voorts, voor zoover het dit niet kan, geheel te niet te gaan en te verdwijnen; maar dan is er ook geen opstanding des vleesches, geen terug-erlanging van ons lichaam, geen verheerlijking van onze

uitwendige gedaante, en is al wat ons van een nieuw Jerusalem wordt voorgespiegeld, pure fantasie. Oftewel er *is* opstanding des vleesches; de afgestorven ziel erlangt eens haar lichaam terug; dat lichaam wordt verheerlijkt; en er is een nieuw Jerusalem waarin we naar ziel en lichaam eeuwiglijk genieten zullen. Maar dan hoort hierbij ook een nieuwe natuur, een geheel nieuwe bedeeling, een nieuwe aarde, en dan ook op die nieuwe aarde een nieuwe wereld der natuur, die in nog hooger toon dan thans de tegenwoordige natuur, de heerlijkheid des Heeren zal doen uitschitteren, niet alleen in de vaste stoffen, maar dan ook in een nieuw natuurleven, en in dat nieuwe, verhoogde, verheerlijkte natuurleven, zal ook de weelde, die thans reeds in het dierschoon ons overstelpt, niet ontbreken.

In het profetisch epos van Romeinen VIII duidt de apostel hier dan ook op in zielverheffende teekening. Hij stelt daar tegenover elkander eenerzijds de *kinderen Gods* en anderzijds *het schepsel*, niet alsof het kind Gods niet evenzoo een creatuur ware, maar om wel te onderscheiden wat drager van den Geest Gods is, want dat zijn alleen Gods kinderen, en wat daartegenover de *natuur* is, die, hoezeer evenals Gods kind een schepsel, toch hierin onderscheiden moet worden, dat het *niets* dan creatuur is en de vatbaarheid voor het in zich opnemen van den Geest mist. De natuur is *enkel* schepsel, het kind van God is *ook* schepsel, maar gedrenkt met den Geest. Tusschen die natuur als enkel schepsel en den mensch, die door den Geest Gods kind wordt, bestaat nu naar Scheppingsordinantie een vaste betrekking. Het is de mensch die, aan God zich vastklemmende, in de natuur optreedt, maar ook de mensch die, God loslatende, de natuur rusten laat. Wordt nu daarentegen een gevallen mensch door den Geest van God weer opgetrokken, wordt hij hierdoor Gods kind, en gaat hij als Gods kind de heerlijkheid tegemoet, dan is het gevolg hiervan, dat de natuur, dat het schepsel, gelijk het eerst met den mensch in zijn val zonk, nu ook door den mensch in zijn verheerlijking weer verhoogd wordt. Dit nu drukt de apostel uit in deze woorden: Het schepsel, d.i. de natuur, wat zeggen wil het delfstoffenrijk, het plantenrijk en het dierenrijk, al die schepselen „verwachten als met opgestoken hoofde, de openbaring van de heerlijkheid der kinderen Gods." Al dit schepsel toch is nu der ijdelheid, der vergankelijkheid, der zelfverlaging onderworpen, niet wijl 't dit wenscht, „niet gewillig, maar om diens wil, die het der ijdelheid onderworpen heeft", d.i. tengevolge van hetgeen de aan satan verkochte mensch deed. Daaronder zucht nu het gansche schepsel,

d.i. de geheele natuur; plant en dier „zucht te zaam, en is als in barensnood tot nu toe," en al dit schepsel, die geheele natuur, leeft nu uit de hope, uit deze hope namelijk, dat ook zij zelve, dat ook die natuur, dat ook die lagere orde van de Schepping, „dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden" van de macht der verderving, waaronder het nu zucht, om in den jongsten dag, van dat alles vrij gemaakt, in die vrijheid te staan, en te deelen in de heerlijkheid die alsdan in en door de kennisse Gods zal geopenbaard worden.

Niet wij kunnen zeggen, hoe dat toe zal gaan. Alles lost zich hier voor ons in raadselen op. En nooit kan genoeg herhaald worden, dat we op dit heilig erf der verborgenheden stiptelijk ons te houden hebben aan wat ons geopenbaard is. Maar ontvingen we dan ook, gelijk hier, een veelzeggende, en alomvattende Openbaring van wat ook in de natuur te wachten staat, en eens alle schepsel uit Gods genade zal toekomen, dan misgaat wie hierover heenleest, en zijn we dies gehouden tot in de kleinste bijzonderheden ook op zulke gegevens van Gods Openbaring te letten.

Staat nu vast dat tot het schepsel in Rom. VIII : 19 v.v. bedoeld, ook de dierenwereld behoort, en dat waar gesproken wordt van een hope, een verzuchting, een verwachting van het schepsel, aan de natuur iets wordt toegekend dat zelfs nog het meest bij de dierenwereld past, althans meer dan bij het delfstoffen- en plantenrijk, dan is het stellig af te keuren oppervlakkigheid zoo men hierbij de dierenwereld gemeenlijk uit het oog verliest, en zelfs met wat Jesaja elf en vijf-en-zestig ons leeren niet rekent. Het *hoe* is ons geheel verborgen. Onze fantasie mag niet aanvullen wat ons de Openbaring onthield, maar op wat ons geopenbaard is zullen we acht geven, en dan staat vast, dat ook aan *het schepsel* buiten den mensch, waartoe ongetwijfeld ook de dierenwereld behoort, nu door den vloek neergedrukt, eens in de ure der verheerlijking van Gods kinderen, een verheffing zal te beurt vallen, waardoor ook de natuur zelve in hooger glorie schitteren zal. Voor ons laag neerzien op de dieren bestaat dan ook allerminst aanleiding, als, in de teekening van het paleis onzes Gods in den hemel, de cherubijnen, die voor Gods troon staan, ons voorgesteld worden als *vier dieren*. Zoo toch lezen we in Openb. 4 : 6 v.v.: „Rondom den troon waren *vier dieren*, zijnde vol oogen, en het eerste dier was een *leeuw* gelijk, en het tweede dier een *kalf* gelijk, en het derde dier had een aangezicht als een *mensch*, en het vierde dier was een vliegenden *arend* gelijk. En die vier dieren hadden alle zes vleugels, en ze hebben rust dag noch nacht, roepende: Heilig, heilig, heilig is de Heere God, de Almachtige, Die is en Die was en Die komen zal". Let er nu op, hoe de mensch hier met den

leeuw, het rund en den adelaar als op één lijn wordt gesteld, hoe deze dieren in Gods heilige, onmiddellijke tegenwoordigheid zijn toegelaten, en hoe ze met den mensch God den Heere het heilig, heilig, heilig toeroepen. Aangenomen nu al, dat dit niets dan zinbeeldige aanduiding is, zoo blijkt dan toch dat in dit heilig visioen dieren niet te gering worden geacht, om beelddragers van het heilige te wezen, en den Cherub aan te duiden. Zoo doen ook wij in goeden of in kwaden zin. We zullen van iemand zeggen, dat hij een slang of een kat is, om zijn slimheid en gemeenheid uit te drukken, of ook spreekt men van een poesje van een lief kind, en zoo ook van een onbeschoften beer en van een leeuw bij een held. Maar nooit zouden *wij* zulk een vergelijking met een dier op de heiligen om Gods troon hebben durven overdragen. En toch dàt is 't wat hier geschiedt, zóó zelfs dat elk vermoeden, als zou het in betrekking brengen van de dierenwereld met de nieuwe aarde ongeoorloofd zijn, hiermee wegvalt.

In verband hiermeê lette men er dan ook op, wat rol van beteekenis de dieren met name in Israels heilige voorstelling vinden. De Messias vindt steeds in twee dieren zijn volheid van uitdrukking, eenerzijds in het Lam en anderzijds in den Leeuw. Wat wij ons niet zouden hebben durven veroorloven, geschiedt in de Schrift bijna stelselmatig, en niet bij uitzondering een enkel maal, maar steeds en voortgaande wordt een dierennaam aan den Christus gegeven. Zelfs staat het Lam in de Openbaring van Joännes voor Gods troon. In de heilige kunst is deze beeldspraak dan ook overgenomen, niet omdat de dichter of schilder uit eigen beweging zich dit zouden hebben veroorloofd, maar omdat Gods Woord er hun in voorging. Op zich zelf zoudt ge verwacht hebben, dat juist veeleer de *menschenfiguur* zou gebezigd zijn, ter aanduiding van de Vleeschwording en van de menschelijke natuur, waarin de Zone Gods verschenen is, en toch dit is *niet* zoo. Veeleer de dierenfiguur dan de menschenfiguur beeldt ons in de Schrift den Middelaar af.

Dit hangt er dan weer mee samen, dat in Israels heiligen eeredienst het dier in de plaats van den mensch treedt, om den mensch met God te verzoenen. Het dier vervangt daarbij den mensch, en wat nog meer zegt, de voor het offer gekozen dieren staan hierbij als *onzondig* tegenover den zondigen mensch. De mensch is voor het offer afgekeurd, het dier wordt boven den mensch verheven en als offer goedgekeurd en door God aangenomen. In zooverre kan men zelfs zeggen, dat het Lam dat geslacht wordt een hoogere plaats inneemt dan de zondaar, en dat het daarom waardig was gekeurd beeld te zijn van den Christus, die dan na het kruis in

den hemel verschijnt als het Lam dat geslacht is en ons Gode gekocht heeft met Zijn bloed. Ook de scherpe afscheiding tusschen de reine en de onreine dieren doelt hierop. Ongetwijfeld heeft ook wat de Schrift hieromtrent opgeeft een wezenlijke beduidenis, al is ze ons niet geopenbaard. Slechts zóóveel staat vast, dat ook hier verwezen wordt naar een nauwer betrekking tusschen de dieren- en de menschenwereld, dan voor ons besef leeft. Het dier vervangt den mensch in het offer en deelt in zijn lot. De vloek, die door der menschen zonde over het schepsel komt, treft ook het dier. Van de Schepping lezen we in Gen. 1 : 29, 30 dat God aan den mensch het zaadzaaiende kruid en de boomvrucht gegeven had, maar aan „al het gedierte der aarde, en aan al het gevogelte des hemels, en aan al het kruipende gedierte op aarde, waarin *een levende ziel is*, zegt de Heere, heb Ik al het groene kruid tot spijze gegeven". Een uitspraak waarin ons tweeërlei treft; ten eerste dat met zulk een beslistheid ook aan alle dier *een levende ziel* wordt toegekend, iets waarvan verreweg de meesten, die de Schrift niet kennen, zoo goed als geen flauw vermoeden hebben, en ten anderen dat het elkander verscheuren der dieren niet naar de ordinantie Gods is. Al te gader aanduidingen waaruit blijkt, hoe er van Godswege een veel nader verband tusschen beide rijken, die van het dier en van den mensch, is ingesteld dan de meesten thans vermoeden. Ook de bescherming in het O. Testament aan het dier geboden tegen mishandeling van den mensch loopt hiermeê saam. Dat de mensch bovenaan stond, spreekt van zelf. Niet de gruwel van het dier doet den mensch tot lager orde dalen, maar wel is het de zonde en afval van den mensch, die het dier in zijn staat achteruit doet gaan. En juist met het oog hierop nu is het hoogst opmerkelijk, dat gelijk het dier zonk om des menschen zonde, het zoo ook weer opklimmen zal, als de mensch geheiligd wordt, en dat met de heerlijkheid der kinderen Gods ook voor al het schepsel, voor heel de natuur, en zoo ook voor de dierenwereld weer een hooger en heiliger toestand zal ingaan. Dit moet vastgesteld, maar dieper kunnen we hierop thans niet ingaan. Het was er hier alleen om te doen, om duidelijk te doen uitkomen, dat in het proces, dat ons naar de Voleinding toebeweegt, ook met de dierenwereld te rekenen valt.

Tot op zekere hoogte geldt iets dergelijks voor het plantenrijk. Ook de vrucht van het plantenrijk was in Israels heiligen eeredienst ingedragen. Niet alleen dierfiguren maar ook plantenbeelden sierden het heilige, en naast het offeren van dieren had ook het offeren van de vruchten van het land zijn eigen beteekenis. Ook

was in de heilige beeldspraak de palmboom en de olijfboom opgenomen, om geestelijke dingen uit te drukken. Het was uit alle rijken der natuur dat in den Tempel des Heeren de eeredienst was samengesteld. Het was de mensch die bediende, het dier dat ten offer werd geslacht, en de garve met de toonbrooden, die als offerande meê gold. En wat nog opmerkelijker is, als ons in Openbaringen 21 en 22 : 1—5 de teekening gegeven wordt van het nieuwe Jerusalem in zijn Voleinding, dan lezen we van een zuivere rivier van het water des levens, klaar als kristal, voortkomende uit den troon Gods en des Lams, en in het midden van hare straat, op de ééne en op de andere zijde der rivier stonden rijen van den boom des levens, en deze boomen des levens brachten twaalf maal vruchten voort, van maand tot maand vrucht gevende, en niet alleen de vruchten waren kostelijk, maar ook de bladeren „waren tot genezing der heidenen". Nu voegt ons ook hier soberheid en voorzichtigheid, maar toch gaat het niet aan, in dit alles slechts zinbeeldige uitdrukking van het geestelijke te zien. Bij een leven in verheerlijkten staat, naar ziel en lichaam beide, hoort ook *een wereld* waarin zal geleefd worden; en ook die nieuwe aarde en die nieuwe wereld zullen een gedaante bezitten, die met de gedaante der tegenwoordige wereld verband zal houden. En juist zoo opgevat spreekt zich hierin uit, hoe hetgeen hier lager stond op de nieuwe aarde tot een staat van hoogere orde en van meerdere heerlijkheid zal rijzen. Van de dierenwereld bleek dit reeds uit Rom. 8 : 19 v. v. door wat daar van „het schepsel" ons geopenbaard wordt, en hier komt dit weer op andere wijze uit, daar ook aan den boom des levens wordt toegekend een veel hoogere voortreffelijkheid dan het plantenrijk op deze aarde bezit. Het komt op deze aarde een enkel maal voor, dat er in een zeer zacht jaar, iets weer uitloopt, maar regel blijft toch, dat elke plant slechts eenmaal per jaar haar vrucht draagt. Waar nu hier dit vruchtdragen vertwaalfvoudigd wordt, ontvangen we in dit zeggen, ook al is het ten deele beeldspraak, toch de aanduiding van een veel hoogere ontplooiing van kracht in het plantenrijk dan hier bekend is. Er zal een hoogere ontplooiing voor ons menschen zijn „in de heerlijkheid der kinderen Gods". Er zal een hoogere ontplooiing voor al het schepsel zijn, als het vrijgemaakt wordt van de ijdelheid. En zoo ook zal er een hoogere ontplooiing van kracht en existentie zijn in het dragen van twaalf vruchten in eenzelfde jaar. Ook hier dus voortgang en ontwikkeling. Ook hier de grootsche, bekorende gedachte, dat de toestand waarin we op aarde verkeeren, nog op verre na het hoogste en het wezenlijke niet is.

De steeds meer alles omvattende gedachte is, dat er veeleer

twee ontplooiingen te wachten staan. In de eerste plaats die herstellende ontplooiing, die te niet zal doen wat in den tegenwoordigen stand der dingen gevolg van val en zonde en vloek is, als men zoo wil het weer terugdringen van deze aarde tot den toestand waarin ze verkeerde, toen God ze schiep; herstel van deze wereld in de conditie, waarin ze oorspronkelijk uit Gods hand voortkwam. Maar hier blijft het niet bij. Bij deze eerste ontplooiing, die enkel een *herstellend* karakter draagt, voegt zich aanstonds een *tweede,* die ook dan zou gekomen zijn, indien geen zonde de eerste scheppingsorde verstoord had en hiervoor herstel als vrucht van genade noodig ware geworden. Ook toch lag in de eerste Schepping de rijke gedachte, dat alle schepsel uit de eerste orde van zijn schepping tot een hoogere orde zou opkomen, en het is deze orde die den naam van *heerlijkheid* draagt. Die heerlijkheid gaat verre boven het bestaande uit. Tot die heerlijkheid komen de kinderen Gods bij hun ingang in het Koninkrijk. En in zooverre nu ook het overige schepsel bij den mensch hoort, onder den mensch gesteld is, en als ware het de uitstraling van macht om den verheerlijkten mensch vormt, zal ook dit schepsel niet verdwijnen, maar blijven en met hoogeren glans overgoten worden.

Op het dusver betoogde terugziende, zal het ons nu duidelijk zijn geworden, hoe tegennatuurlijk en tegen-Schriftuurlijk meer dan één het zich voorstelt, als bestond de Voleinding eeniglijk daarin, dat enkele gezaligden uit deze wereld in de heerlijkheid gingen, dat wie buiten geloof stierf ter helle daalde, en dat voor het overige dit gansche geschapen heelal met wat den mensch eeuwiglijk wedervoer verder zoo goed als niets uitstaande had. Zoo toch opgevat, werd de Voleinding niets dan het einde en de afloop van een proces, dat uitsluitend over het lot der zondaren besliste en geheel buiten het groot heelal van Gods Schepping omging. Van deze valsche voorstelling nu moest de onhoudbaarheid op zoo overtuigende wijze worden aangetoond, dat ten slotte ons deugdelijk recht, om dat eenzijdig spiritualisme te verwerpen, tegen te staan en buiten te sluiten, boven allen twijfel verheven werd. Vandaar ons teruggaan op den niet te verbreken band, die den mensch verbindt met al wat in den hemel en op deze aarde tot aanzijn was geroepen. Er bestaat verband tusschen ziel en lichaam, verband van ons lichaam met de overige organische rijken op deze aarde; dat organische op deze aarde hangt saam met het anorganische. Heel dit saamstel der aarde staat in verband met ons zonnestelsel, en met alle krachten en energieën die in ons zonnestelsel werken. En ook dit zonnestelsel, waartoe onze

planeet behoort, is geen geïsoleerde schepping, maar veeleer slechts een deel van die alomvattende Schepping, die door den naam van *het heelal* door ons wordt aangeduid. Nergens, zelfs niet in de Geestenwereld, bestaat wat ook, dat boven den mensch zou staan. De mensch als naar Gods beeld geschapen, neemt onder alle creatuur de hoogste plaats in. Kind van God te zijn is de hoogst denkbare eerebestemming voor het creatuur. Alleen der menschen natuur is dan ook door God zelf in den Christus aangenomen, en onder hem als Heere, daar Hij God en Zoon des menschen is, werd heel de Schepping gesteld. Er is daarom niet maar een proces onder de kinderen der menschen, maar er is één groot proces, waarin *het gansch heelal* is opgenomen. Alles wisselt, alles verandert, het gaat alles saam zijn Voleinding tegemoet. We mogen daarom het één van het ander niet afscheiden. Het beweegt zich alles om den mensch en gaat onder de menschen in gestadige ontwikkeling zijn eere te gemoet. En het is hierom, dat we in de Schrift dan ook van een Voleinding lezen, die niet alleen betrekking heeft op den mensch, maar van een Voleinding die hemel en aarde omvat; waarin 't om menschen en engelen en demonen gaat; waarin zon en maan en sterren uit hun stand verzet worden; en waarin tenslotte derwijs gansch het heelal betrokken is, dat het al uitloopt niet alleen op de zaligheid van Gods kinderen, maar op een geheel vernieuwde aarde onder een nieuwen hemel, waarin de hand onzes Gods aller dingen vollen luister zal voltooien.

INHOUD.

Hoofdst.		Bladz.
	VOORWOORD	5

EERSTE REEKS

INLEIDING

I.	DE IDEE VAN DE VOLEINDING	9
II.	NIET OM DEN MENSCH MAAR OM GOD	18
III.	DE HEILSVERWACHTING BIJ ISRAEL	30
IV.	DE HEILSVERWACHTING BIJ ISRAEL *(Vervolg)*	39
V.	DE HEILSVERWACHTING BIJ ISRAEL *(Vervolg)*	47
VI.	DE HEILSVERWACHTING BIJ ISRAEL *(Vervolg)*	56
VII.	DE HEILSVERWACHTING BIJ DE HEIDENSCHE VOLKEREN EN DE PARADIJS-TRADITIE	64
VIII.	EGYPTE	73
IX.	BABEL EN PERZIË	82
X.	GRIEKENLAND	91
XI.	DE INDOGERMAANSCHE VOLKEN	101
XII.	INDIË	109
XIII.	DE ISLAM	118
XIV.	DE EVOLUTIE	127
XV.	DE EVOLUTIE *(Vervolg)*	136
XVI.	WAT DE ASTRONOMEN VERWACHTEN	144
XVII.	HET OPTIMISME	152
XVIII.	HET PESSIMISME	161
XIX.	HET SPIRITISME	170
XX.	HET SPIRITISME *(Vervolg)*	179
XXI.	DE BEWIJZEN VOOR DE ONSTERFELIJKHEID	188
XXII.	DE BEWIJZEN VOOR DE ONSTERFELIJKHEID *(Vervolg)*	197
XXIII.	DE VOLEINDING EEN VERBORGENHEID	206
XXIV.	DE BELIJDENIS DER KERK	214
XXV.	DE BELIJDENIS DER KERK *(Vervolg)*	222

Hoofdst.		Blzn.
XXVI.	De afdolingen der wijsgeerige Christenen . . .	230
XXVII.	De Voleinding in verband met de schepping . . .	239
XXVIII.	De Voleinding zonder zonde	248
XXIX.	Het doel der Voleinding	260
XXX.	Het doel der Voleinding *(Vervolg)*	269
XXXI.	De ontwikkeling der cultuur bij Kains geslacht	279
XXXII.	De beteekenis van het Noachietische verbond .	289
XXXIII.	Israels tijdelijk isolement	298
XXXIV.	Christus' komst breekt dit isolement	307
XXXV.	Het tweeërlei weefsel	317

TWEEDE REEKS

DE RAAD GODS IN VERBAND MET HEEL DE SCHEPPING

I.	Het uitgangspunt niet in den mensch maar in God	327
II.	God de Bouwmeester van het heelal	333
III.	Het raadsplan Gods	341
IV.	De wilsdaad van den mensch.	345
V.	De aarde in verband met den sterrenhemel	354
VI.	De aarde in verband met den sterrenhemel *(Vervolg)*	362
VII.	De aarde en ons zonnestelsel	370
VIII.	De aarde zelve	378
IX.	De aarde zelve *(Vervolg)*	386
X.	De naar Gods beeld geschapen mensch	394
XI.	De val in de engelenwereld	403
XII.	Satans inwerking op den mensch	412
XIII.	Jezus' verzoeking	421
XIV.	De bezetenen in Jezus' dagen.	430
XV.	De bezetenen in Jezus' dagen *(Vervolg)*.	438
XVI.	De goede engelen	447
XVII.	Hun dienst in den hemel	456
XVIII.	Hun dienst op aarde	465
XIX.	De mensch en de engelen	473
XX.	Het dieren- en plantenrijk.	482
XXI.	Het dieren- en plantenrijk *(Vervolg)*	488